

Miranda Carter

Historia

CEI TREI ÎMPĂRAȚI

TREI VERI, TREI IMPERII
ȘI DRUMUL CĂTRE
PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

POLIROM

Miranda Carter

CEI TREI ÎMPĂRAȚI

TREI VERI, TREI IMPERII
ȘI DRUMUL CĂTRE
PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Traducere de Mihaela Negrilă

POLIROM
2015

Miranda Carter, *The Three Emperors. Three Cousins, Three Empires and the Road to World War One*

Copyright © 2009 by Miranda Carter

All rights reserved

© 2015 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;

sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-5792-6

ISBN PDF: 978-973-46-5793-3

ISBN print: 978-973-46-5519-9

Coperta: Radu Răileanu

Pe copertă (de la stânga la dreapta): Valentin Serov (1865-1911), *Portretul împăratului Nicolae al II-lea* (1900); autor necunoscut, *Regele George al V-lea*; autor necunoscut, *Împăratul Wilhelm al II-lea*

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright și este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

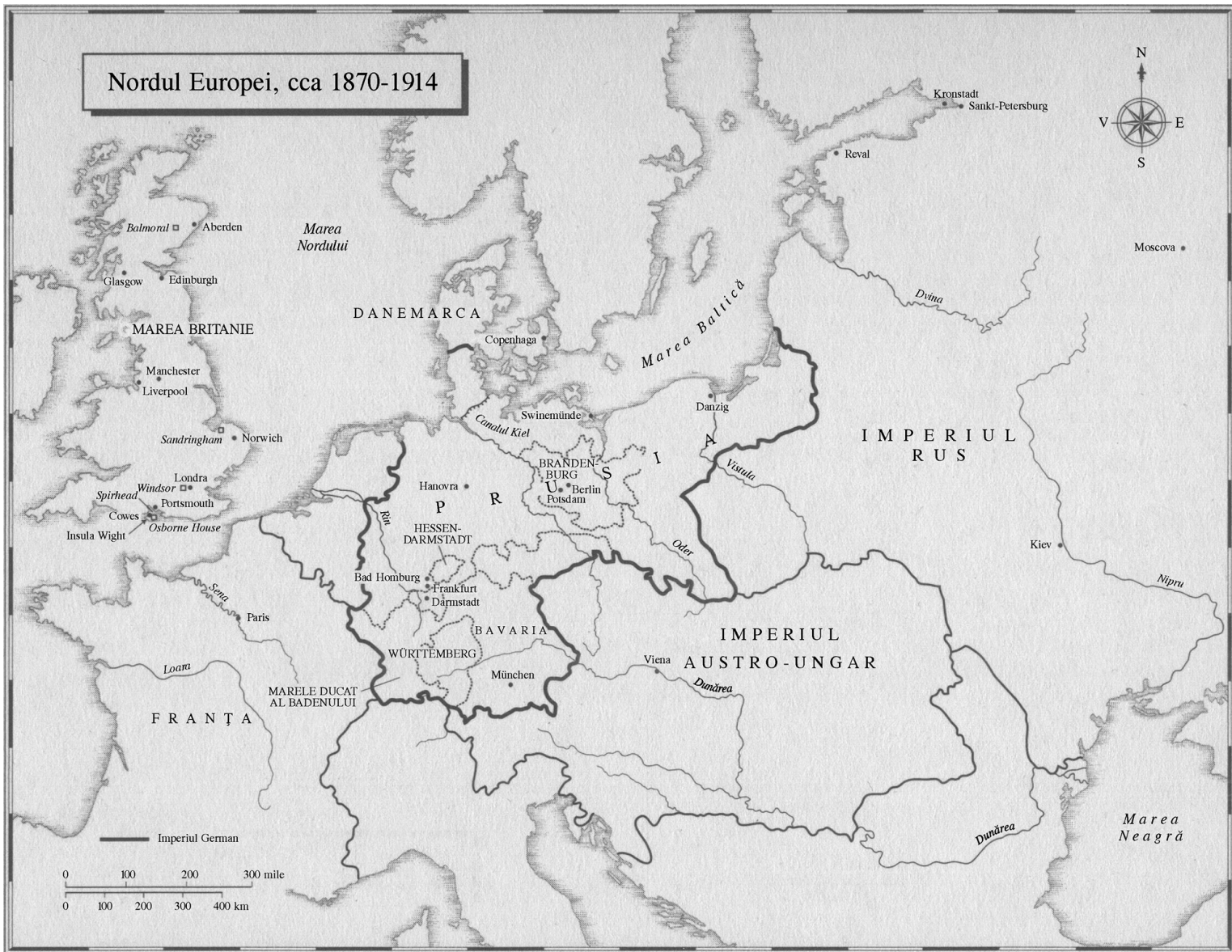
Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

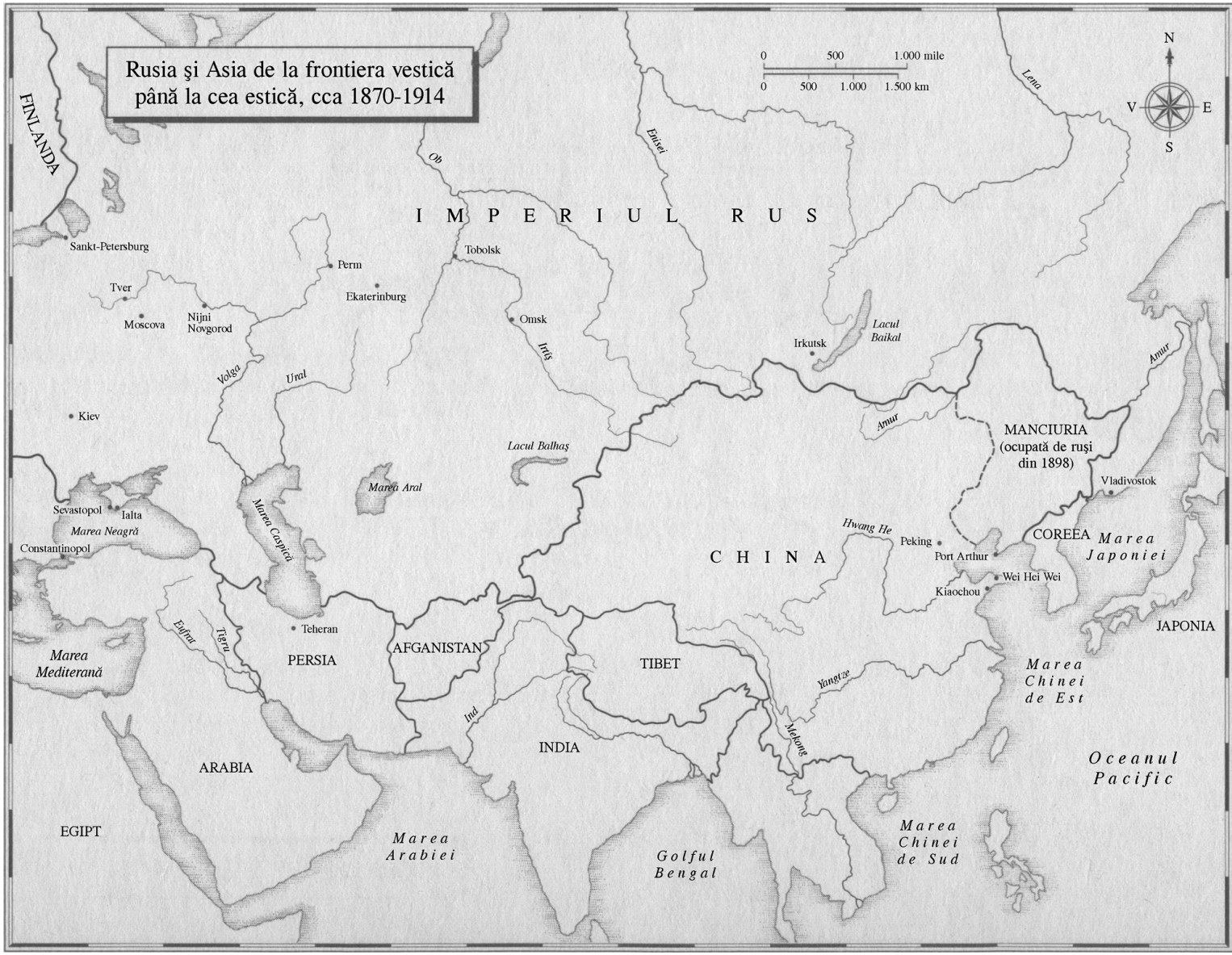
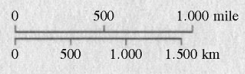
MIRANDA CARTER, istoric britanic, scriitoare și biograf, a mai publicat volumul *Anthony Blunt: His Lives* (2002), care a obținut Royal Society of Literature Award și Orwell Prize și a fost ales între cele mai bune cărți ale anului 2002 de *The New York Times Book Review*. A scris și două romane, *The Strangler Vine* (2014) și *The Infidel Stain* (2015).

Pentru Finn și Jesse

Nordul Europei, cca 1870-1914

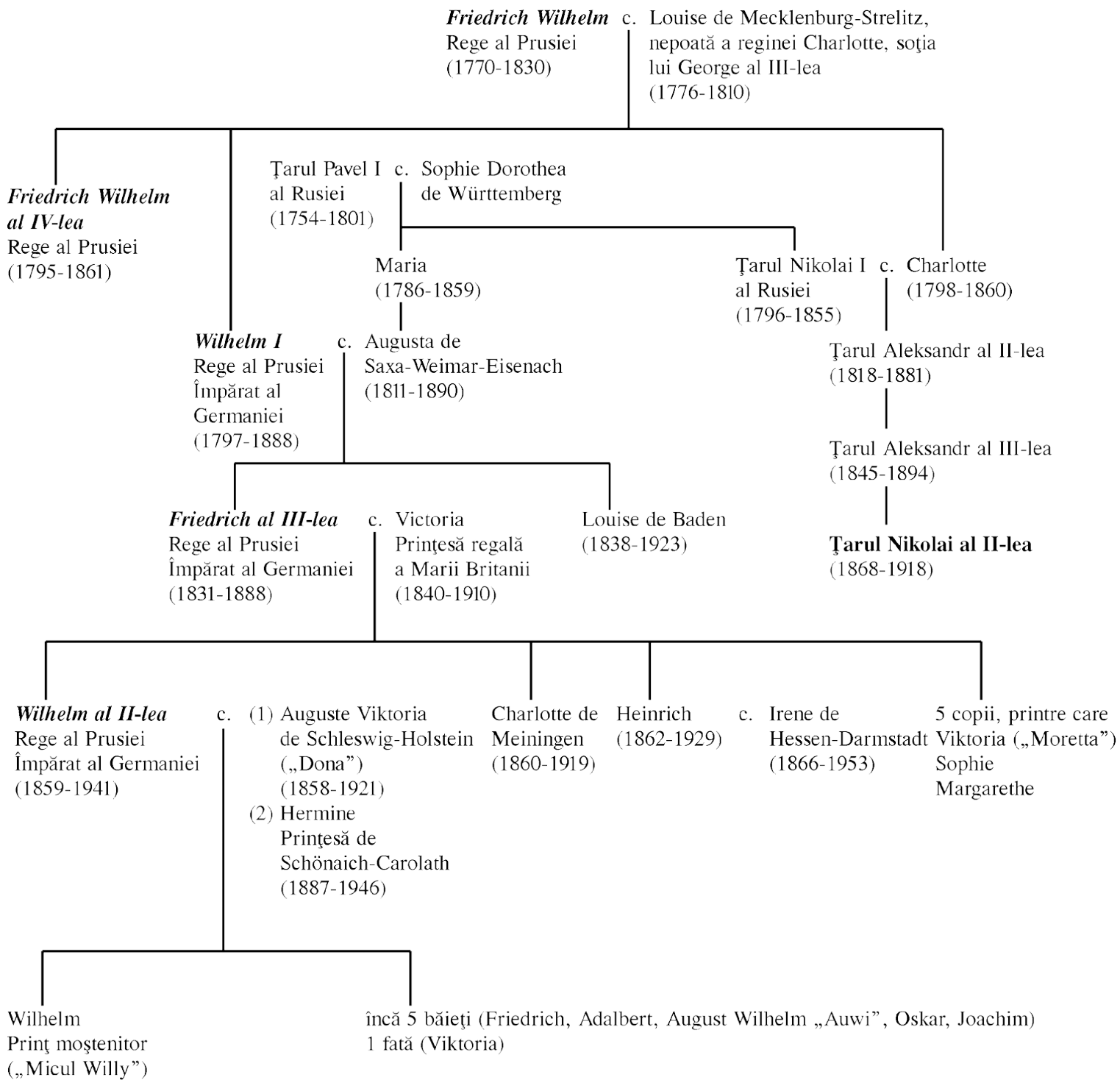

Rusia și Asia de la frontiera vestică până la cea estică, cca 1870-1914

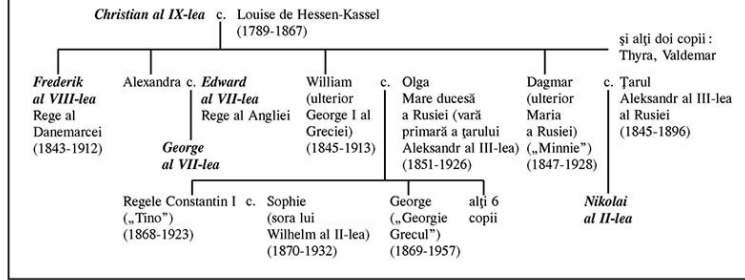

Casa de Hohenzollern

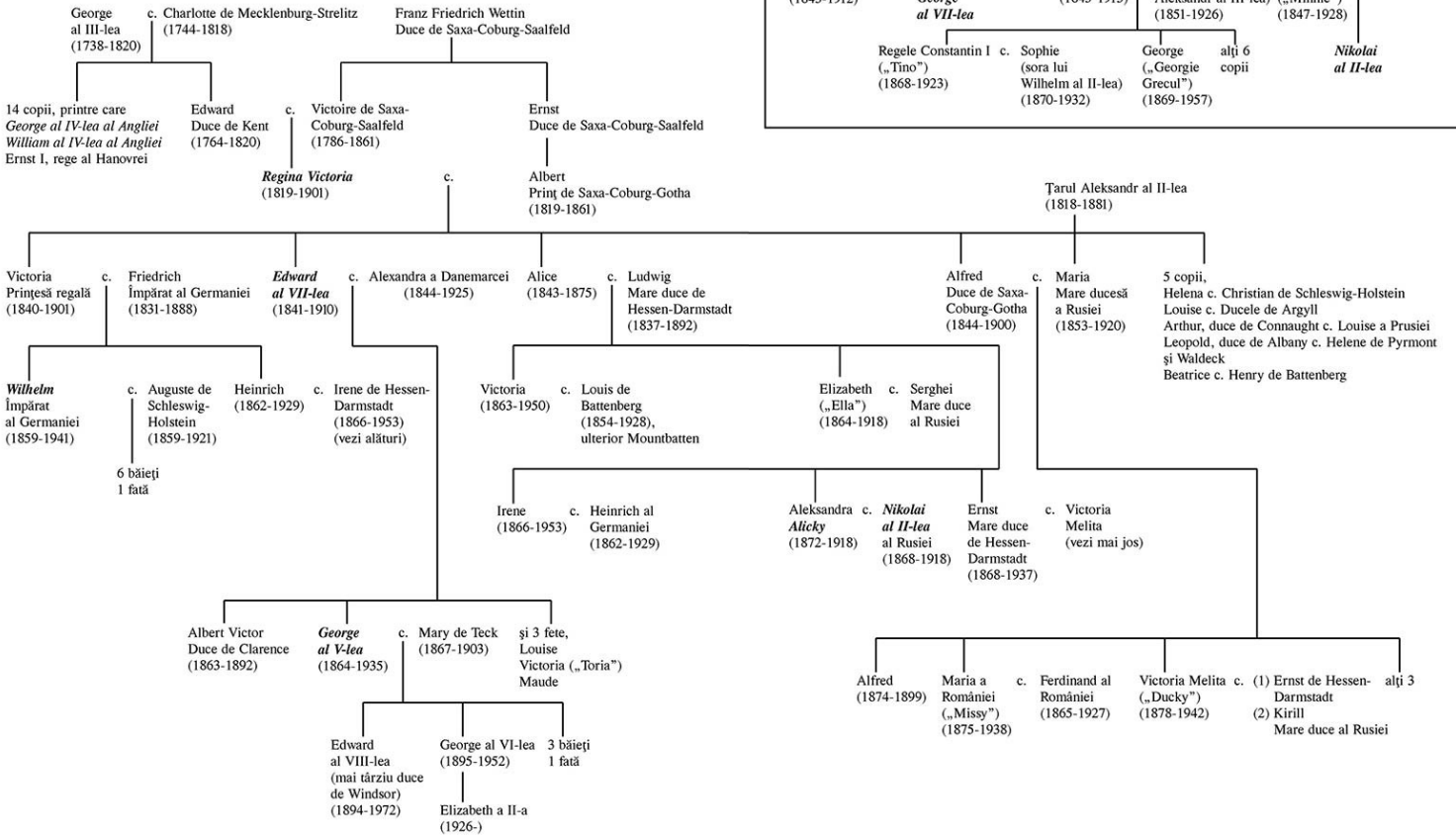
(și legătura de rudenie cu dinastia Romanov)

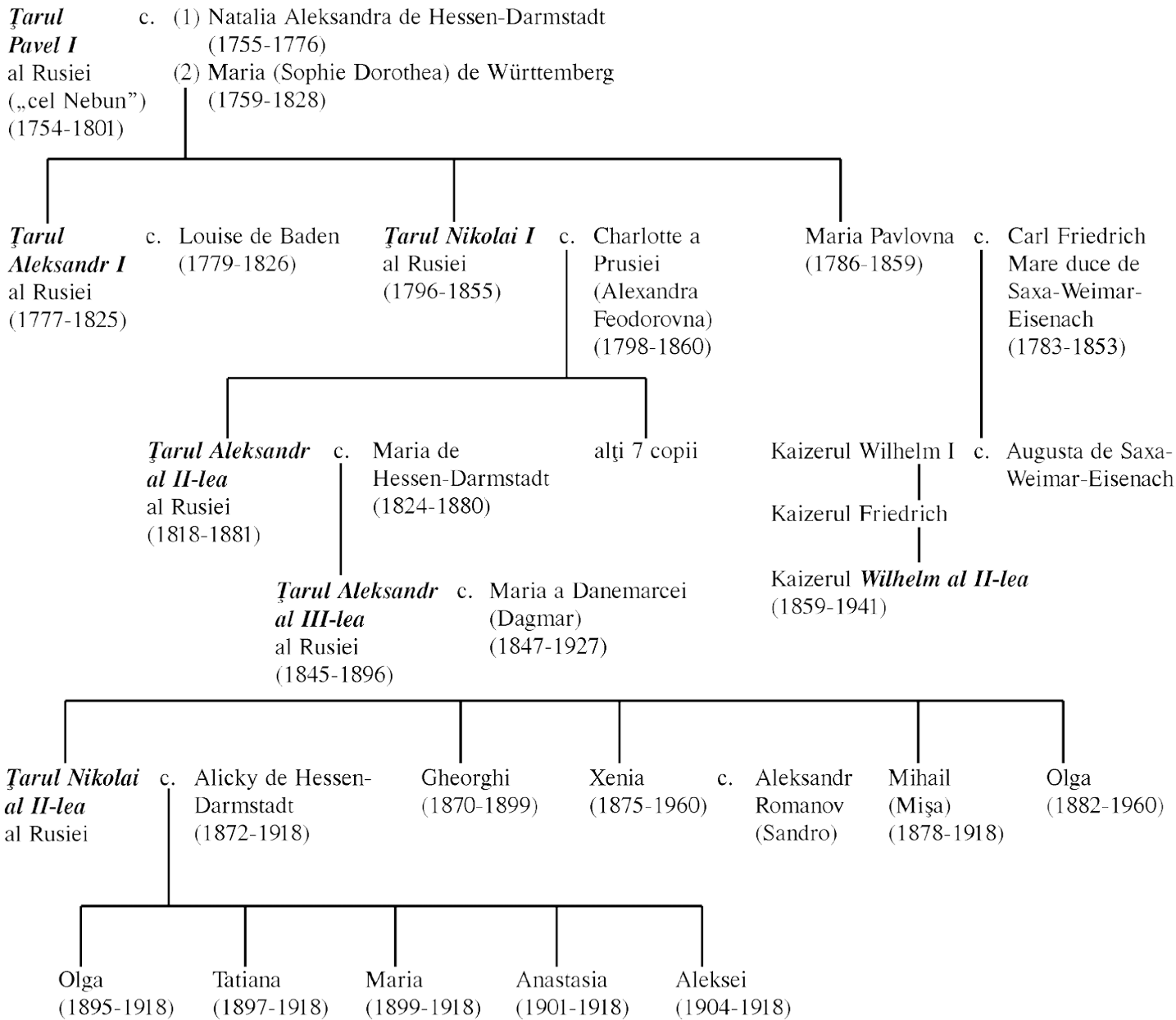
Familia regală daneză (Glücksburg)

Regina Victoria și familia regală britanică

Dinastia Romanov

Lista ilustrațiilor

- 1) Wilhelm cu mama și sora lui, 1860
- 2) Wilhelm la vârsta de 4 ani
- 3) Wilhelm la sfârșitul adolescenței, împreună cu mama sa
- 4) Wilhelm, kaizer în uniformă, 1891
- 5) „Concedierea cârmaciului”, *Punch*, 2 septembrie 1890
- 6) „La porunca Maiestății Voastre”
- 7) Augusta Viktoria, cunoscută ca „Dona”, soția lui Wilhelm
- 8) Wilhelm și Dona în Anglia, 1899
- 9) „Pregătirea tinerilor diplomați”, *Simplicissimus*
- 10) George, la vârsta de 3 ani, împreună cu familia sa
- 11) George, la vârsta de 13 ani, și mama sa
- 12) George și Nikolai, când erau mici, în Danemarca
- 13) Edward și familia sa, sfârșitul anilor 1870
- 14) George și fratele său mai mare „Eddy”, la sfârșitul anilor 1880
- 15) Regina Victoria cu George și logodnica lui, mai 1893
- 16) Caricatură franceză a împărțirii Chinei, 1898
- 17) George trăgând cu arma

- 18) Nikolai și surorile lui
- 19) Țarul Aleksandr al III-lea și familia sa
- 20) George și Nicky la Fredensborg, Danemarca, 1889
- 21) Nikolai și anturajul său în India, 1891
- 22) Nikolai și George, iulie 1893
- 23) Aleksandra, la vârsta de 11 ani
- 24) Nikolai și Aleksandra după logodna lor, Coburg, 1894
- 25) Fotografie de grup la Coburg, 1894
- 26) Regina Victoria într-o trăsură cu ponei, Balmoral, 1896
- 27) Nikolai și Aleksandra cu Regina Victoria și Edward, 1896
- 28) Nikolai și Aleksandra în port popular rusesc, 1903
- 29) Wilhelm ca husar „cap de mort”
- 30) Salonul de pregătire imperială al lui Wilhelm
- 31) Philipp zu Eulenburg
- 32) Lordul Salisbury
- 33) Otto von Bismarck
- 34) Bernhard von Bülow
- 35) Wilhelm la bordul vasului *Hohenzollern*, la începutul anilor 1900
- 36) Edward, acum rege, cu nepoții săi, 1903
- 37) Edward și Wilhelm, cca 1901
- 38) Nikolai și Aleksandra în vacanță în Hessen-Darmstadt
- 39) Nikolai în budoarul mov al Aleksandrei
- 40) Nikolai, Aleksandra și copiii lor, cca 1910
- 41) Caricatură germană a Antantei Cordiale, 1906
- 42) Nikolai deschide prima Dumă, 1906
- 43) Nikolai îl primește pe Wilhelm la Peterhof, cca 1912

- 44) Wilhelm și Nikolai pe iahtul imperial *Standart*, 1907
- 45) Navă de război britanică
- 46) Nave de război germane
- 47) Wilhelm și Nikolai la o partidă de vânătoare
- 48) Nikolai și Aleksandra într-un parc din Moscova
- 49) Serghei Witte
- 50) Lloyd George
- 51) Bethmann-Hollweg
- 52) Grigori Rasputin
- 53) Nikolai și George pe Insula Wight, iulie 1909
- 54) Nikolai, George și familiile lor, iulie 1909
- 55) Nouă monarhi la înmormântarea regelui Edward, 1910
- 56) George și Mary după încoronarea lor
- 57) Nikolai și Wilhelm la Berlin, 1913
- 58) George și Wilhelm, 1913
- 59) George și Nikolai, 1913
- 60) Wilhelm cu Ludendorff și Hindenburg
- 61) George cu generali și cu președintele francez
- 62) „Înfrângerea kaizerului și a submarinelor sale”, afiș al Alianților din Primul Război Mondial
- 63) Nikolai după abdicarea sa
- 64) Nikolai și familia sa pe un acoperiș din Tobolsk
- 65) George deschizând lucrările Parlamentului, 1923
- 66) Wilhelm la Haus Doom, 1938

Autoarea dorește să le mulțumească următorilor pentru permisiunea de a reproduce ilustrațiile:

1, 3, 10, 34, 35, 37, 57, copyright Getty Images; 2, 8, 11, 15, 16, 27, 29, 32, 33, 36, 42, 52, 53, 54, 56, 59-66, copyright Corbis; 4, 6, 7, 12, 17, 20, 22, 23, 39, 55, 58, copyright The Royal Collection, 2009, Majestatea Sa Regina Elisabeta a II-a; 9, copyright Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz; 5, copyright arhiva *Punch*; 13, 14, 18, 21, 24, 25, 26, 28, 38, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, copyright arhiva de stat a Rusiei pentru documente fotografice și pe film, Krasnagorsk.

Introducere

Luna iulie a anului 1917, când Primul Război Mondial a ajuns în al treilea an epuizant, nu a fost o lună bună pentru monarhi. La Londra, George al V-lea, regele Angliei și împăratul Indiei, a decis să-și schimbe numele. Cu vreo lună înainte, oferise un dineu la Palatul Buckingham. Prilejul trebuie să fi fost mai neplăcut și mai simplu decât de obicei pentru un monarh european. În încercarea de a-și arăta angajamentul față de efortul de război, George și soția lui, Mary, instituiseră un regim spartan la palat: fără încălzire, iluminat slab, mâncare „simplă” – oaie în loc de miel, budincă din lapte cu gelatină în loc de mousse și șerbeturi – și nici un strop de alcool. Regele făcuse un jurământ de abstenență pe durata războiului pentru a da un exemplu națiunii – exemplu la care aceasta rămăsese surdă. Cum în Anglia hrana nu era raționalizată, oaspeții aristocrați ar fi mâncat, aproape sigur, mai bine acasă la ei. Foarte probabil, nici conversația nu a fost prea spumoasă. Regele și regina erau cunoscuți pentru atașamentul lor față de datorie și

corectitudinea morală, dar nu și pentru talentul lor în societate: „Regele e mai plictisitor decât regina”, spunea refrenul unei poezioare destul de răutăcioase aparținându-i spiritualului dandy Max Beerbohm. În timpul cinei, Lady Maud Warrender, ocazional doamnă de onoare a reginei Mary și prietenă cu Edward Elgar și Henry James, a lăsat să-i scape că circulau zvonuri potrivit cărora, din cauza numelui de familie al regelui – Saxa-Coburg-Gotha –, acesta era privit ca progerman. Auzind asta, George „a tresărit și a pălit la față”¹. A plecat de la masă curând după aceea. Fusese zguduit de abdicarea și arestarea în martie a vărului său, Nikolai al II-lea, țarul Rusiei; noile zvonuri l-au făcut să se teamă din nou pentru poziția sa. Fusese întotdeauna hipersensibil la critici și era înclinat spre autocompătămire, deși avea tendința să o ascundă sub crize de furie. Războiul îl chinase; îi albise barba, îi conturase pungi mari sub ochi și, cumva, îl măcinase: cei care îl vedeau spuneau că arăta ca un bănuț vechi și uzat.

Lucrurile stăteau și mai prost pentru vărul lui George, împăratul german, kaizerul Wilhelm al II-lea. Războiul distrusese o dată pentru totdeauna pretenția că Wilhelm – chipurile, culmea autocrației germane – era capabil să asigure o conducere consecventă. La începutul lui iulie doi dintre generalii cu state vechi ai kaizerului, Ludendorff și Hindenburg, au amenințat cu demisia dacă Wilhelm nu își concedia cancelarul. Gestul era o mutare menită să demonstreze și să asigure influența celor doi asupra

guvernului civil. Wilhelm a protestat și s-a plâns, însă cancelarul său atât de criticat și-a dat oricum demisia. Generalii și-au impus propriul înlocuitor. L-au deposedat pe kaizer de titlul de „comandant suprem” și i l-au acordat lui Hindenburg. „Aș putea la fel de bine să abdic”, a mormăit Wilhelm. Însă nu a făcut-o, rămânând fațada tot mai șubredă a unei dictaturi militare. În Germania a început să fie numit „Împăratul de paie”. (În Marea Britanie și America propaganda de masă îl portretiza drept un monstru mâncător de copii, care își îndemna trupele la atrocități tot mai mari.) Apropiatii săi își făceau griji în legătură cu seriosul „declin al popularității ideii de monarhie” și oftau din cauza nivelului de autoamăgire – Wilhelm oscila între depresie și „bine-cunoscutul și imposibilul său triumfalism”. În canicularele zile de iulie, fiind practic un prizonier al armatei, el a mers de pe un front pe altul, acordând medalii, apoi luând cina pe proprietățile imense ale vreunui aristocrat de vază: „Încă o cină bogată și același grup de pierde-vară” ², după cum observa un membru extrem de deziluzionat al anturajului său.

Mai spre est, chiar lângă Petrograd, în Rusia, la palatul lui Aleksandr de la Țarskoe Selo, „satul țarului”, celălalt văr al lui George, Nikolai Romanov, fostul țar – căruia regele spusese mereu că îi era devotat –, se afla în a patra lună de arest la domiciliu de când abdicase. Toată luna iulie, Nikolai și-a petrecut zilele citind, tăind lemne și făcându-și de lucru în grădinile de legume ale palatului. Era o viață care în multe

privințe i se potrivea, iar el părea să-și accepte prăbușirea cu un calm stoic și poate chiar cu ușurare – însă întotdeauna fusese o persoană greu de citit. În zilele toride copiii lui înotau în lac, iar fiul său, Aleksei, le arăta colecția de filme mute. Dincolo de Țarskoe Selo, soldații ruși de pe front se răzvrăteau, iar pe 3 iulie niște muncitori, soldați și bolșevici furioși ieșiseră pe străzile Petrogradului. Au fost lupte crâncene în timp ce guvernul provizoriu de orientare moderată se chinuia să nu scape situația de sub control. Prin oraș circulau zvonuri furioase cum că detestații Romanovi erau pe cale să fugă din țară. Cu câteva săptămâni înainte, ministrul de Externe al guvernului provizoriu îl întrebase pentru a doua oară pe ambasadorul britanic dacă Marea Britanie ar putea să ofere azil politic fostului țar și familiei acestuia. Ambasadorul, extrem de stânjenit, a spus că acest lucru era imposibil. La sfârșitul lunii noul președinte al guvernului, Aleksandr Kerenski, i-a spus lui Nikolai că, pentru propria siguranță, familia va trebui să părăsească Petrogradul, doar pentru câteva luni. Trebuiau să-și facă bagajele și să fie gata de plecare până pe 31 iulie. Destinația lor era localitatea Tobolsk din Siberia – fapt ce era destul de potrivit; vechiul regim își trimisese mii de opozanți în Siberia. Soția lui Nikolai, Aleksandra – poate cea mai detestată femeie din întreaga Rusie – îi scria unei prietene: „Câtă suferință înseamnă plecarea noastră; totul e împachetat, încăperile sunt goale – doare așa de tare”³.

În Anglia, George și-a născocit un nou nume de familie:

Windsor – cu o sonoritate englezească ireproșabilă și în întregime inventat. Acest nume consacra o dată pentru totdeauna familia regală britanică drept un produs ușor flegmatic, dar extrem de demn de încredere din regiunea londoneză^{*1}. Deși, desigur, nu era deloc așa. Numele Saxa-Coburg-Gotha – la fel ca Windsor, nu atât un nume de familie, cât o declarație de proveniență – îi fusese dat reginei Victoria, bunica lui George (ea însăși pe jumătate nemțoaică), de bunicul lui, Albert, prințul-consort, fiul ducelui german de Coburg. Amintea de relațiile strânse și legăturile de sânge dintre toate familiile regale europene și care în Marea Britanie fuseseră încununuate de faptul că Wilhelm era nepotul cel mare al reginei Victoria. Tatăl lui George era unchiul lui Wilhelm; mama lui era mătușa lui Nikolai; în același timp, Wilhelm și Nikolai erau și veri de gradul al doilea, și veri de gradul al treilea, prin căsătoria unei strămătuși și a unui stră-străbunic comun, Pavel, țarul cel nebun al Rusiei.

Când Wilhelm a auzit că George și-a schimbat numele, a făcut cam singura glumă înregistrată de cronici: că abia așteaptă să vadă o punere în scenă a piesei *Nevestele vesele din Saxa-Coburg-Gotha*.

Cu vreo 50 de ani înainte, acești trei împărați se născuseră într-o lume în care monarhia ereditară părea imuabilă, iar căsătoriile între dinastiile regale și internaționalismul lor o garanție a păcii și a bunelor relații internaționale. Însă lumea

se schimbase foarte mult. Cartea de față spune povestea acestei schimbări, prin intermediul vieții lui George, a lui Wilhelm, ultimul kaizer, și a lui Nikolai, ultimul țar, și a felului în care au influențat ei ultimii ani ai vechii Europe dinastice și izbucnirea Primului Război Mondial, evenimentul care a pus Europa secolului XX în poziția de cel mai violent continent din istoria lumii.

De-a lungul vieții, Wilhelm, George și Nikolai și-au scris unul altuia și au scris unul despre altul în scrisori și jurnale. Istoria relațiilor dintre ei – precum și a celor cu bunica lui George și Wilhelm, regina Victoria, și fiul ei Edward al VII-lea, care a domnit și el în această epocă și ale cărui relații cu cei trei au fost cruciale (au existat momente în timpul scrierii acestei cărți în care aproape că am înclinat s-o intitulez *Patru împărați și o împărăteasă*) – este saga unei familii extinse și adesea disfuncționale, plasată într-o lume micuță, strălucitoare, solipsistă și cu un cod extrem de strict. Însă această istorie ascunsă, personală arată, de asemenea, cum a trecut Europa de la o epocă a imperiilor la o epocă a democrației, a autodeterminării și a unei mai mari brutalități.

Wilhelm și Nikolai exercitau o putere reală, poate mai multă decât ar trebui să aibă un individ într-o societate modernă complexă – cu certitudine mai multă decât orice individ ce nu a fost ales prin sufragiu. Ceea ce ziceau și făceau ei conta. George nu exercita o astfel de putere – deși nici lui, nici tatălui său, nici bunicii lui nu le plăcea să

recunoască asta –, însă rolul său în funcționarea guvernării era sudat în țesătura politicii constituționale britanice și imperiale și au existat momente în care monarhul a putut să aibă o influență.

Și totuși, în același timp, toți trei erau niște anacronisme, neputând, din cauza educației și a personalității lor, să facă față lumii moderne, izolați de istorie în poziții tot mai dezechilibrate în raport cu epoca lor. Sistemul în care existau ei era pe moarte, iar curțile din Europa se transformaseră din centre dinamice ale mecenatului în ape stătătoare ale tradiției și conservatorismului. Lumea le lăsa în urmă. Marile inovații și descoperiri tehnice, marile teorii științifice, marile capodopere ale artei și literaturii moderne erau create de oameni precum Cehov, Stravinski, Einstein, Freud, Planck, Yeats, Wilde, Picasso – care se vor fi născut sub monarhii, dar pentru care curțile regale nu însemnau nimic. În timp ce mari mișcări ale maselor puneau stăpânire pe Europa, curțile și regii lor se agățau de trecut, clădeau zidurile înalte ale etichetei pentru a ține lumea afară și se defineau prin formă, cod vestimentar și rang. Numai curtea de la Berlin, de exemplu, avea 63 de grade militare. La curtea Rusiei erau 287 de șambelani și 309 înalți curteni.

Deși lumea le-o lua înainte, cei trei împărați au fost martorii „politicii înalte” în deceniile de dinaintea războiului dintr-o proximitate la care nimeni altcineva nu a avut acces – chiar dacă adesea concluziile pe care ei le trăgeau în urma evenimentelor erau greșite. Kaizerul Wilhelm și țarul Nikolai

și-au împins țările într-un conflict care le-a sfâșiat națiunile, a distrus iluzia relațiilor lor familiale și a dus la abdicarea, exilul și moartea lor. George a stat și s-a uitat, de obicei lipsit de puterea de a face ceva. Totuși, din când în când, s-a ivit câte o ocazie când deciziile sale au avut consecințe. Printr-o cumplită ironie, 1917 – anul în care și-a schimbat numele – avea să constituie un asemenea moment, când a avut putere asupra viitorului vărului său Nikolai. Decizia lui avea să demonstreze elocvent că viziunea reginei Victoria asupra relațiilor regale – ba chiar asupra întregului edificiu al monarhiei europene – era incontestabil distrusă.

Notă

Până în 1918 datele rusești au urmat calendarul iulian sau pe „stil vechi”, și nu calendarul gregorian pe care îl folosim astăzi. În secolul al XIX-lea asta însemna că datele rusești erau cu 12 zile în urma celor occidentale, iar în secolul XX cu 13. În notele mele am folosit abrevierea „S.V.” pentru a marca datele din calendarul iulian.

*1 Home Counties, în original, denumire folosită în Anglia pentru comitatele din jurul Londrei (n.tr.).

Partea I

Trei copilării, trei țări

Capitolul 1

Wilhelm: un experiment de perfecțiune (1859)

A fost un travaliu groaznic. Fătul era în poziție inversă și nimeni nu și-a dat seama de asta decât prea târziu. Mama în vârstă de 18 ani fusese prea rușinoasă pentru a permite vreunui dintre medicii de la curte s-o examineze sau măcar să stea de vorbă cu ea despre sarcină – o falsă pudoare învățată de la mama ei. Experiența nașterii avea s-o lecuiască. Pentru a înrăutăți și mai mult lucrurile, convocarea de urgență a celui mai eminent obstetrician din Berlin s-a rătăcit pe drum. După zece-unsprezece ore de durere agonizantă – mama țipa după cloroform, i s-a dat o batistă de care să muște (țipetele ei, a scris mai târziu soțul său, erau „groaznice”) –, medicii care o asistau, unul german și unul englez, își cam luaseră gândul de la ea și de la prunc. (Existau precedente negative pentru medici care au întreprins intervenții riscante pe paciente cu sânge regesc: când prințesa Charlotte, moștenitoarea tronului britanic, a murit la naștere, în 1817, medicul care a asistat-o s-a simțit

obligat să-și zboare creierii.) Copilul a supraviețuit doar pentru că renumitul obstetrician a primit în cele din urmă mesajul și a sosit în ultimul moment. Cu doze generoase de cloroform și oarecare dificultate, doctorul a reușit să scoată copilul. Acesta a ieșit din pântecul mamei palid, fără vlagă, cu un braț în jurul gâtului, plin de vânătăi și fără să respire. Infirmiera care asista la naștere a trebuit să-l frecționeze și să-l plesnească de mai multe ori pentru a-l face să plângă. Tatăl băiatului a scris că acest sunet, când l-a auzit, „m-a străfulgerat ca un șoc electric” ¹. Toată lumea a plâns ușurată. Era 27 ianuarie 1859.

În momentul nașterii sale, doi sau chiar trei factori au avut imediat un efect definitiv asupra vieții și caracterului lui Friedrich Wilhelm Viktor Albert Hohenzollern – în curând numit Willy, pentru a-l deosebi, după cum zicea tatăl lui, de „legiunea de Fritzi”² din familie. În primul rând, brațul stâng al copilului a fost schilodit în timpul nașterii – fapt care, dat fiind sentimentul de ușurare și bucurie care a urmat nașterii sale, a fost observat abia peste trei zile. Pare probabil că, în graba sa de a scoate copilul înainte ca acesta să se sufoce, obstetricianul a răsucit și a zdrobit iremediabil rețeaua de nervi din brațul lui Willy, acesta devenind inutil și neputându-se dezvolta. În al doilea rând – iar asta nu se poate proba –, este posibil ca acele prime câteva minute fără oxigen să fi provocat leziuni ale creierului. Willy a devenit un adult hiperactiv și instabil emoțional; leziunile creierului suferite la naștere erau o posibilă cauză.

În al treilea rând, în momentul nașterii sale, pe umerii lui Willy a fost așezată o povară aproape imposibilă de pretenții și așteptări contradictorii. Prin tatăl său, Friedrich, unul dintre omniprezenții Fritzi, el era moștenitorul tronului Prusiei; mama lui, Vicky, era primul născut al reginei Victoria a Marii Britanii, iar el era primul nepot al reginei britanice. Ca moștenitor al Prusiei, cea mai mare și mai influentă putere din confederația nu foarte solidă, formată din 38 de ducate, regate și patru orașe libere, care se autointitula Germania, el purta visurile de viitor ale familiei și țării sale. Acele visuri vedeau Prusia drept puterea dominantă într-o Germanie unificată, ocupându-și locul ca una dintre marile puteri. Pentru Victoria, regina celei mai bogate și, indiscutabil, celei mai influente țări din lume, Willy era deopotrivă un nepot preaiubit – „un copil frumos, grăsun, cu o minunată piele albă și catifelată”³, după cum s-a exprimat ea când l-a văzut în sfârșit, 20 de luni mai târziu – și simbolul și vehiculul unei noi legături politice și dinastice între Anglia și Prusia, stat al cărui viitor era posibil s-o ia în diferite direcții, față de care suverana britanică și soțul ei manifestau un mare interes. La trei zile după nașterea lui, regina îi scria încântată prietenei ei, Augusta a Prusiei, cealaltă bunică a copilului: „Nepotul nostru ne leagă și mai mult atât pe noi, cât și țările noastre!”⁴.

Regina Victoria simțea o profundă afinitate față de Germania. Mama ei era de origine germană, la fel și soțul ei, Albert, fratele mai mic al ducelui care domnea în micul, dar

influentul ducat de Coburg din centrul Germaniei. Ea corespundea intens cu mai mulți membri ai familiei regale germane, inclusiv cu mama lui Fritz, Augusta, și avea să-și căsătorească șase dintre cei nouă copii cu germani. Deși atitudinea germanofilă a reginei era criticată uneori în Anglia, britanicii erau mai puțin ostili față de germani decât față de Franța și Rusia, iar ocazional chiar îi aprobau. În bătălia de la Waterloo, Marea Britanie și Prusia luptaseră împreună pentru a-l înfrânge pe Napoleon, iar chiar și în anii 1850, ca un omagiu adus vechii alianțe, pe coasta de sud a Angliei erau încă staționate regimente germane. Thomas Hardy i-a descris pe husarii germani staționați în Dorset în anii 1850 ca fiind atât de profund integrați în cultura locală, încât în decursul anilor limba lor s-a întretesut cu dialectul local, *Thou bist*^{*1} și *Er war*^{*2} devenind locuțiuni familiare. Germania – sau cel puțin partea sa nordică – era cealaltă putere protestantă din Europa. Cultura germană era foarte admirată. La rândul lor, germanii liberali priveau Marea Britanie ca pe un model pentru o viitoare monarhie constituțională germană, comercianții săi admirau practicile comerciale britanice, iar la celălalt capăt al spectrului politic, în Anglia fugiseră unii dintre membrii mai reacționari ai elitei conducătoare germane – inclusiv bunicul german al lui Willy – în timpul revoluțiilor de la 1848. Acolo el și soția lui, Augusta, se împrieteniseră – oarecum – cu regina și cu soțul acesteia, Albert.

Albert, prințul-consort, un bărbat inteligent, energic și

chibzuit care nu beneficia de un rol public oficial în Anglia, era și mai preocupat de Germania decât soția sa, mai ales de viitorul acesteia și al clasei sale conducătoare. Îi văzuse pe membrii familiei regale germane zguduiți de revoluțiile din 1848, însăși existența lor pusă sub semnul întrebării de ascensiunea republicanismului și a mișcărilor democratice. Ajunsesse să creadă că viitorul Germaniei era unificarea sub o monarhie constituțională liberală modernă, ca aceea din Anglia. Fiind cel mai mare și mai puternic stat din Germania, Prusia era candidata evidentă.

Însă nu era neapărat și candidata perfectă. Prusia era un hibrid ciudat, cam ca Germania însăși: pe jumătate dinamică și modernă, pe jumătate un stat înapoiat, autocratic. Pe de o parte, era un stat bogat cu o administrație civilă impresionantă, un sistem de educație foarte bun și o zonă industrială care se dezvoltă rapid în partea de vest a Renaniei. Fusesse unul dintre primele state europene care i-a emancipat pe evrei și avea o tradiție a cetățeniei active, demonstrată cel mai vizibil în 1813, când nu regele fricos, ci cetățenii hotărâți fuseseră cei care strânseseră o armată pentru a lupta împotriva lui Napoleon. După 1848 regele fusese silit să accepte existența unei adunări reprezentative, Landtag, iar politicienii și gânditorii liberali păreau să fie în ascensiune. Pe de altă parte, Prusia era blocată însă în Evul Mediu: era o semiautocrație ale cărei instituții de conducere erau dominate de iuncheri, o mică clasă de latifundiarilor profund conservatori din tradiționala regiune centrală din

câmpia aflată la est de fluviul Elba. Aceștia aveau reputația că sunt duri, austeri, incoruptibili, înspăimântător de reacționari, protestanți pioși, antisemiți, feudali în atitudinea față de muncitorii, pământul și femeile lor și potrivnici aproape oricărei schimbări – indiferent dacă era vorba despre democratizare, urbanizare sau industrializare – care ar fi putut să le amenințe privilegiile considerabile. Printre acestea se număra și scutirea aproape totală de la impozitare. Ei dominau curtea prusacă, cea mai conservatoare din Germania. Considerau că Rusia, vecina Prusiei – și cel mai mare rival al Angliei la nivel mondial –, este aliatul lor firesc, având în comun cu Rusia o frontieră lungă, credința în guvernarea autocrată și o cultură militară generalizată.

Motivul dominației Prusiei în Germania era armata sa extrem de profesionistă, care îi asigura în multe privințe coerența politică și identitatea de care se bucura. Armata era de mult timp dominată de iuncheri și era inima conservatorismului prusac. Aproape toate aristocrațiile europene se identificau cu armata, însă din secolul al XVII-lea aristocrația prusacă, mai mult ca oricare alta, era încurajată de conducătorii săi să echivaleze statutul nobil și privilegiile sale cu gradele militare superioare. Nu era ceva neobișnuit ca băieții din clasele conducătoare prusace să poarte uniformă militară încă de la vârsta de 6 ani. Istoria arăta că războiul merita efortul: Prusia câștigase teritorii de pe urma fiecărui conflict militar central-european începând cu Războiul de 30 de ani din secolul al XVII-lea. În secolul al XVIII-lea Friedrich

cel Mare dublase teritoriul Prusiei într-un șir de războaie violente în centrul Europei. Intervenția Prusiei în Războaiele Napoleoniene îi dublase încă o dată teritoriul, transformând-o în puterea dominantă din Germania. Dar în același timp cultura militară a Prusiei se născuse nu doar dintr-o dorință de expansiune și cucerire, ci în egală măsură din faptul că clasa conducătoare prusacă era bântuită – obsedată chiar – de vulnerabilitatea țării sale în mijlocul Europei, neapărată de bariere naturale, mereu o potențială victimă a ambițiilor teritoriale ale unei puteri mai mari. Expansiunea teritorială alternase permanent cu dezastrul și aproape anihilarea. În timpul Războiului de 30 de ani, Prusia își pierduse aproape jumătate din populație din cauza bolilor, foametei și luptelor; această cicatrice a rămas în memoria populației. În timpul Războaielor Napoleoniene, fusese umilită, invadată și amenințată cu dezmembrarea în timp ce francezii și rușii se pregăteau să se înfrunte. De atunci, Prusia îi era ostilă Franței și arăta o deferență prudentă față de colosul rus cu care se învecina. Dinastiile domnitoare din cele două țări, Hohenzollern și Romanov, se căsătoriseră între ele și se creaseră chiar prietenii sincere. Charlotte, strămătușa prusacă a lui Willy, se măritase cu țarul Nikolai I, iar bunicul lui Willy, care avea să devină regele Prusiei și apoi kaizerul Wilhelm I al Germaniei, a întreținut o lungă și strânsă prietenie cu fiul lui Nikolai I, țarul Aleksandr al II-lea.

Contradicțiile din Prusia oglindeau extraordinara eterogenitate a Germaniei și a statelor sale ca întreg. Între

granițele sale imprecise exista o pletoară de Germanii aflate în conflict: Germania care era lider mondial în domeniul inovației științifice și tehnologice, Germania care era statul cel mai cultivat, mai instruit și mai inovator din punct de vedere educațional din Europa – Germania lui Goethe, a lui Leibnitz, a fraților von Humboldt, a lui Bach și Beethoven – stătea alături de Germania iuncherilor ferm retrograzi. În estul fluviului Elba, inima domeniilor stăpânite de iuncheri, țărani lipsiți de drepturi trăiau în condiții aproape feudale, dar, în același timp, Germania era cea mai industrializată țară din Europa, cu unele dintre cele mai bune condiții de muncă. Germania cuprindea unele dintre cele mai ierarhice și mai nedemocratice state din Europa, conduse de niște prințșori care își dădeau importanță, dar era și țara celui mai mare și mai bine organizat Partid Socialist din Europa. Sudul Germaniei, predominant catolic, și nordul protestant coexistau. Pare într-un totu potrivit că Berlinul, capitala Prusiei, cu bulevardele sale mari, semăna cu un loc de defilare, fiind, de asemenea, un centru al radicalismului politic, al erudiției și al unei comunități evreiești înstărite.

Prințul Albert credea că se dădea o luptă pentru sufletul și viitorul politic al Germaniei. „Germanul stă în centru, între Anglia și Rusia”, îi scria el viitorului său ginere Fritz în 1856. „Cultura lui înaltă și iubirea filosofică a adevărului îl mână spre concepția englezească, disciplina lui militară, admirația pentru măreția asiatică... care este atinsă prin integrarea individului în întreg îl împing în cealaltă direcție”⁵. Albert

simțea, de asemenea, că în lumea de după 1848 exista o amenințare la adresa monarhiei. Voia să demonstreze că bunele relații dintre monarhii creau pace între țări. Și ajunsese la concluzia că prinții trebuie să-și justifice statutul prin superioritatea intelectuală și morală față de toți ceilalți.

Unul dintre proiectele lui Albert fusese de a pune la punct un regim academic riguros pentru cei opt copii ai săi cu scopul de a-i transforma în prinți cu o pregătire și o educație temeinice. Fiica lui cea mare, Vicky – preferata lui –, a răspuns excelent la acest regim educațional. Era deșteaptă, curioasă și pasionată din punct de vedere intelectual – calități nu întotdeauna asociate cu regalitatea. Fratele ei mai mic, Bertie – viitorul Edward al VII-lea –, suferise groaznic în cadrul aceluiași regim instituit de tatăl lor. Albert credea că, în circumstanțele potrivite, o căsătorie între casele regale din Marea Britanie și Prusia ar fi putut să influențeze Germania în direcția corectă, spre unificare, spre o monarhie constituțională și un viitor sigur pentru familiile regale germane. Ar fi putut chiar să dea naștere unei alianțe cu Marea Britanie, alianță care putea să devină temelia păcii în Europa. Albert a hotărât s-o trimită pe fiica lui cea deșteaptă în misiunea de a pune în ordine Germania, căsătorind-o pe Vicky cu Friedrich Wilhelm Hohenzollern, nepotul lui Friedrich Wilhelm al IV-lea – regele Prusiei, care nu avea copii și era din ce în ce mai ramolit – și al doilea în linia de succesiune la tron după tatăl său în vârstă de 62 de ani, care preluase deja multe dintre îndatoririle fratelui său, regele.

Fritz, cum i se spunea, era cu zece ani mai mare decât Vicky, foarte chipeș, charismatic și un ofițer eficient – semăna atât de mult cu eroul wagnerian, încât în Germania i se spunea chiar Siegfried. Căsătoria, care a avut loc în ianuarie 1858, arăta bine pe hârtie – moștenitorul statului german protestant în ascensiune se căsătorește cu fiica celei mai bogate și mai stabile puteri din Europa. Spre deosebire de majoritatea căsătoriilor aranjate între casele regale, aceasta a funcționat și mai bine în realitate. Având o fire blândă, sinceră și înclinată spre depresie – oarecum în contradicție cu idealul accentuat masculin al ofițerului prusac –, Fritz, care avea 27 de ani, o adora pe isteața lui soție de 17 ani, iar ea îl adora la rândul ei. De asemenea, după cum au observat aprobator Victoria și Albert, el manifesta o simpatie pentru Anglia și admirabile tendințe liberale, în contradicție cu cele ale tatălui său și ale curții prusace.

La vremea aceea, planul de a trimite o fată de 17 ani total neexperimentată să unifice Germania se poate să nu fi părut atât de ieșit din comun cum pare astăzi. Circumstanțele exterioare păreau promițătoare. În 1858 echilibrul politic în Prusia părea să fie menținut de liberali: aceștia tocmai câștigaseră o victorie zdrobitoare în alegerile pentru Landtag. Regele Prusiei era bătrân și suferise de curând o serie de atacuri cerebrale incapacitante, iar moștenitorul său, tatăl lui Fritz, avea 62 de ani. Fritz și Vicky nu ar fi trebuit să aștepte prea mult până să ajungă la conducere.

Acesta era planul. Însă el nu s-a împlinit. Mai întâi, Albert

nu mai fusese de multă vreme în Germania și nu înțelegea cât de suspicioasă era clasa conducătoare prusacă în ceea ce privește originea engleză a lui Vicky și cât era de sensibilă la ideea că niște puteri mai mari ar fi putut să se amestece în țara sa. „«Englezoaica» din chestia asta nu îmi este pe plac”, îi spunea viitorul cancelar Otto von Bismarck unui prieten, „«căsătoria» ar putea să fie foarte bună... Dacă prințesa o lasă acasă pe englezoaica din ea”⁶. În al doilea rând, Vicky, deși extrem de inteligentă, nu avea talent la politică, era extrem de lipsită de tact și ținea cu dinții de rădăcinile ei engleze. În al treilea rând, tatăl lui Fritz s-a dovedit a fi uimitor de longeviv și l-a numit prim-ministru pe Otto von Bismarck, cel mai mare om de stat european conservator de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Treburile au început să meargă prost foarte repede. Curtea prusacă nu a fost primitoare, ci critică față de părerile sincere și siguranța de sine intelectuală ale lui Vicky. Nevestele prusace trebuiau să fie tăcute și supuse; aici nu exista nimic din libertatea permisă în Marea Britanie unei femei inteligente și educate pentru a se remarca. Se spunea dezaprobator că Vicky îl ține sub papuc pe Fritz. Ea se întâlnea cu intelectuali și artiști, indiferent dacă erau sau nu de origine umilă, iar asta contravenea restricțiilor sociale ale etichetei de la curte: prințesele nu găzduiau saloane și nu socializau cu persoane care nu erau de viță regală. Uluită și izolată, Vicky habar nu avea ce să facă. A reacționat printr-o surzenie socială și o completă lipsă de tact strategic care

aveau să îi devină caracteristice. Se plângea – imperios și neîncetat – de curtea prusacă filistină, rigidă și plictisitoare; de covoarele uzate, de podelele murdare și de lipsa băilor din vechile castele moștenite de familia Hohenzollern^{*3} [7](#), de frecventele absențe ale soțului ei, care era militar. Mai rău, avea insuportabilul obicei de a spune că totul era mai bine în Anglia, obicei care a devenit aproape compulsiv odată cu trecerea timpului. Asta părea să confirme bănuielile prusacilor că intenționa să aducă Prusia sub influență engleză, deși purtarea ei era, de fapt, o manifestare a singurătății și a dorului de casă. „Iubea Anglia și tot ce era englezesc cu o feroare ce uneori suscita contradicții în mediul ei prusac”, scria mai târziu Walpurga de Hohenthal, doamna ei de onoare și unul dintre puținii ei aliați. „Eu eram, poate, singura care o înțelegea pe deplin... dar eram prea tânără și neexperimentată ca să mă gândesc că nu era înțelept să li se dea prea multă amploare.”⁸

În Anglia, părinții ei nu înțelegeau. Regina încerca să o supravegheze cu atenție, trimițându-i uneori și patru scrisori pe săptămână și spunându-i să nu devină prea familiară cu rudele ei prusace. Albert se limita la a-i scrie doar o dată pe săptămână și era mai blând, dar la fel de insistent, în felul lui. Îi cerea eseuri despre relațiile internaționale și îi spunea să studieze chimia și geometria – iar ea, ascultătoare, se conforma. Socrii ei erau neînțelegători: Wilhelm, tatăl lui Fritz, era un arhitraditionalist mărginit, având cel mai profund atașament emoțional față de armată. El cerea doar

ca fiul și nora lui să ia parte la toate ceremoniile de la curte și să se supună în totalitate voinței lui. Augusta, mama lui Fritz, care îl ura pe soțul ei și care era, la rândul ei, extrem de detestată la curte cel puțin parțial din cauză că era o femeie educată și cu vederi liberale, era mereu supărată și dificilă (regele Belgiei o numea „Dragonul de pe Rin”⁹) și nu a făcut nici o încercare de a-și sprijini nora. Hohenzollernii erau personificarea familiei disfuncționale. Tatăl lui Friedrich cel Mare (stră-stră-stră-străunchiul lui Wilhelm) îl închisese pe acesta și îl silise să privească execuția celui mai bun prieten al său. Conflictele oedipiene păreau să afecteze fiecare generație.

La vreo doi ani după nașterea lui Willy, de „misiunea” lui Vicky se alesese praful. „Nu-ți poți închipui cât este de dureros să fii permanent înconjurată de oameni care consideră o nenorocire însuși faptul că ești”¹⁰, îi scria ea mamei sale. Apoi, chiar înainte ca Willy să împlinească 3 ani, în 1861, Albert a murit și Vicky și-a pierdut călăuzitorul și eroul. În același an, Wilhelm, tatăl lui Fritz, în vârstă de 64 de ani, a urcat pe tron, începându-și domnia ce avea să dureze 27 de ani. A dat clar de înțeles că voia să întărească relațiile cu Rusia, iar la încoronare a anunțat că domnește în baza dreptului divin – concept pe care coroana britanică îl abandonase cu trei sute de ani înainte. După un an, în toiul unei lupte cu Landtagul cu privire la reforma militară, toată lumea așteptându-se ca regele să accepte mai multe limitări constituționale ale puterilor sale, el l-a numit premier pe Otto

von Bismarck. Acesta a dizolvat Landtagul. În următorii 20 de ani, el avea să transforme Germania în motorul politic al Europei continentale, în același timp eliminându-i de la putere pe liberali și transferând instituțiile guvernării în mâinile conservatorilor și ale proprietarilor de pământ, iuncherii.

Vicky îl ura pe Bismarck. „Ticălosul ăla de Bismarck... a făcut tot ce a putut pentru a-l întărâta pe rege împotriva Londrei și a lorzilor Palmerston și Russell”, se plângea ea în 1862. „Bismarck este un om atât de mârșav, încât nu-i pasă câte gogoși spune pentru a-și atinge scopurile, iar acesta este omul care va guverna țara asta.”¹¹ Din punctul de vedere al lui Bismarck, Vicky și Fritz erau un magnet periculos pentru simpatiile liberale. S-a apucat în mod deliberat să neutralizeze cuplul. L-a înstrăinat pe tată de fiu și a folosit toate armele pe care le avea la dispoziție: a alimentat cu povești nocive zvonurile de la Berlin și din presa germană – pe care în mare parte o finanța în taină – pentru a o caracteriza pe Vicky drept o reprezentantă sinistrală a ambițiilor britanice în Germania și pe Fritz drept fraierul ei. Vicky a crezut că se putea lupta cu Bismarck. „Îmi plac luptele înverșunate”¹², a scris ea optimistă. Însă ea era o novice cu tendințe spre momente în care judeca lucrurile foarte greșit, iar el era, poate, cel mai strălucit tactician politic de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Ca și cum asta nu era de ajuns, sănătatea lui Vicky s-a deteriorat foarte rău: suferea cu săptămânile de dureri cronice și accese de febră

pentru care nu părea să existe leac, simptome despre care acum unii istorici cred că ar fi putut însemna porfirie – boala care cauzase nebunia regelui George al III-lea¹³.

Poate că nu a fost surprinzător că familia și copiii au devenit unul dintre refugiile lui Vicky în fața ostilității curții, un loc unde își putea exprima frustrarea cauzată de situația ei și unde își canaliza toată energia dezamăgirii. În total erau opt copii: Willy, sora lui, Charlotte, și fratele său, Heinrich, de care era cel mai apropiat; apoi încă cinci frați: Sigismund, Viktoria (numită Moretta), Waldemar, Sophie (sau Sossy) și Margarethe (sau Mossy), dintre care cei doi băieți au murit în copilărie. Dinamica familială pare să fi fost în principal caldă și iubitoare. Când Fritz cădea iar în depresie, Vicky credea că prezența copiilor îl ajuta să-și revină. Ea își iubea copiii, în special pe cel mare. „Nu știi cât de scump e copilul ăsta”, îi scria ea mamei ei când pruncul avea câteva luni. „...Mă simt așa mândră de el și sunt așa de fericită să-l port în brațe.”¹⁴ Însă dragostea ei era complicată, mai ales cea pentru primii trei copii și mai ales față de Wilhelm. Oscila între tandrețe și iubire, pe de o parte, și critici brutale, așteptări obsesive de mari și neliniști cu privire la defectele lor, pe de altă parte. Albert îi insuflase convingerea că un caracter poate fi creat și modelat prin educație, că perfectibilitatea se poate atinge prin muncă. „Bunăstarea lumii”, spunea el, depindea de „buna educație a prinților”¹⁵. Împreună cu regina, care își critica și ea încontinuu copiii, el își transformase fiica într-o

perfecționistă anxioasă, compulsiv critică față de ea însăși, iar mai apoi față de propriii copii. Vicky era hotărâtă ca fiul ei să se ridice la înălțimea standardelor tatălui ei. Îl analiza cu atenție – așa cum făcuseră și părinții ei cu ea – și îi găsea adesea lipsuri, pe care i le aducea la cunoștință. I-a scris mamei ei când băiatul avea 9 ani: „Încă îl iubesc la nebunie pe Willy și cred că are mare potențial. Nu este deloc un copil obișnuit; dacă s-ar putea smulge din rădăcini sau înăbuși mândria, îngâmfarea, egoismul și lenea... Nu vorbesc cu nimeni atât de deschis despre micuții noștri în afară de tine”¹⁶. Însă, indiferent ce îi spunea mamei ei, ea își comunica nemulțumirile și copiilor. Sublinia greșelile de ortografie din scrisorile lui Wilhelm către ea și i le trimitea înapoi. Era la fel de rea și cu fratele lui, Heinrich, descriindu-i „bietul chip urât”¹⁷ și relatând că era „groaznic de înapoiat” și „leneș fără leac”¹⁸. Chestiunea perfecțiunii (sau imperfecțiunii) era permanent în aer deoarece, desigur, brațul chircit al lui Willy însemna că era foarte vizibil imperfect.

La câteva luni după nașterea lui Willy a fost limpede că brațul nu îi creștea cum trebuia. Nu putea să-l ridice și degetele îi erau încovoiate ca o gheară. În Prusia, regalitatea era identificată în bună măsură cu armata și dibăcia fizică. La nașterea lui Willy, într-un gest de tact tipic pentru un Hohenzollern, tatăl lui Fritz se întrebese de față cu el dacă era potrivit să-l felicite cu prilejul nașterii unui prinț „nedesăvârșit”¹⁹. Vicky își făcea mereu griji din cauza asta,

întrebându-se dacă națiunea va tolera un prinț cu o dizabilitate fizică. „Nu-ți pot spune cât de mult mă îngrijorează asta, îmi vine să plâng de câte ori mă gândesc”²⁰, i-a scris tatălui ei când Willy avea 6 luni și începuse să suporte tot felul de tratamente ciudate pentru a i se vindeca brațul. Acesta era acoperit cu comprese reci, stropit cu apă de mare, masat și, săptămânal, i se făcea o „baie în animal”, brațul fiindu-i introdus în carcasa caldă a unui iepure proaspăt ucis – experiență care lui Willy părea să-i placă foarte mult, după cum a observat mama lui. Regina Victoria era de părere că este o practică medievală și așa și era: ideea era că, din animalul mort, căldura se va transmuta în brațul copilului. Măcar acest tratament nu era vătămător. Mai rea a fost legarea brațului drept de corp, când Willy avea câțiva anișori, în încercarea de a forța celălalt braț să funcționeze. Astfel, nu mai avea cum să-și țină echilibrul când încerca să învețe să meargă. Și mai nesuferite erau șocurile electrice aplicate în mod regulat pe brațul său de la vârsta de 14 luni. „Devine atât de irascibil, supărat, violent și pătimaș, încât asta mă îngrijorează foarte tare uneori”²¹, scria Vicky. Până să împlinească 4 ani, Willy se îmbolnăvisese de torticolis – avea partea dreaptă a gâtului contractată, lucru care îi înălța umărul și îl făcea să pară strâmb. (Un biograf a sugerat că acest lucru izvora din dorința de a întoarce spatele afecțiunii sale.) Pentru a remedia acest neajuns, a fost legat într-o mașinărie de lungimea corpului care să-i întindă mușchii de pe partea dreaptă. Vicky îi scria reginei Victoria scrisori

dureroase, pline de vinovăție, descriind și desenând dispozitivul, care semăna cu un instrument medieval de tortură. „De când a venit pe lume, a fost o permanentă sursă de îngrijorare. Nu pot să-ți spun cât am suferit când l-am văzut în mașinăria aia alaltăieri – am făcut tot ce am putut ca să nu plâng. Să-ți vezi copilul tratat ca un diform este extrem de greu...”²²

În cele din urmă, două mici operații au secționat tendoanele care îi strâmbau trupul și au corectat torticolisul. Brațul nu a fost niciodată mai bine, deși apărea mereu câte un nou „specialist” cu alt „leac” ciudat. Șocurile electrice și dispozitivele de întindere a corpului au continuat până când Willy a împlinit 10 ani, când medicii au observat ce „agitație” nervoasă²³ îi provocau tratamentele. Mai târziu, Wilhelm a afirmat că acestea îi provocau o „durere insuportabilă”²⁴. Singurul lucru care a avut vreun efect a fost un curs de gimnastică ce a dezvoltat mult brațul drept al lui Willy.

Willy părea un băiețel afectuos, nestăpânit și vesel. Vicky povestea, pe când el avea 3 ani, că o bătea ușurel cu palma pe față spunând: „Mămicuță drăguță, ai o fățucă drăguță și vreau să te pup”²⁵. Dormea în patul ei când tatăl lui era plecat cu armata, iar ea își petrecea mult mai mult timp cu el decât majoritatea părinților de neam regesc cu copiii lor. „Willy e o scumpete de băiețel, fermecător și interesant, isteț, amuzant, frumos, este imposibil să nu-l răsfeți un pic. Crește foarte frumos și ochii lui mari au când și când o expresie gânditoare, visătoare și apoi sclipesc iar de amuzament și

încântare”²⁶, scria Vicky pe când el avea 7 ani. El putea fi și agresiv și dificil. Își lovea bonele; după o călătorie în Anglia în 1864, bunica lui s-a plâns că o lovea pe mătușa sa Beatrice – care era cu doar doi ani mai mare și se temea de el²⁷. „Ne chinuim o grămadă să-l ținem în frâu – este foarte gelos pe bebeluș”²⁸, a scris Vicky după nașterea surorii lui, Charlotte. Pe la vreo 7 ani, pe plaja de pe Insula Wight, a făcut o criză de isterie²⁹ și a încercat să dea cu piciorul într-un distins domn și să-i azvârle bastonul în mare. (Distinsul domn, un fost secretar al prințului Albert, l-a prins și i-a tras câteva palme la fund.) Cu alt prilej, la nunta unchiului său Edward, în Anglia, în 1863, pe când avea 4 ani, s-a plictisit, i-a zgâriat pe picioare pe unchii lui, Leopold și Arthur, pentru a le atrage atenția, a aruncat în cor cu săculețul de la ținuta lui scoțiană, iar când a fost muștrat, l-a mușcat de picior pe unul dintre unchii săi^{*4}. W.P. Frith, un apreciat pictor de scene cu mulțimi, precum *Ziua derby-ului*, căruia i se comandase să picteze acea ocazie, s-a plâns: „Dintre toate obrăznicăturile, ăsta-i cel mai rău”³⁰. Pentru cititorii moderni, asta pare o purtare destul de tipică de țănc neascultător și răsfățat, însă la vremea aceea i-a frapat pe mama sa și pe rudele lui britanice ca fiind mai mult de atât – deși se poate ca asta să fi avut la fel de mult de-a face cu așteptările lor imposibile privind modul cum ar trebui să se comporte un mic viitor monarh.

Acestor presiuni și confuziei li se adăuga faptul că moștenirea sa engleză se afla în concurență cu cea germană.

Conflictul era ilustrat chiar de numele lui – pentru mama sa și pentru rudele lui din Anglia era William, iar pentru rudele germane și țara lui era Wilhelm. Cu cât Vicky se simțea mai înstrăinată de mediul german în care trăia, cu atât denigra mai mult moștenirea germană a fiului ei. Un musafir în vârstă de 10 ani își amintea că Vicky i-a muștrat pe copiii ei pentru că și-au înmuiat prăjitura în ceai: „Să nu văd urâte voastre obiceiuri germane la masa mea!”³¹. Era hotărâtă să eradiceze orice semne ale „acelei groaznice mândrii prusace”³² și detesta obsesia prusacilor pentru armată. Când avea 10 ani, Willy i-a scris întristat bunicii sale englezoaice: „Recent au fost două parade unde am mers în pas de marș spre rege. el [sic] mi-a spus că am mărșăluit foarte bine, dar mama a zis că am făcut-o foarte prost”³³. Vicky i-a spus mamei sale că în uniforma miniaturală a Hohenzollernilor băiatul semănase cu „o biată maimuțică, așa cum au muzicanții ambulante”³⁴.

Vicky își exprima clar convingerea că tot ce era britanic era mai bun. Îi spunea fiului ei că Marina Regală era cea mai mare forță de luptă din lume și l-a îmbrăcat, la vârsta de 2 ani, în uniformă de marinar, simțind că a câștigat o importantă victorie fiindcă a reușit să facă asta înainte ca el să fi purtat o uniformă militară prusacă³⁵. Atunci când copilul avea 5 ani, ea i-a spus mamei sale: „Îmi plac așa de tare navele și îmi doresc ca acest lucru să fie încurajat cât de mult posibil – ca antidot la posibilitatea ca el să fie prea absorbit de pasiunea pentru militarie”³⁶. Când era adolescent, ea îi

scria ridicând în slăvi misiunea imperialistă civilizatoare a Angliei, comparând-o cu pretențiile prostești ale Germaniei de a fi un participant activ în Europa³⁷. Îl ducea în vizită cât mai des posibil la regina Victoria, la reședința Osborne, casa ei de vacanță de pe Insula Wight. Chiar și după Primul Război Mondial, înfrânt de britanici și aflat în exil, amintirile lui despre Osborne erau minunate. „Locuința bunicii mele a fost pentru mine ca o a doua casă și Anglia ar fi putut prea bine să-mi fie a doua casă”, scria el cu nostalgie. „Eram tratați ca niște copii ai casei.” Își aducea aminte de o vizită din 1871, la vârsta de 12 ani, când unchiul său Arthur de Connaught l-a plimbat prin Londra și de cât de impresionat a fost de ținuta impozantă a lui Arthur în uniformă; își aducea aminte că Louise, mătușa lui favorită, îl lăsa să se joace în odăile ei și îi dădea dulciuri; își aducea aminte cum s-a dus să vadă nava lui Nelson, *Victory*, la Portsmouth, îmbarcat pe nava cu aburi a reginei, și că pe drum a văzut vasele de război britanice aproape de Spithead. Mai târziu a afirmat că Osborne a fost „scena primelor mele amintiri”³⁸. În familie se povestea că la prima vizită a lui Willy, în iunie 1861, pe când avea 2 ani și jumătate, Albert îl înfășase într-un prosop și îl săltase pe genunchi.

Prințul-consort a murit șase luni mai târziu, dar legătura a rămas importantă pentru Willy și bunica lui. La o lună după moartea soțului ei, ea a scris: „Albert l-a iubit nespus pe copilul acesta, se simțea îngrijorat pentru el, era foarte sigur că va fi deștept – asta doar sporește dragostea mea... pentru

scumpul copil... Știi că este preferatul meu”³⁹. Și faptul că Willy urma să fie regele celui mai puternic stat din Germania îi atrăgea atenția. Regina nu se prea dăduse niciodată în vânt după copiii mici („Nu îmi displac copiii, deși cred că aceia foarte mici sunt destul de dezgustători”, scria ea), iar la vremea când nepoții ei au început să apară câte trei pe an, a recunoscut că aceștia erau „o pricină de stres pentru copiii mei” și că nu prezentau „mare interes”⁴⁰. Însă Willy era primul ei nepot, iar regina a fost indulgentă cu el așa cum nu a fost decât cu puțini alții. El o făcea „rață”, iar ea l-a declarat „foarte amuzant și năzdrăvan și, de fapt, foarte impertinent, deși este foarte afectuos”⁴¹. La rândul său, Willy era fascinat de regină. „A fost o bunică bună” ⁴², a scris el aprobator. Cei doi aveau o slăbiciune unul pentru celălalt care avea să persiste, în ciuda a tot.

Desigur, lui Vicky îi era imposibil să-și ferească odraslele de influențele prusace. Crescând la Berlin și la Potsdam, care era în mod oportun atât capitala militară, cât și capitala de recreere a Prusiei, erau înconjurați de simbolurile puterii și ambiției militare prusace – locuri de defilare și regimente care făceau instrucție – și locuiau în imensul, dar cam frigurosul Neues Palais, construit de Friedrich cel Mare ca o afirmare agresivă a puterii prusace (după ce l-a construit, a decis că era o fudulie arhitecturală și a refuzat să locuiască în el). Un palat cu sute de încăperi uriașe, pline de ecouri, avea în față un loc de defilare. Când Willy a împlinit 10 ani, bunicul său, acum regele Wilhelm al Prusiei, a început să

manifeste interes față de băiat, cerându-i lui Willy să ia parte la evenimentele militare și invitându-l la cină în apartamentele sale ostentativ de austere, unde dormea în fostul lui pat de campanie din armată, mânca la o masă pliantă și însemna nivelul vinului pe sticlă pentru a se asigura că nu-l fură servitorii. Regele, care putea să fie extrem de fermecător când avea chef^{*5}, vorbea despre campaniile sale napoleoniene și nepotul asculta, captivat. Criticile și așteptările de acasă făceau ca lumea bunicului său să fie foarte atrăgătoare pentru Willy. Regele avea o părere foarte diferită despre obligațiile celor din familia regală: era absorbit de armată și de a fi prusac într-o manieră necomplicată, iar din punctul lui de vedere, cineva de viță regală nu avea nevoie de o educație aleasă pentru a-și dovedi meritul – era deja plin de merite.

Pentru nepot, bunicul era un erou: obținuse o serie de succese militare uimitoare – cu un pic de ajutor din partea lui Bismarck – în anii 1860, primul deceniu din viața lui Willy. Până în 1871, prin campanii agresive și manevre politice, Bismarck sporise spectaculos teritoriul și influența Prusiei. În 1864, Prusia a cucerit Schleswig-Holstein de la Danemarca. În 1866 a smuls Austria de la Germania în timpul Războiului Austro-Prusac, a anexat mai multe state germane și l-a transformat pe Fritz, tatăl lui Willy, într-un adevărat erou militar, în bătălia de la Königgrätz. În 1870, în urma Războiului Franco-Prusac, Franța a ieșit învinsă și Prusia s-a ales cu provincia Alsacia-Lorena. O altă urmare a acestui

război a fost unificarea Germaniei sub conducerea Prusiei, în anul 1871, devenind un inamic tradițional al Franței. Tensiunea dintre cele două țări avea să fie un fapt dominant al istoriei europene în următorii 80 de ani; pentru moment, prusacii erau însă clar triumfători. Cu nouă zile înainte ca Willy să împlinească 12 ani, bunicul său a fost încoronat kaizer al unei Germanii unite în Sala Oglinzilor de la Versailles, într-un spectacol terifiant pus în scenă de Bismarck. Firește, Willy a urmărit cu aviditate campania și urmările acesteia. Spre eterna lui mândrie, i s-a dat voie să călărească în spatele bunicului său la intrarea sa triumfală pe Poarta Brandenburg⁴³. Nu a fost deloc surprinzător că, în ciuda eforturilor ei, Vicky a descoperit la fiul ei „o anumită receptivitate la viziunea mărginită și grosolană a militarilor”. Își făcea griji că socrul ei și cei de la curte încurajau la Willy o „mândrie greșită, în ideea că era patriotică”⁴⁴. O îngrijora admirația fiului ei pentru Bismarck. În fața familiei ei engleze, apăra însă înfocat campaniile militare prusace. Așa cum observa fratele ei Edward, în Germania nu exista nimeni mai englez ca ea, iar în Anglia nimeni mai german ca ea.

Vicky era hotărâtă ca fiul ei să nu ajungă stereotipul ofițerului prusac. Urmând exemplul tatălui ei, voia ca el să fie un nou tip de prinț: educat, conștient de sine, cineva care să înfrângă forțele republicanismului. I-a găsit un grup de tovarăși de joacă ce nu proveneau exclusiv din aristocrația prusacă – copiii de ambasadori și de oameni de afaceri. La 7

ani, când în mod tradițional prinții europeni nu mai locuiau în camera copiilor, Willy i-a fost încredințat lui Georg Hinzpeter, un liberal calvinist foarte serios, care intenționa să aplice ideile cele mai moderne din educație și să le arate lui Willy și fratelui său Heinrich unele dintre realitățile vieții moderne, astfel încât ei să nu „crească fără a cunoaște lipsurile și interesele păturilor de jos”⁴⁵. S-a pus în discuție să fie dat la o școală adevărată. Este greu de exagerat cât de extraordinar de diferită era această educație față de educația obișnuită a copiilor de neam regesc: majoritatea prinților europeni erau încredințați unui guvernant militar căruia i se subordonau profesorii civili; majoritatea erau complet izolați de lume. În multe privințe era un plan minunat, însă combinația dintre așteptările lui Vicky, faptul că îl alesese pe Hinzpeter și personalitatea în curs de formare a lui Willy avea să fie dăunătoare. Poate că și diferența dintre așteptările mamei și ale profesorului și faptul că restul lumii – servitorii, curtea prusacă legendar de respectuoasă – îl trata ca pe un mic zeu erau de natură să-i creeze confuzie și nu îl ajutau deloc. Wilhelm avea să afirme mai târziu că de la vârsta de 7 ani fusese silit la un regim de „permanentă renunțare”⁴⁶. De fapt, primii câțiva ani au fost destul de lejeri: multe călătorii, muzică și desen, precum și excursii ieșite din comun, la fabrici și în casele clasei muncitoare. Mai târziu lui Wilhelm îi plăcea să se laude că, deoarece a văzut „poezia aspră” a vieții clasei muncitoare, „am învățat astfel să-l înțeleg pe muncitorul german și să simt cea mai caldă

simpatie pentru cei ca el”⁴⁷.

Însă, când Willy a împlinit 11 ani, totul a început să meargă prost. Criticile lui Vicky au devenit mai aspre. „E foarte arogant, extrem de infatuat și foarte fermecat de el însuși, se supără la cel mai mic comentariu, face pe victima, iar adesea răspunde obraznic; mai mult, este incredibil de leneș și de neglijent... În schimb, este mai vioi și mai plin de viață decât *toți* tovarășii lui de joacă, mai afectuos și mai plăcut decât ei”, îi scria ea lui Fritz în decembrie 1870, cu o lună înainte ca Willy să împlinească 12 ani. Ea a observat – așa cum avea s-o facă și alții – că Willy era isteț și curios, dar că nu avea răbdare. Hinzpeter era și el nemulțumit. A declarat că eforturile lui, mai ales încercările sale de a modela „dezvoltarea lăuntrică a minții și inimii”, dăduseră greș până atunci. În loc să regândească planul, ei au decis să intensifice presiunile și disciplina. Regimul a devenit mai strict și mai aspru. Când Willy avea 14 ani, Hinzpeter descria „adulația de sine de rău augur” și „neplăcuta trăsătură a aroganței... [care] atâță indolența cu care natura l-a înzestrat din plin”. Spunea că este leneș și îngâmfat. „Dovezile de bunăvoință clară față de cineva sunt însă la fel de rare pe cât sunt de frecvente prilejurile de egoism crud... egoismul său dur... alcătuiește nucleul lăuntric al ființei sale.”⁴⁸ Este imposibil de spus dacă defectele lui Willy erau înnăscute sau erau un răspuns furios de adolescent la standardele imposibile de înalte ale mamei și profesorului lui, însă aceste trăsături aveau să se manifeste treptat și la adultul Wilhelm.

Chiar și așa, unchiul său englez Bertie, văzându-i în 1878 pentru prima oară după mai mulți ani pe Willy, ajuns la vârsta de 19 ani, și pe fratele lui, a notat: „Este imposibil să găsești doi băieți mai drăguți decât William și Henry”⁴⁹.

Indiferent care era adevărul, presiunea pe care au exercitat-o asupra lui Willy Hinzpeter și mama sa a avut un efect nedorit, iar până și Vicky a trebuit să admită că era posibil ca Hinzpeter să nu fi fost cea mai bună persoană căreia să i se încredințeze dezvoltarea unui adolescent sensibil și dificil. Fiind depresiv, el pare să fi căpătat convingerea că era prins într-o luptă maniheistă pentru a modela caracterul lui Willy, fără a fi capabil să-și dea seama că tot ce făcea înrăutățea lucrurile. Așa cum a scris Wilhelm mai târziu, planul era „să înșface bine sufletul elevului... pentru a-l «sili» să ia forma dorită”. În loc să-și dea seama că, măcar în parte, aroganța lui Willy era o încercare de a-și păstra cât de cât încrederea în sine în fața permanentei demolări a caracterului său, Hinzpeter credea că lucrul de care avea nevoie elevul său era o doză de „umilire”⁵⁰. În 1874 s-a hotărât ca Willy, acum în vârstă de 15 ani, să fie trimis la un gimnaziu – o școală secundară pentru băieți. La suprafață, aceasta era o tentativă modernă fără precedent de a-i oferi băiatului o ocazie să socializeze cu cei de vârsta lui. Inițiatorii ei aveau motive ascunse: Vicky o considera o modalitate de a-l feri pe Willy de influența kaizerului; Hinzpeter, un mod de a zdrobi cât mai mult posibil spiritul băiatului. Fiind cu alți băieți, „falsa lui estimare a propriei capacități”⁵¹ avea să fie

reprimată. În același timp Hinzpeter făcea un joc manipulator, criticând-o pe Vicky în fața lui Willy, în timp ce ei și lui Fritz le spunea că nu îl sprijină îndeajuns. Vicky își făcea griji, dar, după ce făcuse un pas atât de mare în necunoscut, se temea să-l concedieze pe cel pus la cârmă.

Ce simțea Willy în legătură cu toate acestea reiese clar din memoriile sale, scrise aproape 50 de ani mai târziu, ce conțin faimoasa lui descriere a felului în care a fost învățat să călărească – stânjenit, desigur, de faptul că nu putea să folosească decât un singur braț. Hinzpeter l-a urcat pe un cal și, în ciuda lacrimilor și rugăminților băiatului, l-a privit cum a căzut de mai multe ori, până când a reușit să-și țină echilibrul. „Când nu se uita nimeni, plângeam”⁵², scria Wilhelm. Se poate să nu se fi întâmplat niciodată de fapt^{*6}, dar e limpede că emoțiile descrise erau foarte reale. „Se aștepta imposibilul din partea elevului pentru a-l sili să ajungă cât mai aproape de perfecțiune. Firește, țelul imposibil nu putea fi niciodată atins; prin urmare, logic, și laudele care exprimă aprobarea erau excluse.”⁵³ Ar fi putut să fie o descriere a întregii sale copilării. El a început să se retragă într-o realitate alternativă atunci când viața reală nu se ridica la înălțimea așteptărilor – obicei care avea să devină pronunțat în viața sa adultă. Și totuși, în unele privințe reușise în mod spectaculos: până să ajungă la vârsta adolescenței, era atât de iscusit cu brațul lui nedevelopat, încât adesea lumea nici nu i-l mai observa. Știa să călărească și să tragă cu arma, avea un fizic robust. Nu putea să se

îmbrace sau să-și taie mâncarea fără ajutor, însă o mulțime de oameni de viță regală din Europa erau aproape ridicol de dependenți de servitorii lor. O ducesă rusoaică recunoștea că înainte de revoluție nu știa să se încheie singură la ghetete⁵⁴.

Lui Willy nu i-au plăcut cei doi ani și jumătate petrecuți la Lyceum Fridericianum, gimnaziul din micuțul și pitorescul oraș german Kassel unde, sub supravegherea lui Hinzpeter, a studiat împreună cu fratele său Heinrich – care, considerat de toți cumsecade, dar cam slab de minte, se afla acolo în principal pentru a-i ține companie. Profesorul îl muncea mult peste orele de curs, începând de la 5 dimineața și terminând la 8 seara, șase zile pe săptămână, spunându-le în același timp tuturor, inclusiv lui Willy, că nu credea că acesta era în stare. De fapt, Wilhelm se descurca foarte bine în clasă și se înțelegea bine cu ceilalți băieți, însă era sfătuit să nu se apropie prea mult de aceștia. Hinzpeter insista ca formula de adresare față de Willy să fie oficialul *Sie*, bombănind în același timp despre „izolarea bietului băiat”⁵⁵. Iar eticheta regală însemna, așa cum a observat unul dintre profesorii săi, că, de fiecare dată când intra Wilhelm într-o încăpere, toți erau obligați să facă liniște și să încremenească, apoi să se țină după el la o distanță respectuoasă. În ciuda tensiunilor, Wilhelm era totuși cel mai în largul său și mai fericit cu familia lui. Ba chiar părea obsedat de mama sa – îi trimitea scrisori înflăcărâte în care își descria vise în care mâinile ei îl mângâiau și scria despre „ce vom face în realitate când vom fi singuri în camerele tale, fără martori”⁵⁶.

Scrisorile erau clar profund sexuale, dar în același timp erau și pledoarii pentru iubire și sprijin. Vicky, flatată și confuză, le para cu glume despre faptul că era „biata lui mamă bătrână” și nu a venit niciodată să-l salveze.

Willy a absolvit gimnaziul din Kassel în 1877, când avea 18 ani – al zecelea din 16 elevi. Scăpând de Hinzpeter și de școală, s-a îndepărtat imediat cât de mult a putut de influența mamei sale. Încurajat de bunicul lui, s-a înrolat în Regimentul 1 al Gărzii de Infanterie, cel mai important și mai aristocratic regiment din Germania, și s-a mutat de acasă. Corpul ofițeresc era în egală măsură un club monden și o bază de instruire: sarcinile erau ușoare și existau multe distracții. Willy s-a pomenit înconjurat de tineri de aceeași vârstă și din aceeași clasă socială, cu vederi naționaliste de dreapta și un puternic sentiment că li se cuvine totul, și într-o cultură în care, după cum scria un observator din Berlin, „el era idolul recunoscut al militarilor mai tineri și instrumentul facil al lui Bismarck... și înconjurat de lingușitori”⁵⁷. I s-a sucit capul. Îi plăcea foarte mult Regimentul 1 Infanterie: acceptarea totală, compania băieților, activitatea permanentă, farsele, faptul că se afla în fruntea unei companii și se simțea grozav – și mai ales îi plăcea că tovarășii săi îl respectau și îl lingușeau. Spunea că Potsdamul era „eldoradoul”⁵⁸ lui. După atâția ani în care lucrase câte 14 ore pe zi, curând și-a pierdut orice interes de a se dedica unui lucru prea mult timp, spre dezamăgirea părinților săi. La Universitatea din Bonn, unde a petrecut apoi doi ani, a

studiat printre altele economie, fizică, chimie, istorie, filosofie și arta guvernării, dar în principal își petrecea timpul la Borussia, cel mai important club al universității, unde principalele activități erau băuturile, frecventat de fiii marilor duci. Unul dintre profesorii săi de la universitate a comentat: „Ca toți cei de neam regesc care au fost lingușiți excesiv în tinerețe, prințul credea că le știe pe toate fără să fi învățat nimic”⁵⁹. Hinzpeter a conchis că întregul lui program de instruire a fost un „eșec total”⁶⁰ – deși s-a spus adesea că de la el a deprins Willy o anumită „răceală”⁶¹ a felului de a fi. 50 de ani mai târziu Wilhelm încă nu putea să se decidă dacă îi era recunoscător profesorului său sau îl ura.

Deloc surprinzător, Vicky a văzut identificarea lui cu armata ca pe o respingere evidentă, așa cum și era de fapt. „Înainte de a intra în regiment”, i-a spus el unui prieten, „trăisem ani înspăimântători de lipsă de apreciere a firii mele, de ridiculizare a ceea ce era cel mai important și mai sfânt pentru mine: Prusia, armata și toate îndatoririle pline de satisfacții pe care le-am întâlnit prima oară în acest corp de ofițeri și care mi-au oferit bucurie, fericire și mulțumire pe pământul ăsta”⁶². În anul următor, în 1878, când a murit de difterie fratele său mai mic Waldemar, familia a fost extrem de supărată că pe Wilhelm părea să nu îl prea intereseze. Peste decenii el a afirmat într-un interviu că Vicky se uita acum la el cu o „amarnică dezamăgire amestecată cu sollicitudine maternă”⁶³. Ironia era că, după ce evitase – prin grija mamei lui – anii de instrucție militară strictă la care se

putea aștepta un Hohenzollern, Wilhelm nu avea nimic din deprinderile mentale disciplinate sau din experiența unui adevărat ofițer prusac. Sau mai degrabă arăta ca unul și juca acest rol – cu o uniformă perfectă, cumpătat, dacă nu chiar ascetic în ce privește mâncarea și băutura –, însă nu avea obișnuința de a fi sârguincios în efortul său. Așa cum fusese un student mediocru, era și un soldat mediocru. Aghiotantul său, Adolf von Bülow, soldatul experimentat desemnat să-l călăuzească în viața militară, a recunoscut că după cinci ani în Regimentul 1 Infanterie Wilhelm nu învățase adevăratele valori ale artei militare⁶⁴.

Încercarea lui Vicky de a contesta stereotipurile educației regale și ale militarismului prusac avusese ca rezultat un hibrid ciudat. Daisy Cornwallis, încântătoarea aristocrată englezoaică măritată cu un aristocrat german, a scris despre Wilhelm că era „un băiat sensibil, vioi și vesel, care avea o minte receptivă și o inteligență ageră, dar nu profundă... Credea întotdeauna că le știe pe toate și nimeni nu îndrăznea să-i spună că uneori nu avea dreptate. Detesta să i se spună adevărul și rareori sau poate niciodată nu îi ierta pe cei care stăruiau în a i-l spune”⁶⁵. Aversiunea obsesivă față de orice critică avea să devină una dintre trăsăturile cele mai pronunțate ale lui Wilhelm. Cei care voiau să-i intre în grații descopereau repede că modalitatea de a câștiga influență asupra lui era să-l flateze.

Wilhelm avea însă identitate – sau poate o mască. Îi plăcea în mod deosebit aspectul armatei: ceremonialul, instrucția,

pocnetul din călcâie, medaliile și, cel mai mult, uniformele. După vârsta de 20 de ani aproape că nu a mai purtat niciodată altceva. S-a transformat într-o caricatură a ofițerului prusac, cu o purtare pompoasă, entuziastă și cazonă, cu o încredere aparent nelimitată în propriile capacități ce nu părea deloc afectată de îndoieli sau critici și cu o mustață nouă, lungă și răsucită la capete, și, ca să se asorteze, cu opinii noi – contrare celor ale mamei lui.

În 1881, la vârsta de 22 de ani, Willy s-a căsătorit cu Auguste Viktoria de Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg-Augustenburg, căreia i se spunea Dona, o femeie inofensivă, convențională și supusă – opusul lui Vicky –, și a primit propria reședință: Palatul de Marmură din Potsdam, un loc fermecător de intim, după standardele prusace. Supusă, devotată și fertilă, Dona avea să se dovedească o fiică ireproșabil de corectă a imperiului german: era și a rămas plină de admirație față de soțul ei, fiind de acord cu tot ce spunea el, dând ascultare tuturor cererilor lui (inclusiv să ia pastile de slăbit ca să nu se îngrașe și să poarte haine create de el) și oferindu-i sprijin permanent, fără rezerve. Totuși, ea avea și unele dintre limitările noii Germanii. Era mărginită și xenofobă: ura catolicii, atei, liberalii și străinii – mai ales pe englezi. La câteva luni după căsătorie nici nu mai vorbea cu Vicky, care, cu flerul ei pentru dezastre, o alesese pe Dona ca mireasă pentru Wilhelm (deși familia prusacă a considerat că aceasta nu avea o origine îndeajuns de înaltă), în speranța că poate va aplana neînțelegerile dintre ea și fiul ei.

În mai puțin de un an, Dona a dat naștere unui moștenitor, „Micul Willy”, urmat de încă cinci fii voinici, cu nume splendide – Eitel Friedrich, Adalbert, Augustus Wilhelm, Oskar și Joachim –, și de o fiică, Viktoria. Wilhelm petrecea însă cât mai puțin timp posibil cu soția lui deoarece i se părea groaznic de plictisitoare și de provincială. Îi era fidel, mai mult sau mai puțin. În primii ani de căsnicie a avut vreo două amante la Viena și Strasbourg, care au trebuit să fie plătite de cancelari după ce fusese deosebit de zgârcit când a venit vorba să le recompenseze pentru serviciile oferite. Era vizibil însă că prefera compania bărbaților, mai ales a soldaților, alegându-și un anturaj alcătuit din ofițeri prusaci virulent anglofobi și petrecând cât mai mult timp posibil la regimentul său.

În dragostea lui Wilhelm pentru armată era mai mult decât politică și bărbăție. În postura de kaizer avea să se înconjoare de aghiotanți tineri, înalți, chipeși și țepeni, predilecție care avea să-l facă pe un membru al anturajului său să noteze după 20 de ani că era „nici mai mult, nici mai puțin decât o relație religioasă”⁶⁶. În pasiunea pentru militarie a lui Wilhelm exista cu certitudine o latură homoerotică, iar aceasta a fost observată aproape sigur de Bismarck. În 1886 Wilhelm i-a fost prezentat contelui Philipp zu Eulenburg, diplomat și compozitor amator cu 12 ani mai în vârstă decât el. Eulenburg avea reputația de bărbat fermecător, avea un caracter neprotocolar și era liderul unui mic grup de aristocrați germani homosexuali, „artiști”,

anglofobi și cu vederi politice reacționare, numit Cercul de la Liebenberg, după moșia unde se întâlneau. Își scriau la nesfârșit despre cât de groaznică era viața modernă și cum îi silea să-și ascundă *Eigenart*, „sinele adevărat”. Bismarck, căruia Eulenburg i-a dat raportul după întâlnire, pare să fi crezut că Eulenburg, care era rigid de conservator, ar fi avut o influență utilă asupra lui Wilhelm. În 1888 fiul său Herbert von Bismarck scria: „Știu de multă vreme că Majestatea Sa îl iubește pe Phili Eulenburg mai mult decât pe orice altă persoană în viață”⁶⁷.

Eulenburg s-a îndrăgostit total de Wilhelm sau cel puțin de o versiune idealizată a acestuia, iar Wilhelm a răspuns afecțiunii și admirației sale evidente. Dona pare să fi oscilat între a-l considera pe Eulenburg un prieten de familie și a fi extrem de geloasă. Relația s-a desfășurat prin intermediul scrisorilor și al unei serii de petreceri și excursii în fiecare an, când Eulenburg și prietenii lui râdeau aprobator la tot ce spunea Wilhelm. De asemenea, se pare că au fost extraordinar de atenți să nu își declare niciodată explicit homosexualitatea în preajma lui Wilhelm (pe care în particular îl numeau, cu devotament, *der Liebchen*⁶⁸, „scumpul”), deși subînțelesurile, evident, nu erau tocmai profunde. În 20 de ani Wilhelm nu și-a permis niciodată să recunoască direct homosexualitatea lui Eulenburg.

Din 1882 au început să circule la curtea de la Berlin zvonuri că Wilhelm profita de orice ocazie pentru a-și exprima aversiunea față de tot ce era englezesc, mai ales față

de mama sa, și că avea vederi politice antidemocratice. În 1883, Rudolf, moștenitorul Imperiului Austro-Ungar, relatează: „Prințul Wilhelm este, în ciuda tinereții sale, un iuncher și un reacționar înveterat. Nu vorbește niciodată despre parlament decât ca despre «cocina aia» sau despre deputații din opoziție altfel decât despre niște «câini care trebuie mânați cu biciul»”⁶⁹. Unul dintre noii prieteni ai lui Wilhelm, ultraconservatorul general Waldersee, scria: „Prințul are multe prejudecăți contra Angliei, în mare măsură aceasta este o reacție cât se poate de firească la eforturile mamei sale de a face din copii niște anglomani”⁷⁰. În februarie 1883 s-a fotografiat în costum scoțian și trimisese poze unui grup select de admiratori, cu fraza „Aștept momentul potrivit”, scrisă – sinistru sau hilar, în funcție de perspectivă – în partea de jos. Fritz Holstein, decanul bârfelor din Berlin, figură importantă la Ministerul de Externe german, observa că se spunea despre prinț că era „îndărătnic, fără urmă de tandrețe; militar pasionat, antidemocrat și antienglez. Împărtășea vederile kaizerului în toate privințele și avea o imensă admirație pentru cancelar”⁷¹. Bismarck, care încă îi considera pe Vicky și pe Fritz o potențială amenințare, a exploatat bucuros divergențele tot mai accentuate dintre Wilhelm și părinții săi. I-a oferit prințului poziții în comisii guvernamentale și i-a găsit un post la Ministerul de Externe – toate lucrurile care îi fuseseră refuzate lui Fritz. Herbert, fiul său, cea mai apropiată persoană de încredere în plan politic, i-a intrat în grații lui Wilhelm. „Willy și Henry sunt foarte

devotați politiciii lui Bismarck și o consideră sublimă. Așa că am rămas *singuri și triști*”⁷², îi scria Vicky mamei ei.

Bismarck a făcut o mutare deosebit de flatantă trimițându-l pe Wilhelm în Rusia în 1884, ca să participe, ca reprezentant al kaizerului, la a șaisprezecea aniversare și majoratul țareviciului Nikolai, vărul lui de-al doilea^{*7}. Diplomația era privită ca forma cea mai înaltă de guvernare, rezervată monarhilor și aristocraților. Willy i-a dus țarului Aleksandr al III-lea o scrisoare personală din partea lui Bismarck, prin care propunea reînnoirea vechiului tratat al Triplei Alianțe dintre Germania, Austro-Ungaria și Rusia, *Dreikaiserbund* în germană, împotriva forțelor în creștere ale democrației liberale și anarhiei. Vizita a avut un succes uluitor⁷³. Lui Aleksandr, a cărui suspiciune față de străini era legendară, i-au plăcut purtarea directă și franchețea lui Willy, care avea atunci 25 de ani. Prințul putea să fie foarte fermecător. Avea o vivacitate și o energie care treceau peste eticheta și formalismul ce îi închistau pe majoritatea celor de neam regesc și care îl făceau impresionant și surprinzător la prima întâlnire. La rândul său, Willy a cedat cultului eroilor – Aleksandr, uriaș și bărbos, i s-a părut întruchiparea puterii monarhice. Miniștrii de Externe ai ambelor țări au comentat entuziasmați despre „chimia” dintre cei doi; țarul a fost de acord să se gândească la *Dreikaiserbund*, deși în fapt nu a ieșit nimic din această propunere deoarece Austro-Ungaria și Rusia aveau prea multe rivalități nerezolvate pentru a fi în stare să conlucreze. Wilhelm s-a întors în Germania acoperit

de glorie, cu o părere foarte bună despre talentele sale diplomatice și cu un gust nou pentru pompa, spectacolul și zarva vizitelor de stat – îi plăcuse foarte mult să fie întâmpinat la gară de întregul efectiv al marilor duci în uniformă. Și mai periculos, își formase o idee complet nerealistă despre ceea ce puteau realiza.

Când s-a întors la Berlin, Willy a decis să-și extindă succesul diplomatic inițiind o corespondență cu țarul. Nu a spus nimănui, nici măcar celor doi Bismarck. În prima lui scrisoare, în care se descria drept un „soldat aspru, deloc versat în arta diplomației”, a promis să se dedice apărării Rusiei împotriva comploturilor englezilor, adăugând: „Pot să vă solicit o favoare? Să nu aveți încredere în Unchiul englez”, referindu-se la unchiul său Bertie, viitorul Edward al VII-lea și cumnatul lui Aleksandr. În scrisorile pe care le-a trimis în anul următor, Wilhelm a descris o serie de conspirații ale englezilor împotriva Rusiei în Balcani, toate conduse de unchiul Bertie, „din cauza firii lui ipocrite și intrigante”. Își critica în mod repetat părinții, care erau „controlați de regina Angliei”. În 1885, când războiul dintre Rusia și Marea Britanie părea inevitabil, Wilhelm i-a trimis țarului o serie de note pe care le întocmise despre desfășurarea trupelor engleze la frontiera din nordul Indiei – informații pe care le aflase de la atașatul militar britanic la Berlin, cu care se împrietenise lingușindu-l⁷⁴. Wilhelm încă îl admira pe țar, însă considera, de asemenea, că ar fi util pentru Germania dacă cele două mari rivale ale sale săreau una la gâtul

celeilalte, iar scopul scrisorilor, i-a mărturisit într-un final lui Bismarck, era să provoace un război între Rusia și Marea Britanie: „Ar fi mare păcat dacă n-ar fi război”⁷⁵. În realitate războiul a fost evitat, după cum i-a spus țarul lui Wilhelm două săptămâni mai târziu într-o scrisoare în care îi mulțumea pentru informații, „pe cât de interesante, pe atât de folositoare”, și pentru „viul interes” manifestat față de problemele Rusiei, adăugând că el crede că „legăturile tradiționale care uneau cele două țări ale lor [Germania și Rusia] vor fi mereu cea mai bună garanție a succesului și prosperității lor”⁷⁶. O fi fost o aluzie că Aleksandr credea că prințul exagera un pic, că vechea relație sinceră era mai bună? Chiar și așa, asta nu a influențat cu nimic preferința lui Wilhelm de a se folosi de corespondența personală atât pentru a intra în grațiile altor monarhi, cât și pentru a-i manipula și nici convingerea lui că avea un talent deosebit la asta.

Însă data următoare când Wilhelm l-a văzut pe țar, în septembrie 1886, la manevrele militare rusești, Aleksandr a fost o idee mai rece decât înainte, iar admirația măgulitoare a lui Willy față de el părea un pic forțată, ba chiar servilă, după cum observa unul dintre miniștrii țarului⁷⁷. În cursul audienței lor private Wilhelm i-a spus țarului de mai multe ori că Rusia avea un „drept” asupra Constantinopolului și strâmtorilor și practic l-a îndemnat să invadeze Turcia – o zonă fierbinte unde Rusia și Marea Britanie erau în conflict. Țarul i-a spus, poate un pic cam tăios, că, dacă Rusia ar vrea

Constantinopolul, nu ar avea nevoie de permisiunea Germaniei pentru a-l cuceri⁷⁸. Poate că încercările stângace ale lui Wilhelm de a-l împinge la acțiuni militare începuseră să stârnească bănuielile lui Aleksandr.

În Germania ruptura tot mai înverșunată din cadrul familiei ajunsese pe scena publică. În 1884 Vicky se hotărâse să-și mărite una dintre fiicele mai mici, pe Moretta, cu Sandro de Battenberg, un personaj minor din familia regală germană care fusese recent instalat ca rege al Bulgariei de guvernul rus. Sandro mușcase imediat mâna care îl pusese acolo și se plasase în fruntea mișcării bulgare de independență, iar acum rușii îl urau și considerau că orice sprijin acordat acestuia era o tentativă deliberată de subminare a lor în Balcani, despre care considerau că se află în zona lor de influență. Kaizerul și Bismarck s-au opus căsătoriei, susținând că ar periclita relațiile Germaniei cu Rusia. În Anglia, regina Victoria o susținea cu entuziasm – doi frați ai lui Sandro se căsătoriseră cu o fiică și, respectiv, cu o nepoată a ei, iar ea detesta Rusia. Public, Vicky refuza să recunoască aspectele politice ale căsătoriei; în particular, ea avea idei grandioase despre scoaterea Balcanilor de sub influența Rusiei. Wilhelm s-a situat de partea lui Bismarck. Și-a băgat în cap ideea că mama și bunica lui urzeau o conspirație pentru ca englezii să câștige influență în Balcani; a insistat că Sandro nu avea o origine destul de bună pentru a se căsători cu o fată de neam regesc – stră-străbunicul lui fusese valet. Era, în mod cert, gelos pe faptul că în public

mama lui se declara încântată de chipeșul Sandro.

Acest lucru a înfuriat-o pe bunica lui englezoaică. „Băiatul ăla prostuț, neascultător și – trebuie să adaug – nesimțitor... Mi-ar plăcea să primească o «chelfăneală» zdravănă, cum zic scoțienii”⁷⁹, scria furioasă regina Victoria în 1885. Era supărată și pentru că Wilhelm încălcase cu atâta seninătate limita dintre public și privat. Regina credea în aura de mister a regalității, de 50 de ani își ținea supușii la distanță. Aceștia știau foarte puține despre ea și așa îi și plăcea. Însă Wilhelm adusese în văzul lumii o vrajbă din sânul familiei. Așa ceva nu se făcea. Nici măcar Bertie, ale cărui metehne erau pomenite periodic – deși indirect – în presă, nu discuta și nu recunoștea niciodată în public aspecte legate de comportamentul său. Chestiunea s-a târăgănat timp de patru ani înainte ca Vicky să renunțe în cele din urmă. (În final, Sandro, care fusese detronat, s-a însurat cu o actriță; Moretta s-a căsătorit până la urmă cu Adolf de Schaumburg-Lippe.) Între timp, insistența lui Vicky de a impune realizarea căsătoriei în ciuda unei asemenea împotriviri părea ușor instabilă, la fel ca și opoziția lui Wilhelm – el spunea că îl va „omorî în bătaie pe Battenberg”⁸⁰ dacă acesta se va căsători cu sora lui. În 1887, chiar înainte de Jubileul de Aur al mamei ei, Vicky îi scria: „Visul vieții mele a fost să am un fiu care să semene cât de cât cu iubitul nostru tată – un adevărat nepot al lui ca suflet și ca minte, un nepot al vostru!... Dar trebuie să te ferești de greșeala de a te supăra pe copiii tăi pentru că nu sunt ceea ce ai dorit și ai sperat, ceea ce ai vrut tu să

fie!”⁸¹. Nu putea suporta totuși să se dezică total de Wilhelm și insista să-l considere o unealtă a lui Bismarck. „E o *carte de joc* aici, în mâinile partidului cancelarului... nu vrea să facă rău...”⁸², îi spunea Vicky mamei ei. Cineva din cercul apropiat de la Berlin spunea altcuiva: „El o urăște [pe Vicky]. Înverșunarea lui nu cunoaște limite. Ce-o să se aleagă de toate astea?”⁸³.

Sentimentele lui Wilhelm față de Marea Britanie nu păreau mai puțin violente, dar erau contradictorii. A ticluit o invitație la Jubileul reginei Victoria din iunie 1887 – insistând să fie el reprezentantul oficial al bunicului său, în locul lui Vicky și al lui Fritz – „pentru a le dovedi mamei și tuturor rudelor engleze că nu am nevoie de ele pentru a fi popular în Anglia”⁸⁴. Când bunica lui i-a dat de înțeles că nu ar fi încântată să-l vadă, el s-a înfuriat la culme. „Baba asta trebuia să moară de mult... Cât de tare urăsc Anglia!”, i-a spus el lui Eulenburg. „Ei bine, Anglia ar trebui să fie atentă când o să am și eu un cuvânt de spus...” După Jubileu s-a plâns amarnic că a fost tratat cu o „răceală extraordinară”⁸⁵. Ardoarea lamentărilor sale a provocat stânjeneală atât în cercurile diplomatice britanice, cât și în cele germane. În noiembrie 1887 neliniștea s-a transformat în îngrijorare când a devenit limpede nu numai că bunicul nonagenar al lui Willy se prăpădea, ci și că tatăl lui, prințul moștenitor, diagnosticat cu cancer la gât după multe luni de confuzie și diagnostice greșite, era și el pe moarte. Nu avea să mai dureze mult până când prințul urma să ajungă kaizer.

În loc să unească familia, cumplita lovitură doar a expus lupta oedipiană și mai mult în atenția publicului. Wilhelm și-a acuzat mai mult sau mai puțin mama că a complotat să-l omoare pe tatăl său tergiversând diagnosticarea cancerului și convingându-l să nu facă operația potențial salvatoare – dar foarte periculoasă – pentru îndepărtarea acestuia. A manifestat o scandalosă grabă de a ajunge el însuși pe tron, aranjând ca unii aliați apropiați să sugereze în public ca tatăl său să renunțe la dreptul lui pentru ca el să îi poată succeda direct bunicului său. Se spunea despre Fritz că era „foarte îndurerat că fiul său abia îi aștepta sfârșitul”⁸⁶. Vicky, în fază de negare și exasperant de optimistă, îi îndepărta pe potențialii simpatizanți, iar Bismarck se folosea de ziarele lui pentru a o prezenta în cea mai proastă lumină posibil.

La scurt timp după diagnosticarea lui Fritz, premierul britanic, lordul Salisbury, alarmat de relatările despre anglofobia lui Wilhelm și admirația acestuia pentru Rusia, a transmis Ministerului de Externe german că se temea că toanele prințului ar putea dicta politica externă a Germaniei. Bismarck i-a scris personal pentru a-l asigura de contrariu. Ceea ce nu și-a dat seama Salisbury era că Wilhelm era acum la fel de ostil față de Rusia ca și față de Anglia și că de relația sa specială cu Aleksandr se alesese praful. În toamna anului 1887 avusese loc cea mai uimitoare schimbare de situație între Rusia și Germania – și în mintea lui Wilhelm. În iarnă cele două țări erau sub spectrul războiului. Rușii amenințau să invadeze Bulgaria rebelă, act care ar fi atras

inevitabil în conflict Austro-Ungaria, rivala Rusiei în Balcani și aliata Germaniei. Circumstanțele nu erau cu mult diferite de cele care aveau să ducă la izbucnirea Primului Război Mondial, 30 de ani mai târziu.

În ciuda anilor de relații prietenoase, rușii căpătaseră convingerea că Germania complota cu Bulgaria și Austro-Ungaria. Această convingere era inconștient o recunoaștere a faptului că Germania era acum o rivală a Rusiei, că nu mai era o aliată mai tânără. Deși nu exista un motiv întemeiat – așa cum observa ambasadorul german la Sankt-Petersburg, nu exista nici „cel mai mic motiv posibil”⁸⁷ pentru război –, Germania, mai ales Prusia, a cedat temerilor privind un potențial război. Bătrânul împărat fiind pe moarte și fiul acestuia suferind de o boală letală, țara se simțea vulnerabilă, iar agresivitatea Rusiei reînvia vechile temeri legate de vulnerabilitatea geografică a țării. În presă apăreau articole isteric antirusești. Membri ai armatei au început să vorbească despre nevoia unui atac preventiv împotriva Rusiei. Wilhelm era de acord cu ei, convins de ambițiosul general Alfred von Waldersee, noul său viitor mentor, care era obsedat de inițierea unui „război preventiv” împotriva Rusiei. Bismarck nu voia război – deși era la fel de răspunzător de isteria din Germania, după ce, urmărindu-și propriile interese politice, ațâța de decenii întregi temerile cu privire la o invazie străină. Pentru a îngreuna o acțiune a rușilor, el a închis bursa germană pentru investițiile rusești (deși în așa fel, încât să nu pară că inițiativa a venit de la el).

A fost un dezastru pentru guvernul rus, care se baza pe piețele germane pentru împrumuturi masive, și l-a adus pe țar, împreună cu fiul său Nikolai, într-o vizită urgentă la Berlin la mijlocul lui noiembrie 1887. Bismarck a spus că el nu poate să redeschidă piețele germane, dar vizita a mai calmat spiritele. Cancelarul a criticat dur Reichstagul, a vorbit aspru, dar prevenitor cu rușii și panica s-a mai potolit. Wilhelm nu a reușit însă să obțină audiența privată cu țarul pe care o sperase și a stat două ore pe un peron, în ținută militară de gală, ca să-l aștepte. Răceala lui Aleksandr l-a iritat. „Maiestatea Sa nu mi-a spus o vorbă despre politică, prin urmare am rămas și eu tăcut”, i-a raportat el cu țâfnă lui Bismarck.

În câteva săptămâni, în Sankt-Petersburg umbla vorba că prințul Wilhelm voia „război cu Rusia și că era în general foarte antirus”. Bismarck observa cu lehamite că, „în Anglia, [era] tocmai pe dos!”⁸⁸.

^{*1} *Tu ești* (n.tr.).

^{*2} *El a fost* (n.tr.).

^{*3} „Este foarte greu de transmis cititorilor englezi condițiile medievale în care trăiau oamenii de condiția noastră în Germania”, avea să scrie despre traiul în Germania nepoata lui Vicky, Marie Louise, 20 de ani mai târziu.

^{*4} Nu pare să existe un consens cu privire la cine anume a fost victima, Leopold sau Arthur.

^{*5} Prințesa Marie Louise, verișoara englezoaică a lui

Wilhelm, a fost una dintre numeroasele femei fermecate de bunicul lui german, deși a fost uimită de încercările lui de a-și ascunde chelia pieptănându-și tot părul de pe creștet spre urechea stângă și prinzându-l cu o cordică veche și murdară.

[*6](#) John Röhl, meticolosul biograf al lui Wilhelm, a arătat că acesta știa să călărească cu mulți ani înainte de a-l cunoaște pe Hinzpeter.

[*7](#) Wilhelm și țareviciul erau veri de gradul al treilea prin stră-străbunicul lor comun, țarul Pavel cel Nebun. Charlotte, strămătușa lui Wilhelm, sora bunicului său kaizerul, se căsătorise cu țarul Nikolai I, stră-străbunicul lui Nikolai, ei fiind astfel și veri de gradul al doilea.

Capitolul 2

George: al doilea pe listă (1865)

În 1865, când s-a născut George Frederick Ernest Albert de Saxa-Coburg și Gotha, Marea Britanie era în frunte, superputerea financiară și economică a lumii, cea mai importantă dintre marile puteri. Producea două treimi din cantitatea mondială de cărbune, jumătate din cea de fier, mai bine de jumătate din cea de oțel, jumătate din cea de bumbac și era implicată în 40% din comerțul mondial. Era cea mai urbanizată țară din lume; Londra era centrul mondial al afacerilor bancare, al asigurărilor și al comerțului cu mărfuri. Flota ei militară era cea mai puternică din lume. Imperiul ei de aproape 25 de milioane de kilometri pătrați¹ – în permanentă creștere – era invidiat de restul Europei, asigurând piețe profitabile și o aparență de extraordinară strălucire. În ciuda unor zone de sărăcie cruntă precum cartierul East End din Londra și orașele recent industrializate din nord, Marea Britanie avea cele mai mari salarii și cea mai ieftină mâncare din Europa. Nu fără temei, era mulțumită de sine. Se considera marea țară a libertății și eliberării,

civilizatoarea lumii – afirmație care înfuria restul Europei, ce considera că pretențiile Angliei de înaltă instanță morală sunt pură ipocrizie.

Bunica lui George, Victoria, regina Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei, la acel moment o văduvă retrasă, era încă, în ciuda acestui fapt, poate cea mai vie întruchipare a Angliei și a imperiului ei și figura dominantă în familie. Anglia se pretindea a fi deopotrivă o monarhie și o democrație (ceea ce nu avea deloc logică pentru cei de pe continent, unde era evident pentru toată lumea că cele două nu puteau coexista, iar democrații erau invariabil de partea republicanilor). În realitate, nu era cu adevărat nici una, nici alta. În cele două secole anterioare, monarhiei i se îngrădiseră foarte mult puterile și cea care îi rămăsese era tot mai simbolică; democrația era mai mult o oligarhie condusă de aristocrația funciară care domina cabinetul, parlamentul și conducerea locală și care forma cele două partide politice principale, conservatorii și liberalii, ce credeau, amândouă, în comerțul liber și evitarea unor războaie externe costisitoare (deși păreau incapabile să scape de o serie constantă de mici războaie coloniale). Puterea era deținută de premier și de cabinetul acestuia, care, la rândul lor, depindeau de încrederea Camerelor Parlamentului, iar monarhul era obligat să le urmeze sfatul. În cadrul sistemului monarhul juca un rol necesar, dar în totalitate formal și ceremonial: fără acordul monarhului proiectele legislative nu puteau deveni legi, nu puteau fi percepute

impozite, nu puteau fi numiți în funcție miniștri, judecători, clerici, ambasadori și ofițeri de armată, nu se puteau acorda titluri nobiliare sau grațieri. Monarhul trebuia să convoace și să dizolve parlamentul, să numească prim-miniștri, să declare război sau să încheie pace. Însă nu se puneau problema că ar putea face vreunul dintre aceste lucruri fără să-i spună un ministru. Monarhului îi mai rămăseseră „drepturile” destul de neclar definite de a fi consultat, de a încuraja și de a avertiza. Adevăratul echilibru al relației era camuflat cuviincios de tradiția ca politicienii britanici să i se adreseze suveranului într-un limbaj măgulitor de supus și de ceremonialul guvernării, care sugera că monarhul ar fi fost mai important decât era de fapt. În lumea regalității aparențele contau foarte mult, iar supușii reginei și restul lumii continuau să creadă că ea avea putere.

Deloc surprinzător, reginei Victoria nu îi plăcea prea mult ideea că nu avea decât o funcție decorativă. Detesta descrierea ei drept un fel de deghizare, așa cum o numea în 1867 Walter Bagehot, care a contribuit la elaborarea constituției – o „văduvă retrasă” după ale cărei fuste se „insinuase” o republică². În limitele rolului ei, își forța și își manipula cu dibăcie prerogativele regale și „drepturile” și exploata fiecare avantaj pe care îl avea pentru a-și face remarcate convingerile. Aceste avantaje nu erau ne semnificative. În ciuda lipsei ei de putere constituțională, regina era pe cale să devină cel mai important monarh din întreaga lume, iar dinastia ei (spre mâhnirea altor case

regale) cea mai prestigioasă familie regală din lume. Desigur, acest fapt se datora în principal poziției de frunte a Marii Britanii la nivel global și imperiului ei. Înainte de urcarea pe tron a reginei, familia regală britanică fusese copleșită de zvonuri legate de nebunie, scandaluri sexuale, risipă și proastă gestionare a banilor. Însă 25 de ani de investiții prudente și exploatarea avantajelor acestora restauraseră cumva însăși monarhia britanică – în timpul domniei Victoriei, familia devenise un bastion al moralității ireproșabile și al valorilor familiale; bijuteriile familiei regale erau acum (cu oarece ajutor din partea minelor din India și Africa de Sud) cel puțin la fel de minunate ca faimoasele diamante ale Romanovilor; comorile sale de artă cel puțin la fel de valoroase ca ale Habsburgilor; palatele sale poate că nu erau la fel de numeroase și de vaste, dar erau mai confortabile, proprietățile sale funciare nu erau la fel de mari, dar bine întreținute, iar veniturile private erau cu mare grijă menținute în echilibru.

Cealaltă armă secretă a reginei era constituită de relațiile ei cu alți monarhi străini, dintre care majoritatea exercitau o putere mult mai mare decât ea. Conform tradițiilor diplomației, aceștia îi scriau în calitate de șef al statului cu privire la chestiuni de politică externă. Acest lucru îi conferea o influență și o greutate în politica externă britanică pe care constituția nu i le mai oferea. Regina căuta să extindă și să întărească aceste relații prin căsătoriile copiilor ei – opt dintre cei nouă copii ai ei s-au căsătorit cu membri ai caselor

regale europene – și ulterior ale nepoților. Asta avea să se transforme în „matriarhul” Europei. Până și țarul rus îi spunea „bunicuță”. Există astfel o oarecare justificare ca ea să fie ținută la curent, așa cum insistă, cu privire la afacerile externe. Solicita și îi erau prezentate proiectele de tratate și discuta fiecare articol în amănunt. Pe urmă, mai era și faptul că era femeie și văduvă, ceea ce o făcea să pară inofensivă chiar și atunci când formula critici severe și îi oferea foarte multă libertate de a face intervenții și a da genul de „sfaturi” pe care nici un prim-ministru nu le-ar fi acceptat din partea unui rege.

Monarhul trebuia să fie neutru, detașat de toate partidele politice și mai presus de acestea. Regina era convinsă de propria verticalitate și era nerușinat de părtinitoare. Era, de asemenea, hotărâtă și energică, asaltându-i pe premierii săi cu scrisori, la care aceștia erau obligați să răspundă cu mâna lor. Putea să ignore sau cel puțin să pună mereu la îndoială sfaturile cabinetului ei. Îi antipatiza activ pe unii miniștri, în timp ce pe alții îi adora fățiș. Uneori își făcea guvernele să cedeze. În 1881 s-a plâns atât de insistent de discursul pe care i-l scrisese cabinetul condus de William Gladstone pentru deschiderea lucrărilor parlamentului, încât aceștia au fost de acord să-l modifice. Avea ea un efect palpabil asupra politiciii? Nu reușea să-și împiedice cabinetele să facă ceea ce erau decise să facă, dar cert e că putea să tergiverseze lucrurile – așa cum au observat mai mulți dintre premierii ei, a avea de-a face cu ea era ca și cum ar fi avut de-a face cu un

departament guvernamental separat –, iar când ideile ei erau în ton cu opinia publică, putea fi extrem de greu de oprit. Însă istoria era împotriva ei. Legea Marii Reforme din 1832 și următoarea, din 1867, au extins drepturile electorale, au început să eradicizeze practicile electorale corupte și învechite (prin care, de pildă, aristocratul local putea să aleagă efectiv parlamentarul local) și au impulsionat procesul treptat, dar inexorabil de transferare a puterii către Camera Comunelor. Iar în ceea ce îi privește pe miniștrii ei, monarhul putea să dea sfaturi, iar uneori să fie admirabil, dar nu avea o autoritate reală în guvernare.

Cealaltă parte a ecuației puterii britanice era aristocrația care domina eșaloanele superioare ale guvernării. Aristocrația britanică avea o concepție serioasă, adânc înrădăcinată și conștientă despre ea însăși ca fiind deopotrivă îndreptățită să conducă și obligată să slujească. Era cea mai nemilitară și mai bogată aristocrație din Europa³; militarismul Prusiei era doar cea mai exagerată formă a tendinței larg răspândite pe continent a aristocrațiilor de a se prezenta în primul rând ca o clasă de soldați. Momentul de epifanie al aristocrației britanice fusese Războiul Civil Englez: fusese aproape distrusă de armata permanentă a „Capetelor rotunde”, Armata Noului Model. De atunci rămăsese foarte suspicioasă față de armatele permanente, așa cum aveau germanii și rușii, și fusese silită să-și recâștige puterea infiltrându-se în parlament și în aparatul birocratic guvernamental – instituții cu care

majoritatea aristocrațiilor europene nu catadicseau să-și murdărească mâinile. Drept consecință, de atunci armata de voluntari a Angliei rămăsese relativ mică și sub control parlamentar, iar marina militară devenise instrumentul expansiunii britanice. Dovada că această metodă funcționa era uriașul imperiu. Însă pentru politicienii europeni, mai ales pentru cei germani, care nu puteau să priceapă cum se descurca Marea Britanie fără o armată decentă, acest lucru rămânea o enigmă.

Aristocrații britanici considerau că o funcție în guvern este cea mai înaltă profesie pentru un gentleman. Puterea pe care încă o exercitau îi diferenția mult de aristocrația latifundiară din Rusia, de pildă, care devenise, sub auspiciile unui regim țarist dornic să-i restrângă puterea, o clasă în general urbană, decorativă, distanțată de pământul care îi producea veniturile. Implementarea unor politici pe care segmente mai numeroase, dar nu atât de bine reprezentate ale societății nu le favorizau neapărat era înlesnită de bogăția Marii Britanii și ajutată de rădăcinile respectului din cadrul culturii. Dar avea rezultate și deoarece conducerea aristocrată trăia într-un echilibru subtil cu o opinie publică mult lăudată, capabilă să se mobilizeze și care funcționa cu adevărat, alimentată de infrastructura bine dezvoltată a țării, cu drumuri bune, un sistem poștal bine pus la punct și căi ferate, alături de o rată ridicată a alfabetizării și o înfloritoare cultură jurnalistică și a dezbaterii. Opinia publică – deși a unei părți relativ limitate a „publicului” – exista în

Marea Britanie ca o adevărată forță de aproape un secol; în majoritatea statelor europene abia începea să se cristalizeze. Succesele sale erau palpabile; ea silise – în cele din urmă – un parlament refractar să adopte abolirea sclaviei în Marea Britanie și prima Lege a Reformei din 1832. Asta însemna că persoanele fără drept de vot simțeau totuși – sau uneori aveau iluzia – că au o voce în cadrul democrației. Pentru moment, deși electoratul creștea numeric, aristocrația nu dădea însă semne că s-ar clinti din poziția ei.

Ca pentru a celebra succesul claselor superioare britanice, într-un exemplu de imperialism cultural triumfător, imaginea gentlemanului englez devenea cea mai atrăgătoare manifestare a bogăției și statutului social în toată Europa, dacă nu chiar în întreaga lume. În anii 1890 nobilii europeni, milionarii din Silezia, marii duci austrieci și ruși se apucau de tenis, golf, vânătoare de vulpi și tras cu arma și își comandau costumele de la Savile Row și armele de la Purdey. Rușii bogați aspirau la ceea ce Vladimir Nabokov, descendent al unei familii aristocratice ruse, numea „confortabilele produse ale civilizației anglo-saxone”⁴ – săpun Pears, Golden Syrup, cu fructe, biscuiți Huntley & Palmers, pastă de dinți, cărți de joc, sacouri în dungii, mingi de tenis și căzi pliabile din cauciuc – cumpărate de la Druce, magazinul englezesc de pe Nevski Prospekt.

Viitorul rege George al V-lea era cu șase ani mai mic decât vărul său primar Wilhelm și nu ar fi putut fi mai diferit de

acesta. În timp ce Willy era plin de manierisme, vioi, asertiv și hotărât să fie mereu în frunte, George se mulțumea să nu iasă în evidență. Era al doilea fiu, sortit să trăiască în umbra fratelui său, iar mediul familial părea să încurajeze un soi de mediocritate confortabilă; nici unul din părinții lui nu era mânat de ideea de a trebui să-și dovedească meritul, la învățătură sau în alt fel. Tatăl lui George, Albert Edward, viitorul Edward al VII-lea, numit în familie Bertie, reacționase violent împotriva așteptărilor legate de educație ale tatălui său, în timp ce frumoasa lui mamă daneză, Alexandra, era cu voioșie o neintelektuală. Bertie o admira și o iubea pe sora lui mai mare Vicky, dar învățămintele pe care le trăsese din copilăria lor erau exact opuse față de ale ei. El ura regimul educațional riguros al tatălui lor.

De la vârsta de 3 ani, toate momentele de veghe ale lui Bertie fuseseră ticsite cu experiențe menite să-l perfecționeze. „Nu am avut copilărie”, avea să spună el mult mai târziu, iar primii săi ani au fost, după estimarea tuturor în afară de părinții lui, groaznici. Bertie ripostase cu o împotrivire ursuză și crize de isterie; era răsplătit cu și mai multe presiuni și disciplină, pedepse mai aspre și, cel mai trist, lipsa manifestărilor de afecțiune și izolarea de ceilalți copii. Rebeliunea sa scotea ce era mai rău din ambii părinți: Albert era neimpresionat și neînduplecat; Victoria se plângea întruna de „înapoierea” fiului ei, de neseriozitatea sa și de faptul că nu era exact ca tatăl lui. Când el a împlinit 17 ani, i-a trimis o notă în care îi reamintea că „viața e alcătuită din

îndatoriri”⁵ și l-a concediat pe profesorul particular cu care, în ciuda a toate, el își construise o relație plină de căldură. În 1859, la 18 ani, a fost considerat o „dezamăgire”, cu o mare poftă de viață în ceea ce avea ea cel mai neserios și mai hedonistic: îi plăceau hainele, fumatul, vânătoarea, societatea, jocurile de noroc, mâncarea și fetele. Mai ales mâncarea și fetele. „Intelectul lui nu e mai de folos decât un pistol împachetat pe fundul unui cufăr dacă ai fi atacat de tâlhari în Munții Apenini”⁶, zicea mama lui. La Oxford, în ciuda marilor eforturi ale părinților săi de a-l integra într-un grup de membri ai consiliului universității, mai în vârstă și celibatari, el s-a înhăitat cu studenții cei mai bogați, mai decadenți și mai trântori. Doi ani mai târziu, în cursul instrucției militare din Irlanda, a reușit să aibă o aventură cu o localnică, deși fusese consemnat în cazarmă. Când s-a auzit despre asta în Anglia, Albert i-a scris lui Bertie o scrisoare isterică, în care îi zugrăvea un viitor plin de șantaje și procese de paternitate, și a murit peste o lună, în decembrie 1861. Deși a murit de febră tifoidă și de epuizare, Victoria a dat vina pe Bertie. „Of! Băiatul ăsta, oricât mi-ar fi milă de el, nu pot să mă uit la el și nu mă voi uita niciodată la el fără să mă cutremur”⁷, scria ea. În câțiva ani Bertie a devenit faimos în toată Europa ca Prințul playboy de Wales, apreciat pentru ținuta lui impecabilă, o serie de scandaluri publice și pasiunea sa pentru Paris și demimondenele sale, apărând în romanul *Nana* al lui Emile Zola din 1879, vag deghizat ca „Prințul scoțienilor”, admirând fabuloșii sâni ai eroinei

principale cu „un aer de fin cunoscător”⁸.

Victoria era hotărâtă să-l însoare repede pe Bertie, care avea 22 de ani, și a pus-o pe Vicky să-i găsească o prințesă potrivită. După ce a căutat fără succes pe la curțile germane, ea a propus-o pe prințesa Alexandra, frumoasa fiică a celui ce avea să fie în curând regele Danemarcei. Tatăl ei, Christian, căpitan al Gărzii Regale daneze, era finul regelui danez, care în 1852 hotărâse să-l desemneze moștenitorul său. Viitoarea familie regală trăise la Copenhaga într-o sărăcie cu pretenții de rafinement cam toată copilăria Alexandrei – ea împărțise o cameră cu surorile ei Dagmar și Thyra și își cususe singură hainele – și trecuse printr-o extraordinară schimbare de statut social. În doi ani de la urcarea pe tron a lui Christian, în 1863, ei colonizaseră Europa regală. Alexandra s-a căsătorit cu moștenitorul tronului britanic; sora ei Dagmar s-a măritat cu moștenitorul Imperiului Rus. William, fratele lor în vârstă de 17 ani, a fost invitat de adunarea națională grecească să devină regele Greciei. Familia regală daneză era – poate datorită educației sale relativ normale – foarte deosebită: un grup de extroverți, despre care se știa că le plac activitățile în aer liber și că sunt neceremonioși, fără pretenții și nesofisticați. „Gluma lor specială era să scoată zgomote caraghioase și să țipe dacă vedeau pe cineva încercând să scrie o scrisoare.” Regele Christian nu era deloc interesat de cărți, dar avea idei fixe despre exercițiul fizic și își învățase copiii gimnastică. Regina Victoria îi considera pe danezi gălăgioși, uniți de un spirit de clan și frivoli, dar

invidia apropierea dintre ei: „Sunt minunat de uniți – și niciodată nu suflă un cuvânt unul împotriva celuilalt, iar fiicele rămân la fel de nerăsfățate și de copile ale familiei ca atunci când erau necăsătorite. Chiar admir asta...”⁹. Alexandra era plină de viață, călărea elegant, îi plăcea să stea trează până târziu și era frumoasă. Bertie s-a întâlnit cu ea de două ori înainte de a o cere în căsătorie. S-au căsătorit în 1863. Regina – încă pedepsindu-și fiul – a insistat pentru o nuntă restrânsă, a purtat veșmintele negre de văduvă și a refuzat să ia parte la ospățul nupțial.

Cu toate acestea, Alexandra a avut mult succes în Marea Britanie, care nu mai avusese parte de spectacol regal de când se izolase Victoria, după moartea lui Albert. Tennyson a botezat-o „fiica regelui mării de peste mare”. Cât despre Bertie, a fost copleșit de frumusețea și căldura ei. Ea a fost copleșită de noua ei viață. Amândoi erau sociabili, spontani și cheltuitori fără leac – în câțiva ani cheltuielile lui Bertie îi depășeau veniturile cu 20.000 de lire pe an – și, în ciuda încercărilor reginei Victoria de a le dicta pe cine să vadă și ce să facă – i-a interzis Alexandrei să călătorească în Hyde Park –, ei au devenit rapid nucleul celui mai la modă grup din Londra, grupul de la Marlborough House, denumit astfel după conacul de pe Pall Mall. Isprăvile lor și ale prietenilor lor au început să fie relatate cu entuziasm și ocazional chiar fotografiate în embrionarele rubrici mondene și de cancan ale ziarelor britanice. Firește, Victoria dezaproba toate acestea. „Îți dai seama că Alix are cel mai mic creier care s-a

văzut vreodată? Și, cu creierul lui mic și gol, asta mă îngrijorează foarte tare în legătură cu viitorii lor copii”¹⁰, îi scria ea lui Vicky. „Întristător este că nici el, nici scumpa prințesă nu catadicsesc să deschidă vreodată o carte”¹¹, scria despre Bertie una dintre doamnele de onoare ale Alexandrei.

De fapt, Bertie nu era prost deloc. Și nici nu era doar frivol – deși mama lui își aducea și ea contribuția, refuzându-i orice ocupație serioasă. El era o combinație ciudată: putea fi impresionant de clarvăzător, apoi absurd de preocupat de lucruri mărunte. Ba era egoist, ba era generos; se temea atât de mult de plictiseală, încât nu suporta să stea singur sau neocupat nici o clipă; era afectuos, curtenitor și plin de tact, iar în ciuda nesfârșitelor critici ale mamei sale, extrem de răbdător și de politicos cu ea. De asemenea, avea tendința să-și iasă brusc din fire din cauza celor mai banale lucruri – o pată de mâncare pe cămașă, neastâmpărul unui copil. Acestea erau manifestări ale unor frustrări îndelung reprimite. Învăța repede, când avea chef, și avea o memorie excelentă. La 6 ani știa deja trei limbi. Însă nefericirea din sala de lecții a tatălui său îl îndepărtase de cărți, educație și cultură; simțea că nu avea nevoie de ele. În ciuda ochilor săi nu tocmai neatrăgători, spălăciți și bulbucați, tipici pentru cei din casa de Hanovra, el chiar avea farmec. Un aristocrat britanic observa că „avea o capacitate de a se bucura de viață care este mereu atrăgătoare, dar mai ales atunci când se combină cu o dorință puternică și clară ca și toți ceilalți să se bucure de viață”¹². Combinația dintre copilăria sa chinuită și

realizarea timpurie a faptului că farmecul putea fi o armă puternică generase o dorință foarte neregească de a le face altora pe plac și de a-i face pe oameni să-l îndrăgească – calități în care părinții săi, celebri pentru lipsa lor de farmec, nu vedeau nici un folos. Regalitatea trebuia să fie suficientă în sine, credea regina Victoria și le spunea copiilor ei că nu ar trebui să fie văzuți niciodată râzând în public.

Primul copil al lui Bertie și al Alexandrei, moștenitorul, pe nume Albert Victor, s-a născut în 1864. George – inevitabil Georgie, căci familiile regale europene păreau obsedate de diminutive – a venit pe lume 18 luni mai târziu, pe 3 iunie 1865, la 1:30 noaptea, la vreo două ore după ce Alexandra găzduise un dineu. „Foarte mic și nu foarte frumos” a fost comentariul reginei Victoria. Nu mai era așa de entuziasmată de nepoți ca la început și acum i se păreau „exasperant de numeroși”¹³. Principala ei preocupare era ca toți nepoții de sex masculin să se numească Albert. Bertie și Alexandra puseseră la cale strategii pentru a evita indirect amestecul mamei lui. Lui Albert Victor toată lumea îi spunea „Eddy”. Bertie a insistat asupra numelui „George Frederick” pentru al doilea fiu al său. „Eu nu pot să admir numele pe care le propui,” a răspuns regina. „...Desigur, vei adăuga la sfârșit *Albert*.”¹⁴ În următorii șase ani au urmat încă patru frați: trei fiice – Louise, Victoria și Maud – și un fiu, care a murit la scurt timp după naștere, în 1871. Maternitatea a încetinit inevitabil ritmul vieții Alexandrei, pe când poftele lui Bertie au rămas neschimbate. La mai puțin de un an de la nașterea

lui Georgie au existat zvonuri că se vedea cu o actriță pe nume Hortense Schneider și că în timpul unei călătorii la Sankt-Petersburg „admirase” diverse femei. Apoi, în 1876, în timp ce o năștea pe prima ei fiică, Alexandra s-a îmbolnăvit de febră reumatică. Timp de mai multe ore s-a crezut că e la un pas de moarte. Bertie, care întârzia la cursele de la Windsor, a trebuit să fie chemat de trei ori până să vină în cele din urmă la patul ei. De teamă sau de plictiseală, i s-a părut greu să rămână. Alexandra a avut nevoie de multe luni să-și revină, iar una dintre urmările bolii a fost începutul unei surzenii care o făcea să se descurce mai greu în grupuri mari – sau să țină pasul cu Bertie. Ea s-a retras, elegant și discret, în sânul familiei ei. Tăcerea ei demnă a făcut ca societatea să accepte mult mai ușor lungul șir de legături amoroase mai mult sau mai puțin publice ale lui Bertie; viața ei liniștită, la țară, a oferit un contrapunct de o respectabilitate impecabilă la implicarea lui într-o serie de scandaluri publice. S-a dezvoltat o dinamică nerostită: ea îl pedepsea prin lucruri mărunte – întârziind mereu, haotic și fără să-și facă griji, peste tot, în vreme ce el era obsesiv de punctual (așa cum avea să fie mai târziu și fiul său). La rândul lui, el era deopotrivă galant și nepăsător, fără să se enerveze vreodată pe ea, loial în toate, mai puțin când era vorba despre femei sau sex.

Acest lucru era evident mai ales cu privire la loialitățile externe – uneori având ca efect rupturi dramatice. În 1864, la nici un an după căsătoria lor, Prusia a silit Danemarca să-i

cedeze ducatul Schleswig-Holstein masându-și trupele la granița daneză. Presa liberală britanică a cerut o intervenție navală de partea micii și curajoasei Danemarce. Victoria și Vicky țineau cu Prusia. Bertie, care o găsea pe Alexandra plângând în fiecare seară din cauza umilinței la care era supusă țara ei, și-a exprimat public sprijinul pentru Danemarca. S-a oferit să facă legătura între socrul său danez și Anglia și chiar, în mod nechibzuit, a contactat opoziția liberală pentru a-și afirma sprijinul, gest care a înfuriat-o atât de tare pe mama lui, ce își exercita fiecare dram de influență pentru a împiedica Marea Britanie să intervină, încât s-a folosit de acest lucru ca pretext pentru a-l priva de orice experiență sau influență politică în următorii 20 de ani. „Of! De-ar fi fost soția lui Bertie o bună germană, nu o daneză!... E groaznic să văd că bietul băiat este de partea cui nu trebuie”¹⁵, îi scria ea lui Vicky. Schleswig-Holstein a lăsat-o pe Alexandra cu o animozitate persistentă față de Prusia. „Cât îi urăsc pe detestabilii germani și mai ales pe prusaci, care sunt oamenii cei mai dezgustători, mai falși și mai puțin demni de încredere din câți există”¹⁶, i-a scris ea surorii ei Dagmar în 1864. Profita de fiecare ocazie pentru a-și exprima clar resentimentele: ignorându-l pe ambasadorul prusac și refuzând să stea de vorbă cu noul soț german al cumnatei ei Helena în 1865^{*1}; refuzând să iasă din compartiment atunci când regina Prusiei a venit s-o aștepte la trenul care a făcut o oprire la Koblenz în 1866; insultându-l pe regele prusac în 1867, când acesta s-a oferit să viziteze cuplul la Wiesbaden.

Regina a fost furioasă și a emis o observație severă. De atunci încolo, Alexandra a fost mai circumspectă în a-și exprima antipatia.

În ciuda afecțiunii sale profunde pentru Vicky, simpatia lui Bertie pentru Prusia lui Bismarck era tot mai greu pusă la încercare. El voia să-și sprijine soția, iar presa prusacă îl critica în mod regulat. Era o metodă utilă pentru ca Bismarck să-i defăimeze pe Vicky și pe liberalii germani care se inspirau din democrația britanică, afirmând că sunt periculoși și potențial trădători. Prințul era impresionant de calm în legătură cu felul cum era tratat în public; recunoștea că Germania era un aliat tradițional și chiar căuta să cultive relațiile cu Herbert, ambițiosul fiu al lui Bismarck. Însă, dincolo de aparențe, el suferea și uneori își atrăgea critici. În timpul Războiului Franco-Prusac, când Alexandra voia ca francezii să învingă, Bertie i-a spus în mod nesăbuit ambasadorului prusac că spera că Prusiei i se va da o lecție; ambasadorul a făcut o plângere oficială și Bertie a fost silit, în mod umilitor, să-i scrie premierului britanic, Gladstone, pentru a da explicații.

Ca o consecință a resentimentului stăruitor al Alexandrei față de Prusia – și a faptului că regina Victoria evita să aibă prea mulți nepoți în vizită în același timp –, George și frații lui nu au ajuns să-și cunoască verii prusaci mai mari, mai ales pe Willy, atât de bine pe cât ar fi putut. La vremea când Vicky mergea în vizită regulat cu copiii ei mai mici, Willy era deja plecat la școală și, se poate bănuși, se simțea un pic cam

prea important pentru verii săi mai mici. Maria a României, verișoară primară atât cu George, cât și cu Wilhelm, scria iritată despre „felul grosolan, nonșalant în care îi plăcea [lui Wilhelm] să se poarte cu noi, de parcă nu eram tocmai demni de atenția lui”¹⁷.

Din contră, Alexandra încuraja energic prietenia dintre copiii ei și verii lor ruși – copiii surorii ei Dagmar, rebotezată acum Maria, dar căreia i se spunea Minnie în familie, și moștenitorul tronului rus, țareviciul Aleksandr –, chiar dacă Anglia și Rusia erau rivale tradiționale și se urau reciproc. Alexandra și Minnie au rămas foarte apropiate, întrețineau o corespondență regulată și intensă și erau hotărâte să-și apropie familiile. Amândouă pășeau pe un teren foarte fragil între țărâmul relațiilor familiale și cel al relațiilor politice. Amândouă se prezentau drept casnice și neinteresate de politică. Însă în 1873, când Minnie, țareviciul și fiul lor în vârstă de 5 ani, Nikolai, au venit la Londra, surorile au făcut aranjamente complicate pentru a purta ținute identice pe tot parcursul vizitei, o imagine surprinzătoare care a ajuns pretutindeni pe prima pagină a ziarelor. În 1874 ele au încurajat și au contribuit la realizarea neverosimilei căsătorii dintre singura fiică a țarului, Marea ducesă Maria, care avea reputația de a fi cea mai bogată femeie din lume, și Alfred (cunoscut, firește, sub numele de Affie), mai tânărul și bădăranul frate al lui Bertie, în speranța că acest lucru ar fi putut să îmbunătățească relațiile dintre Marea Britanie și Rusia. Asta nu s-a întâmplat. De asemenea, ele profitau de

fiecare prilej pentru a se întâlni în vizitele la regele și regina Danemarcei – cărora toți nepoții le spuneau „Apapa” și „Amama” –, la proprietățile acestora din Fredensborg și Bernstorff. Bertie, căruia rudele daneze i se păreau insuportabil de mărginite, încerca să nu pară plictisit. (Englezii din suita acestuia, urmându-i exemplul, o numeau, zâmbind cu subînțeles, pe mama Alexandrei *droning Louise* – *dronning* este cuvântul danez pentru *regină*.^{*2}) De asemenea, se străduia din răzputeri să fie curtenitor față de cumnatul său rus, în ciuda antipatiei reciproce a celor două țări și a faptului că nu avea aproape nimic în comun cu îndărătnic de taciturnul Aleksandr, atât de lipsit de rafinament. Ba chiar îi trimitea regulat scrisori cumnatei sale Minnie, chiar dacă erau banal de domestice¹⁸. Între timp, George s-a împrietenit cu cel mai vârstnic văr al său, Nikolai, care era cu trei ani mai mic decât el.

În ciuda gamei uriașe de interese a buniciei lor și a vieții sociale internaționale a tatălui lor, copilăria lui George și a fraților săi – spre deosebire de cea a vărului lor Wilhelm – a fost liniștită, izolată și fără contact cu școala vieții. Au fost crescuți la Sandringham, o proprietate retrasă de 7.000 de acri din nordul comitatului Norfolk, pe care Bertie o cumpăraseră în 1862 și o modernizaseră cu costuri enorme. Sandringham era culmea confortului aristocratic modern din Marea Britanie și totul era nou: mobila, tablourile, cărțile (care, potrivit secretarului său particular, erau în majoritate

„fleacuri fără valoare”¹⁹) și cele 30 de toalete la care se putea trage apa, comandate de la Thomas Crapper & Co. Acolo s-a stabilit Alexandra, făcând din când în când lungi călătorii împreună cu copiii la petrecerile organizate de părinții ei în Danemarca, în timp ce Bertie era la Paris sau la Londra. Copiii au crescut simplu și relativ fără formalisme – așa cum crescuse și Alexandra – sub cerul estului Angliei, înconjurați de natură, mulți servitori și o menajerie de câini, maimuțe, papagali, cai, vite și oi, dar departe de alți copii, de mediul social al tatălui lor și de evenimentele naționale. Habar nu aveau că izolarea bunicii lor și stilul de viață petrecăreț și datoriile mari ale tatălui lor făcuseră monarhia nepopulară, iscând un scurt val de republicanism la sfârșitul anilor 1860 și la începutul anilor 1870 (care s-a domolit însă în mare măsură în urma crizei dramatice de febră tifoidă a lui Bertie din 1871, când a fost cât pe ce să-și piardă viața).

Regina, căreia îi plăcea să repete că nepoții ei nu ar trebui să devină aroganți sau prețioși – trăsături pe care nu le înfrâna la ea însăși –, aproba acest stil de viață. „Sunt niște copii foarte inteligenți și total neprefăcuți, cărora nu li se dă voie niciodată să fie «mari prinți» și nu ar exista greșeală mai mare ca asta”²⁰, îi scria ea lui Vicky. Alexandra era o mamă plină de entuziasm, căreia, spre deosebire de majoritatea părinților aristocrați, îi plăcea să se joace exuberant cu copiii ei și care, la fel ca multe persoane de neam regesc, încuraja farse interminabile. Farsele erau un obicei regal paneuropean, o consecință, poate, a faptului că nu aveau voie

să râdă în public, bazate pe ideea, de obicei inconștientă, că aceia care le erau inferiori ca poziție socială nu se puteau plânge. Suceau așternuturile din paturi, stropeau cu sifon; Alexandra îi lăsa uneori chiar să dispară sub masă și să-i ciupească de picioare pe musafirii care nu bănuiau nimic – Benjamin Disraeli a fost una dintre victime. Mai târziu, când a început educația copiilor, părinții lor abia așteptau să întrerupă lecțiile cu „evadări” inopinate din sala de clasă. Rezultatul a fost că micuții prințului și prințesei de Wales erau cunoscuți ca extrem de neastâmpărați. Constance de Rothschild, verișoara lui Nathan de Rothschild, prietenul lui Bertie, care i-a cunoscut de un Crăciun la Sandringham, își amintea de pofta lor de „farse” și de gustul lor pentru joaca de-a baba oarba. „Prințesa mi-a spus: «Sunt groaznic de neastâmpărați. Dar și eu am fost la fel».” În 1872, când George avea 7 ani, regina observa că „sunt niște copii atât de prost-crescuți, atât de prost educați, încât nu mi-s dragi deloc”²¹. Toată lumea era de acord că George era cel mai robust și cel mai vesel dintre copiii prințului și prințesei de Wales pe vremea când erau mici: regina remarca, pe când el avea 3 ani, că odraslele lui Bertie arătau „ca vai de ei – în afară de Georgie, care este mereu vesel și rumen în obraji”²². Umbla vorba că, atunci când era mic, după ce a fost certat de regină pentru o năzbâtie din timpul prânzului și, drept pedeapsă, pus să stea sub masă, când regina l-a chemat înapoi, Georgie a ieșit gol pușcă²³. Constance de Rothschild relata că el avea „o fățucă veselă” și „părea cel mai isteț”²⁴.

Prin comparație, Eddy, moștenitorul, era plăpând: când era bebeluș, regina îl descrisese drept „fragil, liniștit și melancolic”²⁵. Și mai îngrijorător, pe la 6 ani era în general considerat apatic și fără vlagă.

Nu totul era idilic. „Casa de Hanovra, la fel ca rațele, nu produce părinți buni. Își calcă în picioare micuții”²⁶, i-a spus un curtean care îl cunoștea foarte bine pe George biografului acestuia, Harold Nicolson. (Această remarcă nu a fost inclusă în biografie.) Alexandra era un părinte foarte zelos și iubitor, dar și unul dezordonat și egoist. În ciuda acceptării elegante a infidelității sistematice a soțului ei, comportamentul lui Bertie fusese de fapt un șoc pentru ea. (După mulți ani ea a recunoscut în fața lui Margot Asquith cât de surprinsă fusese să fie înlocuită. „Dar eu credeam că eram foarte frumoasă”²⁷, a oftat ea.) Indiferent dacă îl iubea sau nu pe Bertie, a fost privată de viața incitantă care îi plăcuse atât de mult și de atenția lui Bertie; iar surzenia ei tot mai accentuată îngreuna și mai mult toate interacțiunile sociale^{*3 28}. Ca la carte, în compensație, ea și-a îndreptat atenția asupra copiilor ei. Surzenia și retragerea în sânul familiei păreau să-i stopeze maturizarea – blocând-o pentru totdeauna la vârsta de 22 de ani, cu un chip pe măsură, veșnic tânăr. Era o fată fermecătoare, bună la suflet, ușor superficială, nu deosebit de conștientă de sine, care nu a crescut niciodată cu adevărat – și la acest capitol ea și Bertie, care treptat a dobândit o oarecare doză de maturitate, s-au îndepărtat unul de altul. Ea și copiii au devenit un grup foarte unit, o societate a

admirației reciproce, potrivnică celor din afară, copiii fiind extrem de dependenți de ea. Până și primul biograf, ireproșabil de corect, al lui George a conchis că intensitatea pretențiilor Alexandrei a întârziat dezvoltarea băieților ei, dobândirea „maturității și a încrederii în sine”²⁹. Când Georgie avea 19 ani, ea insista că „micuțul meu Georgie o să mi se pară întotdeauna la fel și neschimbat în toate privințele”, iar când avea 25 de ani, îi trimitea „un pupic apăsător pe fețișoara ta minunată”³⁰.

George o adora. Scrisorile lui către ea au fost, de departe, cele mai expresive și mai deschise pe care le-a scris vreodată – nu în ultimul rând, poate, pentru că ea nu îi putea auzi cuvintele. Însă Alexandra stârnea și anxietate. Declarațiile pătimașe de dragoste alternau cu perioade de neglijare, ceea ce l-a făcut pe George să nu prea aibă încredere în sine. După obiceiurile vremii și ale mediului social, absențele ei – plecarea în Egipt când George avea 3 ani, de exemplu – poate că nu erau chiar atât de ieșite din comun. Însă acest lucru era în contradicție cu insistența ei ca odraslele sale să-i ofere dragoste și atenție. Când George avea 10 ani, în 1875, ea și-a luat cu ea fiicele în Danemarca pentru trei luni, în timp ce Bertie a plecat într-o călătorie de șase luni în India. Nu le-a scris deloc lui Eddy și lui Georgie, iar în seara întoarcerii le-a trimis o scrisoare în favoarea ei:

Drăguțul meu Georgie,

Mămicuța a fost foarte încântată să primească atâtea scrisorici drăguțe de la băiețelii ei și cu siguranță ar fi

trebuie să răspund la ele cu mult timp în urmă, dar mi-ați zis să nu o fac dacă nu reușesc să-mi găsesc timp pentru asta – și tocmai așa s-a întâmplat; și am fost foarte mișcată că micuțul meu Georgie și-a amintit cât de ocupată este adesea mămicuța lui... Tocmai am primit ultima ta scumpă scrisoare și aproape că m-a apucat pe mine plânsul că n-o să-i văd pe dragii mei băieți în seara asta ca să le dau câte un pupic înainte de culcare³¹.

Un membru al casei regale i-a spus biografului lui George că Alexandra „intimidase întreaga familie”³². În mod cert s-a asigurat că Toria, sora lui George, nu se va mărita niciodată și că va ajunge, așa cum observa prietena și verișoara ei rusoaică Olga (sora viitorului țar Nikolai al II-lea), „doar o cameristă proslăvită”³³ pentru mama ei. Mulți ani mai târziu, George i-a spus soției sale: „Mama, așa cum am zis mereu, este unul dintre cei mai egoiști oameni pe care îi cunosc”³⁴.

Cât despre Bertie, acesta își iubea fiii (deși își neglija fiicele cam urâțele și simplute), însă lipsea adesea, iar când era prezent, personalitatea lui amenința să le copleșească pe ale lor. George se purta față de tatăl său cu un devotament aproape servil – s-a observat adesea cum „își subordona permanent nu numai înclinațiile, ci întreaga fire în fața tatălui său”³⁵ –, vrând să-i afle părerea chiar și cu privire la cele mai mărunte lucruri. Nu se certau niciodată. George deținea un loc special în inima tatălui său. Lordul Esher, prietenul lui Bertie, a consemnat că, atunci când vorbea

despre George, o făcea „cu o îndulcire a vocii și a expresiei – pe jumătate zâmbet, pe jumătate patos – pe care o rezerva pentru aceia pe care îi iubea”³⁶ – deși un nepot a afirmat că afecțiunea sa provenea din faptul că George era dispus să „fie sclavul lui”³⁷.

Sentimentele lui George față de tatăl său nu erau însă deschise, oricât de mult ar fi vrut el să fie. Scrisorile sale către Bertie erau diametral opuse celor către mama lui – formale, politicoase și foarte rezervate; până și biograful său le-a descris ca „afectate și monotone”³⁸. Adult fiind, a recunoscut că tatăl său îl speriasă, adăugând aprobator că și fiii săi se cuvenea să se teamă de el – și chiar se temeau. Potrivit lui Frederick Ponsonby, secretarul perspicace, isteț și amuzant al prințului de Wales, care își îndrăgea stăpânul – l-a descris drept „simpatic, capricios și uman”³⁹ –, toată lumea se temea de Bertie, cu excepția mamei și soției lui. Louise, sora lui George, a leșinat odată în drum spre Palatul Buckingham, când se ducea să-l vadă. Eddy i-a spus unui prieten de la universitate că îi era „cam frică de tatăl său și era conștient că nu prea se ridica la înălțimea așteptărilor pe care le avea tatăl lui de la el”⁴⁰. Bertie nu se considera un tată intimidant – amintindu-și de propria copilărie nefericită, a scris: „Când copiii sunt tratați prea strict sau, poate, prea sever, devin timizi și se tem de cei pe care s-ar cuveni să-i iubească”⁴¹. Însă era în stare să fie insensibil. Tachina un pic prea dur, apoi și mai dur, iar victimele sale se simțeau incapabile să riposteze. Copilăria lui nefericită îi dezvoltase o

tendință spre accese de mânie subite, imprevizibile, precum și perioade de depresie adâncă sau momente de asprime, când ieșea brusc la suprafață o teamă de plictiseală ce se apropia de panică. Relația dintre tată și fiu era umbrită de faptul că Bertie o înșela public și constant pe mama lui George, pe care acesta o adora – subiect care nu putea fi discutat niciodată. Bertie chiar îi scria lui George despre femeile sale – o scrisoare din 1881 ni-l arată povestindu-i fiului său adolescent despre plănuitul debut pe scenă al amantei sale Lillie Langtry⁴². Implicarea sa în diverse scandaluri publice – de obicei legate de femei sau de jocuri de noroc – era tot ce condamna educația morală a lui George.

Asupra lui Georgie se exercitau și alte presiuni. De la o vârstă fragedă el a știut că principala sa funcție era cea de „întăritor” al fratelui său Eddy. La vârsta de 7 ani, prinții europeni părăseau camera copiilor. Lui Eddy i s-a desemnat un profesor particular și Georgie a mers și el la lecții. John Neale Dalton era un preot ambițios în vârstă de 32 de ani, cu o voce impresionant de puternică, ales de regină să se ocupe de nepoții ei. Nu mult după ce băieții au ajuns în grija lui, Dalton le-a spus lui Bertie și Alexandrei că Eddy avea o „stare mentală anormal de inactivă”⁴³. Părea incapabil să se concentreze, iar Dalton bănuia că era posibil chiar să aibă „vreo afecțiune a creierului”⁴⁴. Dalton a conchis că soluția era să-și încetinească ritmul de predare și să-l folosească pe Georgie pentru a-l ajuta. De pe la vârsta de 6-7 ani lui Georgie, la care Dalton vedea o tendință spre „arțag”⁴⁵, i s-a

inoculat ideea că rolul său era de a-l impulsiona și a-l proteja pe fratele său mai mare.

Când a împlinit 12 ani, George era un băiețel politicos și destul de precaut – calități evidente mai ales în relația sa cu regina. În vreme ce Willy nu se simțea niciodată intimidat de ea, după ce a părăsit camera copiilor, Georgie se apropia de Victoria cu teamă și respect. Scrisorile lui către ea erau respectuoase și impersonale. El spera că „scumpa bunică” era „foarte bine” și o informa că el era „foarte bine”. (În schimb, scrisorile lui Willy debordau de energie și manierisme. „Îmi pare foarte rău că ești tristă”, îi scria el la vârsta de 10 ani. Plănuise să meargă s-o consoleze, „dar nu am putut pentru că am avut prea multe de făcut”⁴⁶. Când ea l-a făcut cavaler al Ordinului Jartierei, în 1877, când el avea 18 ani, i-a mulțumit că l-a „primit în această ilustră frăție a Cavalerilor. Pot să te asigur, preaiubită bunică, că am rămas fără grai de uimire când scumpa mea mamă mi-a spus că urmează să fiu investit cu acest ordin preaînalt al creștinătății”⁴⁷.) Victoria trebuie să li se fi părut micilor ei nepoți în principal o sursă de muștrări și de prelegeri moralizatoare. La un moment dat ea îi trimitea fiecărui nepot câte un ceas și o omilie. George le-a primit pe ale sale când avea 8 ani: „Să fii foarte punctual în toate și foarte riguros în îndatoririle tale”, i-a spus ea. „...Sper că vei fi un băiat cuminte, ascultător și sincer, amabil cu toată lumea, umil, sânguincios și că vei încerca mereu să le fii de folos altora! Mai presus de toate, cu frică de Dumnezeu și năzuind mereu să faci voia Lui.”⁴⁸ George avea să încerce să

fie așa, dar urma să devină, înainte de toate, obsesiv de punctual.

În 1877, când avea 12 ani, Georgie a devenit cel mai mic de pe vasul regal *Britannia*, un fel de școală publică pentru cadeții navali, ancorată lângă orașul Dartmouth din Devon. Eddy și Dalton au venit și ei. Regina Victoria sugerase ca Eddy să meargă la o școală publică – idee la fel de revoluționară în Anglia cum fusese și în Germania și în mod limpede inspirată de exemplul lui Vicky. Ea scria, pe un ton plin de speranță: „Băieților buni, indiferent de originea lor socială, ar trebui să li se permită să interacționeze pentru a înăbuși în fașă orice idee de mândrie și superioritate a poziției, care este dăunătoare tinerilor prinți”⁴⁹. Dalton a raportat că, în ciuda eforturilor sale, Eddy nu făcea față; ambii băieți erau în urma colegilor lor și, după părerea sa, Eddy avea nevoie de Georgie pentru a-i servi drept sprijin:

Prințul Albert Victor are nevoie de stimulul companiei Prințului George pentru a fi înduplecat să lucreze câtuși de puțin... Influența reciprocă a caracterelor lor... este foarte benefică... Oricât de dificilă este educația Prințului Albert Victor acum, ea ar fi îndoită sau întreit mai dificilă dacă prințul George l-ar părăsi. Prezența vie a Prințului George reprezintă sprijinul lui de nădejde și principalul său imbold pentru a depune eforturi; iar pentru Prințul George, prezența fratelui său mai mare este deosebit de sănătoasă ca piedică împotriva acelei tendințe către trufie

ce este uneori cât pe ce să se manifeste la el. Dacă ar fi departe de fratele său, ar exista un mare risc să i se acorde prea multă atenție și să fie tratat ca favoritul tuturor⁵⁰.

Victoria considera marina militară „un stil de viață foarte aspru”⁵¹, dar a consimțit fără tragere de inimă la „experimentul” lui Dalton. Nu este limpede care a fost atitudinea lui George. Există mai multe trimiteri din această perioadă la faptul că se lua la bătaie cu Eddy și că îl critica; în același timp, nici nu voia să plece acasă și, cel puțin, se aveau unul pe celălalt.

Regina era un pic preocupată de altceva. Era pe cale să devină împărăteasă – mai exact, împărăteasa Indiei. În 1876 îl convinsese pe Benjamin Disraeli, premierul ei preferat, să treacă o lege prin parlament prin care să i se acorde acest titlu. Bertie îl considera „pompos”. El i-a spus dezaprobator lui Disraeli: „N-aș putea consimți niciodată la adăugarea cuvântului *imperial* lângă numele meu”⁵². Circula zvonul că regina devenise foarte înciudată că sunt atâția împărați pe continent – împăratul rus, cel habsburg și acum noul împărat german – și hotărâse că se cuvenea ca și ea să fie alteță imperială, deși știa că britanicii nu vor tolera o împărăteasă la ei acasă. Se sugera, de asemenea, pe un ton mai puțin binevoitor și nu doar de opoziția liberală, că Disraeli încuraja la regină, pe care o lingusea cu nerușinare, o idee nerealistă despre poziția ei. Unul dintre colegii lui de cabinet l-a

întrebat delicat: „Nu există oare riscul de a o încuraja să aibă o idee exagerată despre puterea ei personală și o prea mare indiferență față de ceea ce așteaptă publicul? Eu doar întreb; dumneata ești cel care trebuie să judece asta”⁵³. Unul dintre motivele pentru care a fost adoptată această măsură se prea poate să fi fost că regina era femeie: este greu de imaginat că vreun parlament britanic ar fi fost dispus să-l facă pe un monarh împărat – ar fi părut ceva prea autocratic. În schimbul titlului ei, Disraeli a reușit – nestânjenit de îndărătnicia tiranică pentru care regina era bine-cunoscută – să facă să fie adoptate o serie de legi sociale inovatoare, inclusiv Legea Sindicatelor și Legea privind sănătatea publică. Poate că nu a fost o coincidență faptul că regina a părut să se amestece mai puțin în legislația internă după ce a devenit împărăteasă – deși încă avea multe de spus cu privire la afacerile imperiale, militare și externe.

Asemenea lui Wilhelm, nici lui George nu i-a plăcut școala. „Nu mi-a folosit niciodată la nimic să fiu prinț, pot să vă zic, și de multe ori mi-am dorit să nu fi fost”, s-a plâns el peste ani, cu ceea ce avea să devină o tentă caracteristică de autocompătimire. „...Astfel că, departe de a ține cont de dezavantajele noastre, ceilalți băieți țineau să se răzbune pe noi pe motiv că nu aveau s-o poată face mai târziu.” El era pirpiriu pentru vârsta lui și băieții mai mici îl sileau să-i provoace la bătaie pe băieții mai mari. „Îmi luam mereu căpăceli.” Numai o lovitură deosebit de puternică în nas îl

făcea să renunțe de tot la luptă. Băieții mai mari îl obligau să le cumpere dulciuri și să le aducă la bord ilegal. „Eram întotdeauna descoperit și dădeam de necaz, pe lângă că mi se confiscau dulciurile. Iar cel mai rău era că mereu erau banii *mei*; ei nu îmi plăteau niciodată.”⁵⁴ Nu încapă îndoială că băieții îl terorizau și pentru că George avea anumite privilegii. În loc să împartă spațiul cu ceilalți băieți, el și Eddy aveau o cabină proprie, servitori și pe Dalton – sub supravegherea căruia George nu se descurca decât mediocru. Poate că alăturarea dintre sentimentul său de regalitate și democrația reprezentată de faptul că trebuia să concureze cu alți băieți era – așa cum fusese și pentru Willy – neplăcută. Familiei regale îi plăcea să vorbească despre a părea normal și a fi „modest”, dar nu credea cu adevărat asta. Dalton, care îl îndrăgea sincer pe George, agrava lucrurile descurajându-i pe băieți de la a socializa cu cei de vârsta lor – deși vasul *Britannia* era ticsit cu fiii nobililor britanici. George a fost învățat să păstreze distanța față de alții, iar Dalton și Eddy au rămas lumea lui. Aceasta avea să fie deosebit de greu pentru el, deoarece, în vreme ce Eddy urma să arate că posedă ceva din farmecul și talentul pentru socializare ale tatălui său, George era timid și nu a deprins niciodată arta de a-și face ușor prieteni.

A părăsit *Britannia* la vârsta de 14 ani, pentru a face o călătorie de trei ani în jurul lumii pe nava-școală *Bacchante*. Era încă mic de înălțime, la 1,25 metri. Mama lui scria, îndatoritoare: „Victoria [bunica lui] zice: «Atât de mare ca

vârstă și atât de mic de statură»!!! Of! Va trebui să te grăbești să crești sau voi avea trista ocară de a fi mama unui pitic!!!”⁵⁵. (George nu avea să fie niciodată înalt – cam 1,70 metri cel mult, aceeași înălțime ca Willy și Nikolai.) Iar Eddy era tot după el. Un ofițer superior îi spusese Alexandrei că timpul petrecut de el la bord fusese un eșec total, însă ea nu a vrut să-i despartă pe băieți. I-a însoțit și Dalton. El afirma acum că eșecurile lui Eddy ar fi și mai evidente la o școală publică și că, oricum, un vas avea să-i permită să-i ferească pe băieți de „prietenii rele”⁵⁶.

În cei trei ani petrecuți pe *Bacchante* George a văzut Mediterana, America de Sud, Africa de Sud, Australia, Japonia, China, Singapore, Egiptul și Țara Sfântă: a împușcat albatroși, a făcut schimb de fotografii cu o căpetenie zulusă și cele patru soții ale acestuia, a fost cât pe ce să fie implicat în Primul Război al Burilor, a dat peste struți, a văzut cele 12 opriri pe Drumul Crucii în Ierusalim, și-a tatuat un dragon pe braț la Tokyo, l-a cunoscut pe mikado, a fost la un pas de naufragiu în largul coastelor sudice ale Australiei, a simțit mirosurile străzilor din Peking, a călătorit cu bărcile aurii pe Nil și a adoptat un pui de cangur. Însă toate acestea nu au reușit să-i stimuleze curiozitatea sau entuziasmul cu privire la lume. Încă zece ani în marină, în timpul cărora a devenit prințul britanic cel mai umblat prin lume, l-au făcut să capete o aversiune puternică față de călătoriile în străinătate. Navele îi provocau rău de mare și îi era mereu dor de familia sa. Când a pornit în primul său voiaj de doi ani, la vârsta de

15 ani, îi scrisese mamei lui: „În timp ce cântam imnuri, nu mă puteam abține să mă gândesc la tine. Cred că această ultimă despărțire a fost groaznică și cred că e adevărat ce ai spus tu, că a fost și mai grea din cauză că a trebuit să așteptăm în hol până a venit tata, deoarece nici unul dintre noi nu putea să vorbească, plângeam toți foarte tare”⁵⁷. La 19 ani, a încercat să-și exprime față de tatăl său dorința de a renunța la marină; acesta i-a spus răspicat că era imposibil, iar George și-a acceptat supus soarta⁵⁸. Însă la 21 de ani despărțirile erau la fel de dureroase. „Mi-e așa de dor de tine și mi-a părut atât de rău când a trebuit să îmi iau rămas-bun!”⁵⁹, scria el după ce a ratat o aniversare în familie. „Ce mult mi-aș fi dorit să fi fost și eu acolo, mai că-mi vine să plâng când mă gândesc la asta. Mă întreb cine va primi odăița mea dragă; trebuie să te mai duci s-o vezi uneori și să-ți imaginezi că dragul tău Georgie încă locuiește acolo.”

Privind retrospectiv, pare evident că Dalton a fost un profesor slab, iar așteptările pe care le avea de la elevii săi păreau să scadă odată cu trecerea anilor. Regina Mary, soția cu o bună educație a lui George, a recunoscut peste ani că era oarecum șocant că „regele nu fusese învățat mai multe” și că Dalton nu „încercase niciodată cu adevărat să-i educe pe prinți”⁶⁰. La fel ca Hinzpeter, profesorul lui Willy – deși într-o manieră mai puțin sinistră –, el a reușit extraordinar de bine să-și pună propriile neajunsuri la picioarele elevilor săi. Cu cât raporta mai grav despre defectele prinților, cu atât familia părea să-l admire mai mult. „Ce om neînfricat și onest

este”⁶¹, consemna regina Victoria în jurnalul ei în 1877, după altă veste tristă legată de educația prinților. Alții au fost mai puțin mărinimoși. „Ce naiba a păzit prostănacul de Dalton în toți acești ani?!”, se întreba nevenindu-i să creadă lady Geraldine Somerset, doamna de onoare a reginei, iar Maria, mătușa rusoaică a lui George, „critica nimicitor ignoranța”⁶² acestuia. Indiferent dacă Eddy era sau nu atât de slab cum pretindea Dalton, după 12 ani în care i-a fost profesor lui George, se spunea despre acesta că „lăsa de dorit chiar și la cele mai elementare materii”⁶³, inclusiv la ortografie și gramatică. Un verișor a remarcat că geografia „nu fusese punctul lui forte”⁶⁴, și că nu era capabil să converseze lejer în franceză sau germană, punctul esențial al unei educații regale. Dalton și-a camuflat eșecurile publicând o lucrare de 1.400 de pagini, în două volume, cu titlul *Croazieră pe Bacchante*, atribuită neplauzibil celor doi prinți, dar scrisă în întregime de el – plină de citate în latină și de descrieri moralizatoare pompoase. Când a crescut, George a recunoscut nestingherit că aceasta era „una dintre cele mai plictisitoare cărți scrise vreodată”⁶⁵.

Este posibil ca George să fi fost dislexic – o afecțiune complet necunoscută în secolul al XIX-lea, iar în prezent o explicație mereu la modă pentru tot felul de probleme de învățare. Însă dificultățile lui cu ortografia, gramatica de bază și limbile străine, în ciuda anilor de eforturi, corespund acestui diagnostic, la fel ca și problemele sale cu scrisul, care l-au chinuit pe George toată viața. Sir Kenneth Clark,

specialistul în istoria artei pe care el l-a numit custode al colecției regale de picturi la începutul anilor 1930, considera că nu mai văzuse pe nimeni căruia simplul act al scrisului să i se pară atât de laborios – o problemă clasică a dislexicului⁶⁶. Verișoara lui, Maria a României, căreia i se spunea Missy, își amintea „fruntea încruntată” în timp ce „trudea”⁶⁷ la scrisori. Dislexia ar fi alimentat trăsături foarte evidente la George ca adult: anxietate și lipsă de încredere în sine, dorința de familiar și teama de nou. Și a făcut ca exprimarea sentimentelor sale să capete o subtilitate suplimentară și o complexitate deconcertantă. Din cauza surzeniei Alexandrei, mare parte din ceea ce voia să-i spună George nu putea fi exprimat verbal. Scrisorile au devenit cel mai direct mod de comunicare cu ea și vehiculul emoțiilor mai tandre ale lui George. Ele aveau să devină mai târziu aproape singura modalitate prin care el va fi capabil să-și exprime iubirea și intimitatea față de soția lui. În același timp, deoarece scrisul era atât de dificil pentru el, exprimarea sentimentelor – destul de incomodă pentru mulți englezi din clasa superioară – a devenit asociată cu dificultatea și disconfortul.

Faptul că, în ciuda epuizării pe care i-o provoca scrisul, George a început să țină un jurnal la vârsta de 13 ani și s-a forțat cu încăpățănare să scrie în el în fiecare zi, până la moartea sa, în 1936, a fost o dovadă a devotamentului față de îndatorirea sa. Volumele jurnalului sunt în cea mai mare parte plictisitoare, o culme a mediocrității. „Vai, sunt neinteresante”⁶⁸, afirma într-o însemnare personală Harold

Nicolson, biograful lui. Ele arătau că îi dispăruse vioiciunea din copilărie – și, poate, reticența dislexicului de a trece mai departe de cele mai elementare fraze. Paginile lor nu ofereau aproape nici un semn de viață lăuntrică, ci înregistrau, zi după zi, vremea, ora la care s-a trezit, a mâncat și s-a dus la culcare, precum și aniversările importante.

Adevărul era că familia a avut și ea o contribuție. Alexandra nu voia ca ei să crească și s-o părăsească și nici măcar Bertie nu voia ca ei să ajungă să-i semene lui. El îi scria mamei sale: „Cea mai mare dorință a noastră este să-i ajutăm să rămână simpli, puri și copilăroși cât mai mult posibil”⁶⁹. Nici unul din părinți nu înțelegea cu adevărat rostul sânguinței la învățătură. Reginei îi plăcea în principiu ideea unei educații mai energice și mai democratice, dar în practică sentimentul ei de castă și cel al tradiției (și teama că vor ajunge ca Bertie) erau prea puternice pentru a-și învinge dorința ca lucrurile să rămână la fel, deși dezamăgitoare. Ea credea că persoanele de viță regească trebuiau să fie tratate diferit – nu în ultimul rând pentru a se menține intacte – și să nu se apropie niciodată de oamenii de rând. Până și aristocrații erau îndoielnici. Un membru al familiei regale se putea relaxa doar printre alte persoane de neam regesc. Și nu era deloc singura care avea astfel de convingeri: în cea mai mare parte, educația pe care o primeau vlăstarele regești era la fel de limitată și de însingurată precum cea a lui George; de cele mai multe ori copiii regilor și aristocraților erau învățați să-și înăbușe propria voință și să nu privească dincolo de

circumstanțele lor, să nu fie curioși sau iscoditori. Marea ducesă Maria Romanov, verișoara rusoaică a țarului Nikolai al II-lea, scriind despre propria educație – care a fost, zicea ea, „strict în concordanță cu standardele și regulile care predominau la aproape toate curțile Europei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea” –, povestea cum „fiecare exprimare a voinței sau independenței era de îndată suprimată”. Privind retrospectiv, ea considera că acest lucru producea minți înclinate „cătore banal și convențional... cumva, educația pe care o primeam ne atrofia puterile și ne limita orizontul”⁷⁰. Este greu să nu ai impresia că educația lui George a avut exact un astfel de efect asupra sa.

În 1883 Eddy a fost trimis la Cambridge – „Cât de mult îți simt lipsa în toate *cât e ziua de lungă*”, îi scria fratelui său –, iar Georgie, după mai multe luni petrecute în Atlanticul de Nord, a mers la colegiul naval din Greenwich. În vârstă de 19 ani, el a continuat să fie „protejat” de orice experiențe normale. Nu i se permitea deloc să iasă din colegiu decât pentru sporturi și atunci numai însoțit. Balurile și seratele dansante erau interzise. Scrisorile îi erau citite de alții, care răspundeau la ele în locul lui. Când s-a întors la colegiu într-o seară împreună cu guvernantul său militar, cu o birjă, a întrebat dacă ar putea să-l plătească el pe birjar – nu mai făcuse niciodată asta –, după care a fost nevoit să ceară cu împrumut banii necesari. Când a împlinit 20 de ani, în iunie 1885, regina Victoria i-a trimis o scrisoare pe un ton imperativ, recomandându-i:

Evită nenumăratele tentații rele care îi asaltează pe toți tinerii, mai ales pe prinți. Ferește-te de lingușitori, de prea marea dragoste pentru distracție, de cursele de cai, de pariurile și jocurile de noroc pe sume mari. Aud din toate părțile ce băiat bun și serios ești și că se poate avea încredere în tine. Totuși, trebuie întotdeauna să fii atent și nu trebuie să te temi de ridicol dacă faci ceea ce este corect... nenumărați bărbați tineri și mai în vârstă au fost distruși, inimile părinților au fost frânte și nume și titluri importante au fost târâte prin noroi⁷¹.

În anul următor Alexandra îi scria pentru a-l îndemna stăruitor să reziste „tentației” – adică sexului – și ca să-l felicite că făcuse asta până atunci: „Că ai făcut-o de dragul meu și cuvântul pe care mi l-ai dat din proprie inițiativă cu câteva seri înainte de a pleca reprezintă cea mai mare dovadă cu putință că dorești să-mi faci pe plac”⁷². Abia la 23 de ani Georgie a consemnat – surprinzător de neatent în jurnalul său – că a avut o fată cu care s-a culcat în Southsea și alta pe care a „împărțit-o” cu Eddy în St. John’s Wood, care a fost „grozavă”⁷³.

În 1886, la 21 de ani, s-a înrolat în marina militară și a petrecut următorii patru ani ca ofițer în flota din Mediterana, care își avea baza în Malta. Marina regală era simbolul glorios al puterii britanice, liantul care ținea imperiul unit. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, anii de pace

și de inactivitate (ultima sa mare bătălie navală avusese loc la Navarino în 1827) o făcuseră tot mai conservatoare, obsedată de tradiție și de importanța aparențelor. Un istoric al imperiului scria: „Succesul unui comandant era judecat în principal după aspectul navei sale, după cât de albă era vopseaua, cât de lustruite erau alămurile, cât de severe erau exercițiile de instrucție tradiționale”⁷⁴. George era cam tot ceea ce speraseră părinții și bunica lui că va fi: un tânăr cuminte, perseverent și ascultător. Și-a lăsat o barbă mică, marinărească, foarte îngrijită și a încetat să mai zâmbescă în fotografii, uitându-se în schimb în obiectiv cu o privire melancolică. Marinarii nu zâmbesc la datorie, zicea el⁷⁵.

Permisele, cu puține excepții, și le-a petrecut cu familia la Sandringham, la vânătoare – activitate care a devenit rapid principala lui pasiune. O excepție au constituit-o festivitățile de la Londra din iunie 1887 cu ocazia Jubileului de Aur al bunicii sale, care au marcat cei 50 de ani de domnie ai acesteia, când el și-a ocupat poziția în alaiul din spatele trăsurii reginei, printre cei 50 de participanți de neam regesc – dintre care 32 se înrudeau direct cu ea – care veniseră s-o omagieze. Jubileul de Aur era o afirmare plină de încredere a statutului de mare putere al Marii Britanii și a succesului ei mereu în creștere. Deși poate că Germania și America o urmau îndeaproape, încă era cea mai mare națiune industrializată din lume și imperiul ei se întindea acum de la Atlanticul de Sud, prin Africa, de-a latul Asiei, până în Australia și Noua Zeelandă. Regina, aproape doar în virtutea

faptului că era pe tron de atâta vreme și în ciuda faptului că – sau poate deoarece – supușii ei știau foarte puține despre ea, devenise mai mult ca niciodată un simbol puternic al națiunii și imperiului și, în plus, era și extrem de populară. Deși cea mai recentă Lege a Reformei, cea din 1884, sporise din nou, semnificativ, electoratul și reginei i se părea mai greu să obțină ce voia în politică, aproape jumătate de milion de oameni au fost prezenți pentru a o ovaționa frenetic în timp ce străbătea Londra însoțită de alaiul ei și îmbrăcată într-o rochie simplă, neagră, cu o mică bonetă albă pe cap. George, care, împreună cu Eddy, fusese desemnat aghiotantul personal al reginei și călărea lângă trăsura ei, a scris că procesiunea „a fost o priveliște deosebit de frumoasă și ovațiile au fost asurzitoare”⁷⁶. Într-o anumită măsură, această nouă explozie a ceremonialului regal a marcat o revenire la aparențele strălucitoare ca o compensație pentru pierderea unui lucru substanțial.

În străinătate, reacțiile față de regină nu erau la fel de entuziaste. Un membru bine informat al guvernului german rezuma că la curtea prusacă se spunea că „ea era o făptură foarte mică, aproape la fel de lată pe cât e de înaltă, care arăta ca o bucătăreasă, avea o față vineție și era mai mult sau mai puțin alienată mental. Însă este foarte bogată...”⁷⁷. În Rusia, țareviciul Nikolai, vărul lui George, care tocmai își începea instrucția militară, bombănea că, din cauza „vestitei aniversări a reginei engleze”, mai mulți membri ai familiilor de vază trebuiseră să meargă la Londra și astfel s-a redus

timpul petrecut de el în tabăra militară; „Urăsc asta”⁷⁸.

Pentru regină, Jubileul a avut însă și altă semnificație, ca o celebrare a autorității ei asupra unei familii care se întindea în toată Europa, și era o modalitate anume prin care putea să aibă încă oarece pretenții de influență politică. Cu o zi înainte de procesiune, Victoria a organizat un banchet pentru cei 50 de „membri ai familiei sale regale” (formularea lui George) – sau, așa cum a numit-o ea, o „mare cină în familie”⁷⁹. Regele Christian al Danemarcei a escortat-o în sala banchetului. Fiul lui, regele George al elenilor, a stat lângă ea. În fața ei stătea vărul său, regele Leopold al II-lea al Belgiei, care era în plin proces de transformare a Congoului belgian într-o cumplită colonie de sclavi ce avea să-l facă neînchipuit de bogat. Wilhelm, care bombănea că fusese ignorat și nu se bucura de favoarea bunicii lui, stătea mai încolo la masă. George, al cărui jurnal era plin de prânzuri cu „unchiul Fritz” și „verișoarele prusace” – „scumpa ștregăriță” (Charlotte) și „Vicky, Sophy și Mossy”⁸⁰ –, nu a făcut nici măcar o singură referire la Wilhelm.

Regina era sigură că prietenia strânsă dintre monarhii apropia națiunile. A fost o teorie pe care nici istoria, nici relațiile de familie nu au confirmat-o.

^{*1} Christian de Schleswig-Holstein, a cărui familie fusese de partea Prusiei.

^{*2} Joc de cuvinte intraductibil în limba română, pornind de la asemănarea dintre cuvântul englez *droning*

(„monotonă”) și termenul danez menționat în text (n.tr.).

*3 Gravitatea surzeniei Alexandrei poate fi estimată după o relatare a unui mare duce rus despre o vizită din anii 1880. El a fost uimit de cât de tare trebuia să țipe toată lumea în prezența ei: „Dacă ar fi intrat un străin în sufrageria palatului, ar fi crezut că era martor la o ceartă în familie”.

Capitolul 3

Nikolai: un turn de fildeș bătut cu diamante (1868)

Copilăria tuturor vlăstarelor regești era marcată de izolare, însă copilăria lui Nikolai Romanov a fost chiar mai izolată. Și, în vreme ce copilăria retrasă a vărului său englez, George, era în contradicție cu deschiderea tot mai mare a societății engleze, cea a lui Nikolai ilustra stagnarea și caracterul închis ale societății ruse.

Rusia imperială era un colos ancorat în tradiții depășite de o sută de ani. Cu 22 de milioane de kilometri pătrați, acoperea aproape o șesime din suprafața lumii, avea o populație de 120 de milioane de locuitori (cât aveau împreună Marea Britanie, Franța și Germania) și o armată permanentă de peste un milion de soldați. Țarii săi trăiau într-o splendoare publică la o scară fără egal; marile sale ducese se clătinau sub greutatea diamantelor, sezonul monden era aici mai spectaculos decât oriunde în Europa. În același timp, era o societate agrară subdezvoltată și cumplit de săracă, cu o densitate a populației mai mică decât oriunde

În Europa, și nu prea era o națiune în sensul general acceptat al termenului. Era mai curând un conglomerat neintegrat format din vreo 80 și ceva de naționalități, de la polonezi la uzbeki, care nu aveau nimic în comun în afară de diferite grade de loialitate față de țară. Instituțiile sale erau arhaice, infrastructura de comunicații era jalnică, administrația guvernamentală incapabilă să țină pasul. Războaiele externe aproape că îl aduseseră la faliment. Cinci șesimi din populație erau țărani – care purtau povara impozitelor și taxelor. Mai puțin de 20% dintre ruși știau să scrie și să citească la sfârșitul secolului al XIX-lea, comparativ cu circa 95% dintre britanici¹. Rușii educați, de la birocrații țariști la aristocrație și noua și puțin numeroasa clasă de profesioniști, știau și detestau faptul că vecinii lor din Europa considerau de obicei că țara lor este înapoiată și „asiatică” – cuvânt cu conotații de tiranie, decadență, corupție și barbarie. Unii, care se caracterizau drept social-progresiști și liber-cugetători, năzuiau ca Rusia să fie mai occidentală și mai „civilizată”. Alții, care își spuneau slavofili, susțineau că Rusia era diferită, specială, de neînțeles pentru europenii prozaici și că rușii trebuiau să rămână fideli tradițiilor lor mândre.

Familia lui Nikolai, Romanovii, conducea Rusia din 1613; însă Rusia devenise o adevărată mare putere abia odată cu Războaiele Napoleoniene. În 1814, după înfrângerea lui Napoleon, țarul Aleksandr I defilase călare pe Champs-Elysées ca arbitru al Europei. (Cu siguranță, o aluzie indirectă la acest moment revelator l-a făcut pe Bismarck să-și

încoroneze împăratul german la Versailles în 1871.) Țarii ruși își revendicau statutul imperial în virtutea faptului – oarecum implauzibil – că erau moștenitorii imperiului bizantin. După căderea Constantinopolului în fața islamului în 1453, autointitulații mari cneji ai întregii Rusii fuseseră cei mai puternici conducători independenți din cadrul Bisericii Bizantine – sau Ortodoxe. Cneazul Ivan cel Mare s-a căsătorit cu nepoata ultimului împărat bizantin, și-a adăugat pe blazon acvila bicefală bizantină, a adoptat ritualul curții bizantine și a început să-și zică „țar”. Astfel, a dobândit o serie de mituri mesianice despre misiunea Rusiei în lume: să recucerească Țarigradul, cum numeau rușii Constantinopolul, pentru creștinătate (și, încă și mai util, să obțină acces spre Europa și Mediterana pentru cerealele și flota sa militară), și să „apere” popoarele slave din Balcani de Imperiul Otoman. Această dublă misiune făcea ca autoritatea țarului să fie sprijinită de Biserica Ortodoxă Rusă. Țarul a devenit marele apărător al ortodoxiei; Biserica, mai legată de stat decât în orice țară din Europa, l-a declarat pe țar reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, afirmând că trebuia să i se dea ascultare cu orice preț.

Teoretic, puterea țarului era nelimitată – Romanovilor le plăcea să considere Rusia și imperiul ei o moșie enormă în care totul pornea de la ei. Erau extrem de hotărâți să nu renunțe la nici o fărâmă de putere. Asta însemna că oricine încerca să inițieze schimbări descoperea că acest lucru era extraordinar de dificil, de vreme ce orice schimbare putea fi

văzută ca o punere la îndoială a prerogativelor țarului, fiind înăbușită imediat și într-o manieră sumară. Nu existau nici un fel de adunări reprezentative și nu vedeai pe nimeni, nici măcar miniștri și legiuitori – pe care țarul îi numea și îi concedia după bunul său plac –, elaborând politici, legi ori inițiative publice fără el. Totul trebuia să vină de la țar. Până și hotărârile de divorț trebuiau să fie semnate personal de el. Anton Cehov își amintea de un sărman nenorocit din copilăria sa care a zăcut uitat mulți ani în închisoarea orașului, după ce fusese arestat fiindcă strânsese bani prin colectă, fără a avea permisiune, pentru a construi o biserică². Toți cei din Europa care citeau ziare știau cât de brutal zdrobise Rusia mișcarea separatistă poloneză, cum încuraja tacit pogromurile evreiești, cum persecuta mici secte religioase, deși, din cauza cenzurii presei, nu toată lumea din Rusia știa aceste lucruri. Guvernul părea să facă tot ce îi stătea în putință pentru a-i persecuta pe cei mai mari – și adesea departe de a fi radicali – scriitori ai Rusiei. Turgheniev fusese arestat la domiciliu pentru că scrisese o recenzie solidară despre Gogol; Dostoievski a fost condamnat la moarte (cu sentința comutată ulterior la patru ani de muncă silnică în Siberia) deoarece era membrul unei grupări inofensive de utopiști liberali. Liberalii europeni – în special în Anglia – urau țarismul ca simbol a tot ceea ce era retrograd și antidemocratic. Monarhiștii – mai ales în Germania – îl vedeau ca pe un liniștitor bastion al conservatorismului.

Însă la mijlocul anilor 1850 birocrăția Rusiei și miniștrii ei se împotmoleau, iar țara rămânea în urmă din punct de vedere comercial și industrial. Principalul motiv al acestei situații era influența opresivă a statului. Un bun exemplu era modul în care societatea rusă era încă blocată în ierarhia aproape feudală instituită de Petru cel Mare cu aproape 120 de ani înainte. Segregarea de clasă era impusă de guvern – toată lumea făcea parte dintr-o anumită clasă socială, iar clasa dicta cum să te îmbraci, la ce educație ai dreptul, ce ocupații poți urma, unde poți să călătorești, ce impozite plătești – cei aflați mai jos pe scara socială plăteau proporțional mai mult. Nu a fost o întâmplare că atâția dintre marii artiști și scriitori ruși de la mijlocul secolului al XIX-lea erau aristocrați și că țara nu reușise să se industrializeze. Problema guvernanților era că, dacă Rusia rămânea prea mult în urma Europei, avea să-și piardă statutul de mare putere. Iar a fi o mare putere, în vârful arborelui statutului internațional – alături de Anglia, Franța, America, Austro-Ungaria și nou-venita Germanie –, era vital pentru imaginea de sine a conducerii țariste și, credea aceasta, pentru însăși existența imperiului. Întrebarea era: putea țara să se modernizeze și să se dezvolte, ba chiar să se industrializeze, fără ca țarul să-și sacrifice nici un dram din putere sau chiar s-o piardă pe toată? În 1868, când s-a născut Nikolai, această dilemă îl făcuse pe bunicul său, țarul Aleksandr al II-lea, să introducă o serie de reforme modeste care aveau să-i aducă titlul de „eliberator” – abolirea iobăgiei, liberalizarea presei,

începuturile mobilității sociale și înființarea zemstvelor, niște consilii rurale locale, care au reușit să construiască drumurile, școlile și spitalele pe care statul eșuase, în mod foarte evident, să le asigure. Însă, în același timp, o serie de tentative de asasinat asupra țarului i-a convins pe conservatorii din guvern că până și o liberalizare modică era prea periculoasă pentru Rusia.

Printre acești conservatori se afla și tatăl lui Nikolai, țareviciul Aleksandr. Acesta era un munte de om cu o fire șovăielnică. Asemenea strămoșului său Petru cel Mare, avea mult peste 1,85 metri și era extraordinar de puternic, „clădit ca un măcelar”³, după cum scria un jurnalist britanic. Giumbușlucul lui la petreceri, pe care îl etala pentru a-i intimida pe demnitarii străini și a-i amuza pe prietenii copiilor săi, era să îndoiaie vătraie și furculițe și apoi să le îndrepte la loc. Spre deosebire de Petru cel Mare, el dezaproba occidentalizarea: „Încerca să fie rus în toate amănuntele vieții sale personale și de aceea purtarea sa părea mai puțin aristocratică decât cea a fraților săi”, scria unul dintre curtenii săi. „Afirma, poate fără să chibzuiască prea mult, că un rus adevărat nu ar trebui să aibă maniere prea alese, că ar trebui să aibă și un pic de brutalitate.”⁴ Aleksandr era dinadins aspru și provincial. Purta o barbă lungă – semn al slavofiliei deliberate, în contrast total cu frații săi sofisticați, mereu proaspăt rași – și cămăși țărănești rusești ca niște saci și îl știau toți de tăios, taciturn și profund neîncrezător în aproape toată lumea. Era xenofob, antisemit

și deplângea reformele tatălui său. Și-a exprimat clar dezaprobarea față de extravaganta și sofisticarea europeanizată de la Sankt-Petersburg și disprețuia sezonul monden de iarnă. Nu era deloc interesat de artă sau de cultură, de *haute cuisine* sau de vinul bun. Lui îi plăcea la țară: cele mai vii amintiri ale copiilor săi erau plimbările în timpul cărora i-a învățat să facă focul, să-și croiască o cărare, să ia urma unui animal. Nu era prea deștept și, la fel ca nepotul său Gheorgii, era al doilea fiu și educația sa fusese neglijată – opiniile sale se formaseră în armată. Însă era un personaj impresionant, mai ales deoarece părea complet imun la îndoiala de sine.

Fratele mai mare al lui Aleksandr, Nikolai, moștenitorul, murise de tuberculoză în 1865. Exista o legendă frumoasă potrivit căreia pe patul de moarte Nikolai așezase mâna logodnicei sale, Minnie, fiica regelui Christian al Danemarcei și sora Alexandrei de Wales, în cea a fratelui său pentru a-și exprima dorința ca aceștia să se căsătorească. În realitate, logodnica lui Aleksandr a fost surghiunită în străinătate, iar el a fost practic silit să se ducă la Copenhaga ca s-o ceară în căsătorie pe logodnica fratelui său, care a acceptat elegant. S-au căsătorit în 1866. Minnie părea opusul soțului ei: era micuță, de o frumusețe delicată – deși, după cum spunea toată lumea, nu la fel de frumoasă ca sora ei Alexandra – și fermecătoare. Era mai rezistentă și mai inteligentă decât sora ei; se știa că citea cărți și mai și picta⁵. Asemenea Alexandrei, era cheluitoare, îi plăceau hainele frumoase, bijuteriile

extravagante și petrecerile – mai ales sezonul monden de la Sankt-Petersburg. Era și foarte îndrăgită – nu puțin lucru câtă vreme societatea aristocratică rusă era divizată în facțiuni, competitivă și bârfitoare. Însă, spre surprinderea tuturor, Minnie și Sașa, cum li se spunea în familie, au fost un mare succes. Ea a fermecat Sankt-Petersburgul, astfel încât el nu a mai fost nevoit să o facă. Spre deosebire de mulți Romanovi, el s-a dovedit a fi extrem de supus soției sale. Aveau în comun o credință religioasă simplă și puternică, iubirea pentru viața în aer liber – la fel ca sora ei, Minnie era o bună călăreață –, devotamentul față de familie și un gust deloc subtil pentru farse. În cazul lor „glumele” tipice implicau aruncarea cu cocoloașe de pâine în timpul cinei și stropirea cu furtunul a unor victime care nu se așteptau la asta.

Primul lor fiu, Nikolai, s-a născut după doi ani, pe 6 mai 1868, de Sfântul Iov, al cărui fatalism stoic avea să se potrivească oarecum. Sora lui Minnie, Alexandra, i-a scris, exprimându-și dorința de a i-o trimite pe bona ei, doamna Clarke, amintindu-i ce se întâmplase cu fiul lui Vicky, „care a ieșit cum nu trebuie”⁶. Aleksandr a fost de față la naștere, dând dovadă în jurnalul său de o tandrețe – a notat: „Ce bucurie a fost... Plângeam ca un copil”⁷ – care contrazicea imaginea sa publică. Au urmat încă cinci copii: un frate care a murit în pruncie, apoi doi băieți și două fete – Gheorghii și Xenia, urmași de mezinii familiei, Mihail și Olga.

Nikolai a crescut într-o serie de palate acoperite de zăpadă

din fortărețele nordice ale imperiului țarist. Circumstanțele în care a crescut au conlucrat pentru a-l menține inocent, naiv și insuficient de matur pentru vârsta lui. Aleksandr își iubea copiii, dar mizantropia sa, purtarea excesiv de protectoare și insistența asupra supunerii totale nu constituiau o garanție pentru formarea unor personalități puternice și încrezătoare – după cum s-a văzut. Eticheta strictă care înconjura regalitatea rusă i-a izolat de viața modernă și de alți oameni chiar mai mult decât pe alte vlăstare regești – extrema neîncredere a lui Aleksandr în aproape toată lumea exceptând familia, aversiunea lui față de Sankt-Petersburg și preocupările sale pentru securitate au făcut ca lui Nikolai să i se refuze până și ceea ce ar fi putut să-i ofere înalta societate din Sankt-Petersburg: un pic de cosmopolitism, cultură și companie. Așa cum stăteau lucrurile, contactul cu oricine altcineva în afară de frații și surorile lui și de servitori era dificil și rar. „Servitori, animale de companie și rude, în această ordine”⁸, așa își stabileau copiii ierarhia relațiilor pe care le aveau cu lumea exterioară – curtea și societatea fiind mult mai jos pe această listă. Cel mai constant tovarăș de joacă al lui Nikolai a fost fratele său Gheorgii, mai mic decât el cu trei ani, ale cărui farse – le întindea mereu capcane servitorilor și își asmuțea papagalul asupra profesorilor – și *bons mots* îl încântau atât de mult pe Nicky, încât le nota și le păstra într-o cutie, scoțându-le și râzând în hohote când le-a citit, mulți ani mai târziu. Când și când îi mai vedea pe câțiva dintre verișorii săi, marii duci,

cum ar fi Aleksandr Mihailovici, căruia i se spunea Sandro, și pe copiii prietenei și doamnei de onoare a lui Minnie, Lili Voronțova-Daškova. Unul dintre puținii copii pe care i-a întâlnit Nikolai în afară de ei a fost fiul guvernantei lui, Vladimir Ollongren, care a participat la lecții alături de el timp de trei ani, de când Nikolai avea 7 ani. În ciuda afecțiunii din sânul familiei, era, inevitabil, însingurat.

La fel ca și despre verișorii lor englezi Eddy și George, despre copiii Romanovilor se spunea că erau vioi și veseli. Sandro, vărul lui Nicky, care l-a cunoscut în 1875, când avea 7 ani, își amintea de un băiețel oarecum fragil, zâmbitor și cu o fire blândă și plăcută, care moșteneau mult din farmecul mamei sale. Vladimir Ollongren îl considera un copil foarte fericit, pasionat de șotron și de păsări, care ținea foarte mult la mama lui și era înnebunit după ritualurile teatrale ale Bisericii Ortodoxe, pe care îi plăcea să le imite. Evlavia sa era ceva de care și sora lui Olga își amintea. Ollongren nu s-a putut abține să-l compare pe băiat cu mătăhălosul lui tată. În comparație cu acesta, micuțul Nicky, tăcut, liniștit și plăpând, era de fapt „ca o domnișoară”. Ollongren și-l amintea pe țar ca fiind „un bărbat excepțional de vesel și de simplu”⁹; mai multe persoane au observat că Aleksandr părea să-i prefere pe copiii adulților.

Nikolai îl venera pe tatăl său. Acesta părea un supraom, uriaș și puternic, lipsit de orice îndoială. Când familia imperială s-a aflat într-un tren care a deraiat la Borki în 1888, 20 de persoane pierzându-și atunci viața (nu s-a stabilit

niciodată dacă a fost vorba de o bombă sau de o șină prost montată), Aleksandr a ridicat de unul singur, cu mâinile lui, plafonul vagonului în care erau blocați ai lui și i-a salvat. Era extrem de iubitor față de copiii săi, dar era neînduplecat față de orice semn de slăbiciune, aștepta supunere absolută și putea fi nespus de înfricoșător. Un observator scria că, până și atunci când vorbea normal, „dădea uneori impresia că e pe punctul de a te lovi”¹⁰. Vladimir Ollongren își amintea de o ocazie când a luat asupra sa vina pentru ceva ce făcuse Nicky. „Ești o fetiță”¹¹, i-a spus Aleksandr fiului său, pe un ton nimicitor. Un membru al casei imperiale credea că asta a creat în familie o atmosferă neplăcută „de disimulare și încorsetare”¹².

Minnie era la fel de puternică. Putea fi extrem de poruncitoare și își lua foarte în serios poziția în societate. Cu excepția primului ei născut, care o adora, copiii săi o considerau deopotrivă exigentă și distantă. Nikolai i-a recunoscut autoritatea chiar și la vârsta adultă. „Sper că Nicky al meu va face totul pentru a fi prietenos și fermecător cu toată lumea și că va fi gata să-și îndeplinească îndatoririle personale, *chiar dacă* acestea sunt uneori *plictisitoare*”¹³, îi scria ea pe când Nikolai, în vârstă de 22 de ani, călătorea prin Siberia, adresându-i-se de parcă era un băiețel aflat la petrecerea altcuiva. Fiica ei cea mai mică, Olga, care o antipatiza, avea impresia că s-a dat peste cap pentru a zădărnici căsătoria surorii lor Xenia deoarece „mama mea pur și simplu nu voia să piardă tot controlul asupra Xeniei”¹⁴.

Una dintre ciudățeniile epocii a fost că, în pofida anglofobiei politice a Rusiei, în societatea rusă exista o puternică tendință de anglofilie culturală. Exact ca verii săi Georgie și Willy, Nikolai și frații săi și-au petrecut primii ani de viață înconjurați de dădace și bone englezoaice și de băile reci, plimbările lungi și mâncarea simplă – terci și carne de oaie fiartă – pe care le regăseai și în Anglia. În rândul nobilimii ruse, ca și în multe familii regale europene, bonele englezoaice erau în mare vogă – una dintre consecințe fiind aceea că mulți aristocrați ruși știau să scrie și să citească mai întâi în engleză și abia apoi în rusă. Nikolai și frații lui au învățat de mici să vorbească bine englezește. Până și țarul cel xenofob îi era devotat bătrânei sale bone englezoaice, Kitty, care a petrecut 46 de ani în serviciul imperial. În spatele zidurilor palatului său preferat, Gatscina, descris ca un palat din piatră „în stil englezesc” care avea inclusiv șanț cu apă, familia regală nu trăia nici într-o vastă splendoare de marmură, precum cea prusacă, nici în tradiționalul cadru moscovit, ci în niște încăperi de dimensiuni modeste, într-un stil englezesc vădit burghez. Aleksandr detesta viața publică, de palat a strămoșilor săi, iar familia locuia în niște încăperi relativ mici, neaerisite, pline de mobile greoaie și sofale cu tapițerie confortabilă, acoperite cu creton englezesc.

Însă, dincolo de rânduielile lor domestice, nimic din ceea ce avea legătură cu Romanovii nu era la scară mică; totul era uriaș. Palatul Gatscina de lângă Sankt-Petersburg, unde familia s-a mutat când Nikolai avea 12 ani, avea 900 de

încăperi, majoritatea, în afară de apartamentele regale, goale, pline de praf și murdare. Conform unei estimări, numărul servitorilor din palatele Romanovilor ajungea la 15.000¹⁵. Familia regală britanică nu a trăit pe picior așa de mare. La Crăciunul luxos petrecut la părinții lui George, la Sandringham („Dickens într-un decor Cartier”¹⁶, așa l-a descris nepotul lor, viitorul rege Edward al VIII-lea), era un singur brad enorm în jurul căruia erau îngrămădite cadouri pentru servitori. Romanovii aveau șase brazi doar pentru familie, într-o sală de câteva ori mai mare decât orice încăpere din Sandringham. La balul de Sfântul Nicolae, cea mai importantă ocazie din sezonul monden de la Sankt-Petersburg, participau 3.000 de oaspeți. Pe tot parcursul anului se succedau constant procesiuni, recepții oficiale, prezentări și banchete, toate la scară mare, implicând mii de generali, clerici, șambelani, domni și doamne de la curte. La Palatul Anicikov de pe Nevski Prospekt, unde familia petrecea primele luni ale anului, Nikolai își privea mama gătindu-se în fiecare seară, înconjurată de cinci cameriste și de doamna care se ocupa de toaletele împărătesei, punându-și rochia grea din brocart argintiu cerută de eticheta imperială, cu zece șiraguri de perle în jurul gâtului – era atât de acoperită de bijuterii, încât semăna cu o zeităte orientală. Primăvara, familia mergea la Peterhof, uriașa proprietate a Romanovilor din Golful Finic, și stătea în una dintre numeroasele vile ale familiei presărate pe domeniu. Vara era petrecută pe iahtul regal, poate cu o excursie până în

Danemarca sau la domeniile de la Livadia, în Crimeea, unde clima era foarte plăcută. Fiecare mutare era un coșmar logistic. Pentru o călătorie de trei săptămâni în Danemarca, familia era însoțită de obicei de 20 de vagoane pline cu bagaje și de o suită de 100 de persoane, ca să nu mai vorbim de paza din jurul lor. De la prima tentativă de asasinat asupra lui Aleksandr al II-lea, în 1866, familia regală era înconjurată de un zid de securitate. Când călătorea cu trenul de la Sankt-Petersburg la Moscova, de-a lungul întregii linii ferate, pe aproape 650 de kilometri, erau înșirați soldați pentru a o proteja de sabotaje.

Viața tuturor familiilor regale europene era definită de ritual și etichetă, însă ritualul și eticheta din Rusia erau de-a dreptul interminabile. Toți cei de neam regesc trebuiau să învețe să stea în picioare cu orele, dar mai ales rușii. De Paști, până și cel mai mic copil era îndesat în ținuta de gală de la curte și trebuia să stea în picioare trei ore, cât ținea slujba religioasă, urmată de o ceremonie în cursul căreia țarul îi saluta personal pe cei 5.000 de membri ai regimentelor gărzii imperiale, dăruindu-i fiecăruia câte un ou din porțelan. Asta putea să dureze toată ziua. După ce părăseau camera copiilor, eticheta îi urmărea pe cei mici pretutindeni: la prânz și la cină ei mâncau adesea împreună cu suita lui Aleksandr. Mesele durau exact 50 de minute, cei mai mici erau serviți ultimii, iar Olga, sora lui Nikolai, își amintea că adesea copiii abia aveau timp să ia câteva îmbucături înainte ca totul să se termine¹⁷. La un moment dat lui Nicky îi era

atât de foame, încât și-a desfăcut crucea din aur în care era un fragment din Sfânta Cruce încastrat în ceară și a mâncat conținutul, cu lemn cu tot. I-a mărturisit Olgăi că a fost „imoral de bun” la gust. Începând din acel moment, orice mâncare cu adevărat delicioasă era întotdeauna „imoral de bună”¹⁸.

Existau și compensații. La Gatsina, copiii aveau o menajerie care includea o cioară albinoasă, un lup și un iepure îmblânzit, precum și un enorm teren de joacă în interior. Sala Armelor din palat avea o masă de biliard, o fortăreață plină cu soldați de jucărie, un munte miniatural pentru cățărări și o bucătărie în miniatură complet funcțională. Alături era o încăpere cu animale împăiate și dincolo de ea sute de camere numai bune de explorat, inclusiv camera poveștilor, plină de fresce ilustrând poveștile lui Pușkin. Afară, pe domeniul de mii de acri, existau un lac, o grotă cu ecou și pasaje secrete care duceau înapoi în palat.

La fel ca Willy și George, Nicky a părăsit camera copiilor la vârsta de 7 ani, împreună cu fratele său George, pentru a fi educat de guvernanta sa, Aleksandra Ollongren. A fost o tranziție mult mai blândă decât cea a multora dintre verii săi ruși, care erau forțați să înceapă imediat o viață de disciplină militară austeră. Își vedea părinții de două ori pe zi, la ora 11 dimineața, pentru a discuta despre ce făcea în acea zi, și un pic înainte de culcare, iar uneori i se „poruncea” să-și însoțească tatăl la o plimbare după-amiaza. Era inteligent, învăța repede și avea înclinație spre limbile străine, iar

engleza lui era deosebit de bună. Apoi, la vârsta de 10 ani, în 1879, după ce a luat cu ușurință examenul de gimnaziu pe care îl dădeau băieții de vârsta lui, a fost pus, așa cum era obiceiul în cazul prinților europeni, sub îndrumarea unui guvernant militar, Grigori Danilovici, care superviza atât instrucția lui militară, cât și restul educației sale. Chiar și la conservatoarea curte rusă Danilovici era considerat incapabil. „Boșorogul ăla iezuit”¹⁹ – așa l-a numit mai târziu un membru al casei Romanov. Nicky îi spunea „Holera”, iar Sandro, vărul lui, îl considera pe Danilovici „nătâng”. Educația lui Nikolai a devenit insuficientă: o brumă de istorie – care îi plăcea cu adevărat –, un pic de geografie și chimie și niște lecții de engleză, franceză și germană – la care era foarte bun. De asemenea, a fost învățat să danseze, căci țarul trebuia să conducă poloneza la fiecare bal imperial. La fel ca Bertie și Alexandra, țarul și soția lui nu își băteau prea mult capul cu educația. Aleksandr considera că se descurcase foarte bine și fără; Minnie, asemenea surorii ei, credea că bunele maniere, educația religioasă și o cunoaștere decentă a limbilor străine erau de ajuns. Nici ei, nici Danilovici nu considerau că ar fi nevoie de o gândire mai amplă legat de modul de pregătire a moștenitorului pentru viitorul său rol. Danilovici îi zicea lui Nicky că „forțele misterioase care emanau în timpul depunerii jurământului, în ziua încoronării, ofereau toate informațiile practice necesare”²⁰.

Profesorul preferat al lui Nicky era cel de engleză, Charles Heath. Fost profesor foarte îndrăgit de la Liceul

Aleksandrovski, cea mai bună școală din Sankt-Petersburg, Heath nu preda doar engleza, ci și valorile școlii publice engleze: decența, corectitudinea și virtuțile stăpânirii de sine și ale bunelor maniere, presupusele calități ale unui gentleman englez. „Aristocrat te naști, gentleman devii”²¹, îi spunea el băiatului. A fost o lecție pe care Nicky a asimilat-o; din ultimii ani ai adolescenței, se comenta adesea – și nu întotdeauna apreciativ – despre curtoazia sa deosebită și politețea lui aproape englezească. Un astfel de autocontrol era „nerusesc”. Unul dintre cei mai capabili miniștri din guvern, contele Witte, avea să scrie mai târziu cu oarece amărăciune: „Rareori întâlneam un tânăr mai manierat decât Nikolai al II-lea. Buna lui creștere ascunde toate defectele”²². De fapt, concepția lui Heath despre ceea ce înseamnă să fii gentleman a fost aproape singura idee inovatoare din toată copilăria lui Nicky.

Deloc surprinzător, ideea lui Nicky despre viața din exteriorul micii sale lumi era extraordinar de limitată; la asta a contribuit și dorința părinților săi – poate de înțeles – de a-și proteja copiii de realitățile dure ale lumii. Profunzimea lipsei de experiență a copiilor este rezumată de faptul că, deși mama lor le oferea o educație relativ spartană, aceasta nu avea nici un context: mulți aristocrați europeni disprețuiau banii gheață, însă copiii nu aveau habar de valoarea nici unui lucru. Eticheta îi interzicea oricărui membru al familiei imperiale să pună piciorul în vreun magazin. În adolescență, Xenia i-a dăruit mamei ei de Crăciun un flaconaș de parfum

din argint încrustat cu safire pe care îl alesese dintr-o selecție trimisă de Cartier pentru mama ei; Xenia habar nu avea că acesta valora mult mai mult decât micile cadouri pe care le broda ea însăși. Copiii familiei Romanov nu știau nimic despre reformele bunicului lor. Ziarele erau interzise în odaia copiilor, deoarece Minnie, la fel ca Alexandra, insista ca politica să fie ținută departe de educația copiilor ei. Din punctul lor de vedere, generalul Cerevin, ofițer superior în Ohrana, brutala poliție secretă, era „prietenos, generos și umil” și „foarte simpatizat în Sankt-Petersburg”.

Nu că lui Nikolai nu i-ar fi plăcut să cunoască mai bine lumea. Când erau la Sankt-Petersburg, lui și Xeniei le plăcea cel mai mult să stea cu orele în spatele balustradelor înalte care înconjurau Palatul Anicikov și să se uite la oamenii obișnuiți care treceau pe Nevski Prospekt.

Totul era învăluit într-o fantezie profund idealizată despre „rusitate”, pe care Aleksandr le-a transmis-o copiilor săi, dar care era contrazisă practic de tot ce avea legătură cu educația lor. Aproape nimic nu era „rusesc” la Romanovi. Ei trăiau ca niște aristocrați occidentalizați, eticheta de la curtea lor era germană, parcurile și palatele lor erau neoclasice, confortul din căminele lor era englezesc. Nici măcar prin sânge nu prea erau ruși, fiind rezultatul unor nesfârșite căsătorii cu membri ai unor familii regale germanice. Mama lui Nikolai era daneză, bunica dinspre tată era nemțoaică, precum fusese și străbunica lui pe linie paternă. Poate că acesta a fost motivul pentru care Nikolai s-a atașat atât de mult de

ritualurile ortodoxiei ruse, singura experiență rusească „autentică” la care avea acces. El și frații lui nu știau mai nimic despre „adevărata Rusie”: nu văzuseră niciodată „pământul negru” din regiunea centrală a Rusiei, nu prea cunoșteau Moscova, capitala sa tradițională. Îi idealizau în mod obișnuit pe țărani ruși, dar nu cunoșteau nici unul. Li se spunea că parada tatălui lor în veșminte țărănești arată cât de bine îi înțelege acesta pe oamenii de rând. Presupunneau că servitorii de la palat, care adesea slujeau familia de generații întregi și aveau la fel de puțină legătură cu comunitățile țărănești ca și ei, reprezentau țăranul rus obișnuit. Când zăreau masele de dincolo de gardul palatului, acestea erau invariabil soldați care îl ovaționau pe tatăl lor la trecerile în revistă sau la nunți. „Expresia de dragoste și devotament de pe toate acele chipuri ridicate în sus era de neuitat”, insistă decenii mai târziu Olga, sora lui Nikolai. „...Între coroană și popor era o relație care nu a fost niciodată înțeleasă în Occident. Această relație nu avea nimic de-a face cu guvernarea sau cu oficialitățile mărunte”²³.

După ce Revoluția rusă le-a dat peste cap viața, mai mulți dintre verii ruși ai lui Nikolai și-au scris memoriile, insistând pe caracterul necorespunzător al copilăriei lor, suprimarea personalității care li se pretindea, îndemnul de a interacționa cât mai puțin posibil cu lumea modernă, cu urmările sale dezastruoase. Sandro își reamintea izolarea și strictețea fără sens și faptul că se simțea nespus de singur. Marea ducesă Maria, altă verișoară a lui Nikolai, deplângea închiderea și

neajutorarea rezultate: „Îmi perpetuau intenționat ignoranța cu privire la situația în care mă născusem”²⁴.

În martie 1881, când Nicky avea 12 ani, bunicul său Aleksandr al II-lea – după ce chiar în dimineața aceea semnase o nouă constituție care stabilea condițiile pentru o formă foarte limitată de guvernare reprezentativă – a fost rănit mortal într-un atac terorist cu bombă. A fost transportat, sângerând abundent, în cabinetul său de lucru din Palatul de Iarnă. Nicky tocmai se ducea să patineze, împreună cu mama sa și cu Sandro, verișorul lui. Auzind exploziile, cei doi băieți au alergat la palat, unde au urmat dâra de sânge de pe pardoseala de marmură până la cabinetul împăratului. Rănile țarului erau groaznice: avea piciorul drept retezat, abdomenul sfâșiat, fața plină de sânge. Peste ani, Nikolai își amintea că „avea fața palidă, ca de mort. Pe tot chipul lui erau răni mici. Tata m-a dus până la pat. «Tată, raza ta de soare este aici», a spus el, ridicând glasul”²⁵. În fața nepotului și a familiei, țarul a murit din cauza hemoragiei.

Moartea lui Aleksandr al II-lea a însemnat sfârșitul experimentului Rusiei cu liberalizarea. Fiul său, acum țarul Aleksandr al III-lea, a făcut bucăți noua constituție și a decis să reinstaureze autocrația. Pentru a se asigura că nimeni nu îi va înțelege greșit intențiile, prima sa proclamație anunța: „Vom conduce în liniște destinele Imperiului Nostru, care de acum înainte vor fi discutate numai între Dumnezeu și

Noi”²⁶. Guvernul și-a acordat puteri speciale pentru a suspenda statul de drept ori de câte ori și oriunde se simțea amenințat – stare de fapt care a continuat până în 1917. Aleksandr a introdus o mulțime de „contrareforme”, inclusiv o severă cenzură a presei, o legislație care interzicea angajarea celor considerați suspecti din punct de vedere politic, abolirea autonomiei universităților și excluderea dură din licee și universități a celor care nu aveau origine nobilă sau care proveneau din categorii neprofesionale – cu scopul de a pune capăt mobilității sociale pe care o permisese reformele lui Aleksandr al II-lea. Sub pretextul înăbușirii „tulburărilor din zonele rurale”, puterea noilor zemstve, care se dovediseră a fi o mare forță a progresului, a fost subordonată unor noi demnitari guvernamentali, „căpitanii civili”, care puteau să impună pedepse fără o judecată prealabilă și să anuleze după bunul-plac hotărârile judecătorești.

Dincolo de Rusii, Aleksandr a extins brutal politica nu tocmai luminată de rusificare a tatălui său, din Polonia și Finlanda până în Transcaucazia musulmană. Limbile locale au fost scoase în afara legii; credincioșii neortodocși, precum catolicii, musulmanii și protestanții, erau discriminați; evreii, pe care Aleksandr îi considera ad litteram „ucigașii lui Hristos”²⁷, erau persecutați cu sălbăticie: privați de educație, dați afară din casele lor și supuși unor pogromuri brutale, adesea inițiate de poliție. Ca rezultat, în anii 1880 a avut loc primul val de emigrare în masă a evreilor din Rusia și s-a

creat focarul perfect pentru o generație de revoluționari furioși și nemulțumiți. Până în anii 1890 privarea de drepturi a comunităților de țărani crease un puternic resentiment, iar politicile de rusificare au ajutat o serie de mișcări separatiste la fel de furibunde să prindă rădăcini în tot imperiul. Aleksandr nu mai putea să bage duhul înapoi în lampă, oricât de mult ar fi vrut: încet și dureros, Rusia se schimba.

La vremea respectivă, Aleksandr era însă perceput în Rusia ca un mare succes: un bărbat voinic și puternic care să mențină imperiul în siguranță. Anii 1880 au fost în Rusia o epocă a încrederii. Unul dintre nepoții săi scria că părea că Rusia își recâștigase un „spirit imperial» nou și mândru”²⁸. Clasele instruite acceptau în mare noile legi represive ale lui Aleksandr ca pe un preț al siguranței. Iuțeala cu care i-a urmărit și i-a spânzurat pe ucigașii tatălui său părea să fi înăbușit complet mișcarea revoluționară pe cale să se cristalizeze. Cei care lucrau pentru el erau impresionați de duritatea sa și de faptul că nu se îndoia de sine. Chiar și unii oameni inteligenți și sofisticăți precum ministrul său de Finanțe, Serghei Witte, care recunoșteau că țarul nu era un geniu și că părerile lui erau simpliste, îi lăudau „personalitatea nobilă și remarcabilă”²⁹. Ba reușea uneori să pară chiar progresist. A sprijinit planurile lui Witte de industrializare a Rusiei, deși modul în care se strângea capitalul – prin exportul de cereale strânse ca impozit de la țărani care făceau o agricultură de subzistență și care aveau nevoie de ele pentru a se hrăni – avea să contribuie la o

foamete cumplită la începutul anilor 1890. De asemenea, a ținut Rusia departe de războaie externe costisitoare. Nu că Aleksandr ar fi simțit vreo afecțiune specială pentru vreun loc din străinătate – ba din contră. „Avem doar doi aliați pe lumea asta... oștirile noastre și marina noastră militară. Toți ceilalți s-ar întoarce împotriva noastră într-o clipă.”³⁰ Era un xenofob înrăit – chiar și față de noua Germanie, condusă de Prusia, aliata tradițională a Rusiei.

Cele două țări aveau în comun nu doar o frontieră lungă, ci și legături dinastice, culturale și istorice complexe. La fel ca membrii familiei regale britanice, țarii ruși consideraseră regatele germane o sursă convenabilă de soții – în așa măsură încât atât casa regală britanică, cât și cea rusă erau mai degrabă germane. Avuseseră loc atât de multe căsătorii cu germani, încât trei dintre ramurile mai tinere ale familiei Romanov erau familii germane naturalizate: Oldenburg, Leuchtenberg și Mecklenburg-Strelitz. Iar de generații, în absența unei clase indigene de profesioniști, guvernul rus primise numeroși nemți deștepți și ambițioși în funcții guvernamentale importante, într-o asemenea măsură, încât o bună parte din oamenii de stat ruși importanți erau de origine germană. Relația dintre ruși și germani avusese întotdeauna un echilibru delicat. Până la unificare, statele germane fuseseră mereu partenerul minor, chiar dacă din punct de vedere cultural și intelectual erau cu mult înaintea Rusiei. Pentru rușii educați, Germania era centrul culturii: patria lui Goethe, Schiller, Kant, Bach, Mozart, a

„simfonismului german” și, mai recent, a lui Nietzsche și chiar a lui Marx. Publicul rus îi acceptase pe toți. Însă puterea Rusiei era cea care îl alungase pe Napoleon din Germania.

Totuși, de multă vreme existau fisuri în această relație, iar mulți ruși nu puteau suferi dominația culturală și intelectuală a Germaniei. La rândul lor, mulți germani nu aveau încredere în colosul care se profila amenințător la granița lor răsăriteană. Ascensiunea Germaniei pe scena internațională și pretenția ei implicită că era egala Rusiei, nu mai puțin importantă decât ea, au generat o mulțime de noi tensiuni și suspiciuni. În 1878, la Congresul de la Berlin, Rusia fusese privată de majoritatea prăzilor pe care tocmai le câștigase în Războiul Ruso-Turc, la Sankt-Petersburg născându-se un sentiment – deloc nejustificabil – că Bismarck nu era tocmai aliatul devotat care pretindea că este. Era adevărat: deși Bismarck voia să păstreze relații bune cu Rusia, nu era pregătit să sprijine necondiționat interesele acesteia. El hotărâse, de asemenea, că trebuia să fie în relații bune cu Austro-Ungaria – față de care rușii din toate clasele sociale simțeau o ură aproape instinctivă din cauza rivalității în Balcani care dura de generații. Devenea tot mai neliniștitor de clar și că Rusia ajunsese vulnerabilă în fața puterii financiare germane. Germania devenise principala sursă de împrumuturi bănești pentru guvernul rus și era principala piață pentru grâul rusesc. Dacă Bismarck închidea piețele financiare sau creștea tarifele la cereale – așa cum avea să facă la sfârșitul anilor 1880 –, Rusia avea probleme. Era

supărător să realizezi că Rusia nu avea un avantaj similar asupra economiei germane.

Xenofobia era răspândită în toată Europa, însă era deosebit de virulentă în rândul claselor educate din Rusia. Potrivit lui Sandro, verișorul lui Nicky, ostilitatea instinctivă față de alte națiuni era insuflată de Biserica Ortodoxă „și doctrina monstruoasă a patriotismului oficial”: clasa lui îi ura pe „polonezi, suedezi, germani, britanici și francezi”, în același timp rezervându-le o ură specială evreilor, „dogma monstruoasă”³¹. Mai mult, din anii 1880, naționalismul în floare și ambițiile expansioniste erau canalizate în noțiunea de *panslavism* și arătau spre Germania ca potențial rival periculos la ambițiile lor în Europa Centrală. Panslavismul începuse ca un excepționalism romantic și filosofic, o credință că spiritualitatea rusă, „sufletul rusesc unificator”, avea o capacitate unică și o misiune specială de a vindeca „suferința Europei”. El se transformase rapid într-o justificare șovinistă a „misiunii” rușilor de a domina Balcanii, însoțită de opinia că era inevitabil ca teutonii și slavii să se ciocnească la un moment dat³².

Complexitatea relației ruso-germane nu era nicăieri mai grăitor ilustrată ca în familia țarului. Mama lui era strămătușa lui Willy; bunica lui era o prințesă din Hessen-Darmstadt. Era foarte conștient de câtă nevoie avea Rusia de Germania. Însă slavofilia sa îl făcea să se simtă jignit din cauza influenței germane în Rusia, iar soția lui purta Germaniei și „barbarilor de prusaci”³³, cum îi numea ea, o

antipatie puternică, la fel de intensă ca a surorii ei. Deși ea nu se amesteca niciodată direct în politică, Ministerul de Externe german o considera o influență îngrijorător de antigermană.

Urcarea pe tron a lui Aleksandr a împins familia imperială la o și mai mare izolare. Noul țar s-a folosit de asasinarea tatălui său pentru a-și justifica dorința de a se muta permanent de la Sankt-Petersburg la țară, la palatul de la Gatchina, aflat la 40 de kilometri sud-vest de oraș. Minnie ura aspectul mohorât al imensului palat plin de ecouri. „Friguros, dezgustător și plin de muncitori”, așa i l-a descris mamei ei. „Acest castel nelocuit, mare și pustiu în mijlocul iernii, îmi stoarce multe lacrimi, lacrimi tainice, căci Sașa e fericit să părăsească orașul.”³⁴ Îl înconjura un nou cordon de soldați și agenți ai poliției secrete. Copiilor nu le plăceau aceștia din urmă, care se țineau după ei chiar și atunci când se plimbau pe domeniul palatului. Nicky, pe care aveau să-l enerveze toată viața, îi numea „naturaliști”³⁵, deoarece întotdeauna se iveau de după copaci. Vizitele la Sankt-Petersburg s-au rărit. Izolarea crescândă nu era însă neapărat neplăcută. Copiii deveniseră anxioși după moartea bunicului lor. De atunci Sandro, verișorul lui Nicky, auzea „o explozie în orice zgomot suspect”³⁶.

Nu era de mirare că până și țarul descria vizitele făcute aproape în fiecare vară în Danemarca, la petrecerile neoficiale organizate de rege și regină, ca pe o eliberare din „închisoare”³⁷. În Danemarca familia imperială se simțea

„într-o libertate minunată”, ca niciodată acasă. Stăteau cu lunile acolo. „Nu voi uita niciodată emoția plimbării pe o stradă pentru prima oară... A fost mai mult decât distracție! A fost educație!”³⁸, își amintea Olga. Nikolai și frații lui se aflau acolo în situația neobișnuită de a fi înconjurați de alți copii care aveau aceeași poziție socială ca și ei. Copiii Romanovilor se întâlneau în Danemarca în mod regulat cu verii lor englezi. Există o fotografie de grup făcută la Palatul Amalienborg din Copenhaga, datată 1869, când George avea 4 ani, stând lângă căruciorul în care era Nicky, în vârstă de 1 an. Familiile s-au reîntâlnit în anul următor, în timpul Războiului Franco-Prusac, și din nou când Nicky, în vârstă de 5 ani, a venit la Londra cu părinții, în 1873, și a stat la Marlborough House. Era o relație încurajată de Alexandra și Minnie. „Mă tem că scumpul tău Nicky m-a uitat, ceea ce m-ar întrista, deoarece îl iubesc pe copilul acela angelic”³⁹, scria Alexandra când Nicky avea 8 ani. Era un cârd de familii: verii danezi; familia Cumberland – moștenitorul tronului Hanovrei, care fusese dizolvată de Prusia după războiul din 1866, și soția lui, Thyra, sora mai mică a lui Minnie și a Alexandrei; și copiii fratelui lor George al elenilor, recent ales rege al Greciei, și ai soției lui rusoaice, Olga, care era verișoara preferată a țarului. Verii ruși, greci și britanici – care aveau fiecare câte un Georgie al lor („Georgie grecul” era deosebit de neastâmpărat) – alcătuiau un club. *Lingua franca* pare să fi fost engleza – verii britanici erau foarte slabi la limbi străine și toți ceilalți vorbeau fluent engleză. Țarul îi

ducea pe copii la prins de mormoloci sau la furat de mere; îi lăsa să-l încalece pe genunchi și să-l tragă de barbă; spre încântarea tuturor copiilor, la un moment dat a îndreptat un furtun spre regele Suediei, „pe care cu toții îl antipatizam”⁴⁰. George, atât de intimidat de bunica lui, îi spunea grozav de înspăimântătorului Aleksandr „bătrânul Grăsan” sau „scumpul unchi Sașa”⁴¹.

Potrivit Olgăi, Nicky și Georgie au devenit „prieteni apropiați”. Georgie își necăjea verișoarele, făcând-o pe Olga să chicotească în locuri unde nu se cuvenea când îi amintea în șoaptă de o veche glumă cu „hai și rostogolește-te cu mine pe otomană”⁴² *1 și strigând-o pe Xenia „Bufnița”. Băieții aveau multe în comun: amândoi iubeau activitățile în aer liber; amândoi erau timizi, prea imaturi pentru vârsta lor și cel mai bine se simțeau acasă, cu familia; amândoi aveau o predilecție pentru „năzbâții” și farse; amândoi aveau mame posesive (cărora amândoi li se adresau în engleză cu *Motherdear*⁴³) și tați puternici. Ba chiar și semănau ciudat de mult: servitorii danezi îi confundau mereu. În Danemarca, în 1883, când George, în vârstă de 15 ani, era plecat pe mare, Nicky s-a îndrăgostit pentru prima oară de Toria, sora mai mică a lui George. „Sunt îndrăgostit de Victoria și ea pare să fie îndrăgostită de mine. Seara am încercat să rămân singur cu ea s-o sărut. Este minunată”⁴⁴, scria el în jurnal.

În ciuda asemănărilor dintre ei, cei doi băieți se aflau în taberele opuse ale unei crâncene rivalități internaționale. Nu era o exagerare că Rusia și Marea Britanie erau cei mai mari

dușmani: deopotrivă opuse ideologic și imperii rivale. Ciocnirile imperialiste erau cele care intensificau conflictul ideologic – altminteri ar fi fost doar două țări situate la cele două extremități ale Europei, fiecare văzându-și de treaba ei. Însă de la sfârșitul anilor 1870 Marea Britanie și Rusia, ca și celelalte mari puteri occidentale, se lansaseră într-o violentă fază de acaparare teritorială, împărțindu-și globul dincolo de Europa în colonii și „sfere de influență”. Există multe argumente complexe și contradictorii cu privire la motivul pentru care toate puterile (relativ) dezvoltate (în majoritate) occidentale au hotărât că au nevoie de un imperiu: datorită evoluției firești a politicii de putere la nivel global, cele câteva puteri bogate, superioare din punct de vedere militar și dezvoltate tehnologic aveau să domine și să exploateze în mod inevitabil celelalte teritorii, mai slabe și mai „înapoiate”; nevoia țărilor industrializate de materii prime și de noi locuri în care să-și plaseze capitalul; un sentiment de competiție acerbă între marile puteri și percepția că noile teritorii erau modalitatea de a o lua înaintea concurenței. Toate aceste aspecte au jucat un rol. Colonizatorii vedeau în colonii oportunități pentru bogăție și noi piețe – imperiul Marii Britanii, exemplul tipic, o făcuse cea mai influentă și mai bogată țară din lume și îi permisesse să aibă un succes mult mai mare decât s-ar fi așteptat. Fiind cea mai mare putere imperialistă, se considera polițistul imperial al lumii, un agent dezinteresat de reglementare a problemelor mondiale în virtutea nevoii sale utilitariste de menținere a statu-quo-ului

starea de fapt și a păcii pentru comerțul liber – pretenție care avea un sâmbure de adevăr, dar care le irita pe celelalte mari puteri. Noua etapă frenetică de luare în stăpânire a unor teritorii s-a accelerat după 1882, anul în care Marea Britanie a ocupat în mod discret Egiptul, fapt care a convins puterile europene – inclusiv trei noi vânătoare aspirante de colonii, Belgia și recent unificatele Italia și Germania – că, dacă nu acționează ele primele, Marea Britanie va pune mâna pe toată Africa. Așa-numita „luptă pentru Africa” a reînviat vechea antipatie anglo-franceză, căci Franța încerca să împiedice Marea Britanie să se instaleze prea confortabil în Egipt, și a dat naștere unui nou motiv de a înființa alte colonii – acela că puteau să ofere nu neapărat bogăție, ci, prin simpla lor existență, confereau un statut și dovedeau importanța marilor puteri. Pentru Marea Britanie, sosirea mai multor rivali imperiali a generat teama că dominația, teritoriile și rutele către cele mai îndepărtate colonii ale sale ar putea fi amenințate. În timp ce un imperiu concura cu altul, se crea cadrul pentru un nesfârșit șir de mici conflicte regionale periculoase.

Sub multe aspecte, imperiul Rusiei era diferit. Era o unică întindere de pământ continuă care deja înglobase în deceniile anterioare Crimeea, o bună parte din Polonia, Finlanda, teritoriul din Asia Centrală ce se învecina cu Mongolia și toată Siberia, până la Oceanul Pacific. Expansiunea nu avusese niciodată legătură în primul rând cu comerțul sau cu piețele, ci mai mult cu miturile cuceririi: că

Rusia avea un destin hărăzit de Dumnezeu de a prelua moștenirea Imperiului Bizantin și de a domina Balcanii și Asia, chiar și până la Oceanul Indian. Însă noua febră imperialistă s-a instalat la fel de ferm ca oriunde în altă parte. Pentru elita rusă, expansiunea imperialistă era o distragere foarte bine-venită de la imposibilele probleme interne ale Rusiei și de la nevoia de reforme naționale. Subscria la o ecuație simplistă care ascundea o mulțime de lipsuri: de vreme ce imperiile mențineau țările puternice, de ce să nu se afle Rusia în prima linie prin expansiune teritorială? La urma urmei, singurul lucru din care avea din belșug erau soldații. Între timp, teribila forță imperialistă britanică avea acum teritorii și interese în Asia, iar cele două țări se trezeau permanent în conflict. Un experimentat observator britanic al Rusiei scria: „Este o axiomă a politicii ruse că oponentul cel mai puternic, mai stăruitor și mai constant al expansiunii rusești este Anglia”⁴⁵. Un punct sensibil îl constituiau Constantinopolul și Bosforul. Rușii credeau că au o misiune de la Dumnezeu să cucerească pentru creștinătate Constantinopolul – și voiau să pună mâna pe îngustul canal al Bosforului, numit uneori Strâmtoarea Turcă, care face legătura între Marea Neagră și Marea Mediterană. Aceasta era ruta pe care ieșeau din țară cea mai mare parte a cerealelor Rusiei și calea de ieșire pentru flota sudică a Rusiei, care, conform prevederilor Tratatului de la Berlin din 1878, era obligată să rămână în Marea Neagră.

Britanicii credeau că Rusiei nu i se putea permite să ia

Constantinopolul, în primul rând deoarece acest lucru ar fi amenințat siguranța rutei lor terestre vitale spre India; în al doilea rând, fiindcă prezența Rusiei în Turcia ar fi destabilizat echilibrul puterii în Europa de Est și în Balcani, de care britanicii erau strâns legați; iar în al treilea rând, pentru că i-ar fi oferit Rusiei un avantaj în Persia vecină. Cele două țări își disputau și acolo controlul: Rusia pentru că se afla la granița ei, Marea Britanie deoarece ruta terestră spre India trecea prin Persia și din cauza rezervelor de petrol despre care se credea că se află ascunse în subteran. Ciocnirea cu Rusia dusesese la sprijinirea de către Marea Britanie a Imperiului Otoman care se destrăma și la implicarea ei în Războiul Crimeei din anii 1850, care iscase o frenetică antipatie publică între cele două țări. Marea Britanie nu luase parte la Războiul Ruso-Turc de la mijlocul anilor 1870, dar opinia publică britanică ceruse furios o intervenție pentru ca, vorba unui cântec din vremea aceea, rușii „să nu aibă Constantinopolul”. La rândul lor, mulți ruși credeau că Marea Britanie îi sprijinise și îi ajutase în taină pe turci. Celălalt punct sensibil era Afganistanul dintotdeauna imposibil de guvernat, prins la mijloc între frontiera nord-vestică a Indiei britanice și Turkestanul controlat de ruși. Ideea că Rusia abia aștepta să invadeze India era doar o sperietoare pentru afacerile externe britanice, chiar dacă logistica invadării Indiei – pur și simplu a trecerii peste munții Himalaya – făcea acest lucru practic imposibil. Rusia chiar își împingea totuși neconținut frontierele în Asia

Centrală, iar britanicii deveneau periodic obsedați să „asigure” Afganistanul și își îndreptau lacom privirile spre Tibet. Fiecare tabără avea convingerea că cealaltă nu avea ce căuta acolo.

Conflictele imperialiste au conferit forță diviziunilor ideologice: pentru britanici, Rusia era întruchiparea tiraniei. Opinia publică britanică se considera deosebit de bine informată asupra acestui subiect, de vreme ce în Marea Britanie – cu legile ei relaxate privind cenzura – își publicaseră rechizitoriile împotriva sistemului țarist scriitori precum Aleksandr Herzen și Tolstoi. Guvernul rus era înfuriat de ceea ce considera a fi ipocrizia arogantă a Marii Britanii, care îi permitea să ascundă dușmani politici ai statului rus în numele libertății și să se extindă agresiv pe mapamond în orice mod cu putință, exploatăndu-i fără rușine pe băștinași, pretinzând totodată că are misiunea de a aduce lumii beneficiile civilizației. Era adevărat că justificarea imperialistă britanică reușea cumva, în mod tipic, să amestece două argumente opuse: o convingere că imperiul își asumase filantropic „povara omului alb” de a civiliza și a îmbunătăți mulțimea de rase inferioare (era un dat că rasele supuse erau inferioare, deși era de asemenea de la sine înțeles că nu se făcea ca în înalta societate să se discute prea explicit despre asta); și o convingere că națiunile mai puternice le dominau inevitabil pe cele mai slabe. Deși era, de asemenea, un lucru rareori spus în public, britanicii considerau că majoritatea celorlalte imperii îi tratau

îngrozitor pe băştinaşi. Uneori aveau dreptate, după cum a recunoscut Anton Cehov. În 1890, după ce a văzut atât Egiptul ocupat de britanici, cât și exploatarea de către ruși a Crimeei, unde populația tătară era sistematic sărăcită și i se confisca pământul, el scria: „Da, m-am gândit eu, englezul îi exploatează pe chinezi, pe cipai, pe hinduși, dar apoi le oferă drumuri, apeducte, muzee, creștinism; și voi exploatați, dar ce oferiți?”⁴⁶.

Între cele două dinastii domnitoare conflictul devenise personal. Era un lucru bun că regele Christian nu permitea să se discute politică la Fredensborg^{*2} ⁴⁷, căci anglofobia lui Aleksandr era, practic, înscrisă în ADN-ul său. Regina Victoria nu putea suferi Rusia. „Detestabilii ăia de ruși ne vor urî mereu și niciodată nu putem avea încredere în ei”⁴⁸, se plângea ea. De-a lungul anilor a acuzat guvernul rus că este „hain, abominabil, atroce”, pe țar că e „plin de ură... și tiranie”⁴⁹ și pe poporul rus că ar fi „oribil, necinstit și crud”. În timpul Războiului Ruso-Turc a încercat atât de mult să-l forțeze pe Disraeli să intervină, încât soția unui politician observa că ea își „pierduse stăpânirea de sine, își bate la cap miniștrii și îi împinge la război”⁵⁰. Aleksandr al II-lea o detesta la rândul său: „A zis că este o bătrână răsfățată, sentimentală și egoistă”, „răutăcioasă” și „băgăcioasă”⁵¹. Diplomații germani care îl vizitau știau că metoda cea mai bună de a-l binedispune pe țar era să-i spună povești compromițătoare despre familia regală britanică, mai ales despre regină⁵².

Minnie și Alexandra erau însă convinse că relațiile personale ar trebui să fie mai mult decât politicoase. În acest scop, susținuseră în 1874 căsătoria lui Affie, fratele mai mic al lui Bertie, cu Maria, singura soră a lui Aleksandr, uniune la care regina cedase fără tragere de inimă^{*3} 53. Soții lor și-au dat acordul, Bertie parțial din loialitate față de Alexandra și parțial, după cum se poate bănui, întrucât îi stătea în fire să încerce să se înțeleagă bine cu oamenii și să se facă plăcut; iar Aleksandr deoarece libertatea relaxată de la Fredensborg era importantă pentru el. De asemenea, amândoi credeau în ideea de fraternitate a celor de neam regesc; Bertie o numea „firma” sau „profesia” lui; lui Aleksandr îi plăcea să vorbească despre „principiul monarhic”, ideea că regalitatea era unită prin legături supranaționale – filosofie contrazisă de toate celelalte lucruri în care credea. Potrivit fiicei lui, el îl respecta pe Bertie, dar nu îi prea plăcea de el. În același timp, diferendele foarte publice dintre Bertie și mama lui – relatate cu voioșie de presa europeană – îi făceau în mod clar pe ruși să-l simpatizeze. Romanovii au decis să facă o distincție clară între prietenia cu membrii familiei regale britanice și antipatia față de Marea Britanie. Trebuie să fi fost o departajare dificil de menținut. După multe decenii, Olga a afirmat într-un interviu: „Îi iubeam pe unchiul Bertie și pe George și pe atâția alții, iar ei au făcut atâtea pentru mine! Dar, desigur, nu a fost niciodată posibil să discutăm cu ei despre politica extrem de detestabilă a parlamentelor britanice succesive. Erau aproape toate antirusești – și foarte

adesea fără nici cel mai mic temei. Foarte mult din politica britanică este cu totul contrară tradiției lor de fairplay”. Pentru Olga, ambivalența tatălui ei se traducea printr-o incertitudine cu privire la mirosul familiei regale britanice, care pentru ea oscila undeva între un parfum evocator de grădină hibernală și mucegai jilav, înțepător: „Membrii familiei regale engleze miroseau a broască și a fum... noi miroseam a piele bine lustruită”⁵⁴.

Fragilitatea relației dintre cele două familii era expusă ori de câte ori relațiile internaționale deveneau încordate. În 1884-1885, o criză din Afganistan a părut să se transforme într-un conflict armat în toată regula. „Nu prea văd cum putem evita să intrăm în război cu Rusia acum”, îi scria Bertie premierului britanic, William Gladstone, în primăvara anului 1885, în toiul crizei. I-a spus mamei sale că „promisiunile și asigurările” Rusiei „...nu au nici un fel de valoare”⁵⁵. De fapt, nici una dintre tabere nu voia război și până la urmă Marea Britanie și Rusia au început negocierile, care – spre surpriza tuturor – chiar au soluționat dezacordurile legate de granițe. În toamna aceea Bertie s-a întâlnit cu Aleksandr la Fredensborg și i-a relatat lui George că vizita a fost „foarte liniștită”. (Povestea de dragoste dintre Nikolai și Toria se răcise, transformându-se în prietenie.) Existau însă alte surse de conflicte dinastice, la fel de sensibile, și anume Bulgaria, care, spre furia lui Aleksandr, își proclamase independența față de Rusia, sub conducerea lui Sandro Battenberg, prințisorul german pe care chiar rușii îl

instalaseră pe tron. Rușii credeau că statele din Balcani devenite de curând independente – dintre care multe, asemenea Bulgariei, fuseseră eliberate de sub dominația Imperiului Otoman cu sânge și bani rusești – se cuvenea să accepte bucuroase dominația rusă. Când a auzit că Vicky, mama lui Wilhelm, voia să-și mărite fiica, pe Moretta, cu Sandro Battenberg, Aleksandr nu și-a putut stăvili suspiciunile că totul era un complot pentru a crea o influență anglo-germană în Balcani. Acest gând l-a scos din minți. La mijlocul anului 1886 rușii l-au răpit pe Battenberg și l-au forțat, sub amenințarea armei, să abdice. Bertie și Alexandra nu și-au făcut apariția la Fredensborg în acel an. Cuplurile s-au întâlnit însă în vara anului 1887, chiar în momentul când Rusia și Germania aveau diferende grave. Herbert, fiul lui Bismarck, era convins că Bertie și Alexandra profitaseră de vizită pentru a-l întoarce pe țar împotriva lui Wilhelm cu povești despre purtarea sa ingrată⁵⁶. Este posibil ca țarul și prințul de Wales să se fi apropiat în vara aceea datorită bănuielilor comune și poveștilor despre tânărul viitor kaizer⁵⁷.

În 1885, când Nicky avea 17 ani, la Gatchina au fost chemați o serie de miniștri și profesori universitari eminenți pentru a-i ține țareviciului prelegeri despre dreptul internațional, chimie, știința militară și finanțe. A fost o miniucenicie de doi ani în guvernare – o recunoaștere întârziată a faptului că într-o bună zi avea să fie realmente la conducerea întregului

Imperiu Rus. Cât i-a folosit cu adevărat acest lucru lui Nicky era discutabil. Unul dintre instructorii săi, Konstantin Pobedonosțev, a spus mai târziu că, atunci când a încercat să-i explice lui Nicky modul de funcționare a statului țarist, „am observat doar că era complet absorbit de scobitul în nas”⁵⁸. Pobedonosțev a fost totuși o influență importantă în viața lui Nicky. Om de stat însemnat și șef al cenzurii – intelighenția, care îl ura, îl numea „Marele Inchizitor” –, era teribil de reacționar și principalul mentor politic al tatălui lui Nikolai. Ajunsese să creadă că numai autocrația în cea mai represivă formă a sa putea „salva” Rusia și că reformele lui Aleksandr al II-lea fuseseră un dezastru. Masele, zicea el, erau slabe, infantile și credule; trebuia să se facă totul pentru a împiedica invazia ideilor occidentale, precum libertatea presei și guvernarea reprezentativă. Rusia trebuia să stagneze efectiv, pentru a-i menține la putere pe Romanovi. Multă lume credea că Pobedonosțev a fost forța motrice din spatele represiunilor interne din anii 1880.

Influența sa asupra lui Nicky era condiționată însă de apropierea sa de opiniile tatălui lui Nicky. Cea mai puternică și mai convingătoare influență din viața lui Nicky era Aleksandr al III-lea, „pe care”, după cum scria un curtean, „îl venera și al cărui exemplu îl urma cu asiduitate chiar și în detaliile vieții sale de zi cu zi”⁵⁹. Însă Aleksandr avea 1,86 metri și era imun la îndoieli, iar Nikolai, care avea 1,67 sau 1,70 metri, era un om mult mai blând, probabil mai inteligent, cu certitudine mai cultivat. Însă, în atmosfera

patriarhală și claustrofobă a casei sale părintești, nu prea avusese cum să-și dezvolte o minte independentă sau prea multă încredere în propria judecată. Viitoarea cumnată a lui Nicky, Viktoria de Hessen-Darmstadt, avea să observe cu receptivitate că „personalitatea dominatoare” a lui Aleksandr „înăbușise la Nicky orice urmă de inițiativă”⁶⁰.

Pierre Gilliard, care 30 de ani mai târziu avea să fie profesorul particular al lui Aleksei, fiul lui Nicky, în circumstanțe similare, a ajuns la convingerea că a crește un copil într-un mediu atât de izolat era o rețetă a dezastrului. El a conchis că un astfel de copil era:

...privat de ceva ce joacă un rol crucial în formarea judecății. Este privat de cunoașterea care se dobândește în sala de clasă, cunoaștere a cărei sursă o constituie viața însăși, contactul nestânjenit cu alți copii, influențele diverse și uneori conflictuale ale mediului, observarea directă și simpla experiență a oamenilor și problemelor – într-un cuvânt, tot ceea ce în decursul anilor dezvoltă spiritul critic și simțul realității. În asemenea împrejurări un individ trebuie să fie înzestrat cu talente excepționale pentru a fi capabil să vadă lucrurile așa cum sunt, să gândească limpede și să dorească ceea ce trebuie. El este izolat de viață. Nu își poate imagina ce se petrece în spatele zidului pe care sunt zugrăvite imagini false pentru amuzamentul sau distracția sa⁶¹.

În cele din urmă, Nicky a părăsit Gacina și familia în vara anului 1887, când împlinea 19 ani, iar la Londra regina Victoria își sărbătorea Jubileul de Aur. Asemenea lui Wilhelm, el a intrat în armată, într-un regiment de gardă de elită, legendarele Gărzi Preobrajenski. „Îmi este *groaznic* de dor de tine, dragul meu Nicky”, îi scria mama sa. De asemenea, îi reamintea să fie „politicos și curtenitor”, să se înțeleagă bine cu toată lumea, dar să nu permită „prea multă familiaritate sau intimitate”⁶². „Trebuie să fii precaut cu toată lumea de la început”, era de acord Nicky, dar era foarte încântat de noua lui viață. „Acum sunt mai fericit decât pot spune pentru că am intrat în armată și în fiecare zi mă obișnuiesc tot mai mult cu viața cazonă.”⁶³ Făcea instrucție și exersa tragerea la țintă, iar apoi își petrecea după-amiezile și serile jucând cărți, biliard și popice. Ce putea să fie mai frumos?

^{*1} Joc de cuvinte în limba engleză, având la bază cuvântul *Ottoman*, care desemnează atât sofa cunoscută în română ca „otomană”, cât și dinastia turcă și pe supușii acesteia din Imperiul Otoman (n.tr.).

^{*2} Cu toate acestea, lui Bismarck îi plăcea să afirme că era un cuib de antiprusianism și îl numea „Galeria Șoaptelor”. Era totuși adevărat că la petreceri participau și unele dintre rudele germane nemulțumite ale reginei daneze, care bombăneau despre parveniții de prusaci.

^{*3} Căsătoria nu a fost un succes. Affie era un tiran și un bețiv

care vorbea neîncetat despre sine și chinuia pe toată lumea cu niște recitaluri de vioară îngrozitoare, iar Maria ura Anglia. Regina, cu perversitatea ei caracteristică, a decis că îi plăcea de nora ei rusoaică: „Mi-am format o părere foarte bună despre ea... Cu siguranță tuturor le place de ea, dar, vai! Nimănu-i place de el! Mă tem că asta nu se va schimba niciodată!”.

Partea a II-a

Legături de familie,
întreceri între imperii

Capitolul 5

Tineri îndrăgostiți (1891-1894)

Lui Nikolai îi plăcea foarte mult armata. La fel ca în Germania, popotele ofițerilor din cele mai mari regimente de gardă erau locurile de adunare pentru fiii celor mai de văză familii rusești – „o mulțime veselă de tineri sănătoși care discutau despre cai, balerine și cele mai noi cântece franțuzești”¹, după cum s-a exprimat Sandro, vărul lui Nikolai. În unele zile Nikolai făcea multă instrucție. În multe altele lenevea în pat până târziu, patina împreună cu alți ofițeri, lua prânzul cu unchii săi care erau mari duci și ceaiul de după-amiază în stil englezesc cu mătușile lui, marile ducese². În timpul sezonului monden seara erau o grămadă de recepții, baluri și spectacole de balet. La cazarmă, cina însemna să se îmbete zdravăn cu șampanie și porto, apoi să dea fuga afară, în zăpadă, să se dezbrace la piele și să urle ca lupii. În 1891 Nikolai și-a făcut rost chiar și de acel accesoriu aristocratic obligatoriu, o amantă balerină – după multe îndemnuri din partea tatălui său, care i-a făcut cunoștință la balul de absolvire a Școlii Imperiale de Balet cu o tânără

dansatoare pe nume Matilda Kșesinskaia. Până la reinventarea sa de către Diaghilev, 15 ani mai târziu, baletul era considerat de restul Sankt-Petersburgului demodat, principalul său rol fiind să încânte curtea și să le furnizeze amante marilor duci. Fetele erau deopotrivă de origine respectabilă și incitant de demimondene; erau, de asemenea, curate, căci sănătatea le era permanent monitorizată, ceea ce era important într-un oraș unde peste jumătate dintre anunțurile de la mica publicitate din ziare erau reclame la leacuri pentru boli venerice³. Chicotind și flirtând, micuța Kșesinskaia – avea 1,5 metri, cu aproape 16 centimetri mai scundă decât Nikolai –, făcea pe ingenua fermecătoare și foarte sensibilă. Era de fapt o profitoare pragmatică și nesentimentală, hotărâtă să profite de oportunitățile care i se ofereau. A trebuit să se țină ca scaiul de el aproape doi ani – deosebit de cuviincioasă – pentru a-l convinge pe extraordinar de sfiosul Nikolai s-o considere amanta lui. Au trecut apoi încă șase luni până când aventura s-a consumat efectiv^{*1}.

Și Nikolai avea o pasiune pentru uniforme și ținuta vestimentară corectă. Avea câte un set din echipamentul fiecărui regiment din imperiu, până la ultima bucățiță de firet, și începea să colecționeze grade onorifice de pe la regimente străine. Avea și mai multe veșminte „țărănești” rusești, pe care, la fel ca tatăl său, îi plăcea să le poarte când și când – pantaloni și o bluză de un roșu-aprins, dintr-o mătase pe care nici un țăran rus nu și-ar fi permis-o. Se

considera o persoană econoamă – asemenea tatălui său, punea să i se cârpească hainele și să i se înlocuiască gulerele și manșetele –, însă uniformele și ținutele costaseră milioane de ruble. Gustul pentru uniforme și pentru toate detaliile acestora devenise o manie omniprezentă la curțile europene. Pasiunea lui Wilhelm o întrecea pe a lui Nikolai. Până și anturajul său, elementul esențial al conservatorismului de la curte, îl considera „obsedat de această chestiune a hainelor și a aspectului exterior”⁴ și el refăcea constant modelul uniformelor regimentelor și al celor de la curte, coifurile devenind tot mai wagneriene, penele mai înalte, eșarfele mai late și mai lucioase. Uniforma era un simbol al regalității și al controlului aristocrației asupra armatei, dar și un semn al superiorității lor față de clasele de jos – o *grande dame* rusoaică observa că fracurile negre nu îl „diferențiau pe un gentleman de lacheul său”⁵. La Berlin, remarca un scriitor, „uniformele, care nu mai erau livreaua datoriei, erau purtate ca un penaj, pentru a-l împăuna pe posesor și a atrage partenera potrivită”⁶.

Deși clasele superioare din Anglia nu împărtășeau obsesia pentru uniformă a celor de pe continent, Edward și George erau la fel de obsedați de haine ca și rudele lor europene. Edward dădea tonul în moda masculină începând cu anii 1860, în ciuda faptului că talia i se tot îngroșa, și, cu toate că arăta groaznic în uniformă, era întruchiparea stilului gentlemanului englez și exista chiar și un model de carouri pentru tweed denumit după el. Nutrea ceea ce până și cei

cărora le plăcea de el numeau o obsesie copilărească pentru decorații și „nasturi”. O medalie incorect purtată, o pereche de pantaloni care nu se asorta cu vesta îl scoteau din sărite, iar în aceste momente fleacurile prevalau în fața lucrurilor importante. Odată l-a întrerupt pe un ministru care îi raporta ultimele vești despre cele mai recente isprăvi ale emirului din Afganistan: „Este foarte interesant, Sir Henry, dar nu ar trebui să purtați niciodată cravată colorată la frac”⁷. Lordul Salisbury, care era renumit pentru că umbla extrem de ponosit, îi provoca crize de isterie. Salisbury, care exercita o putere reală și nu era deloc interesat de haine, îl considera pe Edward un prostănac. George era la fel de obsedat – dependența Marinei Militare Regale de aparențe nu a făcut decât să accentueze această tendință. El nu avea să dea niciodată tonul în modă, ba chiar urma să se agațe cu încăpățănare de trecut. Dar, la fel ca tatăl lui, era mereu îmbrăcat perfect, cu o gardenie albă la butonieră. Ca rege, avea să-i trimită bilețele furioase premierului în funcție ori de câte ori vreun ministru purta un frac necorespunzător în Camera Comunelor.

Complexitățile codului vestimentar erau o expresie a arbitrarului lipsit de sens și a tacticoasei lipse de conținut a vieții la curte, care fuseseră inventate în secolul al XVIII-lea de monarhii absoluți pentru a menține controlul asupra celor mai de seamă supuși ai lor. În mod ironic, fusese acceptat de acești supuși ca o manifestare a exclusivității lor și a faptului că nu erau obligați să facă nimic util – cu cât regulile erau

mai arbitrare și mai lipsite de sens, cu cât erau mai complicate și mai țănoșe uniforme, cu atât se diferențiau mai mult de plebe. Acum, în anii 1890, curțile se rupseseră de restul societății în toate sensurile, iar labirintica lipsă de sens și complexitatea uniformelor lor păreau să fi crescut în proporție inversă. După cum observa un istoric, în Rusia „absența inițiativei publice... era atestată extrem de grăitor de prevalența uniformelor”⁸. La curtea rusească fiecare funcționar avea patru uniforme, împodobite cu pene de păun și de struț, cu frunze de stejar și acvile brodate cu aur, manșete și vipuști roșii – cu cât era mai mult aur, măsurat până la centimetru, cu atât era mai înalt statutul.

Obsesia pentru aparențe se extindea dincolo de uniforme printr-o insistență asupra anumitor reguli și asupra conformității purtării și avea consecințe mai periculoase decât lipsa de sens și trivialitatea. Aproape că a garantat inocularea unui soi de ipocrizie în cultura curții și a claselor de sus. În Germania, predominanța și fascinația culturală exercitată de armată impuneau curții de la Berlin și clasei dominante o hipermasculinitate caricaturală. În Anglia insistența aristocrației că ea conduce societatea în virtutea virtuții sale însemna că ea credea că trebuie să pară ireproșabilă în orice privință. Se aștepta prea mult de la ea, prea multe îi erau interzise. Conflictul se vedea și la Wilhelm însuși: imperativul de a avea tot timpul o purtare bărbătească și soldățească îl transformase într-o caricatură și îl silise să se refugieze în căderi nervoase periodice. În

mediul aristocratic al lui Edward expunerea publică era cea mai gravă sancțiune, dar puteai să faci aproape orice din ceea ce societatea în sens larg condamna: să ai amante, să joci jocuri de noroc, să manifesti un interes nefiresc față de animale sau băieței – atâta vreme cât nu erai descoperit sau nu permiteai ca acea lume să devină vizibilă, de exemplu, părăsindu-ți soția sau soțul. Era prețul pe care clasa conducătoare se pomenea din ce în ce mai des că îl plătea pentru că pretindea dreptul la importanță și putere socială pe baza moralității sale chipurile imaculate și a aparențelor perfecte. Poate că aristocrațiile trăiseră mereu după aparențe, dar cu un public tot mai conștient de sine și mai pretențios și cu o presă din ce în ce mai puternică, atunci când restul lumii reușea să afle câte ceva despre un scandal din spatele ușilor închise ale curții, efectele puteau fi devastatoare; în vreme ce aceia ce respectau regulile fără să li se poată reproșa nimic erau mult prea adesea siliți să-și trăiască viața într-o abnegație searbădă.

În 1890 și 1891, Nikolai a fost trimis într-un mare tur al Asiei de zece luni, din Orientul Apropiat până la extremitatea răsăriteană a Siberiei – primul moștenitor al Romanovilor care a ajuns vreodată atât de departe în est. În copilărie primise rapoarte de la exploratorul rus Prjevalski, din Mongolia, care îl asigura că populațiile din Asia Centrală pur și simplu tânjeau să fie supuse țarului, iar el era entuziasmat de ideea „misiunii” imperiale a Rusiei de a conduce Asia. A

fost însoțit de prințul Uhtomski, un orientalist anglofob, care i-a spus că stepa eurasiatică era vatra istorică a Rusiei, iar expansiunea nu însemna atât cucerire, cât întoarcere acasă. Însă călătoria a subliniat omniprezența enervantă a Imperiului Britanic, care cucerise Egiptul și India, unde Nikolai a împușcat tigri și s-a plâns bosumflat de „cât de insuportabil este să fii înconjurat din nou de englezi și să le vezi soldații peste tot”⁹. Întors în Rusia, a început să primească documente guvernamentale și să participe la unele ședințe de consiliu ale guvernului. Această experiență îl plictisea de moarte. „Pur și simplu nu pricep cum poate cineva să citească teancul ăsta de hârțoage într-o săptămână”, scria el în 1891, după ce a primit, ca în fiecare săptămână, niște dosare ale guvernului. „Eu mă limitez întotdeauna la unul sau două dosare mai interesante, iar restul ajung direct pe foc.”¹⁰ Tatăl său nu încerca să-i schimbe părerea. „Până în 1893 nici măcar nu a vrut să-l lase pe Nicky să asiste la lucrările Consiliului de Stat”, își amintea Olga. „...tatălui meu îi displăcea chiar și ideea ca problemele statului să ne invadeze viața de familie.”¹¹ Când Serghei Witte, ministrul de Finanțe al țării, a sugerat ca lui Nikolai, care avea 23 de ani, să i se atribuie mai multe responsabilități în problemele de stat, lui Aleksandr i-a sărit țandăra: „Nu e decât un copil. Judecata lui este infantilă. Cum ar putea el să fie președintele unui comitet?”¹². Adevărul era că tânărul țarevici avea ceva imatur și neformat. Chiar și în fotografiile de familie chipul lui încă fără barbă era greu de remarcat;

părea lipsit de fermitate și deosebit de timid.

Ar fi fost un moment bun să manifeste interes față de politică. Dincolo de lumea minusculă a lui Nikolai, cele mai fertile regiuni din partea centrală a Rusiei europene erau cuprinse de o foamete cumplită. Până la finele anului 1892 aceasta avea să facă o jumătate de milion de victime și să lase pe mult mai mulți săraci lipiți pământului. Situația lor disperată era agravată și de incompetența crasă a guvernului. Acesta a negat inițial foametea, a interzis eforturile private de ajutorare, iar apoi nu a reușit să ajute în mod corespunzător. Când, în cele din urmă – fapt fără precedent –, guvernul a solicitat sprijinul publicului, s-a declanșat un val masiv de activități de voluntariat care l-a făcut de râs. În urma sa s-a stârnit un cor de critici, ce a devenit și mai zgomotos când guvernul a încercat să-l demonizeze pe Lev Tolstoi, care își petrecuse doi ani organizând ajutorul pentru cei loviți de foamete și criticând intens guvernul. Nikolai, cărui i s-a oferit un loc în ineficientul Comitet Special pentru Ajutor împotriva Foametei instituit de guvern, era surd la toate acestea. Wilhelm, care încă suferea din cauză că fusese respins de țară, a înțeles mai bine. I-a scris reginei Victoria cu o anumită *Schadenfreude*: „O mare catastrofă financiară se profilează la orizont, iar mulțimea de țărani înfomețați crește de la o zi la alta... Cred că această calamitate cumplită îi va împiedica pentru o vreme – cu ajutorul Zeilor – pe ruși să pornească război împotriva vecinilor lor nebănuitori”¹³.

La celălalt capăt al lumii, George era ofițer în flota din Mediterana a Marinei Regale. În multe privințe, aceasta era echivalentul naval al unui regiment de gardă european: șanse reduse de participare la lupte, multe petreceri, mult sport, într-o serie de orașe mediteraneene – Barcelona, Atena, Salonic. Singura constrângere pe care a simțit-o în timpul petrecut acolo a fost permanenta frământare a părinților săi legată de faptul că va fi corupt de dezmațul din Malta, unde unchiul său Affie, căruia îi cam plăcea să bea, deținea poziția de comandant suprem al flotei din Mediterana. Edward le-a cerut unor vechi cunoștințe din marină să-l țină ocupat pe George cu exercițiile de instrucție și ambii părinți au răsuflat ușurați când George a fost trimis în Atlanticul de Nord în calitate de căpitan al unei mici canoniere, care patrula de-a lungul coastei canadiene. De fapt, „dezmațurile” sale malteze fuseseră extrem de limitate. A fumat puțin, a băut cu măsură, și-a petrecut timpul liber jucând crichet și biliard și a reușit s-o sărute o dată pe Missy, verișoara lui – fiica drăguță și plină de viață a lui Affie, cu zece ani mai mică decât el, de care era măcar un pic îndrăgostit. Spre deosebire de verii lui, el avusese parte de o instrucție adevărată și avansările sale în grad nu au fost onorifice. Însă tot nu iubea marina, răul de mare nu îi dădea pace, îi era dor de casă și îi venea greu să-și facă prieteni.

Ambii tineri aveau să fie marcați de experiența lor militară. Nikolai a admirat ceea ce considera a fi simplitatea

și patriotismul armatei și s-a simțit confortabil printre tinerii ofițeri aristocrați, cum rareori s-a simțit cu alți oameni în afară de rudele lui apropiate. Ca împărat, avea să manifeste o preferință accentuată pentru compania și sfaturile – nu întotdeauna potrivite – ale unor aristocrați care activaseră în armată. Cât despre George, în marină a învățat să respecte o rutină riguroasă, ceea ce fiul său a numit mai târziu „o punctualitate aproape fanatică”, o intensă suspiciune față de orice complicație sau lucru care nu era direct, o credință în ierarhie și nevoia de supunere, precum și sentimentul originii sale britanice, spre deosebire de rădăcinile cosmopolite ale familiei regale. „Credea în Dumnezeu, în invincibilitatea Marinei Regale și în corectitudinea fundamentală a tot ce era britanic.”¹⁴ După cum observase un istoric al Imperiului Britanic, ofițerii de marină britanici „adesea nu știau nimic despre lume și nu îi interesa decât marina lor preaiubită”¹⁵. Marina Regală nu era locul în care să i se deschidă ochii lui George – și nici nu aceasta era intenția. Forțele care îi înconjurau pe cei doi tineri nu voiau ca ei să vadă prea mult dincolo de viața care le era sortită. Scopul marelui tur al Asiei făcut de Nikolai a fost opusul călătoriilor europene ale strămoșului său Petru cel Mare, menite să-i lărgescă acestuia orizontul – să sublinieze puterea și drepturile imperiului Rusiei și faptul că viitorul său depindea de supremația în Asia.

În iunie 1891 George a venit acasă în permisie ca să vâneze, să-l vadă pe fratele său Eddy, acum maior în

Regimentul 10 al Husarilor Regali, un regiment de cavalerie numit în mod tradițional Regimentul Prințului de Wales, și să participe la a cincizecea aniversare a tatălui său. Eddy, un ofițer cam mocăit, încartiruit în Irlanda, era un băiat cu o fire plăcută și simpatic, deși superficial, cărui îi plăceau foarte mult hainele – până și tatăl său îl numea „guler și manșete” – și care se îndrăgostea cam prea ușor. Se înamorase de o serie de prințese și mondene nepotrivite^{*2}. Cei doi s-au întors la Sandringham la ziua tatălui lor, în noiembrie, ocazie de la care mama lor a absentat în mod ostentativ. Era furioasă din cauza implicării simultane a lui Edward în două scandaluri foarte mediatizate. Așa-numitul „scandal al jocului de bacara” îl pusese, în mod umilitor, în boxa martorilor într-un proces public pentru calomnie și dusesse la dezvăluiri isterice în presa britanică ale faptului că juca jocuri de noroc, mai ales când s-a descoperit că prințul avea propriul set de jetoane cu însemnele regale. (După cum comenta corespondentul la Londra al ziarului *The New York Herald*, ai fi zis că prințul „încălcase toate cele zece porunci în același timp și îl omorâse pe arhiepiscopul de Canterbury”¹⁶.) Celălalt scandal, oarecum mai puțin public, era legat de amenințarea fostului său prieten, sir Charles Beresford, că va face publică legătura amoroasă de doi ani a lui Edward cu frumoasa și costisitoarea Frances Brooke, contesă de Warwick – o fostă amantă a lui Beresford. Alexandra, furioasă din cauza purtării soțului ei, refuzase să se întoarcă acasă dintr-o vacanță în Danemarca și le dusesse pe cele trei

fiice ale lor să stea cu țarul și țarina în Crimeea.

La vreo două zile după festivitățile închinare aniversării lui Edward, George s-a îmbolnăvit de febră tifoidă. Alexandra s-a întors în grabă din Crimeea – călătoria a durat o săptămână – și familia s-a pregătit pentru tot ce putea fi mai rău. Boala aceasta îl omorâse pe prințul Albert și fusese cât pe ce să-l ucidă și pe Edward în 1872. Însă George a supraviețuit. La sfârșitul lui decembrie era suficient de întremat ca să meargă la Sandringham pentru a-și petrece Anul Nou. Apoi, în a doua săptămână din ianuarie, Eddy, care se logodise cu doar șapte săptămâni înainte, s-a îmbolnăvit de gripă. Aceasta s-a transformat în pneumonie și el a murit în mai puțin de o săptămână. Copiii celor bogați erau aproape la fel de vulnerabili la bolile mortale de la sfârșitul veacului al XIX-lea ca și copiii săracilor. George pierduse un frate la naștere; Wilhelm pierduse doi, amândoi mult mai mici decât el: Sigismund, în vârstă de 2 ani, și Waldemar, de 15 ani. Nikolai pierduse un frate în pruncie, chiar în anul de dinainte ca fratele său mai mic Gheorghii să fie diagnosticat cu tuberculoză, în timpul marelui lor tur. Trimis să locuiască în Caucaz din cauza problemelor lui de sănătate, Gheorghii avea să moară în 1899 din cauza unei crize de tuse, în timpul unei ieșiri cu motocicletă. Nu e de mirare că victorienii educați, atât de conștienți de progresele pe care le făcuseră în îmblânzirea lumii și supunerea acesteia în fața voinței lor, erau obsedați de puterea și patosul morții. „Singurul ce poate să aducă alinare este Dumnezeu, care e mai presus de noi toți

și ale cărui vreri noi, muritorii, uneori nu reușim să le înțelegem”¹⁷, îi scria Wilhelm reginei. În jurnalul său, Nicky a consemnat: „Bietul băiat tocmai se logodise. Nu știu ce să cred – suntem cu toții în mâinile Domnului!”¹⁸.

Edward și Alexandra au fost devastați. Au părăsit reședința de la Sandringham și abia peste un an au fost în stare să revină acolo. S-a scris foarte puțin despre efectul pe care l-a avut moartea lui Eddy asupra prințului de Wales, dar se pare că – într-un mod dureros – a fost evenimentul care l-a făcut să se maturizeze cu adevărat. În același an regina avea să-i dea în sfârșit acces la documentele guvernării și el urma să joace un rol important în atenuarea obiecțiilor ei țâfnoase față de victoria în alegeri a Partidului Liberal, convingându-l pe un politician de care îi plăcea ei, lordul Rosebery, să accepte o poziție în guvern. Însă George nu a fost mai puțin afectat. „Doi frați nu s-ar fi putut iubi mai mult decât ne iubeam noi”, i-a scris el reginei într-un moment de neobișnuită deschidere emoțională. „Vai! Abia acum am aflat cât de mult îl iubeam înainte; îmi amintesc cu durere aproape fiecare cuvânt greu și fiecare ceartă mărunță pe care am avut-o cu el.”¹⁹ În afară de mama lui, Eddy era persoana de care George se simțea cel mai apropiat și cea care prin însăși existența sa îl apăra pe George de un rol pe care acesta nu dorea să-l îndeplinească.

În timp ce prințul și prințesa erau în doliu, regina și-a pus în minte să rezolve sarcina practică de a-l transforma pe George într-un moștenitor potrivit. L-a făcut repede duce de

York, l-a avansat la respectabilul grad de căpitan, după care el a părăsit efectiv marina militară. (Ceea ce nu l-a deranjat câtuși de puțin. „Urăsc toată treaba asta”, scria el despre ultimele sale exerciții navale desfășurate în largul coastei irlandeze în vara aceea. Vremea proastă îi provocase constant rău de mare. „Sper să nu mai iau parte niciodată la alte manevre.”²⁰) De asemenea, s-a hotărât să-l însoare. În timp ce se afla la post în Mediterana, George se îndrăgostise de Missy, încântătoarea și sociabila lui verișoară, una dintre cele mai frumoase și mai bogate prințese din Europa²¹. Părinții lui au făcut propunerile inițiale, însă au fost respinse de mama lui Missy, care era rusoaică. Se pare că Maria, care fusese nefericită în Anglia, nu suporta gândul că fiica ei ar putea ajunge pe mâna dominatoare a reginei Victoria. Așa că a măritat-o pe Missy cu anostul rege Ferdinand al României. Regina și-a îndreptat rapid atenția spre logodnica lui Eddy, prințesa Victoria Mary de Teck, numită May. Investise multă energie ca să găsească o prințesă potrivită pentru Eddy și nu vedea nici un motiv ca eforturile ei să se irosească în van. Mai existau precedente – și țarul se căsătorise cu viitoarea mireasă a răposatului său frate. Însă George, încă buimăcit, nici nu a vrut să audă și ideea de a se însura cu logodnica fratelui său i se părea tulburătoare. Regina era însă neînduplecată. „Ai văzut-o pe May și te-ai mai gândit la această *posibilitate* ori *ai aflat* ce simte ea?”²², i-a scris ea la două luni după moartea lui Eddy.

May nu era prima alegere a nimănui ca mireasă pentru al

doilea în linia de succesiune la tron. Nu era nici frumoasă, nici bogată și nici, după majoritatea standardelor europene, îndeajuns de regală ca origine. Tatăl ei era rodul unei căsătorii morganatice, un fiu al casei conducătoare din marele regat german Württemberg, dar mama lui fusese „doar” contesă. Cu câțiva ani înainte, când se adusesse în discuție posibilitatea căsătoriei lui May cu fratele soției kaizerului, Vicky îi raportase îndatoritoare mamei sale că Dona descrisese ideea aceasta ca pe o îngrozitoare *mésalliance*!!!²³. Mai mult decât atât, familia Teck era ușor stânjenitoare. Tatăl lui May, Franz, avea gusturi excelente, dar făcea uneori crize de nervi în public. Mama ei, Mary Adelaide, nepoată a lui George al III-lea, era prietenoasă, egoistă, gălăgioasă și avea peste o sută de kilograme. În familie i se spunea „Mary Grăsana”, iar Edward și Alexandra nu o puteau suferi. Ambii părinți erau iremediabil de cheltuitori și trebuiseră să fugă din țară pentru a scăpa de creditori în adolescența lui May, când se îndatoraseră foarte mult. Cât despre frații lui May, unul îl împinsese pe directorul de la Wellington printr-un gard viu. Însă, fără îndoială ca rezultat al nenumăraților ani în care fusese pusă în situații jenante din cauza părinților, May, la 24 de ani, era un exemplu de autocontrol, liniștită, demnă și ușor rezervată, calități care, așa cum scria biograful ei, poate nu tocmai generos, „făceau improbabil ca prințesa May să inspire vreodată o emoție violentă”²⁴. Însă regina, căreia nu îi păsa de morganism și care respinsese o mulțime de alte prințese

europene pentru că erau catolice, „urâte, cu sănătatea șubredă și idioate”²⁵, a decis că era perfectă pentru Eddy, despre care considera că avea nevoie de o mână fermă și morală. May avea și alte calități; era mult mai bine educată decât Eddy sau George și, poate cam ca o rudă săracă ce se simțise mereu ușor în afara strălucirii magice a regalității, era extrem de fascinată de monarhia britanică și încântată să facă parte din ea.

Nimeni nu sperase că se va înfiripa cine știe ce pasiune, dar în cele șapte săptămâni cât a durat logodna lui May cu Eddy s-au înțeles mult mai bine decât s-ar fi așteptat cineva. Însă George și May, amândoi extrem de timizi, nu s-au înțeles de la început și au rămas stânjeniți unul față de altul. George nu era atât de sfios cu alte femei. Nu se simțise deloc nelalocul lui cu Missy, care îi spunea „scumpul meu prieten”²⁶, iar în adolescență se îndrăgostise de Julie Stonor, fiica orfană și catolică a uneia dintre doamnele de onoare ale mamei sale. Mama lui îngăduise ca prietenia aceasta să se dezvolte, deși a lăsat clar să se înțeleagă, cu destulă cruzime, că nu avea nici un viitor. Cele trei verișoare nemțoaice ale lui – surorile mai mici ale lui Wilhelm, Sophie, Margarethe (Mossy) și Moretta, care fuseseră apropiate de mama lor și își văzuseră mai des verii englezi – îl știau ca binedispus, vesel și energic. „George e un scump și teribil de amuzant”, scria Sophie (ea fiind măritată cu foarte anostul Constantin). „Dragul de George! Buze roșii și frumoase și dinți albi care mă încântă întotdeauna”²⁷, scria Moretta. Cât despre Mossy,

Vicky sperase că pe ea o va lua de soție.

Trebuie să fi fost aproape o ușurare pentru George să evadeze în Europa. El și mama lui au plecat în mai la Copenhaga, unde s-au întâlnit cu Nikolai și cu rudele din Rusia – întâlnire ce pare să fi reînviat prietenia dintre cei doi tineri²⁸. Petreceau ore în șir stând de vorbă în camerele lor. În toamnă George a fost trimis la Heidelberg, o ultimă încercare de a-și îmbunătăți germana și de a face turul rudelor germane. După două luni nu făcuse nici un progres perceptibil. Germana „este cu certitudine cumplit de plictisitoare”²⁹, i s-a confesat unui prieten, tânjind să se întoarcă la Sandringham pentru vânătoare, însă l-a vizitat pe Wilhelm la Potsdam, unde kaizerul – fără îndoială din cauză că acum era moștenitor direct – i-a acordat mai multă atenție ca oricând: „William a fost foarte amabil și politicos cu mine. Nu îl știam atât de drăguț”³⁰.

Întors în Anglia, a devenit limpede că împotrivirea era zadarnică. În primăvara anului 1893, cum toată lumea – în afară de Alexandra – îl îndemna să se însoare cu May, George a plecat într-o ultimă vacanță cu mama lui. La Atena, el a avut o lungă discuție cu regina Olga a Greciei, care în anii petrecuți de el în Mediterana îl veghease părintește și îi zicea „Tootsums”. Ea i-a spus că May ar fi o soție bună. Acasă, în grădina din Richmond a mătușii sale Louise, vecină cu familia Teck, unde se întâmpla să fie și May, a cerut-o în căsătorie.

Toată afacerea a avut un aer pragmatic, dezamăgitor.

Lady Geraldine Somerset, sarcastica doamnă de onoare a reginei, a descris-o pe viitoarea mireasă ca „extrem de satisfăcută, dar placidă și rece ca întotdeauna”, iar pe George ca „aparent nonșalant și indiferent”³¹. „Foarte încântat și mulțumit”³² a fost descrierea laconică pe care regina i-a făcut-o lui George. Poetul și antiimperialistul Wilfrid Scawen Blunt, observându-i la o petrecere, o lună mai târziu, remarcă: „El e un tânăr chipeș, dar ea este una dintre cele mai puțin atrăgătoare fete, cu trăsături aspre, rea de gură și cu o anumită vulgaritate germană, care va fi groaznică la 35 de ani”³³. Cei doi nu erau îndrăgostiți și nu aveau aproape nimic în comun. May era o intelectuală atât cât putea fi cineva din familia regală, cu un apetit real pentru artă și cărți. George era indiferent la acestea și obsedat de vânătăoare și filatelie. Mama lui era încă forța cea mai importantă din viața lui, fiind hotărâtă să rămână astfel. „E trist când mă gândesc că nu vom mai putea niciodată să fim împreună și să călătorim la fel”, scria Alexandra după călătoria lor în Mediterana. „Cu toate acestea, există o legătură de iubire între noi, aceea dintre mamă și copil, pe care nimic nu poate s-o diminueze sau s-o slăbească – și nimeni nu poate și nu va putea să intervină vreodată între mine și scumpul meu Georgie.”³⁴ Însă amândoi erau învățați să-și facă datoria, iar pentru May căsătoria însemna eliberarea de o viață de celibat și siguranță financiară pentru părinții ei.

Timpul nu avea să atenueze timiditatea lor uneori chinuitoare. Multe luni după logodnă nu au putut să stea de

vorbă în largul lor, trimițându-și în schimb scrisori extrem de reținute. „Îmi pare foarte rău că sunt atât de timidă cu tine”, scria ea. „Am încercat deunăzi să nu fiu astfel, dar, vai, nu am reușit... E atât de stupid să fim așa de rigizi când suntem împreună și chiar nu e nimic ce nu ți-aș spune, decât că *te iubesc* mai mult decât oricine pe lumea asta, iar asta nu pot să ți-o spun direct, așa că ți-o scriu, ca să-mi descarc sentimentele.”

El i-a răspuns: „Slavă Domnului că ne înțelegem unul pe celălalt și cred că nu e deloc necesar să-ți spun cât de adâncă este dragostea mea pentru tine, draga mea, și o simt devenind tot mai puternică de fiecare dată când te văd; deși s-ar putea să par timid și rece”³⁵.

În Rusia, Nikolai era încă un tânăr care avea nevoie de o soție, iar până în acel moment speranțele sale de căsătorie întâlniseră piedici. De mulți ani în inima lui era Alexandra de Hessen-Darmstadt – sau Alix –, una dintre numeroasele nepoate ale reginei Victoria. Se cunoscuseră în 1884, la nunta surorii ei Ella cu unchiul lui, marele duce Serghei^{*3}. Ea avea 12 ani, era frumoasă și avea un aer tragic – mama ei murise când ea avea 6 ani; el avea 16 ani. După mai multe zile de „zbenguie”³⁶, el a scris în jurnal că s-au îndrăgostit. Patru ani mai târziu, în 1889, Ella și-a adus sora la Sankt-Petersburg pentru sezonul monden cu intenția conștientă de a-l prinde în laț pe țarevici pentru aceasta. Până la sfârșitul vizitei Nicky era bine prins în laț. „Visul meu este ca într-o zi să mă

căsătoresc cu Alix H.”, scria el în jurnal doi ani mai târziu, în 1891. „O iubesc de multă vreme, dar mai adânc și mai tare din 1889, când a petrecut șase săptămâni în Petersburg.”³⁷

Alix era al șaselea copil al lui Alice, fiica reginei Victoria, care se căsătorise cu Ludwig de Hessen-Darmstadt. Darmstadtul era un mic și pitoresc ducat german, renumit ca un centru al artelor și pentru familia care îl stăpânea și care avea multe relații, deși nu prea avea bani. Strămătușa lui Alix se măritase cu țarul Aleksandr al II-lea – relație datorită căreia ducatul nu fusese înghițit de Prusia după ce acesta a sprijinit tabăra învinșilor în Războiul Austro-Prusac din 1866. Mama lui Alix murise în 1878, îngrijindu-și familia în timpul unei epidemii de difterie. Deși putea să fie oarecum imparțială cu privire la nepoții ei din ce în ce mai numeroși, regina manifestase un vădit interes față de cei șase copii orfani de mamă ai familiei Hessen. Le-a găsit guvernante și profesori particulari englezi, cărora le cerea rapoarte lunare. În fiecare toamnă ei veneau să stea o vreme la Windsor sau la Osborne – „cea mai frumoasă perioadă din an”, potrivit lui Alix. Ea a descris-o pe regină drept „o combinație între o persoană foarte distinsă și Moș Crăciun”³⁸ – destul de diferit de cvasidivinitatea care îi intimida pe nepoții ei englezi. Regina le îngăduia copiilor Hessen o neseriozitate pe care nu le-o permitea multora dintre ceilalți nepoți. (Ea îl trata de sus pe tatăl lor, iar când acesta s-a însurat în taină cu amanta sa rusoaică, la un an după moartea lui Alice, l-a silit să anuleze căsătoria.) Alix era în mod evident preferata ei. Era blondă și

frumoasă – cel puțin după moda vremii –, iar regina Victoria, care era foarte sensibilă la frumusețe, a afirmat că este „cel mai frumos copil pe care l-am văzut vreodată”³⁹.

Poate ca o modalitate de a se simți mai aproape de mama pe care o pierduse când era atât de mică și de bunica ce, evident, o prefera, Alix afirma adesea că este englezoaică, nu nemțoaică, vorbind și scriind de preferință în engleză. Exprima, de asemenea, un intens sentiment de înstrăinare față de situația ei. Acesta era în parte un resentiment aristocratic deloc neobișnuit față de dominația prusacă asupra Germaniei – Alix afirma că Hessen-Darmstadt era separat „complet de restul Germaniei, pe care ea o considera Prusia și altă țară”. Însă era și ceva personal. Fără mamă, având un tată aristocrat în armată care era adesea plecat și frați mult mai mari decât ea, ea avusese o copilărie solitară și devenise egocentrică, înclinată spre pesimism și profund religioasă. Era, de asemenea, neîncrezătoare și extrem de stingherită cu oricine din afara cercului ei de apropiați. A descris un prilej când a trebuit să cânte la pian în fața bunicii ei și a oaspeților acesteia ca fiind „unul dintre cele mai mari chinuri din viața ei”⁴⁰. Până și rudelor apropiate li se părea ostentativ de melancolică. „Avea un aer ciudat de fatalitate”, scria verișoara ei englezoaică Marie Louise. „I-am zis odată: «Alix, întotdeauna faci pe îndurerata; într-o bună zi Cel de Sus o să-ți trimită niște nenorociri adevărate, cumplite și atunci ce ai să te faci?».” Mătușa ei Vicky nu putea să nu remarce că absența mamei o făcuse „un pic vanitoasă și

uneori încrezută și afectată”⁴¹. Însă cu timidul și blândul Nikolai ea lăsase garda jos. El era fascinat de ardoarea ei și voia să aibă grijă de ea; Alix a răspuns la blândețea, vulnerabilitatea și căldura lui și poate și la ușoara lui atitudine de supunere.

Existau însă obstacole. Regina Victoria era categoric împotriva căsătoriei nepoatei sale cu un rus și, de asemenea, „înclinată s-o păstreze pe Alicky [cum îi spunea familia britanică] fie pentru Eddy, fie pentru George”⁴². Alix zădărniciise acest plan lăsând foarte clar să se înțeleagă, când a fost chemată pentru evaluare la Balmoral, în vara anului 1889, că nu era interesată. Sora ei mai mare Ella (care era hotărâtă ca Alix să se mărite cu Nikolai) a spus cu dispreț că Eddy „nu pare foarte puternic și este prea prost”⁴³. Eddy, în schimb, s-a îndrăgostit nebunește de ea. Faptul că, deși rănită de respingerea ei, regina a decis că dădea dovadă de forță de caracter arată cât de mult o plăcea aceasta.

A doua problemă era că părinților lui Nikolai nu le plăcea de Alix – probabil că își dăduseră seama că personalitatea ei dificilă nu ar fi o calitate la o țarină. Refuzaseră să-i acorde lui Nikolai permisiunea de a o cere de soție. Ella, care era îndrăgită de rudele ei prin alianță, s-a străduit mult să-i facă să se răzgândească. Al treilea obstacol era mult mai dificil de depășit. Când Nikolai a obținut în cele din urmă aprobarea părinților săi, în ianuarie 1893, și s-a dus la Berlin ca s-o ceară de soție pe Alix la altă nuntă regală – cea a surorii mai mici a lui Wilhelm, Mossy, cu „Fischy” (Friedrich Karl) de

Hessen-Kassel –, ea l-a refuzat. I-a spus că nu poate să renunțe la credința ei luterană pentru a se converti la ortodoxia rusă.

Năucit de refuzul ei, Nikolai a fost încolțit de Wilhelm. De la expirarea Tratatului de Reasigurare, în 1890, relațiile dintre Rusia și Germania fuseseră foarte reci. Un război al taxelor la import între cele două țări se intensificase până ce mărfurile grele industriale germane fuseseră practic excluse de pe piețele rusești, iar cerealele rusești din Germania, cândva cea mai mare piață de desfacere pentru acestea. Nici relațiile dintre împărați nu erau mai bune. „Tata îl considera un exhibiționist și o pacoste”⁴⁴, își amintea fiica țarului. Wilhelm i s-a plâns cu amărăciune reginei Victoria că Aleksandr l-a umilit și l-a evitat și că își masează trupe la granița cu Germania. Cele două lucruri – umilirea și armata amenințătoare – păreau la fel de jignitoare. Drept răzbunare, Wilhelm îndemnase armata germană să contacteze mișcarea separatistă poloneză din Rusia, cu scopul aparent de a încuraja o revoltă – deși nu s-a ales nimic din asta⁴⁵. Cel mai îngrijorător, cu câteva luni înainte, Rusia făcuse însă inimaginabilul și încheiase o alianță defensivă cu Franța republicană, prinzând Germania la mijloc între doi potențiali inamici – o situație dezastruoasă pentru Germania, pe care Bismarck se străduise decenii de-a rândul s-o prevină.

Sosirea lui Nicky la Berlin a redeșteptat gustul lui Wilhelm pentru „diplomație personală”. El a decis să aranjeze o discuție între patru ochi cu țareviciul ca prim pas spre

îmbunătățirea relațiilor ruso-germane. I-a dat lui Nikolai un document în care argumenta că Rusia ar trebui să se alăture Triplei Alianțe a Germaniei, Austriei și Italiei. Țareviciul a zâmbit și a dat aprobator din cap și Wilhelm a fost convins că a detectat o aversiune pronunțată față de Franța – un indiciu că era posibil ca alianța cu Franța să nu aibă viață lungă. „Niki [sic] ne-a lăsat tuturor o impresie excelentă și s-a dovedit a fi, în toate privințele, un băiat fermecător, agreabil și onorabil”, i-a scris el reginei Victoria. „...el a dovedit că are o judecată solidă [sic] și o minte clară și calmă, care înțelege problemele europene mult mai bine decât majoritatea conașionalilor și rudelor lui”⁴⁶ – o mică lovitură la adresa țarului. În realitate însă, Nikolai era doar amabil. Numai la politică nu se gândea el atunci. Devastat de refuzul lui Alix, el a mărturisit în jurnal că nu voia decât să plece acasă.

Germania și Rusia au ajuns la masa negocierilor în același an, dar asta nu datorită lui Wilhelm sau lui Nikolai. Cancelarul german, Leo von Caprivi, simțind nevoia unui gest dramatic pentru a contracara noua alianță cu Franța, a oferit guvernului rus un nou tratat comercial în termeni extrem de avantajoși. Adoptarea acestuia i-a înfuriat însă pe susținătorii iuncheri ai guvernului, care mizau pe tarife ridicate pentru ca exporturile rusești să nu facă concurență cerealelor lor mult mai scumpe. Tratatul avea să joace un rol important în căderea lui Caprivi și să dezvăluie, nu pentru prima oară, marile scindări din societatea germană.

Întors la Sankt-Petersburg, Nikolai a căutat consolare la

Matilda Kșesinskaia și în cele din urmă a consumat relația. „Încă sunt sub vraja ei – penița îmi tot tremură în mână!”⁴⁷, scria el în jurnal.

Nunta lui George a fost stabilită pentru începutul lui iulie 1893. Era cel mai mare eveniment regal din Marea Britanie de la Jubileul din 1887 și prima nuntă regală publică de decenii. „Mi-ar plăcea foarte mult să vină și Nicky, el nu a fost niciodată în Anglia. Sper că se poate aranja asta”⁴⁸, a rugat-o George pe bunica lui. (De fapt, Nicky fusese în Anglia în 1873, când avea 5 ani, dar nu își mai amintea decât că șahul Persiei, care se afla și el acolo, a șocat pe toată lumea cu „obiceiurile lui barbare”⁴⁹ *4.) Romanovii au acceptat invitația și Edward, căruia îi plăcea foarte mult să organizeze astfel de lucruri, s-a apucat să facă pregătirile necesare pentru vizita țareviciului. A fost un semn al apropierii dintre cei doi tineri (și poate și al numărului mic de prieteni apropiați pe care îi avea George) că Nikolai a fost găzduit la Marlborough House, unde au petrecut ultimele seri de burlac ale lui George stând de vorbă până târziu în camerele lor. Ca nu cumva să creadă cineva că o astfel de lipsă de formalism implica delăsare, Edward ocupase fiecare moment al vizitei lui Nicky cu câte ceva – începând cu vizita croitorului său, a unui pantofar și a unui pălărier. „Unchiul Bertie e în toane foarte bune și foarte prietenos, aproape chiar prea mult”, i-a spus mamei sale Nicky, căruia unchiul lui i se părea sufocant. „...m-am simțit cam buimăcit la început.”⁵⁰ El a fost făcut

membru onorific al Marlborough Club; a fost dus la un meci de polo; i s-au arătat noile camere ale lui George din Palatul St. James, care i s-a părut că „seamă cu o închisoare din exterior”⁵¹; și a fost dus să ia cina la cea mai de seamă personalitate din societatea mondenă londoneză, lady Londonderry („Gazda noastră a fost încântătoare, dar o cochetă ce n-ai mai văzut”⁵²). S-a dus de două ori la spectacolul acvatic „Captain Boynton’s World’s Watershow”. A găfâit din cauza căldurii și s-a minunat de cele 1.500 de daruri de nuntă – inclusiv o vacă – trimise cuplului de pe tot cuprinsul imperiului. Privindu-i pe călăreții de pe Rotten Row, a comentat: „Ce păcat că noi nu avem nimic de genul ăsta!”⁵³. S-a dus chiar și la Parlament ca să-l asculte pe Gladstone, acum foarte în vârstă. Deși era pacostea dreptei europene, Gladstone era celebru în toată lumea ca mare orator^{*5}. „Sunt încântat de Londra, nu am crezut niciodată că o să-mi placă atât de mult”⁵⁴, scria Nicky.

Ce nu i-a plăcut lui Nicky a fost că „toată lumea consideră că eu și George semănăm foarte mult, sunt sătul să tot aud asta”⁵⁵. Se prea poate ca nenumăratele evenimente – petreceri în aer liber, dineuri, prânzuri – la care familia regală britanică trebuia să se etaleze în fața oamenilor și să fie amabilă cu aceștia să i se fi părut un contrast epuizant cu viața de la curtea rusă, ce descuraja în mod activ interacționarea excesivă. Asemănarea era însă marcată și accentuată acum și de faptul că Nikolai își lăsase o barbă *à la* Van Dyck atent îngrijită, exact ca a lui George. Acest fapt a

dus „la nesfârșite confuzii amuzante, unul fiind luat drept celălalt”⁵⁶, scria regina. La o petrecere în aer liber George a fost întrebat ce crede despre Londra și Nicky a fost felicitat pentru apropiata nuntă.

Cel mai surprinzător rezultat al vizitei a fost efectul pe care l-a avut Nicky asupra reginei Victoria. Vârsta nu îi diminuase aversiunea intensă față de Rusia, iar cele două țări se certau cu înverșunare din cauza tentativelor Rusiei de a cuceri munții Pamir – care mărginesc Afganistanul și nordul Indiei. Ministrul de Externe britanic, lordul Rosebery, amenințase de curând că va trimite trupe pentru a-i alunga pe soldații ruși de acolo. Regina l-a primit pe Nikolai la Windsor, aranjând ca ea să se afle „în capul scărilor”⁵⁷ la sosirea lui și apoi să coboare încet, chipurile pentru a demonstra că putea să facă pe oricine să aștepte, dacă așa avea chef. Îl ținea minte pe Nikolai I, străbunicul țareviciului, pentru „zbieratul lui nediplomatic”⁵⁸ și a afirmat în mod public că nu îl considera pe actualul țar un gentleman. Însă Nikolai nu era deloc așa cum se așteptase ea. Era foarte politicos, foarte timid, un adevărat gentleman (dornic, firește, să câștige aprobarea bunicii celei pe care o iubea). „«Nicky», cum i se spune întotdeauna” – și parcă o auzi cum se topește – „...este fermecător și seamănă minunat de mult cu Georgie”. Mai mult, „el vorbește întotdeauna în engleză și aproape fără nici o greșeală” și era „foarte simplu și neafectat”⁵⁹ – iar asta chiar aproba. Nikolai a descris-o pe Victoria astfel: „O bilă mare și rotundă pe niște picioare

nesigure”, care a fost „remarcabil de amabilă cu mine... Apoi mi-a acordat Ordinul Jartierei, ceea ce a fost cu totul neașteptat”⁶⁰.

Nunta a avut loc pe 6 iulie. Nikolai a notat că May era „radioasă” și „mult mai frumoasă decât în fotografie”. Purta o rochie din satin alb cu trandafiri, trifoi și ciulini brodați cu fir de argint. Niște curteni au comentat între ei, într-o manieră cam răutăcioasă, micile reverențe rigide pe care le făcea către cunoștințele ei. Nicky a notat însă că Alexandra „a părut cam tristă în biserică... la fel și George și surorile lui”⁶¹. George scrisese solemn cu câteva zile înainte că a fost la biserică împreună cu mămicuța pentru „ultima dată singur cu ea”⁶². În timp ce Nikolai a mai rămas la Londra, George și May au plecat la Sandringham pentru a-și petrece luna de miere în noul lor cămin, York Cottage, la câteva sute de metri de reședința părinților lui, răspunzând la munți de scrisori. După trei săptămâni au venit la Osborne pentru Săptămâna Regatei Cowes și au fost întâmpinați cu arcade ornate cu ghirlande de flori, steaguri și 900 de școlari care îi ovaționau din care împodobite cu ramuri verzi. În seara aceea May a stat lângă kaizer la cină. „Imaginează-ți, eu, mititica de mine, să stau lângă William, pe locul de onoare!!! Mi s-a părut atât de ciudat!”⁶³, i-a scris mamei sale. Wilhelm – alt intrus în familie – și-a pus la bătaie tot farmecul pentru a o impresiona, deși fusese la fel de disprețuitor ca și soția lui față de antecedentele ei morganatice.

Acum era rândul lui Nikolai să-și găsească mireasă. În anul următor, în martie, s-a dus fără tragere de inimă în ducatul de Coburg la nunta fratelui lui Alix, Ernie de Hessen-Darmstadt, cu „Ducky”, fiica mai mică a lui Affie, al doilea fiu al reginei, care moștenise de curând ducatul de la un unchi ce nu avusese copii, și a prințesei Maria a Rusiei. Însăși regina Victoria, precum și kaizerul și mama acestuia s-au numărat printre invitați. Nimeni nu se bucura prea tare de această căsătorie în afară de regina Victoria, care silise cuplul să facă acest pas – și cel mai puțin dintre toți se bucura Alix. Ernie era homosexual, însă, așa cum îi reamintea întruna bunica lui, avea nevoie de un moștenitor, Ducky era foarte tânără și bogată, iar ei erau veri primari⁶. Tatăl lui Alix murise cu doi ani înainte, ea era foarte apropiată de Ernie și acum era pe cale să-și piardă statutul de cap al gospodăriei lui. Disperată, a plănuit o călătorie de trei luni în Anglia, „căci aici doar le-aș sta în cale”⁶⁴.

Drama țareviciului și a surorii mirelui a eclipsat nunta. Toată lumea știa că Alix îl respinsese pe Nicky, toată lumea făcea speculații cu privire la ce se va întâmpla când se vor întâlni. „Până și scumpa mea mamă a crezut că ea nu îl va accepta, era atât de categorică în legătură cu asta!”⁶⁵, scria Vicky. „Eram într-o stare de neliniște chinuitoare”, i-a scris Nikolai mamei lui, care insistase ca și el să fie prezent. „Toate rudele m-au întrebat, una după alta, despre ea.” Toată lumea – poate cu excepția reginei Victoria – voia ca Alix să spună da. Familia ei considera că dădea cu piciorul unei oportunități

minunate. Englezii sperau că ar putea îmbunătăți relațiile anglo-ruse. Wilhelm spera că ea le va îmbunătăți pe cele ruso-germane. Mai multe zile, cei doi au stat închiși împreună în camere. „Ea a plâns tot timpul și doar șoptea din când în când: «Nu, nu pot!»”, îi scria Nikolai mamei lui. „Împăratul a făcut tot ce a putut. A stat chiar și de vorbă cu Alix.”⁶⁶ Willy, mereu dornic să se aplece în miezul lucrurilor, avea să-și asume mai târziu în întregime meritul de a fi jucat „rolul lui Cupidon” pentru îndrăgostiți – deși nimeni altcineva nu a făcut-o. În memoriile sale descria cum l-a târât pe sfiosul pretendent în camera lui, i-a dat o sabie, i-a pus pe cap căciula de blană și i-a îndesat un buchet de trandafiri în mâini. „Acum”, i-a zis el, „du-te și caut-o pe Alix”⁶⁷.

În ultima zi a petrecerii de nuntă, cei doi au fost izolați din nou, unchii lui Nicky, marii duci Vladimir și Serghei, stând în camera alăturată împreună cu Wilhelm. Nikolai i-a povestit mamei lui: „Am fost lăsați singuri și din primele cuvinte a consimțit... Am plâns ca un copil și a plâns și ea; însă expresia ei se schimbase; chipul îi era luminat de o mulțumire senină... E schimbată. E veselă, amuzantă, vorbăreață și *tandără*... William era în camera alăturată, așteptând sfârșitul conversației noastre, împreună cu unchii și mătușile. Am dus-o pe Alix s-o vadă pe regină și apoi pe mătușa Maria, unde a îmbrățișat-o întreaga familie”⁶⁸.

Regina a fost „foarte uluită, căci, deși știam că Nicky își dorea acest lucru foarte mult, credeam că Alicky nu era sigură de hotărârea ei. I-am văzut pe amândoi, Alicky avea

lacrimi în ochi, dar părea foarte veselă, și i-am sărutat pe amândoi... Lumea a părut în general încântată de logodnă, ce are neajunsul că Rusia se află atât de departe... Însă, dacă s-a hotărât, iar ei sunt foarte atașați unul de celălalt, poate că este mai bine așa”. Ea a scris despre Nikolai: „Este atât de sensibil și de drăguț și și-a exprimat speranța că va veni fără tam-tam în Anglia ca s-o vadă pe Alicky la sfârșitul lunii iunie”⁶⁹. A insistat ca Nikolai să-i spună „bunica”⁷⁰, iar până la sfârșitul vizitei i-a chemat la cafeaua de dimineață în apartamentele ei și i-a pus să pozeze pentru fotografi – fotografiile în care Alix se încăpățâna să nu zâmbească.

Victoria era foarte posesivă cu Alix. „Cum nu are părinți, simt că eu sunt singura persoană care poate să fie cu adevărat răspunzătoare pentru ea”, i-a spus ea lui Nicky. „Toate surorile ei drăgălașe... m-au privit ca pe o a doua mamă.”⁷¹ De asemenea, își făcea griji pentru ea, bombardându-l pe Nikolai cu scrisori în primăvara și vara anului 1894 legate de sănătatea și „nervii” lui Alix. De la moartea tatălui ei Alix începuse să se plângă regulat de epuizare și dureri de picioare. Pare să fi avut o perioadă de depresie, posibil chiar o cădere nervoasă. Oare regina recunoștea în sinea ei adevărul evident că „nervii” lui Alix și disconfortul ei aproape patologic în compania persoanelor pe care nu le cunoștea o făceau total nepotrivită pentru rolul public de țarină? Alix a pus îngrijorarea reginei pe seama posesivității. „Te rog să nu crezi că măritișul meu va schimba cu ceva dragostea pe care ți-o port”, a liniștit-o ea. „Cu

certitudine nu, iar când voi fi departe mă voi gândi că există Una, cea mai dragă și mai bună Femeie de pe lumea asta, care mă iubește un picuț.”⁷² Nu existau mulți oameni care îndrăzneau s-o numească pe regină „Femeie”.

„Sunt foarte sigur că va fi o soție excelentă pentru tine și este fermecătoare, drăguță și desăvârșită”, îi scria George lui Nikolai – în engleză, firește – în ceea ce pare să fi fost prima lui scrisoare către vărul său, semnându-se „Pentru totdeauna cel mai iubitor văr al tău, Georgie”⁷³.

Scriind în engleza sa impecabilă, așa cum le scria tuturor membrilor familiei regale britanice, Nikolai i-a răspuns: „Dragul meu Georgie, poți să-ți dai seama de bucuria mea și de starea de fericire în care mă aflu acum. Sunt încântat să mă aflu aici, la Coburg, și acest loc mi se pare foarte frumos. Numai că timpul îmi este atât de ocupat de familie (ca și în Danemarca), încât mi se pare de-a dreptul o cruzime să fiu despărțit de preaiubita mea Alix pentru câteva ore, căci aș prefera să le petrec cu miresica mea!”⁷⁴. Astfel a luat naștere o corespondență afectuoasă, deși neinspirată și oarecum sporadică – cel mult o dată sau de două ori pe an.

Nikolai a decis să o viziteze pe Alix în timpul șederii ei de trei luni în Anglia, sosind la bordul noului iaht alb al tatălui său, *Steaua Polară*, la aproape un an după vizita lui anterioară, la mijlocul lui iunie 1894. A scris că luna cât a stat acolo a fost „fericire paradiziacă”⁷⁵. El și Alix au petrecut câteva zile la Henley cu sora lui Alix, Victoria, care era măritată cu Louis de Battenberg (frate cu ghinionistul Sandro

și aflat în plină ascensiune în Marina Regală), apoi s-au dus la Windsor (unde Nikolai a reușit să se încuie „într-un anumit loc”⁷⁶ – adică în toaletă – și a ieșit abia peste jumătate de oră, cu ajutorul lui Alix) și la Osborne. Au mers cu barca pe Tamisa și la un picnic la Windsor, iar la Osborne au îmbrăcat costume de baie moderne și „s-au plimbat pe malul apei desculți, ca niște copii”. Când el i-a mărturisit lui Alix despre aventura lui amoroasă, ea a scris în jurnalul lui: „Te iubesc și mai mult de când mi-ai spus istorioara aia, încrederea ta în mine m-a mișcat profund...”. Ea căpătase obiceiul de a lăsa mici însemnări și citate în engleză în jurnalul lui. „Dragul meu, ai încredere și credință în fata ta dragă, care te iubește mai adânc... decât poate spune vreodată.”⁷⁷ Când, în timpul acelei vizite, s-a născut primul copil al lui George și Mary, un băiat botezat David, Nikolai a călătorit cu familia până la Richmond ca să-l vadă și să-i fie naș. S-a străduit să câștige aprobarea reginei. Aceasta observa că Nicky „este foarte afectuos și atent cu mine”⁷⁸. Alix îl asigurase că regina „te îndrăgește foarte mult”⁷⁹. În sinea lui, era indignat de supravegherea „scumpei bunicuțe”, de reticența ei de a-i lăsa să iasă fără însoțitoare și de încercările ei de a-l sili să fie prezent la diverse ocazii de la curte: „Trebuie să apar în frac cu guler, manșete, pantaloni bufanți și pantofi de bal roșii – ce îngrozitor!”⁸⁰.

În afara familiei, Nikolai a făcut mai puțină impresie – era un „tânăr cu o înfățișare atât de delicată”⁸¹ în comparație cu tatăl lui, a remarcat un curtean; foarte tânăr, „foarte sfios”,

alunecând într-o „neghiobie aproape copilărească, care era însă mai degrabă plăcută decât altminteri”⁸², a observat un diplomat german de la ambasada din Londra.

Ceea ce trebuie să-l fi frapat puternic pe Nikolai, ca și la vizita sa anterioară, era modul în care familia engleză – sau cel puțin Edward – era mult mai disponibilă decât familia lui din Rusia. Spre sfârșitul vizitei, s-a dus să petreacă vreo câteva zile cu George și tatăl acestuia la Sandringham. Conacul aparent modest, dar (pe cale de a deveni) modern era foarte diferit de sălile imense din malahit, unde trăgea curentul, de la Sankt-Petersburg sau de încăperile vaste și friguroase de la Berlin, un monument al bogăției tihnite în care o familie regală alegea să nu fie la datorie. Edward l-a dus pe Nikolai la un târg de cai din King’s Lynn, aflat în apropiere, unde au luat prânzul într-un cort uriaș împreună cu toți ceilalți meseni, separați doar de podiumul pe care era cocoțată masa lor, toată lumea „căscând gura mai mult la noi decât la cai”⁸³. În Rusia un Romanov nu ar fi mâncat niciodată printre oameni din clasele de jos, în văzul acestora, însă era clar că lui Edward îi plăcea să se dea în spectacol. Și mai neobișnuiți erau musafirii lui Edward. „Majoritatea erau negustori de cai, printre alții și un baron Hirsch. Verișorului i-a plăcut situația și mă tot tachina cu asta; dar eu am încercat să mă țin deoparte cât de mult am putut și să nu vorbesc.”⁸⁴

Baronul Maurice de Hirsch era evreu, probabil primul pe care l-a cunoscut Nikolai vreodată. Deși în Europa evreii

aveau cam aceleași drepturi ca oricine altcineva începând cu anii 1840, în Rusia antisemitismul era încă energetic indus de Biserică, iar aceștia rămâneau cea mai săracă și mai persecutată dintre minorități, victime ale unor pogromuri (cuvântul provine din verbul rusesc care înseamnă „a face prăpăd”) și ale unui întreg noian de legi prigonitoare și restrictive. Hirsch era un om de afaceri milionar și filantrop din Germania care era cunoscut în Rusia – deși e limpede că Nicky nu auzise niciodată de el – pentru încercările sale de a îmbunătăți viața evreilor ruși și pentru milioanele pe care le cheltuia cu scopul de a stabili emigranți evrei ruși în America și Argentina.

Deși nicăieri nu exista o atitudine atât de antisemită ca în Rusia, prietenia lui Edward cu Hirsch era un semn al vederilor laice și al deschiderii acestuia. El acceptase intenționat în cercul său social o serie de evrei bogați și de milionari care se realizaseră prin propriile forțe, inclusiv pe frații Rothschild – Alfred, Nathan și Leopold –, pe care îi cunoscuse la universitate, împreună cu Thomas Lipton, puștiul care crescuse într-un bloc cu locuințe ieftine și ajunsese milionar din comerțul cu ceai, și sir Blundell Maple, producătorul de mobilă. Prin comparație, Romanovii vorbeau despre „negoț”, adică despre noii industriași bogați ruși din industrie, cu aproape la fel de multă silă ca și despre evreii bogați, iar mulți dintre aristocrații britanici practica un antisemitism „de salon”, primindu-i pe noii îmbogățiți, dar strâmbându-se pe la spatele lor. Atitudinea prietenoasă a lui

Edward se datora în mod cert parțial disponibilității bogaților săi prieteni evrei de a-i plăti datoriile – se pare că Hirsch o făcea. Însă era, de asemenea, fascinat de energia și puterea oamenilor care făceau și mânuiau bani și înțelegea importanța noilor îmbogățiți mult mai bine decât restul contemporanilor săi din rândul regalității și al înaltei aristocrații europene. Frații Rothschild, de pildă, nu erau doar bogați – banca lor era cea mai mare instituție financiară din lume, iar ca bancheri ai Imperiului Britanic, le împrumutaseră lui Disraeli capitalul necesar pentru a cumpăra acțiuni la Canalul Suez și lui Cecil Rhodes banii pentru a fonda compania De Beers. Edward avea o viziune simplă despre clasă și castă: de o parte, regalitatea, de cealaltă parte, toți ceilalți. Acest lucru se putea manifesta deopotrivă ca o plăcută absență a snobismului și rasismului și ca rasism fățiș. „Doar pentru că un om are fața neagră și o religie diferită de a noastră nu e un motiv ca el să fie tratat ca o brută”⁸⁵, comenta el despre modul în care autoritățile coloniale îi tratau pe indieni. „Fie brută este Rege, fie este un negrotei obișnuit, iar dacă nu e Rege, de ce se află aici?”⁸⁶ a fost raționamentul său atunci când l-a plasat pe regele din Hawaii înaintea prințului moștenitor german, la Jubileul de Aur din 1887.

Spre sfârșitul lui august Wilhelm i-a spus reginei că se zvonea că țarul era pe moarte⁸⁷.

Aleksandr suferea de o insuficiență renală fatală. Fusesse

mutat la reședința familiei imperiale de la Livadia, lângă Marea Neagră, în speranța că faimoasa climă „catifelată” a Crimeei îl va revigora. Fuseseră chemați cei mai buni doctori germani, dar nu s-a putut face nimic. Pe la mijlocul lunii octombrie, când a sosit și Alix la rugămintea lui Nikolai, Aleksandr era aproape orb și atât de slăbit, încât nu s-a putut ridica s-o sărute, deși a insistat să facă asta îmbrăcat în uniformă de gală. Minnie a trimis o telegramă prin care i-a rugat pe Edward și pe Alexandra să vină. Poate ținând cont de faptul că o consolase pe Alexandra după moartea lui Eddy, prințul și prințesa de Wales, plus un ofițer al palatului, o doamnă de onoare și prietenul prințului, lordul Carrington, marele șambelan, au purces imediat să traverseze Europa. Aleksandr a murit în chinuri cu două zile înainte de sosirea lor, pe 2 noiembrie. Avea 49 de ani. „Doamne, Dumnezeule, ce zi”, scria Nikolai în jurnalul lui. „Dumnezeu l-a chemat la el pe tatăl nostru scump, adorat și tandru. Mi se învârte capul, nu-mi vine să cred... a murit un sfânt!”⁸⁸ În după-amiaza în care a murit tatăl său, a depus jurământul de credință în grădinile palatului, înconjurat de zeci de curteni, rude și servitori, toți îmbrăcați în auriu. A doua zi totul a fost drapat în negru.

Când au sosit Edward și Alexandra, au găsit familia într-un soi de criză. Minnie se încuiase în camerele ei. Nicky părea intimidat de unchii lui înalți și siguri pe ei, marii duci Vladimir și Serghei, și „hărțuit”⁸⁹ de miniștrii săi. Perspectiva de a deveni țar îl îngrozea. În particular, în sânul familiei, și-a

mărturisit înlăcrimat spaima. „Ce mă fac?”, l-a întrebat el pe Sandro. „Ce o să se întâmple cu mine, cu tine, cu Xenia, cu Alix, cu mama, cu toată Rusia? Nu sunt pregătit să fiu țar. Nu am vrut niciodată să ajung țar. Nu știu nimic despre domnie.”⁹⁰ Olga își amintea: „Era disperat. Zicea întruna că nu știe ce o să se aleagă de noi. Că e total nepotrivit pentru a domni. Chiar și la vremea aceea, am simțit instinctiv că doar sensibilitatea și bunătatea nu erau suficiente pentru un suveran”. Potrivit Olgăi, Bertie a fost cel care „a început calm să potolească tumultul ce îi întâmpinase la sosirea lor... Ultimele zile la Livadia ar fi fost insuportabile pentru oricine de nu s-ar fi aflat acolo Prințul de Wales”⁹¹. Alexandra a avut grijă de sora ei; în luna care a urmat a însoțit-o peste tot, ba chiar a dormit cu ea în cameră. Bertie s-a ocupat de pregătirile pentru înmormântare, chestionându-l neobosit pe organizator, ministrul Curții Imperiale (probabil spre exasperarea ministrului), și și-a propus să se împrietenească și să-l încurajeze pe Nicky. „Nu pot să-ți spun prin ce zile groaznice și dificile trecem”, îi scria Nicky „bunicii”. „...Faptul că scumpa mătușă Alix și unchiul Bertie sunt aici o ajută și pe mama în durerea ei.”⁹² „Mă întreb ce ar fi zis bătrâna și nesuferita lui mamă de-ar fi văzut pe toată lumea acceptând autoritatea unchiului Bertie tocmai în Rusia”⁹³, observa Olga.

Era a patra vizită a lui Edward în Rusia. De la căsătoria sa, făcuse eforturi să mențină relații bune cu rudele sale prin alianță din Rusia, iar în ultimul timp se urnise să se întâlnească cu ele în Danemarca – măcar puțin – aproape în

fiecare an. Deși suspicios în privința Rusiei, îi plăcea ideea de a fi un mijlocitor pentru îmbunătățirea relațiilor dintre cele două țări și fără îndoială că entuziasmul Alexandrei a jucat și el un rol. El fusese pentru prima oară la Sankt-Petersburg în 1866, când Minnie îl rugase să îngroașe rândurilor rudelor ei care îi veneau la nuntă. Aproape falimentată de o zestre de 60.000 de coroane, familia daneză nu și-a permis să-l trimită decât pe prințul moștenitor, Freddi. Regina dezaproba faptul că Edward umblă brambura, considerând că s-ar cuveni să stea mai mult acasă. Însă guvernul britanic încurajase călătoria, văzând-o ca pe o ocazie de a mai elimina o parte din animozitățile rămase în urma Războiului Crimeei. Edward profitase de ocazie: „M-ar interesa mai presus de orice să văd Rusia... Aș fi extrem de fericit să fiu în orice fel mijlocul de promovare a *antantei cordiale* dintre Rusia și țara noastră... Îmi place să călătoresc, așa că nu m-ar deranja deloc o călătorie lungă”⁹⁴. Făcuse o impresie bună și se întorsese în 1881 pentru funeraliile lui Aleksandr al II-lea și mai apoi pentru încoronarea lui Aleksandr al III-lea – însă repetatele ciocniri ale imperiilor însemnaseră că relațiile diplomatice nu se îmbunătățiseră în cei 18 ani de la acea primă vizită. Un funcționar britanic de la ambasada din Sankt-Petersburg raportase în iunie 1894 – în timp ce Nikolai plutea pe Tamisa – că „opinia publică din Rusia este puternic împotriva Angliei”⁹⁵.

Britanicii erau la fel de neprietenoși. În mai ministrul de Externe britanic, lordul Rosebery, emisese avertismente că

Marina Regală va contracara prin forță orice tentativă a flotei rusești din Marea Neagră de a se aventura în Marea Mediterană, iar bestsellerul absolut al aceluși an era *Marele război din Anglia* de popularul autor de literatură de spionaj William Tufnell Le Queux, o fantezie despre o invazie rusă („Pe tot cuprinsul țării hoarda de soldați în uniforme cenușii ai Țarului Alb se răspândeau ca lăcustele”) ce vădea o teamă aproape isterică și antipatie față de inamic. În cadrul guvernului începea totuși să apară sentimentul că dușmănia tradițională cu Rusia era costisitoare și nepractică. Unii strategii navali britanici începuseră să admită că Marina Regală nu ar fi fost neapărat capabilă să respingă flota din Marea Neagră dacă aceasta ar fi ales să pătrundă în Mediterana. Unii miniștri britanici începuseră să accepte că șansele ca Rusia să invadeze India erau extrem de slabe – deși guvernul indian nu era de aceeași părere. Iar acum, că Marea Britanie ocupa Egiptul și controla Canalul Suez, ruta terestră spre India nu mai conta atât de mult. Edward – ținut la curent de lordul Rosebery, care preluase de curând postul de premier de la Gladstone, retras din funcție – plănuia să-i facă o impresie durabilă noului țar, în speranța că acest lucru ar putea marca începutul unui dezgheț.

Când trupul țarului a pornit în călătoria de 17 zile până la catedrala Kazan din Sankt-Petersburg, Edward și suita sa l-au însoțit. I-au trimis reginei Victoria, care cerea descrieri, observațiile lor. („Bătrâna aia nesuferită de la Castelul Windsor telegrafiază... cerând mai multe scrisori”⁹⁶,

bombănea sir Arthur Ellis, ofițerul de palat al prințului.) Au fost foarte impresionați de Rusia. Totul părea extrem: zecile de mii de soldați aliniați de-a lungul căii ferate din Crimeea până la Moscova și Sankt-Petersburg, mulțimile de țărani care plâneau, palatele imense, sufocant de supraîncălzite și ritualul splendid, interminabil și chinuitor de lent. În fiecare dintre cele 17 zile, familia țarului, însoțitorii acesteia și Edward – hotărât să-și arate sprijinul – și suita lui au participat la câte două slujbe în uniformă de gală, stând în genunchi ore în șir, apoi sărutând icoana ținută acum rigid între degetele defunctului. A fost nemaipomenit de incomod, plictisitor și, curând, insuportabil, căci „iubitul tata începea, din nefericire, să se descompună foarte rapid”⁹⁷. Îmbălsămarea nu a rezolvat problema și, până să ajungă Aleksandr să fie îngropat, fața lui începuse să putrezească. Potrivit ritualului, fața nu putea fi acoperită, iar vizitatorii englezi au ajuns să se îngrozească de „obiceiul barbar și indecent”⁹⁸.

Funeraliile au fost la scară mare și interminabile. La Sankt-Petersburg au venit 61 de membri ai caselor regale europene, fiind astfel cel mai mare eveniment regal găzduit vreodată de Rusia. George – chemat de tatăl său deoarece „oazia de a vedea măreața capitală a Rusiei nu trebuie ratată”⁹⁹ – a fost unul dintre purtătorii sicriului^{*7} ¹⁰⁰. Cortegiului funerar i-a luat patru ore ca să ajungă la catedrala Kazan, procesiune „deosebit de obositoare pentru cei care mergeau în alai”¹⁰¹. George a privit cum se forma

gheață pe Neva. În biserică, „era atâta lume, încât maestrul de ceremonii abia a reușit să-i facă loc împărătesei ca să treacă, iar trei doamne au leșinat”¹⁰². În Biserica Ortodoxă Rusă nu existau strane, așa că toată lumea a stat în picioare. Pe toată durata slujbei, Bertie a stat lângă Nicky și, la fel ca Romanovii, a sărutat buzele monarhului decedat, deși „mirosul era groaznic”¹⁰³.

La o săptămână după înmormântare Nikolai s-a căsătorit cu logodnica sa. La Windsor, regina scria rău-prevestitor: „Mâine-diminează soarta sârmanei Alicky va fi pecetluită. Nu au existat vreodată doi oameni mai devotați decât ei și aceasta este singura mea consolare, căci altminteri pericolele și responsabilitățile mă umplu de îngrijorare”¹⁰⁴. Nicky a petrecut noaptea de dinaintea nunții în liniște cu George, Georgie Grecul și un văr danez, Waldemar. George i-a povestit bunicii sale:

Scumpa de Alicky a arătat minunat la nuntă... s-a comportat pe tot parcursul acesteia cu multă modestie, dar a fost grațioasă și demnă în același timp, a făcut sigur o impresie excelentă... Chiar cred că Nicky e un bărbat foarte norocos că s-a ales cu o soție atât de frumoasă și de fermecătoare... Trebuie să spun că nu am [văzut] niciodată doi oameni mai îndrăgostiți unul de altul sau mai fericiți decât ei. Când au plecat cu trăsura de la Palatul de Iarnă după nuntă, au fost întâmpinați cu urale de mulțimile imense de pe străzi, ovațiile erau foarte

entuziaste și mi-au amintit de Anglia¹⁰⁵.

Însă nimeni altcineva nu a fost chiar așa de optimist, nici măcar mireasa și mirele. Nikolai părea „cumplit de palid și obosit”¹⁰⁶ și a mărturisit că parcă a fost „nunta altcuiva, nu a mea”¹⁰⁷. Alix abia se mișca din cauza greutateii rochiei de mireasă tradiționale a familiei Romanov, din brocart argintiu și țesătură din fir de aur, încrustată cu diamante și tivită cu hermină, pentru care era nevoie de opt paji doar ca să-i țină trena. Ea a spus mai târziu, pe un ton sumbru: „Cununia noastră mi s-a părut o continuare a slujbelor pentru răposat, cu diferența că acum purtam o rochie albă în loc de una neagră”¹⁰⁸. În fotografiile de nuntă avea buzele strânse și era încruntată. Stânjeneala și disconfortul provocate de faptul că se afla în prezența atâtor oameni erau foarte vizibile. „Nici măcar în acest moment suprem nici o bucurie nu părea s-o cuprindă, nici măcar mândria”, scria verișoara ei Maria a României, căreia nu îi plăcea de ea. „Distantă, enigmatică, ea era plină de demnitate, dar nu avea nici un pic de căldură.”¹⁰⁹ Arthur Ellis, ofițerul de palat al lui Edward, consemna: „Totul a părut că are un aer forțat de falsă festivitate. Lăsând la o parte doliul și cu efortul de a părea veseli – care era în mod limpede *afișat*... –, o umbră de tristețe părea să învăluie întreaga ceremonie”¹¹⁰. Pe străzile din Sankt-Petersburg, 40.000 de soldați și-au scos toți bonetele în același timp. În timp ce mirii plecau cu trăsura spre vechea reședință unde copilărise Nikolai, Palatul

Anicikov, Olga se gândea: „Păreau atât de singuri, ca două păsări într-o colivie de aur”¹¹¹.

„E prima oară când sunt în Rusia, mi-am făcut o impresie excelentă despre oameni și despre țară”, îi povestea George reginei. „...Nicky a fost bunătatea întruchipată cu mine, e același băiat de treabă care a fost mereu față de mine și vorbește cu mine foarte deschis despre orice subiect... și face totul atât de liniștit, de frumos și de firesc; toată lumea e uimită de asta și el este deja foarte îndrăgit.”¹¹² De fapt, George nu se simțea în largul lui la Sankt-Petersburg. Simțea că se sufocă și se ducea să se plimbe prin oraș, ceea ce „îi pune în mare încurcătură pe polițiștii însărcinați cu protecția lui”¹¹³ și uluia curtea. Ofițerul de palat al prințului de Wales observa: „Ducele de York se cam plictisește aici și tânjește să se întoarcă la vânătoare”¹¹⁴. În cele două săptămâni cât a fost plecat, i-a scris 20 de scrisori lui May, în toate întrebând ce se mai întâmpla pe acasă.

În ciuda atmosferei deprimante, nunta a marcat o reînviere a entuziasmului în rândul celorlalți britanici. Noua domnie părea promițătoare, iar presa rusă deborda brusc de laude la adresa prințului de Wales. „Este imposibil să nu fii frapat de recunoștința manifestată de toți față de exprimarea compasiunii de către englezi”, scria Arthur Ellis. „Nu eram populari și deodată suntem aproape *îndrăgiți*. Asta are în principal două cauze – maniera în care Prințul și Prințesa de Wales s-au avântat într-o sinceră compasiune față de rudele lor și faptul acceptat că noua și frumoasa împărăteasă este

aproape englezoaică (nu le spunem asta și celor din familia Hessen).”¹¹⁵ Au început să se întrebe excesiv de emoționați dacă tânărul și amabilul țar nu s-ar putea dovedi mult mai liberal decât tatăl său. Umbla vorba că după slujba de cununie Nikolai s-a dus în stradă și le-a spus soldaților săi să se retragă, ca să poată să se plimbe prin mulțime fără obișnuitul zid de pază. Cotidianul londonez *The Daily Telegraph* a afirmat că aceasta este „o purtare liberală de care nu s-a mai pomenit în Rusia”¹¹⁶. Părea imposibil să nu se facă unele comparații cu „alt tânăr împărat față de mama sa – în împrejurări similare cu cele recente –, clar în avantajul țarului”¹¹⁷. Până și Edward însuși avea impresia că „personalitatea și caracterul noului țar oferă cheazășie cu privire la beneficiile care ar rezulta dintr-o alianță între Anglia și Rusia”¹¹⁸.

La întoarcerea în Anglia, Edward a fost primit cu o mulțime de laude. Prim-ministrul i-a spus: „Cred sincer că relațiile noastre cu Rusia sunt mai cordiale decât în orice perioadă de la războiul german încoace”¹¹⁹. Presa britanică – mai obișnuită să critice aspru gafele prințului – l-a lăudat pentru „tactul, demnitatea și bunăvoința neîntrecute. El a fost, practic, ambasadorul special al acestei țări, însărcinat cu o misiune pe care numai cineva foarte apropiat de tron putea s-o ducă la îndeplinire”¹²⁰, se entuziasma *The Times*. Publicația londoneză *The Standard* amplifică lucrurile, afirmând: „Nu e o exagerare să spunem că discuțiile sale personale cu noul țar au avut mai multe rezultate în câteva

săptămâni decât ar fi reușit să obțină și cea mai trudnică și mai înțeleaptă diplomație într-un deceniu... influența Tronului în stabilirea relațiilor dintre puterile europene nu a fost niciodată disputată de cei care sunt cât de cât familiarizați cu politica modernă, ea este uneori scăpată din vedere sau ignorată de categoria mai neserioasă a democraților”[121](#).

De la Sandringham, George scria: „Nu pot să-ți spun, dragul meu Nicky, cât de încântat am fost să te văd în aceste puține zile la Petersburg, deși totul a fost cumplit de trist... mi-ai fost întotdeauna drag și ai fost mereu foarte bun cu mine; încă de când ne-am cunoscut, te privesc, dacă îmi este permis să fac asta, ca pe unul dintre cei mai vechi și mai buni prieteni ai mei”[122](#).

[*1](#) Kșesinskaia și-a folosit toate talentele pentru a deveni una dintre vedetele Baletului Imperial și în cele din urmă a pus mâna pe un soț care era mare duce.

[*2](#) Zvonurile că s-ar fi putut să fi fost implicat într-un scandal legat de bordelul din Cleveland Street, cu bărbați care se prostituau, au fost demontate convingător de biograful său Andrew Cook. Totuși, se pare că a reușit să se îmbolnăvească de gonoree.

[*3](#) Aceasta a fost altă căsnicie regală nefericită; Serghei era un homosexual rece și autoritar, care habar nu avea cum să comunice cu soția sa. Ella a ajuns totuși să fie foarte îndrăgită de restul familiei Romanov.

- *4 Acest lucru era adevărat. Șahul țipase la servitorii săi, scuiase mâncarea din gură, râgâise în public, pipăise femeile și îl sfătuiseră pe Bertie (care a fost extrem de amuzat) să-l execute pe ducele de Sutherland deoarece era prea bogat.
- *5 Potrivit ambasadorului britanic la Sankt-Petersburg, Gladstone, pare-se, devenise ciudat de popular în Rusia deoarece spusese că tratamentul aplicat de guvernul rus deținuților din Siberia nu era mai rău decât împușcarea de către britanici a trei țărani irlandezi în așa-numitul „masacru de la Michelstown” din 1887.
- *6 Cei doi aveau să se despartă câțiva ani mai târziu, când Ducky a fugit cu marele duce Kirill, vărul lui Nikolai, fapt pentru care acesta din urmă l-a exilat din Rusia.
- *7 El venise cu trenul împreună cu Heinrich, fratele lui Wilhelm, aducând cu el cel mai nou bestseller britanic, *Prizonierul din Zenda*, un roman de aventuri despre niște est-europeni romantici, dar care nu erau demni de încredere.

Capitolul 6

Wilhelm anglofilul (1891-1895)

În lunile de după demiterea lui Bismarck a devenit limpede că Wilhelm nu avea de gând să lanseze nici un război dezastruos și că își dorea ca Anglia să-i fie aliată. În loc să-l numească pe alarmant de războinicul general Waldersee ca nou cancelar al său, el a ales un general de armată liberal. Leo von Caprivi era un militar surprinzător de radical, reputat, deși lipsit de experiență politică, care făcuse o treabă bună la conducerea amiralității germane. Noul regim, care a fost numit „Noul Curs”, părea să promită un guvern de mai largă deschidere, care să se bazeze mai puțin pe elita iuncherilor de dreapta a lui Bismarck, și un noian de reforme sociale și în domeniul educației bazate pe ideile lui Wilhelm, alături de măsuri antiprotecționiste menite să îmbunătățească relațiile problematice ale Germaniei cu vecinii săi apropiați. Mână în mână cu această schimbare liberală era o nouă orientare a politicii externe către Anglia. La ambasadele de la Berlin și Viena se zicea că Wilhelm intenționa să fie „propriul ministru de Externe”, deși îl

numise în această funcție pe un anglofil, baronul Adolf Marschall von Bieberstein, care era din orașul catolic Baden, nu din Prusia, ca pe „un fel de subsecretar care să îndeplinească ordinele”¹.

În decurs de trei luni de la plecarea lui Bismarck Marea Britanie și Germania semnaseră un acord, Tratatul de la Helgoland, prin care Marea Britanie ceda micuța insulă stâncoasă Helgoland din Marea Nordului și recunoștea supremația germană în sud-vestul Africii, în timp ce Germania recunoștea Zanzibarul din Africa de Est ca protectorat britanic și renunța la pretențiile asupra altor teritorii africane, inclusiv Uganda, pentru care se tot certau germanii și britanicii ce voiau să le colonizeze. Wilhelm a fost încântat. Decisese că Helgoland era locul perfect de ancorare pentru o viitoare flotă militară germană. Spera că noul tratat avea să fie primul pas către o relație mai strânsă între cele două țări, iar Marea Britanie va sprijini obținerea unor colonii de către Germania și în cele din urmă se va alătura Triplei Alianțe cu Germania, Italia și Austria. Însă tratatul nu a fost deloc popular în Germania. Tot mai vocala mișcare colonialistă germană privea ca pe un lucru rău orice renunțare la revendicarea unor zone din Africa și chiar și observatorii neutri considerau că tratatul arăta cât de departe era dispus să meargă noul regim german pentru a cumpăra prietenia Marii Britanii. Mai mult, la curtea de la Berlin și în rândul elitei conducătoare tradiționale și al armatei erau mulți care deplâneau orientarea liberală a lui

Wilhelm.

Totuși, tânărul kaizer era în mod cert o forță publică dinamică și era popular. Se manifesta pe scena publică prin tot felul de activități, călătorind tot timpul, extrem de vizibil – deoarece era mereu fotografiat. Ba era în fruntea unei coloane de soldați germani impecabili, mereu ofițer; ba vizita o fabrică – cutezător de modern și de energic; ba era înconjurat cu devotament de cei șase fii ai săi, înalți și sănătoși – părintele patriei. Până și mustața lui – aranjată în forma unui „w” larg, cu colțurile în sus – era atât de celebră, încât a căpătat un nume: *Er ist erreicht!* („S-a rezolvat!”). Îngrijită cu ajutorul miracolului pomezii – ingredientul-cheie al acesteia fiind remarcabilul produs nou, vaselina –, era modelul unei mustăți moderne, o ripostă controlată la bărbile patriarhale biblice și favoriții stufoși ai generației precedente^{*1}.

Kaizerul se adresa în mod constant publicului din Germania și din afara țării. Discursurile, cu sutele, erau comentate pe larg în presă, ajungând la un public mai larg decât cuvântările oricărui alt monarh înaintea lui. Uneori erau alarmant de belicoase, alteori afirmau că are o misiune divină, întotdeauna erau pline de încredere, dezvăluind un om care cunoștea la fel de bine și tradiția, și pulsul noii epoci. Într-o cuvântare ținută la Düsseldorf în mai 1891, a spus că el este „un instrument al Domnului care nu ține seama de părerile și opiniile zilei”²; dar, a afirmat el la o conferință a profesorilor din 1890, „eu cred că am înțeles corect țelurile

noului spirit și ale secolului care se apropie acum de sfârșit”³. Nu mai exista alt monarh în Europa cu un asemenea instinct pentru publicitate, imagine și prezentare. Iar imaginea promitea multe: că era posibil ca el să reinventeze monarhia pentru secolul XX; că, așa cum afirma o revistă britanică, el era „cel puțin... un bărbat cu un caracter puternic, poate cu o fărâmbă de geniu adevărat”⁴; că va unifica o țară care nu își soluționase numeroasele divergențe interne; că avea să conducă Germania în fruntea puterilor mondiale.

Prusia avea o tradiție a austerității și simplității. Wilhelm voia să-i pună capăt. Monarhia lui avea să fie generoasă, somptuoasă, extravagantă și publică. El, Dona și copiii lor s-au mutat în imensul Neues Palais baroc din Potsdam și în cele 650 de încăperi din Berlin Schloss. S-au cheltuit milioane de mărci pe renovări și extinderi; s-au instalat sisteme de încălzire, de iluminat electric și băi. Alte sume uriașe au fost cheltuite pe noul tren imperial – 11 vagoane aurite, unul suficient de mare cât să încapă în el o masă de 24 de persoane; și un nou iaht regal, *Hohenzollern*, crem cu auriu. Era cel mai mare vas regal privat, suficient de mare pentru a găzdui 80 de oaspeți și membri ai echipajului. Apoi nu s-au făcut economii nici pentru iahturile de curse, toate denumite *Meteor*, menite să le învingă pe ale lui Bertie. Traiul pe picior atât de mare avea și neajunsuri: la Berlin Schloss bucătăriile erau atât de departe de sufragerii (cam la 1,5 kilometri), încât mâncarea invariabil se răcea până să ajungă pe masă, deși lui Wilhelm nu îi prea păsa ce mânca. Apartamentele regale,

spre deosebire de încăperile private ale familiilor regale rusă și britanică, erau spațioase, somptuoase și pline de poleială – ca și cum pe Wilhelm nu îl interesau viața privată sau intimitatea familiei, ceea ce era adevărat.

Nu petrecea prea mult timp cu familia. Curând după urcarea pe tron, a căpătat obiceiul de a călători aproape tot timpul, de cele mai multe ori fără Dona. Chiar și când era acasă, ea îl vedea adesea – spre dezamăgirea ei – doar la micul dejun și poate la o plimbare călare după prânz. Când era silit să rămână la Berlin cu ea și cu suita lui, se plângea de plictiseala insuportabilă, în timp ce ea tânjea după compania lui. El nu avea o relație apropiată nici cu fiii săi. Aceștia păreau să aibă mai mult rolul de a apărea în fotografii decât ca parte a unei familii unite. După cum a scris mai târziu „Micul Willy”, prințul moștenitor, numai fiica lui, Victoria, cea mai mică, „a reușit încă din copilărie să câștige un loc în inima lui”⁵. De la băieți aștepta supunere totală; ca să-i vorbească, aceștia trebuiau să ceară mai întâi permisiune de la profesorii lor particulari sau de la guvernanții militari. La vârsta de 10 ani ei au intrat fie în armată, fie în marina militară și au fost expediați la școala de cadeți din Plön, aproape de granița cu Danemarca – nu a existat nici una dintre influențele civile pe care mama lui le avusese asupra sa. În special prințul moștenitor detesta răceala și strictețea tatălui său. După 20 de ani, avea să facă tot ce putea pentru a se revolta împotriva tatălui său. Dona a fost cea care le-a oferit băieților hrana emoțională – era iubitoare și devotată,

dar ridicol de tradiționalistă – și viziunea generală asupra lucrurilor. Deplângând momentele de anglofilie ale lui Wilhelm, ea avusese grijă, după cum i-a spus unuia dintre miniștrii lui Wilhelm ani mai târziu, „ca fiii ei să gândească altfel”⁶. Relația Donei cu Vicky s-a mai relaxat după ce Wilhelm a devenit kaizer, însă avea grijă să nu-și lase copiii singuri cu soacra ei, de teamă ca nu cumva să asimileze periculoasele impulsuri liberale ale acesteia. Mai târziu, trei dintre cei șase fii aveau să cocheteze – sau chiar mai mult – cu nazismul.

Tânărul „Siegfried” a ajuns în Anglia, în prima sa vizită de stat adevărată, în iulie 1891. Străzile Londrei erau împodobite cu ghirlande și bannere pe care scria: „Anglia și Germania; pacea Europei”. Mulțimea s-a adunat în fața Palatului Buckingham, încercând să-l zărească pe tânărul și fascinantul împărat și mustața lui celebră în toată lumea. Presa britanică era aproape unanim entuziasmată de vizită. „Importanța vizitei împăratului în Anglia... este în același timp o consolare în prezent și o speranță pentru viitor”⁷, consemna publicația londoneză *The Standard*. „El va putea să aprecieze și singur... cât de profundă și de puternică este simpatia care unește cele două mari ramuri europene ale rasei teutonice și cât de puțin își permite oricare dintre cele două ramuri să se despartă de cealaltă”⁸, scria *The Times*. (Doar ziarul de stânga *Justice*, care vedea în declarațiile hotărâte ale lui Wilhelm „vechiul iuncherism autoritar”⁹ și un gust periculos pentru autocrație, și unele reviste satirice

precum *Punch*, care încă de la început considerase grandiozitatea wagneriană a kaizerului prea tentantă ca să nu o ia în râs, nu au fost de acord.) La un mare banchet de la Guildhall a făcut să răsunе sala de ovațiile publicului select când a spus: „M-am simțit întotdeauna acasă în această țară minunată, fiind nepotul unei regine al cărei nume va rămâne mereu asociat cu cel mai nobil caracter... și a cărei domnie a oferit Angliei binecuvântări durabile. Mai mult, în venele englezilor și ale germanilor curge același sânge... Atât cât îmi stă în putință, voi menține întotdeauna prietenia istorică dintre cele două țări ale noastre... Țelul meu este, mai presus de toate, menținerea păcii”¹⁰.

Deloc de mirare, britanicii au fost extrem de curioși față de acest model de perfecțiune. La o serată găzduită de lady Londonderry, intelectualul și politicianul liberal John Morley l-a observat cu atenție:

E cam scund; palid, dar ars de soare; are o ținută bună; intră în încăpere cu mersul țeapăn al soldatului prusac; vorbește gesticulând mult și energic, nu ca un francez, ci sacadat: are vocea puternică, dar plăcută, ochii strălucitori, limpezi și mari; gură hotărâtă, expresia feței gravă sau aproape aspră în repaus, dar, când s-a așezat între acele două doamne frumoase... el s-a luminat la chip de veselie și de un râs amabil. Energie, rapiditate, neastâmpăr în fiecare mișcare, de la înclinările scurte și iuți ale capului până la poziționarea piciorului.

Totul vădea fermitate, dar perspicacele Morley reflecta de asemenea: „Aș fi puternic înclinat să mă îndoiesc că toate astea sunt temeinice, sigure și rezultatul unei... organizări coordonate corecte”¹¹. Arthur Balfour, inteligentul și elegantul nepot al lordului Salisbury, a fost impresionat de „extraordinara energie, încrederea în sine și interesul pentru detalii” ale lui Wilhelm și de convingerea lui că „are o misiune divină”. Balfour se gândea că aceasta ar putea să-l trimită, împreună cu țara lui, „în cele din urmă în iad”, dar că, de asemenea, „ar putea ca între timp să-l silească să facă fapte importante până ajunge acolo”¹².

Vizita lui Wilhelm nu a fost așteptată cu atâta bucurie la curte. „Sunt cu toții foarte plictisiți de vizita împăratului Germaniei și sunt îngroziți de ce va zice și va face acesta”, scria în jurnalul ei Marie Mallet, noua doamnă de onoare a reginei. „Cu cât aud mai multe despre el, cu atât îmi este mai antipatic, sigur e un despot și extrem de înfumurat. Totuși, bietul de el are o soție foarte ștearsă și plictisitoare, de care nu îi pasă și de care scapă plimbându-se țanțoș în toate cele patru colțuri ale lumii.”¹³ Regina fusese înfuriată de scrisori primite regulat de la Vicky în care aceasta se plângea de ultima ispravă a lui Wilhelm, exilarea din Germania a surorii lui, Sophie, deoarece aceasta se convertise la ortodoxie. Era iritată, de asemenea, de faptul că el îi ignorase cererea de a-și amâna vizita cu câteva săptămâni, cât ea organiza nunta altei nepoate, Marie Louise^{*2}, cu prințul Aribert al micului ducat

german Anhalt (nuntă pe care regina o pusese la cale). Ea îi spusese că prezența lui îi va eclipsa pe părinții mirelui, dar el ținuse să vină oricum. Edward era morocănos deoarece, cu nici o lună înainte, kaizerul îi trimisese o scrisoare în care îl muștra aspru pentru implicarea lui în afacerea Tranby Croft, scandalul legat de jocurile de noroc în care fusese prins și Edward și care îl expusese multor critici în presa britanică. Wilhelm i-a spus lui Edward că nu era sigur dacă putea să mai aibă de-a face cu el. Scrisoarea era o reamintire agresivă în momentul acela a faptului că Wilhelm putea să profite de poziția sa oricând voia.

Dar, așa cum i-a spus Maria, nora rusoaică a Victoriei, lui Charlotte, sora lui Wilhelm, oricât de mult l-ar fi condamnat regina în absența lui pe „tiranul ăla groaznic de Wilhelm care ia mereu lucrurile în nume de rău și face mare caz din orice”, când sosea el, „totul se evaporă”¹⁴. Părea capabil să o farmece de fiecare dată – însă și admirația lui pentru ea era întotdeauna sesizabilă: i-a spus prietenului său Philipp zu Eulenburg: „Nici nu pot să-ți descriu cât de mult o iubesc pe bunica mea. Ea este întruchiparea a tot ce e nobil, bun și inteligent. Anglia este inextricabil legată de ea și de sentimentele mele pentru ea”¹⁵. Într-adevăr, când a sosit kaizerul, regina s-a mai îmbunătățit – măcar un pic. El s-a purtat ireproșabil și i-a făcut nespuse plăcere să se afle în Anglia. Ea a scris în jurnal că a fost încântată de întâmpinarea lui entuziastă la Londra, dar că vizitele lui i se păreau obositoare, mai ales fiindcă aducea întotdeauna o

suită numeroasă – 100 de persoane de această dată, care erau înghesuite în hanurile și hotelurile din Windsor¹⁶. (Toată lumea îl considera obositor pe Wilhelm, chiar și Eulenburg, care mai tot timpul era plecat din Berlin, în misiuni diplomatice.)

Din contră, Dona a fost cea care a făcut o impresie proastă. Incapabilă să-și ascundă anglofobia sau, de fapt, neîncrederea în străini în general, avea ceea ce Missy, verișoara lui George, numea „grațiozitate stereotipă ce semăna mult prea mult cu un soi de aer de superioritate pentru a fi prea plăcută”¹⁷. Se purta, cum spunea un diplomat german, cu „rigiditate, grosolanie și aroganță”¹⁸. S-ar putea ca Wilhelm s-o fi muștrătat în particular. El vorbea adesea peiorativ în public despre ceea ce numea provincialismul ei și spunea că întotdeauna îți puteai da seama că „ea nu a fost crescută la Windsor, ci mai degrabă în Primkenau”¹⁹. După aceea ea a avut grijă să fie curtenitoare în timpul călătoriilor în străinătate, deși ostilitatea ei mai ieșea uneori la suprafață.

De la Windsor, Wilhelm a plecat apoi pe Insula Wight. Kaizerul făcea mare caz de dragostea sa pentru Osborne, reședința de pe insulă a bunicii lui. „Voi număra [orele] până în clipa când voi putea vedea din nou iubitul Osborne înălțându-se din apele albastre ale Strâmătorii Solent”²⁰, i-a spus el bunicii sale în ianuarie 1893. Amintirile lui din copilărie despre acest loc și două mari portrete ale sale atârnate pe perete în casă îi dădeau un sentiment liniștitor al integrării în familia engleză, sentiment pe care uneori se

chinuia să nu îl piardă. Însă tocmai entuziasmul lui față de aceasta era o reamintire a faptului că era foarte diferit de restul familiei. O fi fost Osborne cândva distractiv pentru copii, dar prin anii 1890 nimănui, în afară de regină, nu îi mai plăcea acolo. Devenise un mausoleu închinat morților, de la Albert până la ultimul câine al reginei, iar Victoria îl conducea într-un stil tot mai egoist. „Chiar și în copilărie am fost izbit de urâtenia lui”²¹, avea să-și amintească mai târziu fiul cel mare al lui George. Pe dinafară o combinație ciudată de *palazzo* în stil italian și conac englezesc, căptușită pe interior cu tartan și ticsită cu mobile cu coarne de cerb, casa era rece, apăsătoare și tăcută fiindcă regina insista să se păstreze o liniște mormântală. De asemenea, ea stătea cu zilele în camerele ei, servitorii regali aținându-se șoptind pe coridoare, neavând voie să iasă până când nu ieșea ea. Când părăsea clădirea, întregul personal dădea și el buzna afară, dar servitorii se împrăștiau în toate direcțiile deoarece „atât îți trebuia să te întâlnești cu ea pe domeniu”. Când se întâmpla acest lucru, „ne ascundeam după boscheți”²², își amintea unul dintre secretarii ei particulari. Desigur, aceste reguli nu i se aplicau și kaizerului.

Pentru Wilhelm, Osborne era ademenitor mai ales în iulie datorită Săptămânii Regatei Cowes, evenimentul sportiv și social internațional cel mai fascinant al anului, când superbogătașii și înalta societate engleză – nu întotdeauna unul și același lucru – se adunau pe iahturile lor și se luau la întrecere. Era un eveniment care confirma poziția Angliei de

capitală mondială a stilului de viață elegant. Era un eveniment atât de în vogă, încât rușilor le plăcea să numească Ialta, stațiunea de pe litoralul Mării Negre, „Cowesul Crimeei”. După prima vizită a lui Wilhelm, în 1889, spre groaza unor tradiționaliști prusaci austeri ca Waldersee, el cheltuisese 4,5 milioane de mărci pentru cumpărarea și reechiparea iahtului său de curse, *Meteor*. Ba chiar a creat, în 1895, propria versiune a Cowesului, Regata Kiel, plus Clubul Imperial de Iahting. Cowes reunea toate lucrurile pe care le admira Wilhelm la Anglia: nu tradițiile culturale și democratice pe care mama lui încercase să i le bage în cap, ci luxul, impresia de țară aflată pe culmi și relaxată, având niște eșaloane superioare încrezătoare și cosmopolite. Era fascinat de clasele superioare engleze și, după cum observa cineva din anturajul său din marină, îi plăceau mai ales „conversațiile nestânjenite cu distinși membri ai societății engleze pe care consideră că o prețuiește cel mai mult și pe care o caută în zadar în Germania, deoarece majoritatea se pleacă aici în fața kaizerului precum un lan de grâne în fața furtunii care se apropie; la Cowes găsește un generos schimb de opinii cu caractere independente, puternice”²³. Acasă, „conversația nestânjenită” nu prea era pe gustul kaizerului; el nu se aștepta să fie contrazis, iar aristocrația prusacă era obișnuită cu o deferență solemnă. Însă pentru câteva zile nonșalanța societății britanice era foarte incitantă, deși kaizerul nu se exprima chiar așa. „Vechiul și puternicul principiu monarhic se arăta în toată vigoarea sa în purtarea

oamenilor ori de câte ori te întâlneai cu ei”, i-a spus el reginei după aceea. „Aceasta arăta... dorința de a mă face să mă simt ca acasă printre ei, de vreme ce și eu sunt în mare măsură englez.”²⁴

Vizita a părut să se desfășoare atât de bine, încât mulți au presupus că în mod sigur Anglia avea în vedere intrarea în Tripla Alianță. Acest gând nu i-a liniștit nici pe francezi, nici pe ruși. La nici o săptămână după ce Wilhelm s-a întors din Anglia, în august 1891, flota militară franceză a vizitat baza navală rusească de la Kronstadt, din apropiere de Sankt-Petersburg, și marele autocrat Aleksandr al III-lea a stat în picioare cu capul descoperit în timpul *Marseillezei*, imnul republican – cântec care anterior fusese interzis în Rusia. Europa a fost uimită. Republica și autocrația se pregăteau, în mod clar, să devină mai apropiate.

Deși mereu politicoasă față de germani și dornic să pară prietenos, lordul Salisbury nu vedea nici un motiv să încheie o alianță oficială și să piardă detașarea Marii Britanii de Europa, detașare despre care credea că îi oferă un important spațiu de manevră. Iar Germania nu putea ajuta Marea Britanie acolo unde era ea vulnerabilă, în Asia; și el nu vedea nici un motiv să le facă vreo concesie germanilor în colonii – credea că aceștia erau niște coloniști brutali²⁵. În orice caz, nu avea încredere în Wilhelm. Nici Wilhelm, nici Ministerul său de Externe nu au priceput aluzia. Kaizerul, care nu reușea niciodată să facă diferența între regină și guvernul britanic, continua să-i scrie bunicii sale scrisori măgulitoare,

spunându-i că ea este „Nestorul” și „sibila” Europei – „respectată de toți; temută doar de cei răi”²⁶. A încercat să-i facă pe plac restituindu-le ducilor de Cumberland – ce revendicau regatul Hanovra – banii confiscați de Bismarck. Ba chiar nu s-a enervat când ea a dezvelit o statuie a tatălui lui, omițând să-l invite și pe el la ceremonie. În martie 1892 a rugat-o „să te vizitez în particular la Osborne vara aceasta”²⁷, rugămintea pe care ea a acceptat-o fără tragere de inimă, deși nu era cel mai potrivit moment – tocmai murise Eddy. Probabil că încuviințase întrucât auzise că Wilhelm fusese bolnav. Versiunea oficială era că avusese o otită. La Londra se zvonea că suferise o formă de „cădere nervoasă”²⁸. La curtea germană circulau zvonuri și mai alarmante, cum că medicii sugeraseră că era posibil ca Wilhelm să fie nebun²⁹.

Kaizerul zăcuse bolnav la pat două săptămâni. I-a spus bunicii sale că fusese „extenuat de prea multă muncă”³⁰, descriere ce i-ar fi făcut pe miniștrii săi să râdă pe înfundate. Adevărul era că, după ce pretinsese că ar fi salvatorul Germaniei și cel mai inteligent bărbat din Europa, Wilhelm se dovedise incapabil să-și împlinească promisiunea, iar retragerea lui Bismarck îl lăsase descoperit. Deși îi spusese lui Caprivi că sarcina cancelarului era doar un rol temporar, până când va fi pregătit să preia chiar el frâiele guvernării, nu avea deloc răbdare. Waldersee observase cu tot mai multă amărăciune că „distracțiile – indiferent dacă sunt mici jocuri cu armata sau marina sa militară, călătorii sau vânătoare – sunt totul pentru el... Citește foarte puțin în afară de tăieturi

din ziare, nu scrie mai nimic cu mâna lui în afară de niște scurte însemnări pe rapoarte și consideră că discuțiile cele mai bune sunt acelea care se încheie repede”³¹. Wilhelm era tot numai fațadă. Își umpluse primii ani în postura de kaizer cu o serie de ceremonii, parade și comemorări complicate care celebrau Hohenzollerni și evenimente istorice de mult uitate. Se lăuda mereu în fața poporului său și călătorea fără încetare – se afla atât de rar la Berlin, încât fusese poreclit *der Reisekaiser*, „kaizerul călător”. După patru ani, încă alerga de colo până colo, procesiunile erau cam la fel de frecvente, dar în rest nu prea avea cu ce să se laude. Wilhelm părea incapabil să deosebească fleacurile de lucrurile importante – petrecea ore în șir uitându-se la fotografii cu nave de război sau mutând poziția coșurilor de fum de pe un crucișător nou, în loc să citească rapoartele de guvernare. Habar nu avea cum avea să realizeze toate lucrurile mărețe pe care le promisese. Avusese o idee destul de vagă despre ceea ce înseamnă să fii rege – să ai putere, să fii măreț și iubit. Mai rău, era cumplit de șovăielnic, răzgândindu-se – era mult prea adesea influențat de ultima persoană cu care vorbea și mereu în căutare de popularitate – atât de des, încât îi scotea din minți pe miniștrii săi și făcea ca guvernul să pară indecis și confuz. Cancelarul Caprivi lăuda obiceiul lui Wilhelm de „a sta mereu de vorbă cu tot felul de oameni”, dar observa obosit că „adesea își contrazicea anunțurile oficiale și, în consecință, apăreau neînțelegeri”³². Colegul său Marschall, ministrul de Externe, era mai direct: „Este

insuportabil. Azi una, mâine alta și după câteva zile cu totul altceva”³³.

Deși guvernul adoptase legislația socială, înclinațiile liberale ale lui Wilhelm și dorința lui de a fi „regele muncitorilor” nu duraseră mult, ci, de fapt, doar atât cât i-a luat ca să-și dea seama că muncitorii germani nu aveau de gând să se lepede de Partidul Socialist pentru el. A luat personal „trădarea” claselor muncitoare și le-a criticat „ingratitudea”. El își dorea să strângă națiunea în jurul lui și în același timp își făcea griji că și-ar atrage nemulțumirea votanților săi tradiționali, a curții, a anturajului său format din militari, a partidelor de dreapta din Reichstag pe care se baza guvernul pentru adoptarea legilor. Apoi mai era și obiceiul lui de a face intervenții bruște imprevizibile, luând-o pe arătură în vreun discurs și anunțând o nouă lege care contrazicea total politica deja convenită a guvernului, scriindu-le unor monarhi străini fără a anunța Ministerul de Externe ori numind într-o funcție guvernamentală pe cineva complet nepotrivit – el punea mare preț mai ales pe puterea sa de a alege și a demite miniștri. (Caprivi l-a primit odată pe un anume căpitan Natzmer care zicea că în seara precedentă kaizerul îl făcuse guvernator al Camerunului, după ce îl întâlnise la o recepție imperială.) De asemenea, își dezvoltă rapid o antipatie față de oricine i se părea că nu îl sprijinea suficient. Curând se plângea de Caprivi: „Nu se gândește niciodată să facă un lucru *pur și simplu* pentru că i-l cer eu... Nu pot să spun că o astfel de purtare denotă că *are încredere*

în mine”³⁴.

În jurul lui Wilhelm era un câmp de forță aprobator. Puținor membri ai anturajului său – cabinetului civil și celui militar, miniștrilor, ba chiar și prietenilor – le venea să-l contrazică. Oamenii din jurul lui se trezeau că acceptă versiunea lui despre realitate în defavoarea celei care nu era doar în mintea lui, parțial dintr-o deferență tradițională față de dinastie, din servilism și din dorința de a-și păstra privilegiile, dar și din cauză că era prea obositor să nu fie de acord cu el. Anne Topham, o guvernantă englezoaică ajunsă mai târziu profesoara fiicei kaizerului, a descris cum trăia anturajul lui:

...într-o continuă stare de autoreprimare, căci singurul lucru pe care nu îl suporta stăpânul lor era ca cineva să nu fie de acord cu el, să aibă o opinie diferită de a sa. Ceea ce părea să caute în jurul său era aprobarea unanimă a unor persoane care își înăbușiseră propria personalitate, care și-o ascundeau pentru moment, în timp ce jucau rolul de ascultători. La început am cam disprețuit această atitudine supusă, de curtean, însă treptat i-am căzut pradă și eu, m-am pomenit căutând puncte de acord cu împăratul, în loc să risc să nu-i fiu pe plac prin vreo formă de contrazicere politicoasă³⁵.

Chiar și Philipp zu Eulenburg, care a încercat în mod repetat să-l facă să-și înțeleagă greșelile, își împacheta

criticile în laude elaborate. „Wilhelm al II-lea vrea să strălucească... să decidă totul de unul singur”, îi spunea el unui politician în ascensiune. „Însă ceea ce vrea să facă merge adesea prost. Iubește gloria; este ambițios și gelos. Ca să-l faci să accepte o idee, trebuie să te porți ca și cum a fost ideea lui.” Sfatul lui era ca, atunci când aveai de-a face cu kaizerul, mai presus de orice, „nu uita de vorba dulce”³⁶. În caz contrar, costurile profesionale erau evidente. În 1890 generalul Waldersee – incapabil să-și mai țină gura, după un deceniu de lingușeli – îi spusese kaizerului că participarea sa la manevre militare și insistența lui de a câștiga, în ciuda faptului că făcea greșeli groaznice, contrazicea însuși rostul exercițiului. Wilhelm l-a retrogradat.

Asta poate că nu ar fi contat atât de mult dacă Wilhelm nu ar fi crezut propria publicitate și n-ar fi fost atât de posesiv cu puterea sa personală, refuzând să cedeze guvernarea profesioniștilor. În realitate, el era și ținta tuturor atacurilor atunci când lucrurile ieșeau prost. La începutul anului 1892 protestanții au reacționat isteric în cadrul guvernului și al presei liberale și conservatoare la un proiect de lege menit să liberalizeze învățământul religios și îndeosebi să le permită catolicilor să-și înființeze și să-și administreze propriile școli. Catolicii erau o minoritate importantă în Germania, mai ales în sud, și erau reprezentați politic de Partidul de Centru, un partid destul de liberal la care trebuise să apeleze Caprivi pentru ca mare parte din legislația lui socială să fie adoptată. Însă neîncrederea în

catolicism și fidelitatea catolicilor față de Roma erau încă o prejudecată adânc înrădăcinată în rândul elitei prusace tradiționale care conducea guvernul și se afla la cârma partidelor conservatoare de dreapta și liberale (care nu erau de fapt deloc liberale). Wilhelm, care se considera luminat în privința catolicismului, a intrat în panică, mai întâi sprijinind public proiectul de lege, apoi părând să-l critice, pe urmă condamnându-i pe „cârcotași”, iar în final desființând-o și insistând ca ea să fie amendată astfel încât să țină cont de criticile formulate de protestanți. Caprivi, un om de treabă care se chinuia să se descurce cu toate grupurile de interes și se simțea abandonat public de Wilhelm, și-a înaintat demisia. Nu avea să fie ultima oară: avea să demisioneze de zece ori în patru ani, de obicei deoarece acesta era singurul mod de a-l convinge pe Wilhelm să se conformeze. Criza arăta clar cât de fărâmițată era Germania din punct de vedere politic și cât de greu era să facă cineva un apel popular care să treacă dincolo de loialitățile partizane. Demonstra, de asemenea, că pentru a face genul de apel popular către națiune pe care îl voia Wilhelm, el ar fi trebuit să fie văzut ca ieșind din politică, așa cum făcuse împăratul Franz Joseph în Austria. Însă asta ar fi însemnat să renunțe la exercitarea puterii personale, iar asta refuza să facă.

Criticile la adresa lui Wilhelm și a regimului său veneau din toate părțile. De la retragerea sa, Bismarck începuse să se răzbune orchestrând o campanie de presă inteligentă care ataca permanent politicile guvernului. Unul dintre efectele

acesteia fusese să încurajeze criticile din alte zone ale dreptei – de exemplu, de la nou-creata Ligă Pangermană, care (inspirată de furia provocată de Tratatul din Helgoland, prin care „Speranța unui mare imperiu colonial german a fost distrusă!”³⁷) inițiasse o campanie împotriva politicii guvernului care „slăbea” Germania. Wilhelm însuși începuse să-și atragă un val de critici personale pentru o serie de gafe publice. În 1891, în timpul unei vizite la München, el ofensase tot sudul Germaniei scriind în cartea „de aur” a orașului *Suprema lex regis voluntas*, „Voința regelui este legea supremă”. Poate că o fi fost o glumă, dar a fost interpretată ca o afirmare grosolană a puterii prusace. Șocase națiunea cu un discurs adresat unui grup de noi recruți în care spusese că, dacă le-ar ordona el asta, ei ar trebui să-și „împuște fără să crâcnească” familia. Cu alt prilej, acuzase Partidul Socialist German că ar fi „dușmanul patriei” și afirmase că intenționează să-l „nimicească”³⁸. Deși poate că asta mergea în regiunea centrală a Prusiei, Brandenburgul rural, nu era ceva acceptabil în centrele urbane sofisticate ale Germaniei. August Bebel, liderul Partidului Socialist, spunea că, de fiecare dată când ținea kaizerul o cuvântare, partidul mai câștiga 100.000 de voturi. Un discurs din februarie 1892, ținut în provincialul Landtag din Brandenburg, fusese primit cu o atitudine deosebit de ostilă și îi făcuse pe unii să sugereze că Wilhelm suferea de megalomanie – sau „cezaromanie”, cum le plăcea contemporanilor s-o numească. El vorbise un pic cam prea emfatic despre felul în care a „fost desemnat de o

autoritate de sus, căreia mai târziu va trebui să îi dau socoteală pentru faptele mele”, și spusese auditoriului: „Vă voi conduce spre vremuri tot mai splendide. Mă îndrept în direcția bună și voi continua să merg înainte cu toată viteza”³⁹.

Cu patru ani înainte asemenea cuvinte ar fi fost întâmpinate cu mai multă simpatie, însă acum luna de miere se terminase. Waldersee, care fusese retrogradat, comenta în martie 1892 cu oarecare *Schadenfreude* că „Lumea, care inițial a fost entuziasmată de el, este acum total deziluzionată”⁴⁰. Bunica lui englezoaică se întreba dacă nu ar putea cineva să „îl implore să nu mai țină atât de multe discursuri”⁴¹. Ironia era că retorica absolutistă și agresivă a lui Wilhelm nu era aproape niciodată confirmată prin acțiune. Însă, așa cum el știa prea bine, în chestiunile publice aparențele contează.

Combi-nația dintre critici și demisia lui Caprivi l-a dat gata pe Wilhelm. În martie 1892 a zăcut la pat două săptămâni din cauza unei „căderi nervoase”. Nu avea să fie ultima dată când era nevoit să recunoască diferența enormă dintre felul cum voia el să vadă lumea și cum era aceasta în realitate și faptul că nu era chiar o combinație de Siegfried și Bismarck. Căderea nervoasă era reacția lui și mecanismul lui de *coping*. Era modul lui de a procesa eșecul și dezamăgirea fără ca de fapt să fie nevoit să facă nimic în acest sens. În spatele ușilor dormitorului, el recalibra realitatea în funcție de părerea sa despre sine. Apoi își revenea, gata să cucerească din nou

lumea.

Criza a trecut cu bine. La fel cum aveau să treacă și crizele viitoare. Deși zone întinse ale țării aveau să se simtă în continuare rupte de curte și de guvern – muncitorii din industrie, stânga, liberalii progresiști, regiuni vaste din sud, catolicii – și urmau să apară periodic valuri de critici la adresa politicii guvernului venite din întregul spectru politic, adevărul era că Germania era bogată, iar bogăția constituia un important emolient politic. Dezvoltarea explozivă care începuse în anii de după unificare a continuat; banii intrau șuvoi în țară. Exista, de asemenea, o mare masă din clasele de jos și de mijloc aflată în ascensiune – în Anglia echivalentul lor ar fi fost „funcționarii” care citeau *Daily Mail* și îmbrățișau imperialismul patriotic al acestei publicații – pentru care Wilhelm avea să continue să fie liderul eroic, în ciuda metehnelor și gafelor sale. Poate că pangermanii înfocați se opuneau politicii guvernului, dar tot se simțeau loiali kaizerului. Mai mult, într-un mod ciudat, Wilhelm întruchipa cu adevărat Germania, fapt pe care îl acceptau până și criticii lui vehemenți. Era aproape ca și cum personalitatea lui – sensibilitatea, imprevizibilitatea, neastâmpărul, nehotărârea – rezona cu tânăra țară care, existând de doar 17 ani când urcase el pe tron, se afla ea însăși în criza adolescenței: detectând rapid o jignire, entuziasmându-se peste măsură la ideea de a-și încorda mușchii, victimă a unor neașteptate schimbări de dispoziție, disperată să nu pară slabă, insistând să fie recunoscută. Asta

îi frapa pe contemporani. Intelectualul evreu Egon Friedell avea să conchidă în 1926 că Wilhelm „a fost aproape întotdeauna expresia majorității covârșitoare a supușilor săi, susținătorul și executantul ideilor lor, reprezentantul viziunii lor despre viață. Majoritatea germanilor nu erau decât niște ediții de buzunar, versiuni mai mici sau copii în miniatură ale Kaizerului Wilhelm”⁴². Heinrich Mann avea să scrie un roman, *Der Untertan (Supusul)*, despre un astfel de personaj, un admirator servil al kaizerului.

În aprilie 1892, la o lună după căderea lui nervoasă, Wilhelm a acostat-o cu insolență pe regină, care se întorcea dintr-o vizită în Italia, și a încercat s-o convingă să vină la Berlin. Lordul Salisbury, care considera că regina este unul dintre pușinii oameni în stare să se descurce cu kaizerul, a sugerat că „ar fi un lucru foarte bun dacă Maiestatea Voastră l-ar vedea, ca să-l calmeze”⁴³. Regina nu a fost capabilă să accepte ideea: „Nu, nu, chiar nu pot să fac ordine cu toți”⁴⁴, a protestat ea și a profitat de prilej pentru a i se plânge secretarului ei particular despre apropiata lui vizită din vara aceea. „Regina nu l-a invitat pe împărat... ea ar fi foarte încântată dacă el nu ar veni.”⁴⁵ Ea a cerut ca sir Edward Malet, ambasadorul englez la Berlin, „să sugereze că aceste vizite anuale regulate nu sunt foarte dezirabile”⁴⁶, mesaj pe care Malet – asemenea multora dintre cei care aveau de-a face cu Wilhelm – nu l-a mai transmis niciodată.

Însă, când Wilhelm a mers în vizită, s-a purtat exemplar, respectuos față de groaznica pierdere suferită de familie, și

anume moartea lui Eddy. „Câtuși de puțin trufaș, foarte liniștit și nespus de prietenos în toate privințele”⁴⁷, i-a scris Edward lui George. Regina specificase că el trebuia să doarmă pe vasul lui și a refuzat fanfarele propuse cu entuziasm de el. Cu toate acestea, Wilhelm s-a distrat „nespus”, scria sir Edward Knollys, secretarul particular al lui Bertie. „Ba chiar atât de mult, încât mă tem că asta îl va tenta să-și repete vizitele foarte frecvent.”⁴⁸

Totuși, nu era nici o mișcare pe plan diplomatic. Până în 1893 la Ministerul de Externe german se instalase o dezamăgire evidentă din cauză că părea să nu existe nici un rezultat concret de pe urma celor trei ani de prietenie fățișă cu Marea Britanie – nici o alianță, nici colonii. Victoria liberalilor în alegerile generale din Anglia din 1892 nu a adus nici o schimbare de atitudine. Deși se presupunea că aceste două țări aveau relații excelente, Ministerul de Externe german a început să simtă o nemulțumire intensă față de ceea ce i se părea a fi condescendență și obstructionism din partea britanicilor. Era ofensat și supărat de reticența Angliei la ideea de a discuta despre o alianță, deoarece Rusia – respinsă de Germania – și Franța făcuseră ceva ce depășea orice închipuire, încheind o alianță defensivă secretă (despre care știau toți politicienii din Europa), prinzând Germania la mijloc între doi potențiali inamici – cel mai groaznic coșmar al lui Bismarck. În același timp, Marea Britanie și Germania au ajuns să aibă dispute privind pretențiile coloniale la teritorii din Fiji, Noua Guinee, Congo, Africa de Sud-Vest și

Samoa.

Schimbarea crucială era că guvernul german începuse cu înflăcărare să urmărească crearea unui imperiu colonial. Bismarck considerase coloniile o distracție costisitoare. Dându-și seama că bogăția Germaniei provenea în mare măsură de pe urma mărfurilor sale vândute altor țări dezvoltate, îi mai încurajase uneori pe nemții care ar fi vrut să devină coloniști, aruncând astfel un os dreptei germane, iar altminteri vedea lupta dintre imperii ca pe un mod de a stârni zăzanie între Franța și Marea Britanie. El făcuse asta cu foarte mult succes, mai ales prin intermediul Conferinței de la Berlin din 1894, care stabilea ca Africa să fie împărțită în sfere de influență, diviziunile fiind decise de cei care ocupau o parte din teritoriu într-un mod mai convingător sau mai agresiv decât oricine altcineva – o rețetă pentru ciocniri permanente. După plecarea lui Bismarck, Wilhelm adoptase însă ideea de a crea un mare imperiu colonial ca realizare care să demonstreze cât de mult își depășise cancelarul și care să unească Germania în jurul lui. La urma urmei, în toată copilăria sa mama lui îi inoculase ideea că măreția Imperiului Britanic era o forță unificatoare și civilizatoare care adusesese țării un statut și bogății durabile.

Un imperiu părea să ofere multe atracții: bogăție, comerț și, poate și mai important, statut. Multor germani educați li se părea tot mai greu de înțeles de ce o țară atât de dinamică și de puternică precum a lor are doar câteva colonii. Mai mult, existau mulți asemenea lui Philipp zu Eulenburg care

credeau că expansiunea imperialistă ar putea fi o bună modalitate de a deplasa nemulțumirea din rândul maselor, făcându-le să se identifice cu statul într-un incitant proiect imperialist care s-ar derula în alte teritorii. După ce și-a pierdut entuziasmul pentru reforma socială, Wilhelm a părut să considere această propunere deosebit de atrăgătoare. Mai mult, în cadrul dreptei politice din Germania – grup pe care guvernul se simțea tot mai dornic să-l mulțumească – exista un lobby colonialist bine organizat și hotărât. Problema era că germanii intraseră cam târziu în lupta imperiilor. Oriunde mergeau, îi găseau pe britanici, care ajunseseră acolo primii. Britanicii se opuneau fiecărei incursiuni a germanilor. Asta li se părea germanilor deosebit de egoist din partea lor, de vreme ce acum Imperiul Britanic acoperea, ca dimensiune, aproape un sfert din uscatul lumii⁴⁹. Ce mai contau pentru el câteva mii de kilometri pătrați în Africa sau un mic arhipelag în Pacific? Presa germană și susținătorii tradiționali ai guvernului german din Partidul Național-Liberal, unde entuziasmul colonialist era cel mai puternic, criticau cu înverșunare Marea Britanie. Fritz Holstein, consilier important la Ministerul de Externe german, care pledase cu entuziasm pentru apropierea Germaniei de Anglia, comenta cu ranchiună: „Noi ajutăm Anglia în fiecare zi – chiar și prin faptul că stăm potoliți – pur și simplu prin faptul că existăm. Anglia ne-a ajutat al naibii de puțin până acum... întotdeauna spun *non possumus*”⁵⁰.

Fritz Holstein era cel mai important operator politic din

Ministerul de Externe german, în ciuda faptului că se zicea că, în toată perioada cât a lucrat acolo – avea să se retragă în 1906 –, s-a întâlnit cu Wilhelm o singură dată. Indiferent dacă acest lucru era literalmente adevărat sau nu, sigur era că, din instinct, nu îi plăcea să fie în centrul atenției și deja nu mai era deloc impresionat de Wilhelm, se ținea intenționat departe de kaizer și se baza pe alții, mai ales pe Philipp zu Eulenburg, ca să-și promoveze politicile. Faptul că se ascundea în umbră, combinat cu o lipsă de interes pentru vâltoarea socială diplomatică și cu stilul lui neîngrijit – la Berlin era faimos pentru pălăria ponosită, paltonul ros, barba zburlită și mersul lui hotărât, adus de spate, cu ochii în pământ – au contribuit la alimentarea mitului omniprezenței sinistre și agresive, al misterului și urzelilor. În realitate, Holstein era un birocrat capabil, aspru, exagerat de muncitor, dedicat muncii sale în cadrul Ministerului de Externe, cu un umor sec și un mare apetit pentru bârfă și afaceri externe, alimentat de un obicei obsesiv de a scrie scrisori. Nu îl prea preocupa nimic altceva – poate doar șnițelul cu un ou prăjit deasupra căruia i-a și dat numele. Însă avea și o tendință periculoasă de a se ofensa prea repede și de a lua prea personal piedicile politice. Iar împreună cu Eulenburg se implicase în manipulări de culise pentru ca, după cum considerau ei, să-l mențină pe kaizer pe drumul cel bun și să păstreze o oarecare consecvență în politica germană. Alianța, așa cum era, semăna cu o căsătorie de conveniență. Holstein știa că împăratul îl ascultă pe

Eulenburg; lui Eulenburg îi displăcea politica probritanică. În timp ce Holstein începea să creadă că Wilhelm avea nevoie să fie strunit, Eulenburg continua să creadă contrariul – însă prețuia priceperea lui Holstein la politică și afaceri externe și influența lui, așa că își adapta corespunzător vorbele pe care i le adresa.

Holstein încă voia o alianță, dar a tras concluzia că Marii Britanii trebuia să i se dea o lecție despre sprijinul germanilor și că Germania ar trebui să fie mai fermă în urmărirea propriilor interese. Astfel, la începutul lui 1893 Ministerul de Externe german a transmis guvernului britanic că trebuie să se dea la o parte pentru a ceda Germaniei o concesiune feroviară pentru care cele două țări concureau în Turcia. În caz contrar, Germania avea să-și retragă sprijinul – vital – pentru ocupația britanică a Egiptului. Britanicii au fost uimiți de bruschețea cererii, dar au consimțit. Chiar în momentul acela aveau nevoie de sprijinul germanilor – mai mult decât în deceniile anterioare. Granițele tot mai largi ale imperiului îi aduseseră în cele din urmă în conflict cu toate celelalte puteri imperiale în același timp: cu SUA în Venezuela, cu francezii în Africa, cu rușii în Asia. Noul ministru de Externe liberal, lordul Rosebery, începea să se întrebe dacă nu cumva Marea Britanie avea nevoie de un aliat veritabil.

În iulie 1893, când kaizerul a venit la Cowes, Rosebery s-a dat peste cap pentru a demonstra că Marea Britanie era interesată să se apropie mult mai mult de Germania. În

prima seară petrecută de kaizer pe Insula Wight, între Marea Britanie și Franța s-a iscat peste noapte o criză din cauza îndelungatei rivalități pentru supremația în regatul Siam. Pentru câteva ore războiul a părut posibil. Rosebery i-a telegrafiat reginei, cerând să fie informat kaizerul și întrebat dacă ar fi dispus să sprijine Marea Britanie dacă izbucnea un război. În acel moment Wilhelm era îmbrăcat în uniformă de amiral britanic, găzduind o cină pentru Edward și fratele său mai mic, Arthur de Connaught, pe iahtul său. El și-a „exprimat satisfacția”⁵¹ față de conjunctura creată, a declarat că este încântat să ajute și și-a petrecut restul serii tachinându-l agresiv pe unchiul său Bertie că era posibil ca în curând să aibă parte de serviciu militar activ în India – un punct sensibil, de vreme ce prințul se simțise întotdeauna jenat de refuzul mamei sale de a-l lăsa să-și facă serviciul militar în armata britanică.

Însă, după ce au plecat oaspeții, siguranța furtunoasă a lui Wilhelm s-a risipit. Rămas singur – doar cu câteva persoane din suita sa și cu Eulenburg –, s-a panicat și a început să se smiorcăie, convingându-se singur de incapacitatea Germaniei (ori poate a lui) de a purta un război. A spus că, dacă va fi război, Germania va trebui să se implice pentru a-și demonstra statutul de putere mondială; dar dacă Rusia intervenea în favoarea Franței? Marina Regală nu putea să înfrângă forțele navale reunite ale Franței și Rusiei, iar Germania avea să piardă un război pe două fronturi. „Dacă nu ești putere mondială, nu ești nimic”, a spus el. Eulenburg

scria: „Nu l-am văzut niciodată atât de copleșit și a trebuit să-mi pun toată mintea la contribuție pentru a găsi argumente rezonabile ca să-l liniștesc”⁵². Entuziastul despot războinic prusac al lui Wilhelm era în realitate un om profund vulnerabil și temător, a cărui fragilitate era alt motiv pentru care cei din anturajul și coteria lui nu voiau să-l tulbure cu vești stânjenitoare. Industriașul și intelectualul evreu Walter Rathenau, care îl întâlnea pe kaizer cam o dată pe an, a remarcat cât de vizibil era de aproape contrastul dintre omul care voia Wilhelm să fie și cel care era – cu mânuțele lui albe, părul moale, dinții mici și albi. Rathenau se simțea destul de mișcat de un om „care se lupta continuu cu el însuși, înfrângându-și firea pentru a smulge din purtarea sa energie, autoritate... o fire îndreptată împotriva ei înseși, fără să bănuiască”⁵³. Fragilitatea lui Wilhelm se afla la baza prieteniei sale cu Eulenburg, care era, poate, singurul lui prieten adevărat.

În multe privințe, Eulenburg era părintele îngrijorat, indulgent și necritic pe care kaizerul nu îl avusese niciodată. Era și ipohondru, volubil când se emoționa și avea o „fire de artist”, iar în preajma lui Wilhelm era capabil să fie deopotrivă abil și autoritar, dar și să ignore epuizanta mască hipermacho pe care acesta se simțea obligat să-o adopte în cea mai mare parte a timpului. Din această cauză, Eulenburg era una dintre puținele persoane de care asculta Wilhelm; el, la rândul său, se apucase să mai atenueze numeroasele probleme cu care se confrunta împăratul. Inevitabil, ajunsese

să se implice în interminabilele intrigi specifice guvernării germane, monarhismul lui extrem făcându-l să-l încurajeze pe Wilhelm să ignore sau să demită miniștri, iar influența sa aducându-le altor membri ai așa-numitului Cerc de la Liebenburg poziții puternice care îi făceau profund nepopulari. Însă era și pragmatic și, practic, singura persoană care putea să mai tempereze comportamentul extrem și nerezonabil al lui Wilhelm.

Până dimineață criza se dezamorsase. Marea Britanie și Franța au ajuns la un acord, Wilhelm și-a recăpătat sângele rece și a ieșit în larg cu iahtul, lăsându-l pe Eulenburg cu „grăsanul și greoiul” Edward, pe care îl privea scârbit, „luându-și neîntrerupt micul dejun de la ora 10 până la 4”⁵⁴. Ca majoritatea celor din anturajul lui Wilhelm, cei mai mulți dintre ei soldați prusaci cu o neîncredere instinctivă față de britanici, Eulenburg nu prea se dădea în vânt după Anglia (se plângea că berea semăna la gust cu „pelerinele de ploaie din cauciuc”⁵⁵) și îi era groază de efectul acesteia asupra kaizerului. Era extrem de bănuitor față de Edward, pe care îl considera „un om capabil, prietenos, dar foarte abil, cu o expresie sinistră în privire – *nu* e prietenul nostru”. El a scris mai târziu că Bertie a făcut comentarii ostile și amuzate despre Wilhelm, afirmându-și nedumerirea în legătură cu „jocul colonial” al acestuia și îngrijorarea pentru interesul față de ambarcațiuni al nepotului său cu un singur braț: „Nu te poți abține să nu-ți fie un pic teamă că s-ar putea să-și facă rău”⁵⁶.

Două zile mai târziu a avut loc o mare ceartă în familie, când Wilhelm a refuzat să pună capăt mai repede unei curse între iahtul său, *Meteor*, și *Britannia* lui Bertie, în momentul în care a devenit clar că întrecerea nu avea să se termine la timp pentru un dineu de gală organizat de regină în onoarea lui. Bertie, vădit iritat, a simțit că nu-l putea refuza pe Wilhelm, deși era pe deplin conștient că regina avea să se supere foarte tare. Ea a scris enervată în jurnal: „Foarte uimită și deranjată când am auzit abia după ora 8 că William și Bertie nu vor putea fi aici pentru dineu. Georgie [care tocmai se întorsese din luna de miere] era într-o stare grozavă și totul a trebuit să fie rearanjat. A fost extrem de supărător”⁵⁷. Poate că Edward a vrut, în taină, să termine cursa – pentru a-l învinge pe kaizer, care cheltuisese o avere încercând să-și facă un iaht mai rapid decât cel al unchiului său. Cei doi au ajuns la Osborne abia la 10:30 seara, tocmai când regina ieșea valvârtej din sufragerie. Un german care a fost martor la eveniment – nu întotdeauna pe de-a-ntregul demn de încredere – a descris astfel scena: în timp ce Wilhelm îi cerea iertare, Bertie s-a dat după un stâlp pentru o clipă ca să se adune și să-și șteargă fruntea, apoi a ieșit ca să-i ceară scuze mamei lui cu fața ascuțită, retrăgându-se apoi imediat în spatele stâlpului⁵⁸.

În general, lumea a fost de acord că această călătorie a fost un mare succes.

În toamna și iarna anului 1893 lordul Rosebery a făcut Germaniei propuneri tot mai prietenoase. În noul an 1894 a

dat clar de înțeles că dorește să înceapă negocieri adevărate cu Tripla Alianță. Wilhelm s-a felicitat pentru „noua schimbare de opinie” a lui Rosebery, pretinzând că aceasta izvora „din inițiativa mea” – afirma că el îi trimisese ministrului de Externe britanic un mesaj fără menajamente în care îi spunea că numai „onestitatea totală”⁵⁹ era acceptabilă.

Însă, în loc să vină în întâmpinarea Marii Britanii, guvernul german a respins oferta, deși era exact ceea ce urmărea încă din 1890. Răceala lor a fost, după cum a scris un istoric, „aproape de neînțeles”⁶⁰. Se pare că germanii se zăpăciseră singuri, prinși între bănuiala că britanicii plănuiau să-i ademenească într-o înșelătorie pe care ei nu o anticipaseră și convingerea că, dacă britanicii aveau nevoie de ei, era momentul potrivit să obțină de la ei niște concesii. Au adoptat o atitudine agresivă cu privire la unele dispute coloniale mocnite. În aprilie 1894, pe când Wilhelm și regina Victoria sărbătoreau logodna lui Nicky și Alix la Coburg, Ministerul de Externe german a pretins să dețină exclusiv Insulele Samoa, pentru care cele două țări se certau din 1889. Britanicii, extrem de iritați, s-au opus. Ambasadorul german, Hatzfeldt, a fost îndemnat de stăpânii lui să iasă din impas. Hatzfeldt era un slujitor conștiincios al statului care considera de multă vreme că rolul său era să convingă Marea Britanie să intre în Tripla Alianță. În același timp observase că din 1890 guvernul său devenise tot mai obsedat de dorința de a avea colonii. I-a scris cancelarului un lung

memorandum în care a remarcat că, dacă Germania exercita presiuni asupra imperiului colonial al Marii Britanii, aceasta putea atâta „să demonstreze dezavantajele ostilității noastre”⁶¹, cât și să-i forțeze pe britanici să fie mai maleabili cu privire la chestiunea Insulelor Samoa. Ironia era că Hatzfeldt nu credea în presiunile politice, considerându-le contraproductive. Gânditor, i-a spus unui coleg că, dacă germanii ar avea răbdare, „turturelele ar intra direct în gura lor, dar ezitățile lor însemnau că se înfrâng singuri tot timpul”⁶².

Kaizerul a fost extrem de entuziasmat de noua idee. „Splendid, corespunde în întregime cu părerile mele și politica noastră urmează a fi aplicată după cum se recomandă aici.”⁶³ Peste câțiva ani avea să-i spună unuia dintre verii săi englezi: „Trebuie să avem o alianță cu Anglia și, dacă nu va fi de acord, va trebui s-o speriem ca să accepte”⁶⁴. Planul lui Hatzfeldt era aproape ciudat de asemănător cu încercările sale aproape nerușinate de a-și forța rudele engleze să-i acorde atenție. Chiar dacă relația ar fi trebuit să fie foarte bună, Wilhelm nu participase intenționat la o slujbă de comemorare pentru Eddy la Berlin și nu îl lăsase pe fratele său Heinrich să meargă în Anglia la înmormântare. Când regina îi spusese că nu urma să fie invitat la nunta lui George, nu îl lăsase să meargă nici pe Heinrich, care era invitat. Edward îl bănuia de ostilitate. A rugat-o pe regină să ceară o explicație, la care Wilhelm a pretins că intenționase tot timpul să-l lase pe fratele său să

participe. Kaizerul bănuia că britanicii îl preferau pe Heinrich, nu pe el, iar acest lucru îl durea. Nu era departe de adevăr. Heinrich era mult mai calm și mai prietenos decât el. De când se căsătorise cu Irene de Hessen, una dintre surorile mai mari ale lui Alix, vizita frecvent și entuziast Anglia. Ajunsesse să-l cunoască pe George, căruia îi trimitea uneori scrisori lipsite de importanță, remarcabile prin afecțiunea lor amabilă, foarte diferite de cele ale lui Wilhelm; într-o scrisoare, i-a transmis lui George că mama lui îl lăudase atât de mult pe George, încât mai că a fost invidios, dar a adăugat: „Nu-ți face griji, Georgie. Cred că ai tot dreptul la o bună reputație, după cum ți-e și firea!”⁶⁵.

Politica a fost pusă curând în practică. În primăvara anului 1894 britanicii încercau să negocieze acorduri cu diverse imperii cu privire la Congo, ca parte a unei îndelungate rivalități cu Franța în Africa de Nord. Guvernul german a refuzat să ajungă la un acord. Refuzul a avut efecte nedorite, deoarece britanicii au negociat un tratat cu belgienii, mai binevoitori. Ministerul de Externe german, cuprins de furie, a afirmat că tratatul este „rușinos”⁶⁶, deoarece ignora revendicările germanilor în regiune. Apoi, când britanicii s-au oferit să modifice tratatul, germanii au insistat ca acesta să fie abandonat.

Wilhelm se afla într-o poziție dificilă. În Germania declara că este furios din cauza Tratatului pentru Congo și a înșelăciunii britanicilor. Totuși, aproape în același timp, regina tocmai îl făcuse comandant onorific al Regimentului 1

Dragonii Regali. Era un gest deosebit: prima oară când un monarh străin figura pe lista armatei britanice. Wilhelm cerșea de multe luni un grad în armata britanică – preferabil într-un regiment scoțian, îi plăceau kilturile – și, cu șiretenie, îl făcuse pe Edward să pledeze în favoarea sa, oferindu-i în schimb un titlu onorific *à la suite* în regimentul german al reginei. Victoria nu a fost de acord: „Această vânătoare de uniforme de ambele părți este regretabilă”, iar în plus, „Regina crede că el și-așa este deja mult prea răsfățat”⁶⁷. Dacă începea să se amestece în politica armatei? Rosebery fusese inițial de acord cu ea. Tonul tăios al germanilor începea să i se pară „total insuportabil”⁶⁸ și credea că titlul ar părea o aprobare a grosolăniei lor. Însă lordul Salisbury, căruia Rosebery îi mai cerea uneori sfatul, a atras atenția că era un mijloc ieftin de a încuraja o atitudine prietenoasă din partea kaizerului. Regina a cedat și Wilhelm a fost, în maniera-i caracteristică, dezgustător de lingușitor: „copleșit”⁶⁹ și „mișcat, profund mișcat de ideea că acum pot și eu să port, pe lângă uniforma marinei militare, și tradiționalul «veston roșu» britanic”. I-a spus ambasadorului britanic că deplângea cu adevărat atitudinea regretabilă a Ministerului de Externe german în Congo, insinuând că el nu avea nimic de-a face cu aceasta⁷⁰. În vara aceea la Cowes Wilhelm a fost tot un zâmbet, purtându-și noua uniformă a dragonilor regali, în timp ce „mulțumea amabil pentru ovațiile entuziaste”⁷¹. Ce păcat că britanicii, de obicei foarte bine organizați, au uitat să amintească noului său regiment să trimită un detașament

ca să-l întâmpine!

Amenințările Germaniei i-au alarmat într-atât pe aliații săi austrieci și italieni, care considerau că securitatea lor depindea de angajamentul Marinei Regale de a apăra de Rusia estul Mediteranei, încât au insistat în secret ca guvernul german să accepte Tratatul modificat pentru Congo. Însă răul era făcut, în dezavantajul tuturor părților. Iar în toamna și iarna anului 1894 au mai avut loc și alte ciocniri imperialiste între cele două țări în Maroc, Sudan, Transvaal și, din nou, în Samoa, unde, până la sfârșitul anului, cele două țări au ajuns să nu mai aibă încredere una în alta, încât au staționat nave de război acolo în ciuda faptului că începea sezonul uraganelor. Succesul prințului de Wales la Sankt-Petersburg a stârnit plângeri mânioase în presa germană și chiar și ambasadorul Hatzfeldt, de obicei flegmatic, s-a plâns că după ani de refuzuri din partea Angliei guvernul său privea cu extremă dezamăgire apropierea Marii Britanii de Rusia⁷². Data următoare când Anglia mai voia ceva de la Germania, trebuia să plătească un preț foarte mare pentru asta⁷³.

Planul de a-i sili pe britanici la o prietenie mai strânsă părea adesea imposibil de distins de ostilitatea fățișă. Un funcționar britanic mărunț de la Ministerul de Externe scria: „Caracterul categoric, tăios și grosolan al acțiunilor germanilor... mi-a lăsat o impresie neplăcută... metoda adoptată de Germania cu acest prilej nu a fost cea a unui prieten”⁷⁴. 13 ani mai târziu acest om, sir Edward Grey, avea

să fie el însuși ministru de Externe, având o neîncredere adânc înrădăcinată față de politica de forță a Germaniei. Când despre Rosebery, singurul om de stat britanic care poate ar fi luat în considerare o alianță, el era un imperialist entuziast, foarte sensibil la acuzațiile că Partidul Liberal nu era la fel de dedicat imperiului și apărării acestuia cum erau conservatorii. Cu cât insistau mai mult germanii asupra chestiunilor coloniale, cu atât încerca Rosebery să le pună mai multe piedici. Până la sfârșitul anului 1894 ajunsese la concluzia că o alianță era imposibilă. Ce nu reușea să înțeleagă Ministerul de Externe britanic era motivul pentru care germanii erau atât de agresivi în mod gratuit. „Este dificil de înțeles ce avantaj se așteaptă ei să obțină printr-o asemenea politică... Nu pot pretinde că știu să dezleg ghicitoarea”⁷⁵, scria noul ministru de Externe, lordul Kimberley (căci Rosebery devenise premier).

Realitatea era că nici guvernul german nu era foarte sigur care erau țelurile sale; sau, cel puțin, diverși oameni aveau idei diferite. Marschall, ministrul de Externe, ajunsese la convingerea că Samoa era aspectul-cheie și că Germania trebuia să obțină controlul asupra acesteia prin orice mijloace pentru a demonstra unui public național nemulțumit și critic că politica externă a guvernului era eficientă. Holstein, supărat din cauza atitudinii necooperante a britanicilor, continua să se dedice planului de a sili Anglia să intre într-o alianță. În 1896 îi spunea unui prieten: „Anglia ne-ar fi o aliată de nădejde... doar dacă nu i-am lăsa nici o

îndoială că pur și simplu am abandona-o în voia sortii dacă nu încheie o alianță oficială cu noi”⁷⁶. Eulenburg, care reprezenta sentimentele multora din elita prusacă, crezuse întotdeauna că încercarea Germaniei de a căuta apropierea de Anglia era o greșeală. „Nu pot să neg că această nouă întoarcere împotriva Albionului îmi încălzește inima. Punctul central al viitorului nostru rezidă în comerțul mondial, iar dușmanul nostru de moarte în acest domeniu este Anglia.”⁷⁷ Cât despre Wilhelm, el întruchipa toate contradicțiile: voia o alianță, voia să înfrângă Marea Britanie, voia un imperiu, voia să fie popular pe plan intern.

Însă lucrul care părea să prezinte interes pentru aproape toată lumea din Ministerul de Externe german era ideea de a vorbi pe față, de a renunța la absurditățile înflorite din limbajul diplomatic internațional, de a urma o politică externă agresivă, care să-și urmărească explicit propriile interese, și de a fi sinceri în legătură cu asta – spre deosebire de britanici, care își îmbrăcau spiritul de acaparare în mituri despre povara omului alb. Se părea că, după patru ani, Ministerul de Externe german începea să simtă o oarecare nostalgie după tradiția pragmatică, bazată pe *Realpolitik* a lui Bismarck. În 1895, Salisbury îi spunea recent numitului ambasador britanic la Berlin că „grosolănia comunicărilor germane s-a accentuat mult față de vremea lui Bismarck” și a atribuit-o „dorinței unor oameni mărunți de a continua tradițiile Marelui Cancelar”⁷⁸. Poate că era și o încercare inconștientă de a imita atât de admiratele valori

militare ale armatei germane, care își urmărea agresiv scopurile fără a se lăsa distrasă și fără abatere. De fapt, politica era stângace și confuză și avea de-a face mai mult cu defularea și cu pozele frapante decât cu obținerea unor rezultate. Britanicii nu erau nici pe departe singurii care au observat asta. Un diplomat britanic de la Viena raporta în noiembrie 1894 că austriecii se plâneau că politica externă germană era guvernată de „impulsuri subite”. Erau „o lipsă totală a unei mâini călăuzitoare la Berlin în afacerile externe” și „o confuzie absolută în minister”⁷⁹.

Această absență a unei perspective clare – acest haos chiar – devenea caracteristică politicii germane. Chiar și cei care făceau parte integrantă din sistem își dădeau seama de asta. Holstein se plângea în particular că uneori i se părea că lucrează într-un „guvern de operetă”.

Problema era că, atunci când redactase constituția Germaniei, în 1871, Bismarck lăsase mari lacune și contradicții, neprecizând intenționat care sunt puterile funcțiilor și instituțiilor de la vârful guvernării și relațiile dintre acestea. Acest lucru i-a permis să exercite un control fără precedent asupra tuturor aspectelor. De exemplu, balanța exactă de putere dintre împărat, cancelar și consiliul prinților nu fusese niciodată definită; și existau efectiv două guverne centrale – cel german, cu Reichstagul, adunarea sa reprezentativă greu de controlat, și cel prusac, dominat de o clică de iuncheri conservatori, cu propria adunare, Landtagul, al cărui sistem de vot înclina foarte mult în

favoarea iuncherilor înșiși. Ceea ce lipsea era un corp ori un proces profesional, împărtășit de toți, sistematizat la vârf, care să coordoneze politica și luarea deciziilor, așa cum exista în Marea Britanie. Bismarck făcuse el însuși asta, iar Wilhelm pur și simplu nu era în stare să-i ia locul. „Ca rezultat al faptului că nu există o personalitate copleșitoare căreia să-i fie subordonați șefii de departamente, acum se exprimă cele mai contradictorii opinii la cel mai înalt nivel”⁸⁰, observa un diplomat german la un an după plecarea lui Bismarck. Probabil că nimeni nu ar fi putut să facă această treabă – numărul chestiunilor de care se ocupa guvernul sporea an de an, devenind tot mai complicate –, dar Wilhelm, prin insistența sa că el se află la conducere, prin atitudinea lui schimbătoare, prin faptul că se lăsa influențat de lingușeli și nu suporta criticile, îngreuna și mai mult situația. Prin plecarea lui Bismarck se înstăpânea un „război hobbesian al tuturor agenților din cadrul guvernării împotriva tuturor celorlalți agenți”⁸¹.

Problema nu se limita doar la guvern, ci exista și în armată. Practic, primul lucru pe care îl făcuse Wilhelm după ce devenise kaizer fusese să se adreseze armatei sale. În prima sa proclamație afirma: „Eu și armata ne-am născut unul pentru altul și vom rămâne împreună mereu, fie pace, fie război, după cum va fi voia Domnului”⁸². Își exprima în mod constant dragostea și admirația pentru forțele armate și se identificase cu acestea, petrecând mare parte a fiecărei săptămâni la Potsdam, unde își inspecta regimentele,

schimba designul uniformelor lor, lua parte la manevre de război – în care, invariabil, era lăsat să câștige. Conform prevederilor constituției germane, el era comandantul suprem al armatei, iar aceasta îi raporta exclusiv lui – nu națiunii sau guvernului. Era o putere pe care Wilhelm o păstra exclusiv pentru el. Când era furios, amenința că va folosi armata pentru a lansa o lovitură de stat ca să scape de Reichstag. Când se simțea războinic, descria cum ar conduce-o în luptă. Pe furiș, șefii de stat-major își exprimau exasperarea și râdeau de purtările lui. Nici unul dintre ofițeri nu își făcea iluzii că Wilhelm ar putea „să conducă trei soldați peste un șanț”⁸³, cum îi plăcea să spună generalului Waldersee, nemulțumitul fost mentor al acestuia. Și, la fel ca și cu guvernul, era incapabil să ofere o atenție consecventă și o vedere de ansamblu a planurilor și politicii militare și nici nu permitea altcuiva s-o facă, blocând orice încercări – Caprivi, care era general, a făcut câteva – de a aduce armata sub controlul și supravegherea guvernului. Nimeni din afara armatei, nici măcar cancelarul, nu avea autoritatea de a fi informat despre planurile și intențiile șefilor de stat-major. În loc să-i submineze eficiența – așa cum făcuse în cazul guvernului –, a făcut forțele armate germane mai independente și mai asertive. A încurajat, de asemenea, o cultură introspectivă, solipsistă, insuficient mediată de contactul cu Germania civilă, alături de o serie de supoziții nu foarte diferite de ale altor armate, dar mai extreme. În rândul ofițerilor germani războiul avea să fie considerat tot

mai mult inevitabil și necesar și urmau să se facă planuri fără a se lua în calcul realitățile politice sau diplomatice. Mici urme ale acestor tendințe existaseră cu mult înainte de Wilhelm. Armata era unul dintre simbolurile cele mai vizibile și mai impresionante ale noii Germanii și rolul central pe care îl jucase în crearea acesteia dăduse naștere unui cult necritic al admirației pentru manierele și metodele ei în toate regiunile și la nivelul tuturor claselor sociale, care urma să aibă și el efecte dăunătoare. Însă identificarea publică a lui Wilhelm cu armata, încurajarea independenței ei și refuzul lui de a accepta că acest lucru s-ar putea să nu fie tocmai înțelept aveau să exacerbeze tendințele respective.

Sfârșitul anului 1894 a marcat finalul fazei liberale a lui Wilhelm și al încercării explicite a Germaniei de a-și face din Marea Britanie o aliată. Caprivi a demisionat pentru ultima oară în octombrie 1894, epuizat. Guvernul se clătina înapoi spre dreapta. Wilhelm a ordonat să se adopte o legislație pentru suprimarea Partidului Social-Democrat – exact cum făcuse și Bismarck cu patru ani înainte –, cerând în același timp o creștere majoră a cheltuielilor militare și intensificarea serviciului militar. Înlocuitorul lui Caprivi, găsit de Eulenburg, a fost prințul Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingfürst, în vârstă de 75 de ani, un mare fost diplomat și rudă îndepărtată a lui Wilhelm, cu proprietăți și simpatii rusești, ales deoarece Eulenburg s-a gândit că era bătrân, obosit și va face ce i se va spune. Reichstagul a rămas totuși la fel de neascultător ca întotdeauna. Partidele de centru și de

stânga, cu care Wilhelm (și consilierii săi) refuzau să trateze, au votat împotriva guvernului. Principalele partide de dreapta, conservatorii și național-liberalii, pe care Wilhelm sperase să le ralieze cu acțiunile lui împotriva stângii, au cerut concesii pentru propriile agende, mai ales privilegiile și protecționismul care mențineau clasa iuncherilor atât de influentă. Guvernul era acum forțat adesea să meargă mai departe decât voia – miniștrii săi ținând discursuri agresive împotriva oricărei țări pe care partidele o urau cel mai mult în acel moment și menținând ridicate tarifele la cerealele importate, ceea ce făcea ca hrana să fie scumpă pentru săraci, pentru a le păstra de partea sa. Iar în tot acest timp sprijinul pentru Partidul Socialist era tot mai amplu. La alegerile pentru Reichstag din 1893 câștigase 25% din voturi. Vechile divizări păreau mai adânc înrădăcinate ca niciodată, iar guvernul lui Wilhelm părea deopotrivă incapabil și deloc dornic să încerce să le soluționeze.

Cu prilejul vizitei lui Wilhelm la Cowes din 1895 a fost cât se poate de evident că relațiile anglo-germane nu mai erau în luna de miere. Edward bombănea că Wilhelm se plimba pe acolo de parcă era „stăpân la Cowes”⁸⁴, iar când în sfârșit *Meteorul* lui Wilhelm a învins *Britannia*, în anul următor, Edward și-a vândut iahtul. Între timp, Wilhelm era supărat deoarece familia engleză nu fusese entuziasmată de prima lui regată de la Kiel. Până la urmă George participase fără tragere de inimă la festivitățile nebunesc de extravagante (în

mijlocul unui lac din apropiere de Hamburg se ridicase o întreagă insulă, doar pentru o săptămână, pentru dineul de gală organizat de Wilhelm pentru 600 de invitați), dar declarase pe față că nu putea să accepte nici un fel de titluri onorifice. Wilhelm o luase ca pe o ofensă și o pusese pe seama intrigilor Alexandrei⁸⁵.

La Cowes cei din suita sa vedeau insulte din partea britanicilor peste tot. „Grăsanul prinț de Wales a fost din nou neînchipuit de grosolan cu Maiestatea Sa”⁸⁶, i-a scris lui Holstein un membru al suitei. Nici Wilhelm nu s-a purtat cu prea mult tact. La un cocteil de la bordul iahtului *Hohenzollern*, ticsit cu oaspeți de vază englezi, l-ar fi numit pe Bertie „Bătrânul Păun”⁸⁷. A adus o fanfară de 30 de oameni care a cântat, fără să fie invitată, de fiecare dată când a prins ocazia, și două canoniere germane noi, sclipitoare, care au tăiat calea iahtului și au tras 21 de salve de tun – dând vizitei un statut oficial pe care nu trebuia să-l aibă. La aniversarea victoriei prusacilor împotriva francezilor din 1870 a ținut un discurs în care lăuda supremația armatei germane. Presa britanică l-a bombardat cu critici acide. Publicația *The Standard*, până atunci progermană, i-a sugerat kaizerului să plece acasă înainte să mai insulte pe altcineva, comentariu pe care Wilhelm încă și-l amintea și după cinci luni, când i-a spus reginei că ziarul fusese „foarte aspru”⁸⁸ cu el.

Și, pentru a înrăutăți lucrurile, lordul Salisbury, recent reales prim-ministru, nu și-a ascultat propriul sfat de a-l trata pe kaizer „ca pe o femeie geloasă care insistă să i se acorde

întreaga atenție tuturor admiratorilor ei”⁸⁹. El a întârziat două ore la o întrevedere cu Wilhelm. Audiența fusese fixată pentru a discuta despre Chestiunea Orientală – aparentul colaps iminent al Imperiului Otoman și modul în care avea să fie împiedicat să provoace haos în Europa de Est. Salisbury avea un plan de împărțire a teritoriilor sale. Wilhelm – printre glumițele acide pe marginea întârzierii premierului – a fost disprețuitor. Salisbury a fost taciturn și impenetrabil. A doua zi kaizerul a decis că vrea să mai discute o dată. Salisbury nu și-a făcut apariția. El a afirmat după aceea, cerându-și nenumărate scuze, că avusese o întrevedere cu regina în același timp, nu primise mesajul și îl prinsese ploaia. Wilhelm l-a convocat din nou. De data aceasta nu a apărut deoarece a zis că trebuia să fie la Londra devreme. Nimeni nu l-a crezut pe de-a-ntregul, mai ales kaizerul⁹⁰. Unul dintre membrii mai puțin devotați ai suitei lui Wilhelm i-a spus lui Holstein că el crede că premierul pur și simplu nu suporta să-l mai vadă pe kaizer⁹¹.

Chiar și așa, anturajul și miniștrii lui Wilhelm au continuat să-și facă griji în legătură cu susceptibilitatea stăpânului lor față de Anglia. „Sper foarte mult ca Maiestatea Sa să se întoarcă în curând... deoarece mă tem foarte mult de influența englezilor”⁹², îi scria lui Holstein un membru al suitei sale.

^{*1} Era atât de celebră, încât o specie de maimuță sud-americană cu mustăți somptuoase a fost denumită

„tamarin imperial” după el, deși, fapt care nedumerește, mustățile acesteia se curbează – într-un mod impresionant – în jos.

*2 Fiica celei mai mici fete a Victoriei, Helena, și a lui Christian de Schleswig-Holstein. Căsnicia a fost un dezastru: Aribert o trata îngrozitor și era aproape sigur homosexual. S-au despărțit în 1900.

Capitolul 7

Perfidul Țarat Rus (1895-1897)

Toată lumea a fost entuziasmată de urcarea pe tron a lui Nikolai al II-lea. Rușii educați tânjeau după liberalizare. Încercările guvernului de a împiedica schimbarea socială și indolența de a nu gestiona foametea cumplită de la începutul anilor 1890 îl discreditaseră foarte mult, iar politicile de rusificare ale lui Aleksandr duseseră la apariția unor mișcări separatiste înverșunate în zonele mai îndepărtate ale imperiului. În afara Rusiei, așteptările erau însă chiar mai mari. Atât regina Victoria, cât și kaizerul sperau că tânărul țar va înclina spre ei și erau convinși că soluția avea să constituie relațiile regale. Britanicii – inspirați de vizita triumfătoare a lui Edward în Rusia – credeau chiar că văd germenii unei liberalizări veritabile. Arthur Ellis, ofițerul de palat al prințului de Wales, îi raportase reginei: „Primele acte ale noii domnii indică măsuri liberale – cenzura presei la telegrame a fost anulată... spre consternarea și uluirea ultraconservatorilor”. Țarul spusese unei delegații din atât de persecutata Polonie că „toți supușii săi sunt egali și la fel

pentru el”¹. Konstantin Romanov, văr de gradul al doilea cu țarul, scria în jurnalul său: „Cum să nu-l admiri... atâta simplitate, atât calm, modestia în care există atâta măreție și mai ales acea privire limpede, adâncă, expresivă nu pot să nu farmece și să încânte”². Adevărul era că Nikolai era în așa măsură o pânză goală, se știau atât de puține despre el, în afară de farmecul său personal și de blândețea lui, atât de admirate, încât era ușor să se proiecteze asupra lui tot felul de speranțe deșarte.

În Rusia, iluzia nu a durat mult. În februarie 1895 o delegație politicoasă a unei zemstve din regiunea Tver i-a solicitat țarului ca „exprimarea nevoilor și gândurilor nu doar ale administrației, ci și ale poporului rus să poată ajunge la înălțimea tronului”. Ambasadorul britanic la Sankt-Petersburg a remarcat că vorbele lor fuseseră „formulate în cel mai loial limbaj și exprimau doar speranța ca zemstva să se dovedească a fi mijlocul de comunicare directă între Maiestatea Sa și popor”³. Însă ministrul de Interne îi spusese țarului că aceasta era o încălcare a prerogativelor lui și o critică implicită a politicilor tatălui său. Nikolai a decis că reprezenta un precedent periculos, o încercare de a lua parte la guvernare. Răspunzând petiției zemstvei, a respins-o, spunând că nu sunt decât „visuri necugetate”. „Voi menține principiul autocrației la fel de ferm și de neabătut cum a fost păstrat de neuitatul meu tată”, a adăugat el. În cercurile guvernamentale s-a înțeles că discursul fusese scris de cel mai reacționar consilier al lui Aleksandr al III-lea,

Pobedonoshev. „Discursul crease o impresie cât se poate de nefavorabilă”⁴, scria ambasadorul britanic; „o impresie extrem de proastă”⁵, repeta un important diplomat rus. Adevărul era că, în acest secol, urcarea pe tron a unui nou țar stârnise întotdeauna fantezii de liberalizare și reformă; de fiecare dată se alesese praful de ele.

Totuși, țarul a continuat să-și exprime afecțiunea pentru „rudele sale engleze” și i-a spus ambasadorului britanic cât de mult voia să aibă „relații cordiale cu Anglia” și că, de vreme ce nu mai exista nici o diferență de opinie între cele două țări, ar trebui să acționeze „în perfectă armonie”⁶ pentru a soluționa problemele lumii. De Anul Nou, în 1895, i-a scris entuziasmat lui Edward despre delegația din partea Regimentului Gărzilor Cenușii Scoțiene care îi adusesese noua uniformă: „Mi se par niște tipi foarte de treabă... Nu pot să spun cât de mândru și de încântat am fost”⁷. Nu mult după aceea Rusia și Marea Britanie au început negocierile pentru a soluționa disputele privind granițele munților Pamir din Himalaya. Pentru a demonstra noua apropiere, în salonul privat al țarinei, deasupra șemineului, era un portret al reginei. Alix și regina întrețineau o corespondență regulată^{*1}, iar regina a început să-i scrie periodic „Dragului Nicky”, semnându-se „Bunica”, interesându-se de sănătatea „sărmanei Alicky” și mai povestindu-i câte o bârfă din familie. Când s-a născut primul lor copil, Olga, în noiembrie 1895, cuplul imperial a rugat-o pe regină să-i fie nașă. *The Daily Telegraph* scria că nașterea „e privită cu mult interes

prietenesc în această țară, unde tot ceea ce are legătură cu prezentul și viitorul Rusiei este subiectul unei evaluări inteligente și pline de simpatie”⁸. Părea firesc ca această cordialitate să ducă la o nouă atitudine în relațiile anglo-ruse.

În spiritul unei cooperări eficiente, guvernul britanic a început să-i invite pe ruși să colaboreze. Le-a solicitat să exercite presiuni asupra guvernului otoman, care în 1894 și 1895 comisese o serie de masacre împotriva armenilor, un grup de etnici creștini din imperiul turc ce milita pentru autodeterminare. Rușii au refuzat. La începutul anului 1895 le-a cerut rușilor să sprijine o cerere de armistițiu în Extremul Orient, unde chinezii, după ce stârniseră un război cu Japonia, fuseseră bătuti măr și implorau Marile Puteri să le vină în ajutor. Rușii au fost evazivi; de fapt, a fost imposibil să se obțină vreun răspuns de la ei. Solicitățile nu erau ieșite din comun: Rusia pretindea de multă vreme că era apărătoarea creștinilor din Imperiul Otoman. Cât despre Extremul Orient, nu era în interesul nici unei puteri occidentale să lase Japonia să-și stabilească un avanpost în China, ultima mare „floare” colonială neculeasă, care se întâmpla să fie și exact lângă Rusia. Britanicii au fost dezamăgiți. Apoi cele două țări au avut un dezacord în aprilie 1895, când rușii – dându-și brusc seama că japonezii plănuiau să anexeze provincia Manciuria din nordul Chinei, cu care aveau și ei planurile lor – le-au solicitat britanicilor să le sprijine campania militară de alungare a lor. De data asta britanicii au fost cei care au refuzat. Nu vedeau nici un motiv

pentru care să stârnească ostilitatea noii puteri *de facto* ce se ridica în Extremul Orient și considerau că interesele britanice nu erau direct amenințate. Lordul Rosebery a avut însă grijă să spună *nu* cu „mare delicatețe”, nevrând să le „trântească ușa în nas”. Rușii nu au fost impresionați. Ambasadorul la Londra, baronul Georg von Staal, un obișnuit al scenei mondene din capitală care juca cărți cu prințul de Wales, s-a plâns supărat că Rosebery nu făcea decât să le dea apă la moară rușilor cu vederi antibritanice, care aveau „acum să exclame: «Exact ce v-am spus mereu, că Anglia ne va lăsa de izbeliște ori de câte ori va apărea o criză»”⁹. Presa rusească a criticat Marea Britanie și refuzul acesteia de a ajuta la alungarea japonezilor – o fățarnicie caracteristică, ziceau jurnaliștii.

Regina Victoria i-a scris lui Nikolai, asigurându-l de „cât de profund am regretat eu și guvernul meu că nu putem să ne alăturăm acțiunilor Rusiei și ale celorlalte două puteri împotriva Japoniei, dar în această țară sentimentul că acest lucru este imposibil a fost foarte puternic”. Nu s-a putut abține totuși să se plângă în legătură cu:

...niște articole deosebit de violente și de ofensatoare împotriva Angliei din ziarele rusești *semnate* de... Domnul (al cărui nume nu reușesc să mi-l amintesc în clipa asta [prințul Uhtomski, care avea vederi expansioniste]) care te-a ajutat când ai scris povestea călătoriei tale în India. Aceste [articole] au fost traduse în ziarele englezești și nu

e nevoie să mai spun că au stârnit furie. Însă *cel mai grav* este că afirmă că el este *prietenul tău* și că se bucură de *încrederea ta*, iar ceea ce aștept cu nerăbdare este să se *afle* că tu *nu știi nimic* despre aceste articole și că le *dezaprobi* și sunt sigură că nu te vei supăra pe mine că îți scriu atât de deschis¹⁰.

„Trebuie să spun că nu îi pot împiedica pe oameni să-și exprime deschis opiniile în ziare”, i-a răspuns Nikolai. De fapt, presa rusească era cea mai controlată de stat și cel mai sever cenzurată din lume. „Cât de des nu m-am îngrijorat eu citind în gazetele englezești afirmații foarte nedrepte în legătură cu țara mea! De la Londra mi se trimit constant chiar și cărți în care se răstălmăcesc acțiunile noastre din Asia, politica noastră internă etc.” A încheiat cam tăios: „Sunt sigur că în acele scrieri există tot atât de puțină ostilitate intenționată ca și în cele menționate mai sus”¹¹. Era adevărat că anumite segmente ale presei britanice atacau regulat regimul rus. În octombrie 1895 *The Times* a publicat relatarea lui Lev Tolstoi despre persecutarea brutală a pacifistei secte a duhoborilor, ai cărei membri fuseseră bătuți și înfomețați pentru că refuzaseră să facă stagiul militar. Asemenea multora din statele autocrate, Nikolai era convins că, în ciuda afirmației categorice că nu era așa, guvernul britanic controla presa și plângerile reginei erau nesincere. Ostilitatea presei rusești față de Marea Britanie s-a perpetuat. În noiembrie, în aceeași lună în care regina a devenit nașa fiicei

țarului, sir Frank Lascelles, ambasadorul britanic, i-a spus țarului la plecare, în ultima sa audiență, cât de „descurajator” li se părea britanicilor acest lucru, adăugând delicat că asemenea articole „nu ar fi scrise dacă nu ar fi pe placul celor mai mulți oameni” – prin care se referea la aceia care controlau presa, adică guvernării. Tot ce a zis împăratul a fost că „presa are foarte puțină importanță în Rusia”¹².

În toamnă, la doar câteva luni după semnarea de către cele două țări a unui acord cu privire la munții Pamir, Ministerul de Externe britanic a primit rapoarte că la granițele Tibetului au fost semnalate trupe rusești. Apoi au apărut zvonuri – constant negate de ministrul de Externe rus, prințul Lobanov-Rostovski, un aristocrat de vază, abil și cam arogant dintr-o veche și bogată familie din Sankt-Petersburg, însă confirmate de surse chineze – că le acordaseră un „împrumut” secret de opt milioane de lire sterline chinezilor strâmtorați, care, după ce au pierdut războiul cu Japonia, trebuiau să plătească despăgubiri de război uriașe. În schimb, rușii cereau concesiile comerciale și dreptul de a extinde calea ferată transsiberiană prin Manciuria, marea provincie din nordul Chinei care pătrundea adânc în Siberia. Britanicii nu puteau suporta ideea că Rusia își băga nasul prin China, unde ei făcuseră o grămadă de bani sprijinind guvernul imperial cu împrumuturi, vânzându-le chinezilor mărfuri britanice (mai ales opiu) și, în schimbul împrumuturilor, preluând controlul asupra taxelor vamale chineze. Se temeau că o împărțire sau o luptă ca în Africa

aveau să le submineze poziția acolo. Au decis că suavul și enervant de evazivul prinț Lobanov era „în esență neprietenos”¹³. După un an de negocieri, ambasadorul britanic îl descria ca având „o neîncredere aproape bolnavă față de Anglia și mașinațiunile britanicilor”¹⁴. În 1896 britanicii au descoperit că Rusia „încurajează Franța împotriva noastră în legătură cu Egiptul”¹⁵, după cum s-a exprimat regina. Se părea că, indiferent cât de călduroase erau declarațiile de prietenie ale rușilor, nu se schimbase nimic cu adevărat. În aprilie, când regina s-a întâlnit cu Minnie, mama lui Nikolai, în călătoria pe care aceasta o făcea anual în sudul Franței, i-a spus că era „foarte nefericită” că lucrurile păreau să stea mai rău decât pe vremea lui Aleksandr și „a implorat-o să-i spună asta lui Nicky”¹⁶.

Sincer vorbind, era greu de știut ce se petrecea în guvernul rus. Un motiv era că întreaga funcționare a administrației era haotică. La fel ca în Germania, nu exista un singur organ care să coordoneze politica; miniștrii îi raportau doar țarului, acționau unilateral și adesea în contradicție unii cu alții. Intrigile erau în floare. Un alt motiv era că, asemenea celor mai multe autocrații, regimul nu prea simțea nevoia să se justifice în fața supușilor săi – sau a oricui altcuiva. Presa, strict controlată de guvern, fie era propagandă oficială, fie nu era demnă de încredere. Nu avea nici pe departe autoritatea presei britanice, ce relata și discuta despre treburile, dezbaterile și politica guvernului. În comunicarea cu puterile străine, guvernul rus nu dezvăluia

niciodată neînțelegerile interne sau motivele de întârziere și părea să nu simtă nici o obligație să fie direct. Președintele american Theodore Roosevelt avea să-l descrie istovit drept „un guvern în care lipsa de onestitate este o știință”¹⁷. Când ambasadorul german la Sankt-Petersburg s-a plâns că un ministru rus nu fusese niciodată sincer cu el, Wilhelm a mâzgălit pe raport: „Fără solicitări imposibile! Nici un rus nu a fost vreodată așa!”¹⁸.

Un alt motiv pentru opacitatea rușilor era că la Nikolai era extraordinar de greu de ajuns – spre deosebire de Wilhelm, ale cărui opinii interminabile erau tipărite în presă și care trecea pe la ambasada britanică pentru a-și descărca nervii ori de câte ori avea chef. Încă de la început noul țar s-a ținut departe de public. Era extrem de greu de estimat cât de activ era în guvern – dacă lua decizii sau lăsa guvernarea pe seama unei clii de miniștri – și care era poziția lui cu privire la diferite chestiuni politice. Felul lui de a fi era la fel de incert. Ambasadorul german l-a informat pe Holstein în noiembrie 1895 că un zvon cum că „țarul bea” era „fals. S-a aflat că țarul a fost confundat cu fratele său, care bea foarte mult...”¹⁹. În realitate, Nikolai era enigmatic chiar și pentru propriii miniștri. Își pierdea rareori cumpătul, vorbea calm, evita confruntările și subiectele dificile, aproape niciodată nu își exprima direct dezacordul față de persoana cu care vorbea și nici nu o contrazicea – deși poate că în realitate nu era deloc de acord cu aceasta. Era „exasperant de politicoș”²⁰, după cum a scris mai târziu Serghei Witte, ministrul său de

Finanțe. Un diplomat rus observa că el „stăpânea în cel mai înalt grad arta de a fi de acord cu interlocutorul său, în așa fel încât să-l facă să creadă că a fost deosebit de impresionat și foarte convins de ceea ce i s-a spus – un fel foarte delicat de măgulire”²¹. Adesea se întâmpla exact pe dos. Olga, sora lui Nikolai, credea că această curtoazie de nepătruns devenise un scut menit să ascundă „încordarea nervoasă” și anxietatea permanente pe care le simțea deoarece considera că nu este potrivit pentru poziția pe care o deținea. „Marea Ducesă credea că impasibilitatea împăratului era o mască pe care o purta pentru a-și ascunde sentimentele; [ea a zis:] «...nici unul dintre ei [oamenii lui] nu știa că țarul lor simțea totul atât de profund, încât se temea să nu cedeze nervos în public... poate doar eu și Alicky știam cât de mult suferea și își făcea griji»”²². Desigur, de asemenea, acest lucru îl îndepărta și mai mult de oamenii cu care avea de-a face, ca și cum ar fi înghițit chiar el barierele fizice ale lumii create în copilărie și ar fi înălțat apoi și mai multe. Nu era surprinzător că diplomații plecau urechea la zvonuri, interceptau mesajele corespondenților străini și cântăreau cârcotelile miniștrilor cu agende proprii. „Nimic nu rămâne secret prea mult timp aici, dificultatea este să distingi adevărul de minciuni”²³, scria un diplomat britanic cu experiență.

Adevărul era că Lobanov chiar nutrea o ostilitate rusească foarte tradițională față de britanici, iar rușii chiar încercau să se strecoare în China. Lobanov refuzase să coopereze cu britanicii în privința masacrelor contra armenilor deoarece

era convins că britanicii voiau să creeze tensiuni în Europa de Est și sperau să pună mâna pe o bucată considerabilă din Turcia dacă Imperiul Otoman se destrăma. Britanicii aveau prostul obicei de a intra cu trupele în baza unor pretexte morale și apoi de a se înstăpâni ca din întâmplare – așa cum făcuseră în Egipt în 1882. De asemenea, rușii aveau și ei o comunitate armeană și nu aveau nici un chef să stârneasă cereri de autodeterminare în propria țară încurajându-i pe armenii din Turcia. Mai mult, în ciuda afirmațiilor lui Nikolai cum că între cele două țări nu existau zone reale de conflict, guvernul rus ardea de nerăbdare să urmărească o politică expansionistă în Asia și în Extremul Orient – unde Marea Britanie era principalul imperiu care rivaliza cu Rusia. Numai lipsa fondurilor îl reținuse. Ministrul rus de Finanțe Serghei Witte, poate cel mai deștept demnitar din guvernul lui Nikolai, studiase însă modul în care își dobândiseră britanicii coloniile și piețele fără armate și fără costuri mari – prin „infiltrare pașnică” – și le urma exemplul, cu împrumuturi și căi ferate. Se considera un nou imperialist economic – spre deosebire de cea mai mare parte a elitei conducătoare ruse, care vedea imperiul în principal în termeni de armate, statut și pământ. Există o anumită ironie în faptul că, pentru a le acorda împrumuturi chinezilor, era nevoit ca la rândul său să ia niște împrumuturi uriașe de la francezi.

La fel ca britanicii, Wilhelm nutrea speranțe să spargă gheața dintre Rusia și Germania. La mijlocul anului 1894,

Germania semnase un tratat comercial cu Rusia care redusese tarifele germane la cerealele rusești. (Una dintre consecințele acestuia fusese că înfuriase partidele iuncherilor, dar, pentru moment, asta era altă poveste.) Wilhelm plănuia să continue îmbunătățirea relațiilor printr-o nouă prietenie cu „fermecătorul, agreabilul și scumpul”²⁴ Nikolai. „Pot doar să-mi exprim din nou încrederea absolută în tine și asigurarea că întotdeauna voi cultiva vechile relații de prietenie mutuală cu casa ta regală, așa cum am fost crescut de bunicul meu”²⁵, îi scrisese el tânărului țar la o săptămână după moartea lui Aleksandr, pe care el nu l-a jelit. Wilhelm era convins că, dacă putea să facă apel la instinctele monarhice ale lui Nikolai, să-l zăpăcească pe acesta cu personalitatea lui și cu maniera sa de a câștiga într-o dezbatere, simpatiile germane firești ale țarului aveau să iasă la suprafață. Acesta avea să renunțe la alianța cu francezii, să nu mai cocheteze cu britanicii și să se alătore taberei germane. Wilhelm a decis ca instrumentul pentru noua sa diplomatie să fie o corespondență secretă – de la împărat la împărat –, asemănătoare cu primele scrisori pe care i le trimisese lui Aleksandr al III-lea. Nici măcar Eulenburg nu trebuia să știe. (Prietenul kaizerului și-a dat totuși seama curând că se întâmpla ceva. „Relațiile noastre cu noul Țar nu mă mulțumesc deloc și urmăresc cu reală neliniște politica de familie a Maiestății Sale”²⁶, scria el.) Deși lui Aleksandr îi scrisese în franceză, limba tradițională a diplomației ruse (ambasadorii ruși încă își redactau rapoartele în franceză) și

o moștenire a admirației țarilor pentru Franța prerevoluționară, Wilhelm i-a scris lui Nikolai în engleză. Motivul nu este clar. Cu certitudine, Nikolai știa bine germană. Poate că Wilhelm a respins franceza fiindcă era dornic să-și demonstreze disprețul față de tot ce era galic și a ales engleza deoarece era teritoriu neutru pentru amândoi.

Exact la fel cum încercase să-l întoarcă pe Aleksandr împotriva britanicilor, prima scrisoare a lui Wilhelm din februarie 1895 critica noua administrație franceză pentru că „le deschide porțile celor mai mari răufăcători pe care cei de dinainte abia reușiseră să-i bage la închisoare”. L-a felicitat pe Nikolai pentru atitudinea dură față de zemstva din Tver: „Sunt foarte bucurosi de discursul tău excelent pe care l-ai ținut deunăzi delegației ca răspuns la unele solicitări de reformă!”. S-a plâns că Reichstagul lui se comportă „cât de rău poate, oscilând între socialiștii îmboldiți de evrei și catolicii ultramontaniști [*sic*]; ambele tabere vor fi în curând numai bune de spânzurat, din câte văd”. A descris guvernul liberal britanic ca prăbușindu-se „în batjocura tuturor! Pe scurt, pretutindeni este nevoie ca *le principe de la Monarchie* să se arate puternic”²⁷.

Kaizerul nu era nici pe departe singurul german care credea că Germania putea și trebuia să despartă Rusia de Franța. „Am mari speranțe, că veni vorba, că simpatiile germane ale Țarului vor ieși la suprafață...”, îi scria lui Holstein ambasadorul german la Paris. „Povestea de dragoste foarte nefirească dintre Republică [Franța] și țarul absolutist

este precum bastardul unei leoaice și al unui tigru, nu rodul iubirii, ci al răului.”²⁸

În timp ce britanicii refuzau să se alăture campaniei Rusiei de alungare a japonezilor din Manciuria, Germania o sprijinea în mod vădit. Mai mult decât atât, Wilhelm I-a îndemnat pe Nikolai să facă mai multe eforturi în Extremul Orient – să-și asume „sarcina măreață” – „de a civiliza continentul asiatic și de a apăra Europa de invaziile mării rase galbene”²⁹. Al doilea țel al corespondenței sale diplomatice era, i-a spus el ministrului său de Externe, „să limiteze Rusia la Asia de Est, astfel încât să acorde mai puțină atenție Europei și Orientului Apropiat”³⁰. I-a spus lui Nikolai că va „face tot ce îmi stă în putere pentru a menține liniștea în Europa și, de asemenea, pentru a păzi spatele Rusiei astfel încât să nu vă stânjenească nimeni acțiunile”. A propus ca ei doi să se întâlnească în vara aceea pe iahturile lor pentru „a avea o mică discuție între noi... Ar fi foarte plăcut”³¹. Și-a repetat oferta, în fața diferitor ruși de rang înalt aflați în vizită, de a păzi frontul de vest al Rusiei dacă s-ar declanșa un război în Orient, fără să-l informeze pe nici unul dintre miniștrii săi că a făcut asta. Această promisiune era extraordinar de serioasă, de vreme ce se presupunea că includea la nevoie și contracararea Austriei. Când Eulenburg a aflat, în cele din urmă, despre toate astea, s-a îngrozit. „Maiestatea Sa s-a angajat astfel singur – fără Hohenlohe. Asta îmi creează și mai multe probleme de rezolvat, ceea ce mă umple de groază!... Dacă aude Hohenlohe de scrisoare de la

altcineva decât de la mine, o să plece [adică va demisiona] de îndată. Și totuși, *trebuie* să știe despre asta!”³² Însă promisiunile și afirmarea unei strânse prietenii de către Wilhelm nu au adus nimic concret din partea rușilor, doar permanenta politețe a lui Nikolai. El i-a fermecat pe toți germanii, inclusiv pe cancelar, pe care Wilhelm l-a trimis să-și prezinte omagiile, și s-a plâns, satisfăcător, de perfidia englezilor³³. Însă nu a avut loc nici o îndepărtare de Franța. Ba chiar Lobanov a făcut o vizită la Paris, foarte mediatizată, în septembrie 1895, de care Wilhelm li s-a plâns o grămadă – printre alții – însuși ministrului de Externe și în mod repetat țarului. Vizita lui Lobanov îi încurajase pe „afurisiții ticăloși” de francezi să înceapă să-și mute trupe la graniță, se plângea el într-o scrisoare. „Într-o zi, dragul meu Nicky, te vei pomeni brusc, *nolens volens*, implicat în cel mai groaznic dintre războaiele pe care le-a văzut Europa vreodată! Despre care masele și istoria vor spune că s-a stârnit din cauza ta”, scria el câteva zile mai târziu. „...Gândește-te la cumplita responsabilitate pentru îngrozitoarea vărsare de sânge!” Scrisoarea era însoțită de un desen alegoric, „Împotriva pericolului galben”, pe care îl făcuse Wilhelm (de fapt, fusese „schițat” de el și „terminat”³⁴ de artistul Hermann Knackfuss), în care Germania, cu scut și sabie în mâini, stătea pregătită să apere Rusia – o femeie frumoasă care se sprijinea de brațul Germaniei –, în timp ce Anglia și Franța ezitau, năucite de fumul și flăcările care se ridicau de pe o vastă câmpie aflată la picioarele lor pe care mulțimi fără chip

înălțau un buddha și un dragon chinezesc. Abia după mai multe săptămâni a trimis un aghiotant la Sankt-Petersburg pentru a-și repeta avertismentul, împreună cu încă o scrisoare în care îi ținea o prelegere lui Nikolai despre „pericolul ce amenință principiul nostru monarhic prin ridicarea Republicii pe un pedestal în forma în care este arătată prietenia... Nicky, crede-mă pe cuvânt, blestemul lui Dumnezeu s-a abătut pentru totdeauna asupra aceluiași popor!”³⁵ ^{*2}.

Nikolai a continuat să zâmbească. În noiembrie Wilhelm începuse să-și piardă răbdarea. „Maiestatea Sa începe să se supere foarte tare pe Țar din cauza repetatelor respingeri reci...”³⁷, îi scria Holstein prințului Radolin, noul ambasador german la Sankt-Petersburg.

Adevărul era că guvernul rus nu voia să-i îndepărteze pe germani, însă nu avea nici o intenție să abandoneze alianța cu Franța. Francezii se dovediseră a fi utili. Or fi fost ei niște republicani dezgustători (după cum îi vedea regimul rus), însă asta cântărea mai puțin decât disponibilitatea lor de a acorda împrumuturile uriașe de care depindea statul rus – intervenind atunci când Bismarck refuzase s-o facă. Ei împărtășeau neîncrederea Rusiei față de Marea Britanie și, mai presus de toate, antipatia lor față de Germania însemna că Rusia avea un aliat de nădejde pentru a contrabalansa Germania în Europa. Slavofilia câștiga teren în guvern și la curte, unde personalități conservatoare influente, precum unchiul și cumnatul lui Nikolai, marele duce Serghei, care

cândva ar fi văzut Germania ca pe o aliată ideologică, o considerau acum o rivală ideologică, politică și teritorială.

Cât despre farmecele personale ale lui Wilhelm, Nikolai cunoștea foarte bine neîncrederea părinților săi în kaizer. Antipatia lui Minnie jucase în mod cert un rol, dar și Nicky era iritat de încercările insistente, adesea brutal de evidente ale kaizerului de a-l manipula. Considera că își dă aere de superioritate. „L-am primit pe Moltke, aghiotantul care mi-a adus o scrisoare și un desen de la enervantul Monsieur Wilhelm”³⁸, a consemnat el în jurnal după altă misivă urgentă a lui Wilhelm din septembrie 1895. Avea să-i spună lordului Salisbury că Wilhelm i se părea agitat și nervos, iar el, fiind „un om liniștit... nu putea să suporte oamenii nervoși. Nu putea să rabde o conversație prea lungă cu Împăratul William, căci nu știa niciodată ce va face sau ce va spune acesta. Am înțeles că a spus că Împăratul William are maniere proaste; că acesta îl înghiontea în coaste și îl lovea cu palma pe spate, ca un școlar”³⁹. Nici Alix nu avea nimic bun de zis despre Wilhelm. Deși lui Wilhelm îi plăcea să-și asume meritul pentru faptul că Alix și Nikolai erau împreună, ea își amintea de vizitele lui din copilărie în Hessen-Darmstadt: fusese bătăran și autoritar⁴⁰. Fusese nepoliticos cu tatăl ei, una dintre puținele figuri publice care stătuseră alături de Vicky după moartea tatălui lui, și cu fratele ei Ernie; și nu putea să-i ierte pe el și pe Dona pentru stigmatizarea publică a surorii ei Ella (pentru care Wilhelm avusese cândva o pasiune copilărească) drept o „trădătoare a

credinței și patriei ei”⁴¹ deoarece se convertise la ortodoxie.

Totuși, o parte din Nicky era sensibilă la Wilhelm. Acesta era unul dintre puținii care înțelegeau cum e să fii împărat și avea o ciudată capacitate de a ținti cu precizie îngrijorările și vulnerabilitățile oamenilor. „Principiul monarhic” era una dintre puținele idei supranaționale care îi plăceau lui Nicky. Asemenea multor aristocrați ruși, i se părea că alianța cu Franța republicană îl făcea să nu se simtă în largul său și avea o neîncredere instinctivă față de britanici. Au existat momente în care iscodelile lui Wilhelm au atins o coardă sensibilă, iar Nikolai a fost convins să i se confeseze împăratului german. „Sunt foarte de acord cu ceea ce spui la sfârșitul scrisorii tale despre britanici”, a răspuns Wilhelm unei plângeri a lui Nicky. „Fanfaronada lor împotriva noastră îi face să fie extrem de ridicoli.”⁴² Iar o apropiere de Germania nu era chiar de neconceput. Printre numeroasele facțiuni din guvernul rus era și una progermană din care făceau parte oameni precum marele duce Vladimir, unchiul germanofil al lui Nicky, ca și contele Fredericks, ministrul Curții țarului, care considera Germania „ultimul bastion al ideii de monarhie; avem nevoie de ea tot așa cum și ea are nevoie de noi”⁴³. Ministrul de Finanțe, Serghei Witte, credea că Rusia trebuie să fie în relații bune cu vecina ei, chiar și numai pentru a micșora imensele sume cheltuite pe înarmarea graniței cu Germania de la expirarea Tratatului de Reasigurare în 1890.

În 1896 atât germanii, cât și britanicii erau frustrați de

faptul că nu făceau nici un progres cu rușii. În loc să dea vina pe țar, ei îi considerau răspunzători pe miniștrii acestuia – în special pe Lobanov, ministrul de Externe. Wilhelm și Holstein au tras concluzia că țarul era „neinteresat” de politică și că Lobanov conducea politica externă; ei îl vedeau ca pe un protejat al împărătesei văduve, pe care o considerau o antigermană notorie⁴⁴. Însă adevărul era că Nikolai avea aceleași păreri ca și ministrul său de Externe și că îi plăcea de Lobanov, care era renumit ca om spiritual și amuzant. Amândoi împărtășeau xenofobia neoficială care părea să caracterizeze curtea și Ministerul de Externe ruse. Țarul îi numea pe japonezi maimuțe galbene și reușea destul de bine să facă distincție între sentimentele lui pentru verișorii săi englezi și neîncrederea sa instinctivă față de Anglia – și Germania. Când s-a acordat împrumutul rusesc guvernului chinez, în 1895, Nikolai a fost încântat, oprindu-se doar să bombăne în jurnal că fusese întârziat de „intrigile britanicilor și germanilor la Peking”⁴⁵.

Însă britanicii și germanii alegeau să-l vadă pe țar așa cum voiau ei să fie: un om bun, în esență receptiv la ei. Până și Donald Mackenzie Wallace, cel mai mare expert britanic în tot ce ținea de Rusia, îl descria pe Nikolai drept un om cu „puternice simpatii umanitare” și cu sentimente calde pentru Marea Britanie, căruia nu îi plăcea Lobanov, dar care cedase cu reticență în fața „marii experiențe diplomatice a lui și a reputației sale internaționale”⁴⁶. Wilhelm, în schimb, îl considera pe Nikolai un inocent care avea nevoie să fie

scăpat de manipulările miniștrilor și familiei lui.

Germanii descopereau întruna că, deoarece ajunseseră târziu la festinul colonial, toți ceilalți își declaraseră deja pretențiile, mai ales în Africa. A da înapoi însemna să se resemneze doar cu câteva colonii minore, a insista însemna conflict cu alte state care își construiau imperii; conflictul colonial devenise, practic, subiectul tuturor neînțelegerilor cu Marea Britanie. În noiembrie 1895, la o petrecere de bunăramas după o partidă de vânătoare, ambasadorul britanic la Berlin, sir Edward Malet, care se pregătea de plecare, i-a spus ministrului de Externe german, Marschall von Bieberstein, că e mulțumit de direcția generală a relațiilor anglo-germane (lăsând la o parte, desigur, subiectul vizitei dezastruoase a lui Wilhelm la Cowes din acea vară, despre care era preferabil să nu se discute). Dar exista, s-a aventurat el să spună, o singură „pată întunecată”: rivalitatea celor două țări ale lor în sudul Africii – mai exact, în Transvaal, enclava din centrul acelei regiuni condusă de buri, urmașii coloniștilor albi olandezi. Prin Compania Britanică a Africii de Sud creată de Cecil Rhodes, Imperiul Britanic controla restul Africii de Sud. Republica bură li se părea o anomalie enervantă celor ca Rhodes, care urmăreau crearea unui imperiu. Și faptul că acolo se descoperise aur făcea ca regiunea să fie deosebit de râvnită. Germanii aveau însă și ei interesele lor. Ei erau unii dintre cei mai mari investitori din micul stat și se știa că îi simpatizează pe buri; le oferiseră sprijin diplomatic și

economic; de asemenea, Krupp le vindea arme. Cea mai importantă colonie a lor, Africa de Sud-Vest, se afla nu departe. Încurajați chiar de buri, care s-au gândit că forța germană îi putea ajuta împotriva guvernării coloniale britanice din ce în ce mai despotice, se vorbea despre transformarea Transvaalului în protectorat german. Ideea unui avanpost bogat în sudul Africii îi entuziasma pe Wilhelm și lobby-ul colonial german. Inutil de spus că britanicii detestau această idee. Malet i-a spus lui Marschall că se simțea obligat să sublinieze că ar putea să apară „consecințe grave”⁴⁷ dacă Germania nu înceta să le acorde ajutor. Marschall i-a răspuns că germanii nu au ce să facă dacă burii îi urăsc pe britanici.

Discuția pare să se fi oprit aici, dar, când Wilhelm a primit un raport despre ea, s-a înfuriat. I-a spus lui Nikolai că ambasadorul a transmis Germaniei un ultimatum și că a fost „chiar atât de nediplomat, încât a rostit cuvântul *război*”⁴⁸. Era un moment în care nimic nu părea să meargă cum trebuia, iar Wilhelm era deosebit de supărăcios. Reichstagul respinsese niște legi pe care el le sprijinise în mod public; miniștrii lui – sătui de intervențiile sale imprevizibile – se hotărâseră de astă dată să acționeze în mod colectiv și amenințau să demisioneze dacă nu se făcea cum voiau ei; părea posibil ca ei să-i impună unele limitări constituționale. Frecvențele lui crize de mânie îl făcuseră pe Eulenburg să se teamă pentru sănătatea lui mentală și pe cel puțin un ministru să se întrebe dacă era „pe de-a-ntregul normal”⁴⁹.

Convocându-l pe colonelul Swaine, atașatul militar britanic^{*3}, Wilhelm i s-a plâns cu amărăciune că, după ce Marea Britanie i-a respins prietenia, acum îl amenința. „Acuzațiile surprinzătoare” ale lui Malet au fost picătura care a umplut paharul, a spus el. „Pentru câțiva kilometri pătrați cu negri și palmieri Anglia a amenințat să-i declare război singurului ei prieten adevărat, Împăratul german”, a spus el mai târziu că ar fi afirmat. Swaine, complet surprins, l-a asigurat că trebuie să fie o neînțelegere. Nu, a spus Wilhelm, totul era în concordanță cu modul în care „presa guvernamentală” a Marii Britanii „se purtase față de mine, într-un fel cât se poate de nejustificat. Germania și Tripla Alianță fuseseră permanent calomniate și hărțuite”. Însă Anglia era cea care făcea o greșeală. Anglia se izolase total prin „egoismul și despotismul” ei. Mai devreme sau mai târziu, Marea Britanie trebuia să aleagă – Germania și Tripla Alianță sau cealaltă tabără. „Colonelul a părut profund zguduit și afectat”⁵⁰, își încheia Wilhelm relatarea acestei discuții.

Salisbury, alertat de iritarea lui Wilhelm, i-a transmis că, indiferent care fuseseră cuvintele lui Malet, acestea nu aveau nici o putere oficială. Kaizerul, calmat, a decis că talentele diplomatice și elocința lui au smuls niște scuze. Aceasta era o concluzie contrazisă de informarea transmisă de Salisbury noului ambasador britanic la Berlin, sir Frank Lascelles, recent întors de la Sankt-Petersburg. „Purtarea Împăratului german este foarte misterioasă și dificil de explicat”, se spunea în raport. „Există pericolul ca el să-și piardă complet

mințile... În chestiunile comerciale și coloniale Germania a fost cât se poate de dezagreabilă, revendicarea malului stâng al Voltei a fost atât de scandaloasă, încât lordul Salisbury a crezut că trebuie să fi fost ideea împăratului însuși, căci nici un om de stat responsabil nu ar fi putut să ceară așa ceva.”⁵¹

Ca pentru a confirma previziunile lui Salisbury, în această perioadă Wilhelm a făcut o serie de intervenții primejdios de inconsecvente în politica externă, care le-ar fi confirmat miniștrilor săi – dacă ar fi știut de ele – că amestecul lui în politică putea fi rizibil de deplasat, dacă nu chiar de-a dreptul periculos. De la începutul anului 1895 foarte mulți se așteptau ca Imperiul Otoman să se destrame. Guvernul său de la Constantinopol părea să se afle într-o stare de haos permanent și crescând, iar căderea sa amenința să dea naștere unei periculoase competiții la care putea participa oricine, pentru dobândirea controlului în Europa Răsăriteană și Levant^{*4}. Întrebarea ce se va întâmpla cu Constantinopolul și cu strâmtoarele de la Marea Neagră – sau Chestiunea Orientală, cum era numită – îi preocupa pe britanici, pe ruși și pe austrieci, care se temeau în special de posibilitatea ca navele de război rusești să ajungă în Mediterana. „Declar foarte deschis că voi sta alături de Austro-Ungaria cu toate forțele aflate la dispoziția mea”⁵², i-a spus Wilhelm ambasadorului austriac, cam la trei zile după ce îi făcuse exact aceeași ofertă și lui Nikolai. Ministrul de Externe austriac a spus că aceasta era cea mai caldă manifestare a prieteniei Germaniei în toți anii de când se încheiase alianța

austro-germană. În preajma Crăciunului Wilhelm i-a spus același lucru și bietului colonel Swaine, pe care îl convocase pentru a asculta încă un discurs în care îi acuza pe britanici că iscă deliberat o criză legată de viitorul Imperiului Otoman – apoi a sugerat ca ei să ia capitala turcă⁵³. Când a aflat de ofertele kaizerului, Fritz Holstein, de obicei cinic și calm, a intrat în panică. „Ce se va întâmpla acum dacă Salisbury, pe care Maiestatea Sa l-a jignit profund, va comunica la Sankt-Petersburg conținutul acelei discuții?”⁵⁴, l-a întrebat el pe Eulenburg. În realitate, nici una dintre marile puteri nu a ales să atace Constantinopolul, iar ofertele lui Wilhelm au rămas secrete.

În mod paradoxal, deși această intervenție periculos de distructivă a rămas nedivulgată, Wilhelm s-a pomenit la începutul anului 1896 în mijlocul unei crize internaționale cauzate de ceva relativ banal și care nu era în întregime vina lui. În ultima zi a anului 1895, 600 de oameni înarmați – toți britanici, dintre care unii ar fi fost ofițeri în armata britanică – conduși de dr. Leander Jameson, un colaborator apropiat al lui Cecil Rhodes, cel mai puternic om din Africa de Sud, creatorul companiei De Beers și constructor declarat al Imperiului Britanic, au trecut granița în Transvaal, într-o tentativă de a răsturna guvernul bur.

Atunci când a auzit vestea, Wilhelm ar fi „turbat”⁵⁵ de mânie. „Republica Transvaal a fost atacată într-un mod cât se poate de ticălos și, după câte se pare, nu fără știința Angliei”, i-a scris el lui Nikolai pe 2 ianuarie 1896. „Eu am folosit un

limbaj foarte dur la Londra și am deschis comunicarea cu Parisul pentru apărarea comună a intereselor noastre puse în primejdie... Nu le voi permite niciodată britanicilor să distrugă Transvaalul!”⁵⁶ Nu era singurul; întreaga Europă a condamnat vehement raidul lui Jameson, despre care mulți bănuiau că fusese sprijinit sau chiar lansat de britanici, deși ministrul Coloniilor, Joseph Chamberlain, l-a condamnat prompt și a negat că guvernul ar fi fost implicat în vreun fel. (De fapt, guvernul britanic era băgat până peste cap în raidul lui Jameson. Acesta fusese plănuțit cu încurajarea explicită a lui Chamberlain, a cărui implicare era acum energetic mușamalizată⁵⁷.) Condamnarea acestui act a fost deosebit de vehementă în Germania. În aceeași zi a sosit vestea că burii i-au înfrânt definitiv pe atacatori. Cu toate acestea, pe 3 ianuarie Wilhelm a intrat la o ședință a miniștrilor săi, cerând forțe de invazie și nave de război. Europa trebuia să dea Angliei o lecție. Miniștrii lui l-au convins să nu facă uz de forță, însă erau și ei la fel de supărați ca el. (Marschall îi trimisese deja lui Salisbury o notă oficială amenințătoare – un prim pas recunoscut pe drumul către un război –, protestând față de „invazie”⁵⁸. Într-un moment semănând aproape cu o farsă teatrală, Hatzfeldt, auzind de eșecul lui Jameson, abia a reușit s-o șterpească de pe biroul lui Salisbury înainte ca acesta să o vadă.) În cele din urmă s-a convenit ca Wilhelm să trimită o telegramă personală în care să-și afirme sprijinul pentru liderul bur, Paul Kruger.

Astăzi textul pare deosebit de banal: „Îmi exprim

felicitățile sincere că dumneavoastră și poporul dumneavoastră ați reușit, prin propriile acțiuni energice și fără a apela la puteri prietene, să restabiliți ordinea împotriva hoardelor înarmate care v-au invadat țara, tulburând pacea, și să asigurați independența țării dumneavoastră în fața unui atac din exterior”⁵⁹.

În Marea Britanie „telegrama Kruger” a iscat un val violent și brusc de furie isterică, o combinație neclară de atitudine defensivă, sentiment de îndreptățire și agresivitate. „Națiunea nu va uita niciodată această telegramă și o va păstra întotdeauna în minte în viitoarea orientare a politicii sale”⁶⁰, titra tăios *The Morning Post*. Kaizerul a fost criticat nu numai în presă, ci și la cluburile gentlemenilor; unele doamne din înalta societate i-au trimis scrisori înveninate. Comercianții germani s-au pomenit cu vitrinele sparte. Privind retrospectiv, reacția publicului pare total disproporționată în comparație cu actul în sine. Telegrama nici măcar nu menționa Marea Britanie, restul Europei condamna la fel de mult actul, iar guvernul britanic denunțase raidul și negase orice amestec. Reacția izvora dintr-o confuzie de prezumții doar pe jumătate conștientizate: că personalul ar trebui să fie mai important decât politicul, iar kaizerul, fiind pe jumătate englez, se cuvenea să nu pună sub semnul întrebării acțiunile britanicilor. Te-ai fi așteptat la așa ceva de la francezi, dar se presupunea că Germania era prietena Marii Britanii. Însă exista, de asemenea, și o nouă impresie de ostilitate fățișă

față de Germania, că era posibil ca aceasta să fie o rivală colonială serioasă care trebuia să fie ținută în șah. Peste toate acestea domnea un sentiment furios de îndreptățire și defensivă, manifestarea unui nou spirit imperialist agresiv care afirma că, deoarece Marea Britanie era specială, deoarece era cea mai mare promotoare a civilizației cunoscută vreodată, nu numai că avea dreptul să le impună altora propriile reguli, ci ei regulile normale nu i se aplicau. Nimeni nu avea dreptul să-i critice acțiunile.

Rudele engleze ale lui Wilhelm erau la fel de furioase ca tot restul lumii. Regina a descris telegrama drept „scandaloasă și foarte neprietenoasă față de noi”⁶¹. Edward a numit-o „un act gratuit de ostilitate” și, dând frâu liber antipatiei sale față de nepotul lui, a continuat: „El a dat dovadă, în plus, de foarte mult prost gust și lipsă de înțelegere, felicitându-i pe buri pentru victoria lor împotriva unui grup... alcătuit exclusiv din supuși ai Reginei. Însă, independent de asta, Prințul de Wales ar vrea să știe ce treabă are Împăratul să trimită vreun mesaj”⁶². Mulți ani după aceea el a numit telegrama Kruger evenimentul care a dezvăluit „adevăratele sentimente”⁶³ ale lui Wilhelm în legătură cu Anglia. Până și George „a vorbit tare și l-a ocărât pe Împăratul german, nepăsându-i ce zice”⁶⁴, a remarcat una dintre doamnele de onoare ale reginei.

Regina i-a administrat nepotului ei german o mustrare trufașă, ca o bunică ce era:

Ca bunică a ta... simt că nu mă pot stăpâni să nu îmi exprim profundul regret pentru telegrama pe care i-ai trimis-o Președintelui Kruger... Este considerată foarte neprietenoasă față de această țară, ceea ce sunt sigură că nu s-a intenționat, și, trebuie să spun, a creat o impresie extrem de neplăcută... Acțiunea dr. Jameson a fost, desigur, foarte greșită și total nejustificată; însă, luând în considerare poziția foarte ciudată în care se află Transvaalul față de Marea Britanie, cred că ar fi fost mult mai bine să nu fi zis nimic... marea noastră dorință a fost întotdeauna să menținem cele mai bune relații cu Germania, încercând să acționăm împreună, dar mă tem că reprezentanții tăi din colonii fac exact pe dos [ceea ce era ironic], ceea ce ne îndurerează adânc⁶⁵.

Wilhelm, care a fost total uluit de mulțimea unanimă de condamnări cu care era asaltat, a cedat imediat. A scris un răspuns umil: „M-am mâniat atât de tare la ideea că poruncile tale nu au fost respectate și că, prin urmare, pacea a fost pusă în primejdie, încât am crezut necesar să arăt asta public... Luam apărarea legii, ordinii și supunerii față de o Suverană pe care o stimez și o ador”⁶⁶. Ulterior avea să dea toată vina pe miniștrii săi pentru această telegramă. Victoria a socotit scrisoarea neconvingătoare și illogică, însă Salisbury a sfătuit-o „să accepte pe deplin toate explicațiile lui fără a cerceta prea îndeaproape adevărul lor”⁶⁷.

La Pretoria, președintele Kruger i-a spus consulului

german: „Cum a strănutat baba, cum ați și luat-o la fugă”⁶⁸.

Wilhelm, sprijinit de Fritz Holstein de la Ministerul de Externe, care era atât de preocupat de reacția britanicilor, încât credea că era posibil ca Anglia să cadă în brațele Franței, a început imediat o ofensivă de promovare pentru a-i face pe britanici să-l îndrăgească din nou. Înainte de sfârșitul lunii ianuarie Hatzfeldt îi propusese lui Salisbury o alianță oficială, pe care, ca de obicei, premierul a refuzat-o politicos. În februarie, când Henry de Battenberg, ginerele reginei, a murit de malarie în războaiele împotriva regatului Ashanti, kaizerul a trimis o delegație foarte numeroasă la funeralii. Când colonelul Swaine, atașatul militar britanic, s-a retras din post, în aceeași lună, Wilhelm l-a umplut de decorații extravagante și l-a declarat prietenul lui personal. În martie, incapabil să-și stăpânească bine-cunoscutul impuls de a-i neliniști pe cei cu care voia să devină apropiat, i-a spus lui sir Frank Lascelles, noul ambasador britanic, că, în ciuda tratamentului groaznic la care fusese supus de presa britanică, trebuia să anunțe Anglia că rușii vor „să distrugă Anglia”⁶⁹ și să anexeze Balcanii, în timp ce Franța plănuiește să saboteze ruta spre India prin Canalul Suez. (De fapt, rușii îi încurajau pe francezi să le facă necazuri britanicilor în Africa și îi invitaseră și pe germani să-i sprijine⁷⁰.) Aceste planuri, insista el, fuseseră aprobate de Nikolai însuși⁷¹. Intervenția lui a avut un efect nedorit. Hatzfeldt raporta cu profundă mâhnire că lordul Salisbury fusese „literalmente îngrozit”⁷² de avertismentul kaizerului, după ce abia începuse să se

relaxeze din nou când aveau vreo întrevvedere.

Nici rudele engleze nu s-au mai îmbunatat. În aprilie, la o nuntă în familie, la Coburg^{*5}, George l-a informat pe Wilhelm că nu va fi bine-venit la Cowes în anul acela. I-a relatat lui Nikolai că Wilhelm „a părut mai iritabil ca niciodată, nici nu mi-a vorbit, ceea ce a fost un lucru bun”⁷³. Cât despre publicul britanic, Hatzfeldt i-a spus kaizerului că, dacă va veni în Anglia în anul acela, cu siguranță va fi huiduit⁷⁴. Respingerile l-au făcut pe Wilhelm să facă și mai multe eforturi. În august a invitat tot personalul ambasadei britanice la un dineu, primindu-i în ținuta Dragonilor Regali. În toamnă i-a făcut lui Lascelles sugestia extraordinară că ar putea să cedeze Marii Britanii coloniile africane ale Germaniei în schimbul unei despăgubiri – dacă dreapta germană ar fi aflat, l-ar fi pus să plătească pentru asta cu capul⁷⁵.

Ciudat era că în Germania – și chiar în toată Europa – telegrama Kruger îi adusesse lui Wilhelm lucrul pe care îl voia cel mai mult: o aprobare entuziastă. Atacul stârnise în Germania un val de sentimente antibritanice intense, mare parte vizând-o pe regina Victoria, simbolul Imperiului Britanic. Un jurnalist britanic relata că o bătrână nemțoaică i-a spus că era mare păcat că regina „este o suverană atât de nedemnă”. Toată lumea știa că este „permanent abțiguită și bea whisky dintr-un ceainic”⁷⁶. Între ei, diplomații prusaci cu vechime îi spuneau „mamaia bețivancă” și „negustoreasa”⁷⁷. Se considera că Wilhelm luase atitudine împotriva Marii

Britanii nerușinate și ipocrite și că îi sprijinise pe curajoșii buri. Totuși, el părea că nici nu observă. Cu câțiva ani înainte, Waldersee remarcase supărat că britanicii își dăduseră seama exact cum să-l manipuleze pe kaizer – nu trebuiau decât să-l trateze rău⁷⁸.

În ciuda faptului că nu existau semne vizibile de schimbare a politicii Rusiei față de Marea Britanie, regina Victoria era în continuare convinsă că era capabilă să-l câștige pe țar de partea ei. Asemenea lui Wilhelm, care învățase lecția de la Vicky, era devotată ideii că relațiile personale puteau să înlocuiască sau să ghideze politica externă. Nepoata ei preferată era țarina și decisese că blândul și fermecătorul Nikolai făcea parte din familie – deși în aprilie 1896 a descoperit că Rusia urzea și ea împotriva Marii Britanii în Africa, îndemnându-i pe francezi să provoace probleme în legătură cu Egiptul.

Ca pentru a transmite clar mesajul că în Rusia nu se schimbase nimic, încoronarea lui Nikolai din mai 1896 fusese eclipsată de genul de dezastru uman care părea să urmărească afacerile rusești. George se așteptase să participe la ceremonie, dar regina l-a trimis pe unchiul lui, Arthur. El i-a spus lui Nicky: „Trebuie să zic că m-am înfuriat, dar nu s-a mai putut face nimic”⁷⁹. A fost un noroc. În ziua de după încoronare țarul le oferea, în mod tradițional, locuitorilor Moscovei un ospăț în aer liber pe câmpul Hodînka, aflat la nord de oraș. În toiul festivităților s-a zvonit că mâncarea era

pe terminate și mulțimea de jumătate de milion de oameni a început să se îmbulzească, mii de oameni murind călcați în picioare în debandada creată. Unchiul și cumnatul țarului, marele duce Serghei, era în mare măsură răspunzător pentru acest dezastru. El neglijase pregătirile, fiind mai interesat să se certe cu alt funcționar de la curte a cărui autoritate asupra evenimentului intra în conflict cu a sa. Nici măcar sarcina elementară de umplere a puțurilor adânci din pământ nu era terminată, prezența poliției era derizorie și a urmat haosul. Gravitatea dezastrului a părut a-i fi inițial ascunsă lui Nikolai – la Windsor se spunea că niște trupuri fuseseră cărate sub tribuna oficială unde stătea el, așa că nu putea să le vadă⁸⁰. Dar nici măcar după aceea el nu a părut să înțeleagă cât era de grav. În noaptea dezastrului s-a dus la un bal la ambasada franceză, în loc să rămână acasă în semn de respect față de morți. Faptul că a băut șampanie în timp ce supușii săi jeleau a pătat imaginea țarului. În schimb, regina Victoria a primit imediat 17 rapoarte de pe câmpul Hodînka, descriind în detaliu circumstanțele busculadei, miile de cadavre zdrobite întinse de cealaltă parte a câmpului imens, mânia și cererile de a fi pedepsiți vinovații⁸¹. Mai rău, Nikolai nu a pedepsit pe nimeni. La curtea imperială opinia generală a fost că marele duce Serghei, care era mult mai înalt decât pirpiriul și tăcutul lui nepot, îl intimidase pe acesta, convingându-l să închidă orice anchetă a dezastrului amenințând cu boicotarea curții. A fost răsplătit cu o avansare, devenind comandant suprem al Moscovei. Chiar și în sânul familiei Romanov au apărut

murmure de dezaprobare. „Cât de nerușinat poți să devii!”, scria despre Serghei în jurnalul său Konstantin Romanov, vărul de-al doilea al lui Nikolai. „...De-ar fi împăratul mai sever și mai puternic!”⁸² Guvernul a părut indolent și corupt, iar Nikolai slab. Câmpul Hodînka a aruncat o umbră nefastă asupra noii domnii.

La Windsor, regina, în spirit de clan, empatiza cu noile ei rude prin alianță și ceilalți membri ai familiei regale. Primul ei gând fusese că „bietul Serge”, care era însurat cu Ella, sora mai mare a lui Alix, „s-ar putea să fie învinovățit”⁸³. A urmat îngrijorarea pentru cuplul imperial, despre care ambasadorul britanic a asigurat-o că „își călcase pe inimă”⁸⁴ participând la balul dat de francezi în timp ce supușii lor zăceau morți și răniți. Regina nu și-ar fi exprimat niciodată o asemenea simpatie pentru tatăl lui Nikolai – s-ar fi plâns de barbaria rușilor. În timp ce Wilhelm încerca în van să obțină o invitație la Cowes, Nikolai și Alexandra au fost invitați la Balmoral la sfârșitul lunii septembrie.

Balmoralul era proprietatea mare și izolată din zona muntoasă a Scoției unde regina stătea din august până în noiembrie. Îi plăcea foarte mult și se simțea liberă acolo. De fapt, iubea acest loc atât de mult, încât decisese că era și ea scoțiană. Când traversa granița, căpăta un fel de accent scoțian ciudat⁸⁵. Restul lumii considera Balmoralul descurajant de departe, incredibil de plictisitor, groaznic de friguros – reginei nu îi era niciodată frig și interzicea să se facă focul – și plin de tartan. Lordul Rosebery spunea că

salonul de la Osborne i se păruse cea mai urâtă încăpere din lume – până când a văzut salonul de la Balmoral⁸⁶. Salisbury numea acest loc „Siberia”⁸⁷ și venea cât mai rar posibil.

Pe 22 septembrie 1896 cuplul imperial și fetița lor, Olga – împreună cu o suită de câteva sute de persoane, inclusiv agenții lor secreți în haine civile, plus 24 de ofițeri și patru sergenți de la poliția metropolitană –, au sosit uzi leoarcă, după ce merseseră prin Edinburgh într-o trăsură deschisă pe o ploaie torențială, și cu o stare de greață după ce fuseseră zgâlțâiți bine în trenul regal. Au fost întâmpinați cu focuri de sărbătoare și torțe. Regina era entuziasmată, Edward purta o uniformă rusească – căciulă din astrahan, pantaloni bufanți, haină lungă cu curea, palton roșu. Nu arăta niciodată foarte bine în uniformă și aceasta îi era invariabil prea strâmtă. George purta kilt. „Este minunat de bună și de prietenoasă cu noi și foarte încântată s-o vadă pe fetița noastră!”⁸⁸, i-a povestit Nicky mamei sale. „Dragii de Nicky și Alicky sunt foarte bine-crescuți și neschimbați și la fel de simpli și de drăguți ca întotdeauna. El pare cam slab, palid și ros de griji, dar scumpa de Alicky este foarte frumoasă și înfloritoare”⁸⁹, îi scria regina lui Vicky.

Pentru că suita țarului era atât de mare, personalul din casa reginei a numit această vizită „ocupația rusă”. Cameristele de la Balmoral au fost nevoite să doarmă câte patru într-un pat. George și May au fost cazați în afara castelului, la șosea. Personalul a observat că Nikolai părea absurd de tânăr, iar Alicky era „neîndoielnic încântătoare...

întotdeauna te extaziază”. Amândoi au părut inițial un pic cam rezervați. Edward se pregătise să-l distreze pe nepotul său și era neîncetat „vesel”⁹⁰. La fel ca înainte, Edward i s-a părut lui Nikolai cam obositor. „Chiar din prima zi unchii mei m-au luat în primire. Par să creadă că e necesar să mă ducă la vânătoare cu gentlemenii cât e ziua de lungă. Vremea este groaznică, plouă și bate vântul în fiecare zi și, pe deasupra, nu am nici un pic de noroc – încă nu am răpus nici un cerb. Aici o văd pe Alix și mai puțin decât acasă.” Țarina a fost copleșită de doamnele de onoare ale reginei și i s-a oferit genul de primire pur entuziastă de care rareori avea parte în Rusia. Nikolai a răsuflet ușurat când Bertie s-a dus la Newmarket să vadă o cursă de cai. „Măcar am putut să fac ce am vrut și *nu* am mai fost obligat să ies la vânătoare în frig și ploaie în fiecare zi.”⁹¹ „Mă bucur că vine și Georgie la vânătoare – cel puțin putem să vorbim despre distracția de care tocmai am avut parte în Danemarca.”⁹² *6

„Am stat de vorbă cu scumpul Nicky” – asta a fost tot ce a spus George. „E exact același băiat simpatic care a fost mereu.”⁹³ În felul său, George avea dreptate, Nicky voia să fie același băiat simpatic și cu George putea să fie. Pe George nu îl interesa deloc să discute politică și nu îi cerea nimic în afară de a fi neceremonios.

Regina vedea lucrurile altfel. Legăturile de familie trebuiau utilizate în scop practic. S-a apucat să-l influențeze pe țar încă de a doua zi după sosirea lui. Trebuia făcut ceva cu privire la dezintegrarea Turciei și la masacrele

împotriva armenilor, a declarat ea. „Am remarcat că, dacă Anglia și Rusia se unesc, sigur trebuie să fie pace și s-ar cuveni să se facă ceva pentru a se realiza asta.”⁹⁴ Nicky a dat aprobator din cap, așa cum făcea când era prins la colț, dar a spus că ar fi dificil. „Împăratul este extrem de receptiv și nerăbdător să pună capăt nelegiuirilor sultanului”⁹⁵, i-a spus ea lordului Salisbury, care a sosit a doua zi.

După ce atâția ani sprijinise Turcia, despre care considera acum că fusese „miza greșită”, Salisbury ajunsese, exact ca Rosebery înaintea lui, la concluzia că o reconciliere cu Rusia era recomandabilă din multe motive – deși aproape toți ceilalți miniștri credeau că probabilitatea ca Rusia să fie de acord era extrem de mică, iar țara încă ura Rusia. Însă, având Canalul Suez sub controlul său, Marea Britanie nu mai avea o nevoie urgentă să țină Rusia departe de Turcia. De fapt, Marina Regală conchisese de curând că nu mai avea capacitatea de a apăra Constantinopolul de Rusia, perspectivă pe care Salisbury părea s-o fi acceptat, dar care nu îi surâdea câtuși de puțin. Credea, de asemenea, că rușii ar fi putut fi convinși să coopereze cu Marea Britanie pentru a impune o înțelegere sau o rezoluție Imperiului Otoman, poate chiar o schimbare de regim, înainte ca anticipata prăbușire a acestuia să provoace și mai multă instabilitate internațională. Premierul a fost suficient de atras de idee pentru a face una dintre rarele sale vizite la Balmoral ca să-l vadă personal pe țar – deși i-a dat instrucțiuni secretarului său particular să-l informeze pe secretarul particular al

reginei că ar fi extrem de periculos pentru el să meargă acolo dacă odaia lui nu va fi încălzită la minimum 16° Celsius. În plus, Lobanov, vicleanul ministru de Externe al lui Nikolai, murise subit de apoplexie în august, pe când alaiul imperial plecase într-o vizită în Austria – așa că țarul avea să fie singur.

„Am avut două discuții foarte serioase cu [lordul Salisbury]”, i-a relatat Nikolai mamei sale. „Este bine ca măcar să afle de la sursă care sunt opiniile și vederile Rusiei.”⁹⁶ Sursa nu părea însă întotdeauna complet clară cu privire la aceste opinii. Prima întrevvedere a decurs destul de bine. Țarul l-a asigurat pe premier că Rusia nu avea planuri în legătură cu India – vizita sa acolo din 1891 îl convinsese de „absurditatea ca Rusia să încerce să pună mâna pe ea... nici un împărat rus întreg la minte nu ar putea visa la asta”. Salisbury a sugerat ca Rusia și Marea Britanie să acționeze împreună pentru a stabiliza Imperiul Otoman. Cu câteva săptămâni înainte avusese loc încă un masacru în Armenia, iar Salisbury i-a spus țarului că la Ministerul de Externe britanic veneau cu duiumul petiții și scrisori care cereau să se facă ceva. Era o anumită ironie în referirea premierului la opinia publică de vreme ce el o disprețuia, deși solicitările coincideau cu convingerea lui pragmatică că Turcia trebuia adusă sub control. Încă o ironie era apelul său la Rusia sub pretexte morale și umanitare – o țară care autorizase și ea pogromuri și suprimase nemilos drepturi democratice de bază. Nikolai nu a părut deloc reticent la exercitarea unor

presiuni asupra sultanului și s-a însuflețit în mod evident când Salisbury a sugerat că Marea Britanie nu avea să mai obiecteze împotriva preluării controlului asupra Constantinopolului și Bosforului de către Rusia, deși lui nu îi plăcea ideea de a-l deschide tuturor navelor, căci asta crea posibilitatea ca în Marea Neagră să intre vase de război străine, nu doar să iasă flota rusă. I-a spus premierului că strâmtoarele la Marea Neagră erau „ușa de la camera în care locuiește el” și că îi trebuia cheia – expresie care a devenit un clișeu în Rusia când se discuta despre Constantinopol. Când Salisbury a atras atenția că era posibil ca Austria și statele balcanice să creadă cu totul altceva în legătură cu asta și că vor trebui despăgubite, Nikolai a părut surprins. Premierul trebuie să fi fost uluit de naivitatea lui.

Salisbury a remarcat, de asemenea, că țarul „s-a exprimat în termeni deloc prietenoși față de împăratul Germaniei”⁹⁷. Cu două săptămâni înainte, Nikolai rămăsese peste noapte la Wilhelm, în Breslau. „Sunt extrem de satisfăcut de întrevederea mea cu împăratul Nikolai”, spusese Wilhelm după întâlnire. „A fost firesc, deschis, comunicativ și cordial, așa cum a fost întotdeauna cu mine. Am fost pe deplin de acord cu privire la toate chestiunile.”⁹⁸ Nikolai i-a spus lui Salisbury că nu poate să suporte prea mult timp compania lui Wilhelm și a adăugat că acesta i-a ZIS că Anglia încearcă să creeze un „sultanat rival” în Arabia – adică încearcă să își rezolve problemele în Imperiul Otoman în propriul avantaj. Premierul i-a spus țarului: „A fost cam perfid din partea lui, de vreme ce

nouă ne zicea în același timp că Rusia pregătește un atac împotriva noastră din cauza Egiptului”⁹⁹. Salisbury a fost mulțumit de întrevedere și i-a spus reginei că a fost „foarte frapat de nespusa sinceritate și dorința [țarului] de a fi în cele mai bune relații cu noi”¹⁰⁰. De asemenea, a fost auzit remarcând într-o discuție cu prințul de Wales că țarul era „foarte diferit de celălalt împărat!”¹⁰¹.

Însă, atunci când s-au întâlnit din nou, peste două zile, Nikolai a schimbat placa. A fost evident că cineva, aproape sigur ambasadorul rus, de Staal, reușise să-l influențeze. Era acum „în mod clar contra oricărui efort de a-l detrona pe sultan în această fază” și îngrijorat de pericolele presupuse de „amestecul în treburile altora”. Când discuția a ajuns la Egipt, a părut cât pe ce să spună că nu avea nici o obiecție față de ocupația britanică, „dar s-a oprit brusc și a schimbat vorba, de parcă simțea că face o imprudență”¹⁰².

Regina nu a vrut să se lase descurajată de lipsa de transparență a lui Nikolai. În ultima lui seară acolo l-a convocat în camera ei înainte de cină și l-a întrebat direct ce crede despre înlăturarea sultanului. Nicky a spus că „el crede că ar fi un risc foarte mare și s-ar putea să ducă la complicații primejdioase”. Ea a mers mai departe și l-a întrebat despre „prietenia” dintre Rusia și Franța și despre vizita lui la Paris, unde urma să plece a doua zi. Nicky a explicat că „a fost o înțelegere pur militară”, care fusese încheiată deoarece ambele țări fuseseră excluse de Tripla Alianță. „Nicky nu a părut deloc să se dea în vânt după francezi și îi părea rău de

vizita la Paris, care era inevitabilă”, a consemnat ea cu optimism. „Eu am zis că e foarte important ca Rusia și Anglia, cele mai puternice imperii, să se împace bine, deoarece atunci va fi cu siguranță pace în lume.”¹⁰³

Grupul rușilor a plecat a doua zi spre Franța. Împăratul a lăsat personalului un bacșiș uluitor de 1.000 de lire, iar împărăteasa o serie de broșe cu perle și diamante doamnelor de onoare¹⁰⁴. Regina i-a trimis lui Nikolai la Paris o scrisoare, rugându-l – cu o insistență pe care Salisbury nu ar fi putut s-o manifeste și cu o speranță în puterea legăturilor de familie pe care Salisbury nu o împărtășea: „Fii amabil și folosește-ți influența ca să le dai de înțeles francezilor că nu intenționezi să-i sprijini în dușmănia lor constantă față de Anglia, care ne dă multă bătaie de cap, în Egipt printre altele”. Ea a adăugat, în încercarea de a-l liniști: „Nu aș fi scris asta dacă nu mi-ai fi spus că înțelegerea aceea sau alianța ori cum se numește ea e doar de natură militară”¹⁰⁵.

De la Paris – unde, spre marea sa uimire și, în cele din urmă, plăcere, cuplul imperial a fost înconjurat de mulțime și aclamat peste tot – Nikolai a fost mai direct. I-a spus Victoriei că nu a discutat cu francezii despre ostilitatea față de Anglia și, „cât despre Egipt, trebuie să recunosc, dragă bunică, că este o chestiune foarte serioasă”. Rușii vedeau lucrurile la fel ca francezii în legătură cu acest subiect; voiau ca Marea Britanie să plece din Egipt deoarece controlul exercitat de ea asupra Canalului Suez era o „amenințare pentru ruta noastră maritimă spre Extremul Orient... Politica – vai! – nu e același

lucru cu chestiunile personale sau interne și nu este ghidată de sentimente personale sau de rudenie. Istoria este adevăratul dascăl în aceste probleme, și al meu personal, cu mențiunea că am avut întotdeauna exemplul sfânt al iubitului meu tată și, de asemenea, rezultatul și dovada tuturor faptelor sale!”¹⁰⁶. Nikolai a înștiințat-o pe bunica lui, cât de delicat a putut, că între state aflate în competiție familia conta puțin sau deloc – o recunoaștere mai realistă a stării de fapt din cadrul relațiilor internaționale decât cea a reginei.

Răspunsul lui trebuie să fi fost o lovitură pentru regină. Nu poate fi o întâmplare că scrisorile prietenoase pe care i le trimitea lui Nikolai s-au rărit foarte mult. Salisbury a insistat totuși. El le-a făcut alte propuneri oficiale rușilor în toamna anului 1896, dar răspunsul acestora a fost lipsit de entuziasm. Tocmai pentru a ilustra detașarea rușilor, spre sfârșitul lunii decembrie Nikolai – în ciuda a tot ce îi spusese lui Salisbury la Balmoral – s-a lăsat convins să dea undă verde unui plan secret extraordinar de imprudent de soluționare a Chestiunii Orientale printr-o lovitură de stat la Constantinopol, sprijinită de ruși, pentru a-l înlătura pe sultan. Planul Nelidov, numit astfel după ambasadorul rus care l-a propus, ar fi îndepărtat toate marile puteri și, foarte posibil, ar fi declanșat un război în regiune. Așa cum scria mai târziu în memoriile sale un diplomat rus important, „ar fi însemnat, indiscutabil, un dezastru pentru Rusia”¹⁰⁷. El a fost împiedicat de Serghei Witte și de francezii îngroziți. Însă a

arătat că Nikolai era îngrijorător de pasibil de aventuri imperialiste riscante.

Nici încercările lui Wilhelm nu au dat rezultate cu Nikolai. Urmărind parcursul țarului prin Europa, el se simțea din ce în ce mai puțin încrezător că întâlnirea lor de la Breslau îi lăsase impresia durabilă la care sperase. Ministerul de Externe german raporta că între Breslau și Balmoral Nikolai se întâlnise cu mama sa la Copenhaga și că ea îl convinsese să-și schimbe părerea bună pe care o avea despre Wilhelm; apoi fuseseră toate ovațiile de la Paris¹⁰⁸. Panicat, kaizerul s-a autoinvitat în Hessen-Darmstadt, unde țarul stătea la cumnatul său Ernie înainte de a se întoarce acasă. A fost o mare gafă. Nikolai considera că șederile sale în Hessen-Darmstadt erau vacanțele lui personale, când putea să se destindă după solicitările călătoriilor oficiale. El și Alix se relaxau acolo ca nicăieri altundeva. Sosirea lui Wilhelm nu a fost primită cu bucurie. Mai mult, vizita în Franța nuanțase părerea lui Nikolai despre Germania. Trecând granița în Germania, a observat că brusc totul părea „negru, întunecat și plictisitor!”¹⁰⁹. Dând cu ochii de un Nikolai vădit neprietenos, Wilhelm a decis să dea vina pentru eșecul său pe marele duce Serghei, autoritarul unchi antigerman al țarului. „În prezența lui, împăratul este remarcabil de dificil și de rezervat... Serghei este demonul rău al împăratului și cel mai energetic dușman al nostru.”¹¹⁰ Totuși, era greu de aruncat toată vina asupra lui Serghei. Când Nikolai a ajuns înapoi la Sankt-Petersburg, i-a cerut lui Wilhelm să nu îi mai

scrie personal, sub pretextul că este îngrijorat că Hohenlohe, cancelarul, nu știa de scrisori. Wilhelm a ignorat această cerere. Noul ministru de Externe rus – numit după cinci luni de indecizie de la moartea lui Lobanov la Viena – a fost altă dezamăgire. Conte Mihail Muraviev era calm și curtenitor, un imperialist rus entuziast cărui îi plăcea șampania și era considerat extrem de ostil față de Germania – nu în ultimul rând deoarece cu câțiva ani înainte Wilhelm împiedicase personal numirea sa într-un post la Berlin. Informatorul lui Fritz Holstein din Moscova îl numea „porc”¹¹¹ și lingău. Ca aspect pozitiv, observa sursa lui Holstein, nu era „un prieten al Franței... crede că englezii sunt dezgustători și simte o ură fanatică față de polonezi”. Holstein a conchis că intervențiile personale ale lui Wilhelm au avut un efect nedorit. „Fără Breslau și fără Darmstadt poate că lucrurile ar fi stat mai bine. Nu există nici o îndoială că țarul nu avea nici un chef să-l mai întâlnească pe kaizerul nostru și este realmente deplorabil că acesta pur și simplu se ține după coada lui.”¹¹²

Totuși, mesajele din Rusia erau contradictorii. Chiar în momentul în care Nikolai l-a numit în funcție pe Muraviev, pe care britanicii îl considerau „încrezut și vanitos ca o femeie”¹¹³, Serghei Witte, ministrul de Finanțe al lui Nikolai, considerat acum în general cel mai influent și mai important sfetnic al său, i-a făcut o aluzie recent instalatului ambasador britanic, sir Nicholas O’Conor, că era posibil ca până la urmă guvernul rus să fie interesat de o soluție cu Marea Britanie. În noul an 1897 Witte i-a spus ambasadorului: „Rusia nu mai

vrea nici un metru în plus de teritoriu, are mai mult decât poate dezvolta în următorii 200 de ani. Ea vrea pace; pentru a încuraja comerțul și industria și pentru a îmbunătăți situația oamenilor. Vechea școală care voia să extindă Rusia până la Bosfor a murit”¹¹⁴. După cum a arătat Planul Nelidov, poate că așa gândea Witte, însă existau destui politicieni și comandanți ai armatei din „vechea școală” care gândeau exact pe dos. Cu toate acestea, între Anglia și Rusia au început unele discuții oarecum sporadice despre politicile lor în China, iar în spatele scenei și în ciuda simpatiei publice din Marea Britanie pentru disidenții ruși, Secția Specială a început să coopereze cu Ohrana, poliția secretă rusă, pentru supravegherea grupărilor anarhiste și teroriste ruse care își aveau baza la Londra¹¹⁵.

Pe la începutul lui ianuarie 1897, la aproape un an din ziua în care trimisese telegrama Kruger, Wilhelm i-a scris plin de speranță buniciei sale: „Ai vreun plan sau vreo dorință în legătură cu venirea noastră – sau nu – la Jubileul tău și dacă să vină sau nu și unii dintre copiii noștri?”¹¹⁶. Jubileul de Diamant al reginei, celebrând cei 60 de ani de când se afla pe tron, era planificat pentru luna iunie. Răspunsul ei a fost la obiect: el nu putea să vină; cum Jubileul trebuia să fie o celebrare a imperiului, nu urmau să fie invitate capete încoronate străine. În schimb, i-a spus regina, fratele lui, Heinrich, urma să vină „ca unul dintre nepoții ei”. „Iar eu sunt cel mai mare nepot al ei”¹¹⁷, a mâzgălit cu tristețe

Wilhelm pe marginea scrisorii ei. Hotărât s-o facă să se răzgândească, i-a trimis o scrisoare splendidă în aprilie, asemănându-se cu un cal:

Mă simt ca un cal de luptă înlănțuit în grajduri care aude goarna răsunând și care lovește din picioare și își mușcă zăbala, fiindcă nu poate să-și urmeze regimentul. Sperasem să-i conduc pe membrii gărzii regale în calitate de colonel prin fața Suveranei lor, dacă nu ca escortă a ei, și să mă alătur ovațiilor lor atunci când își vor saluta regina în entuziasmul mândriei lor loiale... în marea șarjă finală. Mi-aș fi purtat cu mândrie sabia înainte de momentul salutului, în fruntea magnificului regiment... Dar nu au fost decât visuri deșarte! Însă un soldat înflăcărat cu greu poate renunța la astfel de visuri!¹¹⁸.

Regina nu s-a lăsat înduplecată și, indiferent de motivele pe care le-a invocat, era greu ca acest refuz să nu fie considerat o pedeapsă pentru poziția lui Wilhelm în chestiunea burilor. Ea s-a supărat din nou pe el când între Grecia și Turcia a izbucnit un mic război, o lună mai târziu. Wilhelm le-a ținut partea turcilor, în timp ce ea s-a simțit obligată să sprijine familia regală greacă. Ea i-a motivat poziția prin „ura lui personală contra Greciei și dușmănia față de Rege și întreaga familie regală”¹¹⁹. Nu se înșela în totalitate, exista o animozitate între Wilhelm și familia regală greacă de când sora lui se căsătorise cu moștenitorul tronului

grec; însă avea și motive politice pentru a fi de partea turcilor, pe care îi considera potențiali aliați de când britanicii nu mai voiau să-i susțină în Europa. Poziția reginei era cea influențată de sentimente personale – grecii atrăseseră războiul debarcând o armată în Creta stăpânită de turci. Asta nu conta la curtea britanică. Marie Malet, doamna de onoare a reginei, scria: „Împăratul german e în dizgrație peste tot și ultima lovitură este aceea că a acceptat șase arme grecești oferite în dar de Sultan. Ar trebui bătut; singura mea bucurie este că îl scoate din minți faptul că nu vine la Jubileu și l-ar omorî pe bietul frate-său pentru că a îndrăznit să accepte invitația reginei”¹²⁰.

Jubileul era o afirmare a dreptului moral al Marii Britanii de a domina și de a se extinde pe tot globul, o afirmare a statutului ei de învingătoare în lumea sălbatică a politicii internaționale și o declarație a autosuficienței Marii Britanii și a imperiului, a faptului că nu aveau nevoie de nimeni altcineva. Demonstra că Imperiul Britanic era, așa cum remarca deopotrivă cu admirație și cu invidie importantul ziar prusac *Kreuzzeitung*, „absolut invincibil”¹²¹. El ocupa acum 25% din uscatul lumii, fără a mai pune la socoteală influența neoficială pe care o exercita asupra economiei mai multor state sud-americe, precum Argentina și Brazilia, și îngloba 444 de milioane de oameni¹²².

Ca spectacol, Jubileul a fost la fel de splendid ca și cel de dinainte. Ba chiar mai splendid. În ziua evenimentului, pe 21 iunie, lunga paradă scilicet a soldaților din toate colțurile

imperiului a urmat trăsura reginei prin Londra până la catedrala St. Paul, unde regina a participat la o slujbă de mulțumire. George a descris-o drept „mulțimea cea mai minunată pe care am văzut-o vreodată, ordine perfectă și nici un accident, pe toți cei 13 kilometri de străzi pe care am trecut, nu am auzit niciodată asemenea ovații, decorațiuni frumoase, senin și cald”¹²³. Ceremoniile, petrecerile în aer liber, defilările și festivitățile de stradă au continuat până în iulie. La Spithead prințul de Wales a trecut în revistă cea mai mare adunare de nave de război strălucitoare aflate vreodată la un loc: 173 de vase de luptă înșirate pe 11 kilometri. Marina militară afirma că nu fusese retrasă nici o navă din bazele străine pentru această paradă. Așa cum știa toată lumea, marina era cea care transformase o „adunătură imprecisă de state”¹²⁴, după cum se exprima *The Times*, într-un imperiu.

Și totuși, în penumbra sărbătorii adăsta o notă de diminuendo și de incertitudine superstițioasă. *Times* a publicat noul poem al lui Rudyard Kipling „Recessional” („Imn”), un comentariu straniu de abătut despre triumful imperiului, un fel de *memento mori* ce avertiza cu privire la mulțumirea de sine și mândria excesivă, la „lauda de sine frenetică și vorba prostească”, reamintindu-le cititorilor săi că, tot așa cum se ridicau, imperiile se și prăbușeau:

...toată pompa noastră de ieri
E una cu Ninive și Tir!

Un comentariu plasat lângă poem titra: „Cel mai periculos și mai demoralizant capriciu al unui stat este mândria lăudăroasă”¹²⁵. Reversul mândrei și încrezătoarei afirmări a puterii, bogăției și autosuficienței prin intermediul Jubileului o constituiau teama că poate imperiul o fi atins culmea, că singura direcție în care mai putea să meargă era în jos și îngrijorarea că era posibil ca Marea Britanie să *trebuiească* să fie autosuficientă, deoarece era înconjurată de țări care o urau. Telegrama Kruger îi silise pe britanici să realizeze că restului Europei îi displăceau influența și puterea lor. La sfârșitul anului 1896 Salisbury, ale cărui încercări de a coordona marile puteri cu privire la Turcia, China și războiul grec fuseseră respinse mereu, observase că singura mare putere „care nu ne urăște”¹²⁶ era Austria (care era și singura putere neinteresată de un imperiu colonial). Regina, în același timp, era „foarte întristată de conștientizarea faptului că suntem atât de detestați de alte țări. Ea face referire frecvent la acest subiect și zice că nu poate înțelege de ce este așa”¹²⁷.

Chiar în timp ce începeau festivitățile Jubileului, partea mai urâtă a imperiului¹²⁸ devenea vizibilă pe plan internațional. India era devastată de o foamete îngrozitoare, exacerbată – dacă nu chiar cauzată – de un guvern colonial obsedat de ideea de piață liberă care continua să exporte în Anglia surplusurile de cereale în timp ce India murea de foame. Fotografii ale victimelor groaznic de înfometate –

mulțumită noilor aparate de fotografiat Kodak, care erau ușoare și puteau fi ținute în mână – au fost văzute în lumea întreagă, deși au lipsit cam din toate ziarele britanice, care aplicau o conștiincioasă autocenzură în această chestiune. Departe de ochiul publicului, guvernul colonial din Africa de Sud importa discret, pe bază de contract, forță de muncă din China – efectiv sclavi – care să muncească în mine, pentru a scădea astfel salariile în zonă^{*7}.

Când Wilhelm a făcut o vizită de stat la Sankt-Petersburg, după Jubileul de Diamant al reginei, în august, noului său ministru de Externe, Bernhard von Bülow, i-a făcut mare plăcere să-i raporteze că „Împăratul Nikolai, contele Murawiew^{*8} [sic] și domnul Witte și-au exprimat neîncrederea și tensiunile în relațiile cu Anglia cu fiecare ocazie”¹²⁹. Nikolai a spus că el credea că englezii încercau să provoace un război european¹³⁰. De fapt, țarul era cam la fel de încântat din punct de vedere personal de kaizer pe cât era din punct de vedere politic de britanici. „Slavă Domnului că s-a terminat vizita germanilor”, i-a scris el după aceea mamei sale. „...În mare, Wilhelm a fost foarte vesel, calm și curtenitor, în vreme ce ea [Dona] a încercat să fie fermecătoare și arăta groaznic în haine scumpe, de prost gust; pălăriile pe care le purta seara... erau de-a dreptul imposibile.” (Nu mai era un secret că Wilhelm crea modelele pentru hainele Donei și că o silea să țină regim ca să nu se îngrașe.) Nikolai a adăugat că fusese nevoit să-i acorde lui Wilhelm gradul onorific de amiral rus deoarece și el

acceptase un grad similar în marina militară germană în anul precedent și că acest gând îi provocase greață – „*C'est à vomir!*”¹³¹.

Doar câteva luni mai târziu, la mijlocul lui noiembrie 1897, altă intervenție colonialistă a germanilor a stârnit în Rusia un val de furie, la fel de puternic și extrem de asemănător cu reacția britanicilor la telegrama Kruger. Wilhelm a trimis o escadră navală să ocupe portul Jiaozhou din nord-estul Chinei. Motivul – pretextul – a fost uciderea a doi misionari germani. „Trebuie... să le arătăm cu cea mai brutală neîndurare că nu trebuie să te pui cu Kaizerul german”¹³², a transmis el Ministerului de Externe german. Adevărul era că, deoarece Africa părea extrem de aglomerată de aspirații la statutul de imperii coloniale, Germania începuse să-și îndrepte privirile – la fel ca Rusia – spre China. Visa să obțină o provincie și un port în care să-și realimenteze navele din Pacific și de unde putea să revendice și niște insule din Pacific. Jiaozhou nu era deocamdată dominat de alte influențe străine, era ușor accesibil și avea un port bine protejat. După ce a pus stăpânire pe el, în noul an 1898, guvernul german a luat în concesiune de la guvernul chinez portul și regiunea înconjurătoare.

Rușii s-au înfuriat. Credeau că germanii le-au suflat portul de sub nas. Puseseră de mult ochii pe Jiaozhou, care era în Manciuria, provincia chineză de la granița cu Siberia, pentru a avea un port cu ape care nu îngheață iarna pentru flota lor militară. Au emis o cerere oficială ca Germania să-l elibereze,

amenințând chiar cu războiul. Drept răspuns, Wilhelm a pretins că țarul știa totul despre asta. A spus că el îi menționase țarului că era interesat de Jiaozhou și că Nikolai nu ridicase nici o obiecție. Era adevărat. În timpul vizitei sale din vară kaizerul îl întrebese pe Nikolai dacă avea vreo intenție cu privire la Jiaozhou. Nikolai răspunsese vag că nu se opunea folosirii acestuia de către flota germană atât timp cât cerea mai întâi permisiunea¹³³. Wilhelm a decis că asta echivala cu o „înțelegere” oficială „cu Împăratul în persoană”¹³⁴ și cu o nouă victorie a diplomației lui personale. Nikolai, care în mod limpede nu se așteptase ca germanii să acapareze un teritoriu în China, s-a simțit indus în eroare și tras pe sfoară.

Guvernul rus a recunoscut față de el însuși că o acțiune militară împotriva Germaniei nu era cu adevărat o opțiune. Muraviev, noul ministru de Externe, a propus ca, în schimb, Rusia să trimită nave de război pentru a lua în stăpânire Port Arthur, portul chinez aflat în apropiere. Witte s-a împotrivit acestei idei; trimiterea unor nave și trupe era în totală contradicție cu planurile lui de a crea o sferă de influență în Manciuria promițând sprijin diplomatic și împrumuturi prietenoase. O asemenea acțiune făcea ca incursiunile lui anterioare să pară lipsite de onestitate, era costisitoare și îi alerta imediat pe britanici cu privire la intențiile Rusiei. Inițial Nikolai l-a ascultat pe Witte. Însă Muraviev a acționat pe la spatele lui Witte, a solicitat o audiență personală și l-a convins pe împărat să trimită navele fiindcă „rasele galbene”

nu înțelegeau decât de forță. Rușii au intrat în Port Arthur peste câteva săptămâni. „Slavă Domnului că am reușit să ocupăm Port Arthur... fără vărsare de sânge, discret și aproape amiabil!”, i-a scris Nikolai fratelui său Gheorghii. „Desigur, a fost foarte riscant, dar, de am fi ratat docurile alea acum, ar fi fost imposibil să-i alungăm mai târziu pe englezi sau pe japonezi fără un război. Da, trebuie să acționezi rapid, acolo, în Pacific, se află tot viitorul dezvoltării Rusiei și în sfârșit avem un port complet deschis, cu ape care nu îngheață iarna... Ce părere ai avut despre articolele din ziarele englezești? Ticăloși lacomi! – nu sunt niciodată mulțumiți! Lua-i-ar dracu’!”¹³⁵

Acum era rândul britanicilor să se înfurie. Ultimul lucru pe care îl voiau era o luptă pentru China¹³⁶. Mai mult, rușii mințeau mereu în legătură cu intențiile lor. Inițial alungaseră navele britanice din Port Arthur, insistând că aveau nevoie de port pentru ca navele lor de război să petreacă iarna acolo; apoi i-au asigurat pe britanici că ocuparea portului era temporară, în timp ce solicitau o concesionare a portului, plătind în schimb despăgubirea datorată de chinezi Japoniei. În cele din urmă, au promis că Port Arthur va fi deschis navelor străine, însă, când lui Muraviev i s-a cerut să dea în scris aceste asigurări, el a recunoscut că rușii nu aveau nici o intenție de a face din Port Arthur un port deschis. În tot acest timp, el își îndulcise refuzurile menționând din când în când un acord anglo-rus. Ba chiar îl pusese pe țar să-l curteze pe ambasadorul britanic, O’Conor, la balul de la Palatul de Iarnă

și să-i șoptească încurajator la ureche despre relațiile anglo-ruse.

În Africa se acceptase ideea că, dacă o mare putere dobânda o porțiune vastă de teritoriu, alte puteri cu interese rivale se puteau aștepta la o formă de despăgubire. Astfel că britanicii, cam fără tragere de inimă din moment ce ar fi preferat vechiul aranjament, mai puțin oficial, au cerut să aibă și ei un port în China și au obținut, drept compensație, Weihaiweiul, aflat în apropiere.

Acum era Germania nemulțumită. Țara fusese încântată până la isterie de obținerea portului Jiaozhou, însă aproape imediat această realizare a fost eclipsată de ruși și de britanici. Iar când Wilhelm i-a scris lui Nikolai de Anul Nou 1898, lăudându-se cu succesul germanilor – „Ne îndeplinim misiunea ce ne-a fost dată de Dumnezeu... de promovare a civilizației, adică a creștinismului în Extremul Orient!”¹³⁷ –, răspunsul țarului a fost „rece și rezervat”¹³⁸. În următorii trei ani el avea să evite intenționat Berlinul și pe kaizer. În 1899 un diplomat german avea să relateze că ostilitatea lui Nikolai față de Wilhelm era atât de puternică, încât devenise un obstacol în calea bunelor relații, iar indiscreția kaizerului o intensifica. Wilhelm a notat pe raport: „Nu spun niciodată nimic despre el în fața străinilor”¹³⁹. De fapt, abia aștepta să-l descrie pe Nicky drept un „nătăfleață” și un „sclifosit” și la nici un an mai târziu avea să-i spună ministrului de Externe britanic că țarul era „potrivit doar să trăiască într-o casă la țară și să cultive napi”¹⁴⁰. Deși rușii afirmaseră clar că

relațiile personale de prietenie nu aveau să fie lăsate să afecteze politica, era evident că relațiile proaste puteau s-o facă.

*1 Alix a distrus corespondența după moartea reginei.

*2 Regina Victoria se simțea la fel de antirepublicană. Când Félix Faure, președintele francez, a venit să-i prezinte omagiile în 1898, în sudul Franței, ea i-a spus lui Edward că e un om de rând și că nu poate fi tratat ca un egal. Edward a trebuit să rămână în capul scărilor când a sosit președintele, silindu-l să urce la el. Faure, perfect conștient de ofensa intenționată, s-a simțit foarte jignit³⁶.

*3 Swaine era cel de la care aflase Wilhelm informațiile militare pe care i le transmisese apoi țarului Aleksandr al III-lea. Atașatul militar rămăsese un apărător consecvent și înțelegător a ceea ce el credea că era simpatia de fond a lui Wilhelm pentru țara lui natală.

*4 De fapt, zvonurile despre prăbușirea Imperiului Otoman aveau să se dovedească premature; acesta avea să participe și la Primul Război Mondial.

*5 Între Alexandra (fiica mai mică a lui Affie, acum duce de Coburg, și a Mariei a Rusiei), verișoara lui Wilhelm și a lui George, și un diplomat german, prințul Ernst zu Hohenlohe-Langenburg.

*6 Nikolai și George tocmai petrecuseră câteva zile cu bunicii lor în Danemarca.

*7 Acești muncitori lucrau numărul de ani prevăzut de

contract fără a fi plătiți, deoarece se considera că fuseseră plătiți în avans cu banii aferenți costurilor de transport din China în Africa, cazării și hranei (n.tr.).

*8 Noul ministru de Externe rus, al cărui nume se scrie Muraviev.

Capitolul 8

În spatele zidului (1893-1904)

Până și cei care îl dezaprobau pe Nikolai vorbeau despre „ochii prietenoși”¹ ai acestuia. Jurnalistul britanic W.T. Stead, care în 1898 a fost primit în câteva dintre rarele audiențe acordate, le relata cu sufletul la gură cititorilor săi că țarul era „fermecător, înțelegător, atent, lucid, modest”². Ca bărbat, Nikolai a adoptat o viziune atrăgător de modernă asupra căsniciei: era un soț mult mai devotat, mai credincios și mai plin de sollicitudine decât majoritatea bărbaților – sau monarhilor – din generația sa. În însemnările din jurnalul său se plângea întruna de cât de mult timp trebuia să petreacă departe de soția și de copiii lui. Cu câteva zile înainte de nașterea primului său copil, Olga, pe la sfârșitul lui octombrie 1895, el scria: „După ceai, am citit și m-am apucat să scriu un răspuns pentru Wilhelm. Un lucru foarte enervant când ai atâtea lucruri de făcut, mult mai importante!”³. Rutina lui zilnică era astfel organizată încât să-și poată duce fiicele – în 1899 avea trei – și câinii – niște collie cu păr lung – la o plimbare sau, iarna, cu sania la ora 11

dimineața și să ia masa împreună cu familia. Seara, dacă nu trebuia să meargă la operă sau la balet, îi plăcea să se retragă în budoarul soției lui. Alix a creat un cuib confortabil, *gemütlich*, în mijlocul grandorii imperiale pline de ecouri a palatelor Romanovilor. Lumea, inclusiv casa regală, era lăsată pe dinafară. „Nu am crezut niciodată că ar putea exista o asemenea fericire în această lume”, scrisese ea în jurnalul lui Nikolai după noaptea nunții. „Sunt nespus de fericit”⁴, a adăugat el după câteva săptămâni. Își spuneau unul altuia „soțior” și „soțioară” (folosind cuvintele englezești). „Scumpul meu drag, multe sărutări, soțioara ta te iubește foarte mult și tare! Tu ești totul pentru mine”⁵, a scris ea în jurnalul lui. Pălăvrăgeau în engleză, germană sau franceză; el îi citea din Pușkin, Tolstoi sau ultimele romane englezești ori franțuzești la modă; lipeau fotografiile cu ei într-un album – albume care evocă și azi un portret viu al vieții de familie idilice de la început de secol.

Singurele motive de supărare erau sănătatea precară a lui Alix și neputința lor de a avea un fiu. De la începutul căsniciei lor, ea a fost într-o permanentă stare de semiinvaliditate extenuată. Este posibil ca simptomele să fi fost psihosomatice; medicul curții, Evgheni Botkin, pare să fi crezut asta. Totuși, este posibil, de asemenea, ca, împreună cu gena hemofiliei care avea să se manifeste la fiul lor, Aleksei, regina Victoria să-i fi transmis lui Alix și porfirie, boala care l-a făcut pe George al III-lea să înnebunească, dar care avea și o gamă de simptome fizice cronice mai comune^{*1}. La sfârșitul

serii se duceau la culcare în același pat – spre deosebire de majoritatea contemporanilor lor regali.

Problema era că Nikolai nu era un simplu familist care se putea izola de lume. Încă de la începutul domniei sale, a fost limpede că viața familială era mult mai importantă pentru el decât orice avea de-a face cu funcția lui publică. Până și cei mai reacționari membri ai curții recunoșteau că aceasta era o problemă și că țarul era izolat. Șeful cancelariei sale, A.A. Mossolov, i-a dat chiar și un nume; a denumit-o *sredostenie*, „zidul”, care îl înconjura pe Nikolai, împiedicându-l să afle „idei noi” și „informații corecte”. Mossolov, asemenea altor conservatori de la curte, credea că zidul era alcătuit din birocrație și miniștrii acesteia, intelighenție și presă. Miniștrii ascundeau intenționat informațiile pe care ar fi trebuit să le primească țarul și comiteau tot felul de rele necunoscute în numele lui; intelighenția agita spiritele contra regimului; presa îl „răstălmăcea” pe țar și relația sa cu poporul. De fapt, zidul era alcătuit din tradiție, etichetă, retragerea lui Nikolai și refuzul său de a accepta nevoia de schimbare. Rusia era sub influența unei mari schimbări economice și sociale, iar guvernul era tot mai puțin apt să se confrunte cu aceasta și Nikolai credea cu tărie că el era singurul om care o putea gestiona. Însă el se izola. „Aud numai rapoarte bune despre Nr. 1”, îi spunea prințul Radolin, un diplomat german, prietenului său Fritz Holstein spre sfârșitul anului 1895. „Singurul lucru pe care îl regret este că se izolează și îi vede numai pe Lobanov și pe Witte, care nu se suportă unul pe

altul. Lumea crede că această autoizolare va înceta după încoronare.”⁶

În iarna anului 1896, cuplul s-a mutat însă cu totul din Sankt-Petersburg, la 24 de kilometri spre est, în Palatul Aleksandr de la Țarskoe Selo, „satul țarului”. Țarskoe Selo era un elegant orașel de provincie, deși în Rusia nu mai erau alte orașe ca el. Construit inițial de Ekaterina cea Mare, era un parc tematic regal în miniatură, idealizat și neobișnuit – două palate regale și casele de vacanță ale înaltei aristocrații, ridicate pe o suprafață de aproximativ 320 de hectare de grădini și garduri vii perfect întreținute, îngrijite de mii de servitori, cu o garnizoană permanentă de 5.000 de soldați. Aici erau singurul sistem electric urban din țară, prima cale ferată, o stație de telegraf și radio și cel mai avansat sistem de apă și canalizare din întreaga Rusie. Majoritatea satelor rusești nu aveau apă curentă sau canalizare.

Acolo, în mijlocul acestei splendori neoclasice și respectând eticheta imperială, duceau o viață de cumpătare burgheză aproape timidă. Nikolai își purta hainele până se uzau complet. Mâncau simplu – pe Alix nu o interesa mâncarea, iar digestia lui era problematică. Apartamentele familiei erau mai degrabă confortabile decât grandioase. Sophy Buxhoeveden, doamna de onoare a lui Alix, observa că acesteia „îi plăcea foarte mult o casă fără pretenții, plină de copii și de câini”. Încăperile fuseseră transformate astfel încât să fie mai intime și mai „confortabile”, cu galerii și lambriuri din lemn lustruit, închis la culoare, gen Jugendstil

(art nouveau german), sprijinit de fratele lui Alix, Ernst de Hessen-Darmstadt. Erau decorate cu creton englezesc – „exact ca acela dintr-o casă englezească plăcută”⁷ – și ticsite cu mici fotografii înrămate, mărunțișuri, rafturi cu cărți și icoane. Însă mărunțișurile erau de la Fabergé și icoanele erau neprețuite. Mâncarea era servită pe tepsii de argint, bucătarul palatului era unul dintre cei mai mari din generația sa, iar Alix venea la cina în familie acoperită de diamante.

Personalul casei și al curții imperiale era alcătuit din 16.500 de persoane, majoritatea servitori. Printre ei erau și patru negri solizi, cărora în palat li se spunea „etiopienii” (deși cel puțin unul era american), îmbrăcați într-o *fantaisie* nordică de veșminte dintr-un harem turcesc – turbane albe, jachete brodate cu fir de aur, iminei –, al căror unic rol era să stea în picioare la ușa biroului țarului pentru a deschide ușile fără zgomot atunci când era necesar. Existau sute de demnitari ai curții: 287 de șambelani, 309 curteni de rang înalt, 103 maeștri de ceremonii, 40 de mari șambelani, 22 de clerici, iar din suita imperială făceau parte sute de ofițeri, de la generali-maiori până la aghiotanți. Curtenii erau atât de numeroși, încât numai biroul care administra curtea avea nevoie de un personal de 1.300 de oameni.

Apoi mai erau palatele: pe lângă Palatul Aleksandr de la Țarskoe Selo, cu cele o sută de camere ale sale, mai erau Palatul Ekaterina, mai mare, Palatul de Iarnă din Sankt-Petersburg, numeroasele vile de vară de la Peterhof,

diversele cabane de vânătoare – inclusiv trei în Polonia –, reședința de la Livadia, în Crimeea, o serie de alte palate regale ocupate de diverse rude, precum Anicikov și Pavlovsk. Mai erau și iahturile – cel mai mare și mai luxos dintre ele, *Standart*, de un negru elegant, cu o dungă aurie pe laturi și o acvilă bicefală aurie la pupa, era cât un vas de război și cântărea 4.500 de tone, putea găzdui 80 de oaspeți la cină și o întreagă orchestră de cântăreți la balalaică. Totul se achita printr-o plată unică, Nikolai primind nota în fiecare an pe 1 ianuarie, care acoperea, de asemenea, printre altele, și stilul de viață costisitor al rudelor Romanovilor, pensiile personalului angajat la curte și diferitele teatre, baletе și inițiative pe care le patrona țarul. Printre Romanovi era un truism mult repetat că bietul Nikolai rămânea adesea „lifter” până în toamnă, ceea ce făcea cumpătarea să semene și mai mult cu stilul Mariei Antoaneta și să contrazică realitatea.

Mutarea la Țarskoe Selo a reprezentat mai mult decât o simplă distanțare geografică de elita conducătoare și aristocratică de la Sankt-Petersburg. Pe vremea tatălui său, aversiunea țarului față de Sankt-Petersburg fusese atenuată de mama lui, care fusese o punte între împărat, curte și societate. Nikolai moștenise neîncrederea tatălui său față de metropolă și dorința de a locui la țară și prefera intimitatea de acasă societății în general. Alix căpătase rapid o aversiune intensă față de Sankt-Petersburg și era aproape isteric de timidă și de stânjenită în public – „Îi venea să intre în pământ, franceza ei se evaporă, iar conversația lânzezea;

roșea și nu părea deloc în largul ei”⁸, i-a spus ea prietenei sale Sophy Buxhoeveden. Zorită să intre în rolul de împărăteasă, nu avusese timp să se adapteze la straniețea Rusiei, iar timiditatea ei avea tendința să se manifeste prin caracterul neprietenos și rezerva de a-și arăta sentimentele, înclinația de a se simți repede ofensată și o instinctivă suspiciune față de străini. Până și cei mai mari apărători ai ei recunoșteau că era „extrem de sensibilă și într-un fel bântuită de ideea că nu era populară și iubită”⁹. Asemenea multor elite închise și excesiv conștiente de poziția lor, frivolul Sankt-Petersburg nu era deosebit de primitiv sau de generos. „Dacă Alicky zâmbea, numeau asta batjocură. Dacă părea serioasă, ziceau că e supărată”¹⁰, își amintea cumnata ei Olga. Aceia care chiar făceau un efort simțeau frecvent că bunele lor intenții erau primite cu „înțepături”¹¹. Ea își arăta dezaprobarea față de frivolitatea societății mondene muștrându-le în public pe doamnele cu rochii pe care le considera prea decoltate la balurile imperiale, uneori chiar trimițându-le acasă¹². Doamnele din Sankt-Petersburg ripostau punându-și pene exagerat de lungi în coafuri, care îi atingeau fața lui Alicky atunci când doamnele îi făceau reverențe, făcând-o să strănute. Nu primea bile albe nici pentru proiectele filantropice și caritabile, spitalele și cercurile de cusut în care se implica; și nici pentru sănătatea ei șubredă – „Era contrar etichetei de la curtea rusească chiar și numai să pomenești de sănătatea suveranului sau a soției lui”¹³. Bolile ei ofereau totuși încă un pretext pentru

aparitiile mai puțin frecvente ale ei și ale soțului ei în afara reședinței de la Țarskoe Selo.

În Țarskoe Selo, în ciuda faptului că avea o suită personală de 600 de persoane, inclusiv 200 de doamne de onoare la dispoziția ei, Alix se limita la familia ei și la un grup mic și unit de femei. Privea restul lumii cu profundă neîncredere, își amintea Mossolov, „manifesta gelozie față de tot ce o priva de compania soțului ei”¹⁴ – inclusiv afaceri ale statului. Când s-a plâns odată că ea și țarul vedeau prea puțini oameni, un curtean a sugerat că poate ar trebui să vadă mai mulți. „De ce? Ca să aud și mai multe minciuni?”¹⁵, a răspuns ea. Lui Nikolai, căruia, înainte de căsătorie, îi plăcuse să meargă la petreceri și să danseze, i s-a părut foarte ușor să urmeze exemplul ei. „Nici țarul, nici împărăteasa nu au vreo dorință să-și lărgească cercul de persoane admise în prezența lor”¹⁶, scria Mossolov. Pe la mijlocul anului 1897, un diplomat german din Rusia i-a spus cancelarului german că este îngrijorat că țarul era „atât de rezervat și de izolat, că te temi să nu piardă legătura cu elementul viu al poporului său”¹⁷.

Ca atât de multe lucruri despre viața lui Nikolai, germenii acestei izolări de aristocrație datau dinaintea lui. Existase întotdeauna o breșă între împărat și aristocrație, care era, conform legilor autocrației, la fel de supusă capriciilor țarului ca oricine altcineva. Și alți împărați de dinainte fuseseră suspicioși față de frivolitatea și tendința către intrigă ale Sankt-Petersburgului, dar, câtă vreme țarul nu era

cu totul străin nici de metropolă și nici de lume, asta conta mai puțin. Puternica izolare voită a lui Nikolai și a Aleksandrei și evidenta precauție a clientelei lor naturale aveau să creeze un zid care îi va îndepărta chiar și pe unii membri ai elitei.

Nikolai și Alix pretindeau că sunt sătui de eticheta curții, dar erau extrem de înrobiți de procesele care îi țineau despărțiți de lume. „Suveranii înșiși insistau întotdeauna că nu prețuiau nimic la fel de mult la oameni ca simplitatea și sinceritatea... de fapt, apreciau oamenii aproape numai în funcție de atenția pe care aceștia o acordau etichetei exterioare și adesea lipsite de sens”¹⁸, scria Gleb Botkin, fiul medicului familiei imperiale, care a crescut în preajma acesteia. În timpul călătoriilor lor din 1896, celor de la castelul Balmoral li se păruseră la început un pic cam rezervați și „în demnitatea lor magistrală”¹⁹; iar în Franța oamenii observaseră că cuplul imperial vorbea doar cu demnitarii din guvern și cu generalii cei mai importanți. În afară de curte și de guvern, Nikolai nu se întâlnea, practic, cu nimeni; nu manifesta nici un interes pentru noile elite rusești: societatea evreiască și noii industriași milionari de la Moscova – spre deosebire de unchiul său Bertie din Anglia. „Nici unul [nici un grup] nu ne atingea”²⁰, scria una dintre doamnele lui Alix. Distanțarea lui Nikolai de acestea și de elita de la Sankt-Petersburg însemna că, deși el și Alix erau mai cultivați decât verii lor englezi și germani, iar el știa de marele portretist rus Ilia Repin deoarece acesta îi picta pe

curteni și văzuse niște piese de Cehov, care era acum celebru în toată lumea, nu prea avea cunoștință de înflorirea artistică extraordinară ce avea loc în țara lui. Strămoșii lui Nikolai fuseseră marii constructori și colecționari ai Rusiei, însă, deși el finanța unele dintre teatrele și sălile de concert unde se țineau spectacole de muzică, operă și balet, Nikolai se implica direct foarte puțin în sprijinirea artelor.

Cândva, exclusivitatea curții rusești fusese un mod de a-l ajuta pe monarh să păstreze controlul și să țină aristocrația în frâu; acum ea doar ținea curtea departe de restul lumii. Acesta era tiparul la toate curțile europene, toate încercând cu disperare să excludă noile forțe – comerțul, burghezia, industria, democrația – pe care le percepeau ca amenințări la statutul și influența lor, însă singura lor armă în afară de baricade era agățarea disperată de trecut. Încetaseră a mai fi locuri unde te duceai să-ți cauți norocul, unde se crea artă sau avea loc dezbateră politică, așa cum fuseseră în secolul al XVIII-lea, devenind gătuite de ierarhie și de un milion de reguli mărunte, cu cât mai arbitrare, cu atât mai bune. Însă, mai presus de orice, erau chinuitor de plictisitoare – până și țarul recunoștea asta –, iar cea mai mare parte din ceea ce se întâmpla ținea pe toată lumea ocupată, dar nu avea nici un rost. În Rusia, preocuparea lui Nikolai pentru propria familie și faptul că nu se făcea să primească pe cineva care nu era nobil însemnau că curtea lui devenise doar o uriașă gospodărie extinsă, plină de oameni care își măsurau obsesiv tresele aurii. Faimoasele baluri de la curte din sezonul de

iarnă, despre care se spunea că erau cele mai strălucitoare și mai scumpe din lume, implicau și ele interminabile cerințe de formalism. Pentru majoritatea participanților asta însemna să stea în picioare într-o anumită sală în funcție de clasa socială (nici o șansă ca frumoasa fiică a unui boiernaș de țară să fie cucerită de chipeșul prinț) și să aștepte ore în șir să vină împăratul, pentru ca toată lumea să îi poată face plecăciuni. Până și șeful cancelariei lui Nikolai recunoștea că „se plictisea regește”²¹.

La fel era și în Anglia. Curtea britanică renunțase de multă vreme la orice pretenție de a fi un centru al puterii și influenței și acum consta din familia reginei și o serie de obligații sociale anuale. Retragerea Victoriei o transformase într-un loc liniștit și plictisitor unde rareori pătrundea lumea exterioară, condus după toanele ei. Regina dispărea în apartamentele ei cu zilele, lăsându-și curtenii să stea degeaba, plictisiți, pe coridoare, fără să poată părăsi clădirea până când nu ieșea și ea, fără să poată să fumeze sau să se încălzească, deoarece ea considera că focul nu este sănătos.

La Berlin era și mai rău. Puritanismul Donei – ea interzisese dansuri moderne precum polca și pasul în doi – și despotismul lui Wilhelm făceau curtea să fie atât de plictisitoare, încât mulți aristocrați nici nu călcau pe acolo. Principalele preocupări ale curții deveniseră întâietatea statutului, ceremonialul rigid, respectarea nenumăratelor reguli mărunte și arbitrare și, desigur, supunerea absolută față de suveran. „Trăiam aproape ca într-o închisoare”²²,

scria Ethel Howard, o guvernantă englezoaică a copiilor lui Wilhelm. Lipsa umorului și protocolul de la curte erau legendare. Lui Wilhelm îi plăcea să spună că nu dă baluri ca distracții, ci ca lecții de purtare²³. „E greu de închipuit ceva mai rigid și mai plictisitor”²⁴, remarca un atașat britanic. Membrii curții nu aveau voie să folosească transportul public, nici să poarte ochelari deoarece nimănui nu îi era permis să se uite la monarhi prin sticlă^{*2} și pretutindeni li se amintea de poziția lor în ierarhie. Erau gradați și clasificați după niște permise bazate pe un cod de culori; în funcție de acestea se decidea, printre altele, în ce sală stăteau la baluri și cât de consistent era cadoul de Crăciun pe care îl primeau de la cuplul imperial. Până și mărimea brazilor de Crăciun împodobiți în fiecare an pentru membrii familiei imperiale la Berlin Schloss era stabilită în funcție de cât de sus se aflau în ierarhie.

Calitatea de membru al anturajului kaizerului pare să fi fost în mare parte un exercițiu de rezistență și stat în picioare: nimănui nu îi era permis să stea jos în prezența lui sau să meargă la culcare înaintea sa. Seara, kaizerul insista să le citească – făcând observații – sau să le țină prelegeri ore în șir în timp ce ei încercau să-și țină ochii deschiși. „Îți era mai mare mila de generalii mai bătrâni din suita kaizerului”, remarca o guvernantă englezoaică. „În cea mai mare parte a timpului afixau un zâmbet de suferință răbdătoare, căci William nu arăta vreo considerație pentru vârsta și infirmitățile lor... De regulă, el pretindea ca fiecare să-l

slujească până în pânzele albe – într-un mod plăcut și amabil, este adevărat, dar le cerea asta. Ei păreau morți de oboseală uneori, plictisiți de nesfârșitele banalități ale funcției lor, sături de trâncăneala lui William, care nu prea le dădea ocazia să-și exprime propriile gânduri.”²⁵ Era atât de groaznic să-ți petreci timpul în anturajul kaizerului, încât un aghiotant, Gustav von Neumann-Cosel, renumit mai ales pentru servilismul său și pentru entuziasmul cu care îi săruta mâna kaizerului, se întorcea acasă după timpul petrecut obligatoriu la curte, se încuia în camera lui, înjura tare și apoi dormea 24 de ore²⁶.

Deoarece Nikolai și Aleksandra erau izolați în cadrul curții, experiența lor în ceea ce privește alte clase sociale rămânea minimă. Deși poate că imitau valorile și obiceiurile modeste ale clasei mijlocii, ei îi considerau de fapt pe membrii acesteia niște opozanți potențial stânenitori ale căror aspirații erau o contestare directă a structurilor ierarhiei rusești și a autorității țarului. Nikolai ura în special clasa mijlocie educată, care alcătua opoziția liberală ce puneă întrebări, „intelighenția” – un cuvânt rusesc nou-inventat. Serghei Witte își amintea că „într-o zi, la masă, cineva a folosit cuvântul *intellectual*”, la care țarul a replicat: „Cât detest acest cuvânt!”. El a adăugat că „ar trebui să ordon Academiei de Științe să-l scoată din dicționarul limbii ruse”²⁷. Cât despre cei foarte săraci și muncitori, Nikolai îi zărea din trăsură, ovaționându-l, sau întâlnea rareori vreun țăran în plimbările călare pe care le făcea pe lângă Țarskoe Selo

(înconjurat, firește, de agenți ai poliției secrete) și îl întreba cum fusese recolta, neinformată despre condițiile groaznice în care trăiau aceștia. Atitudinea sa față de ei era asemenea atitudinii sentimentale a coloniștilor britanici față de sălbaticii pe care îi „civilizau”. El era tatucul lor, ei erau niște copii sinceri, inocenți, vulnerabili la influențe rele de care el trebuia să-i apere. După masacrul de la Palatul de Iarnă din 1905, când trupele guvernamentale au tras asupra unei mulțimi pașnice, Alix a scris: „Sărmanii muncitori care au fost groaznic induși în eroare au avut de suferit, iar organizatorii s-au ascuns, ca de obicei, în spatele lor... Îmi iubesc noua țară. E atât de tânără, atât de puternică și are atât de multe lucruri bune în ea, numai că este extrem de dezechilibrată și de copilăroasă!”²⁸.

În această privință, familia regală rusă era mai izolată decât oricare dintre contemporanele sale. Chiar și în Germania, Wilhelm încălcase o parte din eticheta strictă a Prusiei pentru a se întâlni cu magnații evrei din sistemul bancar și din industria navală, pentru a vizita iahturile milionarilor americani, pentru a se împrieteni cu moștenitorul imperiului industrial Krupp, cea mai mare companie din Europa. Mai important, prin discursurile sale și folosindu-se de presă, Wilhelm devenise vizibil pentru populația nearistocrată educată a Germaniei, echivalentul german al cititorilor noului *Daily Mail* din Anglia – o populație urbană, naționalistă, patriotică, plină de aspirații –, așa cum nici un alt monarh nu mai făcuse până atunci. În

timp ce el se lovea de opoziție în guvern sau în Reichstag, aceste noi clase sociale formau tot mai mult temelia solidă a susținerii sale naționale. Însă, în timp ce Wilhelm se simțea cu adevărat viu și în armonie numai când se expunea în fața lumii, lui Nikolai evenimentele publice încă îi provocau o senzație de rău fizic din cauza anxietății. „Mi s-a făcut greață și tremuram tot”²⁹, i-a spus el mamei sale după ce se adresase curții vieneze în 1896. Familia regală britanică, în schimb, era silită, conform constituției, să se întâlnească cu oameni de rând influenți – chiar și cu politicieni radicali aroganți, ca Joseph Chamberlain și David Lloyd George.

Adevărul era că Nikolai habar nu avea – și nici nu voia să știe – cum se schimba Rusia; că statul nu mai era singura forță organizatoare, că zemstvele erau tot mai mult cei mai eficienți furnizori de servicii din țară; că reformele bunicului său, în ciuda eforturilor tatălui său, începeau să distrugă vechile împărțiri rigide în clase – șerbii deveneau negustori, copiii meșteșugarilor deveneau profesori, ingineri și medici; că țăranii ajunseseră la sapă de lemn și în plină criză și clasa muncitoare urbană trăia într-o sărăcie lucie. Și cum să înțelegi și să asimilezi schimbările pe care le aducea lumea modernă dacă, asemenea lui Nikolai și Aleksandrei, ți-ai indus convingerea că protocolul și eticheta erau omniprezente, astfel încât erai, după cum zicea Anna Vîrubova, cea mai apropiată prietenă a lui Alix, „incapabil să schimbi un singur detaliu din rutina curții rusești”, și că până și ceaiul de după-amiază era imutabil. „Aceleași farfurii

pentru pâinea caldă și pentru unt și aceeași măsuță pentru ceai erau tradiții care datau de pe vremea Ekaterinei cea Mare.”³⁰ Nikolai nu vedea nici un motiv ca asta să se schimbe – țara trebuia să rămână așa cum fusese întotdeauna. Parcă făcuse astfel încât să-i fie imposibil, structural, să învețe din experiență – exact ca Wilhelm, care, din motive diferite, era incapabil să învețe din propriile greșeli –, ca și cum se autodescalifica sistematic de la implicarea în lumea modernă.

Așa cum scria fiul doctorului Botkin, medicul casei imperiale, „micul tărâm de basm de la Țarskoe Selo dormita liniștit pe marginea unui abis, legănat de cântecele dulci ale sirenelor cu barbă și mustăți care fredonau încet: «Doamne, ocrotește-l pe Țar!»”³¹.

Ceea ce-l împingea pe Nikolai tot mai mult în brațele familiei sale erau teama, disconfortul și aversiunea lui față de noul său rol de împărat. El și-a luat foarte în serios moștenirea, însă nu avea nici un fel de idei, în afară de a se crampona de truismele tatălui său: autocrația putea salva Rusia; reforma liberală și o presă liberă constituiau rețeta pentru dezastru; membrii familiei apropiate erau singurii oameni în care puteai avea încredere; Rusia trebuia conservată în aspic. El și-a câștigat rapid reputația de om bun, însă nu atât de ferm sau de consecvent cum și-ar fi dorit. Tindea prea mult să se lase influențat de unchii săi tiranici și de ultima persoană cu care vorbea. „Tânărul nostru monarh

se răzgândește cu o iuțeală groaznică”³², ofta în 1896 un funcționar superior de la Ministerul de Externe. „Rămâne prea adesea sub impresia și, în consecință, sub influența ultimelor cuvinte care i se spun”³³, erau de aceeași părere verii săi Sandro și Konstantin în 1897. „Împăratul este influențat de argumentele ultimului său sfătuitor”³⁴, relata un ambasador britanic. „Reputația monarhiei are de suferit...”, îi spunea cancelarului ambasadorul german în 1898. „Ca o trestie în vânt, țarul Nikolai șovăie între miniștri, Marii Duci și, nu în cele din urmă, mama lui.”³⁵

Desigur, Wilhelm fusese acuzat de același lucru. „Este insuportabil. Azi una, mâine alta și după câteva zile cu totul altceva”³⁶, scrisese un ministru, sătul de această situație. Rădăcinile acestei inconsecvențe erau diferite – agitația de tip maniacal a lui Wilhelm, nesiguranța lui Nikolai –, dar în ambele cazuri ea reflecta o incapacitate elementară de a da piept cu cerințele tot mai numeroase ale guvernării moderne și o dorință profundă de a nu se baza pe nici o persoană care ar fi putut să le submineze puterea.

Nikolai își compensa sentimentele anxioase de inadecvare și lipsa pregătirii agățându-se cu tenacitate de credința sa în dreptul divin. În clipa în care coroana îi atinsese capul, el devenise un instrument al voinței lui Dumnezeu și absorbise în mod magic un fel de superioritate spirituală care îl făcea, indiferent de neajunsurile lui, mai capabil decât orice ministru să știe de ce anume avea nevoie Rusia. Era o idee mistică interpretată mult mai literal chiar și decât afirmațiile

lui Wilhelm despre relația sa cu Dumnezeu, care îl făcuseră de râsul Europei, iar la Nikolai încuraja un soi de fatalism ce îl făcea neobișnuit de pasiv în situații de criză. Îl făcea, de asemenea, extrem de posesiv cu autoritatea sa și sensibil la orice putea fi interpretat ca un amestec. În timp ce Nikolai-familistul era blând și fermecător, Nikolai-împăratul era adesea iritabil, neîncrezător și încăpățânat.

Cu trecerea anilor, acest sentiment de îndreptățire și capacitate magică s-a dovedit o compensare anxioasă a lipsei sale de încredere în sine. Deși cu privire la anumite aspecte individuale a continuat să se lase influențat de opiniile unuia sau altuia dintre miniștri sau chiar ale familiei sale, Nikolai era din ce în ce mai iritat de ceea ce considera încălcări ale autorității sale extinse sau contraziceri, în special din partea casei imperiale, ai cărei membri puteau fi repeziți dacă pomeneau de politică sau de lumea exterioară în general – mai ales dacă aduceau critici sistemului. Potrivit lui A.A. Mossolov, în anturajul lui Nikolai se punea accentul pe politețe și supunere scrupuloasă, iar „mottoul era «nu atrage atenția» și «nu face nimic pe proprie răspundere»”. În ciuda munților de hârtoage, Nikolai refuza să aibă măcar un secretar sau să lase pe altcineva să-i sigileze scrisorile ori să-i lipească timbrele – „Ar fi fost necesar să se încreadă într-un terț; or, țarul detesta să-i încredințeze cuiva ideile sale”³⁷. Se încăpățâna să considere Rusia o moșie imensă pe care o putea conduce ca un moșier paternalist. În lipsa unui secretariat, pe biroul lui ajungeau maldăre de hârtii lipsite de

însemnătate. Țarul era singura persoană din imperiu care putea să acorde un divorț sau să aprobe o schimbare de nume; miniștrii erau obligați să-l consulte cu privire la cele mai mici schimbări de personal. Faptul că se concentra asupra chestiunilor neimportante îl făcea să creadă că el chiar conducea țara.

Cât despre guvern, Nikolai părea să aibă o neîncredere și o antipatie intrinsece față de miniștrii săi, deși aceștia erau, practic, singura lui sursă de informații despre lumea exterioară. Acest lucru avea de-a face parțial cu clasa socială și codurile. În Rusia, aristocrația funciară – spre deosebire de Marea Britanie – privea de sus nobilimea „birocrată” nu chiar atât de elevată, care își murdărea mâinile cu guvernarea. Nikolai, asemenea lui George, își însușise un cod militar aristocratic care percepea lumea în alb și negru și pentru care complexitățile, ambiguitățile și zonele gri ale politicii erau dezagreabile. După cum vedea curtea lucrurile, clasa birocratică – alcătuită din nobili, desigur, dar de rang inferior – era formată din carieriști care își urmăreau interesele personale, care țeseau intrigi și îl induceau în mod voit în eroare pe țar, pentru a-și atinge propriile scopuri. „Birocrații sunt interesați... să-l țină pe țar în beznă cu privire la ce se petrece; acesta este modul în care ei se fac din ce în ce mai indispensabili”³⁸, scria ministrul adjunct al Curții. Țarul manifesta, de asemenea, tendința de a apela la și a se baza pe verii și unchii săi din clanul Romanov, în mare parte inutili, care își urmăreau propriile interese, și de a se lăsa convins de

planurile nerezonabile pe care i le propuneau foști ofițeri aristocrați, total neexperimentați, ale căror companie și viziune i se păreau mai pe gustul său. Exact un astfel de plan a atras până la urmă Rusia în războiul dezastruos cu Japonia.

Și era adevărat că guvernul rus *era* plin de trădări, intrigi și încurcături, o stare de lucruri care apăruse deoarece, cum nu era ceva care să asigure coordonarea politicii, fiecare minister și fiecare departament ajungeau să-și apere poziția contrazicându-se cu toate celelalte. Se presupunea că Nikolai era cel care controla și coordona politica și care avea viziunea de ansamblu. Însă, la fel ca Wilhelm, el era total incapabil să facă asta, iar țara era atât de mare și guvernul atât de primitiv și de haotic, încât probabil că nimeni nu ar fi putut conduce Rusia de unul singur. În lipsa unor priorități politice stabilite, miniștrii și departamentele se băteau pentru întâietate. Miniștrii aveau întrevederi între patru ochi cu țarul, care nu erau consemnate în procese-verbale. Adesea, deciziile luate în cadrul unei astfel de întâlniri erau anulate de următoarea întrevedere. Ordinele contradictorii nu erau soluționate. Rapoartele lungi, atent documentate rămâneau necitite – din lipsă de timp și pentru că țarul nu avea răbdare. Asemenea verilor săi, pe Nikolai îl enervau lucrurile prea complexe. Rapoartele adnotate dispăreau. Obiceiul lui de a se răzgândi complica totul și îi împingea pe miniștri la eforturi și mai bizantine și mai manipulative pentru a-l menține pe o anumită direcție, fapt care, la rândul său, îl îndepărta pe Nikolai și mai mult³⁹. În anii 1900, s-au făcut câteva încercări

de a-i aduce pe toți miniștrii la aceeași masă pentru o ședință săptămânală cu împăratul. Nikolai a refuzat să înțeleagă rostul unei astfel de întrevederi. În plus, nu se pricepea deloc să conducă o ședință, se plictisea și se enerva repede. Poate că de vină era reticența lui profundă față de orice fel de confruntare sau faptul că îi displăcea din ce în ce mai mult să fie contrazis. În mod cert, nu era dispus să accepte că discuțiile și dezbaterile ar putea să ducă la ceva folositor. „Însăși ideea de discuție era complet străină de firea lui Nikolai al II-lea”⁴⁰, scrisese Mossolov, șeful cancelariei țarului – biroul ce organiza aspectele guvernării care necesitau atenția personală a țarului, dar care ajunsese să fie copleșit de hârtii și probleme mărunte. Nikolai părea incapabil să vadă politica într-un context mai larg. „El înțelege doar semnificația unui fapt izolat, fără a-l pune în relație cu altele”, scria cu dispreț fostul său profesor particular Pobedonostev în 1900. „Lipsește evenimentele, tendințele... ideile generale, cuprinzătoare apărute dintr-un schimb de păreri, dintr-o dezbateră sau o discuție.”⁴¹

Pe Nikolai îl enerva mai ales Serghei Witte, cel mai capabil ministru al său. Witte era cel care supervizase și păstorise industrializarea Rusiei – într-o asemenea măsură, încât economia rusă se dezvoltă acum aproape la fel de repede ca industria germană. În perioada 1890-1900, producția de fier, oțel și cărbune s-a triplat, deși costurile umane ale acestei creșteri fuseseră devastatoare în unele locuri⁴². Foametea de la începutul anilor 1890 fusese exacerbată, dacă nu chiar

cauzată de insistența lui Witte de a exporta grâu în schimbul capitalului străin. Pe cât de scund era Nikolai, pe atât de înalt era Witte – se zicea că avea doi metri – și pe cât era Nikolai de preocupat de politețurile etichetei și curtoaziei, pe atât de dezinteresat de acestea era Witte. Emană un fel de forță brută, era ambițios în mod fățiș, necruțător în urmărirea scopurilor sale și convins de corectitudinea politicilor lui. Credea că pentru a îmbunătăți poziția Rusiei pe scena mondială guvernul ei trebuia să amelioreze economia, prin dezvoltare industrială, căi ferate și piețe noi. Nu avea nimic suav sau curtenesc, era cinic, manipulator și adesea grosolan. Odată a țipat atât de mânios la alt ministru de față cu împăratul, încât Nikolai a ieșit din încăpere. Nikolai nu suporta așa ceva. Recunoștea că Witte era capabil, însă nu avea încredere în el și, conștient sau nu, se simțea amenințat de siguranța de sine a lui Witte și de capacitatea acestuia. Îl prefera pe Goremîkin, recunoscut ca mediocru și moale, care se comporta „ca un majordom, transmițându-le celorlalți servitori instrucțiunile”⁴³. Nikolai și Aleksandra nutreau fantezia că în afara ministerelor existau sfetnici buni și onești cu ajutorul cărora el ar putea să le rezolve pe toate. „Nu are pe nimeni pe care să se poată baza pe deplin și care să-i poată fi de un real ajutor”, scria Alix în momentul de vârf al crizei revoluționare din 1905. „...El își dă atâta silință, muncește cu foarte multă perseverență, însă lipsesc ceea ce eu numesc bărbați «adevărați»... Cei răi sunt mereu la îndemână, ceilalți rămân în fundal, din falsă modestie.”⁴⁴

Nu că țarul și-ar fi exprimat deschis sentimentele. La fel ca în activitățile sale pe plan extern, era întotdeauna calm, nu se pierdea niciodată cu firea și părea în mod frecvent să se lase influențat de orice i se spunea. Zâmbea, dădea aprobator din cap și apoi făcea cu totul altceva, ridicându-și un zid în jurul emoțiilor și reacțiilor sale. În memoriile lui, Witte a descris cum a fost demis de Nikolai: „Am stat de vorbă două ore întregi. Mi-a strâns mâna. M-a îmbrățișat. Mi-a urat tot succesul din lume. M-am întors acasă nebun de fericire și am găsit pe birou un ordin scris cu demiterea mea”⁴⁵. Asemenea demiteri nu erau niște incidente izolate. Nikolai i-a spus lui Wilhelm că nu numea niciodată pe cineva în funcție fără a avea un înlocuitor în caz că decidea să demită persoana respectivă.

În același timp, Nikolai era profund implicat în cele mai nechibzuite excese ale regimului. Știa că exista o criză agricolă tot mai gravă și era conștient de situația financiară tot mai dificilă a Rusiei. Știa de măsurile brutale pe care guvernul le lua în numele siguranței naționale, încuraja cheltuielile extravagante cu flota rusească și uriașa sumă cheltuită pentru dobândirea unor teritorii din China. Sprijinea rusificarea agresivă a pașnicului ducat independent al Finlandei, care a început în 1898 prin numirea ca guvernator general a brutalului general Bobrikov. Până în 1904 Finlanda ajunsese în pragul revoltei, iar Bobrikov fusese asasinat. În 1902 mama lui Nikolai, într-o scrisoare fără precedent de critică, îi spunea: „Pentru mine e o enigmă

totală cum de *tu*, dragul meu Nicky, care ai avut mereu un simț al *dreptății* atât de puternic, alegi acum să fii *călăuzit* și *înșelat* de un *mincinos* ca Bobrikov!... oamenii erau cât se poate de fericiți și de mulțumiți, acum totul *s-a sfârșit*, totul s-a schimbat, s-au semănat dezordine și ură... Tot ce s-a făcut și se face în Finlanda se bazează pe *minciuni* și *înșelăciune* și duce direct la *revoluție*”⁴⁶. Nicky nu a fost de acord. Era necesar să se facă alegeri dificile, a spus el. Tatăl lui rusificase țările baltice: „O mână puternică și fermă a adus o împăciuire totală, iar acum toate acele neazuri sunt date uitării”. (De fapt, emigranții baltici de etnie germană deveniseră unii dintre cei mai zgomotoși propagandiști antirusi din Germania, în prima linie a pangermanismului antislav.) Țarul a adăugat că tocmai suferise „o durere personală foarte grea”⁴⁷: murise câinele lui preferat și plânsese toată ziua. Poate că alăturarea este nedreaptă – însă Nikolai este cel care a făcut-o.

Asemenea lui Nikolai, și George era mulțumit să se țină cât mai departe de public și să se retragă la țară, în sânul familiei, cu un trai tihnit. După ce el și May s-au căsătorit, în 1894, s-au mutat la York Cottage, o „vilișoară sumbră”⁴⁸ de pe domeniul Sandringham, la câteva sute de metri de reședința impunătoare a tatălui și mamei lui. El îndrăgea locuința aceea deoarece Sandringham era locul în care se simțea cel mai confortabil din toată lumea, fiindcă erau 30.000 de acri pe care putea vâna și pentru că vila era prea mică, așa încât

nu era nevoie să primească vizite – era propria barieră față de lumea exterioară. După părerea tuturor – în afară de George –, era sumbră, întunecoasă și înghesuită: „O clădire mică și incomodă, respingătoare din punct de vedere arhitectural și unde mirosea mereu a mâncare”, scria prințesa Alice, verișoara lui. „George o adora, însă el avea singura cameră confortabilă din casă, care era numită «biblioteca», deși conținea foarte puține cărți... salonul era destul de mic și când era ocupat de doi adulți – însă după ceai, când în el se înghesuiau și cinci copii, devenea un adevărat balamuc.”⁴⁹ Casa era acoperită de tencuială brută, cu grinzi ce imitau stilul Tudor, se afla la umbra permanentă a copacilor înalți și era orientată spre un iaz întunecat pe care „un pelican apatic privea abătut nuferii și bambusul”. Înăuntru, țesătura roșie din care erau confecționați pantalonii armatei franceze „întrista”⁵⁰ pereții, relatea un observator. În timpul zilei la York Cottage erau doamne de onoare, ofițeri de palat și secretari particulari, diverse bone, dădace, servitoare, zece lachei, trei majordomi care se ocupau de vinuri, un valet și un bucătar-șef – o suită mică după standardele regale, deși casa era plină ochi. George a rămas acolo, în ciuda tuturor încercărilor de a-l muta, până în 1910 – și chiar și după aceea, când a devenit rege, a refuzat să se mute în casa mare de la Sandringham până la moartea mamei sale.

Acolo trăia ca un nobil de țară din Norfolk, unul extrem de bogat, cu un venit care după 1901 se ridica la 100.000 de

lire (40.000 de lire de la parlament, 60.000 de lire de la ducatul de Cornwall). Gusturile sale erau simple, dar costisitoare. Costumele erau de la Savile Row și armele erau de la Purdey, cu cartușele gravate cu mici coroane roșii. Cum părăsise marina militară, nu avea, practic, alte obligații în afară de rarele apariții publice. (Obligațiile sale în anul 1895 au fost să primească premiul Freedom of the City of London și să țină un discurs în semn de mulțumire; să călătorească pe mare până în Germania pentru inaugurarea Canalului Kiel, unde a luat cina cu Wilhelm pe iahtul *Hohenzollern*; să vadă calul lordului Rosebery câștigând derbiul; să meargă la Goodwood la alte curse de cai și la Cowes pentru iahting; să meargă la vânătoare de potârniche pe domeniile diverșilor prieteni; să meargă în vizită la Balmoral, apoi să se întoarcă la Sandringham⁵¹.) Personalul tatălui său administra proprietatea. „Timp de 17 ani, nu a făcut absolut nimic în afară de a omorî animale și a aranja timbre”⁵², scria exasperat Harold Nicolson, biograful său.

Vânătoarea și filatelia erau pasiunile lui George. Timbrele au început cu un cadou constând în colecția unchiului său Affie, pe care i-a cumpărat-o tatăl lui la începutul anilor 1890. Atras de caracterul ordonat, metodic și solitar al acestui hobby, petrecea mai multe după-amiezi pe săptămână aranjând și rearanjând timbrele, răsfoind cataloage, ocazional licitând sume mari pentru timbre rare. Până la sfârșitul vieții, strânsese cea mai mare colecție din lume – 325 de clasoare pline. După 1910, când a devenit rege, a

colecționat numai timbre înfățișând chipul său. Cât despre vânătoare, era singurul lucru pe care George îl făcea excepțional de bine. Până spre sfârșitul anilor 1890, ajunsese să fie recunoscut drept unul dintre cei mai buni doi-trei țintași din țară. Vânătoarea era unul dintre marile simboluri ale unei vieți aristocrate tihnite. Partidele de vânătoare aristocrate – cu mii de animale ascunzându-se în tufișuri, plus hăitași și cineva care căra armele și mâncarea de prânz – se puteau organiza numai pe moșii întinse, necultivate. Asemenea multora dintre obiceiurile de recreere din viața aristocraților britanici, devenise nespus de populară și printre bogătașii europeni. Nikolai și Wilhelm erau amândoi obsedați de vânătoare și de trasul cu arma. Cât fusese țarevici, Nikolai petrecuse cinci-șase ore pe zi vânând în toiul iernii: „667 de animale răpuse din 1.596 de împușcături”⁵³, consemna el pentru o zi din anul 1893. Wilhelm, care trăgea cu arma sprijinindu-se pe umerii unui servitor de lângă el, ținea o listă cu tot ce omorâse: în 1897, avea un total de 33.967 de animale, începând cu „doi zimbri, șapte elani” și terminând cu „694 de bătlani și cormorani și 581 de animale nespecificate”⁵⁴. George era în stare să doboare 1.000 de fazani într-o singură zi. La Sandringham, cantitățile de vânat împușcat erau de-a dreptul monstruoase. Când George a devenit rege, un politician, lordul Crewe, nu s-a putut abține să remarce: „Ce păcat că un personaj public are un gust atât de simplu dezvoltat până la dimensiunile pasiunii nebune pentru vânătoare a iubitului nostru monarh... Perspectiva sa

asupra a ceea ce se cuvine pare aproape complet distrusă”⁵⁵.

George nu voia să interacționeze cu lumea exterioară. După cum remarca unchiul său, ducele de Cambridge, nu putea „să suporte Londra și ieșirile în oraș și urăște Societatea”⁵⁶. În ciuda devotamentului față de tatăl său, el nu făcea parte din societatea mondenă. Așa cum nota cu delicatețe un observator, cei din grupul lui George erau aleși „nu pentru strălucirea lor pe scena mondenă, pentru vorbele de duh, conversația spumoasă ori noutatea pe care o oferea ospitalitatea lor, ci pentru calități mult mai solide, bazate pe vechi tradiții”⁵⁷. El aparținea aceluși segment al lumii bune pe care liberalul radical Arthur Ponsonby – fratele rebel și radical al secretarului regelui, Fritz Ponsonby, și autorul cărții *Declinul aristocrației* – îl descria ca fiind „reacționar” și „plictisitor”, care deplângea lumea modernă, deși se bucura de înlesnirile ei, tânjea după trecut și se aștepta la „deferență nelimitată”⁵⁸ din partea celor care îi erau inferiori social. Ura să plece în străinătate, cu toate că, datorită eforturilor bunicii lui, era înrudit acum prin legături de sânge sau prin alianță cu toți cei 20 de monarhi aflați la putere în Europa Occidentală. Călătoriile îi stârneau dor de casă și rău de mare și scoteau la iveală faptul că nu știa nici o limbă străină. Îi era groază să țină discursuri în public și, în general, să fie împins dincolo de zona lui de confort. Nu știa mare lucru nici măcar despre domeniul Sandringham, unde locuia. Când l-a moștenit în 1910, habar nu avea că muncitorii lui erau printre cei mai prost plătiți din Norfolk.

Căsătoria lui fusese salutată ca un mare succes. May a născut un moștenitor după mai puțin de un an – David, viitorul Edward al VIII-lea. Cuplul a devenit rapid un model de viață domestică respectabilă și mulțumită. „De fiecare dată când îi văd, îi iubesc, îmi place de ei și îi respect și mai mult”, scria regina Victoria în 1897. „Slavă Domnului! Georgie are o soție excelentă, foarte bună și practică.”⁵⁹ La curte se considera că May încurajase timiditatea lui George, dând parteneriatului lor o ținută publică rigidă, de o splendoare excesiv de severă. Ea manifesta o tendință accentuată de a se împodobi cu multe diamante și bijuterii scumpe. Deși nu era o extrovertită, îi plăceau obligațiile publice ale regalității.

Atât cât era în stare, George o iubea pe May. La câteva luni după nunta lor, îi scria:

Știi de-acum că nu umblu niciodată cu jumătăți de măsură, când te-am cerut în căsătorie, te îndrăgeam foarte mult, dar nu eram foarte îndrăgostit de tine, însă am văzut în *tine* persoana pe care eram capabil s-o iubesc cel mai profund, de mi-ai fi întors acea iubire... Am încercat să te înțeleg și să te cunosc, cu rezultatul fericit că acum știu că într-adevăr te iubesc din toată *inima*, fată dragă, și că îți sunt pur și simplu *devotat*... *Te ador, scumpă May*. Dragostea mea devine tot mai puternică pe zi ce trece, amestecată cu admirație, și îi mulțumesc lui Dumnezeu în fiecare zi că mi-a dat o soție atât de scumpă

și de devotată cum ești tu. Dumnezeu să te binecuvânteze, scumpul meu înger May, care știu că vei rămâne mereu alături de mine, căci acum am nevoie de dragostea noastră și de ajutor mai mult ca niciodată⁶⁰.

Pe hârtie, George era însuflețit de sentimentele cele mai tandre față de soția sa și îi spunea că nu putea să trăiască fără ea. Când s-a dus la Sankt-Petersburg pentru nunta lui Nikolai, în 1894, i-a scris de acolo 20 de scrisori în două săptămâni. Însă, când erau față în față, el tot nu putea să-și exprime sentimentele. „Știu că înțelegi ce am simțit și ce chin a fost când a trebuit să-mi iau rămas-bun”, i-a scris el după ce a plecat în Rusia, în 1894; iar după turul lor prin Commonwealth, în 1901, i-a scris: „Cumva, nu pot să-ți spun direct, așa că profit de prima ocazie ca să-ți scriu cât îți sunt de îndatorat, draga mea, pentru modul splendid în care m-ai sprijinit și m-ai ajutat în lungul nostru tur. Tu ai fost cea care l-a transformat într-un succes”⁶¹.

Relația era complicată. George a rămas foarte apropiat de mama și surorile lui, care locuiau la un minut depărtare. Ele erau extrem de posesive cu el și adesea insensibile și ostile cu May. Toria, sora de care George era cel mai apropiat, care rămăsese nemăritată deoarece Alexandra voia să-i țină cineva companie și care o considera pe May o intrusă, nici nu se chinuia să-și ascundă antipatia. „Încearcă să vorbești cu May la cină, deși toată lumea știe că e groaznic de plictisitoare”⁶², i-a spus ea unui oaspete la scurt timp după

căsătorie. Alexandra nu se certa niciodată pe față cu nora ei și o trata cu atitudinea ei caracteristică de prietenie degajată. Însă, potrivit lui Mabell, contesa de Airlie, cea mai veche prietenă a lui May, nu exista nici o îndoială cu privire la „gelozia ei față de noră”⁶³. Alexandra ținea să demonstreze puterea pe care o exercita asupra fiului ei, apărând acasă la el oricând avea chef, mutând mobila prin locuința lui când nora ei era plecată, „ceea ce în mod cert oferă mai mult spațiu și cred că arată mai drăguț”, îi scria George cu tact lui May. „Desigur, dacă nu-ți va plăcea... putem s-o mutăm la loc într-o clipă.”⁶⁴ Alexandra se grăbea să sublinieze orice lucru făcut de May care ar fi putut fi interpretat drept o neglijare chiar și mărunță a soțului ei: „Așadar, bietul meu Georgie a pierdut-o pe May a lui, care a fugit la Londra să se uite la sticlăria ei”⁶⁵. Cât despre socrul ei, May considera tachinările lui Edward stânjenitoare și nu aproba stilul lui de viață. Familiei ei, care era entuziast progermană, îi displăceau „groaznicele înclinații rusești”⁶⁶ ale lui Edward. Însă George încă trăia în umbra tatălui său, consultându-l pe rege cu privire la tot, până și la culoarea livrelor lacheilor lui.

George părea să nu fie conștient de modul în care familia lui o trata pe soția sa, la fel cum nu își dădea seama cât de plictisitoare și de monotone trebuie să i se fi părut lui May Sandringhamul și viața lui sportivă. Vânătoarea și cursele de cai o plictiseau, plimbările cu iahtul îi provocau greață. Soțiile din lumea bună trebuiau să fie însă de acord cu pasiunile soților lor, așa că ea îi urma pe vânători, zi de zi,

zâmbind cu entuziasm. El nu avea timp pentru pasiunile ei – literatura și arta – și manifesta un dispreț filistin aristocratic față de oamenii pe care îi credea prea deștepți, numindu-i „sprâncene”. Primul biograf autorizat al lui George recunoștea că, „uneori, viața intelectuală a ducesei se poate să fi fost foarte săracă și energiile ei s-au atrofiat în acei primi ani”⁶⁷. George nici nu se gândea să se mute altundeva, într-o casă mai mare și mai departe de familia lui. În 1901, când ea a propus să se mute la Houghton Hall, o moșie din Norfolk aflată nu departe, el nu a fost de acord, îndemnat de mama sa.

May nu se plângea niciodată. Era hotărâtă să-i facă pe plac soțului ei și viitorului rege, să-i sporească încrederea în sine și să-și dovedească devotamentul față de monarhie. Asta era, mai mult sau mai puțin, ceea ce se aștepta de la ea. Așa cum a scris un biograf al unei prințese englezoaice mai recente – Diana –, femeile aristocrate din casta ei erau educate și pregătite pentru „o viață cu așteptări emoționale scăzute și soți care nu se axau pe a fi grijulii și atenți”⁶⁸. May „sacrifică totul pentru nevoile lui și pentru liniștea lui sufletească, gândindu-se în primul rând la el și abia apoi la oricine altcineva, inclusiv la copiii ei, și, desigur, la ea însăși”, scria biograful ei, James Pope-Hennessy. „...Ea credea că toți ar trebui să se supună chiar și celei mai mici dorințe a regelui și a fost un exemplu viu al crezului ei... Lăuntric, asta necesită un exercițiu permanent și dificil de imaginație, precauție și autocontrol.”⁶⁹ Devotamentul, umilința și insistența ei ca toți

ceilalți din casă să se poarte la fel au consolidat, într-adevăr, încrederea de sine a lui George.

Asta a încurajat, de asemenea, obiceiul regal deja bine înrădăcinat de a se purta ca un autocrat în propria casă. La York Cottage, toate ceasurile erau potrivite cu o jumătate de oră înainte din cauza obsesiei lui George pentru punctualitate. Capul familiei nu era niciodată contrazis, luat la întrebări sau criticat. „Regele George al V-lea detesta nesinceritatea și lingușeala, dar după un timp s-a obișnuit atât de mult ca oamenii să fie de acord cu el, încât îi displăcea ideea de prieten sincer”⁷⁰, își amintea Fritz Ponsonby, unul dintre secretarii particulari care au slujit cel mai mult timp familia regală și a cărei vorbire simplă era acceptată – deși nu fără iritare – atât de regină, cât și de Edward. „Nu îl contrazice nimeni niciodată; nu sunt puse în discuție decât acele subiecte pe care le aleg ei [cei de neam regesc] și până și cele mai banale lucruri rostite de buzele cuiva de neam regesc sunt ascultate de parcă ar fi oracole”⁷¹, a observat scriitorul Augustus Hare când l-a cunoscut pe George, pe la mijlocul anilor 1890. Se întreba cum de putea George să suporte monotonía conversației. George a început să-și exprime opiniile și părerile politice – părerile unui nobil de țară conservator din Norfolk – răspicat și detaliat în fața oricui era dispus să-l asculte. „Un pic cam prea direct”⁷², remarca secretarul viceregelui Indiei când l-a cunoscut pe George în 1905. Lui George ajunsese să-i fie profund antipatic anteriorul deținător al funcției, lordul Curzon, și nu se putea

abține să nu spună tuturor acest lucru.

Atitudinea supusă a lui May îl încuraja pe George să se poarte urât și cu ea. Ducele de Windsor i-a spus biografului mamei sale: „Între noi fie vorba, tata avea o fire groaznică. Era cumplit de grosolan cu mama. Păi, am văzut-o ridicându-se de la masă pentru că era foarte nepoliticos cu ea, iar noi, copiii, o urmam afară din încăpere”⁷³. În casă la el, George era iute la mânie. Tendința de a se răsti și exasperarea exprimată adesea au devenit două dintre cele mai vădite trăsături ale sale. E posibil ca mânia lui să fi izvorât din dificultatea de a-și exprima sentimentele mai tandre și din faptul că întreaga sa existență a fost umbrită de o permanentă anxietate mocnită, de nesiguranță și de o teamă profundă de viitor – de ziua aceea în care avea să fie rege. Acest lucru alimenta un sentiment latent de autocompătire. Oare exprima, poate, și un strop de dezamăgire în legătură cu căsnicia lui? Un sentiment că soția lui ireproșabil de corectă, extrem de stăpână pe sine, admirabil de devotată era un pic cam inaccesibilă, chiar rece; că atașamentul ei cel mai profund era față de monarhia însăși, nu față de el? Conștient, George credea extrem de mult în iubirea și fidelitatea lui față de soția sa. În decembrie 1901 a venit vestea șocantă că verișoara lui George, Victoria Melita sau „Ducky”, îl părăsise pe Ernst, fratele lui Alix – căsătorie la care îi îndemnase autoritar răposata regină –, pentru Kirill, vărul lui Nikolai. George i-a scris lui Nikolai: „Nu credeam că erau fericiți împreună, dar nu m-am gândit niciodată că se va

ajunge la asta; îmi pare foarte rău, căci îmi place de amândoi. Slavă Domnului, noi suntem amândoi atât de fericiți cu soțiile și copiii noștri, încât nu putem să înțelegem așa ceva”⁷⁴.

Asupra lui May căsnicia a avut un efect constrângător. La trei ani după nuntă, Marie Mallet, doamna de onoare a reginei, scria în jurnal că spera că „prințesa May nu va fi prea timidă ca să stea de vorbă cu mine. Pare palidă și slabă, de parcă ar tânji după simpatie, dar ar fi prea sfioasă ca s-o caute”⁷⁵. Un an mai târziu, ea observa: „Prințesa May este foarte rigidă. Sunt sigură că are intenția să fie amabilă, dar în cazul ei este adesea necesar să te mulțumești cu intenția”⁷⁶. Vechea prietenă a lui May, Mabell, contesa de Airlie, considera că o „crustă tare de inhibiție... a acoperit-o treptat, ascunzând căldura și tandrețea personalității ei”⁷⁷. David avea impresia că, atunci când nu era cu George, „ea era cu totul altă persoană”⁷⁸.

Autocrația lui George se extindea și la modul în care se purta cu cei șase copii ai săi: cinci băieți – cel mic, John, era epileptic și a murit la vârsta de 13 ani – și o fată, Mary, născuți toți între 1894 și 1905. Cel mare, David, viitorul Edward al VIII-lea, s-a născut în timpul vizitei lui Nikolai în Anglia, în 1894, și țarul a devenit nașul lui. Al doilea, Albert, viitorul George al VI-lea, a venit pe lume un an mai târziu. După ce fusese afectat de neglijența indulgentă a propriilor părinți, George, la rândul său, și-a vătămat și el copiii. Era strict și despot și nu avea răbdare. I se părea la fel de greu să le arate tandrețe copiilor ca și soției lui. „Adopta o

abordare severă, marinărească a tuturor realităților umane”, scria fiul său David. „Am simțit mereu că, în ciuda neîndoielnicei sale afecțiuni pentru noi, tata prefera copiii mai mult teoretic.” Se aștepta ca aceștia să se poarte ca niște adulți – sau, mai degrabă, ca niște marinari bine instruiți: punctuali, curați și întotdeauna ascultători –, deși le oferea o educație de proastă calitate, aproape la fel ca a lui. Și, asemenea tatălui său, îi înspăimânta; o convocare din partea lui în bibliotecă pentru întârziere, mâini murdare, gălăgie sau neastâmpăr în biserică era terifiantă pentru copii. „Nici un cuvânt dintre cele pe care aveam să le aud vreodată nu putea să mă tulbure atât de mult”⁷⁹, își amintea David. Albert avea o bâlbâială a cărei atenuare nu era deloc ajutată de obiceiul tatălui său de a țipa la el „Spune odată!”⁸⁰ în timp ce el se chinuia să vorbească. E ceva cu adevărat trist în afirmația lui George că romanul său preferat era *Wrong on Both Sides*, descris de biograful său Harold Nicolson drept o poveste „revoltătoare”, în stilul *Micului lord*, despre un tată aristocrat sever și fiul său, care se iubesc unul pe altul, dar care nu își pot exprima sentimentele din cauza mândriei. „O carte atât de minunată, întotdeauna plâng când o citesc”⁸¹, scria George.

Și lui May i s-a părut dificil să creeze o legătură cu copiii ei, cel puțin cât au fost mici. După ce s-a născut David, a părut că nu prea vrea să-l țină în brațe și a plecat la Saint-Moritz nu mult după aceea, în timp ce George s-a dus la Cowes. Se poate să fi fost reținerea ei înnăscută, o depresie postnatală,

insistența ei că George era mereu pe primul loc sau obiceiul aristocratic al vremii de a-i încredința pe copii doicilor și bonelor, rareori fiind întâlniți singuri, dar lui May i se părea greu să se apropie de copiii ei și detesta să fie însărcinată. I-a luat trei ani ca să-și dea seama că o dădacă îi agresa adesea pe cei doi băieți mai mari. „Tragedia era că nici unul dintre ei nu înțelegea deloc sufletul unui copil”, a recunoscut prietena lui May, Mabell, contesa de Airlie. „Nu reușiseră să îi facă fericiți pe copiii lor.”⁸² Nu era de mirare că pentru copii escapadele la bunicii lor, Edward și Alexandra – care păreau „mereu scăldați în razele soarelui” și îi răsărau în casa cea mare –, erau ca și cum li s-ar fi „dat o cheie magică pentru o lume total diferită”⁸³.

John, cel mic, epileptic și probabil autist, a fost până la urmă trimis să locuiască separat, cu propriii servitori, într-o căsuță de pe domeniul Sandringham numită Wood Farm. Copiii ca el erau adesea considerați o rușine pentru familiile lor, deși se prea poate ca viața lui să fi fost mult mai liberă decât a fraților săi. Regina s-a asigurat că ultimul ei născut era îngrijit de o bonă devotată; copilul avea spațiu, jucării frumoase și copii de prin partea locului cu care să se joace. Jurnalul ei sugerează că simțea tandrețe față de copil, însă, în afară de ea, familia pare să se fi rupt cu totul de el. George nu îl pomenea niciodată, deși era președintele Societății Naționale pentru Promovarea Angajării Epilepticilor. Multă vreme, John nu a apărut în arborele genealogic al familiei Windsor, iar când a murit, în 1919, la vârsta de 13 ani, David

i-a spus amantei sale de atunci, Freda Dudley Ward, că nu îi plăcea deloc că era nevoit să țină doliu: „A fost mai mult un animal decât orice altceva”⁸⁴.

Între George și Nikolai existau mai multe asemănări decât cele fizice. Amândoi erau timizi, iubeau viața de nobil de țară și erau cei mai fericiți când masacrau câteva mii de păsări pe săptămână pe domenii enorme. Amândoi se simțeau cel mai în largul lor cu codurile de comportament simple și patriotice ale armatei; asemenea lui Nikolai, și George manifesta o aversiune instinctivă față de ambiguitățile și zonele gri ale politicii pragmatice. Amândoi preferau familia și viața casnică societății de la curte. Nici unul nu avea simț estetic, deși nimic din reședințele lui Nikolai nu egala urâtenia pură a locuinței de la York Cottage. Amândoi erau dependenți de rutină: Nikolai ajungea la ceai exact la aceeași oră în fiecare zi; lui George îi plăcea să știe exact ce urma să facă în fiecare moment din zi și detesta orice perturbare a programului său. Amândoi erau foarte tulburați de aproape orice fel de schimbări. Nici politicile lor nu se deosebeau foarte mult: George a avut o poziție vocală după 1900, criticându-i violent pe socialiști, Partidul Liberal și mai ales pe liberalul radical David Lloyd George, a cărui platformă politică se baza pe îmbunătățirea vieții celor săraci și atacurile mișelești la adresa celor ce moșteneau privilegiile. În măsura în care George se gândea la sistemul țarist, părea să simtă simpatie pentru vărul său, despre care i-a spus în 1900 ambasadorului german că „e de încredere, dar puterea sa este constant

subminată de puteri subversive”⁸⁵. Amândoi se simțeau profund neliniștiți în legătură cu rolul lor în lume și încercau să-și astâmpere temerile cu lucruri familiare și rutină. Amândoi erau, sub multe aspecte, lamentabil rupți de lumea din jurul lor. Și nici unul nu putea să vadă dincolo de etalările publice ale loialității și vorbele măgulitoare.

În septembrie 1897, când George a făcut una din rarele sale vizite publice în numele bunicii sale în Irlanda – prima vizită a unui membru al familiei regale de peste 80 de ani –, a fost întâmpinat de mulțimi ordonate, care ovaționau, chiar și în zonele din Londonderry. Întregul eveniment fusese orchestrat cu atenție. George nu a văzut, de pildă, cele mai sărace cartiere din Dublin, unde se aflau unele dintre cele mai groaznice mahalale din Marea Britanie. I s-a spus în mod repetat că vizita era un „succes remarcabil”. „Devotamentul pe care l-ați inspirat altora nu este doar un rezultat mulțumitor pe plan personal... ci va avea un efect deosebit de valoros asupra sentimentelor publicului din Irlanda și ar putea să contribuie mult la restaurarea loialității care în ultima jumătate de secol a fost atât de zdruncinată în atâtea ținuturi”⁸⁶, i-a spus lui George lordul Salisbury, al cărui partid era ferm hotărât să nu acorde Irlandei autonomie. Vizita nu a avut absolut nici o influență asupra politicii privind Irlanda. I-a creat însă lui George o falsă impresie despre situația Irlandei și credința eronată în semnificația mulțimilor care ovaționau, în puterea strălucirii regale și în magia prezenței sale. În mod asemănător, Nikolai se putea

convinge singur că vreo câteva minute de ovații isterice din partea supușilor săi îi spuneau mai mult despre loialitatea lor și despre starea națiunii decât orice raport ministerial. Și în cazul lui Wilhelm asigurările, ce provocau dependență, date de o mulțime care îl ovaționa îi domoleau setea neostoită de afirmare și popularitate – și îi dădeau, fără temeii, încrederea de a spune orice îi trecea prin cap.

Lumea modernă împresura însă zidurile pe care monarhiile clădiseră în jurul lor prin modalități insistente și tot mai directe, mai ales sub forma presei și a opiniei publice. Pe la mijlocul anilor 1890, ziarele din toată Europa au părut brusc mai politizate, mai interesate de chestiunile internaționale, mai conștiente de ele însele ca organe ale opiniei publice și mult mai agresive. Schimbarea se baza parțial pe procesele de producție mai ieftine, ceea ce însemna ziare mai ieftine, parțial pe conștientizarea de către guverne a puterii pe care o aveau presa și opinia publică și parțial pe ratele tot mai mari ale alfabetizării. Până și regina Victoria acorda atenție acestui fapt. Ziarele britanice se delectaseră multă vreme cu implicarea fiului ei cel mare într-o serie de scandaluri (deși aveau întotdeauna grijă să nu le menționeze explicit pe amantele lui). În 1895, regina se supăraseră din cauza ostilității presei rusești; în 1896, a scris despre telegrama Kruger: „Îmi doresc ca ziarele din ambele țări să se poată abține de la a scrie cu asemenea înverșunare și violență”⁸⁷. Faptul că acum citea presa mondială o făcea să se întrebe de ce „suntem noi

atât de urâți de alte țări”⁸⁸.

Nikolai și Wilhelm au încercat amândoi să ignore puterea crescândă a opiniei publice și a presei, însă erau tot mai mult obligați să o recunoască. Lui Wilhelm îi plăcea să spună că este imun la opinia publică; în realitate, era obsedat de aceasta și extrem de influențat de ea. Un articol critic putea să-i provoace crize de furie sau de depresie. Un articol măgulitor despre el în ziarele englezești îi inspira o efuziune de dragoste pentru „bătrâna” Anglie, propunerea unor noi alianțe și vizite entuziaste în miez de noapte la ambasadorul britanic. Anturajul lui Wilhelm și cancelarii săi se foloseau de faptul că el se lăsa influențat de presă – și de obiceiul lui de a nu citi niciodată până la capăt un ziar. Și unii, și alții îi ascundeau lucrurile incomode și îi ofereau un cocteil de tăieturi din ziare alese cu grijă, din țară și din străinătate, pentru a-l menține pe poziția oficială. Nikolai, al cărui tată îi numise pe editorii ziarelor „porci” și „reduși mental”⁸⁹, insista că presa rusă nu avea nici o influență; referirile la opinia publică din Rusia îl înfuriau⁹⁰. Recunoștea însă că citea în fiecare zi câte un ziar german, unul francez, unul englezesc și unul rusesc – chiar dacă zicea că nu credea ceea ce citea deoarece știa „cum se fac. Un evreu stă acolo, propunându-și să învrăjbească diferite popoare unele contra altora, iar oamenii, care în bună parte nu au păreri politice proprii, sunt ghidați de ceea ce citesc”⁹¹.

Lucrul de care erau convinși toți cei trei monarhi era că ceea ce afirmau ziarele străine despre cineva era o măsură

exactă a modului în care era privit în străinătate. Intensificarea naționalismului și șovinismului în Europa însemna că articolele erau mai adesea neprietenoase. În numele cui vorbea presa era însă altă problemă. Pentru Wilhelm și Nikolai era evident că presa era purtătoarea de cuvânt a guvernului ei. Presa rusească – așa cum era ea (Serghei Witte i-a spus în 1897 unui diplomat britanic că „se îndoia că sunt 100.000 de oameni în Rusia care citesc ziarele sau că le pasă ce scriu acestea”⁹²) – era cel mai aspru controlată și cenzurată din lume. Nikolai i-a spus unui vizitator german în 1895 că „nu voi elibera presa rusească niciodată, cât trăiesc eu. Presa rusească va scrie numai ce vreau eu... și numai voința mea va domni în toată țara”⁹³. Controlul guvernului german asupra presei sale era proverbial. În 1899, Joseph Chamberlain i-a spus cancelarului german Bernhard von Bülow „că în Germania nu există opinie publică. Poporul german are numai emoțiile pe care îi cere guvernul să le aibă”⁹⁴. O mare parte a presei era fie controlată, fie subvenționată de guvern. *Kölnische Zeitung* reflecta opiniile Ministerului de Externe german; *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* era unealta guvernului și a kaizerului. Multe alte ziare primeau subvenții și publicau articole trimise de guvern, ba chiar tipăreau versiunile expurgate ale discursurilor kaizerului pe care le trimitea guvernul sau tăiau chiar ele fragmentele stânjenitoare. (Deși, încă mai jenant, fragmentele eliminate de ele erau adesea tipărite în ziarele austriece.) Efectul putea fi foarte amplu. Cu

două săptămâni înainte de o vizită a lui Edward, în 1902, Wilhelm a cerut ca presa germană să publice doar articole proengleze și în general așa s-a întâmplat.

În Marea Britanie era altfel. Presa independentă avea o istorie mult mai lungă, iar rata alfabetizării era mare. În anii 1890, unele ziare britanice de succes aveau tiraje mult mai mari decât suratele lor europene, suficient de mari încât să nu aibă nevoie sau să nu vrea subvenții de la guvern, și erau foarte conștiente de importanța lor ca temelie a democrației liberale⁹⁵. Indiferent cât de des îi asigurau oamenii de stat britanici pe străini că nu controlează presa, când ziarele britanice atacau Germania sau Rusia, se considera că exprimă gradul de antipatie al guvernului. *The Times*, care era privit aproape peste tot în străinătate ca organul semioficial al guvernului, exprima adesea păreri jenant de diferite față de poziția oficială. Ministerul de Externe britanic s-a simțit stânjenit de relatările sale despre brutalitatea rușilor în Manciuria și cerea frecvent ziarului să-și domolească tonul relatărilor. Era aproape invariabil refuzat sau ziarul înlocuia un reportaj direct de la sursă cu un editorial la fel de critic. Wilhelm lua personal criticile la adresa Germaniei din presa britanică și nu putea să nu vadă amestecul rudelor sale engleze în asta – mai ales al unchiului său –, supraevaluând permanent influența familiei regale britanice. În 1898, când regina a reușit să-i convingă pe editorii principalelor ziare să mai domolească tonul articolelor lor antigermane, acesta a fost un semn al faptului

că regina ajunsese să fie percepută ca o forță dezinteresată în politica britanică. Chiar și așa, intervenția ei a avut efect doar câteva luni. În 1900, noul tabloid, *Daily Mail*, cu nemaiauzitul tiraj de un milion de exemplare pe zi, exprima un mesaj nerușinat de populist, sentimental, agresiv imperialist, chiar xenofob – și dincolo de controlul oricărui guvern. El avea să afirme că Germania era principalul dușman al Marii Britanii cu mult înainte ca guvernul britanic să facă acest lucru. Salisbury, care îl detesta, în ciuda afilierii conservatoare a ziarului – spunea că ziarul este „pentru aceia care știu să citească, dar nu știu să gândească”⁹⁶ –, a văzut că se adresează și vorbește în numele unui segment nou, strident și uneori urât al opiniei publice.

În Germania și chiar și în Rusia după 1905, presa și opinia publică creau o voce – sau mai multe – foarte distinctă de guvern. Relația guvernului german cu presa devenea, fără ca primul să-și dea seama de asta, tot mai simbiotică. Ziarele germane reprezentau o gamă întreagă de interese: grupuri noi și puternice precum Liga Pangermană și grupuri de lobby din agricultură și ale industriașilor, deosebit de critice față de atitudinea precaută a guvernului, precum și presa de stânga adesea uitată, care predica un mesaj cu totul diferit, al internaționalismului și cooperării. I-o fi spus Wilhelm lui Edward: „Eu sunt singurul stăpân al politicii germane și țara mea trebuie să mă urmeze oriunde merg”⁹⁷. Însă cancelarul lui, Bernhard von Bülow, scria: „Chiar și în Germania opinia publică trebuia să fie luată în considerare de fiecare guvern

și, de asemenea, de kaizer, dacă nu voiau să sufere neplăceri”⁹⁸. Atât Wilhelm, cât și Bülow se simțeau tot mai înclinați să țină cont de opinia publică – cel puțin de părerile drepte – și din ce în ce mai neliniștiți de puterea ei și de potențialul său de a-i submina. Amândoi simțeau că aprobarea presei avea putere de viață și de moarte asupra lor, Bülow era la fel de influențabil și de vanitos în legătură cu relatările presei despre el ca și kaizerul. Folosea biroul de presă al Ministerului de Externe german pentru a furniza ziarelor articole gen tabloid despre locurile unde își făcea vacanțele și apropierea sa de kaizer. În dorința sa de a-și vinde imaginea, își făcea chiar promovare singur: „Probabil că în nici o altă chestiune nu aș fi putut să dovedesc mai multă judecată, calm și precauție”⁹⁹, spunea un articol laudativ scris chiar de el. Încerca să se facă plăcut în străinătate trimițând ambasadei unei anumite țări articole favorabile despre acea țară, pe care tot el le plasase în presa germană. În Rusia, încă de dinainte ca proclamația din octombrie să acorde libertate presei, în 1905, unii membri ai guvernului lui Nikolai au identificat un fel de opinie publică având ca sursă clasa educată, presa și funcționăria, care susținea păreri puternice și adesea variate cu privire mai ales la politica externă – dacă viitorul Rusiei era în Balcani sau în Orient, dacă Germania era prieten ori dușman. Totuși, pentru moment, „partidele credeau în unanimitate că Marea Britanie era cel mai mare dușman... care bloca drumul politicii noastre directe și îndrăznețe”¹⁰⁰.

Deocamdată guvernele puteau să exercite influență asupra presei lor naționale, dar, pe măsură ce creștea forța opiniei publice, era discutabil cât timp aveau să poată monarhii să se opună categoric cererilor ei.

[*1](#) Pentru mai multe despre această boală genetică, vezi John Röhl *et al.*, *Purple Secret*. Röhl și ceilalți coautori argumentează convingător că sora lui Wilhelm, Charlotte, a avut porfirie și sugerează că mai mulți dintre descendenții reginei Victoria, inclusiv Vicky și Alix, au suferit de această boală.

[*2](#) Și, probabil, și pentru că ochelarii indicau o slăbiciune fizică la bărbați – monoclurile erau alternativa acceptată în rândul ofițerilor armatei germane.

Capitolul 9

Imperative imperiale (1898-1901)

„Animozitatea dintre Anglia și Germania este într-adevăr o mare durere și suferință pentru mine – așa cum este și pentru tine, și pentru mulți alții”, îi scria regina lui Vicky în vara anului 1897. Nu i-a trecut niciodată prin minte că situația nu se putea repara dacă Wilhelm pur și simplu stătea potolit. „Nădăjduiesc că va trece treptat dacă William nu o va întreține prin discursuri și prostii colonialiste. El face ca pacea să fie dificilă, ceea ce este de necrezut. Aceste bariere despre care ai vorbit adesea au neîndoielnic de-a face cu asta.”¹ Și în cadrul guvernului britanic, cei mai mulți presupuneau că situația cu Germania era reversibilă. De exemplu, sir Thomas Sanderson, înaltul funcționar al lui Salisbury de la Ministerul de Externe, credea că, deși brutalitatea și ostilitatea germanilor puteau fi enervante, Marea Britanie trebuia să manifeste îngăduință față de dorința de înțeles, deși stângaci afirmată, a statului ajuns la adolescență de a fi recunoscut pe plan internațional și că lucrurile aveau să revină la normal².

Însă se înșelau. La cele mai înalte niveluri ale guvernului german avusese loc o schimbare palpabilă în direcția ostilității față de Marea Britanie – ostilitate cândva sesizabilă doar în anumite zone ale Germaniei – și aceasta se datora într-o oarecare măsură – dar în nici un caz în totalitate – și lui Wilhelm. Arhitecții acestei noi poziții erau doi oameni pe care Wilhelm i-a numit în funcții în vara anului 1897, după ce a înlăturat ultimul grup de miniștri care îl nemulțumiseră: noul său favorit, Bernhard von Bülow, noul ministru de Externe, pe care Wilhelm plănuia să-l facă la un moment dat cancelar, și amiralul Alfred von Tirpitz, noul șef al Amiralității.

Bülow era o ilustrare clară și fascinantă a modului în care fusese afectată guvernarea de toanele lui Wilhelm și de reticența sa aproape patologică față de critici. Fost diplomat, el era un oportunist inteligent și o persoană foarte comunicativă (memoriile sale în patru volume, nu întru totul demne de încredere, sunt totuși rizibile), care încerca în mod evident – și reușea – să intre în grațiile altora. Printre cei pe care îi cultivase în ascensiunea sa în carieră se numărau Fritz Holstein, care – mulți ani mai târziu, după ce toată lumea atacase pe toată lumea pe la spate – a spus că Bülow „a citit mai mult Machiavelli decât putea să asimileze”³, și Eulenburg, pe care îl lingușea cu asiduitate încă din anii 1880. Însă cel mai mult îl lingușea pe Wilhelm. „Este atât de impresionant!”, i-a spus el lui Eulenburg. „Este, alături de Marele Rege și Marele Elector, cel mai impresionant

Hohenzollern care a trăit vreodată. Îmbină geniul – cel mai veritabil și mai original geniu – cu cel mai clar bun-simț într-un fel cum n-am mai văzut. Are un soi de fantezie care mă înalță pe aripi de vultur deasupra tuturor lucrurilor lipsite de însemnătate... Și, alături de ea, ce energie! Ce iuțeală și siguranță de înțelegere!” L-a convins pe Eulenburg că el era omul potrivit pentru a transforma ideile și intențiile kaizerului – până atunci atât de imperfect interpretate – în realitate și pentru a arăta ce monarh măreț promitea să fie kaizerul. Cu el în funcția de cancelar, avea să înceapă „domnia personală – în sensul bun”⁴, i-a spus el lui Eulenburg. Erau niște aiureli, însă Eulenburg și Wilhelm voiau să le audă. Marea idee a lui Bülow a fost *Weltpolitik* – o formulă isteasă care amintea de *Realpolitik*, politica pragmatică a lui Bismarck –, urmărirea agresivă a ceea ce Bülow descria ca „locul sub soare” al Germaniei – cu alte cuvinte, imperiul colonial pe care aceasta îl merita în mod evident. Acest lucru urma să se realizeze prin adoptarea unei politici nemiloase și oportuniste de exploatare a slăbiciunilor altor țări, în timp ce Germania rămânea nelegată de alte alianțe oficiale, astfel încât să poată fi statul care menținea echilibrul în Europa. Era, de fapt, o idee cam vagă și nu într-atât de diferită de ceea ce făcea Ministerul de Externe german de mai mulți ani, dar suna minunat și publicului german i-a plăcut foarte mult.

Cel numit în funcție odată cu Bülow, Alfred Tirpitz (a primit *von*-ul nobiliar în 1900), era un ofițer de marină care

plănuia să transforme flota militară germană în a doua ca mărime din lume. Construirea unei flote militare adevărate era un vis pe care Wilhelm îl nutrea de mulți ani, încă de când mama lui îl încântase cu poveștile minunate despre marina regală britanică, pe când era copil. Acesta fusese confirmat când citise cartea *The Influence of Sea Power upon History* a istoricului american Alfred Mahan, lucrare ce afirma că puterea navală era cheia prestigiului, puterii și bogăției naționale – și a coloniilor, care erau privite în acel moment drept simbolul poziției în lume. Wilhelm nu reușise să convingă Reichstagul de acest lucru – parlamentul nu vedea rostul unei flote militare mari când Germania avea cea mai puternică armată terestră din Europa și doar o bucățică de coastă. Tirpitz a promis totuși să creeze o flotă militară și s-a ținut de cuvânt, lansând o cruciadă propagandistică încununată de succes pentru a convinge țara că aceasta era absolut necesară dacă se dorea ca Germania să aibă un imperiu colonial. A reușit să obțină bani de la Reichstag și l-a condus și l-a manipulat pe Wilhelm, despre care și-a dat seama de la prima întâlnire că „nu trăiește în lumea reală”⁵, cu mai mult succes decât oricine altcineva. Tirpitz era extrem de dedicat țelului său unic și foarte hotărât, iar asta îl fascina pe Wilhelm. Mai primejdios era faptul că avea viziunea despre lume a armatei germane, care vedea strategia militară aproape ca pe un scop în sine și era incapabilă sau refuza să considere importante alte aspecte politice, precum necesitatea ca o țară să facă unele compromisuri cu vecinii ei

în interesul păcii.

Numirea în funcție a celor doi a marcat o schimbare: lui Wilhelm și lui Bülow le plăcea s-o numească începutul „domniei personale” a lui Wilhelm. A fost o deplasare spre dreapta și odată cu ea a apărut și tendința bruscă spre ostilitatea instituționalizată față de Marea Britanie. Paradoxal, cei doi erau, asemenea împăratului lor, fascinați de Marea Britanie. Tirpitz își comanda costumele de la Savile Row, vorbea în engleză acasă și și-a trimis fiica la Colegiul de fete Cheltenham; Bülow adora clasa superioară britanică și imita în Reichstag impasibilitatea aristocratică a politicianului conservator și a vedetei parlamentare Arthur Balfour – exersând în fața oglinzii din baie maniera afectată a lui Balfour de a se ține de reverele hainei și de a se face plăcut⁶. Lui Bülow îi plăcea să zică, mai în glumă, mai în serios, că Anglia era „țara cel mai înțelept și mai bine guvernată”⁷ din lume.

Însă, de asemenea, amândoi considerau că Marea Britanie era principalul obstacol din calea destinului imperialist al Germaniei. La sfârșitul anului 1897, Bülow i-a spus kaizerului că nu mai era posibil să se aibă în vedere o „alianță anglo-germană cu adevărat onestă, demnă de încredere”⁸. El manifesta neîncrederea caracteristică aristocraților prusaci față de Marea Britanie, combinată cu un sentiment nou de rivalitate directă. Pretindea că britanicii se uitau de sus la Germania, „cu indiferență sau chiar, din când în când, cu dispreț și uneori cu o aroganță intolerabilă”⁹ și erau invidioși

pe succesul ei economic. Înclina instinctiv spre Rusia; considerându-se un politician în tradiția lui Bismarck, credea că totul se agravase din cauza ieșirii din vigoare a Tratatului de Reasigurare cu Rusia în 1880. În plus, nu era înțelept să fii în relații proaste cu un vecin care avea o armată de un milion de oameni. Credea că, dacă Germania se apropia prea mult de Marea Britanie, „am pierde în mod sigur prietenia Rusiei, iar Rusia valorează mai mult pentru noi decât Anglia”¹⁰. În plus, ostilitatea față de Anglia și retorica imperialistă i-au atras simpatia partidelor de dreapta pe care era nevoit să le cultive în Reichstag pentru a face să fie adoptate anumite legi. Cât despre Tirpitz, în prima sa notă oficială către Wilhelm din iunie 1897, i-a spus că „pentru Germania cel mai periculos dușman în acest moment este Anglia. Ea este și inamicul împotriva căruia avem nevoie extrem de urgent de o anumită forță navală ca factor de putere politică”¹¹.

Ideea că țările trebuie inevitabil să se ciocnească și să se lupte pentru supremație devenise un truism al anilor 1890, dându-i-se o credibilitate pseudoștiințifică illogică prin teoriile darwinismului social care interpretau sintagma darwiniană „selecție naturală” drept supraviețuirea celui mai agresiv, nu a celui mai bine adaptat. Prin extensie, devenise un clișeu că un imperiu care nu se extindea avea să se pomenească sfâșiat de alți prădători imperialiști ce îi dădeau târcoale. Cum Germania începea să ajungă din urmă Anglia în privința producției industriale și a comerțului, în Germania câștiga teren ideea că aceasta din urmă atinsese

apogeul și că, așa cum se exprima istoricul naționalist german Heinrich von Treitschke, sceptrul cădea inevitabil din mâinile britanicilor în mâinile germanilor. Tirpitz avea convingerea că marina militară germană era instrumentul care avea să înlocuiască *Pax Britannica* cu *Pax Germanica*. Dacă Germania reușea să-și construiască a doua cea mai mare forță militară navală din lume, atât de puternică, încât într-un conflict navele sale să poată provoca suficiente pagube încât să amenințe supremația Marinei Regale, Marea Britanie avea să aleagă să bată în retragere pentru a-și păstra superioritatea navală, permițând Germaniei să devină puterea mondială ce se cuvenea să fie.

Totuși, noua orientare nu a fost exprimată în mod explicit. Motivul măririi forței navale a fost lăsat în mod intenționat vag, pentru a nu-i alerta pe britanici și pentru a nu atrage opoziție în plan intern. În străinătate, justificarea lui Bülow era scopul de a proteja flota comercială și coloniile Germaniei, tot mai extinse; jucând teatru pentru publicul său din Reichstag, el a prezentat-o ca antibritanică. Nici măcar înalților demnitari din guvern, precum Holstein, nu le era clar care era exact poziția Germaniei. Și mai era și Wilhelm, care se răzgândea tot timpul. Kaizerul îi numise în funcții pe Bülow și pe Tirpitz, într-adevăr, și în mod cert avea momente când era furios pe Anglia și visa s-o pedepsească sau se convingea din senin că Marea Britanie plănuia să atace Germania. Însă în alte momente iubea Anglia și tânjea după ea; sau considera că marina sa militară este ceva cu care să

impresioneze Marea Britanie sau un motor al dragostei cu năbădăi, lucrul ce avea s-o forțeze să-l ia în serios și să i se alăture.

Într-adevăr, înclinația lui spre momente în care iubea Marea Britanie îi făcea pe alți membri antibritanici ai suitei sale să recurgă la măsuri extreme pentru a-l menține ostil. În februarie 1898 șeful cabinetului marinei, amiralul Senden-Bibran, care era anglofob și ațâța la război, s-a întors de la Londra pretinzând că Edward l-a ignorat intenționat atunci când a vizitat Marlborough House. Plângerea aceasta l-a făcut pe Wilhelm să se ducă valvârtej la ambasada britanică, declarând că purtarea lui Edward va avea consecințe internaționale grave¹². Edward a negat acuzația: „Nimeni nu e mai dornic ca mine să avem relații cordiale cu împăratul – deși nu o dată am fost «greu pus la încercare»... Cred că îmi stă în fire să fiu politicos cu toată lumea”. A subliniat că aranjase personal ca Senden-Bibran să fie primit în Royal Yacht Squadron. Când ambasadorul britanic i-a citit lui Wilhelm scrisoarea, acesta a bombănit că Edward l-a considerat mereu un „băiat prostuț”¹³. Diplomații britanici erau convinși că Senden-Bibran născocise toată povestea pentru a isca neînțelegeri între Wilhelm și rudele lui din Anglia.

Așa că a fost, poate, ușor inoportun când, la sfârșitul lui martie 1898, Joseph Chamberlain, ministrul britanic al Coloniilor – profitând de faptul că Salisbury se îmbolnăvisese de gripă –, a aranjat o întrevedere personală cu ambasadorul

german, Hatzfeldt, în care, fără a se consulta cu premierul, pare să fi propus o alianță defensivă în toată regula între cele două țări. Reacția germanilor a fost oarecum confuză.

Chamberlain era un personaj unic și imposibil de ignorat în politica britanică. Originar din Birmingham, dintr-o familie din clasa de mijloc, ajuns prin forțe proprii industriaș – fapt care în sine însuși îl făcea diferit –, își petrecuse prima jumătate din cariera politică ca erou popular în Partidul Liberal, sprijinind o revoluție în ceea ce privește situația muncitorilor. După ce îi părăsise pe liberali din cauza autonomiei legislative a Irlandei, intrase în Partidul Conservator și acum îl preocupau imperialismul, măreția britanică și modalitățile de unificare și extindere a imperiului. Era cel mai popular politician din țară, cineva de care conservatorii aveau nevoie în noua epocă democratică, deși Salisbury și ceilalți mari aristocrați conservatori nu erau prea încântați să recunoască asta. (Când Chamberlain a fost invitat să petreacă un weekend la Chatsworth, la ducesa de Devonshire, aceasta a afirmat că se temea că „el va mânca mazărea cu cuțitul”¹⁴.) În vreme ce Salisbury părea tot mai obosit și mai distant, Chamberlain era charismatic, energic și indiscutabil modern. Avea acces la o nouă tendință din politica britanică, cu care Salisbury nu avea nici o legătură – populistă și familiară, dar și patriotică, agresivă, sensibilă și nerăbdătoare. Se înfuriase când Rusia pusese mâna pe Port Arthur și fusese întru totul în favoarea declarării războiului – acțiune în privința căreia Salisbury, iritat, îl convinsese să se

răzgândească. Îl îngrijora izolarea Marii Britanii și le insuflase lui Arthur Balfour, nepotul și aghiotantul lui Salisbury, și altor miniștri concepția sa că Marea Britanie ar trebui să se împrietenească cu Germania, folosind fraze la modă despre rasă și destin – vorbea despre legăturile naturale dintre anglo-saxonii britanici și teutonii germani. Însă înflăcărarea lui cutezătoare, tendința către conflict și înțelegerea nesigură a afacerilor externe (îngreunată de obiceiul lui Salisbury de a păstra secret foarte mult din ceea ce făcea Ministerul de Externe) îl transformau într-un pericol în relațiile internaționale. Salisbury se plânga că Chamberlain voia „să intre în război cu orice putere din lume și nu avea alt gând decât imperialismul”¹⁵.

Când Salisbury s-a întors la birou, Chamberlain a devenit destul de sfios în legătură cu propunerile sale și a pretins că toate veniseră din partea germanilor – deși el le sprijinea. Confuzia nu a ajutat negocierile, pe care Salisbury și Bülow, fiecare din alte motive, încercau să le oprească. Bülow – care afirma public cât de nerăbdător era să se ajungă la o înțelegere cu Marea Britanie – pare să fi încurajat Ministerul de Externe german să formuleze cereri excesive, pe care știa că britanicii le vor respinge. Având impresia că britanicii erau disperați după prietenia germanilor, ministerul a prezentat o listă optimistă cu revendicări coloniale ca o condiție necesară pentru negocieri, pe care Salisbury le-a respins. Nu vedea nici un motiv să renunțe la colonii în lipsa unui avantaj clar și nu dorea o alianță cu Germania.

Discuțiile au trenat până în mai. Nici una dintre părți nu voia să dea impresia că se roagă de cealaltă. După cum observa inteligentul nepot al lui Salisbury, ambele țări voiau să fie „cea care înclina obrazul, nu aceea ce îl sărută”¹⁶.

Între timp, o versiune deformată a propunerii inițiale a lui Chamberlain și a negocierilor ulterioare ale lui Salisbury a ajuns și la familia regală britanică. La sfârșitul lunii mai, Vicky – recent diagnosticată cu cancer și convinsă că era ultima ei șansă de a realiza alianța mult visată – i-a trimis o scrisoare emoționantă lui Wilhelm, îndemnându-l să adopte această „idee care va salva lumea”. Ea a adăugat că Germania „nu va mai trebui să se teamă niciodată de ruși și de francezi... Mi se pare că poți avea în palmă acest fruct copt de inestimabilă valoare, numai să vrei să-l iei!”¹⁷. Din păcate, cu lipsa ei de tact caracteristică, Vicky a lăsat să-i scape și că Salisbury însuși era probabil cel mai mare obstacol în calea unei alianțe. Asta confirma suspiciunile lui Wilhelm că Salisbury începuse să-l antipatizeze. El i-a trimis mamei lui o lungă scrisoare în care se plângea de premier și de Marea Britanie. „În ultimii trei ani, am fost vorbit de rău, tratat rău și victima tuturor glumelor proaste cu care orice cântăreț de musikhall [sic], negustor de pește sau ziarist au găsit de cuviință să mă bombardeze!” Acum britanicii îl momeau cu posibilitatea unei alianțe, dar se așteptau ca el să intre pe ușa din dos, „ca un hoț în miez de noapte pe care nu vrei să-l recunoști în fața prietenilor mai bogați”¹⁸. Spre deosebire de ei, țarul îi oferise bucuros un port în China pentru

alimentarea cu cărbuni a navelor. (De fapt, el și Nikolai încă nu își vorbeau.)

Cu toate acestea, scrisoarea lui Vicky l-a convins pe Wilhelm că, în afară de Salisbury, restul guvernului britanic voia o alianță. Deși Bülow a încercat să-i reamintească faptul că „trebuie să ne menținem independenți între cele două [Rusia și Marea Britanie] și să fim minutarul în echilibru, nu pendulul care oscilează înapoi și înapoi”¹⁹, el și Ministerul de Externe german au întocmit altă listă, mai lungă, cu coloniile pe care le voiau de la britanici. Salisbury a refuzat din nou. La sfârșitul lunii iunie, premierul i-a spus lui Hatzfeldt că nu putea exista nici un acord deoarece Germania cerea prea mult. „Ticălos nerușinat!”, a notat Wilhelm pe raportul ce relata spusele lui Salisbury. „De-a dreptul perfid, monstruos și insolent!”²⁰ Bülow, între timp, îl întărâta pe Wilhelm povestindu-i cum că „Prințesa Beatrice”, mătușa pe care el o îndrăgea cel mai puțin, împreună cu „toți verii englezi-Battenberg-Hessen-danezi etc., complotază în taină împotriva Majestății Sale”²¹. Furios, Wilhelm i-a trimis de îndată o telegramă mamei sale, care stătea acum la Windsor cu regina, plângându-i-se că ofertele lui de alianță fuseseră primite cu „ceva între glumă și ignorare”²². Exact așa cum spera el, Vicky a transmis mai departe nemulțumirile lui. Regina i-a cerut premierului o explicație. Salisbury s-a jurat că habar nu avea despre ce „ignorare” vorbea Wilhelm. I-a zis reginei că dezacordul era doar cu privire la colonii, care, din cauza opiniei publice, erau

imposibil de cedat Germaniei²³.

În speranța de a reînvia ideea unei alianțe, Vicky l-a rugat pe kaizer să se întâlnească cu ambasadorul britanic, sir Frank Lascelles, la ea acasă, la Schloss Friedrichshof, lângă Frankfurt, la mijlocul lunii august. În multe privințe, Lascelles era ambasadorul perfect pentru Wilhelm. Diplomat de modă veche, fost ambasador la Sankt-Petersburg, era extrem de politicos și plăcut și considera că principala sa misiune era să stabilească cele mai bune relații posibile cu kaizerul. El a observat că împăratul îi băga cu adevărat în seamă numai pe patru ambasadori: cel italian, cel austriac, cel rus și el însuși²⁴. Ajunsesse să creadă, de asemenea, că, dincolo de toate furiile și nerozia lui, Wilhelm iubea sincer Anglia și, prin urmare, ambasadorul și-a găsit mereu timp să-l asculte, fiind un filtru plin de tact între kaizer și guvernul britanic. Peste ani, i-a spus lui Philipp zu Eulenburg că, dacă ar fi raportat la Londra tot ceea ce îi spusese Wilhelm în cei 12 ani cât a fost el ambasador la Berlin, Anglia și Germania ar fi fost pe picior de război de mult mai multe ori²⁵. Kaizerul îi împuia adesea capul lui Lascelles cu tirade entuziaste sau furioase, la orice oră din zi sau din noapte. Alți membri ai personalului de la ambasadă erau mai puțin entuziaști. La scurt timp după telegrama Kruger de la începutul anului 1906, Wilhelm și-a făcut apariția la ora 10 seara și a stat până la 1 și jumătate, servindu-se cu whisky și trabucuri și vorbind ore în șir „despre bunicuța, Cowes, Lordul Dunraven și călătoria lui în Cumberland”²⁶, în timp ce personalul

ambasadei stătea în picioare și asculta, abia așteptând ca el să plece.

Deși Bülow încercase să-i amintească să fie calm și stăpânit, în câteva minute Wilhelm s-a lansat într-o tiradă despre „prea puțina considerație” a Marii Britanii și despre „refuzul tăios cu care erau întâmpinate de obicei cererile lui”. Lascelles a încercat să-i explice că britanicilor li s-au părut „exorbitante” cererile germanilor privind teritoriul african. Însă a adăugat prevăzător că era *posibil* ca în Anglia să existe voci care să sprijine o alianță strict defensivă care să intre în vigoare *numai* dacă una dintre părți ar fi atacată simultan de alte două puteri. Problema era că, atunci când îi spuneai lui Wilhelm astfel de lucruri, el auzea ce voia să audă. A doua zi, el i-a trimis lui Lascelles o telegramă, mulțumindu-i pentru „intervenția energică” și așteptând cu nerăbdare o „concluzie favorabilă”. În ziua următoare, altă telegramă entuziastă îi spunea unui Lascelles nedumerit că dăduse „instrucțiuni”²⁷ la Londra și la Berlin. După asta, Wilhelm a pornit într-un tur al Țării Sfinte, care a culminat cu intrarea sa grandioasă în Ierusalim.

S-a întors în Europa în toamnă și a găsit Marea Britanie pe punctul de a intra în război cu Franța din cauza unui mic fort prăfuit dintr-un loc uitat de lume, Fashoda, aflat în partea de est a Sudanului. Fashoda era punctul în care planurile francezilor de a domina Africa de la est la vest, de la Dakar până în Djibouti, se intersectau cu planurile britanicilor de a lega Africa de Sud de Cairo. O armată franceză a ocupat

fortul, una britanică l-a asediat – într-un mod foarte politic^{*1}. În Europa, opinia publică din Franța și din Anglia era totuși isterică în legătură cu amenințarea reciprocă – demonstrând nivelul la care ajunsese competiția imperialistă. Apoi, pe la începutul lunii noiembrie, guvernul francez a fost acaparat de cele mai recente urmări ale cazului Dreyfus și, fără prea mare tragere de inimă, s-a retras. Deși criza trecuse, Wilhelm i-a scris mamei sale – așteptându-se ca ea să-i arate reginei scrisoarea, ceea ce a și făcut –, încurajându-i pe britanici să intre în război cu Franța. „Momentul – din punct de vedere militar – este bine ales și nimeni nici nu va visa să ajute Franța... Desigur că eu, în intimitate, ca nepot al Bunicii, mă voi ruga din toată inima pentru succesul trupelor ei... Oficial, în postura mea de conducător al Imperiului German, aș susține o neutralitate strictă și binevoitoare. Dacă o a doua putere ar considera potrivit să atace Anglia pe la spate, în timp ce aceasta luptă, eu aș acționa potrivit aranjamentelor noastre stabilite cu sir Frank Lascelles.”²⁸

Bietul sir Frank! Ce „aranjamente”? – au vrut să afle regina și Salisbury. Lascelles a încercat să rezolve neînțelegerea, însă nu a reușit pe deplin. La mijlocul lunii decembrie, la cină, Wilhelm i-a spus mai întâi că Marea Britanie era pe cale să intre în război cu Franța, afirmație pe care „am încercat – deși mă tem că în zadar – s-o combat”. Apoi, când Lascelles a sugerat că poate Wilhelm a „dat prea mare importanță la ceea ce am spus eu atunci”, la întâlnirea

din august, kaizerul a explicat că înțelegerea a fost că, „dacă vreuna dintre cele două țări ale noastre ar fi atacată de două puteri în același timp, cealaltă ar veni în ajutorul ei și că el era gata să acționeze în consecință”. Încercând să nu pară total uluit, Lascelles a spus precaut că, deși acesta ar fi fost un *posibil* punct de plecare pentru negocieri, el nu avea, desigur, nici o autoritate să încheie un astfel de acord. Wilhelm a spus că înțelege, dar că, firește, dacă Anglia ar fi vreodată în pericol, el „ar veni în mod cert în ajutorul ei”. Lascelles i-a amintit lui Wilhelm că ambasadorul german spusese de curând că nemții cred că „nu era necesar nici un acord oficial între Anglia și Germania” deoarece, dacă ar fi fost să se ajungă la un război, asemenea înțelegeri puteau fi făcute „în 24 de ore”. „În jumătate de oră”²⁹, a zis Wilhelm. După câteva zile el i-a scris mamei sale că, drept urmare a „înțelegerii” sale cu Lascelles, putuse să-l informeze pe ambasadorul rus că Anglia era pe cale să atace Franța, dar că Germania și Rusia puteau să nu se implice deoarece totul avea să se petreacă pe mare.

Lascelles nu era singurul căruia kaizerul i se părea epuizant. Lui Bülow i se părea mult mai dificil și o mai mare risipă de timp să aibă de-a face cu el decât se așteptase – mai ales când venea vorba de Marea Britanie. „Nu ai nici cea mai vagă idee ce am prevenit și cât din timpul meu trebuie să aloc pentru restabilirea ordinii acolo unde stăpânul nostru Preaînalt a creat haos”, i s-a plâns el lui Eulenburg. În același timp, intrigile permanente de la curtea germană însemnau că

Bülow se simțea obligat să aloce mult timp pentru a rămâne în grațiile stăpânului său. „Nimeni nu putea să nu admire – deși asta îți clătina încrederea – talentul de neînchipuit cu care își schimba aproape imperceptibil poziția ori de câte ori își exprimase în mod necugetat o opinie ce nu era tocmai pe placul împăratului, dându-se de partea lui”³⁰, a spus un membru din anturajul lui Wilhelm. Își schimba chiar și pantalonii, dacă se întâmpla ca Wilhelm să fie nemulțumit de nuanța de gri a acestora. Nu era niciodată foarte clar cine manipula pe cine.

După mai multe luni în care războiul cu Franța nu s-a materializat, Wilhelm încă spunea oricui voia să-l asculte că Marea Britanie a ratat o ocazie perfectă de a anihila Franța. Motivul, afirma el, era că bunica lui nu a vrut să renunțe la vacanța anuală în sudul Franței³¹.

La sfârșitul lui august 1898 Nikolai a uimit lumea propunând o conferință internațională pentru a discuta despre dezarmare și „pace universală”. Scrisoarea lui deschisă descria națiunile care „construiesc cumplite mașinării ale distrugerii” care „transformă pacea înarmată într-o povară zdrobitoare ce apasă pe umerii tuturor națiunilor, iar dacă va fi prelungită, va conduce inevitabil exact la catastrofa pe care se dorește s-o împiedice”³². Pentru a-și promova inițiativa, Nikolai a făcut pasul fără precedent de a acorda nu mai puțin de trei audiențe celui mai faimos jurnalist din țările vorbitoare de engleză, W.T. Stead, omul

care militase împotriva sclaviei din Congo, care dăduse în vileag prostituția infantilă din Londra și îl transformase în sfânt pe Gordon al Khartoumului. Impresionabilul Stead a fost de-a dreptul copleșit. S-a minunat de receptivitatea și modestia lui Nikolai, de ideile lui privind dezarmarea, de dorința sa de a întreține relații bune cu Anglia, de convingerea lui că regina Victoria era „cel mai mare om de stat în viață” și a declarat că „îi mulțumește lui Dumnezeu că un astfel de om stă pe tronul Rusiei”³³.

Nikolai fusese inspirat de scrierile unui bancher și constructor de căi ferate polonez pe nume Jan Bloch, a cărui lucrare în șase volume *La Guerre future* – publicată în engleză cu titlul *Is War Now Impossible?* – zugrăvea o imagine sumbră a consecințelor unui conflict la scară europeană, sublinia cât de distrugătoare deveneau pentru toate statele europene costurile de apărare și afirma că războiul trebuia să devină imposibil. Bloch a reușit să obțină o audiență la țară – în ciuda faptului că era evreu – și Nikolai a fost îngrozit nu atât de numărul de victime preconizat, cât de predicțiile foarte convingătoare ale lui Bloch despre colapsul social și revoluție. Guvernul rus știa prea bine cum puteau afecta economia cheltuielile pentru apărare. De exemplu, cheltuielile enorme pentru apărarea frontierei vestice cu Germania reduceau direct banii disponibili pentru dezvoltarea internă.

În toată Europa a existat o reacție pozitivă categorică din partea publicului și a presei. Ceea ce descriau Bloch și Nikolai

părea înspăimântător de adevărat: națiunile erau învrăjbite; cei mai mari și mai bogați producători din Europa erau acum companiile de armament: Krupp în Germania, Vickers Maxim în Anglia și Schneider-Creusot în Franța. Nu a fost o întâmplare că 1898 a fost anul în care H.G. Wells a publicat cel mai celebru roman invazionist și alarmist, *Războiul lumilor*, cu devastatoarele sale raze ale morții și distrugerea în masă. Într-o anumită lumină, viitorul părea foarte înfricoșător. Elita politică a fost însă mai cinică și mai potrivnică. Vicky, care a văzut un oarecare merit în ideea respectivă, i-a arătat mamei ei: „Nicky este total împotriva constituțiilor și libertății pentru Rusia... pacea nu prea pare în concordanță cu oprimarea și suferința unui popor care este încă guvernat prin despotism”³⁴. Edward era convins că e un „tertip” născocit de Muraviev, ministrul de Externe rus lipsit de scrupule: „Este cea mai mare prostie și aiureală de care am auzit vreodată... chestia asta e pur și simplu imposibilă... Franța nu ar consimți niciodată la asta – și nici noi”³⁵. În septembrie, când Nikolai s-a întâlnit cu George la înmormântarea bunicii lor daneze, Amama, și a încercat să-l convingă să conducă campania britanică (oarecum paradoxal, de vreme ce lucrul care îi plăcuse întotdeauna lui Nikolai la George era că acesta nu îi adresa cereri politice), George a refuzat categoric. Cât despre Wilhelm, el a fost de-a dreptul scârbit. „Închipuie-ți!”, l-a criticat el pe Nikolai. „Un monarh care își desființează regimentele, devenite sacre după o sută de ani de istorie, și le dă pe mâna Anarhiștilor și

Democrației!”³⁶

Cinismul nu era pe de-a-ntregul deplasat. Principalul motiv al guvernului rus de a adopta această idee era că descoperise că armata austriacă era pe cale să fie dotată cu o nouă generație de tunuri de câmp cu tir rapid pe care Rusia, care în acel moment își reînarma infanteria, pur și simplu nu și le permitea. Iar cu vreo două luni înainte de conferința de pace de la Haga care a avut loc în mai 1899, când ambasadorul britanic la Sankt-Petersburg a ridicat problema celor patru noi nave de război pe care le comandase Rusia, Nikolai a răspuns că nu era momentul potrivit pentru „schimbul de păreri privind o reducere comună a programelor navale”³⁷. Între timp, entuziasmul țarului se mai domolise când, potrivit specialistului britanic în tot ce ținea de Rusia, Donald Mackenzie Wallace, i se atrăsese atenția asupra faptului că alternativa propusă la război – o curte de arbitraj – ar submina superioritatea intrinsecă a marilor puteri, de vreme ce țările mici ar avea exact la fel de multă putere ca și țările mari; și că existau 30 de mici dispute în curs cu alte puteri asiatice în care Rusia ar pierde aproape cu certitudine în arbitraj. Și nici nu îi plăcea să fie considerat un erou de socialiștii europeni.

Toate marile țări europene și America s-au simțit obligate să trimită delegații la conferința de la Haga, însă majoritatea delegațiilor guvernelor erau prorăzboi și propunerile au fost diluate la nesfârșit. Dezarmarea a dispărut de pe agenda de lucru, iar sugestia timidă de a îngheța nivelul înarmării a fost

respinsă aproape de toată lumea. Delegația germană a fost deosebit de obstructivă, opunându-se vehement până și ideii de arbitraj, despre care Wilhelm a afirmat că era o încălcare a dreptului său divin^{*2}. După nici șase luni de la conferință, Rusia avea să trimită foarte multe trupe în Manciuria, iar Marea Britanie avea să se războiască în sudul Africii – ambele acțiuni se vor dovedi niște greșeli groaznic de costisitoare în toate sensurile. În ciuda credibilității sumbre a argumentelor lui Bloch, nici un guvern european nu avea să accepte ideea de reducere a armelor. Scriind în *Contemporary Review* în 1901, el și-a pus eșecul pe seama faptului că ideile sale erau mult prea contrare „intereselor legitime ale celei mai puternice clase a comunității” și „neclintirii cu care casta militară se agață de amintirea unei stări de lucruri ce deja a dispărut”.

Adevărul era că în cadrul elitei politice internaționale existau voci extrem de influente care proclamau inevitabilitatea și chiar moralitatea războiului. Nu doar istoricul german șovinist Treitschke – lectură obligatorie pentru toți ofițerii și demnitarii germani – insista că statele se aflau într-o stare permanentă de conflict hobbesian, că războiul purifica și unea, înnobila și revigora și că prea multă pace ducea la decădere. În toate statele coloniale și în cele care aspirau să fie coloniale, războiul se legitimase ca un test al adaptabilității rasiale naționale și era considerat inevitabil, ca modalitate esențială de selecție naturală, după ideea darwinismului social – care legitima, de asemenea, deloc

accidental, dominarea popoarelor „înapoiate” și „inferioare” de către cele „avansate”, „superioare”. Theodore Roosevelt spusese în 1897 auditoriului său de la Colegiul Naval Militar american că „nici un triumf al păcii nu este la fel de măreț ca triumfurile supreme ale războiului... în clipa în care un popor își pierde virtuțile aspre ale luptei, atunci... și-a pierdut dreptul mândru de a se afirma drept egalul celor mai buni”³⁸ și restul țării îl aplaudase. Iar într-un articol implicit critic la adresa conferinței de pace, mult admiratul istoric Alfred Mahan, al cărui vot la conferința de la Haga se zicea că împiedicase interzicerea „gazului asfixiant”, descria războiul ca pe un „conflict onest” între țări, o „idee eroică” și o „lege a progresului”³⁹.

Aceasta nu înseamnă că toți cei care credeau în inevitabilitatea războiului își doreau unul chiar în acel moment. De exemplu, regina Victoria începea să-și dea seama că nepotul ei german manifesta o înclinație îngrijorătoare către crearea conflictelor acolo unde nu se dorea acest lucru. În martie 1899, ea i-a scris lui Nikolai, prevenindu-l că Wilhelm profită:

...de fiecare ocazie pentru a-l lămuri pe Sir Lascelles că Rusia face tot ce-i stă în putere ca să lucreze contra noastră; că ea oferă alianțe altor puteri și a încheiat una cu emirul din Afganistan împotriva noastră. Nu e nevoie să mai spun că eu nu cred nici un cuvânt din toate astea,

nici lordul Salisbury și nici Sir F. Lascelles nu cred. Însă mă tem că s-ar putea ca William să-ți spună lucruri împotriva noastră, exact așa cum ne spune și nouă despre tine. Dacă este așa, te rog să-mi spui deschis și confidențial. Este foarte important să ne înțelegem unul pe celălalt și asemenea metode răuvoitoare și neonestе să fie oprite. Tu ești atât de principial, încât sunt sigură că vei fi șocat de asta⁴⁰.

Ceea ce făcea regina era extraordinar, ținând cont de antipatia ei de-o viață față de Rusia și de sentimentul ei de înrudire cu Germania. Însă Wilhelm o epuizase de puteri. Mai nou, îi trimitea mesaje că Rusia e pe cale să atace nordul Indiei. Nici Salisbury, nici ea nu îl credeau, era doar altă încercare „de a stârni [Rusia] împotriva noastră”⁴¹, scria ea.

Răspunsul lui Nikolai a confirmat bănuielile reginei:

Sunt foarte fericit că mi-ai spus despre William într-o manieră atât de deschisă. Acum înțeleg pe deplin ce pune la cale – joacă un joc dublu periculos. Am auzit cam același lucru și de la contele Osten-Sacken de la Berlin despre politica englezilor, așa cum dumneata și lordul Salisbury trebuie să fi aflat de la Sir F. Lascelles despre noi. Sunt foarte bucuros că nu ai crezut povestea presupusei alianțe dintre noi și emirul din Afganistan, deoarece nu există nici un dram de adevăr în ea. După cum știi, scumpă bunică, acum nu năzuiesc decât la

prelungirea cât mai îndelungată posibil a păcii în această lume⁴².

Relațiile anglo-ruse nu se aflau nici ele într-o situație prea fericită. Ministerul de Externe britanic era la curent cu faptul că rușii se oferiseră să ajute armata franceză în timpul incidentului de la Fashoda, iar cele două tabere erau încă încleștate într-o rivalitate furioasă cu privire la China, dar conveniseră să încerce să negocieze o soluționare, pentru a împărți China în două sfere de influență: rusească la nord de Marele Zid Chinezesc și britanică la sud de acesta⁴³. Britanicii nu voiau cu adevărat asta, dar măcar acest lucru promitea să pună stavilă expansiunii ruse. „Tot ce vrea Rusia este să fie lăsată în pace și să-și dezvolte poziția în sfera de interes care o preocupă deoarece este atât de aproape de Siberia”⁴⁴, i-a spus Nikolai reginei. Negocierile fuseseră un chin. „Mouravieff [sic] este un mare escroc și mereu născocoște un pretext sau altul pentru a amâna ultima reuniune”⁴⁵, comenta un ministru britanic. Cel puțin parțial întârzierea era cauzată de o luptă internă pentru putere între Muraviev, care credea că Rusia avea nevoie de o perioadă de acalmie pentru a se instala în Manciuria fără permanenta ostilitate internațională, și Witte, care se împotriva ferm limitării expansiunii financiare și feroviare a Rusiei în China. Acordul, unul istoric între Anglia și Rusia, a fost semnat în aprilie 1899, după ce Ministerul de Externe britanic a trimis un ultimatum iritat, fără menajamente.

Wilhelm, între timp, rămânea pe lista neagră a reginei. Asta nu doar din cauza mașinațiunilor urzite de el fără știrea ei și a încercărilor lui cusute cu ață albă de a o asmuți împotriva Rusiei. Cei doi se certaseră și atunci când unicul fiu al lui Affie s-a sinucis, la începutul anului 1899^{*3}, lăsând ducatul de Coburg fără nici un moștenitor direct de sex masculin. Regina a fost exasperată de lipsa de compasiune a lui Wilhelm și s-au ciondănit în legătură cu posibilul moștenitor. Ea voia ca ducatul să le revină unuia dintre ceilalți fii ai ei, Arthur de Connaught sau Leopold, ori fiilor acestora. Wilhelm a amenințat că va promulga o lege care să facă imposibilă moștenirea de către un străin. Regina s-a răzbunat neinvitându-l la ziua ei de naștere, în mai, când împlinea 80 de ani. Wilhelm a considerat că aceasta era o respingere personală, fapt care a declanșat alt val de resentimente, antipatie și suspiciune. L-a convocat pe atașatul militar britanic, colonelul sir James Grierson, și i-a spus calm că avea să-i fie imposibil să meargă la petrecerea de ziua bunicii lui sau să viziteze Anglia cât timp rămânea prim-ministru Salisbury, „dușmanul lui constant”, cu politica sa externă „rușinoasă”. A adăugat că el era de mulți ani „singurul prieten adevărat” al Angliei, dar că nu a „primit nimic altceva în schimb decât nerecunoștință”. Angliei o să-i pară rău într-o bună zi, i-a spus el lui Grierson. Apoi a început să vorbească despre Joseph Chamberlain și City, spunând că voiau să intre în război cu Germania deoarece avea mai puține nave decât Franța. Grierson a relatat că

împăratul a fost foarte prietenos, dar că „din cele de mai sus Excelența Voastră va reuși să sesizeze că Maiestatea Sa vorbea cam la plesneală”⁴⁶. În particular, Grierson i-a spus prietenului său Arthur Bigge, asistentul secretarului reginei, că nu a raportat tot ce i-a zis Wilhelm și că se întreba serios dacă nu era posibil ca împăratul să fie un pic cam nebun⁴⁷.

Regina a replicat sec că, dacă Wilhelm refuza să vină până ce nu ieșea din funcție Salisbury, atunci avea să aștepte mult și bine. Cu toate acestea, i-a scris, aducându-i aminte că l-a invitat la Osborne în august. Salisbury i-a spus reginei: „Mă tem că asta indică faptul că Maiestatea Sa știe că nutrește un plan care inevitabil va face din mine dușmanul lui... E o mare pacoste ca unul dintre principalii factori din ecuația europeană să fie atât de excesiv de uman. E gelos ca o femeie deoarece nu crede că regina îi acordă suficientă atenție”⁴⁸.

Mânia lui Wilhelm din cauza lui Salisbury și a aniversării ratate nu a putut fi domolită. Două săptămâni mai târziu, i-a scris reginei nouă pagini furioase, acuzându-l pe Salisbury că tergiversează intenționat negocierile cu Germania, cele mai recente cu privire la neînțelegerile legate de Insulele Samoa.

Această manieră de a trata sentimentele și interesele germanilor a fost ca un șoc electric pentru popor și a lăsat impresia că lordului Salisbury nu îi pasă mai mult de noi decât de Portugalia... dacă lordului Salisbury i se va permite să trateze în continuare cu atâta aroganță afacerile germane, mă tem că va exista o cauză

permanentă de neînțelegeri și acuzații între cele două națiuni, care s-ar putea să ducă în cele din urmă la ostilitate fățișă. Desigur că eu nu am spus nimic despre cele prin care am trecut *personal* în ultimele șase luni, despre suferința și durerea pe care le-am îndurat și cum mi s-a frânt inima când, spre disperarea mea, a trebuit să mă uit cum au fost irosite eforturile pe care le facem de atâția ani – pentru ca aceste două națiuni să se înțeleagă reciproc și să-și respecte aspirațiile și dorințele... Guvernul lordului Salisbury trebuie să învețe să ne respecte și să ne trateze ca pe niște egali, atât timp cât el nu poate fi convins să facă asta, oamenii de aici vor rămâne neîncrezători, iar rezultatul inevitabil va fi o oarecare răceală... Acum vei înțelege, dragă bunico, de ce speram atât de mult că voi putea să particip la aniversarea zilei tale de naștere. Vizita aceea ar fi fost perfect înțeleasă aici ca datoria nepotului față de bunica sa.

A adăugat că până în acel moment păstrase o tăcere demnă, sperând că poate Salisbury își va îndrepta purtarea, „și, prin urmare, am înghițit tot și mi-am ținut gura”.

Nu se mai auzise ca un monarh să-l critice pe premierul altui monarh într-o scrisoare personală, gest care contravenea „regulilor de politețe europene”⁴⁹, cum le numea însuși Wilhelm. Regina și-a adunat forțele pentru a-i administra o dojană cum se cuvine. Începea să-și simtă

vârsta. Aproape oarbă, abia reușind să meargă, tot mai obosită, se retrăgea treptat din afacerile publice, evitându-i pe miniștri și chiar și pe secretarii ei particulari, deoarece zicea că nu suportă să se mai certe cu ei. (În schimb, insista ca fiica ei Beatrice să-i citească scrisorile oficiale. Asta dăduse naștere unor neînțelegeri stânjenitoare când, de pildă, lui Beatrice i s-a cerut să-i explice reginei chestiuni importante de politică externă sau vaccinarea.)

Ea i-a scris pe un ton glacial: „Mă îndoiesc că vreun suveran i-a scris vreodată în asemenea termeni altui suveran, acel suveran fiind propria bunică, despre prim-ministrul acestuia. Eu nu aș face niciodată așa ceva și niciodată nu l-am criticat pe prințul Bismarck și nu m-am plâns de el, deși știam prea bine cât dușmănea Anglia și cât rău făcea”⁵⁰. Adevărul era însă că Salisbury tergiversa din nou negocierile, de data aceasta cu privire la cine să conducă Samoa, unde Germania și Marea Britanie susțineau tabere potrivnice într-un război civil. Iar atitudinea lui distantă din cursul negocierilor nu numai că îl înfuriase pe kaizer, ci avusese și un efect neplăcut și durabil asupra uneia dintre vocile probritanice influente din Ministerul de Externe german, Fritz Holstein⁵¹.

„Scrisoarea obraznică a bătrânei Victoria l-a rănit nespus!”⁵², i-a scris în iulie Eulenburg lui Bülow, din excursia anuală a lui Wilhelm la iahting, în Scandinavia. Era din nou îngrijorat în privința lui Wilhelm, care părea permanent pe punctul de a face crize de isterie. Eulenburg l-a privit cum își

terroriza suita, cum se înfuria și se lansa în tirade de retorică înspăimântător de violentă, cerând împușcarea socialiștilor, care se descurcaseră din nou bine la alegerile din Germania. Wilhelm se deda la acest gen de retorică înverșunată de mulți ani; dar nu pune aproape niciodată în practică ceea ce perora. Ceea ce l-a întristat pe Eulenburg a fost conștientizarea faptului că Wilhelm nu avea să se maturizeze niciodată. „Psihologic vorbind, nu se observă nici cea mai mică schimbare”, îi scria el lui Bülow. „Este același om temperamental, dacă nu chiar mai violent și mai iresponsabil... Când o fire atât de vădit excentrică stăpânește o țară, nu pot să existe decât tulburări.”⁵³ Asemenea unui părinte indulgent, Eulenburg tolerase copilul răsfățat din Wilhelm, în același timp nutrind convingerea că, dacă se înlăturau toate obstacolele din calea kaizerului, acesta avea să devină cumva monarhul și bărbatul care Eulenburg voia sincer să fie. I-a trimis lui Bülow niște scrisori triste, deziluzionate și dezamăgite, descriind comportamentul ciudat și schimbător al lui Wilhelm și încercările sale eșuate de a i-l schimba. Nefiind un prieten al Angliei, nici al Rusiei, își făcea griji mai ales din cauza mâniei lui Wilhelm față de cele două țări. Credea că era totuși mai bine „*să alerge după Rusia și Anglia decât să le supere pe amândouă*”⁵⁴.

Spre sfârșitul verii anului 1899 britanicii au manifestat o remarcabilă schimbare de atitudine datorită căreia lui Wilhelm i-a trecut subit toată supărarea. Salisbury a fost

brusc de acord să renunțe la revendicările britanicilor cu privire la Samoa dacă Germania renunța la pretențiile referitoare la câteva insule din Pacific și la unele regiuni din Africa și dacă era de acord să rămână neutră, în cazul în care izbucnea un conflict în Transvaal. Kaizerul a fost încântat. După ce refuzase bosumflat să vină în Anglia în august, a cerut să meargă în vizită la Windsor în noiembrie. Cel mai probabil motiv al schimbării de atitudine a britanicilor a devenit evident la șase săptămâni după acordul privind Samoa, pe 11 octombrie, când a izbucnit Războiul Anglo-Bur.

Drept *casus belli*, britanicii au invocat refuzul burilor de a le acorda drepturi fundamentale imigranților britanici care veniseră în Transvaal pentru a extrage aur. Burii refuzaseră să facă acest lucru deoarece ar fi fost imediat mult depășiți numeric. Adevăratul motiv pentru intrarea Marii Britanii în Războiul Anglo-Bur este încă în dezbateri – anexarea Statului Liber Orange și a Transvaalului la Africa de Sud, accesul la minele de aur ale burilor sau intenția de a le da burilor o lecție. Indiferent de motiv, a fost un mic conflict urât și costisitor încurajat de Cecil Rhodes și Joseph Chamberlain, conflict pe care poate că altădată Salisbury l-ar fi prevenit. Spre deosebire de Chamberlain, care era entuziasmat de imperialism, Salisbury considerase întotdeauna războiul o manifestare a eșecului: „Eu nu cred că un lucru violent va avea rezultate permanente”. Deși era un adept al imperialismului economic, deplângea valul crescând de patriotism și naționalism zgomotos pe care le afirma

Chamberlain. Zicea că era ca și cum ai fi avut „un imens azil de nebuni în spate”⁵⁵. Însă vremurile îi erau din ce în ce mai potrivnice, vârsta începea să-și spună cuvântul, iar soția lui era bolnavă – avea să moară la șase săptămâni după începerea războiului. Atracția deosebită a lui Salisbury pentru politică se diminua, iar el permisesse guvernului să alunece într-un conflict pe care îl numea „războiul lui Joe”.

Campania a provocat rapid Marii Britanii o serie de șocuri intense și neplăcute. Mai întâi, au fost o serie de înfrângeri umilitoare: burii erau prima forță înarmată corespunzător cu care se confruntau britanicii după multe decenii, iar eficiența lor a dat la iveală slăbiciunile și treaba făcută de mântuială la cele mai înalte niveluri. În al doilea rând, a fost groaza provocată de starea în care se aflau voluntarii britanici: între 40 și 60% dintre aceștia erau malnutriți și inapți să intre în armată, dezvăluind un nivel de sărăcie și de boală crunt într-o țară care se considera cea mai bine guvernată și, dacă erai de acord cu aceste păreri, cea mai avansată dintre toate. Aceste lucruri au avut un efect absolut devastator asupra mitului Marii Britanii despre invincibilitatea sa ca imperiu. Valului inițial de entuziasm stârnit de război i-a urmat ipocrizia guvernului conservator, care sprijinea drepturile fundamentale ale imigranților britanici în Transvaal, în timp ce le refuza asemenea drepturi propriilor supuși în Irlanda. (Desigur, nimeni nu a manifestat prea mult interes față de populația indigenă de culoare, mult mai numeroasă și mult mai rău tratată – atât de buri, cât și de britanici –, pe care

europenii nici nu o încadrau în categoria oamenilor.)

În străinătate, războiul a dezlănțuit ceea ce Edward a numit o „furtună nesfârșită de calomnii și interpretări eronate... din toate colțurile continentului”⁵⁶ – în parte resentimente față de statutul de superputere al Marii Britanii, în parte dezaprobare față de agresivitatea ei. Buriile au fost omagiați ca eroi perdanți. În Franța, un caricaturist de la *Le Rire* a fost decorat de Ministère des Beaux Arts pentru caricaturile sale obscene cu liderii britanici. În Germania, grupări care susțineau colonialismul cereau ca burilor să li se trimită ajutor și arme, iar presa populară, care se plânseese toată vara de purtarea britanicilor în Samoa, a devenit înverșunată de critică. Mai mulți ofițeri germani s-au dus să lupte alături de buri – fapt pe care Wilhelm I-l-a negat în mod repetat față de bunica lui. În Rusia, demnitari din guvern au cerut ca Rusia să profite de vulnerabilitatea Angliei și să-i facă necazuri în Afganistan și la granița cu India. Deși Nikolai, la fel ca restul elitei ruse, îl considera un „război inegal și nedrept”⁵⁷, a asigurat-o în mod repetat pe regină că nu va permite guvernului său să profite de situația Marii Britanii și că nu avea nici o dorință să amestece Rusia în problemele africane. Aceste asigurări păreau să se datoreze mai mult pragmatismului și faptului că Rusia era suprasolicitată în China decât legăturilor de familie, deoarece Nikolai a cochetat cu această idee. I-a scris surorii sale Xenia, care îi susținea pe buri: „Draga mea, știi că nu sunt mândru, dar îmi place să știu că depinde doar de mine ca în ultimă

instanță să schimbe soarta războiului în Africa. Mijlocul este foarte simplu – o telegramă cu ordinul ca toată armata din Turkestan să se mobilizeze și să mărșăluiească spre granița cu India. Atâta tot”⁵⁸. La Windsor, regina a început să „declare că devotamentul țarului față de ea și Anglia este sincer”⁵⁹.

În timp ce Salisbury părea să-și piardă puterile, pe regină războiul a revigorat-o. Ea și-a adunat pentru acesta un ultim impuls de splendidă siguranță. Nu avea nici un dubiu că era un război drept, căci viconteles Milner, guvernatorul general al Africii de Sud, o asigurase că „uitlanderii” englezi erau exact asemenea „iloților împilați din Sparta antică”⁶⁰. (Aceasta era o analogie neobișnuită din partea lui Milner – unul dintre instigatorii la război –, dat fiind că în acel moment încuraja folosirea unor adevărați sclavi, muncitori chinezi cu contract determinat și fără plată, în minele sud-africane.) Mai mult decât atât, a afirmat că era bine pentru toți acei „tineri trândavi să piardă un sezon monden și să lupte cu greutatea alături de trupe”⁶¹. La mijlocul lui decembrie, când britanicii au suferit trei înfrângeri în „săptămâna neagră”, ea i-a spus unui ministru care a îndrăznit să-și exprime compasiunea: „Te rog să înțelegi că nu e nimeni deprimat în *această* casă”⁶².

În Germania, prima vizită făcută de kaizer după cinci ani în Marea Britanie a fost foarte prost văzută. Dona – de obicei culmea obedienței – era atât de pornită împotriva acestei vizite, încât a pretins că e prea bolnavă ca să călătorească și că vizita va trebui anulată. I-a spus lui Bülow că „cultul

aurului” care îi caracteriza pe britanici îi sugruma pe „burii cei curajoși și cu frică de Dumnezeu”. Hotărând că era prea târziu pentru a-și anula vizita, Bülow l-a însoțit pe Wilhelm pentru a-l supraveghea, iar Holstein a fost cooptat pentru a-l convinge pe kaizer să-și stăpânească tendințele anglofile. El i-a scris lui Wilhelm o notă oficială în care îl asigură că este „mai talentat” decât rudele sale, dar că e prea onest și prea deschis cu ele. Îi sugera să facă pe inabordabilul și să „evite toate discuțiile politice”, mai ales cu Salisbury. „Impresia pe care i-o veți face [lui Salisbury] va fi cu atât mai puternică dacă Maiestatea Voastră nu își va exprima dorința de a-l primi... ci... pur și simplu îl va expedia foarte repede și cu o politețe fără cusur.”⁶³ S-a întâmplat ca soția lui Salisbury să moară în ziua în care Wilhelm a ajuns în Anglia, așa că Salisbury a fost absent, motiv de ușurare pentru ambele părți.

Wilhelm a văzut vizita din perspectiva unui amalgam de reverii contradictorii. Își închipuia că este singurul cavaler rătăcitor al Marii Britanii în Europa. Simultan, a decis să profite de ostilitatea Reichstagului față de Marea Britanie, ordonându-i lui Tirpitz să devanseze cu un an următoarea etapă a expansiunii navale – deși acest lucru urma să fie anunțat abia *după* vizită. De asemenea, a insistat să ia cu el doi membri ai anturajului său pe care Edward nu îi suporta: pe Kessel, un anglofob recunoscut, ce o persecutase pe Vicky după moartea lui Fritz, și pe Senden-Bibran, care în anul precedent îl acuzase pe prinț că l-a insultat, ignorându-l

deliberat.

A ajuns în Anglia pe 20 noiembrie 1899, împreună cu soția lui, fără tragere de inimă, și cu doi dintre fii. Anglia a început să-l prindă din nou în vraja ei. Erau soldați înalți și solizi din garda călare, mulțimi care ovaționau. Nu exista nici urmă de superioritate. O mulțime plăcută de veri și unchi și-au exprimat recunoștința că a venit într-un asemenea moment. Edward a ținut discursuri amabile. Ziarele, care fuseseră mereu influențate de talentul kaizerului pentru manifestările publice și care erau foarte conștiente de faptul că restul Europei condamnă Războiul Anglo-Bur, l-au copleșit cu nenumărate laude – telegrama Kruger părea complet dată uitării. „Tenacitatea voinței, puterea de adaptare politică, realul său dar al elocinței, versatilitatea extraordinară, buna cunoaștere a unora dintre tendințele epocii nu pot să nu impresioneze”⁶⁴, își exprima entuziasmul *The Daily News*. „Un om ale cărui remarcabile calități personale nu sunt mai puțin apreciate în Anglia decât în Germania”⁶⁵, declara cu avânt *The Times*. Singura neplăcere pentru Wilhelm a fost să-l descopere pe consilierul de la legația germană, un conte scund și miop pe nume Karl Pückler, purtând o ținută de seară albastră cu nasturi aurii, o gafă dureroasă pentru cineva care, după cum remarca Bülow, „în Anglia... se simțea, la toate evenimentele, în ceea ce privește aspectul fizic, cât se poate de englez”⁶⁶. Kaizerul s-a strâmbat. Bülow l-a sfătuit discret pe Pückler să-și pună pe el un pardesiu. Însă Pückler, care era și foarte agitat, își pierduse pardesiuul pe drum și a

reușit să-l facă pe kaizer să tresară de încă două ori până a ajuns la Windsor.

La un mare banchet din St. George's Hall – la care regina a fost adusă pe o lectică purtată de patru „hinduși” împodobiți cu bijuterii – au mâncat de pe tipsii de aur. (Bülow a remarcat acid că regina semăna cu o „ciupercă” – probabil palidă și umflată – și că felul în care își înțepa cartofii ca să vadă dacă erau moi i-a amintit de „un biet bătrân” din Hanovra.) „Aceasta este cea mai minunată ceremonie de primire și am rămas cu impresia cea mai înălțătoare din viața mea”, i-a spus Wilhelm lui Bülow. „Aici, unde, când eram copil, mergeam ținând-o pe mama de mână și minunându-mă, cu modestie și sfială, de atâta splendoare, stau acum ca Împărat-Rege.” Cei din suita lui erau însă de altă părere. Bülow scria: „În fiecare dimineață, Wilhelm al II-lea îi enerva pe domnii din anturajul său militar arătându-le cu degetul Turnul Windsor și spunându-le: «Din turnul ăsta e condusă lumea»”. Îi pierdea buna dispoziție când îl vedea pe ghinionistul de Pückler, tot în fracul albastru cu nasturi de aur, „încercând să-și croiască drum printre călăreți, speriiind cailor”. Consilierul, definitiv condamnat în ochii lui Wilhelm, a fost transferat discret la ambasada din Viena.

Nimeni nu a pomenit de război, deși toată lumea, începând cu regina, îi asalta pe Wilhelm și pe Bülow cu „afirmațiile răuvoitoare”⁶⁷ și „tonul șocant” ale presei germane. Wilhelm a spus că totul era opera lui Bismarck, care, deși nu mai era în funcție, conducea încă o serie de

ziare. Bülow a observat că britanicii erau mult mai puțin antigermani decât erau germanii antibritanici.

În alaiul de la Windsor se afla Joseph Chamberlain, care a fost impresionat, așa cum păteau adesea oamenii la prima întâlnire, de stilul direct al lui Wilhelm și de capacitatea lui de a discuta în cunoștință de cauză despre o uriașă diversitate de subiecte. Chamberlain fusese atacat direct de presa germană, dar, în ciuda acestui lucru, era mai sigur ca niciodată că Marea Britanie avea nevoie de Germania ca aliată și avea sprijinul celor mai mulți dintre membrii cabinetului. Cum Salisbury lipsea, i-a spus lui Wilhelm cât de mult își dorea o „înțelegere cuprinzătoare” între Germania și Marea Britanie. Kaizerul fusese prevenit de Holstein să evite tentațiile lui Chamberlain, care era deosebit de nepopular în Germania din cauza Războiului Anglo-Bur. Spre ușurarea lui Bülow, kaizerul a făcut observația că, prin tradiție, Marea Britanie nu încheia alianțe oficiale și că Germania era mult prea aproape de Rusia pentru a lua în considerare o asemenea mutare (ceea ce nu era adevărat). Însă a consimțit că poate vor cădea de acord cu privire la diverse chestiuni în curs, caz cu caz. A adăugat că britanicii trebuie să țină cont că „neamțul” e supărăcios, că trebuie să evite „să-i pună răbdarea la încercare” și să-i „arate bunăvoință chiar și în lucrurile mărunte”⁶⁸. A doua zi, Chamberlain s-a întâlnit cu Bülow și a propus un acord al Statelor Unite, Germaniei și Marii Britanii împotriva Franței și Rusiei. Bülow i-a sugerat lui Chamberlain să vorbească pozitiv în public despre

relațiile anglo-germane pentru a crea o atmosferă favorabilă în care să poată începe negocierile.

Vizita s-a încheiat cu trei zile de răsfăț și vânătoare la Sandringham. Era prima vizită a lui Wilhelm acasă la unchiul său din 1880. Edward a afișat o sollicitudine fără cusur. De ceva vreme, lăsase de înțeles ambasadei Germaniei că era pregătit „să facă tot ce îi stă în putere pentru a înlătura toate neînțelegerile, atât de natură personală, cât și de natură politică”⁶⁹. La fel ca mama sa, își dorea foarte mult să vadă o îmbunătățire a relațiilor anglo-germane. Însă el și Bülow nu s-au înghițit. Edward a spus că Bülow este un „impostor”⁷⁰ – un șarlatan și un escroc. Bülow a zis că, văzându-l pe Edward cu Wilhelm, parcă se uita la un „motan gras și răutăcios jucându-se cu un șoarece-de-câmp”⁷¹. George, însărcinat să-l ducă pe Wilhelm la vânătoare, a scris aprobator că acesta „a tras remarcabil de bine ținând cont că are un singur braț”⁷². În anul următor, el și May l-au invitat pe Wilhelm să fie nașul celui de-al treilea fiu al lor, Henry, și au luat parte la majoratul fiului cel mare al kaizerului, „Micul Willy”.

În ziua plecării lui Wilhelm, Joseph Chamberlain a făcut o măreață propunere oficială Germaniei într-un discurs ținut la Leicester, în care a afirmat că nici un „om de stat englez prevăzător nu ar putea fi mulțumit de izolarea permanentă a Angliei pe continentul european... Alianța firească este între noi și marele Imperiu German”⁷³. La nici două săptămâni după aceea, când a introdus în Reichstag noua Lege a Marinei Militare, care dubla dintr-un condei mărimea flotei militare

germane, Bülow a descris, în ovațiile celor prezenți, invidia arogantă a Marii Britanii și ura crescândă a acesteia față de Germania, precum și conduita ei rușinoasă în Războiul Anglo-Bur. Deloc surprinzător, Chamberlain s-a simțit profund jignit.

Însă Wilhelm, care aranjase personal ca Legea Marinei să fie luată în discuție, își reînviase pasiunea pentru Anglia, fiind caracterizat ca întotdeauna de cunoscuta combinație de entuziasm, lipsă de tact și rea-voință pe care anturajul său exasperat se chinuia s-o ascundă. Când înfrângerile britanicilor au atins punctul culminant, în „săptămâna neagră”, la două săptămâni după plecarea lui din Anglia, el i-a scris vesel unchiului său că, „în loc de cântecul Îngerului «Pace pe pământ și bună înțelegere între oameni», noul secol va fi salutat de țipetele muribunzilor schilodiți de obuzele și ghiulelele sydditte [sic] ale tunurilor cu tir rapid!”. Nu contează, a încheiat el, cel puțin „aristocrația britanică” arăta „lumii că știe să moară făcându-și datoria”⁷⁴. Și a anexat o serie din ceea ce el numea „aforisme”, sugerându-i lui Bertie diverse modalități prin care Marea Britanie se putea descurca mai bine. A mai trimis o serie după două luni, în februarie 1900, împreună cu o scrisoare în care asemena cea mai recentă umilire a britanicilor pe câmpul de luptă cu o înfrângere a lor la crichet de către Australia. În particular Bertie și regina s-au înfuriat văzând atâta infatuare, dar Bertie a avut grijă să-i mulțumească kaizerului, deși s-a plâns de metafora sportivă nepotrivită a nepotului său⁷⁵. O poveste

posibil apocrifă pretinde că aproximativ în aceeași perioadă kaizerul a năvălit într-o dimineață în dormitorul lui sir Frank Lascelles când acesta era încă în pat pentru a-i prezenta strategia lui menită să ducă la înfrângerea burilor. Ambasadorul, cumplit de stânjenit, a încercat să se ridice: „El m-a împins înapoi pe perne și s-a apropiat, desfăcând și punându-mi în față un sul de documente și hărți”⁷⁶. Lascelles s-a chinuit să-și recapete demnitatea și să-și ia halatul în timp ce kaizerul cerea ca planul său să fie trimis la Londra. În următoarea sa scrisoare către Edward, i-a spus cât de încântat a fost că lordul Roberts, noul comandant din Africa de Sud, i-a urmat sfaturile: „Aceasta arată clar corectitudinea calculelor din ultimele mele *Gedankensplitter* [aforisme]”⁷⁷.

Între timp, Rusia, Franța și Germania discutau în secret despre cum puteau interveni pentru a impune un acord al marilor puteri asupra Marii Britanii sau chiar pentru a profita de vulnerabilitatea acesteia. În noul an 1900 Muraviev a sugerat ca, în timp ce Marea Britanie nu era disponibilă, Rusia să pună piciorul în Persia printr-un împrumut mare și niște presiuni aplicate acolo unde trebuie și să înceapă să creeze probleme la granița de nord-vest⁷⁸. Nikolai a aprobat planul. Totuși, rușii au acceptat că trebuiau să fie atenți. Costurile stăpânirii Manciuriei începuseră să le creeze dificultăți grave. Noua „graniță” dintre China ocupată de Rusia și restul Chinei, precum și căile ferate necesitau foarte mulți soldați care să patruleze în zonă, iar unica linie a

marii căi ferate transsiberiene însemna că deplasarea oamenilor și mărfurilor spre China era lentă și costisitoare. Chinezii nu erau deloc impresionați de mărfurile rusești scumpe și proaste, așa că nu intrau bani în țară. Întregul proiect colonial devenea groaznic de împovărător. Pe termen lung ar fi putut fi o greșeală și mai costisitoare să-i supere prea mult pe englezi. Rușii s-au limitat la un împrumut mare acordat guvernului persan și și-au plimbat trupele de-a lungul frontierei afgane, ceea ce îi alarma întotdeauna pe britanici. Wilhelm s-a oferit să păzească frontiera în caz că rușii doreau să atace nordul Indiei⁷⁹. Rușii au întâmpinat oferta fără prea mult entuziasm, considerând-o o provocare. Relațiile ruso-germane nu își reveniseră de când Germania ocupase Jiaozhou, la sfârșitul anului 1897, și cam șchiopătaseră de atunci, fiind punctate de încercările kaizerului de a-i atrage atenția lui Nikolai și de sugestiile stângace de a acționa împreună împotriva Franței sau a Marii Britanii. Bernhard von Bülow afirma că voia să îmbunătățească relațiile cu Rusia, însă nu fusese foarte eficient în încercarea de a-i apropia pe cei doi împărați. În 1899 permisesse ca o vizită a țarului la Potsdam – cu care Bülow îi bătuse la cap pe ruși de multe luni – să fie complet pusă în umbră de semnarea unui acord cu Marea Britanie referitor la Samoa. Iar Dona o insultase voit pe Alix refuzând s-o însoțească la gară când a plecat cuplul imperial.

Apoi, în februarie 1900, Muraviev a propus ca Rusia, Germania și Franța să-și dea mâna pentru a impune o

soluționare diplomatică a Războiului Anglo-Bur. Wilhelm a spus că trebuia să încerce să asculte mai întâi părerea Londrei – fapt care i-a convins și mai mult pe ruși că Wilhelm pune ceva la cale⁸⁰. După câteva zile, kaizerul i-a scris lui Edward, prevenindu-l că „diverse popoare se pregătesc în taină să-și ia anumite libertăți și să alimenteze intrigi și surprize în alte părți ale lumii... Fii atent!... Escrocii! Păzește-te de lup!! Trebuie ca amândoi să rămânem vigilenți!”⁸¹.

După două săptămâni scria: „Avertismentele mele nu au fost pripite. Ieri după-amiază am primit o notă de la Sankt-Petersburg în care contele Mouraviev [sic] mă invită oficial să iau parte la o acțiune colectivă împotriva Angliei alături de Franța și Rusia pentru a instaura pacea și a-i ajuta pe buri! Am refuzat... Pe Sir Frank l-am informat eu, într-o *manieră foarte confidențială*, despre această propunere scandaloaasă”⁸². Kaizerul i-a spus lui Lascelles că Rusia acordase Persiei un împrumut foarte mare cu scopul de a obține un avantaj acolo în detrimentul Marii Britanii și că, dacă Anglia intra în război cu Franța, „el își va ține baionetele fixate la marginea țării”⁸³.

La sfârșitul lunii martie Wilhelm a asigurat-o pe bunica lui că salvase Anglia „de la o situație foarte periculoasă”⁸⁴. Premierul i-a zis reginei că „în mintea Lordului Salisbury persistă o îndoială, dacă într-adevăr Franța și Rusia au propus Germaniei să se unească împotriva Angliei; dar este foarte mulțumitor să primim de la împăratul german o expresie atât de clară a bunăvoinței”⁸⁵. În aprilie, când în

Belgia un adolescent cu aspirații de anarhism a tras asupra lui Edward, Wilhelm s-a grăbit să se ducă să-l vadă – poate că interesul național dezbină familiile regale, dar toată lumea din clasa conducătoare îi ura pe anarhiști. La Copenhaga, unde s-a dus după aceea, se pare însă că lui Edward i-au fost arătate niște documente care sugerau că Germania era cea care făcuse propunerile preliminare Franței și Rusiei de a forma o coaliție și că ea încurajase Rusia să invadeze India⁸⁶.

În decursul anilor povestea lui Wilhelm despre cum a salvat el Anglia de un complot al rușilor avea să devină tot mai elaborată. În 1908 a declarat unui ziar britanic că împiedicase tentativa Rusiei de „a pune Anglia cu botul pe labe”⁸⁷. La momentul când a ajuns să-și scrie memoriile, zicea că împiedicase o conspirație franco-rusă să atace Marea Britanie, amenințând cele două țări că va intra în război cu ele. Pretindea că, atunci când i-a telegrafiat reginei vestea, ea zisese că nu avea să uite niciodată ajutorul lui.

În lunile de la sfârșitul anului 1900, regina-împărăteasă în vârstă de 82 de ani a început să dea semne de slăbiciune. Aproape simultan, imediat după alegerile generale din octombrie, pe care, în urma unei campanii orchestrate de Chamberlain, le-au câștigat conservatorii, Salisbury a renunțat la postul său de ministru de Externe, semn evident că energia i se cam epuiza. Explozia de fervoare justificată care o cuprinsese și o susținuse pe regină în primele luni ale Războiului Anglo-Bur se potolise treptat. Apoi, la începutul

anului 1900, Affie a murit de cancer la gât și a venit vestea că și cancerul lui Vicky intra în ultima fază virulentă. Regina își propusese să păstreze o atitudine pozitivă pe parcursul războiului, dar, pe măsură ce lunile treceau, a devenit, după cum a observat personalul din jurul ei, „tristă până la lacrimi din cauza pierderii fără sens a atâtor vieți omenești”⁸⁸. S-a apucat să alcătuiască un album închinat morților, dar l-a abandonat pentru că i s-a părut prea trist. Doamnele de onoare o găseau plângând din cauza listelor cu soldați morți. În decembrie, instalată la Osborne, mausoleul, regina era aproape complet oarbă și tot mai slăbită. În preajma Anului Nou 1901 era pe moarte.

La Berlin, Wilhelm tocmai sărbătorea bicentenarul coroanei prusace. Când a auzit, a lăsat totul baltă și a venit de îndată la patul de moarte al bunicii sale. Nimeni nu a vrut ca el să se ducă: Bülow și Eulenburg erau îngroziți de efectul plecării lui asupra opiniei publice germane – din cauza veștilor despre succesele britanicilor în Africa de Sud, presa germană redevenise ostilă, publicând caricaturi în care regina decora un soldat britanic pentru că violase fete din neamul burilor și numindu-i pe Chamberlain diavol și pe Kitchener, care conducea acum războiul, măcelar – și se temeau că Wilhelm va ceda tentațiilor Angliei. Chiar cu o săptămână înainte, Joseph Chamberlain propusese din nou o alianță anglo-germană. „Mă gândesc la toate lucrurile pe care le va spune!”, scria îngrijorat Eulenburg. „Va fi ca un copil printre toți oamenii ăia.”⁸⁹ Bülow a trimis cu el un diplomat

care să-l dădăcească.

Sosirea iminentă a kaizerului a supărat și pe toată lumea din familia din Anglia. Fiicele Victoriei, Helena și Louise, care supravegheau îngrijirea reginei, au trimis telegrame frenetice, încercând să-l împiedice să vină. Wilhelm doar a râs că „femeiuștile” o „izolează de lume pe biata bunică”⁹⁰. A sosit la Gara Victoria, unde l-au așteptat Edward și George. În memoriile sale Wilhelm a scris că, în timp ce cobora din tren, un „om de rând” a spus: „Mulțumim, Împărate!”. Bertie a aprobat din cap, zicând: „«Asta e ceea ce cred toți, absolut toți, și nu vor uita niciodată această venire a ta.» Cu toate acestea, au uitat-o – și încă repede”⁹¹, scria Wilhelm cu amărăciune peste ani.

Au pornit spre Osborne a doua zi. Spre uimirea tuturor, Wilhelm și-a jucat perfect rolul. „S-a purtat demn și admirabil. Le-a spus prințeselor: «Cea mai mare dorință a mea este să nu fiu în centrul atenției și mă voi întoarce la Londra dacă doriți. Mi-aș dori s-o văd pe bunica înainte să moară, dar, dacă nu se poate, voi înțelege».”⁹² Edward i-a scris lui Vicky, care era acum prea bolnavă pentru a mai veni: „William a fost amabilitatea întruchipată și emoționant în devotamentul său”⁹³.

Când starea reginei s-a înrăutățit, fiecare membru al familiei a stat câteva minute cu ea. „Arăta exact la fel, deloc schimbată”, a scris George în jurnal, „era aproape adormită și avea ochii închiși... I-am sărutat mâna, iubita mea mamă era cu mine”. În după-amiaza zilei de 22 ianuarie, întreaga

familie s-a strâns în jurul patului. „A fost conștientă până la ora 5 și ne-a spus fiecăruia pe nume, iar noi ne-am luat rămas-bun de la ea. N-o să uit niciodată scena aceea din camera ei, când plângeam cu toții îndurerați în jurul patului ei. A fost extrem de tulburător.”⁹⁴ Așa cum îi plăcea lui Wilhelm să spună mai târziu, regina „s-a stins încetisor în brațele mele”⁹⁵ (sau brațul...). Într-un exemplu de rezistență fizică remarcat de cei ai casei, a îngenuncheat lângă patul ei și a ținut-o în brațe două ore și jumătate fără să se miște. A poruncit ca regina să fie întinsă pe masa din sufragerie și, la cererea sa, peste sicriul ei a fost drapat steagul Marii Britanii. Ar fi așezat-o de unul singur în sicriu, dacă Edward și frații săi nu ar fi intervenit imediat, afirmând că acesta era dreptul lor.

De pe tot globul s-au revărsat mesaje de condoleanțe. La Sankt-Petersburg, Alix a început să plângă la slujba de pomenire a bunicii ei – o rară etalare publică a emoțiilor care nu i-a adus nici o laudă în Rusia. Nu o mai văzuse pe regină de patru ani, dar scrisorile bunicii ei fuseseră o puternică legătură cu Europa și cu fosta ei viață. Reacția celorlalți membri ai familiei din Rusia la moartea reginei a fost o ilustrare a atitudinilor lor confuze față de Marea Britanie. Xenia, care ținea cu înflăcărare partea burilor, scria: „Regina a fost tot ce a avut Anglia mai bun; a fost atât de iubită și emana un calm extraordinar!”⁹⁶. Nicky i-a scris lui Edward: „A fost remarcabil de bună și impresionantă pentru mine de prima dată când am văzut-o... Voi prețui mereu amintirea ei.

Sunt foarte sigur că, cu ajutorul tău, dragă Bertie, relațiile cordiale dintre țările noastre vor deveni și mai strânse... în ciuda ocazionalelor mici fricțiuni din Extremul Orient”⁹⁷. În Manciuria, Rusia își folosea armata de 170.000 de oameni pentru a șantaja guvernul chinez și a câștiga avantaje în detrimentul Marii Britanii. Witte ceruse acestuia să recunoască oficial anexarea provinciei de către Rusia și să transforme banca ruso-chineză în singura bancă străină de la care să primească împrumuturi. De asemenea, a cerut drepturi exclusive pentru concesiunile căilor ferate și pentru materiile prime din provinciile învecinate, precum Mongolia, și o concesiune pentru a construi o linie ferată secundară din nord până la Peking^{*4}. Firește, întrebați de britanici, rușii au negat că ar fi făcut astfel de cereri. „Așa o minciună nu s-a mai pomenit nici măcar în analele diplomației ruse”⁹⁸, a pufnit ministrul britanic pentru India.

Ziarele britanice l-au copleșit pe Wilhelm cu laude. „Să fie cu iertare dacă nu ne putem abține să-l considerăm pe jumătate englez”, scria *The Telegraph*. „...nu ne-am pierdut niciodată mândria secretă că personalitatea cea mai uimitoare și mai talentată născută pe un tron european după Friedrich cel Mare este în mare parte sânge din sângele nostru.”⁹⁹ Până și *Daily Mail*, cel mai naționalist ziar din țară, îl numea „un prieten la nevoie”. (Presa de stânga a fost mai puțin impresionată: *Justice* a criticat modul în care ziarele populare îl venerau pe „acest împărat îngâmfat și pe jumătate nebun... deoarece a arătat respect și s-a purtat

frumos”¹⁰⁰.) Era foarte tentant să mai rămână. A trecut o săptămână, apoi două. La înmormântare a mers călare pe un splendid cal alb alături de Edward, în fruntea cortegiului funerar. George, care se îmbolnăvisese de pojar, lipsea. Henry James, martor la ultimul drum al reginei țării sale adoptive, l-a remarcat pe kaizer, cu strălucitorul său coif wagnerian, considerându-l personajul cel mai impresionant: „Se pare că am dobândit subit un văr neașteptat în persoana mustăciosului *William*, care arăta minunat și puternic în cortegiu și care a făcut mult bine aici prin vizita sa lungă și evidentă dragoste filială față de bătrâna regină.... Fie ca asta să deschidă drumul spre pace!”¹⁰¹.

Edward și-a răsfățat nepotul. A aranjat pentru acesta o plimbare prin Londra într-o trăsură deschisă, pentru ca publicul să-l poată aclama – ceea ce oamenii, îndatoritori, au și făcut. I-a acordat Ordinul Jartierei, încrustat cu diamante, și l-a făcut mareșal al armatei britanice. Apoi l-a prezentat noului ministru de Externe, lordul Lansdowne, care era ireproșabil de aristocratic. Wilhelm a respectat instrucțiunile lui Bülow și a evitat invitația tacită de a strânge relațiile, ținându-i în schimb o prelegere lui Lansdowne: „Vechea strategie a englezilor de a menține Europa în echilibru, de a încerca să întărească o țară împotriva celeilalte în folosul Angliei a «explodat». Nimeni de pe continent nu s-ar mai lăsa păcălit de asta”. Wilhelm a explicat că el era acum „echilibrul puterii în Europa”¹⁰². I-a acordat totuși lordului Roberts, comandantul care condusesse armata britanică în Transvaal,

Ordinul Vulturul Negru.

În Germania au fost urlete de furie – Bülow a descris acest gest ca pe „o palmă peste obraz”¹⁰³ pentru opinia publică germană. Presa bombănea nemulțumită despre absența lui – „O! De și-ar da seama kaizerul cât pierde din iubirea și încrederea propriului popor fiindcă își exprimă atât de deschis afecțiunea pentru un popor străin!”¹⁰⁴. Mai multe proiecte de lege importante ale guvernului au fost respinse în Reichstag când votul agrarienilor anglofobi de dreapta, pe care cancelarul îi curtase intens, a fost retras. Nimeni nu înțelegea pe deplin semnificația vizitei pentru Wilhelm. Bunica lui fusese recunoscută drept cel mai important monarh din Europa. Kaizerul credea că, așa cum Germania era moștenitoarea firească a poziției Marii Britanii, și el – mai degrabă decât „Edward Grăsanul” – ar trebui să fie succesorul firesc al bunicii sale între regii și împărații Europei. S-a dus în Anglia nu doar pentru a-și lua rămas-bun de la bunica sa, ci și pentru a primi ceea ce el considera a fi sărutul de ungere din partea monarhului care murea.

Însă la un prânz special la Marlborough House, cu o zi înainte de plecarea sa, nu s-a putut abține să rostească un discurs înflăcărat prin care chema la unirea „celor două națiuni teutone” (îl cunoscuse de curând pe Houston Stewart Chamberlain, autorul englez al lucrării *The Foundations of the Nineteenth Century*, o sinteză a gândirii secolului al XIX-lea despre rasă, care avansa insistent ideea întâietății „rasei teutone”). Stând umăr la umăr, aveau să ajute la menținerea

„păcii în lume. Se cuvine să formăm o alianță anglo-germanică, voi ca să vegheați mărire, în vreme ce noi am fi responsabili cu uscatul; cu o asemenea alianță, nici măcar un șoarece nu ar putea să se miște în Europa fără permisiunea noastră”¹⁰⁵. A pus lipsa de efect a discursului său pe seama faptului că britanicii nu l-au făcut public.

Moartea Victoriei a lăsat Anglia cu un sentiment de imensă vulnerabilitate. „Cine se poate gândi la țară și la popor fără ea?”, se întreba *Daily Mail*. Henry James scria că națiunea se simțise „în siguranță și ocrotită” de „bătrâna regină din clasa de mijloc care a menținut națiunea la căldurică, sub șalul ei mare și urât din pled scoțian”¹⁰⁶. „Pe scurt, moartea ei va da frâu liber unor forțe incalculabile care ar putea face rele. Sunt foarte pesimist.”¹⁰⁷ În Europa nu a existat o asemenea simpatie; continuau să apară caricaturi urâte, ba chiar obscene. În Germania, revista satirică *Simplicissimus* a publicat o caricatură cu regina moartă chinându-se, într-o mare de sânge, să ajungă la țărnul unde, la porțile raiului, stăteau Sfântul Petru și președintele bur Kruger¹⁰⁸.

***1** Cei doi comandanți, Marchand și Kitchener, luau ceaiul împreună.

***2** Totuși, în ciuda șanselor reduse, conferința a ajuns la un acord în privința unei serii de reguli ale războiului și înființarea unei curți permanente de arbitraj.

***3** Prințul Alfred s-a împușcat în ziua festivităților organizate

cu ocazia aniversării a 25 de ani de la căsătoria părinților săi, în ianuarie 1899, și a murit după două săptămâni. Diverse zvonuri au sugerat că era în ultimul stadiu al unui sifilis de gradul III și că i se poruncise să se despartă de amanta lui.

*4 De fapt, planul Rusiei de a anexa Manciuria avea să se năruiască în primăvara următoare, zădărnicit de opoziția colectivă a Marii Britanii, Japoniei, Franței și Germaniei și – încă mai presant – de problemele economice majore ale Rusiei și de costul proiectului.

Partea a III-a

Un secol nou și luminos

Capitolul 10

Al patrulea împărat (1901-1904)

Nimeni nu părea deosebit de încântat că Edward, „parvenitul”, cum îl numea Henry James, devenise în sfârșit rege. Țara își pierduse atotputernica bunică; un playboy de 59 de ani nu părea cine știe ce înlocuitor. Am putea chiar să spunem că aproape toată lumea se aștepta ca el să fie un rege jalnic. Până și Edward era ambivalent cu privire la noul său rol. Când a murit mama lui, a căzut în depresie – moștenire, asemenea acceselor sale de furie, a copilăriei sale nefericite. Cu sănătatea nu stătea prea bine, se recupera după o pleurezie, bronșita lui devenea cronică, iar o rotulă ruptă îi îngreuna mersul. Pe lângă moartea mamei sale, mai fusese și cea a fratelui său Affie în anul precedent, iar acum Vicky se afla în faza terminală dureroasă a unui cancer. Războiul Anglo-Bur era un continuu dezastru, moralul în țară era fragil, în cel mai bun caz, iar restul lumii părea în unanimitate ostilă.

Rezervele nu erau neîntemeiate. Pe lângă faptul că regina îl lipsise pe Edward de orice experiență oficială a guvernării,

la 59 de ani acesta era încă răsfățat, îngăduitor cu sine, obsedat de haine și țăfnos când lucrurile nu mergeau cum voia el. De exemplu, îi plăcea să călătorească incognito, dar *nu prea* incognito – detesta să fie lăsat să aștepte într-un restaurant sau la un hotel. Încă îl speria plictiseala și avea permanent nevoie de stimuli pentru a o ține la distanță. Deși adoptase un fel de monogamie cu amanta lui, Alice Keppel – mai tânără decât el cu 30 de ani și, din fericire, discretă –, era obișnuit cu viața de hedonist aristocrat superbogat, cu „o lume unde plăcerea părea o piersică coaptă care aștepta doar să întinzi mâna”, unde totul era permis – în afară de păcatul de a-ți expune cercul de apropiați și clasa socială atenției și oprobriului restului lumii. O lume care era, în cuvintele Vitei Sackville-West, „imorală, lipsită de simțul măsurii și feudală”¹. Există numeroase exemple de experiențe nu tocmai atrăgătoare legate de felul de a fi al regelui – sau „Kinki”, cum îi spuneau unii –, cu remarci cu subînțeles și „aluzii și insinuări”² în fața soțului amantei sale, George, care zâmbea cu stoicism. La dineurile de la Marlborough House râdea de clovneriile slugarnice ale nebunului casei, Christopher Sykes, care se târa beat pe sub masă, stropit cu brandy, vorbind pe nas „după cum îi place Alteței Voastre Regale”³. În unele privințe nu era chiar atât de diferit de nepotul său Wilhelm – obiceiul de a râde de altul, nerăbdarea, neastâmpărul, tendința de a se lăsa influențat de cei bogați și de lingușitori –, deși aceasta era o comparație pe care ar fi detestat-o. Apoi mai avea și un apetit pantagruelic.

Noul rege fuma 20 de țigări și 12 trabucuri pe zi, dintre care două țigări și un trabuc înainte de micul dejun, și avea cinci mese copioase. Cina putea să fie alcătuită, în mod obișnuit, din 12 feluri de mâncare și includea stridii, caviar, ouă de nagâț, ortolan, calcan fiert în smântână, fazan umplut cu trufe, prepelițe umplute cu foie gras, pui de baltă în aspic. Se spunea că își lua cu el în pat un pui fript întreg. Nu era de mirare că abia mai putea să urce scările.

Însă, așa cum remarca fosta lui amantă Frances Warwick, în anii săi de trândăvie forțată Edward tânjise „după un contact mai strâns cu problemele lumii exterioare”⁴. Era fascinat de politica externă și, cu toate că mama lui încercase să-i restricționeze accesul la guvernare, câțiva politicieni liberali îi trimiteau de mulți ani documente ale cabinetului. Acum își savura din plin noul rol și își dorea foarte mult să demonstreze că putea și el să aibă un cuvânt de spus. Primele sale incursiuni în guvernare nu au fost însă deloc impresionante. S-a pomenit rapid în conflict cu guvernul conservator. Din punctul de vedere al acestuia, monarhia își pierduse toată puterea constituțională reală și nu avea cum s-o recâștige. În plus, în cei zece ani anteriori, treburile guvernului deveniseră atât de complexe și de multe, încât era imposibil ca monarhul – mai ales unul care își petrecea trei luni pe an în vacanță – să fie consultat sau măcar informat despre tot. Edward credea însă că prerogativele esențiale ale regelui – dreptul de a fi informat cu privire la discuțiile cabinetului înainte de a se lua o

decizie, dreptul de a influența numirile oficiale și dreptul de a dizolva sau de a convoca parlamentul – trebuiau să fie reafirmate după ce, în ultimii ani de domnie ai mamei sale, nu mai fuseseră utilizate.

Lordul Salisbury nu prea îl respecta pe Edward, poate din cauză că de-a lungul anilor fusese obligat să-l scoată basma curată din câteva situații extrem de jenante și dubioase. Succesorul lui Salisbury, inteligentul și impasibilul său nepot, Arthur Balfour, care l-a înlocuit imediat după încheierea Războiului Anglo-Bur, în iulie 1902, în urma unei mici lovitură de stat uimitor de nedemocratică^{*1}, îl trata pe rege cu o superioritate abia mascată, ceea ce Edward nu putea să sufere. Diferențele erau și de grup: Edward aparținea aristocrației la modă, ostentative și încăpățânat de filistine. Salisbury (deși îi plăcea să pretindă contrariul) și Balfour erau, în esență, intelectuali aristocrați care priveau de sus pe toată lumea.

Conflictul s-a acutizat în august 1902, chiar după ce Balfour a devenit prim-ministru. Într-un efort de a contracara influența rușilor în Persia – unde Marea Britanie pusese ochii pe rezervele de țiței –, Ministerul de Externe îl ademenise pe șah în Anglia, promițându-i baluri spectaculoase la curte, dineuri de gală și Ordinul Jartierei. Edward nu fusese însă consultat în legătură cu Ordinul Jartierei, pe care doar el îl putea oferi. S-a răzbunat cu țâfnă, spunând că nu putea să acorde un ordin creștin unui „necredincios” (deși mama lui i-l acordase tatălui șahului și,

de regulă, lui nu prea îi păsa de religie). Ministrul de Externe, lordul Lansdowne, i-a trimis schițele pentru un Ordin al Jartierei despuiat de motivele creștine. Edward, care era pe iahtul său la Cowes, le-a azvârlit în mare. I-a spus lui Lansdowne că ar trebui să rezolve problema cu Persia ajungând la un acord cu Rusia. Șahul, care nu se distrase în această călătorie nici pe departe atât de mult pe cât sperase – vremea era groaznică, nu i-a plăcut opera, trenurile i-au provocat greață –, s-a întors acasă bosumflat. Lansdowne a amenințat cu demisia. Balfour a pus piciorul în prag. I-a scris lui Edward, informându-l pe politicienii săi că, dacă pleca Lansdowne, atunci tot cabinetul avea să-și dea demisia, creând o criză constituțională. Arțagos, regele a bătut în retragere. Trebuie remarcat că o asemenea competiție pentru influență nu era diferită – într-o nuanță mult mai pală – de conflictele în care erau implicați nepoții săi cu miniștrii lor.

Lipsa lui de putere îl făcea pe Edward să-și iasă frecvent din fire. Membrilor regalității britanice le era greu să se împace cu acest lucru. Faptul că cei din jur îi tratau cu deferență și curtoazie dovedea că modul în care se simțeau obligați oamenii să se poarte cu ei nu reflecta realitatea lipsei lor de putere. Asta îi zăpăcea. Sir Francis Knollys, capabilul secretar particular al lui Edward, care era alături de el din 1870, împreună cu Fritz Ponsonby rescriau cu discreție memoriile aspre, dacă nu chiar nepoliticoase, pe care le dicta când era nervos. La fel ca nepoții lui, nu părea capabil să facă diferența între ce era important și ce era neimportant. Când

Salisbury, renumit pentru cât de prost se îmbrăca, a apărut la un eveniment de la curte într-o pereche de pantaloni vechi care nu se asortau cu fracul, Edward a zbierat în fața a 20 de ambasadori: „Ce vor crede ei, ce *pot* să creadă despre un premier care nu știe să se îmbrace?”. Salisbury a replicat: „Mă tem că mintea mea trebuie să fi fost ocupată cu ceva mai puțin important”⁵. Cum se întâmpla adesea în cazul lui Edward, latura sa mai puțin atrăgătoare și cea atrăgătoare erau ciudat de apropiate una de alta. Fritz Ponsonby scria: „Avea o minte tare ciudată: acum ți se părea un om vizionar, puternic, mare, ce înțelegea situația dintr-o privire și avea vederi largi despre ea, altă dată erai aproape surprins de îngustimea minții sale. Era aproape copilăros în păreri și refuza cu încăpățănare să înțeleagă problema”. Acestea fiind spuse, lui Ponsonby, pe care, din cauza manierei sale de a vorbi deschis, regina Victoria și George nu prea îl aveau la inimă, îi plăcea de rege. Era „expeditiv, dar exigent”, însă „mult mai prevenitor și mai uman decât regina... întotdeauna gândindu-se la mici acte de bunătate”, pe când ea „rareori se gândea la sentimentele slujitorilor ei” sau se întreba dacă nevoile ei „ar putea provoca vreun inconvenient”⁶.

Edward nu avea nici o dorință să preia cu forța de la guvern atribuțiile de elaborare a politicilor – în multe privințe, vederile lui le reflectau pe cele ale guvernului conservator. Însă voia respect. Preocupările sale erau cele tradiționale ale monarhiei europene: armata, marina militară, politica externă. El și-a luat rolul în serios – cât de

serios putea s-o facă un om care își lua vacanță un sfert de an și care, în esență, făcea parte dintr-o tradiție de guvernare diletantă din secolul al XVIII-lea. Credea că Marea Britanie trebuia să fie mai vizibilă în Europa și că avea nevoie de pace. Instinctele sale îl împingeau către acord și compromis; îi plăcea să se considere împăciuitoare și avea convingerea că monarhia trebuia să fie un simbol al unității, chiar și – mai ales – într-o societate care trecea printr-o extraordinară prefacere socială și printr-o reformă politică profundă. După o întâlnire cu Keir Hardie, parlamentarul socialist care critica în mod deschis privilegiile sociale și față de care regele era precaut, prietenul său, amiralul Jackie Fisher, a fost deopotrivă surprins și impresionat când, ca răspuns la comentariul său răutăcios despre Hardie, regele s-a răstit: „Tu nu mă înțelegi! Eu sunt regele TUTUROR!”⁷. Dedesubturile politicii interne nu îl interesau însă prea mult și nu și-a asumat nici un rol în privința situației celor săraci și a faptului că Războiul Anglo-Bur dăduse la iveală niveluri scandaloase de sărăcie și lipsuri în cea mai bogată țară din lume. În treimea inferioară a populației speranța de viață era de 45 de ani – 35 pentru docheri, ceea ce explică de ce sindicatul lor era unul dintre cele mai active. Un om din trei murea în pruncie; încă o treime din cei care depășeau 75 de ani sfârșeau în adăposturi pentru oamenii străzii; iar în mahalalele orașelor importante, până și aerul te îmbolnăvea⁸. Așa cum însuși Keir Hardie atrăsese atenția în parlament, prințul deținea „unele dintre cele mai detestabile

mahalale”⁹ din țară și câștiga 60.000 de lire anual de pe urma lor. Însă simpatia pentru săraci – mai ales pentru săracii activi politic – nu era prea largă în guvernul conservator și printre partizanii săi, care încă îi considerau pe greviști niște scandalagii leneși. În 1901, guvernul conservator a susținut hotărârea judecătorească din cazul Taff Vale, un proces civil în urma căruia s-a decis că sindicatele răspundeau pentru pagubele provocate de greva angajaților – și dintr-o singură lovitură a făcut imposibile grevele^{*2}.

Lección era clară: dacă Edward voia să exercite influență, trebuia să găsească alte metode, mai neoficiale, de a face acest lucru – și, într-adevăr, le-a găsit. Se pricepuse dintotdeauna să fie fermecător și să-și facă relații și avea talent la cultivarea oamenilor potriviți. Când fusese prinț de Wales, strânsese în jurul său o clică indistinctă de bărbați în curs de afirmare ce îl țineau la curent cu politica guvernului și politica externă, în timp ce el îi lăuda în saloanele Angliei aristocrate – talentele lor și campaniile lui de promovare făceau să devină neclar a cui reputație beneficia de pe urma lui și sugerau că protecția regelui avea încă oarece influență în politica britanică. Printre aceștia se numărau: amiralul Jackie Fisher, excentricul, dar convingătorul arhitect al reformei din Marina Regală; un diplomat, sir Francis Bertie, un antigerman înverșunat; viitorul ministru de Război, sir Richard Haldane; și Reginald Brett, viconte de Esher, înfiorător de slugarnic, care se considera *l'éminence grise* a regelui și care era ascultat de trei premieri, dar era fascinat

de regalitate și îl încuraja pe Edward să-și reclame prerogativele.

Acesta avea, de asemenea, o mare siguranță de sine și posedea o înclinație rară – mai ales în familia regală britanică – pentru manifestările publice. Înalții aristocrați de la sfârșitul secolului al XIX-lea fuseseră porecliți „splendidele plante decorative” – pe măsură ce puterea lor reală a scăzut, ei au devenit simboluri împodobite în hermină ale mândriei civice. Edward era cel mai splendid exemplar. El și-a creat o mască publică impresionantă de bonomie și bună dispoziție care avea să se dovedească la un moment dat, în țară și în străinătate, mai mult decât un înlocuitor adecvat pentru longevitatea cu chip impasibil și sever a mamei sale, el creând monarhiei o imagine publică strălucitoare. Spectacolul îi făcea plăcere, se mândrea cu faptul că era mereu afabil și curtenitor în public (deși nu întotdeauna simțea asta) și era ferm hotărât să fie vizibil – așa cum mama lui rareori fusese. Poate fiindcă fusese una dintre primele figuri publice care trecuseră cu bine de examinarea atentă și obscenitatea presei, înțelegea foarte bine ce putea să facă presa și – spre deosebire de cei doi nepoți ai săi – avea idee cum să se folosească de ea. A jucat un rol în apariția culturii celebrității. Poate că publicul se pretindea șocat de trecutul lui scandalos, dar multora le plăceau la nebunie cursele hipice, iahturile, spectacolele de teatru, chiar și femeile stilate – ziarele nu specificau niciodată foarte clar natura relațiilor lui cu ele. Edward a permis ziarului *Daily Mail* să facă și să

publice fotografii cu el și nepoții săi. Pentru a-și sprijini afirmațiile că era un bărbat cu greutate, și-a cultivat reputația că vorbește în public, fără o pregătire prealabilă, în trei limbi. Unii istorici mai puțin generoși au sugerat că discursurile erau scrise de alții și apoi memorate de el – dar martorii vremii negau acest lucru¹⁰. Iar în Europa, unde monarhii cu putere reală și-o demonstau prin spectacol și ceremonial, talentul lui Edward pentru publicitate și demonstrații publice avea să ofere acțiunilor sale o dimensiune cu totul diferită.

Pentru George, noul secol adusesese câteva schimbări, deși nu foarte semnificative. Se apucase de golf, de ciclism, de bridge și de noul *sine qua non* al luxului regal, mașinile – Edward avea un întreg parc auto în 1903 –, toate hobby-uri noi și la modă. Ca prinț de Wales, a primit încă două reședințe – Abergeldie, lângă Balmoral, și Frogmore, la nici un kilometru de castelul Windsor; a fost numit în consiliul de administrație al Muzeului Britanic, poziție față de care nu a manifestat interes; și i s-a găsit un loc în Comitetul pentru alimente pe timp de război. Edward a mai adus un birou lângă al lui pentru a se asigura că fiul său va avea parte de experiența de guvernare pe care mama sa i-o refuzase lui. I s-a repartizat un secretar particular în persoana lui Arthur Bigge, care lucrase puțin timp pentru regină, un fost soldat eficient, cultivat și organizat, care vota cu conservatorii și care i-a spus lui George să nu dea impresia că este supărat

sau plictisit în public. George a devenit rapid la fel de dependent de el pe cât era de May și, uneori, era la fel de nepoliticos cu acesta ca și cu ea. „Mă tem că uneori mi-am ieșit din fire cu tine și că adesea sunt foarte nepoliticos, dar sunt sigur că de-acum mă cunoști suficient de bine ca să știi că nu am intenționat asta... Nu mă pricep să spun ce simt, dar îi mulțumesc lui Dumnezeu că am un prieten ca tine, în care am cea mai deplină încredere.”¹¹

Lucrul către care l-a deschis noua sa poziție pe George a fost imperiul. După moartea reginei, în 1901, el și May au fost trimiși în Australia pentru a fi prezenți la inaugurarea primului parlament al țării și la transformarea ei din șase colonii într-un singur „Commonwealth”. Edward ar fi vrut să anuleze călătoria, dar Balfour a susținut că trebuia să se ducă. Războiul Anglo-Bur, care scosese la iveală atâta ostilitate în Europa, îndreptase Marea Britanie, paradoxal, asupra imperiului ei și făcuse guvernul să fie cu atât mai dornic să scoată în evidență legăturile coloniilor cu „Patria-Mamă”. Balfour găsisse un nou rol, mai vizibil, pentru monarhie în imperiu. „Regele nu mai este doar Regele Marii Britanii și Irlandei și al câtorva colonii a căror întreagă valoare consta în garantarea bogăției și siguranței Marii Britanii și Irlandei”, i-a spus el lui Edward. „El este acum marea legătură constituțională care unește într-un singur imperiu comunități de oameni despărțite de jumătate din circumferința globului.” Cetățenii Australiei știau „puține despre ministerele britanice și nu prea le pasă de ele... Dar ei

știu și le pasă de Imperiu... și de Suveranul care îl conduce”¹². Balfour a argumentat că vizita lui George era o mare ocazie de a concretiza această legătură. Însă războiul, împreună cu autonomia internă a Irlandei și mișcarea tot mai activă pentru independență din India ridicaseră, de asemenea, întrebări în legătură cu dorința reală a coloniilor de a face parte din imperiu. Și, oricât de măreață părea concepția lui Balfour, nu era decât alt rol decorativ, o misiune care cerea mai degrabă să fii decât să faci. Însoțiți de o suită alcătuită din 22 de persoane, George și May au plecat pentru opt luni, în martie 1901 – George era atât de supărat că se desparte de părinții săi, încât nici nu putea să vorbească și a trebuit să se refugieze în cabina lui. Au plecat via Singapore și Noua Zeelandă, cu escale în Africa de Sud și Canada. În absența lor, Edward și Alexandra și-au răsfățat exagerat de mult nepoții. În jurnal, George a descris călătoria doar în termeni de cifre: 72.420 de kilometri parcurși, 21 de pietre de fundație puse, 544 de adrese primite, 4.329 de medalii acordate, 24.855 de mâini strânse la recepții oficiale. I s-a părut un chin să fie permanent în centrul atenției. În una dintre rarele scrisori pe care George și Nikolai continuau să și le trimită (în 1902 George a reușit un record de trei scrisori adresate vărului său), George i s-a plâns de „ceremoniile obositoare”¹³ la care trebuia să participe, însă, aproape în ciuda voinței lui, era și el entuziasmat de imperiu. Mărimea acestuia, mulțimile care aclamau erau brusc reale, iar el s-a întors convins că existau „un puternic sentiment de loialitate față de Coroană și un

profund atașament față de Patria-Mamă în Australia”¹⁴.

În străinătate, din pricina reputației de crai bătrân a lui Edward, urcarea sa pe tron a fost întâmpinată cu tot atât de puțin entuziasm ca și în țară. Iar în Europa sentimentele față de Războiul Anglo-Bur și continuarea acestuia de către Marea Britanie erau atât de intense, încât atunci când regele mergea în străinătate cel mai probabil era huiduit. Caricaturile antibritanice, mai ales în Germania și Franța, îi înfățișau pe soldații britanici înfigându-și baionetele în copii mici; Edward însuși era desenat stând pe cadavrele mutilate ale femeilor și copiilor buri. Când războiul a intrat în al doilea an, armata britanică, sub comanda lordului Kitchener, devenise de-a dreptul necruțătoare, în încercarea de a-i nimici pe ultimii luptători de gherilă buri. Incendia ferme, împușca prizonieri și interna femei și copii, buri și negri, în lagăre de concentrare, o invenție nouă și eficientă inițiată cu câțiva ani înainte de spanioli, în timpul Războiului Hispano-American. În lagăre, un număr scandalos de mare de deținuți mureau de foame, de sete, din cauza holerei și a relelor tratamente. Condițiile erau atât de revoltătoare, încât în politica populară britanică au început să apară critici. Liderul Partidului Liberal, Henry Campbell-Bannerman, afirma că metodele armatei britanice sunt „barbare... Imperialismul josnic și ticăloșit al iritării, provocării și agresiunii... al ideii de a acapara tot, chiar dacă nu avem nevoie de acele lucruri”¹⁵.

În Rusia – unde Edward sperase că poate bonomia lui va schimba lucrurile – Marea Britanie era dușmănită nu doar din pricina războiului, ci și fiindcă acesta dusese în primăvara anului 1901 la o coalțiție a Japoniei, Franței și Germaniei, care a reușit să preseze Rusia să nu mai încerce să anexeze Manciuria și să intimideze guvernul chinez – deși costurile paralizante ale proiectului jucaseră și ele un rol crucial. La sfârșitul anului 1901, Edward îi scria lordului Lansdowne: „Mă tem că nu există vreo țară cu privire la care Anglia și Rusia să aibă păreri similare și nici una nu are încredere în cealaltă”¹⁶. Când Heinrich, fratele lui Wilhelm, a venit în decembrie la Sankt-Petersburg, Nikolai i-a spus că nu are încredere în politicile britanicilor, că „disprețuiește” armata și sistemul politic britanice. Îi plăcea de unchiul său ca om, a zis el, dar nu îl respecta ca monarh: „Nu are nici un cuvânt de spus în propria țară”. Heinrich, patriot, dar și anglofil, care le îndrăgea sincer pe rudele din Anglia, era, practic, singura persoană care nu pricepea de ce aceste trei țări nu puteau pur și simplu să se înțeleagă bine între ele. El era, după cum a remarcat Bülow, „foarte pro-Anglia și, astfel, regretă atitudinile antiengleze ale lui Nikolai”¹⁷. La Berlin, Heinrich era considerat foarte naiv. În acest timp, Edward îl considera în sinea lui pe Nikolai binevoitor față de Marea Britanie, dar „slab ca apa”¹⁸ și în totalitate la mila miniștrilor săi. „Rușii au cam luat-o razna în China”, a observat el când britanicii și alte puteri europene le-au transmis rușilor un ultimatum, cerându-le să-și retragă trupele din Manciuria. „...

Împăratul pare a nu avea nici un fel de putere, căci sunt sigur că ideea de război între cele două țări ale noastre l-ar umple de groază.”¹⁹

Asemenea atitudini îi făceau pe politicienii britanici să se simtă din ce în ce mai izolați și mai vulnerabili. Lordul Lansdowne, noul ministru de Externe, lua serios în considerare nevoia unei alianțe cu o putere străină. O variantă aparent posibilă era Germania. Deși opinia publică era virulent antibritanică, Wilhelm încă radia după succesul vizitei lui la patul de moarte al bunicii sale și, chiar cu o săptămână înainte ca regina să moară, Joseph Chamberlain propusese din nou guvernului german o alianță. Negocierile începuseră în primăvara anului 1901.

Edward a făcut tot ce a putut pentru a valorifica această relație. După întoarcerea lui Wilhelm în Germania, Edward i-a scris, mulțumindu-i pentru sprijin, și a sugerat să stabilească un canal direct de comunicare pentru „a facilita lucrurile”²⁰. El a vizitat Germania de două ori în acel an – nu o dată fiind huiduit și fluierat pe stradă. Prima oară s-a dus s-o vadă pe sora lui grav bolnavă, când a încercat să-i convingă pe medicii ei să-i dea mai multe calmante împotriva durerilor (germanii păreau mai puritani în această privință decât britanicii, care înghițeau cu entuziasm laudanum), iar a doua oară după ce a murit ea, în august 1901. Însă îi era întotdeauna greu să-și stăpânească furia cauzată de kaizer. De fiecare dată când se întâlnea cu Wilhelm, încerca din răspuțeri să nu arate că era supărat când kaizerul, ca de

obicei, ignora rugămințile lui Edward ca vizitele să fie particulare și neoficiale, apărând în uniformă de gală, silindu-l pe rege să treacă în revistă 15.000 de soldați și întârziind prânzul cu orele.

Când lui Edward i s-a oferit ocazia de a se comporta ca un adevărat om de stat de talie internațională, a ratat-o. Prilejul s-a ivit la un prânz cu Wilhelm, la câteva săptămâni după moartea lui Vicky, în august 1901. Ministrul de Externe, lordul Lansdowne, avusese inițiativa neobișnuită de a pregăti un memorandum în care rezuma politica externă britanică, enumera zonele de conflict și îi sugera ce putea să spună despre diverse chestiuni. Era o recunoaștere măgulitoare a potențialului rol al lui Edward în politica externă. Însă, la sfârșitul prânzului, în loc să se folosească de memorandumul lui Lansdowne pentru o discuție serioasă despre politica externă, Edward l-a scos din buzunar și i l-a dat lui Wilhelm. Era o gafă pentru care orice înalt diplomat ar fi fost concediat. Lui Lansdowne nu i s-a părut deloc amuzant. Pentru un rege care pretindea că vrea să aibă un rol în guvernare, gafa demonstra că nu avea răbdare, deși Edward a ieșit basma curată. Ministerul de Externe german a luat hârtia drept un plan de acțiune și a pregătit un răspuns oficial la acesta.

Poate că Edward era prea leneș ori prea supărat după moartea surorii lui ca să-și dea osteneala. Pare probabil ca pur și simplu să nu fi suportat gândul de a petrece câteva ore dezbătând cu nepotul său punctele mai dificile ale politicii

externe britanice. În timpul prânzului, Wilhelm se plânsese permanent că britanicii obstrucționau cea mai recentă rundă de negocieri cu Germania cu privire la o posibilă alianță. De asemenea, el părea să știe totul despre lucruri în legătură cu care Edward nu fusese informat – planurile britanicilor de a acorda Maltei dreptul la autoguvernare sau propunerile oficiale făcute de britanici Japoniei. Este, de asemenea, probabil ca Edward să fi auzit de ultimele abuzuri ale lui Wilhelm față de răposata sa mamă. În clipa în care a murit Vicky, el ordonase ca Friedrichshoful să fie încercuit și percheziționat (nu s-a găsit nimic – cu ajutorul neoficial al lui Fritz Ponsonby, Vicky își evacuase deja în taină hârtiile în timpul vizitei anterioare a lui Edward). Apoi a răspândit zvonul că ea își dezvăluise în final adevărata loialitate cerând ca trupul ei gol să fie înfășurat în steagul Marii Britanii și trimis în Anglia pentru a fi îngropat acolo²¹. Nu numai că era o minciună – ea ceruse să fie înmormântată la Potsdam, lângă soțul ei –, ci acest detaliu despre goliciune era o crudă exagerare cu conotație sexuală. Totuși, povestea a fost repetată cu entuziasm la curtea germană – ultima lovitură a kaizerului împotriva mamei sale.

Relația complicată a celor doi bărbați era evidentă pentru toți cei din preajma lor. „Regelui Edward nu i-a plăcut niciodată de el și, prin urmare, deși conversațiile în public sunt în mod ostentativ foarte amicale, se simte că amândoi fac un efort să-și păstreze acest ton”²², scria Fritz Ponsonby. Un văr englez observa: „Unchiul Bertie credea că William era

îngâmfat și obositor, iar William credea că Bertie îl trata de sus”²³. Bülow zicea că în unele momente Wilhelm îl ura efectiv pe unchiul său. Totuși, Edward nu era nici pe departe singurul monarh căruia Wilhelm i se părea dificil. În afară de Nicky, kaizerul îndepărtase multe capete încoronate din Europa prin familiaritatea sa exagerată și prin lipsa lui de politețe. L-a plesnit cu palma peste fund pe Ferdinand al Bulgariei în timpul unei vizite oficiale, îl numea pe la spate „Fernando naso” din cauza nasului său mare și coroiat și pretindea că era hermafrodit. L-a numit pe regele italian Umberto I, care e drept că era micuț de statură, „piticul”²⁴ de față cu suita acestuia. Familia regală greacă îl detesta, iar verișoarei sale Maria a României i se părea insuportabil de infatuat. Paradoxul era, desigur, că, deși era atât de nepriceput în relațiile personale, Wilhelm credea cu fermitate în dirijarea relațiilor internaționale prin intermediul relațiilor personale.

Eforturile lui Edward nu au avut însă nici un efect asupra ultimei runde de negocieri anglo-germane. Bülow îi spusese lui Wilhelm că, dacă va părea ușor rezervat față de propunerile lui Joseph Chamberlain, Germania va obține condiții mai bune, astfel că până la urmă negocierile au eșuat, exact la fel ca acelea de dinaintea lor. Germanii cereau mai mult decât erau dispuși britanicii să ofere, o lungă listă de colonii din sudul Africii și China, și, în plus, insistau că, în loc să încheie un tratat defensiv bilateral, Marea Britanie trebuia să se alăture Triplei Alianțe – blocul Germaniei – și să

se angajeze că va apăra Italia și Austro-Ungaria, ca și Germania. Condițiile păreau concepute astfel încât să-i descurajeze pe englezi, ceea ce se prea poate să fi sperat și Bülow. Încetul cu încetul, ministrul de Externe, lordul Lansdowne, a dat înapoi. Fritz Holstein a dat vina pe Bülow pentru că se agăța „de toate obstacolele care stăteau în calea alianței”²⁵, însă și el era ostil și tăios față de britanici. Fiind din fire un om care nu se putea abține să nu vadă motive ascunse și conspirații, ajunsese să nu aibă încredere în britanici și credea că Salisbury îl indusesse voit în eroare în timpul negocierilor anterioare și se comportase neonorabil cu privire la Samoa. Cât despre Wilhelm, Bülow i-a spus că toate piedicile veneau din partea britanicilor. Kaizerul s-a plâns de amânările britanicilor și a numit cabinetul britanic „un pachet de tăiței groaznici”²⁶ – formulare care i-a plăcut atât de mult, încât a folosit-o de mai multe ori. Cabinetul britanic l-a ignorat, dar Edward s-a supărat și nu s-a putut abține să nu bombăne în fața adjunctului lui Hatzfeldt de la ambasada Germaniei, Hermann von Eckardstein, că „am fost deja nevoit să suport multe dintre glumele kaizerului, ba chiar mai proaste decât asta, și presupun că va trebui să mai îndur o grămadă”²⁷. Chiar și fără intrigile lui Bülow exista, la fel ca în trecut, o diferență fundamentală între așteptările celor două părți, care făcea foarte dificilă orice reconciliere. Germanii erau siguri că Războiul Anglo-Bur împinsese Marea Britanie în corzi, că acesta indica un declin real și se așteptau ca disperarea ei să le permită să-i impună condiții grele în

schimbul prieteniei lor. Britanicii, în continuare națiunea cea mai bogată din lume, nu erau atât de disperați. Erau totuși surprinși de grosolănia germanilor.

În octombrie 1901 Joseph Chamberlain, care – spre mâhnirea sa – devenise ținta criticilor germanilor privitoare la război, a ținut un discurs în apărarea politicii guvernului și a conduitei armatei britanice în Africa de Sud, afirmând că în mod cert nu era cu nimic mai rea decât ceea ce făcuseră alte mari puteri, și i-a inclus printre exemple pe soldații prusaci în timpul Războiului Franco-Prusac. Deși Chamberlain îi criticase în egală măsură și pe ruși, și pe austrieci, presa germană a fost cea care și-a ieșit din minți. Este important să se înțeleagă că în Germania armata devenise aproape sacră și inviolabilă. Era extrem de respectată și percepută ca instrumentul unificării Germaniei și, cum nu prea existau alte instituții cu care să se poată identifica întreaga țară, părea să întruchipeze demnitatea și identitatea națiunii. Bülow a solicitat scuze. Chamberlain, care nu avea deloc chef să bată în retragere – ceea ce oricum nu îi plăcea niciodată să facă –, a spus că nu avusese intenții rele și că, prin urmare, nu era nevoie să se scuze. În Germania imagini cu chipul său au fost arse pe străzi, iar la Berlin s-au vândut foarte bine scui pătoare imprimate cu fața lui. La Londra, *The Times* a publicat o relatare despre anglofobia germanilor, ilustrând-o cu unele dintre cele mai șocante caricaturi.

În ciuda fricțiunilor lor personale, Edward și Wilhelm făceau conștient un efort pentru a rămâne în relații bune.

Regele i-a trimis kaizerului un mesaj de Crăciun subliniind cât de mult își dorea o „antantă cordială” cu Germania și cum, în ciuda anglofobiei presei germane, Anglia dorea să fie în relații bune cu Germania „și să meargă armonios mână în mână, pentru pacea și bunăstarea omenirii”²⁸. Răspunsul lui Wilhelm a fost pompos, dar prietenos: „Presa este groaznică de ambele părți, dar aici nu are nimic de spus, deoarece eu sunt singurul arbitru și stăpân al politicii externe germane și guvernul și țara *trebuie* să mă urmeze, chiar dacă sunt nevoit să accept consecințele neplăcute! Fie ca guvernul Alteței Voastre să nu uite niciodată asta și să nu mă pună niciodată în pericolul de a fi ales o cale care ar putea fi o nenorocire atât pentru el, cât și pentru noi”²⁹.

Însă la începutul anului 1902 Bülow – în ciuda sfatului Ministerului de Externe german – nu s-a putut abține să nu-i dea un răspuns public lui Chamberlain. El a spus că armata germană era ireproșabilă și cuvintele lui Chamberlain erau un atac scandalos la lupta eroică a Germaniei pentru independență. Că acest atac ilustra de ce Germania trebuia să fie puternică, astfel încât „nimeni să nu poată fi indiferent la ostilitatea noastră”³⁰. Replica lui Chamberlain, într-un discurs susținut la Birmingham, a fost la fel de spectaculoasă: „Nu retractez nimic, nu modific nimic, nu apăr nimic”. Cei mai importanți imperialiști din cele două guverne au început o confruntare directă. Un semn al resentimentelor reale și tot mai accentuate față de Germania din Marea Britanie a fost faptul că Chamberlain a devenit instantaneu – la fel ca Bülow

în Germania – cel mai popular om din țara lui și cel mai detestat în cealaltă țară.

Asigurările de bunăvoință ale monarhilor au devenit șovăitoare. Kaizerul a condamnat discursul lui Chamberlain, pe care l-a numit o „amestecătură de mistificare, aroganță și insultă mascată”³¹, și a spus că ministrul Coloniilor ar trebui împușcat. Însă ambasadorului Lascelles i-a zis că, în ciuda piedicilor și calomniilor britanicilor, *el* era încă plin de bunăvoință – deși Londra trebuia să țină minte că el nu era o *quantité négligeable*³². La Londra, Salisbury a recomandat ca discursul lui Bülow să fie ignorat și să-și arate dezaprobarea anulând apropiata vizită a lui George la ziua de naștere a lui Wilhelm de la Berlin, la sfârșitul lunii ianuarie – vizită aranjată de multe luni pentru a demonstra noua apropiere dintre cele două familii. „Cred că în aceste împrejurări ar fi mai bine ca el să nu meargă acolo unde riscă să fie insultat sau tratat de public într-o manieră pe care sunt sigur că nimeni nu ar regreta-o mai mult decât tine”³³, i-a scris Edward lui Wilhelm. Kaizerul nu i-a răspuns. „Asta e deosebit de neplăcut pentru mine, mai ales dacă va trebui să merg până la urmă”, i s-a plâns George secretarului său, Arthur Bigge. „Urăsc chiar și numai gândul de a merge acolo.”³⁴ Când, vorbind cu Wilhelm, Lascelles a pus cu precauție în discuție această situație, cu câteva zile înainte de data la care trebuia să vină George, kaizerul a pretins că nu primise misiva lui Edward și a amenințat cu o criză diplomatică gravă – „o altă Fashoda” – dacă vizita urma să fie

anulată³⁵. Cu 14 ani înainte, în circumstanțe la fel de dificile, Wilhelm pretinsese că o scrisoare foarte importantă se rătăcise. Nimeni – în special Edward și Lascelles – nu l-a crezut. Regele s-a mai domolit, dar a solicitat o telegramă politicoasă din partea lui Wilhelm, care să garanteze că George avea să fie tratat cu respect. Aceasta nu a sosit niciodată.

George a plecat la Berlin în ianuarie 1902 pe bună dreptate îngrijorat, dar a raportat că toată lumea, de la prinți la ofițerii din cazarma Regimentului 8 Cuirasieri, Wilhelm acordându-i gradul de colonel, a fost „deosebit de politicoasă”, iar vărul său, cu care lua cina și micul dejun, era „amabilitatea întruchipată”³⁶. În memoriile sale nu întotdeauna demne de încredere, Bülow afirma că o „discuție deschisă” cu „pătrunzătorul, rezonabilul și bravul” George (și atât de clar în exprimare, încât era aproape de nerecunoscut) a mai atenuat neînțelegerile și înverșunarea din lunile anterioare. „Trebuie să uităm trecutul și să ne străduim doar să fim prieteni pe viitor”³⁷, ar fi zis prințul, asigurându-l pe Bülow că tatăl său îl considera prieten – ceea ce nu era adevărat. Scrisorile trimise de George acasă erau pline de autocompătimire pesimistă. „Se așteaptă de la tine și ești obligat să faci groaznic de multe lucruri”, bombănea el. Coiful lui de cavalerist „semăna cumva cu un stingător pe o lumânare”, uniformă nu-i venea bine și a trebuit „să merg pe jos kilometri întregi în Schloss, căci camerele lui W sunt în cealaltă parte a castelului și tot timpul trebuie să vin înapoi și

să îmbrac altă uniformă”³⁸. Cel mai rău era că cizmele noi „mă bat groaznic”³⁹.

Era în interesul lui Bülow ca vizita să meargă bine. El și Tirpitz credeau că era vital să se mențină relații bune cu Marea Britanie cât timp marina militară germană se afla într-o fază critică – era îndeajuns de mare încât să atragă curiozitatea Angliei, dar suficient de mică pentru a fi distrusă cu ușurință. În spatele politețurilor și zâmbetelor, la curtea germană pândea peste tot reaua-voință față de Marea Britanie, potrivit lui Anne Topham, guvernanta englezoaică ce a ajuns în slujba lui Wilhelm în 1902. Deși britanicii credeau în continuare că erau „admirați și îndrăgiți” la Berlin, nu era „deloc așa. Erau priviți cu suspiciune și dușmăniți ca posibili rivali, adesea disprețuiți pentru că aparțineau unei țări a cărei glorie era în declin, a cărei vreme trecuse”⁴⁰. În Germania, George pare să fi fost privit ca un naționalist cam mărginit – „nimic altceva decât un șovinist englez”, după cum l-a descris în același an un diplomat german, comentariu în dreptul căruia Wilhelm a mâzgălit: „Întocmai”⁴¹. Se știa că George mai făcuse în trecut comentarii lipsite de tact despre kaizer, dar era evident că nu avea înverșunarea părinților săi față de acesta⁴², iar lui May – pe jumătate nemțoaică și având vederi antirusești – îi plăcea de Wilhelm și aprecia atenția pe care acesta i-o arăta, deși recunoștea, de asemenea, că uneori făcea „regalitatea de răs”⁴³. Wilhelm pare să-l fi tratat cam de sus pe vărul său – însă el îi trata astfel pe mulți dintre verii săi. În schimb, nu îl

considera o amenințare personală și nu îi era greu să fie politicoși cu el. Wilhelm i-a scris lui Edward că „Georgy [sic] a plecat bine-sănătos și ne-a părut foarte rău să ne despărțim atât de curând de un oaspete așa de vesel și de agreabil”⁴⁴.

Însă, la doar câteva zile după vizita lui George, pe 30 ianuarie 1902, britanicii au aruncat bomba asupra comunității internaționale, anunțând că semnau o alianță defensivă cu Japonia. Lumea – mai ales Rusia și Germania – a fost extrem de surprinsă. Decenii de-a rândul Marea Britanie se ținuse la distanță de asemenea înțelegeri, iar noua sa aliată, Japonia, era considerată o putere de rangul al doilea, unul dintre „popoarele galbene” pe care Wilhelm, cu logica lui rasistă clasică, afirma că le disprețuia, deși în același timp considera „Pericolul Galben” – el este cel cărui i se atribuie această sintagmă, ce amintește atât de mult de teama și fascinația față de Orient de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX – „cea mai mare primejdie care amenință rasa albă”⁴⁵. Nu că britanicii ar fi fost imuni la astfel de păreri: premierul britanic, sofisticatul Arthur Balfour, nu îi considera pe japonezi la fel de „civilizați”⁴⁶ ca britanicii – deși nu ar fi spus niciodată în public așa ceva. Totuși, ei aveau o flotă militară deloc de neglijată, iar proximitatea lor față de China făcea ca alianța să fie o modalitate necostisitoare de apărare a intereselor britanicilor în Extremul Orient împotriva Rusiei, cu care japonezii intraseră de mai multe ori în conflict asupra Manciuriei și Coreei. De asemenea, erau suficient de departe

pentru ca această primă încercare de poziționare într-o alianță să nu fie prea bătătoare la ochi. Efectele au fost mulțumitoare. Rușii au fost deopotrivă furioși și nedumeriți. Aproape imediat Lamsdorf, ministrul de Externe rus, le-a promis britanicilor că toate trupele rusești aveau să fie evacuate din Manciuria până în 1903 și a fost de acord cu o politică comercială a porților deschise în China și Coreea, pe care o împiedicaseră de mulți ani. Germanii au fost uimiți de faptul că negocierile lor cu Marea Britanie nu fuseseră la fel de importante și că britanicii nu erau chiar așa de sperați sau lipsiți de prieteni cum își imaginaseră ei. Edward s-a asigurat, cât de curtenitor a putut, că Wilhelm este primul șef de stat străin informat cu privire la tratatul de apărare cu Japonia. Willy a replicat politicoasă că guvernul său considera noua alianță o „garanție a păcii în Orient”⁴⁷ – deși aproape sigur nu asta era ceea ce credeau cu adevărat.

Ca pentru a confirma că britanicii își făceau într-adevăr ordine în propria ogradă, în mai Războiul Anglo-Bur a ajuns, în cele din urmă, la final. „Slavă Domnului că în sfârșit s-a terminat”⁴⁸, scria George în jurnal. Aproape imediat, guvernul britanic a alocat trei milioane de lire pentru despăgubiri de război și reconstrucția celor două state ale burilor și le-a promis oficialilor săi autoguvernare în cadrul imperiului – gest care a impulsionat reabilitarea internațională a țării, dar care a indicat, de asemenea, zădărnicia luptei și a ridicat pentru prima oară întrebarea dacă nu cumva imperiul aducea Marii Britanii mai degrabă

pierderi decât bogății. Costurile războiului fuseseră enorme. S-a cheltuit o avere, s-a pierdut bunăvoința Europei, s-a spulberat ideea că Marea Britanie era deopotrivă invulnerabilă și o forță a binelui, au murit aproximativ 75.000 de oameni – între 22.000 și 28.000 de soldați britanici, 7.000 de soldați buri, între 20.000 și 28.000 de civili buri (dintre care majoritatea copii sub 16 ani și în jur de 14.000-20.000 de noncombatanți africani de culoare⁴⁹).

Odată cu sfârșitul războiului, s-a presupus că ostilitatea dintre Germania și Marea Britanie se va diminua și se va mai domoli. La urma urmei, cele două țări aveau încă legături comerciale strânse, mulți germani și britanici frecventau cursurile universităților din cealaltă țară, stânga britanică avea relații mai strânse cu social-democrații germani decât orice alt partid de stânga european și, desigur, existau legăturile de sânge ale familiei regale. Însă într-un anumit segment al presei britanice antipatia nu a dispărut. În ziarele de dreapta a început să apară un nou gen de articole despre Germania, care sugerau că aceasta avea intenții ostile pe termen lung împotriva Marii Britanii: populația ei era mai numeroasă, iar construcțiile sale navale le depășeau pentru prima oară pe cele britanice. Aceste afirmații erau adevărate: până în 1913, Germania a ajuns la o populație de 65 de milioane de locuitori, față de cei 46 de milioane ai Marii Britanii, și, cu toate că în 1870 produsul intern brut al Marii Britanii fusese cu 40% mai mare decât al Germaniei, până în 1913 avea să fie cu 6% mai mic. Și mai grav, corespondentul

la Berlin al cotidianului *The Times*, George Saunders, care locuia în Germania de mulți ani, era convins că exista o animozitate instituționalizată față de Marea Britanie la nivelul guvernului german. Saunders i-a spus redactorului-șef că Germania era „o putere nouă, imatură, ambițioasă și radical *nerezonabilă*”, insidioasă în metodele ei: „*Nu afacerile, ci dineurile, vânătoarea, toasturile, finanțele, onorurile, căsătoriile, prietenii dinastice*. Nu este oțel dur, ca Joseph Chamberlain... Nu este englezească”⁵⁰. Reportajul lui Saunders l-a alarmat atât de mult pe Bülow, încât la mijlocul anului 1902 guvernul german a încercat să obțină rechemarea din post a jurnalistului, însă nu a reușit. Noul ambasador german, contele Paul Wolff Metternich zur Gracht, care era anglofil, o raritate în serviciul diplomatic german, s-a dus să vorbească cu Edward în legătură cu această chestiune. Drept răspuns, regele i-a fluturat un articol violent antibritanic pe care *The Times* îl preluase din presa germană. Într-adevăr, fusese tulburat de relatările din *The Times* și îl abordase personal pe editorul acestuia pentru a cere modificarea articolelor din Germania, exact așa cum făcuse și mama lui cu cinci ani înainte. Spre umilința sa, editorul ziarului, Charles Moberly Bell, a refuzat.

Îngrijorarea în legătură cu Germania începuse să încolțească în mai multe departamente guvernamentale. Amiralitatea a convocat o conferință în 1902 în legătură cu subita creștere a flotei militare a Germaniei și motivele acesteia. În Ministerul de Interne, Secția Specială, unitatea de

informații a poliției metropolitane, a raportat că serviciul de informații al armatei germane începuse să strângă date despre apărarea de coastă britanică, după ce nemții culeseră nestânjeniți și fără să se ascundă informații despre ruși și francezi. La Ministerul de Externe, Thomas Sanderson, fosta mână dreaptă a lui Salisbury, căruia întotdeauna i se păruse că atitudinea arogantă a Germaniei era mai mult enervantă decât eficace, i-a spus posomorât prietenului său Frank Lascelles că începea să simtă că generația mai tânără era cuprinsă de o „antipatie hotărâtă”⁵¹ și de neîncredere față de Germania.

În acest timp, Wilhelm și Edward au continuat să-și afirme public prietenia. În toamna anului 1902, contrar sfaturilor anturajului său, Wilhelm l-a invitat pe lordul Roberts, „eroul” britanic din Războiul Anglo-Bur, la niște manevre militare și a refuzat să se întâlnească cu trei generali buri aflați într-un turneu prin capitalele europene, decizie nepopulară în Germania, care l-a iritat pe Bülow. Edward, pe care Saunders îl considera prea progerman, l-a invitat pe Wilhelm la Sandringham, la ziua lui, în noiembrie, și a aranjat ca regimentul britanic al kaizerului să se afle staționat o scurtă perioadă în apropiere de Dover, pentru ca acesta să-l poată inspecta.

Kaizerul a fost șocat de noua tendință spre ostilitate pe care a descoperit-o în ziarele britanice – deși acestea încă făceau distincție între el și guvernul german. După cum i-a spus lui Bülow, primirea lui a fost „la fel de sinceră și de

afectuoasă ca întotdeauna!”, cancelarul și guvernul fiind cei pe care „ar fi vrut să-i trimită la naiba”⁵². El și George s-au dus la vânătoare și au împușcat 2.201 fazani într-o singură zi⁵³. „A fost foarte amabil când a venit aici”⁵⁴, i-a spus George lui Nikolai. Interacțiunea monarhilor a fost însă la fel de dificilă ca întotdeauna. Când regele și-a etalat cu mândrie mașina cea nouă, Wilhelm a vrut să se dea mare cu priceperea sa. Ce combustibil folosea? Edward – care ura să se simtă ignorant în fața nepotului său – a trebuit să admită că habar nu avea. A, spiritul de cartofi era cel mai bun, a declarat Wilhelm. Mult mai bun decât benzina. În ciuda protestelor lui Edward, a promis că experții lui aveau să prepare rapid o mostră până la sfârșitul săptămânii. La plecarea lui Wilhelm, un diplomat german a pretins că l-ar fi auzit pe Edward mormăind: „Slavă Domnului că s-a dus!”⁵⁵.

Forța noului antigermanism a devenit alarmant de evidentă la sfârșitul anului 1902. Guvernul britanic și cel german au trimis o flotilă de nave de război pentru a institui o blocadă a coastei Venezuelei, care – după obiceiul statelor sud-americeane – amenința să nu mai plătească niște datorii mari pe care le avea față de ambele țări. Când unii membri ai guvernului britanic – Chamberlain, care avea acum vederi intens antigermane – și presa conservatoare în frunte cu *The Times* au făcut tărăboi, navele britanice au fost retrase imediat. De fapt, situația era mai complicată decât părea: în același timp, administrația conservatoare ceda în fața americanilor, care o presau să se retragă, și, fiindcă era

foarte nepopulară în țară, se simțea mai obligată să asculte de elementele sale cu vederi mai de dreapta; majoritatea liberalilor nu se opuneau cooperării cu germanii. După câteva luni s-a întâmplat același lucru. Guvernul a organizat o conferință împreună cu guvernul german pentru a aranja ca unii bancheri britanici să investească în calea ferată de la Bagdad, sprijinită de germani, presa de dreapta a făcut iar gălăgie și guvernul s-a retras. Noua ostilitate a britanicilor a fost încurajată în februarie 1903, când *National Review*, cea mai fervent antigermană publicație din țară, a tipărit un articol care afirma că, în vară, la bordul unui iaht aparținându-le unor bogătași americani, kaizerul a lansat un val de invective la adresa britanicilor și a unchiului său, exprimându-și antipatia „cu o franchețe atât de brutală”⁵⁶, încât cei aflați de față au fost șocați. Kaizerul a negat, dar până și Lascelles, care a încercat zadarnic să minimalizeze răul făcut – „Ar trebui să nu uităm că el exagerează întotdeauna și că oamenii care nu îl cunosc bine au tendința să-l înțeleagă greșit”⁵⁷ –, credea că era adevărat. A urmat încă un val de retorică antigermană în presa britanică și de astă dată erau arătați cu degetul kaizerul și noua lui flotă militară. „La est crește o amenințare ce nu poate fi ignorată, ceea ce înseamnă că într-un punct strategic din apele noastre teritoriale trebuie plasată o escadră adecvată”⁵⁸, relatează *The Morning Post*, ziar de dreapta care în trecut îl lăudase în termeni călduroși pe Wilhelm.

Când relațiile cu Marea Britanie mergeau rău, devenise de-acum un clișeu ca Germania să se pomenească că se înțelegea mai bine cu Rusia, după cum s-a și dovedit. În septembrie 1901, după aproape patru ani de răceală din partea Rusiei, Wilhelm și Nikolai, împreună cu Bülow și Lamsdorf, se întâlniseră la Danzig, un oraș din partea de nord a Germaniei. Nemții știau acum că țarul îl considera dificil pe kaizer, așa că unchiul lui Wilhelm, ducele de Baden – pe care se zicea că ocazional îl mai asculta, stătuse de vorbă cu el înainte și îi sugerase prudent că nu trebuia decât să fie prietenos și să nu facă revendicări evidente. S-a părut că tactica a funcționat. Nikolai i-a scris oarecum ușurat mamei lui că Wilhelm a fost „în toane bune, calm și foarte prietenos”⁵⁹. El i-a spus lui Bülow că speră că țările lor „vor lupta mereu umăr la umăr”⁶⁰ și a manifestat o oarecare disponibilitate atunci când germanii au propus o ligă continentală cu Franța. Și mai bine, presa rusă a relatat favorabil despre această întâlnire.

De fapt, impulsul inițial al rușilor către dezghețarea relațiilor nu se datorase anglofobiei acestora, ci unui calcul financiar pragmatic făcut de noul ministru de Externe, contele Vladimir Lamsdorf, care fusese numit în funcție în iunie 1900, când Muraviev, în vârstă de 55 de ani, a murit subit. (Unii au spus că de la prea multă șampanie, deși s-ar fi putut foarte bine să fi fost din cauza epuizării; ambii săi predecesori își dăduseră duhul în exercițiul funcțiunii.) Lamsdorf, un bărbat scund (purta încălțăminte cu talpa

înălțată) și timid, faimos pentru manierele sale – un diplomat britanic l-a numit „cel mai politicos om din lume”⁶¹ –, urmase o carieră de birocrat printre dosarele de la Ministerul de Externe rus și fusese adjunctul lui Muraviev, care era mai lăudăros, dar mai puțin informat. De asemenea, în guvernul rus era considerat omul lui Serghei Witte⁶². La fel ca Witte, credea că relațiile bune cu Germania erau ceva de bun-simț, de vreme ce apărarea Rusiei pe granița comună consuma o mare parte din bugetul de apărare al țării. În 1900, Rusia cheltuisese de zece ori mai mult pe armată decât pe educație și mai mult pe marina militară decât bugetul Ministerelor Agriculturii și Justiției luate împreună. Înainte de expirarea Tratatului de Reasigurare ruso-german, în 1890, acele sume fuseseră aproape neglijabile. Era evident că probabil relațiile bilaterale mai bune ar fi avut un efect palpabil asupra bugetului pentru apărare al Rusiei.

Bülow a fost încântat. De mulți ani urmărea o împăcare între țară și kaizer, deși, prin faptul că împiedicase vânzarea cerealelor rusești în Germania prin taxe vamale excepțional de ridicate pentru a face pe plac lobby-ului iuncherilor latifundiari din Reichstag, avea și el partea lui de vină pentru motivele mai profunde ale rupturii dintre Rusia și Germania^{*3}. Așa cum observa cel mai bine vândut ziar din Rusia, *Novoe vremia*, nu prea se puteau stabili relații mai apropiate „între niște popoare cu relații economice încordate”⁶³.

Wilhelm l-a antipatizat imediat pe Lamsdorf – ca pe

fiecare ministru de Externe rus începând cu Lobanov – și l-a transformat în ținta „glumelor” sale pe tot parcursul întâlnirii. Se părea că își închipuia că el și Nikolai aveau să îndrepte lumea de unii singuri și nu îi plăcea prezența ministrului de Externe. Starea de disconfort a lui Lamsdorf – și era considerabilă – era împărtășită de întreaga suită imperială, care considera întâlnirile cu kaizerul „un adevărat chin”. Acesta le ținea prelegeri despre baletul rus, le puneă întrebări personale nepoliticoase sau le stâlcea intenționat numele și râdea zgomotos și provocator. Mai rău, le juca farse umilitoare celor din propriul anturaj în fața rușilor – plesnindu-l pe șeful de stat-major peste fund sau trăgând pe cineva de bretele –, astfel că rușii nici nu mai știau încotro să se uite. Fredericks, ministrul Curții, spunea că după fiecare întrevedere cu kaizerul era „stors de puteri”⁶⁴.

După câteva săptămâni, pentru a-și demonstra bunăvoința, Wilhelm a trecut călare granița rusească, într-un mic sat numit Wyshctyten, care fusese devastat de curând de un incendiu. Acolo, în piața satului, le-a împărțit mai multe pungi cu bani locuitorilor, în majoritate evrei, și a ținut un discurs în germană pe care nici unul dintre săteni nu l-a înțeles. Se voia a fi un gest prietenos – deși este greu să nu fie perceput ca o încercare inconștientă de a invada și a uzurpa teritoriul omologului său – și Nikolai l-a luat ca atare, deși aparent l-a considerat cam neobișnuit⁶⁵.

Începând din acel moment relația lor a părut să se îmbunătățească. În primăvara anului 1902, când cearta

dintre Bülow și Chamberlain provocase atâta înverșunare între Marea Britanie și Germania, Bülow a îndulcit cea mai recentă creștere marcată a taxelor germane pentru cerealele rusești printr-un împrumut de stat consistent, de două milioane de ruble, acordat Rusiei. În august, când germanii s-au plâns de ostilitatea presei britanice, cei doi împărați s-au întâlnit din nou în portul estonian Reval (actualul Tallinn) din statele baltice rusești. În particular, nu era o întâlnire pe care Nikolai o aștepta cu nerăbdare. „Fii prietenos și sever, astfel încât *el* să nu cuteze să glumească cu tine și să învețe să te *respecte* și să se teamă de tine – aceasta este chestiunea *majoră*. Cât mi-aș dori să fiu cu tine!”⁶⁶, i-a spus Alix înainte de întâlnire. În ziua întrevederii, Wilhelm s-a referit constant la el însuși cu titulatura de „amiralul Atlanticului”, iar la Nikolai cu „amiralul Pacificului”, fapt care l-a enervat foarte tare pe țar. Când a plecat cu iahtul lui, Wilhelm a transmis prin semnale mesajul: „Amiralul Atlanticului își ia rămas-bun de la amiralul Pacificului”⁶⁷. Nikolai le-a spus celor din jurul său: „E nebun de legat!”⁶⁸. Încă o dată, kaizerul a înrăutățit lucrurile insultându-l pe Lamsdorf prin faptul că a refuzat să-i acorde o decorație, Ordinul Vulturul Negru, pe care i-o promisese. A afirmat că Lamsdorf țesea intrigi împotriva Germaniei^{*4}, ceea ce nu avea nici o logică, de vreme ce el inițiasse dezghețarea relațiilor dintre cele două țări, și i-a spus lui Bülow că lui Nikolai nu îi plăcea de ministrul său de Externe și că în curând acesta avea să fie demis. „Voi aranja totul direct cu țarul.”⁶⁹

Acestea nu erau decât obișnuitele utopii ale lui Wilhelm, însă pe undeva avusese dreptate în legătură cu Nikolai. După opt ani ca țar, acesta începea să se simtă mai sigur pe el, iar de la începutul anului 1902 manifestase o tendință vădită de a nu-i asculta pe miniștrii săi mai importanți. După ce consimțise la evacuarea trupelor din Manciuria și în ciuda stării tot mai precare a finanțelor rusești, el a oprit evacuarea, a închis comerțului extern porturile controlate de ruși și a preluat controlul administrării civile și diplomatice a Manciuriei din mâinile lui Witte și Lamsdorf, înlocuindu-i cu generalul Alekseev, un om ambițios, dar extrem de incompetent. Aceasta a fost o idee extraordinar de proastă: întregul plan manciurian devenise un proiect imperial al vanității, care înghițea bani. Între 1897 și 1903 Rusia a cheltuit cu China 1.141.000.000 de ruble – aproape cât întregul buget de stat pe anul 1903. Avea să recupereze doar o zecime din sumă prin taxele vamale chineze și doar un pic mai mult din vânzarea mărfurilor rusești. Pare improbabil însă ca Nikolai să fi știut ce dezastru financiar era Manciuria. El nu prea înțelegea chestiunile economice. I-a spus lui Mossolov, care conducea cancelaria țarului, că habar nu are ce valorează mai mult, 25 de ruble sau un ceas de aur. (Ceasul valora sute de ruble.) „Asta este una dintre cele mai mari lacune din educația mea... nu știu prețul lucrurilor; nu am avut niciodată motiv să plătesc eu însumi pentru ceva”⁷⁰, zicea el cu o indiferență veselă.

Planul manciurian îi făcea pe Nikolai și pe acoliții săi să

aibă impresia că Rusia era încă o mare putere – și îi înfuria pe britanici și pe toate celelalte puteri care aveau interese în China. Sincronizarea nu ar fi putut fi însă mai proastă. Începând din primăvară, în Rusia aveau loc răscoale țărănești și greve generale. Până și cele mai fertile regiuni erau cuprinse de o criză agricolă pe care guvernul nu știa cum s-o gestioneze. În orașe, prețurile la alimente creșteau și condițiile de trai erau printre cele mai proaste din lume. Asasinarea unor funcționari ai guvernului devenise ceva la ordinea zilei, universitățile fierbeau. („Îmi pare foarte rău să văd că studenții au stârnit din nou tulburări în diferite universități, căci știu că asta trebuie să te îngrijoreze foarte tare”⁷¹, îi scria George lui Nikolai la începutul anului 1902.) De Paști un pogrom îngăduit de poliție la Chișinău, în Basarabia, în care au fost uciși un număr mare de evrei (estimările variază între 47 și 120), a stârnit proteste internaționale atât de ample, încât guvernul rus s-a simțit obligat să publice o condamnare oficială a acestuia. Au apărut zvonuri – neîntemeiate – că țarul fusese implicat personal. Lucrurile se înrăutățiseră atât de mult, încât marele sfânt laic al Rusiei, Lev Tolstoi, i-a scris țarului o scrisoare deschisă, rugându-l să plece urechea la suferințele poporului său și să reanalizeze întregul fundament al autocrației. Deloc surprinzător, mesajul nu a făcut decât să-l irite pe Nikolai; Tolstoi s-a pomenit excomunicat – fapt care în schimb a făcut ca guvernul să pară răzbunător și situat de partea greșită. În septembrie Nikolai l-a demis în fapt pe Serghei Witte,

transferându-l într-o funcție neimportantă din Consiliul de Miniștri. Witte se opunea politicii din Extremul Orient, iar politica sa economică nu fusese nici pe departe un succes răsunător, însă el era singurul ministru care avea habar cum să gestioneze criza agricolă. Retrogradarea lui Witte a făcut din rivalul său, Viaceslav Pleve, opresivul ministru de Interne, cel mai important și mai influent ministru al lui Nikolai. Țarul nu numai că era inconsecvent, ci îi întărea efectiv pe miniștri unul împotriva celuilalt pentru a-și păstra avantajul.

Donald Mackenzie Wallace, fostul redactor de știri externe de la *The Times*, care știa rusă și începuse să-i trimită lui Edward rapoarte regulate prin intermediul secretarului particular al acestuia, sir Francis Knollys, era de părere că guvernul rus devenea „din ce în ce mai conservator”⁷² și înclina spre un antioccidentalism atavic. Noua poziție a curții ruse era că „Rusia nu se cuvine să adopte anumite particularități ale civilizației occidentale care în Europa de Vest sunt considerate în general un semn al progresului național”. El credea că guvernul se afla însă în „haos” și că prietenii săi ruși prevedeau „o mare schimbare politică”⁷³.

Până pe la începutul anului 1903 bonomia publică a lui Edward începuse să-i câștige pe britanici, iar în primăvară el a făcut în sfârșit mare senzație pe scena europeană. În martie a plecat într-o croazieră de cinci săptămâni pe Mediterana, cu escale la Lisabona, Gibraltar, Malta, Sicilia, Napoli și

Roma, și, la sugestia lui, într-o vizită de stat inopinată la Paris. A refuzat să ia cu el un ministru din guvern, conform tradiției, alegându-l în schimb pe sir Edward Hardinge, un ambițios diplomat tânăr, cu relații la curte, prin intermediul soției sale. În termeni europeni, era ca și cum Edward își luase un aghiotant diplomatic, cam cum ar fi făcut mai probabil kaizerul, un gest de autoafirmare care nu i-a plăcut prea mult ministrului de Externe Lansdowne. Hardinge era deștept, încrezător, se pricepea să facă pe plac cui trebuia și, ziceau unii, avea o „păreră extrem de bună despre propria persoană”⁷⁴. Făcea parte dintr-o nouă generație din Ministerul de Externe, care susținea că era nevoie ca Marea Britanie să-și reconstruiască punțile cu Franța și Rusia și să fie prevăzătoare cu Germania. Protecția lui Edward urma să aibă un efect profund asupra carierei lui: în decurs de trei ani, avea să devină mai întâi ambasador în Rusia și apoi cel mai înalt funcționar de la Ministerul de Externe.

Regele a plecat la bordul iahtului *Victoria and Albert* cu o mică suită alcătuită exclusiv din bărbați, din care făcea parte și Fritz Ponsonby. Iahtul era însoțit de opt nave de război, patru crucișătoare, patru distrugătoare și un avizo, care au cam stricat efectul atunci când el a insistat să se apropie de Napoli „incognito”. Chiar de la început, a fost însă limpede că Edward avea fler și entuziasm pentru acest gen de proiect. Fritz Ponsonby a fost surprins să descopere că regele „a făcut toate pregătirile și a supervizat fiecare detaliu”⁷⁵. În public, Edward a manifestat o veșnică bună dispoziție, a stat în

picioane cu orele, a reținut numele celor care îi erau prezentați. A făcut băi de mulțime și a refuzat protecția poliției. Peste tot unde s-a dus, publicul a fost în delir, iar presa entuziasmată. Italienii au fost încântați – era prima oară, din Evul Mediu, când erau vizitați de un monarh britanic. Unele gesturi mărunte au avut un succes nebun: la Roma, s-a oprit și și-a descoperit capul când a trecut pe Porta Pia ca să se întâlnească cu papa – în ciuda părerii lui Balfour că acest gest avea să fie prost văzut în Anglia.

Parisul a fost cel mai mare succes dintre toate. De fapt, ministrul de Externe francez Théophile Delcassé fusese cel care propusese vizita. De doi sau trei ani, era de părere că sosise timpul să se soluționeze conflictele dintre cele două țări, care trenau de obositor de multă vreme. Germania era cel mai periculos dușman european al Franței, iar antagonismul cu Marea Britanie, care se acutizase din cauza incidentului Fashoda, era o distragere de care Franța se putea lipsi. Lordul Lansdowne, ministrul de Externe britanic, putea să înțeleagă avantajele unui acord cu Franța. Marea Britanie ar fi economisit mulți bani și s-ar fi pus capăt neînțelegerilor cu privire la Egipt, însă ministrul era precaut. Opinia publică din ambele țări era încă foarte ostilă față de cealaltă țară, în asemenea măsură, încât propunerile francezilor fuseseră strict secrete, și trebuia câștigat sprijinul cabinetului britanic. Delcassé credea că o vizită a lui Edward, cel mai faimos francofil din Marea Britanie, ar fi putut să ajute la crearea atmosferei propice. Lansdowne era rezervat.

Se temea că Edward va fi huiduit (nu avea nici un chef să se ducă el); Balfour considera că vizitele de stat nu realizau nimic. Regele pare totuși să fi sprijinit de la început ideea de *rapprochement*, iar în martie 1903 a decis că voia să meargă la Paris⁷⁶. Prin intermediul atașatului militar britanic, Edward a făcut aranjamentele necesare direct cu președintele francez Emile Loubet, ocolindu-i atât pe Lansdowne, cât și pe ambasadorul britanic la Paris – de care nici regelui, nici președintelui nu le plăcea. Vizita a fost ținută secretă până în ultimul moment. „Majoritatea celor din suită habar nu aveau unde mergeau”, își amintea Fritz Ponsonby.

A fost de poveste. Regele a ajuns pe fundalul huiduielilor și fluierăturilor. Mulțimile de pe Champs-Élysées strigau *Vive Fashoda!* și chiar *Vive Jeanne d'Arc!* – ceea ce, așa cum nota îngrijorat Ponsonby, „părea să fie ceva de mult apus”⁷⁷. Ziarul naționalist *L'Autorité* a publicat o scrisoare deschisă care începea astfel: „Prezența dumatăle la Paris ne uimește, ne jignește și ne revoltă pe noi, patrioții...”⁷⁸; *La Patrie* enumera toate conflictele anglo-franceze începând din Evul Mediu. Trei zile mai târziu, când Edward a plecat, mulțimile îl aclamau frenetic. El a oferit un spectacol perfect armonizat – ajutat de faptul că guvernul francez făcuse ca a doua zi a vizitei sale să fie o zi de sărbătoare națională. Tot orașul a ieșit să-l vadă, iar ziarele din Paris relatau despre fiecare mișcare a lui, cu toate detaliile incitante. Schimbându-și radical atitudinea, ei au părut să uite pur și simplu incidentul

Fashoda și Războiul Anglo-Bur. Edward a făcut băi de mulțime, a spus într-o franceză fluentă cât de mult îi plăcea Parisul și că se simțea acolo ca acasă, a părut tot timpul încântat. Parizienii, care, ca atâția alții în Europa, simțeau o combinație ciudată de fascinație și antipatie față de Marea Britanie, nutreau de multă vreme o slăbiciune pentru „milordul” englez și, cu toate că nu mai venise de pe la mijlocul anilor 1890, Edward își păstrase un farmec ca de star de cinema încă de pe vremea când curtase niște actrițe acolo, în anii 1860.

După Paris, Edward a mers la Dublin și apoi la Viena, ca să se întâlnească cu împăratul Franz Joseph. Deși nu aveau aproape nimic în comun – Franz Joseph era renumit pentru faptul că se scula la 4 dimineața, își lua prânzul la ora 12, cina la 17 și era în pat la ora 19; Edward nici nu își bea prima cafea înainte de ora 10 –, Edward îl admira pe împăratul habsburg. Acesta alesese să se detașeze de luptele politice, adoptând rolul de conducător ceremonios și îndatoritor, și era aproape unanim respectat. Faimosul lui caracter enigmatic probabil că îl făcea pe Edward să vrea cu atât mai mult să-l farmece.

De la Viena, regele a pornit spre Marienbad, cea mai la modă stațiune din Europa, un bazar diplomatic cu prinți, aristocrați, oameni de stat și oameni veniți la băi, devenită și mai la modă datorită vizitelor anuale ulterioare ale lui Edward. Acolo a socializat, a făcut impresie bună și a fost urmat pretutindeni de mulțimi entuziaste. Puțini alți membri

ai vreunei familii regale aveau un asemenea apetit de a se etala public – Wilhelm era cam singurul. „Încă mi-l amintesc pe unchiul Bertie stând netulburat în fața hotelului, pufăind dintr-un trabuc în timp ce hoarde de nemți se holbau la el cu admirație plină de uimire și curiozitate”, a scris mai târziu Olga, sora lui Nikolai. „«Cum poți să suporti, unchiule Bertie?», l-am întrebat eu într-o zi. «Păi, e la fel de distractiv pentru mine să mă uit la ei cât este pentru ei să se zgâiască la mine», a replicat regele.”⁷⁹

Wilhelm a urmărit succesul lui Edward cu o gelozie și o iritare crescânde. În câteva zile de la plecarea regelui din Roma, în aprilie 1903, a ajuns și el acolo, anunțând că și *el* venise să-l vadă pe papă – Bülow declarând, poate un pic prea insistent, că această călătorie fusese plănuită de multe luni. Când Edward a plecat de la Viena, Wilhelm se ducea și el să-l vadă pe vechiul său prieten Franz Joseph. Singurul loc unde Edward nu a reușit să ajungă a fost Berlinul – a spus că e prea ocupat. Adevărul era că, atunci când venea vorba de Wilhelm, bonomia lui se risipea. Wilhelm i-a făcut o scenă celui mai nou atașat militar britanic, un colonel care se mândrea cu numele Wallscourt Hely-Hutchinson Waters, prezentându-i o listă cu nenumăratele sacrificii pe care le făcuse pentru Marea Britanie, și i-a spus cât de rănit se simțea pentru că Germania nu era în grațiile regelui.

În octombrie, plin de resentimente față de Edward, Wilhelm l-a acostat pe Nikolai în vizita sa anuală în Hessen. Mărturisindu-și îngrijorarea, care era pe placul lui Wilhelm,

vizavi de direcția relațiilor anglo-franceze, Nikolai i-a spus lui Wilhelm că „el trebuie să întrețină relațiile cu Franța și să-i împiedice pe francezi să se alieze cu englezii”⁸⁰. După aceea, Wilhelm i-a scris lui Nikolai. Lumea era împărțită în două, zicea el, „țările democratice guvernate de majorități parlamentare contra monarhiilor imperialiste”⁸¹. În aprilie anul următor, când Marea Britanie și Franța au semnat Antanta Cordială, vorbele sale s-au confirmat.

Deși era, în esență, un acord cu privire la unele dispute coloniale, mai ales în Egipt, unde Franța a recunoscut influența dominantă a Marii Britanii, și în Maroc, unde Marea Britanie, la rândul ei, a recunoscut influența dominantă a Franței, Antanta Cordială nu a putut să nu pară o schimbare totală în relațiile anglo-franceze. Ea promitea o nouă eră a cooperării între cele două puteri democratice importante din Europa, părea să lase la o parte o mie de ani de ostilitate și era greu să nu ai impresia că datora destul de mult neîncrederii pe care fiecare dintre cele două țări o simțea față de Germania. Deși nu își asumase nici un rol în negocieri și nici nu inventase această politică, lui Edward i s-a acordat mult credit pentru Antantă, iar el nu a încercat să convingă pe cineva că lucrurile ar fi stat altfel. Schimbarea miraculoasă pe care o provocase vizita sa la Paris a fost în mod cert o reușită uimitoare în ceea ce privește relațiile publice și un catalizator pentru negocieri serioase. I-a convins pe cei care se îndoiau de cabinetul britanic. Însă, dacă Delcassé și Lansdowne nu ar fi fost pregătiți să înceapă

negocieri serioase, efectul vizitei, asemenea atâtor vizite regale, precum călătoria ulterioară a regelui la Dublin din același an, ar fi fost neglijabil. Pentru a ilustra noul statut al lui Edward, contele Osten-Sacken, ambasadorul rus la Berlin, a trimis Ministerului de Externe rus un rezumat al unui articol din revista germană *Der Tag* publicat imediat după ce a fost făcută publică Antanta, în aprilie 1904. Se afirma că Edward, cândva „privit cu scepticism”, era considerat acum „unul dintre cei mai înțelepți oameni de stat ai vremii noastre. După ce s-a folosit cu inteligență de împrejurări, regele Edward a reușit să restabilească prestigiul Angliei ca stăpână a destinului Europei”. Rezumatul adăuga că era o ironie dureroasă că încercările eșuate ale lui Bülow de a promova interesele germane „contribuiseră foarte mult” la asta. „Germania nu a reușit să-și concretizeze interesele nici în Golful Persic, nici în Extremul Orient, nici pe coasta de nord a Africii.”⁸²

În puțin mai mult de un an Edward s-a consacrat drept imaginea politicii externe britanice, precum și ca monarhul cel mai fascinant din Europa. Părea, în sfârșit, eficient și avea succes. Era încântat de noua lui reputație, iar aceasta aducea anumite foloase Marii Britanii. Țara avea nevoie în Europa de un om de paie și Edward se potrivea perfect pentru acest rol. Cu excepția lui Chamberlain – care avea să-și dea demisia din guvern în 1903 pentru a-și irosi restul carierei ducând o campanie de susținere a incitant intitulatăi reforme a tarifelor –, din guvernul britanic lipseau în mod evident

figurile publice sau oamenii de stat charismatici care să ia în serios vorbitul cu publicul. Lansdowne nu călătorea nicăieri și singura limbă străină pe care o știa era franceza. Succesorul său, sir Edward Grey, era și mai puțin dornic să călătorească. Amândoi erau copleșiți de hârtoagele de la Ministerul de Externe. Frederick Ponsonby credea că ministrului de Externe nu îi plăcea că regelui i se atribuia meritul pentru munca pe care o făcuse, de fapt, Lansdowne; totodată, acesta era bucuros să exploateze accesul și influența pe care i le oferea noua reputație a regelui⁸³. La sfârșitul anului 1903, când Lansdowne a decis că nu aveau nimic de pierdut dacă propuneau o antantă similară cu Rusia, Edward a fost cooptat pentru a fi siguri că propunerile ajungeau la Nikolai în persoană. Toată lumea știa că era greu de ajuns la țar. Regele l-a fermecat și pe noul ambasador rus, contele Aleksandr Benkendorf, pe care l-a invitat la Windsor, cu care a vorbit despre entuziasmul său pentru propunere și pe care l-a invitat să revină pentru a juca bridge. După ce a fost anunțată crearea Antantei Cordiale, Edward a fost cel care a făcut turul Europei pentru a-i asigura pe diverșii monarhi și președinți că aceasta avea doar implicații pașnice.

Istoricii încă se contrazic în legătură cu contribuția lui Edward la politica externă. Monarhiștii sentimentali îi supraevaluează invariabil importanța. Specialiștii mai aspri în istoria politicii îi neagă importanța, catalogându-l drept un hedonist jovial înconjurat de un cerc eficient de ajutoare, precum Knollys și Hardinge, care îl țineau în frâu. Sunt citate

adesea cuvintele pe care Arthur Balfour i le-a spus lui Lansdowne după moartea lui Edward: „Din câte îmi amintesc, în decursul anilor în care noi doi am fost miniștri, el nu a făcut nici o sugestie importantă cu privire la aspecte-cheie legate de politică”⁸⁴. Nu despre politică era vorba în cazul lui Edward. Sir Edward Grey era mai aproape de adevăr când scria că, deși Edward nu era amator de o „discuție lungă și susținută despre aspecte majore ale politicii”, avea o capacitate remarcabilă de a-și „proiecta personalitatea asupra unei mulțimi”⁸⁵ și un real talent pentru relațiile personale. Efectul pe care îl avea era aproape similar cu cel exercitat, mai târziu, de președintele american Ronald Reagan. Există, de asemenea, o undă de invidie în cuvintele lui Balfour – mandatul său de premier avusese parte de aprecieri nu tocmai laudative. Adevărul era că Edward putea să fie egoist, leneș, răsfățat, trivial. Avea o gândire convențională și era un diletant. Însă, cu toate limitele sale și date fiind necesitățile momentului, el a avut o contribuție însemnată la promovarea politicii externe britanice, fapt ale cărui consecințe nu aveau să fie în totalitate favorabile.

*1 Salisbury avea o sănătate tot mai șubredă, era deprimat după moartea soției sale și avea să moară la doar un an după aceea.

*2 Hotărârea din cazul Taff Vale avea să fie anulată de guvernul liberal ajuns la putere în 1906.

*3 Incidental, deși această politică îi menținea mulțumiți pe

cei de dreapta din Reichstag, îi înstrăinase totodată pe orășenii săraci din Germania, care votau în număr tot mai mare pentru socialiști.

*4 Un atașat militar rus ambițios îl vorbea de rău pe Lamsdorf în fața germanilor – însă intrigile erau ceva obișnuit atât la curtea rusă, cât și la cea germană și Bülow a considerat că toate astea sunt niște prostii.

Capitolul 11

Consecințe neintenționate (1904-1905)

Pentru Rusia, războiul, în general, se dovedise adesea dezastruos, chiar mai mult decât pentru majoritatea țărilor. Războiul Crimeei și Războiul Ruso-Turc din anii 1870 fuseseră catastrofale. Amândouă lăsaseră Rusia îndatorată și aproape falimentară, împiedicaseră dezvoltarea, generaseră nemulțumire pe plan intern și o permanentă ostilitate în relația cu puterile străine. Guvernul și instituțiile sale nu erau în stare să facă față presiunilor unui război și, spre deosebire de Marea Britanie, să zicem, țara nu putea susține cheltuielile implicate de un război. Era o lecție pe care guvernul rus ar fi făcut bine să o țină minte înainte de a se pomeni iar în război, cu Japonia, în februarie 1904.

Cele două țări intraseră în conflict din cauza rivalității în privința Coreei – țara, legată ca un mic apendice de marginea Chinei de Nord, care este situată între Siberia și Japonia – și a Manciuriei. De fapt, majoritatea miniștrilor ruși se opuneau războiului, în vreme ce curtea îl susținea. Nikolai era într-o stare permanentă de negare în legătură cu situația precară a

instituțiilor Rusiei. Cu un an înainte, țarul îi spusese ministrului său de Război că visa să extindă Imperiul Rus până în China, Tibet, Afganistan și Persia – iar acțiunile lui contribuiseră în mod direct la declanșarea ostilităților¹. El preluase controlul Extremului Orient din mâinile miniștrilor săi, înlocuindu-i cu belicosul și incompetentul general Alekseev – despre care se zicea că își datora poziția importantă în armată faptului că îl salvase pe marele duce Aleksei, unchiul preferat al lui Nikolai, dintr-un bordel franțuzesc². El lăsase elaborarea politicilor în seama unui „comitet special”, un grup de aristocrați fără experiență și excesiv de entuziaști din care făcea parte și vărul său Sandro, care voia să anexeze Coreea. Și, fie în mod deliberat, fie din pură incompetență, permisesse ca în negocierile cu japonezii premergătoare războiului să se ajungă la schimburi de insulte. Potrivit lui Edward al VII-lea, a cărui țară încheiase o alianță cu Japonia, țarul nu fusese receptiv la încercările sale de a facilita o soluție diplomatică³.

Adevărul era că rușii se așteptau să-i înfrângă pe japonezi. Nici o mare putere nu fusese învinsă vreodată de o putere minoră, cu certitudine nu una cu o armată atât de numeroasă ca Rusia, și majoritatea rușilor îi considerau pe japonezi un „popor inferior”: Nikolai îi numea „maimuțicile cu coadă scurtă”⁴. Comandantul armatei din Manciuria, generalul Alekseev, pretindea că are nevoie de doar doi soldați ruși pentru fiecare trei japonezi. În lumea marilor puteri, o demonstrație de agresiune părea o modalitate sigură – și

poate excesiv de ușoară – de reafirmare a statutului unei țări sau chiar de restabilire a acestuia, mai ales când acea țară simțea că nu este respectată îndeajuns.

În februarie 1904, când japonezii au trimis torpiloare în Port Arthur, cartierul general al armatei ruse în China, și au scufundat două dintre cele mai moderne nave din flota militară rusească, după care au declarat război, tot guvernul și toți militarii au părut complet luați prin surprindere și nepregătiți. Guvernul a aflat abia când Serghei Witte a fost informat în urma unui apel telefonic din partea unui comerciant rus din Port Arthur. Din acel moment, efortul de război al rușilor a pornit vertiginos pe o pantă descendentă. Au urmat înfrângere după înfrângere. La orice pas, conflictul a scos la iveală incompetența aproape incredibilă a unor instituții rusești suprasolicitate, mai ales a armatei. Planificarea războiului fusese practic inexistentă. Generalii ruși, a căror medie de vârstă era de 69 de ani, își petreceau mai mult timp certându-se între ei decât luptând efectiv. Conflictul avea să coste două milioane de ruble – toți banii pe care Witte îi economisise pentru a stabili economia rusă. Chiar și așa, nu au fost suficienți pentru a li se asigura soldaților un mic dejun cald sau praf de pușcă. În ciuda unui val de entuziasm patriotic inițial, războiul a început curând să aibă tot mai puțini susținători. În mai 1904, noul ambasador britanic la Sankt-Petersburg, sir Charles Hardinge, fostul protejat al lui Edward, raporta că 75% din populație era „absolut indiferentă”⁵ față de război și că

majoritatea celor din clasele educate erau furioși din cauza incompetenței și a cheltuielilor; opoziția crescândă se făcea simțită printr-o serie de asasinat ale unor demnitari importanți.

O consecință previzibilă a războiului a fost un val de anglofobie violentă în Rusia. Era aproape prea ușor să se dea vina pentru dezastrele Rusiei pe ajutorul acordat în secret de Marea Britanie aliatei sale. La curte, Nikolai și clica prorăzboi din jurul său tunau și fulgerau împotriva Marii Britanii. Țarul a început să-i numească pe englezi *jid*⁶ – „jidani”. Sandro, vărul țarului, bombănea posac despre „navele de război ale mikadoului, construite de britanici”⁷, iar la Sankt-Petersburg ambasadorul britanic era boicotat de societate. Wilhelm, care se pricepea atât de bine să identifice vulnerabilitățile omologului său, îi scria lui Nikolai din 1903 pentru a-l informa că britanicii ajutau la „mobilizarea japonezilor”⁸. Îi trimitea articole din ziarele britanice care cereau guvernului să ajute curajoasa Japonie împotriva monstruosului leviatan rus. „Pentru noi... această ipocrizie și această ură sunt odioase și de neînțelese”, scria el. „Toată lumea de aici înțelege perfect că Rusia urmează legile expansiunii.”⁹

Războiul a demonstrat și ambivalența sentimentelor britanicilor față de Rusia. Inițial, guvernul britanic și-a făcut griji că războiul va distruge Antanta forțând Franța și Marea Britanie să-și sprijine aliații, dar în același timp a cochetat cu ideea de a-i ajuta pe japonezi. Sperase că Antanta Cordială va apropia Marea Britanie de Rusia, dar acum spera și că

războiul îi va crea dificultăți Rusiei în Asia. În final, Marea Britanie, asemenea Franței, consimțise la o neutralitate prietenoasă. Așa cum spunea Balfour, chiar dacă Japonia avea să fie învinsă – așa cum au presupus la început britanicii că se va întâmpla –, „nimic n-ar putea fi mai bun pentru noi decât ca Rusia să se implice în cheltuielile și dificultățile unei aventuri coreene”¹⁰. Însă, pentru a-și asigura spatele, Edward, la sugestia lui Lansdowne, i-a trimis lui Nikolai un mesaj personal, garantând bunăvoința și neintervenția britanicilor¹¹. Versiunea britanică a „neutralității prietenoase” nu a părut deosebit de prietenoasă. Navelor rusești li s-a refuzat accesul în porturile britanice de peste tot pentru a se realimenta. Antanta Cordială, anunțată în aprilie 1904, li se părea rușilor, acum hărțuiți și vulnerabili, o încercare de a li se fura Franța¹². Și, exact așa cum Rusia profitase de vulnerabilitatea britanicilor în timpul Războiului Anglo-Bur, acum viceregele Indiei, lordul Curzon, a trimis o forță militară în Tibet, condusă de un militar și explorator britanic, sir Francis Younghusband, în martie 1904.

Prin comparație, Wilhelm era mai mult decât dornic să-l ajute pe vărul lui rus. El i-a oferit lui Nikolai posibilitatea de a utiliza porturile germane unde se încărcău cărbuni, spunându-i în mod repetat că britanicii îl presau să nu facă asta. A promis să „asigure” frontul de vest al rușilor împotriva unui atac. Sprijinul german avea însă un preț: Bülow a cerut o creștere enormă a tarifelor germane pentru

importurile rusești¹³.

Lordul Lansdowne, ministrul de Externe britanic care, după acordurile pe care le încheiase cu Japonia și Franța, își câștigase o reputație de jucător internațional priceput, încă era convins că un acord de tip Antanta cu Rusia privind chestiunile coloniale era o perspectivă atrăgătoare. Era posibil ca un război pierdut să umilească atât de mult Rusia, încât aceasta să accepte propunerile britanicilor. El l-a convins pe Edward să se bage pe sub pielea rudelor sale din Rusia. În primăvara și vara anului 1904 regele s-a dat peste cap ca să-și arate bunăvoința – atât cât putea un bărbat foarte solid în vârstă de 62 de ani. I-a scris lui Nikolai pentru a-l liniști cu privire la Antantă și s-a oferit să fie mediator în conflictul cu Japonia – ofertă pe care, deloc surprinzător, Nikolai a refuzat-o. Aflat la Copenhaga cu Alexandra, Edward l-a zărit pe contele Aleksandr Izvolski, ministrul rus în Danemarca^{*1}, un bărbat cu o carieră promițătoare în politica rusă, mai ales deoarece se știa că se bucură de sprijinul lui Minnie – s-ar putea ca ea să-l fi informat pe rege despre el. Izvolski, ca majoritatea miniștrilor importanți ai lui Nikolai, se opunea războiului cu Japonia; de asemenea, considera că, pentru asigurarea păcii, pe viitor avea să fie necesar un acord cu Marea Britanie. Și mai era și foarte ambițios. Regele și-a exprimat dorința de a se ajunge la un acord, iar Izvolski i-a arătat o copie a scrisorii excesiv de măgulitoare pe care plănuia să i-o trimită lui Lamsdorf despre întâlnirea lor: afirma că părerile lui Edward despre o înțelegere cu Rusia

erau atât de importante, „încât sunt dator să le transmit Excelenței Voastre cât mai exact posibil”, și atribuia Antanta Cordială „mai presus de toate importanței influențe personale a Maiestății Sale”¹⁴. În mai, când Hardinge a preluat postul de ambasador la Sankt-Petersburg, regele i-a dat o scrisoare pentru Nikolai care îl recomanda pe Izvolski drept „un om de o remarcabilă inteligență... unul dintre cei mai capabili și mai devotați slujitori ai tăi, sunt sigur”. A adăugat că era „dorința mea cea mai sinceră... ca la încheierea războiului cele două țări ale noastre să poată ajunge la o înțelegere mulțumitoare cu privire la multe chestiuni dificile”¹⁵. Iar pe 30 iulie, la reședința de vară a cuplului imperial de la Peterhof, imediat după supă, când Alix, în vârstă de 32 de ani, a născut în sfârșit un băiețel, pe Aleksei, Edward s-a oferit să-l boteze.

Cât timp războiul continua, nu putea exista o soluționare reală. Sprijinul lui Edward i-a oferit lui Hardinge acces în cele mai înalte cercuri mondene din Rusia, inclusiv la cuplul imperial. „...Sunt privit ca purtătorul unei ramuri de măslin”¹⁶, i-a spus el regelui. Dar, când navele de război rusești din Marea Neagră au pătruns în Canalul Suez și au început să captureze cargoboturi britanice, pretinzând că acestea transportau marfă de contrabandă destinată Japoniei, presa britanică s-a revoltat și Lansdowne a amenințat cu represalii dacă navele nu erau eliberate^{*2}. Iar în septembrie 1904, în toiul nopții, Hardinge a descoperit un intrus ascunzându-se sub o sofa din salonul ambasadei și

aproape că l-a omorât cu o galerie pentru perdele¹⁷. S-a aflat că era unul dintre lacheii care încercau să spargă seiful ambasadei pentru a găsi dovezi că Anglia îi ajută pe japonezi. Hardinge a observat că, mai mult, țarul era extrem de dedicat războiului cu Japonia și se înconjura de anglofobi. În aceeași lună, după ce a ucis câteva sute de tibetani, expediția lui Younghusband a semnat o înțelegere cu conducătorii Tibetului prin care se garantau concesiile comerciale și excluderea altor puteri – a Rusiei în particular. Presa rusească a fost extrem de indignată. În Marea Britanie expediția fusese foarte controversată. De la Războiul Anglo-Bur „dreptul” țării de a ucide câțiva băștinași pentru a-și urmări interesele nu mai era perceput ca un dat – însă Edward, presupusul susținător al unei reconcilierii cu Rusia, s-a întâlnit cu Younghusband și i-a spus: „Aprob tot ce ai făcut”¹⁸.

Pentru germani, vestea primită de la Sankt-Petersburg despre propunerile făcute de Edward rușilor a pus subit Antanta Cordială într-o lumină cu totul diferită¹⁹. Deși unii observatori germani o văzuseră ca pe o schimbare periculoasă, Bülow hotărâse inițial să nu își facă griji din cauza ei – era, la urma urmei, un acord pur colonial – și i-a spus kaizerului că acest acord nu putea dura prea mult²⁰. Sau e posibil să fi crezut că orice ar fi putut îndepărta Rusia de Franța era spre bine. Acum, diplomația britanică – și eforturile lui Edward – nu mai părea atât de inofensivă.

Wilhelm a început să se plângă că Edward părea să vrea alianțe cu toată lumea, mai puțin cu el.

Pentru a-l liniști pe nepotul său, care își exprima frecvent sentimentul că este respins, Edward a fost de acord să participe la regata de la Kiel din iunie 1904. Considerată de ambele părți un prilej de a mai atenua fricțiunile dintre rege și kaizer și dintre Anglia și Germania, vizita urma să aibă o importantă consecință neintenționată.

Pregătirile pentru vizită au fost grandioase. Pentru cei din anturajul lui Wilhelm a fost evident că, oricât de mult l-ar fi antipatizat pe unchiul său, kaizerul căuta cu disperare să-l impresioneze. Un nou revizor cu spirit de observație de la palatul imperial, Robert von Zedlitz-Trützschler, a ținut un jurnal în care și-a mărturisit zilnic uimirea în fața exceselor copilului mare a cărui casă o administra. „Importanța pe care împăratul o atribuia acestei vizite era extraordinară”, a scris el. „Se leagă de toate detaliile decorării.”²¹ Iahtul *Hohenzollern* a fost împodobit cu baldachine imense și cu tot felul de țâșnitori și arteziene. Erau prezenți toți miniștrii cabinetului și toți secretarii de stat, iar „o întreagă trupă de Excelențe, magnific împodobite cu medalii și trese aurii, a fost pusă să se alinieze demn de-a lungul țărmului. Tuturor prinților li se poruncise să îngroașe rândurile gărzii de onoare”²². Wilhelm era atât de agitat, încât și-a îmbrăcat uniforma de paradă cu mai multe ore înainte și a patrulet pe punte „așteptând cu nerăbdare ora stabilită”. După cum își amintea mai târziu Bülow cu răutate, când a sosit Edward,

Wilhelm părea agitat, în timp ce Edward era foarte calm. El se afla în culmea gloriei: chiar și pentru oamenii lui Wilhelm, strălucirea lui Edward părea palpabilă. Era un „om de lume, trecut prin ciur și prin dârmon, un jucător foarte bun”, a scris Zedlitz-Trützschler. Prin comparație, Wilhelm era un „copil mare și idealist, care crescuse înconjurat doar de lingușitori și care habar nu avea nimic despre lume”. Poate că viața privată a regelui era criticată, „dar astăzi el emană toată splendoarea unei personalități care a câștigat stima țării sale. Cred că a dobândit în această viață o experiență despre lume cum rareori posedă un personaj de neam regesc. Se pricepe la oameni, lucru care pentru un prinț are o valoare inestimabilă”²³.

Edward a vorbit despre pace – „o necesitate universală”, a spus el, „de vreme ce toate țările gem sub povara impozitelor pentru armament” – și despre scopurile pașnice ale Antantei. A adăugat că „singura dorință” a sa era să „se reducă toate motivele de fricțiuni între marile puteri”²⁴. Wilhelm scria: „Vizita lui Bertie merge bine, desigur”, simțind, așa cum se întâmpla adesea când se reîntâlneau după un timp, acea dorință intensă de a avea o relație adevărată cu unchiul său. „Este foarte plin de viață, activ și deosebit de amabil. Dorința sa de pace este foarte pronunțată, căci e motivul pentru care îi place să-și ofere serviciile oriunde vede conflicte în lume.”²⁵

Însă toată lumea știa că prietenia aceasta era falsă. „Toată lumea se preface că suntem în cele mai bune relații cu

Anglia. De fapt însă, toate diferendele dintre englezi și germani rămân neschimbate”²⁶, scria Zedlitz-Trützschler. Poleiala de zâmbete dintre cei doi monarhi s-a fisurat o singură dată. S-au contrazis tăios cu privire la Războiul Ruso-Japonez. Wilhelm a vorbit despre „Pericolul Galben” și despre necesitatea ca acesta să fie nimic. Edward a spus că nu exista așa ceva. Japonezii aveau dreptate, din punct de vedere moral, Nikolai le respinsese abordările diplomatice, iar ei se descurcaseră minunat. Erau un „popor curajos, cavaleresc și inteligent – la fel de civilizată ca europenii, de care nu îi deosebea nimic în afară de culoarea pielii”. Bülow a observat că Edward vorbea despre țară „cu toată afecțiunea unei rude” și a remarcat cât de mult îi plăcea „să-i dea peste nas” nepotului său neamț.

În acest timp, Wilhelm pur și simplu nu putea rezista impulsului de a-l impresiona pe Edward. Tirpitz și Bülow ar fi preferat ca vizita să aibă loc aproape oriunde în lume, numai nu la Kiel, unde se construia flota militară germană. Ei încercaseră să-i smulgă kaizerului promisiunea că își va stăpâni dorința de a se lăuda cât de mult crescuse aceasta și că această creștere a ei va fi minimalizată cât mai mult posibil. Însă în seara dinaintea trecerii în revistă a flotei el și-a instruit personal cabinetul naval să trimită la Kiel „tot, până la cea mai mică navă”²⁷. A doua zi, la un dineu de gală cu 180 de invitați, a atras atenția asupra creșterii flotei militare, remarcând în fața celor prezenți că regele Edward „fusesse salutat de bubuitul tunurilor flotei germane”²⁸. Și, cu

lacrimi în ochi, a povestit cum dorința lui de a construi o flotă militară se născuse în copilărie, atunci când vizitase Portsmouthul. „Acolo s-a trezit în mine dorința de a-mi construi într-o bună zi niște nave ca acelea.”

Noua flotă militară germană i-a impresionat în mod cert pe spectatorii britanici – dar nu într-un sens bun. În memoriile sale, Bülow a scris că regele l-a avertizat că se răspândea „convingerea în Anglia că germanii își construiesc flota militară doar cu intenția de a se năpusti asupra Angliei de îndată ce va fi destul de puternică, de a o distruge pentru totdeauna, fie ruinându-i comerțul, fie chiar printr-o invazie”²⁹. Firește, *el* nu credea așa ceva, dar, de vreme ce siguranța Angliei depindea de flota ei, amiralitatea britanică avea să construiască întotdeauna câte două nave de război noi pentru fiecare navă de război germană nouă. Era un sfat de care Bülow și Tirpitz ar fi făcut bine să țină cont. Din suita lui Edward făceau parte și lordul Selborne, prim-lord al amiralității – care în 1902 scrisese un raport în care susținea că flota militară germană era mărită pentru a viza marina regală britanică –, și Louis de Battenberg, șeful serviciului de informații navale britanic. La o lună după vizită, Selborne a sprijinit oficial planurile radicale de modernizare și mărire a marinei regale, întocmite de energicul, excentricul și tot mai antigermanul amiral Jackie Fisher. Planurile includeau comandarea unui cuirasat, un nou tip de navă de război imensă care avea să facă toate celelalte nave să pară depășite și care, la rândul său, avea să genereze un nou val paranoic și

extrem de costisitor de construcții navale în Marea Britanie și Germania.

Animozitatea dintre Marea Britanie și Germania a atins apogeul pe 21 octombrie 1904, după ce flota rusească a tras într-o mică flotilă de vase de pescuit din Hull, scufundând două ambarcațiuni și omorând doi pescari. Nikolai ordonase flotei rusești din Marea Baltică să plece tocmai până în Pacific pentru a înlocui flota rusească de acolo, care fusese distrusă de japonezi. Amiralul rus aflat la comandă a intrat în panică, nu a oprit pentru a-i salva pe supraviețuitori și nu și-a informat guvernul. Edward, care a auzit vestea în timp ce urmărea o cursă la hipodromul de la Newmarket, s-a apucat să-i trimită imediat scrisori furioase lui Lansdowne, cerând satisfacție: „Niște simple scuze nu sunt de ajuns. Ofițerii ruși trebuie să fie pedepsiți”, scria el. I-a trimis o telegramă lui Nikolai în care îi spunea ce „impresie jenantă”³⁰ provocase faptul că escadra nu s-a oprit. Rușii au fost enervant de lipsiți de remușcări. Refuzul britanicilor de a permite navelor rusești accesul în porturile lor îngreuna foarte mult deplasarea flotei, iar Sankt-Petersburgul era stăpânit de teama de spioni japonezi. Apăruseră zvonuri că torpiloarele japoneze urmăreau flota baltică – acesta fiind motivul pentru care navele de război rusești se grăbiseră să tragă. Peste ani, un ministru rus scria: „Aceste suspiciuni erau, desigur, închipuite”³¹, însă guvernul nu putea să alunge gândul că britanicii conspirau cu japonezii. Nicky a insistat în fața lui

Edward că japonezii „ademeniseră”³² vasele de pescuit pentru a-și camufla torpiloarele. Până și Lamsdorf, de obicei pragmatic, a dat năvală la ambasada britanică și l-a acuzat pe Hardinge de „perfidie englezească”. „Cel mai politic om din lume a fost aproape grosolan cu mine”³³, scria Hardinge. „Dacă ei și-au închipuit că alea erau distrugătoare japoneze, tot ce pot să zic e că trebuie să fi fost ori beți, ori în așa hal, încât nu au ce căuta pe o navă de război”³⁴, i-a spus George tatălui său.

Timp de cinci zile atmosfera dintre cele două țări a fost extrem de încordată. „Englezii sunt foarte supărați și aproape pe punctul de a răbufni”, i-a spus Nicky mamei sale. „Se zice chiar că își pregătesc flota pentru acțiune. Ieri i-am trimis o telegramă unchiului Bertie în care îmi exprimam regretul, dar nu i-am cerut scuze – nu cred că englezii vor avea obrazul să meargă mai departe de amenințări.”³⁵ Lamsdorf i-a cerut însă scuze lui Hardinge pentru că își ieșise din fire. Așa furioși cum erau, rușii nu își permiteau să-și mai facă un dușman. Între timp, Edward, uimit de o reacție violentă a presei britanice, s-a calmat. „Presiuni dezaprobatore pentru pedepsirea amiralului. Rusia nu poate accepta o asemenea umilire”, i-a telegrafiat el lui Lansdowne, iar Nicky a „trebuit să se certe cu un grup de militari furioși”³⁶. Într-o încercare de a-și salva obrazul, rușii au propus ca problema să fie supusă arbitrajului Curții de la Haga, iar în cele din urmă au plătit despăgubiri în valoare de 65.000 de lire.

Fusese evitată escaladarea conflictului, dar Nikolai era

încă furios. „Nu am cuvinte să-mi exprim indignarea față de purtarea Angliei”, i-a scris el lui Wilhelm, care fusese deosebit de înțelegător. Opinia publică britanică părea să anuleze „atitudinea mai rezonabilă a guvernului”, scria Nikolai. Încercările britanicilor de a împiedica Germania să alimenteze cu cărbuni navele rusești erau nejustificate. „Cu certitudine, a sosit timpul să oprim acest lucru. Singurul mod, așa cum zici, ar fi ca Germania, Rusia și Franța să se unească din nou printr-un acord pentru a anihila aroganța și insolența anglo-japoneză. Ai vrea să stabilești și să formulezi punctele esențiale ale unui astfel de tratat și să mă pui la curent?”³⁷

Lui Wilhelm nu a trebuit să i se spună de două ori. După două zile i-a trimis lui Nikolai un proiect de tratat, asigurându-l că era absolut secret – deși, de fapt, fusese scris de Bülow. A adăugat că o „sursă neoficială” îi dăduse asigurări că flota de pescuit de la Hull chiar văzuse nave străine – „Așadar, a fost o mârșăvie”. I-a spus lui Nikolai că alianța urma să fie „pur defensivă, îndreptată exclusiv contra unuia sau mai multor agresori europeni... o companie mutuală de asigurări contra incendiilor care să apere de incendiatori”³⁸. În esență, ideea era că, dacă una dintre țări era atacată de o a treia putere europeană, cealaltă țară avea să vină în ajutorul aliatei sale cu toate forțele, deși amândoi știau că tratatul era, de fapt, îndreptat împotriva Marii Britanii.

Totuși, tratatul lăsa multe întrebări fără răspuns. Ce se

întâmpla dacă Franța ataca Germania sau dacă Austria ataca Rusia? În câteva săptămâni, ambele părți începuseră să ezite. Nikolai a vrut să le arate tratatul francezilor înainte de a-l semna. Wilhelm a spus nu, președintele și ministrul de Externe francezi, „nefiind prinți sau împărați, sunt incapabil să-i pun... pe aceeași poziție cu tine, care ești egalul meu”³⁹. Apoi i-a spus lui Nikolai că e îngrijorat că britanicii s-ar putea să considere tratatul o „provocare directă”⁴⁰. Cei doi monarhi s-au asigurat reciproc de loialitatea lor absolută unul față de celălalt și totul s-a terminat înainte de Crăciun⁴¹.

Un motiv a fost că Wilhelm devenise dominat de o convingere paranoică, și anume aceea că Marea Britanie era pe cale să atace Germania. De la vizita lui Edward la Kiel, în 1904, britanicii erau tot mai atenți la creșterea noii flote militare germane. De fapt, noul prim-lord al mării, agitatul amiral Jackie Fisher, care fusese numit în funcție în octombrie, în ziua incidentului de la Dogger Bank, ținuse un discurs în care susținea ideea de „Copenhagening”, adică un atac preventiv asupra flotei germane. Fisher se știa că este capabil, dar excentric și, cu toate că guvernul a respins categoric această idee, presa de dreapta a aprobat-o. Iar după ce rușii au fost de acord cu arbitrajul, ziarele britanice s-au întors brusc împotriva Germaniei, acuzând guvernul acesteia că îi instiga pe ruși împotriva Marii Britanii. Exact asta făcea Wilhelm. El pare să-și fi făcut griji că scrisorile sale către Nikolai transpiraseră. În noiembrie le-a spus celor din anturajul său că era „convins că scopul Angliei e să provoace

un conflict grav”⁴². În mod cert, demnitarii lui Wilhelm acceptau de-acum ideea că, așa cum spunea Bülow, britanicii erau „evident la curent cu obiceiul lui de a-i lucra pe la spate”⁴³.

„Împăratul a vorbit adesea fără rețineri, ca să nu spun vulgar, despre Maiestățile Lor și firește că asta a ajuns la urechile lor”⁴⁴, scria Zedlitz-Trützschler. Ca pentru a confirma acest lucru, Edward i-a spus ambasadorului francez, pe la mijlocul lunii noiembrie, că știa totul despre urzelile nepotului său, mai ales cele cu Rusia, și că îi scria țarului pentru a le contracara⁴⁵. E posibil ca neliniștea kaizerului să fi izvorât din propriile fantezii vinovate, vii și distructive despre Anglia. La începutul lunii decembrie, el le-a spus celor din anturajul său că visase că flota rusească din Marea Baltică a ajuns în Asia și a atacat India britanică⁴⁶.

Celălalt motiv pentru care tratatul germano-rus nu s-a mai concretizat a fost acela că de Crăciun Rusia trecea printr-o criză majoră. Marele duce Konstantin, vărul lui Nikolai, scria în jurnal că țara semăna cu o bucată de pânză „care începe să se despice și să se rupă pe la cusături”⁴⁷. Războiul era o catastrofă. Port Arthur li s-a predat japonezilor după un asediu de 156 de zile, pe 21 decembrie 1904 (2 ianuarie 1905 în calendarul rusec). Nicky scria: „Un eveniment groaznic și dureros... Așa a vrut Dumnezeu!”⁴⁸. Două săptămâni mai târziu, garda imperială a tras asupra unei mulțimi de oameni care demonstraau pașnic – muncitori și familiile lor –, adunați

în fața Palatului de Iarnă pentru a aduce o petiție prin care îl implorau pe țar să-i ajute și să le sprijine cererile privind drepturile muncitorilor. Au fost uciși în jur de o mie de oameni. „O zi cumplită... dar trupele au trebuit să tragă”⁴⁹, a scris în jurnal Nikolai, care era plecat și aprobase deschiderea focului. Nici măcar Hardinge, întotdeauna plin de tact, nu a reușit să-și ascundă dezgustul față de masacrul de la Palatul de Iarnă. Era „indiscutabil” că mulțimea fusese „deopotrivă pașnică și inofensivă”, a scris el. Și-a amintit de bărbații „tragici” care stătuseră ore în șir în gerul năprasnic cu capetele descoperite, „pentru ca nu cumva «Tătucul» să se uite pe fereastră și să-i vadă stând în stradă cu căciulile pe cap”. El a considerat că țarul „a ratat ocazia vieții lui... dacă ar fi primit la Palatul de Iarnă o mică delegație și ar fi promis să le dea ceea ce li se făgăduise sincer în numele lui, ar fi obținut loialitatea și admirația nepieritoare ale claselor de jos”⁵⁰. Masacrul de la Palatul de Iarnă a marcat în Rusia momentul în care până și loialitatea celor care mizau pe sistem s-a destrămat irecuperabil. A fost o împrejurare în care Edward nu a trimis mesaje de susținere. Însă Wilhelm a trimis. „Mă bucur că soldații tăi s-au arătat demni de încredere și loiali în funcția lor față de slujba [sic]^{*3} față de împărat.”⁵¹ Mai târziu însă, și el a sugerat că Nikolai ar fi putut să procedeze altfel: ar fi trebuit să se arate mulțimii – așa cum îi plăcea lui Wilhelm să facă –, „o astfel de apariție ar fi liniștit masele”⁵².

După masacrul de la Palatul de Iarnă Nikolai s-a întâlnit

cu o mică delegație de muncitori, atent aleși, și le-a spus că fuseseră „amăgiți” de „trădătorii și dușmanii țării” și că trebuiau să aibă „răbdare și respect față de angajatorii lor”⁵³. La sfârșitul lui ianuarie 1905, 400.000 de muncitori erau în grevă în împrejurimile Sankt-Petersburgului. În februarie, Serghei, unchiul lui Nikolai, în acel moment extrem de detestatul guvernator general al Moscovei, a fost spulberat de o bombă în trăsura lui. Aparent, numai cizmele i-au rămas întregi. Țara era cuprinsă de revoluție, dar „țarul privea tulburările interne oarecum cu indiferență; ...repetă întruna că se răspândise doar într-o mică parte a țării și că nu putea să fie foarte semnificativă”⁵⁴. Într-adevăr, nimic nu părea să străpungă carapacea de impenetrabilitate și idei primite de-a gata a împăratului. „El lasă ca tot ce e neplăcut să treacă pe lângă el”⁵⁵, ofta exasperat cel mai nou ministru de Interne. Hardinge a fost uimit de faptul că nici măcar cumplita înfrângere de la Mukden din februarie 1905 – 90.000 de victime – nu a părut să aibă vreun efect asupra lui. Restul lumii, în schimb, se acomoda cu ideea că o mare putere era pe cale să fie învinsă de o putere de rangul al doilea.

Ambasadorul britanic i-a spus lui Edward că țarul era aproape absurd de rupt de lume. „Mi-e foarte milă de împărat și de împărăteasă”, îi scria el lui Knollys, secretarul regelui. „Ei trăiesc la Țarskoe Selo, într-o altă lume, și sunt aproape ca niște prizonieri, de vreme ce se consideră că e primejdios să vină chiar și la Sankt-Petersburg.” Gardurile de la Țarskoe Selo fuseseră înălțate tot mai mult, până când, în

iulie 1905, sârma ghimpată avea trei metri înălțime și era dublată de grilaje cu vârful ascuțit. Semăna cu „un țarc pentru animale sălbatice”. El adăuga: „Mă întreb adesea dacă împăratul își dă seama pe ce vulcan trăiește – am auzit că nu vorbește niciodată nici despre război, nici despre starea internă a țării dacă poate să evite asta, dar că pare perfect fericit, interesându-se de tot felul de chestiuni neînsemnate, și că împărăteasa radiază de fericire”⁵⁶. Se remarcase, de asemenea, faptul că împărăteasa exercita o influență tot mai mare asupra împăratului, îndemnându-l – cu tot zelul unui convertit – să nu cedeze niciodată și fixându-l cu „privirea ei aprigă”⁵⁷ dacă simțea că era posibil ca el să se înmoaie. Când era întrebată de unii vizitatori englezi, cum se întâmpla adesea, despre situația din Rusia, împărăteasa, care fusese crescută în unul dintre cele mai liberale state din Germania, zicea că „rusul analfabet” pur și simplu nu era pregătit pentru „libertatea de gândire”⁵⁸.

În spatele impenetrabilității sale obișnuite, Nikolai se simțea extrem de confuz și neputincios. Fierbea și dădea vina pe miniștrii săi. „Mi se face rău când citesc știrile”, îi scria el mamei sale. „Greve în școli și în fabrici, polițiști uciși, cazaci, revolte. Însă miniștrii, în loc să acționeze cu o hotărâre promptă, doar se adună în consiliu ca un cârd de găini speriate și cotcodăcesc.”⁵⁹ Dar existau și alte motive pentru care părea atât de ciudat de detașat de evenimentele care se petreceau dincolo de Țarskoe Selo. Entuziasmul provocat de nașterea fiului său Aleksei făcuse loc îngrijorării când, șase

săptămâni mai târziu, s-a descoperit că acesta suferea de hemofilie – sângele lui nu se coagula sau asta putea dura câteva zile. Orice mici lovituri și căzături produceau umflături vineții și urâte pe trupul copilului și o durere groaznică. Gena provenea de la regina Victoria și în familia regală extinsă din Europa se pare că nu se putea vorbi despre asta, chiar dacă Leopold, fiul cel mic al reginei, murise din această cauză, la fel ca unul dintre frații lui Alix și un nepot al ei. Ca tată și soț, Nikolai era mereu iubitor, afectuos, înțelegător și generos. Contrastul dintre reacțiile sale sensibile în cadrul micii sale lumi casnice și insensibilitatea sa mărginită în afara acesteia este aproape dureros de observat. În mod fatidic, cuplul a decis să țină boala secretă. Doctorii au fost obligați să jure că vor păstra tăcerea; servitorilor palatului nu li s-a spus ce era în neregulă cu Aleksei, au fost nevoiți să-și dea seama singuri. Tendința instinctivă a cuplului imperial de a ține lumea la distanță și eticheta de la curte care interzicea discuțiile despre starea de sănătate a familiei regale i-au convins să nu dea în vileag problema. De asemenea, e posibil să-și fi făcut griji că, dacă situația lui Aleksei devenea cunoscută, aveau să apară îndoieli că este un moștenitor potrivit. George și May au luat o decizie asemănătoare câțiva ani mai târziu, când au descoperit că mezinul lor, John, cu un an mai mic decât Aleksei, era epileptic și, probabil, ceea ce noi am numi astăzi autist. George știa că Aleksei era mai bolnăvicios, dar se pare că el nu i-a pomenit nimic despre John lui Nikolai: copilul se

pare că nu era prezent când Romanovii au venit în vizită pe Insula Wight în 1909. Oricum, e posibil ca decizia de a păstra aparențele, cumva atât de caracteristică pentru regalitatea de la sfârșit de secol, să fi lipsit familia imperială de simpatia și sprijinul de care altminteri ar fi avut parte.

Nikolai a fost de acord, fără tragere de inimă, cu o conferință de pace abia odată ce flota baltică, după ce făcuse înconjurul lumii, a fost nimicită de japonezi la Tsushima, cea mai mare bătălie navală de după Trafalgar, la sfârșitul lui mai 1905. Recunoașterea înfrângerii era o perspectivă pe care nu o putea suporta. „Toate rapoartele par să fie de acord că el e în favoarea continuării războiului cu orice preț”, scria Hardinge. „Guvernul și majoritatea oamenilor sunt în favoarea păcii.”⁶⁰ După câteva săptămâni, Hardinge a raportat că clasele conducătoare fuseseră cuprinse de panică din cauza revoltei de pe cuirasatul *Potiomkin*. Ele presupuseseră că, atât timp cât se putea avea încredere în armată și în marina militară, „agitația și tulburările din țară nu prezintă un pericol real pentru dinastie”. A adăugat că răzvrătirile erau frecvente. Un prieten care era ofițer rus i-a spus că „ei s-ar fi descotorosit de mult timp de împărat de-ar fi existat un Mare Duce capabil să-i ia locul”⁶¹. Chiar în timp ce consimțea la organizarea conferinței de pace, Nikolai vorbea despre trimiterea altor 200.000 de oameni în Manciuria, iar în august le-a spus miniștrilor că îi apăruse în vis Sfântul Serafim, ca să-l anunțe că Rusia va învinge

Japonia și Marea Britanie și va ieși din asta mai puternică decât oricând. „O asemenea aiureală este incredibilă”, a comentat sec Hardinge, „dar se știe că împăratul e mistic și, în consecință, orice este posibil”⁶².

Nikolai a tras de timp, dar în toamnă l-a trimis pe Serghei Witte la conferința de pace de la Portsmouth, în New Hampshire, negociată de președintele Roosevelt, care s-a plâns pe tot parcursul acesteia de purtarea haotică a Rusiei și de „falsitatea literalmente insondabilă” a acesteia. Rusia și-a continuat căderea liberă. Ceea ce nu mersese cum trebuie nu era numai din vina lui Nikolai – armata se degradase de-a lungul deceniilor, setea de succes imperialist ca remediu pentru eșecul de pe plan intern era adânc înrădăcinată în întreaga clasă conducătoare și educată, instituțiile de guvernământ erau de multă vreme incapabile să conducă țara, represiunea era de mult un substitut pentru guvernarea reală, iar un stat atât de mare și de complex pur și simplu nu putea să funcționeze corespunzător cu un singur om care lua toate deciziile. Însă Nikolai, omul nepotrivit la momentul nepotrivit, prin faptul că își implicase țara într-un război pe care aceasta nu și-l permitea și pe care l-ar fi putut evita, că încuraja represiunile sistemului, că permitea ca aversiunea sa personală față de reformă să prevaleze în fața realității, contribuise cu certitudine la criza în care se afla țara sa.

Ceea ce a înrăutățit la maximum relația lui Wilhelm cu Edward a fost ceva ce primul nu a vrut cu adevărat să facă.

Pe 31 martie 1905, în timpul unei croaziere pe Mediterana, kaizerul a făcut o vizită neprogramată la Tanger, în punctul cel mai nordic al Marocului, pe care Franța încerca în secret să-l transforme în protectorat francez. Planul, pus la cale de Bülow și Holstein, era să facă o demonstrație a forței germane pentru a speria Franța în timp ce aliata acesteia, Rusia, era ocupată, să umilească Franța și, poate, să obțină o concesiune sau două și să stârnească zădărnici în Antantă – ei credeau că britanicii nu vor sări în ajutorul Franței, deoarece încercările clandestine ale acestora de a câștiga controlul ar fi încălcat acordurile internaționale și pentru că Germania ar fi părut că nu glumește. Ideea era că, dacă Germania părea îndeajuns de periculoasă și de amenințătoare – dispusă chiar să riște un război –, toată lumea ar fi dat înapoi. Părea un exemplu perfect de ceea ce intenționase Bülow să fie *Weltpolitik*. Ca încercare de a câștiga onoare și statut, nu era ceva diferit de intrarea inițială aproape entuziastă a Rusiei în războiul cu japonezii; la fel ca acel conflict, și acesta urma să aibă pentru Germania consecințe neintenționate devastatoare, pe termen lung.

Dar la început kaizerul a refuzat să meargă. Nu îl interesa Marocul și cocheta cu ideea de a se împăca cu Franța pentru a stimula împreună o alianță europeană împotriva Marii Britanii. În plus, gândul de a ancora într-un loc străin, de a urca pe un cal străin îl înspăimânta. Bülow era însă hotărât și l-a bombardat cu telegrame, spunându-i că dacă nu se va duce în Maroc va fi considerat o victimă a presiunilor

exercitate de francezi, pe când, dacă va merge, avea să fie un erou pentru poporul german. Wilhelm s-a mai muiat. În portul Tanger, în fața unei mulțimi de oameni și transpirând abundent, s-a chinuit să coboare pasarela în ținută de gală și cu sabia, ținându-se cu singura lui mână bună. Când a ajuns jos, a trebuit să fie, practic, cărat până pe chei, vizibil palid și tremurând. Alături de consulul german, a mers, stresat, pe un cal alb, mare, cu care nu era obișnuit, până la palatul sultanului, unde a ținut un discurs în care promitea să apere independența Marocului cu ajutorul forței germane. Când un buchet de flori l-a lovit peste față, calul – speriat de focurile de armă trase de unii localnici entuziaști – aproape că l-a azvârlit din spinare: „Calul ăla era să mă omoare”, i-a povestit el lui Bülow mai târziu. Peste câteva ore se afla la Gibraltar, cartierul general din Mediterana al Marinei Regale britanice, povestindu-i lui Louis de Battenberg ce i se întâmplase și asumându-și vesel responsabilitatea.

Vizita a provocat o criză internațională. Toată lumea a considerat-o periculos de provocatoare. Lamsdorf a considerat-o gratuită. Lordul Lansdowne a numit-o „lipsită de tact”⁶³. Edward a spus că a fost „evenimentul cel mai răuvoitor și mai inoportun în care s-a implicat împăratul german de când a urcat pe tron... nu se poate avea încredere în asigurările pe care le dă”⁶⁴. El nu s-a oprit aici; i-a spus lui Louis de Battenberg că a fost „o insultă gratuită, iar partea teatrală și stângace a acestuia te-ar face să râzi dacă n-ar fi o treabă serioasă... Am tot încercat să mă înțeleg cu el și,

oficial, voi face tot ce pot până la capăt, dar încredere – niciodată. Este extrem de nesincer și e *cel mai înverșunat dușman* pe care îl are Anglia”⁶⁵. Edward considera că un atac la adresa Antantei era un atac la adresa lui. Nu a ajutat nici faptul că tocmai descoperise că Wilhelm îl vorbea de rău în fața președintelui Roosevelt⁶⁶ – căruia cei doi îi scriau în același timp^{*4 67}.

Planul personal și cel politic se întrepătrundeau acum într-o manieră la fel de neclară și de inutilă pentru Edward ca și pentru Wilhelm. Probabil că nu ar fi putut să spună dacă era furios din cauză că Wilhelm atacase Antanta sau pentru că îl atacase pe el. Credea că monarhii puteau să aibă relații dincolo de granițele naționale, însă orice sentiment de înrudire cu Wilhelm, relație care fusese cândva o legătură puternică între Germania și Marea Britanie, era acum anulat. Ca ripostă, a făcut și el un gest provocator și partizan. S-a dus la Paris și i-a trimis lui Delcassé – pe care stânga franceză îl presa să-și dea demisia din cauza înrăutățirii relațiilor cu Germania – o telegramă personală în care îl încuraja să rămână în funcție. Însă, de îndată ce Edward a plecat de la Paris, guvernul german a cerut ca Delcassé să demisioneze și guvernul francez să accepte o conferință internațională pentru a se decide statutul Marocului, altminteri urmând să intre în război cu Germania în Africa și în Europa. Delcassé și-a dat demisia pe 6 iunie, iar guvernul francez a fost de acord cu o conferință asupra Marocului. Guvernul britanic a fost dezamăgit de ceea ce a considerat o slăbiciune din partea

francezilor. Intervenția germanilor funcționase de minune. Kaizerul l-a făcut prinț pe Bülow. Însă Wilhelm a cam stricat efectul, spunându-i ulterior unui general francez că nu avusese nici o intenție să intre în război din cauza Marocului – o fisură în atitudinea amenințătoare a Germaniei care l-a făcut pe Bülow să-și muște limba. De fapt, plecarea lui Delcassé a fost catalizatorul care a întărit hotărârea francezilor. În iulie, aceștia l-au întrebat pe lordul Lansdowne dacă britanicii ar fi pregătiți să discute în secret o strategie de cooperare militară în eventualitatea unui război. Acesta a fost de acord. Vizita lui Wilhelm în Tanger generase în Europa tensiuni urâte și periculoase. Antanta, pe care Edward o considerase un instrument al păcii în Europa, nu făcuse nimic pentru a le împiedica. Gestul kaizerului făcuse Antanta să pară un tratat axat mai curând pe prioritățile europene decât pe cele coloniale. Atenția politicii internaționale părea să se fi deplasat brusc de la conflictul dintre imperii înapoi la continentul aglomerat al Europei.

Ca urmare a vizitei la Tanger, relația dintre rege și kaizer a devenit distantă, de tipul „o să ți-o plătesc cu aceeași monedă”. George intenționase să participe la nunta prințului moștenitor german, dar Edward a anulat vizita, pretinzând că fiul său avea un angajament anterior. Kaizerul a refuzat să-l lase pe fiul său, prințul moștenitor, să meargă în Anglia de ziua regelui. L-a acuzat pe unchiul său că încerca „să bage zăzanie între tată și fiu” și l-a învinuit de coruperea morală a fiului său – ultima oară când „Micul Willy” fusese în vizită la

Edward, avusese loc o „zbenguială necuviincioasă pe coridoare neluminate” și o doamnă își „dăduse jos condurul”⁶⁸. Willy, în vârstă de 23 de ani, dezamăgit de severitatea și lipsa distantă de interes ale tatălui său, era cuprins de o bine-cunoscută revoltă împotriva acestuia, tipică pentru un Hohenzollern. El se identificase cu extrema dreaptă, care îl acuza pe kaizer că nu este suficient de naționalist și de agresiv, și își supăraseră tatăl și mai mult imitându-l pe Edward și stilul de playboy englez al acestuia. La nunta lui Willy, Wilhelm l-a ignorat voit pe sir Frank Lascelles, care s-a supărat atât de tare, încât și-a înaintat imediat demisia. Bülow l-a convins să se răzgândească. Apoi, la regata de la Kiel din iunie, kaizerul a făcut unele remarci deplasate despre relația lui Edward cu Alice Keppel, care au ajuns la urechile lui Edward⁶⁹. La mijlocul anului 1905 însărcinatul cu afaceri francez de la Londra a raportat la Paris că nu mai era nici urmă din simpatia față de Germania care existase la curtea engleză pe vremea reginei Victoria. Ceea ce îi îngrijora pe diplomații din generația veche, precum Lascelles, care părea din ce în ce mai stingher la Ministerul de Externe, nu era totuși vrajba de familie, ci faptul că ea oglindea o pierdere mai mare a încrederii în Germania în rândul politicienilor și diplomaților britanici. Acest lucru se vedea și la George, care înlocuise antipatia față de Wilhelm cu o antipatie față de Germania. „Deși îmi place foarte mult de Lascelles, mă tem că a devenit prea german în idei pentru gustul meu”⁷⁰, scria el.

În Germania existau diplomați și demnitari mai vârstnici care erau la fel de îngrijorați ca Lascelles de schimbarea de atitudine. În august 1905, contele Götz von Seckendorff, un fost membru loial al anturajului lui Vicky, era atât de preocupat de schimbarea nefavorabilă a relațiilor dintre capetele încoronate, încât i-a scris personal lui Edward, implorându-l să se întâlnească cu Wilhelm la întoarcerea din vizita sa anuală în stațiunea balneoclimaterică Marienbad. O întâlnire „s-ar putea să facă minuni”⁷¹, sugera el. Edward a considerat scrisoarea o impertinență. Răspunsul său, scris de Knollys, a fost nimicitor de arogant. A insistat că el nu are nici un conflict cu Wilhelm, dar că refuza „să alerge după el... ar fi nedemn pentru el [Edward] să joace un astfel de rol și acest lucru nu ar avea aprobarea nici a guvernului britanic, nici a națiunii britanice”. A adăugat că nu știe dacă Wilhelm mai avea „vreo afecțiune pentru el, dar, după vreo două lucruri pe care le-a auzit recent, ar zice că nu”⁷². Nu exista nici un dubiu că amândoi aproape că se urau unul pe altul. Lord Lansdowne a scris despre Edward: „Vorbește și scrie despre omologul său în asemenea termeni, de te ia cu fiori”⁷³. Cât despre Wilhelm, se spunea că nu puteai repeta ce zice despre Edward⁷⁴.

Pe 24 iulie 1905 Wilhelm și Nikolai s-au întâlnit în secret pe mare, în dreptul orașului Björkö din nordul Suediei. Wilhelm adusese proiectul de tratat pe care el și Nikolai îl discutaseră cu un an înainte, fără să-i spună lui Bülow.

Nikolai plecase pe furiș cu iahtul de la reședința sa de vară de la Peterhof, din Golful Finic, fără să le spună miniștrilor săi. Puseseră totul la cale ca doi copii neastâmpărați care voiau să chiulească. „Acasă nu știe nimeni”, scria Nikolai. „Sunt foarte încântat că pot să te văd.”⁷⁵ Amândoi fugeau de probleme spinoase: Nikolai se confrunta cu prăbușirea statului rus și amâna sfârșitul unui război care îngenunchease țara, iar Wilhelm fugea de toate dezamăgirile și frustrările, plus cele mai ample greve după cele din 1888, demonstrațiile de la Berlin care cereau reforma Landtagului prusac^{*5} și perspectiva iminentă ca social-democrații, Partidul Socialist, să devină cel mai mare partid din Reichstag.

Cei doi s-au întâlnit să ia cina pe *Hohenzollern*. Potrivit relatării pe care Wilhelm i-a făcut-o lui Bülow, au fost amândoi de acord că Edward era „cel mai mare nelegiuit și cel mai periculos intrigant din lume”⁷⁶. Țarul, zicea el, era furios din cauza incidentului de la Dogger Bank – și a zis că faptul că Franța nu a sprijinit Germania în această situație era dovada că britanicii se foloseau de Antantă pentru a îndepărta Franța de el⁷⁷. S-a plâns cu amărăciune că regele făcuse Antanta fără să-i spună și lui. Wilhelm a fost de părere că Bertie avea o „mare pasiune de a încheia câte o «mică înțelegere» cu fiecare țară, peste tot”. Potrivit lui Wilhelm, la aceste cuvinte Nikolai a lovit cu pumnul în masă și a zis: „Ei bine, eu pot doar să spun că de la mine nu va obține așa ceva și niciodată în viața mea împotriva Germaniei – îți dau cuvântul meu”. Wilhelm a propus ca ei doi să încheie propria

„mică înțelegere”. „Splendid, sunt într-un acord”, a spus Nikolai. Wilhelm a scos tratatul din buzunar. „Ai vrea să-l semnezi?”, a întrebat el făcând pe timidul. „Da, îl semnez!”, a răspuns Nikolai. „Tu ești singurul prieten al Rusiei pe lumea asta.”⁷⁸ Semnăturile lor i-au avut ca martori pe Heinrich von Tschirschky, ministrul de Externe, și pe Birulov, unul dintre oamenii lui Nikolai, căruia nu i s-a dat voie să vadă ce semna. Wilhelm i-a povestit lui Bülow că, atunci când a pus tocul jos, „o rază de soare a sclipit pe masă prin geamul cabinei... a fost ca și cum bunicul său Wilhelm I și țarul Nikolai I își dăduseră mâna în ceruri și priveau în jos cu satisfacție la nepoții lor”⁷⁹.

Acordul preciza că, dacă una dintre cele două țări era atacată de altă putere europeană, cealaltă îi va veni în ajutor cu toate forțele pe teritoriul Europei. Există o clauză suplimentară potrivit căreia guvernul rus urma să le arate tratatul francezilor și francezii puteau adera la acord. Wilhelm i-a scris după trei zile lui Nikolai că Franța „trebuie să țină minte că s-a însoțit cu tine și că este obligată să doarmă cu tine în pat și până la urmă să-mi ofere și mie câte o îmbrățișare sau un sărut din când în când, dar să nu se strecoare în dormitorul mereu intrigantului și *touche-à-tout* [cel care le bâjbâie pe toate] de pe Insulă” – adică Edward.

Björkö a fost o fantezie a eficienței autocratice. Pe cei doi i-au apropiat sentimentul că pierdeau controlul, frustrarea și eșecul personal, dorința de a se simți eficienți. „24 iulie 1905 este un reper fundamental în politica europeană și întoarce o

nouă filă în istoria lumii”⁸⁰, îi scria Wilhelm pompos lui Nikolai. El s-a întors în Germania sigur că a câștigat o mare victorie, restabilind relațiile ruso-germane, dând o lovitură de grație alianței franco-ruse și eliberând Germania „din groaznică încleștare a Galo-Rusiei”⁸¹. Nu era foarte sigur dacă voia să administreze încă o lovitură zdrobitoare Franței sau să se alieze cu ea, deoarece încă visa la formarea unei uniuni internaționale contra Angliei. Cu timpul, cugeta el, „până și Japonia s-ar putea simți înclinată să se alăture... Asta ar mai domoli ambiția de a se impune și impertinența englezilor”. Cât despre Nikolai, chinuit de nenumăratele dovezi ale propriei ineficacități, nu e greu de înțeles de ce l-a atras tratatul. Acesta i-a permis să simtă că acționa independent de miniștrii săi, că se opunea birocrăției prin hotărâre imperială, că făcea ceva care era posibil să aibă un efect. Mai mult, viața de autocrat era însingurată. Wilhelm era unul dintre foarte puținii care înțelegeau. „Îmi ești ca un frate drag”, i-a spus Wilhelm după aceea. „Voi răspunde întotdeauna sentimentelor tale cu aceeași căldură și cu aceeași intensitate ca tine și poți să mă consideri un prieten de nădejde.”⁸² Totuși, Nikolai trebuie să fi intuit că tratatul nu putea funcționa. În jurnalul său nu a făcut nici o mențiune despre semnarea acestuia, iar odată întors la Sankt-Petersburg, când i l-a arătat lui Lamsdorf, a părut „foarte îngrijorat și chiar stânjenit”⁸³.

Lamsdorf a fost îngrozit de ceea ce se petrecuse la Björkö; a considerat incidentul o încercare grosolană a lui Wilhelm

de a îndepărta Rusia de Franța exact când Franța era cea mai vulnerabilă. La fel ca Serghei Witte, era în favoarea unui acord cu Germania, dar era evident că Franța – silită de amenințările germanilor să ia parte la o conferință asupra Marocului și având încă la tâmplă o armă germană – nu l-ar fi semnat niciodată. Nikolai a încercat să protesteze, spunând că semnase documentul și, prin urmare, acesta trebuia să rămână în vigoare, însă, țara fiind în chinurile revoluției, nu a încercat să-și impună punctul de vedere.

Când kaizerul i-a arătat mândru tratatul lui Bülow, cancelarul a amenințat că-și dă demisia. A spus că Wilhelm adusese modificări la proiectul inițial al tratatului, care îl făceau inutilizabil. Kaizerul limitase obligațiile Germaniei la apărarea Rusiei doar în Europa, nu și în Asia. Cum Bülow făcuse din îmbunătățirea relațiilor cu Rusia unul dintre elementele de bază ale politicii sale, reacția sa a fost neașteptată. Pare foarte probabil că a făcut-o pentru a-l pedepsi pe Wilhelm că acționase din nou fără să-l consulte. Se cam săturase să-l tot țină în frâu pe Wilhelm, plângându-se lui Tirpitz de „nemărginita vanitate”, „lipsa anormală de logică” și „lăudăroșenia neîncetată”⁸⁴ ale acestuia. Mai mult, Eulenburg intrase din nou în grații după ce se retrăsese mai mulți ani, iar Bülow era înfuriat de ideea că era posibil ca fostul lui superior să-i devină rival. Wilhelm a fost uluit de reacția lui Bülow și s-a isterizat. „Să fiu tratat astfel de cel mai bun și mai apropiat prieten pe care îl am... a fost o lovitură atât de cumplită pentru mine, încât am fost dărâmat!”, i-a

scris el lui Bülow, implorându-l să nu-l lase la greu. „N-aș putea să rezist la așa ceva... În dimineața de după demisia dumitale nu îl vei mai găsi pe kaizer în viață... Gândește-te la biata mea soție și la copiii mei.”⁸⁵ Bülow s-a mai îmbunat și a consimțit ca tratatul să fie ratificat. Dar, când rușii au spus că tratatul nu putea fi ratificat, Ministerul de Externe german a lăsat-o baltă și, când Wilhelm a insistat pe lângă Nikolai, aproape plângând, ca tratatul să rămână în vigoare – „Ne-am unit forțele și am semnat *înaintea lui Dumnezeu*, care a auzit jurămintele noastre!”⁸⁶ –, Nikolai a răspuns că tratatul nu putea să intre în vigoare decât dacă era semnat și de Franța. În câteva luni, răspunsurile lui Nikolai la scrisorile lui Wilhelm au început să întârzie tot mai mult, iar Wilhelm îl insulta nestânjenit pe vărul său.

În octombrie 1905 nu exista nici o îndoială că războiul cu Japonia fusese un dezastru fără precedent pentru Rusia. Adusese înfrângere, datorii, umilire și o revoluție totală. Trenurile s-au oprit, fabricile și-au sistat producția, au izbucnit revolte. În Ucraina și Rutenia Albă aveau loc pogromuri odioase. „În Anglia, desigur, presa afirmă că acele dezordini au fost organizate de poliție; îi dau înainte cu minciuna asta gogonată”⁸⁷, scria Nikolai, plin de resentimente. Guvernul pierdea controlul. Serghei Witte, revenit triumfător de la conferința de pace de la Portsmouth după ce reușise să obțină condiții extraordinar de bune pentru Rusia, a fost cel care a redactat proclamația din

octombrie. Aceasta promitea libertăți civile – libertate religioasă, de exprimare, de reuniune, de asociere –, precum și o adunare aleasă prin vot, al cărei consimțământ avea să fie necesar pentru ca legile să intre în vigoare, și sufragiu universal pentru bărbați, deși toate acestea erau obiectul dreptului de veto al țarului. Nicky a ezitat s-o semneze; el voia ca marele duce Nikolai, vărul și comandantul armatei, să înăbușe rebeliunea prin forță, dar acesta a refuzat. „Ori o semnezi, ori mă împușc”⁸⁸, ar fi spus marele duce. „Erau doar două căi”, i-a scris țarul drept justificare mamei sale.

Să găsesc un militar energic și să zdrobesc rebeliunea prin forță... asta ar însemna râuri de sânge și în final am ajunge tot de unde am plecat... Cealaltă cale de ieșire ar fi să acord poporului libertățile civile, libertatea de exprimare și a presei, iar toate legile să fie confirmate de Duma de Stat – asta, desigur, ar însemna o constituție. Witte apăra foarte energic această variantă.

Din toată Rusia au strigat pentru ea, au implorat pentru ea și în jurul meu mulți – foarte mulți – au aceleași păreri... Nu a existat altă cale de ieșire, a trebuit să-mi calc pe inimă și să acord ceea ce cerea toată lumea. Singura mea consolare este că așa a vrut Dumnezeu și că această decizie importantă va scoate Rusia mea iubită din haosul intolerabil în care se află de aproape un an⁸⁹.

Pentru Nikolai proclamația, pe care a semnat-o pe 30

octombrie (17 octombrie după calendarul iulian), a însemnat un eșec total și abandonarea unui drept sacru dobândit prin naștere și vechi de 600 de ani.

*1 Numai marile puteri erau considerate suficient de importante pentru a merita „ambasadori”, țările mai mici se mulțumeau cu „miniștri”.

*2 Situația s-a rezolvat abia când americanii și germanii au început să se plângă că definiția rușilor pentru contrabandă – care s-a dovedit că se referea cam la tot ce se putea pune pe un vapor – era prea flexibilă și că și ei își voiau navele înapoi.

*3 Probabil voia să spună *serment*, cuvântul franțuzesc pentru „jurământ”.

*4 Roosevelt, care, deși nu-l întâlnise niciodată pe Wilhelm, și-a dat seama cum stătea treaba cu el, i-a spus prietenului său, diplomatul britanic Cecil Spring Rice: „Este un coșmar nebunesc să presupună că mă poate folosi în detrimentul oricărei alte națiuni”.

*5 Camera reprezentativă prusacă, având încă un electorat limitat și care asigura un număr egal de locuri aristocraților iuncheri și claselor de jos.

Capitolul 12

Mutații continentale (1906-1908)

Problema cu programele agresive de expansiune imperialistă în locuri îndepărtate este că, atunci când dau greș, urmările se resimt mult mai aproape de casă. Rusia suferise deja consecințele amare ale unui plan imperialist eșuat; acum era rândul Germaniei. Pe la începutul anului 1906 marile puteri s-au reunit în orașul spaniol Algeciras pentru o conferință care își propunea să tranșeze statutul Marocului și încercările Franței de a-l transforma pe ascuns în protectorat francez. Conferința a avut loc deoarece vizita lui Wilhelm la Tanger și amenințările ulterioare ale Germaniei constrânseseră Franța să fie de acord cu organizarea ei – o organizare sub auspicii nu tocmai bune. Și așa avea să se și desfășoare: pentru Germania ceea ce păruse o lovitură de maestru, care dădea în vileag ambițiile imperialiste ale francezilor, le înfrângea și, în același timp, demonstra puterea militară proprie, avea să se încheie cu cea mai mare răsturnare diplomatică de după unificare. În a doua săptămână a conferinței, Germania, dând impresia că

preferă să țină Europa prizonieră prin amenințări cu războiul, părând vădit oportunistă, fiind tăioasă și refuzând propunerile tuturor, și-i îndepărtase pe aproape toți ceilalți delegați. Șeful delegației americane i-a scris președintelui Roosevelt că „purtarea Germaniei” era „meschină și nedemnă de o mare putere”¹. Britanicii, pe care germanii speraseră să-i îndepărteze de francezi, fuseseră de la început de partea Franței, convinși din start că întregul eveniment era o tactică vicleană menită să distrugă Antanta Cordială.

Poziția delegației germane – sau lipsa acesteia – la Algeciras a fost o ilustrare a harababurii ce părea să domnească la vârful guvernului german. Nu era clar ce voiau: un război? Să umilească Franța? Comerț liber? Sau un rol în conducerea guvernului marocan? Ministerul de Externe era confuz. Ministrul de Externe, Oswald von Richthofen, murise cu un an înainte din cauza surmenajului. Succesorul său, Tschirschky, un favorit al lui Wilhelm, era depășit de situație și Bülow îl detesta. Holstein era obosit, frustrat și sătul de vanitatea lui Wilhelm și a lui Bülow – cancelarul părea să-și bazeze instrucțiunile de zi cu zi pe modul cum relata presa europeană despre el. Nimeni nu era încântat să-l vadă iar pe Eulenburg, care aparent îl consilia din nou pe Wilhelm. Singurul punct în care exista consens era că un comportament de mediere ar fi fost un semn de slăbiciune². Poziția Germaniei a împins noul guvern liberal britanic, care obținuse o victorie zdrobitoare la alegerile din ianuarie, direct în brațele Franței. De fapt, noul ministru de

Externe, sir Edward Grey, l-a convocat imediat pe Metternich, ambasadorul german, și i-a spus că, dacă – prin absurd – Germania ar intra în război cu Franța, Marii Britanii i-ar fi foarte greu să stea cu mâinile în sân. Agresivitatea germanilor i-a trimis pe italieni, aliații Germaniei din Tripla Alianță, în tabăra cealaltă. În cele din urmă, i-a silit și pe ruși să treacă în tabăra franceză. Rușii își doriseră cu disperare să nu fie nevoiți să ia partea cuiva la Algeciras, căci în Rusia încă era revoluție și era necesar ca țara să fie în relații bune cu toată lumea. Însă avea nevoie și de un împrumut, pe care francezii, în mod inteligent, au refuzat să-l finalizeze înainte de încheierea conferinței. În februarie 1906, când rușii le-au cerut germanilor să se gândească să mai lase puțin de la ei, astfel încât lucrările conferinței să se poată încheia, Bülow s-a înfuriat și i-a spus ambasadorului rus că, deoarece siliseră Franța să participe, nu mai puteau face nici un compromis. Era „o chestiune de onoare pentru noi și mai ales pentru kaizer”³; rușii, în schimb, erau datori să exercite presiuni asupra francezilor. Totuși, cu ceva mai mult tact și oferta unui împrumut, poate că el ar fi cumpărat sprijinul Germaniei, atât de necesar. Când conferința s-a prelungit până în aprilie, Serghei Witte și Vladimir Lamsdorf au decis că trebuie să sprijine Franța doar ca să se termine odată. Izolată de toți, cu excepția Austriei și a Marocului, Germania a fost nevoită să accepte în final o soluție care îi salva onoarea, prin care se acorda Franței un protectorat nerecunoscut oficial, dar care garanta comerțul liber și

investițiile germane.

Algeciras a fost un adevărat dezastru pentru germani; a fost o umilire publică și a consolidat foarte mult Antanta. Tschirschy s-a văicărit că întreaga Europă se întorsese împotriva germanilor. Cei din țară au fost furioși și dezamăgiți. Presa a dat vina pe Bülow și pe Wilhelm. Mare parte din statul-major german considera că, deoarece Wilhelm și Bülow se feriseră de consecințele logice ale acțiunilor lor, se pierduse o ocazie de a declara război Franței, s-o „liniștească” o dată pentru totdeauna sau măcar să nu se știrbească onoarea Germaniei. Eulenburg i-a spus lui Wilhelm că ar trebui să-l concedieze pe Bülow pentru că gestionase atât de prost situația și a sugerat că Bülow făcuse asta pentru a-l forța pe Wilhelm să stea în banca lui. Destul de convenabil, Bülow a leșinat teatral în Reichstag în toiul unui discurs în care afirma că Germania era la fel de satisfăcută de rezultatul conferinței ca și Franța – cuvintele sale au fost întâmpinate cu râsete batjocoritoare. Nu s-a mai implicat în politică până în octombrie, deși nu înainte de a-l face pe Holstein – care spre sfârșitul conferinței ceruse să trimită trupe în Franța – țapul ispășitor oficial și a-l sili să demisioneze. Holstein, care nu știa cine fusese autorul demiterii sale, l-a învinovățit pe Eulenburg.

Etalându-și perspectiva obișnuită, Wilhelm a spus că întreaga Europă îl trădase – mai ales monarhii, în ciuda „tuturor încercărilor sale de a intra în grațiile lor” – și că era „impardonabil” că Rusia trecuse „în mod nechibzuit de

partea puterilor ostile Germaniei”. Dar, mai mult ca orice, era convins că rezultatul demonstra „mașinațiunile”⁴ unchiului său împotriva lui.

În timpul conferinței Edward îi scrisese lui Wilhelm pentru a-l felicita la împlinirea vârstei de 42 de ani. „Noi suntem – dragul meu William – prieteni atât de vechi și rude foarte apropiate, încât sunt convins că sentimentele de afecțiune care au existat întotdeauna se vor perpetua negreșit, fii sigur că această țară nu a avut niciodată sentimente dușmănoase față de țara ta și că bârfele nefondate și vorbăria prostească pe acest subiect vin de la niște nelegiuiți și nu trebuie să li se dea niciodată ascultare.”⁵ Wilhelm a răspuns: „Întreaga scrisoare degajă așa un aer de amabilitate și de prietenie caldă și înțelegătoare, încât constituie cel mai prețios dar dintre toate pe care le-am primit... misiunea și dorința mea cele mai sincere sunt să păstrez relații pașnice *cu toate țările* și mai ales cu vecinii mei!”⁶. Ambele scrisori, exemple de nesinceritate, demonstau doar cât de mult se antipatizau cei doi bărbați și cât de puține aveau să-și spună unul altuia.

Când Alfonso al XIII-lea, regele Spaniei, a anunțat că se va căsători cu o prințesă britanică în martie, Wilhelm a decis că Edward îi manipulasă pe spanioli, convingându-i să-i sprijine pe francezi la conferință (și el încercase să-l convingă pe Alfonso să se însoare cu o prințesă germană din motive similare). „Toate afurisitele de popoare latine degenerate au devenit instrumente în mâinile Angliei cu scopul de a

combate comerțul german în Mediterana.”⁷ Când Edward s-a dus la Roma, în timpul croazierei sale anuale pe Mediterana, Wilhelm, aflat într-o dispoziție tot mai proastă, aproape isteric, le-a spus celor din suita sa că unchiul lui „acționa în continuare împotriva lui... Toată presa din lume, inclusiv cea din America, fusese deja mobilizată împotriva sa cu bani englezești și era extraordinar câtă animozitate personală dezvăluia atitudinea unchiului său”. Le-a spus: „E diavolul; nu-ți vine să crezi ce diavol e”⁸. Există totuși și un motiv real să se teamă de planurile britanicilor: în februarie, aceștia lansaseră cuirasatul, o navă de război de nouă generație – imensă, blindată și dotată cu tunuri de calibru mare –, în comparație cu care tot ce existase înaintea sa tindea să pară depășit.

Până și personalul lui Wilhelm a considerat Algecirasul o victorie a lui Edward – deși el nu jucase absolut nici un rol. Regele posedă „o cunoaștere clară și pragmatică a oamenilor și faptelor”, scria în jurnal revizorul palatului lui Wilhelm, Robert von Zedlitz-Trützschler. „Împăratul, în schimb, a rămas complet străin de realitățile vieții, iar valoarea purității și virtuții din viața sa privată este, de fapt, diminuată de ipocrizia și onctuozitatea lui fariseică.”⁹

După Algeciras, guvernul german părea să fie tras în două direcții: pe de o parte, erau aceia care acceptau că zăngănitul armelor nu funcționase și că trebuia făcut ceva pentru a dezamorsa tensiunile generate de conferință; iar pe de altă parte, exista sentimentul că Germania nu fusese suficient de

dură, că guvernul dăduse înapoi, temător, din fața consecinței logice a politicii sale – războiul cu Franța. Tschirschy, Metternich – ambasadorul extrem de rațional și de sincer de la Londra – și Eulenburg se aflau în prima tabără; mulți dintre ofițerii germani erau în cealaltă. După 15 ani sub comanda generalului Alfred von Schlieffen, eșalonul superior al armatei, alcătuit dintr-o mică elită a iuncherilor obsedată de propriile privilegii și de superioritate, care se temea de clasele mijlocii și se ferea să se amestece cu acestea, care se opunea cu fermitate socialismului, pe care îl considera degenerat, impregnată de ideile istoricului naționalist Treitschke – care considera Europa un câmp de luptă hobbesian, unde forța era totul și slavii erau inamicii –, accepta activ războiul ca pe o forță care avea să purifice Germania. Wilhelm tocmai îl înlocuise pe Schlieffen, care trecuse în rezervă – numirea a fost în totalitate la discreția sa –, cu Helmuth von Moltke, nepotul mai vârstnicului Moltke, cel ce obținuse victoriile prusace din anii 1860. În cadrul armatei Moltke a fost considerat o alegere controversată: nu îndeajuns de dur și un pic cam prea artist – cânta la violoncel, îi plăcea să picteze și citea Goethe. În alte privințe, era cu desăvârșire un produs al lumii solipsiste a statului-major al armatei germane, diferit doar prin faptul că nu privea cu bucurie războiul european, pe care îl considera inevitabil. Îi spusese lui Wilhelm că acest război avea să fie de proporții apocaliptice și că până și învingătorul urma să iasă epuizat din el. Însă, cu cât avea să vină mai repede, cu

atât era mai bine și Germania urma să fie probabil nevoită să atace prima. Kaizerul îi spusese că era întru totul de acord. Este greu să nu ai impresia că fatalismul sumbru al lui Moltke i se părea lui Wilhelm mai degrabă înviorător; îl făcea să se simtă și el serios și fatalist.

Însă, deși Wilhelm folosea o retorică violentă, în realitate era confuz, la fel ca și cea mai mare parte a țării, inclusiv guvernul și presa, prins între cei care tindeau să negocieze și partizanii războiului: înverșunat de dezamăgit, oscilând între dorința de a avea relații mai bune cu restul Europei și un sentiment latent că, dacă ar risca un pic mai mult, ar obține ceea ce voiau. „În adâncul inimii lui, este adevărat că împăratul nu vrea să intre în război, deoarece știe foarte bine cât de mare ar fi criza, însă vrea mereu să realizeze lucruri mărețe cu cel mai mic efort și să câștige lauri fără pericol... nu se învață niciodată minte; se amăgește singur și e amăgit și de alții”¹⁰, scria Zedlitz-Trützschler, aproape cu regret.

În vara anului 1906 limbajul moderației a revenit treptat în relațiile externe. Noul ministru de Externe britanic, sir Edward Grey, l-a asigurat pe Metternich că nu voia un conflict cu Germania și s-a făcut o încercare de îndreptare a relației dintre Edward și Wilhelm, despre care toată lumea știa că este atât de proastă, încât în revista germană *Lustige Blätter* a apărut în august 1906 o caricatură ce îl înfățișa pe Edward studiind o hartă a Europei, încercând să găsească o rută care să-l ducă la Marienbad fără să-l vadă pe Wilhelm și dând peste Berlin. „Sunt sigur că n-o să-l găsesc acolo.” S-a

stabilit ca ei să se întâlnească la mijlocul lunii august, în stațiunea germană Homburg, când Edward era în drum spre Marienbad.

Nici unul dintre ei nu aștepta cu nerăbdare evenimentul. „Întâlnirile cu Edward nu au o valoare durabilă, deoarece este un om invidios”¹¹, a consemnat Wilhelm. Edward a bombănit că Wilhelm avea să-i facă inevitabil cine știe ce surpriză groaznică. Kaizerul și-a petrecut mare parte a timpului necăjindu-l pe Lascelles și râzând de cea mai recentă conferință de pace de la Haga. A spus că nu are „nici cea mai mică intenție de a reduce armamentul Germaniei în vreun fel și era foarte convins că dacă ar face-o ar însemna război cu o putere europeană”. După prânz, l-a dus pe Edward să-i arate cea mai nouă pasiune a sa, un fort roman pe care îl „excavase” și îl reconstruise la Saalberg. Posibil din cauză că Edward nu a avut chef să discute „subiecte dificile” cu Wilhelm, precum politica, s-a spus că vizita ar fi decurs bine. Însă Fritz Ponsonby a simțit că „atmosfera era încărcată”¹². (În vara următoare, în 1907, kaizerul a desfășurat 50.000 de soldați într-o trecere în revistă de trei ore, care l-a făcut pe Edward să tânjească posac după prânzul lui. Din nou, cei doi au evitat cu foarte mare grijă toate referirile la chestiuni politice.) O vizită scurtă nu a putut să alunge convingerea crescândă din Germania că Edward era prima linie a politicii externe britanice, hotărât să împresoare Germania – o reluare a vechii temeri că erau vulnerabili în mijlocul câmpiei central-europene. Acum, la

fiecare vizită a lui Edward pe continent, presa germană afirma că el negocia un nou acord secret. Când s-a întâlnit cu regele Italiei la Roma, în primăvara anului 1907, *Neue Freie Presse* a scris:

Cine nu are impresia că se desfășoară un duel diplomatic între Anglia și Germania în văzul lumii? Regele Angliei este însă foarte serios cu privire la duel și nu se mai teme să pară că pune în balanță toată influența personalității sale ori de câte ori e vorba despre obstrucționarea țelurilor politicii germane... lumea se întreabă deja pretutindeni: care este semnificația acestei continue trude politice, desfășurată cu nechibzuință fățișă, al cărei obiectiv este să formeze un cerc strâns în jurul Germaniei?¹³

Un alt ziar german l-a numit pe Edward un „Napoleon al secolului XX”, care se folosea de diplomație, nu de arme pentru a subjuga Germania. După vizita sa în Germania din 1907, când și-a continuat periplul, ducându-se apoi să-l vadă pe Franz Joseph, la curtea de la Berlin a început să circule zvonul că Edward încerca acum să îndepărteze Austria de Germania.

De cele mai multe ori Edward nu făcea deloc politică, dar au existat și ocazii când a încurajat confuzia. Imediat după întâlnirea cu Wilhelm, în 1907, a fost văzut la Marienbad cu premierul francez Georges Clemenceau, iar apoi cu ministrul

de Externe rus. Mai mult, regele se afișase cu personalități publice britanice cu vederi antigermane pe care și le exprimau deschis, precum amiralul Jackie Fisher, care avea prostul obicei de a cere atacuri preventive împotriva flotei germane, sir Charles Hardinge și lordul Esher, care făceau parte din Comitetul de Apărare Imperială, instituția însărcinată cu definirea strategiei militare. După Algeciras, Esher consemnase în jurnalul său: „*L’Allemagne, c’est l’Ennemie* și nu încapă nici o îndoială cu privire la acest subiect. Intenționează să aibă o flotă puternică și să ne scoată din teren din punct de vedere comercial înainte să mai treacă zece ani”¹⁴. Aceștia nu priveau războiul cu entuziasmul unora dintre membrii statului-major german, însă chiar considerau Germania o amenințare ce trebuia contracarată energic.

Sir Edward Grey nu a făcut nimic pentru a înlătura impresia că Edward are influență sau că Marea Britanie devenea tot mai neîncrezătoare față de Germania. Un aristocrat din Northumberland, timid, ascetic, foarte muncitor, în vârstă de 44 de ani, ale cărui principale pasiuni erau ornitologia și pescuitul, el ura să călătorească în străinătate, chiar mai mult decât Lansdowne, și nu vorbea nici o limbă străină. Era bucuros să facă regele vizitele, în timp ce el se lupta cu teancurile de hârtii de la Ministerul de Externe, și asta deoarece, în ultimă instanță, nu credea că vizitele chiar contau. După Algeciras, a scris: „Germania este cel mai mare dușman și cel mai mare pericol pentru noi...”

Majoritatea [germanilor] ne detestă atât de tare, încât prietenia Împăratului lor sau a Curții nu ne poate fi cu adevărat de folos”. În unele privințe, avea dreptate – Edward nu făcea politică și antipatia germanilor față de Marea Britanie se răspândise mult dincolo de curte –, însă călătoriile regelui au contribuit la concentrarea anxietății germanilor față de Marea Britanie. Grey, în schimb, considerase Algecirasul o încercare deliberată a nemților de a sabota Antanta și nu avea încredere în Germania. La începutul anilor 1890, pe când era un tânăr ministru, avusese experiența directă a tentativelor Ministerului de Externe german de a smulge avantaje prin amenințări. Personalul lui era de acord cu el. În 1907 expertul pe Germania al ministerului, Eyre Crowe, a scris un raport despre Germania, conchizând că aceasta „țintea deliberat instituirea unei hegemonii germane mai întâi în Europa și apoi în lume”¹⁵. În timpul conferinței de la Algeciras Grey luase decizia foarte importantă de a da curs unor negocieri confidențiale între francezi și militarii britanici cu privire la modalitatea în care armata britanică ar fi putut ajuta Franța dacă aceasta era atacată de Germania. Numai premierul liberal Henry Campbell-Bannerman, alt ministru și regele au fost informați despre asta. Grey a impus condiția ca Marea Britanie să nu intervină automat dacă Germania ataca Franța, deoarece s-a gândit că aceasta ar fi putut să-i încurajeze pe francezi să instige chiar ei un conflict. Lui Edward nu i-a plăcut toată secretoșenia asta; Campbell-Bannerman își făcea griji că

discuțiile vor genera impresia de obligație față de Franța – așa cum s-a și întâmplat. A fost o problemă cu care Grey avea să se lupte tot restul vieții. Peste ani, a recunoscut: „Dacă aveam mai multă experiență, poate că mi-aș fi exprimat acea neliniște”¹⁶.

În anul 1906 guvernul rus încă se lupta să înăbușe revoluția. Făcea asta folosind, după cum i-a spus regelui Edward diplomatul britanic Cecil Spring Rice, „cele mai violente și mai lipsite de scrupule metode”¹⁷, inclusiv încurajând grupările de extremă dreapta să-i atace pe revoluționarii stângiști și exploatând antisemitismul ca mod de a-i ralia pe „rușii patrioți” – au avut loc 690 de pogromuri în două săptămâni după ce a fost făcută publică proclamația din octombrie¹⁸. Cel mai groaznic, de la Odessa, a fost încurajat prin broșuri plătite de guvern și tipărite de poliția locală. Nikolai, care căuta să justifice pogromurile cu un amestec de orbire încăpățânată și naivitate, i-a spus mamei sale că acestea erau rezultatul „unei întregi mase de oameni loiali care își fac brusc simțită prezența... nouă zecimi dintre cei care creează necazuri sunt evrei și toată mânia oamenilor s-a întors împotriva lor. De asta s-au întâmplat pogromurile. Este uimitor cum au avut loc simultan în toate orașele din Rusia și Siberia”¹⁹.

Când guvernul a redobândit controlul, Nikolai s-a așteptat ca Rusia să redevină așa cum fusese înainte. A înțeles extrem de greșit ceea ce se întâmplase. Revoluția stârnise o sete de

democrație și reprezentare ce nu putea fi negată. Însă țarul nu avea cum să vadă dorința arzătoare și entuziasmul politic al supușilor săi care tocmai primiseră drept de vot. Se izolase atât de tare la Țarskoe Selo, ca într-un glob de sticlă, încât acum avea și mai puțin habar de ceea ce se petrecea decât înainte de revoluție. Personalul și cei din anturajul său – cea mai conservatoare enclavă din țară – erau complet incapabili să-i descrie ostilitatea generalizată față de regim, care se accentuase în toate clasele și regiunile. Iar izolarea lui nu făcea decât să-i intensifice tendința de a respinge pe oricine îi dădea vești pe care nu voia să le audă sau încerca să-l convingă să facă lucruri pe care nu voia să le facă. I-a spus mamei sale că el și Alix erau „adevărați prizonieri”²⁰ acolo, dar, așa cum scria în aprilie 1906 Cecil Spring Rice, însărcinatul cu afaceri de la ambasada britanică și unul dintre cei mai perspicace observatori britanici, „Împăratul este cât se poate de fericit la Țarskoe Selo, unde duce viața care i se potrivește cel mai bine, jucându-se cu copiii săi și văzându-i doar pe oamenii pe care dorește să-i vadă”²¹. După cum nota ambasadorul britanic la începutul anului 1907, „contactele personale cu Curtea sunt extrem de rare, cu mult mai rare decât în orice altă țară”²². După un an și jumătate de când era în funcție, el îl întâlnește pe țar doar de trei ori. În timp ce presa rusă, care tocmai devenise liberă, era plină de articole despre revolte pe nave, ciocniri între poliție și mulțime, execuții în masă și demonstrații uriașe, jurnalul țarului menționa starea vremii, plimbările sale, inspecții ale

trupelor și cina cu familia.

În săptămânile de după proclamația din octombrie, când revoltele nu se mai opreau, tot ce a înțeles Nikolai a fost că proclamația nu contase; bănuia că autocrația nu se aflase cu adevărat în pericol și că nu ar fi trebuit să semneze anularea ei. A început să-i poarte pică lui Serghei Witte pentru că îl silise să accepte o constituție. Vechea invidie pe puterile și prerogativele acestuia a reînviat. Nici nu era greu să-l critice pe Witte: era un om dificil, tăios, își făcea dușmani cu ușurință și în nici un caz nu avea mereu succes. „Nu am mai văzut niciodată un om atât de cameleonic”, scria Nikolai în 1906. „Acesta este, firește, motivul pentru care nimeni nu se mai încrede în el. Este absolut discreditat în ochii tuturor, cu excepția, poate, a evreilor din străinătate.”²³ Când Witte s-a întors în Rusia triumfător după conferința de la Algeciras, în aprilie 1906, după ce negociase un împrumut foarte mare din partea francezilor – cel mai mare din istoria Rusiei – pentru a menține guvernarea pe linia de plutire, Nikolai l-a concediat. Lamsdorf a demisionat după câteva zile, epuizat și temându-se de noua constituție. Avea să moară în anul următor.

Nici lui Alix nu îi era dor de lumea exterioară. Ea a construit coconul familiei, petrecându-și zilele în salonașul ei mov, cu pereții ticsiți cu icoane și fotografii de familie, înconjurată de copiii săi și de puținii oameni pe care îi considera aliații ei. Nașterea lui Aleksei o îmbătrânise, iar sănătatea ei părea și mai șubredă. Era permanent epuizată, se plângea de năduf, iar buzele i se învinețeau cu o viteză

alarmantă, însă nimeni nu putea diagnostica ce anume era în neregulă. Medicul familiei imperiale, Botkin, pare să fi considerat că simptomele erau psihosomatice – le-a numit „isterie progresivă”²⁴. Împărăteasa nu mai participa aproape deloc la viața publică, iar când își făcea apariția, era întotdeauna evident că nu se simțea deloc confortabil, nici fizic, nici psihic. Până în 1906 legăturile oficiale cu Sankt-Petersburgul și înalta societate slăbiseră din ce în ce mai mult. Sezonul de iarnă, cu balurile sale imperiale și recepțiile oficiale, fusese anulat în 1904 din cauza războiului, iar cuplul regal nu vedea nici un motiv să-l reia. Olga, sora lui Nikolai, era îngrijorată de aversiunea pe care izolarea lor o stârnea în capitală. Însă Nicky și Alix păreau la fel de hotărâți să îndepărteze și rudele. Minnie se plângea că Alix făcea tot mai puține eforturi să o vadă și că Nikolai nici nu o mai asculta. Xenia, sora lui Nikolai, care se considera o aliată loială a lui Alix, a fost foarte supărată când împărăteasa a sugerat că ea și Sandro fugiseră din țară în timpul revoluției – fuseseră în Franța. „Numai cei care au fost aici știu cu adevărat cum a fost”, a spus împărăteasa cu subînțeles. „Eu am tăcut, dar m-a apucat durerea de cap”²⁵, scria Xenia. Când Mișa, fratele lui Nikolai, s-a îndrăgostit de o femeie de rând, țarul a poruncit ca fata să fie arestată în timp ce încerca să părăsească țara, pentru a-i împiedica să se căsătorească. Și i-a exilat pe doi dintre verii săi primari pentru că se căsătoriseră cu persoane nepotrivite, după părerea lui.

Familia a fost îndepărtată din cauza predilecției lui Alix

de a se înconjura de vindecători care foloseau puterea credinței și de oameni care pretindeau că fac minuni. Înalta societate din Sankt-Petersburg, asemenea multor capitale din Europa, era cuprinsă de o modă a harismei, misticismului și ocultului. Cufundându-se tot mai mult și mai profund în misticismul Bisericii ruse, Alix era extrem de influențabilă. În 1900, disperată să aibă un fiu, îi fusese prezentat un așa-zis vindecător care folosea puterea credinței pe nume M. Philippe, care i-a promis un moștenitor. Pentru o vreme, spre dezaprobarea lui Minnie, acesta fusese mereu prin preajmă, până în 1902, când Alix nu a născut un fiu, după care el a căzut în dizgrație. „Mai mult Alicky decât Nikolai se află sub influența acestui om îngrozitor”, îi relatase May lui George. „Mătușa Minnie e disperată.”²⁶ Și mai îngrijorător, el a fost înlocuit în 1905 cu Grigori Rasputin.

Rasputin era un așa-zis „stareț” (un om sfânt și un vindecător care folosea puterea credinței), un țăran din Siberia, care făcuse vâlvă la Sankt-Petersburg. Faimos pentru ochii lui de un albastru pal, hipnotizanți, el pretindea că e un păcătos îndreptat – numele *Rasputin* înseamnă „depravat” – care fusese binecuvântat de Dumnezeu și putea să facă minuni. Explicația pentru relația apropiată a lui Rasputin cu familia imperială era că el părea să mai aline hemofilia lui Aleksei. Este posibil ca printr-o formă ușoară de hipnoză să-l fi calmat pe țarevici. Indiferent ce făcea, în mai multe rânduri faptul că se afla în preajma lui Aleksei a părut să aibă ca efect recuperări miraculoase – umflăturile

chinuitoare se retrăgeau, sângerarea internă se oprea. El a câștigat și mai mult încrederea cuplului imperial prezentându-se așa cum credeau ei că este un țăran simplu, expansiv, pios, cu suflet ales, adevărată sare a pământului. Nikolai spunea că Rasputin îl făcea să se simtă liniștit. Alix îl numea „Prietenul Nostru” și a hotărât că fusese trimis de Dumnezeu să-i ajute. Amândoi refuzau totuși să explice oricui altcuiva în afară de un cerc foarte restrâns de ce era important Rasputin pentru ei – ar fi însemnat să dezvăluie adevărul despre hemofilia lui Aleksei.

Când nu se afla în preajma familiei imperiale, Rasputin era cu totul altă persoană: manipulator, necioplit, despot, înconjurat de o adunătură pestriță de trepăduși și paraziți. Descrierile întâlnirilor cu el evocă un om agresiv de insinuant, care își bombarda victimele cu un tir de întrebări extrem de intime. Dată fiind poziția sa pe lângă familia imperială, toată lumea se simțea obligată să-l asculte. Însă, pentru moment, reputația lui se limita la familia regală și la slujitorii acesteia.

Când Nikolai și curtea lui s-au întâlnit prima oară cu membrii celei dintâi adunări reprezentative a Rusiei alese prin vot, Duma, pe 27 aprilie după calendarul rusesc, în Sala Sf. Gheorghe a Palatului de Iarnă, au considerat că aceasta era o înfrângere cumplită, o opoziție care trebuia contracarată. Lui Nikolai membrii Dumei îi aminteau că nu reușise să apere 300 de ani de tradiție sacră. Șeful curții imperiale, contele Friedrichs, spunea: „Îți dădeau impresia că

sunt o bandă de criminali care așteaptă semnalul pentru a se arunca la gâtul miniștrilor. Ce chipuri haine! Nu mai pun niciodată piciorul printre oamenii ăia!”²⁷. Xenia a scris despre „fețele respingătoare și expresiile insolente”²⁸ ale acestora. De fapt, deși printre ei erau și unii radicali furioși, mulți dintre noii membri aleși făceau parte din cercurile conducătoare tradiționale și nu aveau nici o dorință să desființeze monarhia. Tatăl lui Vladimir Nabokov, de pildă, era un moșier a cărui familie se afla în slujba țarilor de multe secole^{*1 29}. El ajunsese la convingerea că guvernul abdicase, în mod cinic, de la îndatoririle sale. Ceea ce i-a șocat cel mai mult pe cei din grupul regal a fost lipsa de deferență servilă a Dumei. „Ne priveau ca pe niște dușmani și nu m-am putut împiedica să nu mă uit la anumite chipuri, atât de mult păreau să reflecte o ură de neînțeleasă față de noi toți”³⁰, i-a scris Nikolai mamei lui. Câteva luni mai târziu soțul Xeniei, Sandro, a avut aceeași reacție de uimire când a fost luat pentru scurt timp ostatic de „proprii” marinari, în timpul unei revolte. Crezuse că ei îl iubeau. „Mă simțeam foarte mândru să fiu considerat prietenul și confidentul lor. Ostatic! M-am temut că o să leșin!”³¹

Această înșelare a așteptărilor de deferență, loialitate și dragoste din partea claselor de jos nu se limita în nici un caz la Rusia. Democrația făcuse un pas mare în toată Europa, iar elitele aristocratice începeau să realizeze, fără tragere de inimă, că își pierdeau autoritatea și că nu fuseseră privite cu admirație nemărginită de clasele de jos. Aceeași surpriză

perplexă (ca să nu spunem naivitate enervantă) a fost și reacția lui George Wyndham, secretarul de stat pentru Irlanda din guvernul britanic conservator din perioada 1902-1906 și membru al grupului politic, aristocratic și intelectual numit „Sufletele”, când și-a pierdut poziția, după eliminarea conservatorilor la alegerile din ianuarie 1906. El crezuse că înainte câștigase „pentru că muncitorii mă iubesc, pur și simplu pentru că ne simpatizam reciproc și iubim tradițiile trecutului și gloria viitorului”³².

În Marea Britanie alegerile generale din 1906 au dat o lovitură de grație acestui gen de supoziții. Colegul lui Wyndham din grupul monden „Sufletele”, Arthur Balfour, a descris alegerile, oarecum melodramatic, deși adevărat, ca parte a acelorași convulsii care provocaseră „masacrele de la Sankt-Petersburg, revoltele de la Viena și procesiunile socialiste de la Berlin”³³. După 12 ani la guvernare, conservatorii erau o forță epuizată. Poate că era surprinzător că un partid care se baza așa de mult pe privilegiile rezistase atâta vreme, deși, așa cum au învățat guvernele de atunci încoace, îi poți face pe alegători să voteze împotriva intereselor lor economice dacă ești capabil să găsești ceva suficient de puternic cu care să le parezi – religia, o ură puternică, o aspirație colectivă (deși nerealistă). Conservatorii rămăseseră la putere cu puțin paternalism aristocratic judicios, deoarece țara devenise mai bogată și fiindcă ei întreținuseră entuziasmul față de imperiu. Acum, ei își îndepărtaseră însă electoratul cu un război prost, o serie

de scandaluri coloniale și legi restrictive privind relațiile de muncă și nu avea mai nimic de oferit în afară de sprijinirea nechibzuită a privilegiilor de dragul privilegiilor. Liberalii au învins cu o majoritate covârșitoare de voturi și oligarhia aristocrată a pierdut controlul guvernului britanic.

În noul guvern liberal mai erau câțiva aristocrați – sir Edward Grey, Winston Churchill și noul premier, sir Henry Campbell-Bannerman, care își făcea vacanțele la Marienbad cu regele –, dar după 12 ani în sălbăticie era un animal diferit față de partidul aristocratic de la începutul anilor 1890. Noii săi parlamentari proveneau preponderent din clasa mijlocie, iar vedetele sale în ascensiune recunoscute erau Herbert Asquith, care provenea clar din clasa de mijloc, și David Lloyd George, care era uimitor de charismatic, spiritual, inteligent și, ocazional, lipsit de scrupule și care crescuse într-o familie săracă din Țara Galilor. Mai mult, guvernul avea planuri radicale de a schimba viața muncitorilor prin asigurări de sănătate și pensii. Mai erau și 29 de noi parlamentari din Partidul Laburist Independent. „Vechea idee conform căreia Camera Comunelor era o adunare de gentlemen a dispărut”³⁴, scria lordul Esher cu tristețe. Când Asquith a devenit prim-ministru, în 1908, i s-a părut de la sine înțeles ca toți șefii ministerelor importante să fie din Camera Comunelor, nu din Camera Lorzilor, deoarece cabinetul era răspunzător în fața electoratului, nu a aristocrației^{*2}. În administrația anterioară, mulți dintre membrii cabinetului nici măcar nu candidaseră la alegeri.

Aristocrația politică conservatoare, la fel ca în Germania și în Rusia, nu era pregătită să admită că îi cam trecuse vremea. „Marele partid unionist^{*3} ar trebui să controleze încă, indiferent dacă e la putere sau în opoziție, destinele acestui măreț imperiu”³⁵, declara Arthur Balfour după înfrângerea în alegeri. În Camera Lorzilor, unde dețineau majoritatea, conservatorii au început deliberat să blocheze legislația liberală. Nu a trecut mult până când Lloyd George, care, împreună cu Herbert Asquith, schița noile planuri pentru asigurări de sănătate și pensii ce aveau să pună temelile sistemului de ajutor social, întreba „dacă țara avea să fie condusă de rege și egali săi sau de rege și poporul său”³⁶. Neobosit exponent al luptei de clasă, Lloyd George spunea tare și răspicat: „În toată istoria nouă zecimi dintre oameni au măcinat porumb pentru zecimea rămasă, au fost plătiți cu pleavă și li s-a poruncit să-i mulțumească lui Dumnezeu că au pleava”³⁷. Edward, căruia în tinerețe îi plăcuse să spună că omul de stat francez Léon Gambetta aproape că îl convertise la republicanism, detesta retorica lui Lloyd George, considerând că avea potențialul periculos de a crea dezbinare. Knollys, secretarul personal al regelui, a început curând să se plângă de faptul că Lloyd George încalcă „bunul-gust și buna-cuviință” și să ceară ca acesta să nu amestece numele monarhului în „tiradele sale violente”³⁸.

La exterior, relația lui Edward cu noul guvern era, în unele privințe, mai bună decât cea pe care o avusese cu conservatorii. Existau domenii în care erau de acord –

reforme din armată și marina militară, scopurile politicii externe –, iar Knollys, de multă vreme un susținător al liberalilor, avea relații bune în partid. Însă el deplângea frecvența încălcare de către aceștia a regulilor modei, ideile lor foarte moderne despre sufragiul femeilor, noua cultură a francheței și obiceiurile lor plebee. Edward i-a mărturisit discret fiului său că Winston Churchill era „mai mult un bădăran cu funcție decât un membru al opoziției”³⁹. Herbert Asquith era „deplorabil de comun, ca să nu zic vulgar!”⁴⁰. George, care avea tot mai mult reputația că este lipsit de tact, i-a spus lui Churchill că Asquith nu era „un gentleman adevărat”⁴¹ – comentariu pe care Churchill l-a transmis grijuliu mai departe. Asquith privea cererile regelui de a fi consultat cu privire la deciziile cabinetului cu o superioritate abia reținută. „Oamenii ăștia nu au nici un drept să se amestece în nici un fel în deliberările noastre”⁴², zicea el – deși a afirmat că îl considera perspicace pe rege.

Din Birmania, unde se afla la vânătoare de tigri, George, care era un conservator tradițional, a scris după alegerile din 1906: „Văd că un mare număr de membri ai Partidului Laburist au revenit, ceea ce e un semn cam periculos, dar sper că nu sunt cu toții socialiști”. Curând a început să-l deteste de-a binelea pe Lloyd George și să-și exprime nestânjenit sentimentele. După ce a fost martor la una dintre tiradele prințului împotriva galezului, scriitorul Edmund Gosse l-a descris drept un „om mare cu minte de școlar, gălăgios și prostănac, care nu pierde nici o ocazie să

vorbească de rău guvernul”⁴³. Când a devenit rege, George i-a spus chiar secretarului permanent al lui Lloyd George că nu-și imaginează „cum de poți să-l slujești în continuare pe afurisitul ăla de Lloyd George”⁴⁴.

Diferența dintre Marea Britanie și Rusia era că instituțiile politice îl obligau pe George să se întâlnească cu Lloyd George și să fie politicos. În Rusia, Nikolai, având acum un împrumut consistent acordat de francezi, putea să refuze să coopereze cu Duma și să nu aprobe deciziile acesteia. El i-a respins solicitările de amnistieri și reîmpărțirea pământului, i-a ignorat programul de reformă și a dizolvat-o în iulie 1906. I-a băgat la închisoare pe acei membri ai Dumei care au protestat și a modificat condițiile sufragiului, astfel încât dumele ulterioare să fie mai conservatoare și mai respectuoase. Însă, oricât de conservatoare au devenit, dumele au insistat mereu să aibă un cuvânt de spus în guvernarea țării. Nikolai a continuat să le respingă și să le dizolve. „Trebuie lăsate să facă ceva în mod vădit prostesc sau rău și apoi – pac! – au dispărut!”⁴⁵, i-a spus el mamei lui.

Pentru Rusia, consecințele dezastruoase ale încercărilor ei de a-și dovedi destinul evident în Orient au fost nu doar o revoluție înăbușită cu greu, ci și necesitatea umilitoare de a merge cu căciula în mână la Marea Britanie și de a accepta o convenție anglo-rusă, mișcare ce a dat peste cap 50 de ani de politică externă și de visuri imperialiste. Guvernul britanic propusese o Antantă încă de la sfârșitul Războiului Ruso-

Japonez, în 1905. Rușii se prefăcuseră că sunt de acord, dar pastila aproape că era prea amară pentru a fi înghițită. Există încă o nemulțumire enormă față de rolul Marii Britanii în război. Armata rusă, mai ales, ura ideea oricărei reconcilierii cu Marea Britanie sau orice limitare a expansiunii teritoriale în Asia. Curtea rusească înclina în continuare, instinctiv, spre Germania. Acordul a fost încheiat într-un final deoarece rușii aveau nevoie de el, francezii – care își țineau strânse baierile pungii – îl voiau, iar noul ministru de Externe rus, contele Aleksandr Izvolski, diplomatul care se făcuse remarcat de Edward la Copenhaga și care l-a înlocuit pe Lamsdorf în 1906, a insistat ca acesta să se finalizeze. A argumentat că Rusia era atât de vulnerabilă, încât trebuiau eliminate toate motivele de conflict extern. Nu se întrevedeau alte aventuri asiatice, așa că era vital ca influența și poziția Rusiei în Asia să fie asigurate împotriva unor atacuri viitoare, inclusiv ale britanicilor.

Chiar și așa, negocierile confidențiale au fost complicate, iar de mai multe ori simpla povară a diferenței ideologice a părut pe punctul de a le submina. În iulie 1906 o delegație de membri ai Dumei a mers la Londra pentru conferința interparlamentară și a fost întâmpinată cu un mesaj special din partea regelui Edward. În ajunul conferinței a sosit însă vestea că Nikolai dizolvase Duma. Premierul, Henry Campbell-Bannerman, trebuia să țină discursul de deschidere a lucrărilor conferinței. El a afirmat, nu fără temeii, că nu putea să ia cuvântul la o conferință despre democrația

parlamentară și să ignore gestul țarului. La finalul discursului său a spus: *La Douma est morte! Vive la Douma!*⁴⁶ – „Duma a murit! Trăiască Duma!” Cuvintele acestea au stârnit un val de ovații printre participanții la conferință și o plângere oficială din partea ambasadorului rus, contele Benkendorf. Grey a refuzat să-și ceară scuze și negocierile s-au împotmolit. Apoi, în septembrie 1906, câțiva parlamentari liberali mai puțin importanți au decis să facă o vizită în Rusia pentru a sprijini Duma dizolvată. Nikolai a fost foarte ofensat. „O delegație grotescă vine din Anglia... Unchiul Bertie ne-a informat că le pare foarte, foarte rău, dar că nu au putut să facă nimic pentru a împiedica venirea acesteia. Faimoasa lor «libertate», desigur! Cât de furioși ar fi dacă o delegație de la noi ar merge la irlandezi să le ureze succes în lupta împotriva guvernului lor!”⁴⁷. Grey a reușit să convingă grupul să nu meargă în Rusia. Izvolski i-a transmis mulțumiri și a spus că așa fuseseră evitate numeroase situații jenante, deoarece vizitatorii ar fi fost în mod cert împiedicați să călătorească⁴⁸. După aceea, cu doar două luni înainte să se semneze convenția, ambasadorul britanic a fost convocat la Londra pe fondul unor zvonuri că rușii sistau totul.

Convenția anglo-rusă a fost semnată în cele din urmă în august 1907 și făcută publică în septembrie, nefiind întâmpinată tocmai cu entuziasm. Serghei Witte, care se retrăsese din viața politică, a numit-o „un triumf al diplomației britanice”⁴⁹. Grey, în schimb, s-a pomenit silit să joace rolul de apărător al guvernului rus, minimalizând niște

vești neplăcute. „Despotismul rus contravenea idealurilor britanice și în Rusia se întâmpla mereu câte ceva care risipea simpatia sau stârnea indignarea britanicilor”⁵⁰, scria el. Convenția stabilea frontiere și sfere de influență în Afganistan, Tibet și China, iar Persia era împărțită în trei, rușii primind treimea de nord, britanicii pe cea de sud, iar șahul și cei din Majlis, adunarea democratică, erau prinși la mijloc. Britanicii au recunoscut neoficial că nu se mai simțeau obligați să blocheze influența Rusiei în Balcani și au consimțit să se gândească serios la posibilitatea de a sprijini deschiderea strâmătorii Bosfor pentru vasele rusești. În Rusia mai erau o grămadă de oameni care detestau ideea că expansiunea Rusiei în Asia putea fi limitată. În Anglia, parlamentarii liberali mai puțin importanți și membrii Partidului Laburist erau furioși că Marea Britanie încheiase un tratat cu un regim ca al Rusiei. Între negociatori exista o nepotrivire de intenții atent mascată: rușii credeau că, în principal, convenția avea ca scop asigurarea frontierelor lor asiatice, în timp ce Grey și Ministerul de Externe britanic o vedeau în termeni de politică europeană. „Ea va completa și va întări Antanta cu Franța și va crește foarte mult confortul și puterea poziției noastre”⁵¹, scria Grey. Nu așa o priveau și rușii. Ei nu voiau să îndepărteze pe nimeni, mai ales pe germani. Însă, când Izvolski a început negocierile pentru un acord cu germanii, în toamna anului 1907, cu privire la controlul asupra Mării Baltice și sir Edward Grey a aflat, acesta din urmă s-a înfuriat; lui Izvolski i s-a dat o lecție

despre cât de dificil avea să fie de menținut un curs echilibrat într-o Europă din ce în ce mai polarizată.

În mod previzibil, germanii au atribuit convenția activității politice a lui Edward. O cunoștință germană a unei aristocrate de origine engleză, Daisy, prințesa de Pless, i-a spus că el îi întrebuse pe cunoscuții săi ruși dacă acum se rugau la iconițe cu Edward⁵². În ziua în care convenția a fost făcută publică, unul dintre miniștrii lui Wilhelm cu cele mai lungi mandate a scris că aceasta era în mod clar rezultatul faptului că ambele țări se temeau de „armata germană, marina germană, simțul afacerilor și potențialul poporului german ca întreg”. Lângă această observație kaizerul a notat că Izvolski „a fost mereu un angloman, iar acum mai mult ca oricând” și că ambele țări erau în mod evident „împotriva națiunii noastre în ansamblu”⁵³. În Marea Britanie, unii, precum jurnalistul W.T. Stead și David Lloyd George, începeau să se întrebe dacă regele și „gașca lui Hardinge”⁵⁴, departe de a asigura pacea în Europa, nu cumva prejudiciau de fapt relațiile cu Germania.

De fapt, rolul lui Edward în încheierea convenției a fost foarte limitat. El și George i-au mai trimis ocazional scrisori lui Nikolai. (La sfârșitul anului 1907, George îi scria vărului său: „Ce mult a trecut de când nu ne-am văzut, mă gândesc adesea la tine, dragă Nicky – sunt sigur că știi că eu nu mă voi schimba niciodată și rămân mereu același cu vechii mei prieteni. Nădăjduiesc că Duma ta va funcționa mai bine decât ultimele două și că țara se va liniști treptat și îți va provoca

mai puține probleme și îngrijorări decât în acești ultimi câțiva ani!”⁵⁵.) Regele le-a fermecat pe surorile lui Nikolai și pe Sandro, cu care s-a întâlnit la Biarritz în primăvara anului 1907, fapt care e posibil să-l fi făcut pe Nikolai să accepte ideea – deși țarul nu mai era la fel de apropiat de ei ca până atunci. Sandro – până în acel moment un anglofob înveterat – afirma acum că personalitatea lui Edward „a făcut ca totul să pară diferit”. „Nimeni nu-l putea întrece în claritatea gândirii sau în calitatea sa de om de stat. Nu mă miră că Kaizerul Wilhelm îl ura. Nu se putea să fie altfel, deoarece, cu toată aroganța sa nebunească, agitatorul Billy trebuie să se fi simțit ca un pitic jalnic pe lângă acel lider înnăscut, de o măreție copleșitoare.”⁵⁶ Fără îndoială că Minnie a făcut la fel de multe eforturi ca și Edward pentru ca legăturile de familie să dea roade. Ea a venit în Anglia pentru prima oară după 34 de ani în februarie 1907 și cele două surori, așa cum făcuseră și în 1873, au ieșit împreună în public, iar ziarele au publicat articole entuziaste despre apropierea reginei de împărăteasa văduvă a Rusiei. „Totul este de bun-gust și aranjat foarte artistic... îți lasă gura apă când vezi toată această splendoare! ... Toată lumea este foarte amabilă și prietenoasă cu mine... Mi-aș dori să poți veni și tu aici un pic, ca să respiri aerul ăsta și să trăiești puțin într-un mediu diferit. Ce bine ți-ar prinde asta!”⁵⁷, scria ea cu sufletul la gură de la Londra.

Cum să domolească inevitabilele acuzații din partea Germaniei că ea era ținta convenției? În lipsă de alte idei,

guvernul britanic a ales metoda testată, de încredere și extrem de nesatisfăcătoare a unei vizite de stat. Hardinge a insistat pe lângă Edward să-l invite pe Wilhelm în noiembrie, imediat după ce convenția a fost făcută publică. Nimeni nu a fost prea entuziasmat. Cel mai important motiv pentru care Ministerul de Externe sugerase vizita era să pareze criticile venite din partea aripii stângi a partidelor liberal și laburist.

Pentru prima oară, nici Wilhelm nu era foarte dornic să vină. Fusese implicat într-un scandal sexual groaznic de jenant, ale cărui ramificații nu dădeau nici un semn că s-ar potoli. În aprilie *Die Zukunft*, un ziar extrem de critic la adresa „domniei personale” a kaizerului și a obiceiului său antidemocratic de a asculta de favoriți și sfătuitori neoficiali precum Eulenburg, lansase o campanie împotriva lui Eulenburg și a cercului său – din care mai mulți fuseseră aghiotanți în suita lui Wilhelm – și îl acuzase pe Eulenburg că el este adevărata putere din spatele lui Wilhelm, exercitându-și influența prin favoruri politice, „mici fire care sugrumă Reichul”. Și mai scandalos, îl ataca direct pe Eulenburg și cercul său de homosexualitate, „degenerare morală” și chiar de faptul că le-ar fi divulgat secrete francezilor. Kaizerul nu a fost pomenit, însă numele lui plana inevitabil deasupra scandalului, deși aceste dezvăluiri par să fi fost un adevărat șoc pentru el. „Micul Willy”, prințul moștenitor, a descris în memoriile sale că el a trebuit să-i spună tatălui său ce acuzații i se aduceau lui Eulenburg – nu a uitat niciodată expresia „deznădăjduită, îngrozită”⁵⁸ de pe chipul lui.

Wilhelm ignora cu încăpățănare homosexualitatea lui Eulenburg de 20 de ani; nu se făcea niciodată referire la aceasta în prezența sa, deși era un secret mai mult sau mai puțin știut de toți în cercurile diplomatice. Negarea îi permitea să-și manifeste fără jenă sentimentele față de Eulenburg. În memoriile sale (scrise la șapte ani după aceea), Serghei Witte rememorează destul de răutăcios cum i-a întâlnit pe Wilhelm și pe Eulenburg când se întorcea în Rusia, după ce negociase un împrumut de la francezi, în 1906. „El [Wilhelm] ședea pe brațul fotoliului Prințului, cu mâna dreaptă pe umărul lui Eulenburg, aproape ca și cum îl ținea de după umeri.”⁵⁹ Foarte rapid, mai degrabă homosexualitatea a devenit știrea de senzație, și nu influența lui Eulenburg, care atinsese apogeul la sfârșitul anilor 1890. Mai mult decât oriunde altundeva în Europa, homosexualitatea era tabu în Germania, unde – poate din cauza obsesivei admirații pentru virtuțile militare – în cercurile conducătoare se punea mult accent pe bărbăție și pe comportamentul masculin. Un istoric scria: „Reprimarea femininului a fost împinsă la o limită extremă, necunoscută nicăieri altundeva în Europa”⁶⁰ ^{*4}. Demascarea era de neînchipuit: când Fritz Krupp, prietenul lui Wilhelm, moștenitorul averii realizate din industria de armament, a fost acuzat de homosexualitate în 1902, s-a sinucis; Ludwig Viktor (cărui i se spunea, în mod neverosimil, „Luzi-Wuzi”), fratele împăratului Franz Joseph, a fost trimis în exil după ce avusese o aventură cu un maseur. Până și fratele lui

Eulenburg fusese acuzat de homosexualitate în 1898. Wilhelm îi interzisesse prietenului său să se mai vadă vreodată cu acesta – ordin care l-a făcut pe Eulenburg să înceapă să nu-și mai facă iluzii cu privire la kaizer. După ce a aflat de Eulenburg, Wilhelm l-a alungat imediat, privându-se de unul dintre puținii oameni care țineau sincer la el și care mai reușiseră uneori să-l strunească.

Wilhelm a înrăutățit extrem de mult situația silindu-i pe cei acuzați să dea ziarul în judecată pentru calomnie – pentru „onoarea” guvernului. Ulterior – presat de militarii din anturajul său, care îl urau de multă vreme pe Eulenburg din cauză că influența acestuia asupra kaizerului rivaliza cu influența lor –, el a permis ca prietenul său să fie urmărit în instanță pentru sperjur. Procesele s-au ținut lanț. Poate că aspectul cel mai urât al întregii afaceri – și un corolar firesc al modului în care Wilhelm permisesse guvernului său să devină dominat de intrigi și competiție pentru favoruri – a fost acela că informațiile despre Eulenburg veniseră chiar de la cineva din guvern: din anturajul lui Wilhelm, de la Holstein, care îl învinovăța pe Eulenburg pentru demiterea sa, și de la Bülow, care începuse să se teamă că Eulenburg îi va fi din nou rival.

Firește, asemenea informații picante au ajuns în cele din urmă în toate ziarele din Europa. Larga răspândire a poveștii se poate vedea din modul în care cuvântul german *Homosexualität*⁶¹ a devenit denumirea populară pentru relațiile intime între persoane de același sex, înlocuind

inversion, favoritul lui Proust, vechiul termen preferat de englezi, *sodomy*, și chiar și încântătorul sinonim german *warm* – ca în „El este cam *warm*”. Cu doar o săptămână înainte de data la care kaizerul trebuia să fie în Anglia, *The Times* a publicat un articol despre Eulenburg și „orgiile dezgustătoare”⁶² la care se presupunea că ar fi luat parte, alături de alt articol care îl ataca pe Bülow pentru asocierea cu naționaliști germani extrem de anglofobi.

Stânjenit și îngrijorat că primirea sa în Marea Britanie ar putea fi pentru prima oară cu adevărat ostilă, Wilhelm a încercat să-și anuleze vizita. „De o săptămână, sufăr de bronșită și tuse acută, efect al unui acces foarte violent de gripă, care mi-a dat foarte tare peste cap organismul”⁶³, l-a informat el pe Edward. Cum Lascelles tocmai îl văzuse pe kaizer călărind în galop prin Tiergarten „într-o dispoziție foarte bună”⁶⁴, Edward nu a avut chef să-l lase să scape așa ușor. „Telegrama ta m-a tulburat enorm – căci dacă nu ai veni în Anglia ar fi o dezamăgire groaznică pentru noi toți, pentru familia mea și pentru națiunea britanică. Te rog să te mai gândești.”⁶⁵

Nu au fost huiduieli. Englezii iubeau spectacolul și încă aveau o slăbiciune pentru prezentabilul kaizer, care zâmbea cu nespusă plăcere când era în public. George, care i-a întâmpinat pe Willy și pe Dona^{*5} ⁶⁶ în uniforma sa de mareșal prusac la gara Victoria, scria: „Erau foarte mulți oameni pe stradă și ei au avut parte de o primire splendidă”⁶⁷. La Windsor, autoritățile orașului au organizat

un spectacol medieval pentru Wilhelm, care a spus mulțimii adunate că l-a făcut să se simtă de parcă „se întorsese acasă”. Edward a jucat rolul gazdei amabile, a evitat să discute politică, dar a remarcat în ce „stare de sănătate bună”⁶⁸ păreau să fie brusc Maiestatea Lor. Membrii noului guvern liberal care nu-l mai văzuseră pe kaizer au fost impresionați. „Până și cei care nu credeau că o să iasă ceva bun din asta recunosc acum că vizita a fost avantajoasă în toate privințele”⁶⁹, scria John Morley, una dintre cele mai respectate personalități ale partidului. Sir Richard Haldane, care era atât ministru de Război, cât și un germanofil sincer, a fost fermecat când kaizerul Wilhelm l-a invitat să ia parte la o discuție, seara târziu, despre opoziția îndelungată pe care o manifesta Marea Britanie față de trecerea prin Persia a căii ferate Berlin-Bagdad. „Fii membru al cabinetului meu în seara asta”⁷⁰, i-a spus kaizerul. Haldane a crezut că la sfârșitul serii ajunseseră la un început de soluție. Nu toată lumea a fost impresionată. Lordul Esher scria: „Regele nostru face un spectacol mai bun decât William al II-lea. El are mai multă bunăvoință și demnitate. William este stângaci, agitat și banal. Nu știe să facă «atmosferă». Pe Grey nu l-a impresionat”⁷¹.

La doar trei zile după ce Wilhelm a ajuns înapoi în Germania, au fost publicate propunerile proiectului de lege privind marina militară germană. Ele anunțau comandarea a încă patru nave de luptă pe an pentru următorii trei ani și garantau că navele aveau să fie înlocuite după 20 de ani în

loc de 25 de ani. Era o creștere spectaculoasă – un răspuns direct la noile cuirasate britanice. În Marea Britanie, mânia provocată de aceste creșteri a dus la înființarea unui grup de lobby naval, Liga Maritimă Imperială. Nu s-a mai auzit nimic despre soluția găsită în acea noapte de Haldane la impasul căii ferate de la Bagdad. S-a aflat că Wilhelm amânase deliberat anunțarea noului proiect de lege până la întoarcerea sa din Anglia⁷². Holstein a scris că nimeni „în afară, poate, de kaizerul însuși” nu putea să nege că asta făcuse ca „toate politețurile sale să fie inutile și lipsite de sens, ba chiar le-a dat aerul unei înșelătorii”⁷³. John Morley a fost sincer nedumerit: fusese convins de intențiile de „pace” ale kaizerului. „E amuzant, având în vedere frumosul program naval nou-nouț pe care l-au lansat germanii”⁷⁴, nota el în jurnal.

În februarie 1908, vicontele Esher a permis publicarea în *The Times* a unei scrisori pe care o trimisese noii Ligi Maritime Imperiale. Din ea reieșea foarte limpede că Esher credea că marina germană avea intenții rele față de Marea Britanie și, adăuga el, „nu există om în Germania, cu Împăratul în frunte, care să nu întâmpine cu bucurie înfrângerea lui sir John Fisher”. Wilhelm – care acorda, nu pentru prima oară, mai multă atenție presei britanice decât presei din țară – a decis că trebuia să existe un protest împotriva acelei scrisori. Însă nu l-a scris, așa cum cerea eticheta, adresându-se regelui, ci ministrului Marinei, primul-lord al amiralității, lordul Tweedmouth. Într-un stil

cât se poate de arogant și de bombastic, el a numit scrisoarea lui Esher „tâmpenii nejustificate” și a spus că era „prostesc să se deducă” de aici că guvernul german ar complota împotriva lui Fisher. „Este pe atât de ridicol pe cât e de neadevărat și pe această cale resping o astfel de calomnie.” După „umila” sa părere, obsesia britanicilor cu „pericolul german” era „aproape absurdă... Încă o dată, proiectul de lege privind marina germană nu reprezintă o provocare la adresa Marii Britanii și nu contestă supremația maritimă britanică”⁷⁵.

Ca atâtea dintre inițiativele externe ale lui Wilhelm, scrisoarea a avut efecte contrare spectaculoase – și nu doar pentru că nu și-a transmis plângerile prin intermediul suveranului, deși Edward și-a ieșit complet din fire din această cauză. Lordul Tweedmouth avea o tumoră cerebrală nediagnosticată din pricina căreia avea să moară un an mai târziu; comportamentul său devenise imprevizibil. El i-a trimis kaizerului toate estimările recente ale cheltuielilor navale ale britanicilor, care nu fuseseră încă prezentate parlamentului, și le-a arătat scrisoarea aproape tuturor celor cu care s-a întâlnit. Povestea a ajuns în *The Times*; corespondentul militar al ziarului a descris-o drept o tentativă scandaloaasă de a influența politica britanică. Scrisoarea kaizerului a adus marina militară germană pe prima pagină a tuturor ziarelor britanice luni în șir – Esher nu ar fi putut spera la un rezultat mai bun. Până la mijlocul lui martie 1908 Arthur Balfour îi smulsese premierului Herbert Asquith, care îl înlocuise de curând pe Campbell-

Bannerman, grav bolnav, promisiunea că Marea Britanie va construi suficiente nave de luptă pentru a-și menține superioritatea militară navală în fața Germaniei – exact lucrul pe care Tirpitz dorise să-l evite.

Wilhelm a decis că toată nebunia fusese pusă la cale de Edward, deși Metternich l-a asigurat că regele îl muștrase pe Esher pentru că stârnise povestea asta. „Abia acum! După cinci săptămâni!”, a notat Wilhelm pe marginea raportului lui Metternich. „Nu a făcut nimic acum patru-cinci săptămâni, când a avut loc atacul prietenului și demnitarului său împotriva mea, pentru a-și exprima nemulțumirea și regretul!” În josul notei oficiale a scris: „Nu flota noastră e răspunzătoare, ci politica *Dreadnought* absolut nebunească a lui sir John Fisher și a Maiestății Sale”⁷⁶.

Presa britanică – mai ales cea de stânga – a fost și ea furioasă la vestea că Edward urma să facă o vizită de stat în Rusia în iunie 1908, de fapt să se întâlnească cu Nikolai în largul coastei rusești. Guvernul britanic a ținut secretă călătoria până în ultima clipă, tocmai pentru a preîntâmpina criticile în țară. Avea dreptate să fie neliniștit. Parlamentarul laburist Ramsay MacDonald a publicat un articol intitulat „O insultă la adresa țării noastre”, în care l-a criticat aspru pe rege pentru că „se bate pe burtă cu o ființă pătată cu sânge”⁷⁷ – țarul –, iar un grup de parlamentari liberali și laburiști au semnat o moțiune a Camerei Comunelor în care protestau împotriva acestei vizite. Reacția în parlament a fost atât de violent negativă, încât Grey a fost nevoit să nege public că

guvernul avea vreun plan de a încheia alte acorduri formale cu Rusia și să accepte o dezbatere referitoare la vizită în Camera Comunelor. Mai mulți parlamentari au fost deosebit de critici la adresa lui Edward, iar Keir Hardie, liderul Partidului Laburist, a ținut un discurs în care descria modul cum îi trata și îi executa guvernul țarist pe deținuții politici, sugerând că regele aproba atrocitățile. Guvernul a câștigat dezbaterea, dar Edward s-a simțit insultat de criticile primite. El a susținut că nu era căderea lui să-i judece pe alți monarhi (cel puțin nu în public); loialitatea unui monarh față de altul, a spus el, „nu putea fi risipită de greșelile unui regim”^{78 *6}. A răspuns anulându-le parlamentarilor care îl ofensaseră – printre care se numărau Hardie și fratele lui Fritz Ponsonby, Arthur, un parlamentar liberal radical care era deosebit de critic față de politica externă antigermană a lui Grey – invitația de a participa la o petrecere în aer liber la Palatul Buckingham. Conform spuselor lui Hardie, Coroana se aflate în afara politicii de pe vremea lui Charles I și așa și trebuia să rămână. Întregul grup parlamentar laburist a semnat o rezoluție prin care parlamentarii condamnau purtarea lui Edward, după care a trimis înapoi invitațiile. Relațiile dinastice au intrat în conflict cu politica internă și, deloc surprinzător, parlamentul a câștigat. Regele a fost silit să-i invite din nou pe cei ale căror invitații le anulasă, încercând, fără succes, să ia poziție împotriva lui Ponsonby, despre care zicea că „ar fi trebuit să fie mai înțelept”⁸⁰.

Edward, Alexandra și suita lor au sosit cu *Victoria and*

Albert pe 9 iunie 1908 la Reval (actualul Tallinn), în Golful Finic, pentru a se întâlni cu Nikolai, Alix, Olga, sora lui Nikolai, și copiii cuplului imperial, veniți la bordul iahturilor *Standart* și *Steaua Polară*. Vremea era calmă, iar soarele a apus abia la 23:30. Îmbrăcat în uniforma sa de dragon, Edward i-a spus lui Nikolai cât de minunat arăta în uniforma lui cenușie de scoțian. Într-un impuls de moment, l-a făcut pe țar amiral al marinei britanice (grad pe care, deoarece nu se consultase cu guvernul său în prealabil, Asquith i-a spus să-l retragă). Deși poate că îl considera pe Nicky „deplorabil de nesofisticat, imatur și reacționar”, Edward învățase valoarea tactului. A știut să se abțină de la a oferi sfaturi nesolicitate și a spus că nu avea „nici o dorință de a juca rolul împăratului german, care se amestecă mereu în treburile altora”⁸¹. Nicky i-a fost vizibil recunoscător – iar faptul că s-a simțit evident în largul său a fost, poate, cel mai important rezultat al întregului eveniment. Cel mai nou președinte al Consiliului de Miniștri, Piotr Stolîpin, a remarcat față de Hardinge „diferența accentuată” dintre „dispoziția și atitudinea țarului în timpul vizitei regelui la Reval și dispoziția și atitudinea lui cu prilejul recente vizite a Împăratului la Împăratul german, la Swinemünde, unde s-a simțit tot timpul neliniștit de ceea ce ar putea să-l lovească pe neașteptate”⁸². (Mai puțin diplomat, la rugămintea prietenilor săi din familia Rothschild, regele a abordat cu Stolîpin, care l-a tolerat politicos, subiectul persecutării evreilor. De asemenea, cam de prost gust, regele l-a rugat pe țar să se întâlnească cu

prietenul său Ernest Cassel, care voia să intre pe piața monetară rusească, și i-a spus lui Alix că engleza copiilor ei avea un accent *déclassé*⁸³. Ea s-a simțit atât de stânjenită, încât a angajat aproape imediat un profesor particular englez.)

Rușii au fost frapați de ceea ce li s-a părut o incredibilă lipsă de formalism a britanicilor. Pe *Victoria and Albert*, Mossolov a observat cum regele stătea într-un fotoliu, cu un scaun liber alături de el, pe care exista posibilitatea să i se facă semn cuiva să vină să ia loc. „În afară de ocaziile oficiale, nu se ținea cont de rang. Ce deosebire era între vizitele lui Wilhelm al II-lea și primirea regelui și reginei Angliei la Reval! Cât de relaxați se simțeau toți în compania lor!”⁸⁴ Edward l-a măgulit pe Stolîpin (a cărui barbă enormă britanicii au admirat-o în mod deosebit), a folosit în conversație, ca din întâmplare, informații despre Rusia pe care le aflase pe drum de la ambasadorul Nicolson și i-a salutat pe marinarii de pe *Standart* în limba rusă. Olga a râs atât de tare la glumele amiralului Fisher, încât s-a simțit obligată să-i ceară scuze unchiului ei.

Târziu, în prima seară, după cina servită la bordul iahtului *Standart*, sir Charles Hardinge a dat peste Alix, care plângea singură pe punte⁸⁵. Când s-a oferit s-o ajute, ea l-a refuzat.

Ceea ce i-a uimit pe britanici au fost munții de sendvișuri cu caviar și obsesia rușilor pentru siguranță. Pregătind sosirea familiei imperiale la Reval, fiecare casă și

ambarcațiune fuseseră percheziționate, iar în cursul vizitei nimeni, nici măcar britanicii, nu a avut voie să meargă pe țarm. Când un grup coral local, invitat să „cânte niște cântece rusești ciudate”⁸⁶, nu s-a putut auzi de pe ambarcațiunea de pe care cânta, șeful pazei ruse i-a spus vesel comandantului grupului de polițiști britanici însărcinați cu protecția lui Edward că nu era nici un pericol dacă aduceau la bord corul – în majoritate femei din partea locului –, deoarece aranjase ca acestea să fie percheziționate până la piele. Închipuindu-și titlurile din ziarele britanice, Ponsonby a reușit să-l convingă să nu facă așa ceva.

În Rusia, întâlnirea a avut un succes enorm. A fost numită „sărbătoarea păcii”⁸⁷. În afară de o mică parte dintre curteni, opinia publică rusă devenise foarte atrasă de convenție în cele nouă luni de când fusese făcută publică. Chiar și cei mai conservatori constituționaliști considerau acordul cu Marea Britanie un semn că regimul țarist se deplasa treptat în direcția corectă și că Marea Britanie renunțase la opoziția sa istorică față de influența Rusiei în Balcani – spre deosebire de Germania. Adevărul era că motivul cel mai evident al noii popularități a Antantei era ostilitatea crescândă față de Germania. Din 1906, noua presă independentă rusă devenise deosebit de antigermană. Ea exprima resentimentele față de succesul Germaniei, față de bogăția, superioritatea economică și tarifele ei agresiv de ridicate și teama ca Rusia să nu fie copleșită de Germania, să nu fie secătuită și transformată într-un vasal dependent. Articolele trădau un

sentiment de vulnerabilitate extremă, o xenofobie sensibilă la provocări, ce părea a fi acum comună tuturor țărilor din Europa, și un nou simț al teritorialității cu privire la Balcani. Acum, că planurile Rusiei de a se extinde în Asia fuseseră zădărnice atât de brusc, naționaliștii, imperialiștii și patrioții își îndreptau iar atenția către preocupările tradiționale ale Rusiei pentru slavism. Și mai erau și Germania și Austria, mai puternice ca niciodată, cu propriile doctrine despre pangermanism și antislave. Când ambasadorul german s-a plâns de presă, Izvolski a fost silit să „își mărturisească neputința în actualul sistem de libertate”⁸⁸.

Cum vizita de-acum anuală a lui Edward la Wilhelm, din august, se apropia, sir Edward Grey s-a gândit că, dacă regele ar vorbi direct cu kaizerul, poate avea să-l convingă că o încetinire a construcțiilor navale era bună pentru toată lumea. Cât de mult știa el cu adevărat despre relația lui Edward cu kaizerul nu este pe de-a-ntregul clar. Ceea ce britanicii au subestimat, de asemenea, a fost furia lui Wilhelm cauzată de vizita lui Edward în Rusia. El decisese că aceasta era dovada supremă că acordul cu Rusia avea ca scop o alianță militară împotriva Germaniei. Faptul că amiralul Jackie Fisher, căruia îi cam plăcea să sugereze ca britanicii să dea foc flotei germane, fusese și el luat în această vizită confirma acest lucru. Metternich a fost trimis să-i spună lui sir Edward Grey că Germania privea vizita „foarte

cercetător, de vreme ce mai multe acorduri internaționale au fost deja legate de călătoriile lui [Edward]”⁸⁹. În iunie, Wilhelm a afirmat la o trecere în revistă a cavaleriei că Franța, Rusia și Anglia complotau să împresoare Germania⁹⁰. După vizită, drept ripostă, a ordonat ca nici un ofițer britanic să nu mai aibă permisiunea de a se alătura în viitor armatei germane. Totuși, Grey a fost îndeajuns de optimist încât să pregătească două memorandumuri diferite pentru Edward cu privire la subiectul construcțiilor navale, astfel încât să poată alege pe care să-l folosească, manevră care nu a făcut decât să-l irite pe rege.

Cei doi monarhi și-au petrecut dimineața împreună la Kronberg, fostul cămin al lui Vicky. Au convenit asupra unui înlocuitor pentru sir Frank Lascelles, care ieșea la pensie, în persoana lui sir Edward Goschen, ambasadorul la Viena. Alegerea lui s-a datorat în mare parte influenței lui Edward, care îl cunoștea mult mai bine decât Grey. Goschen a considerat numirea „cea mai neagră și mai grețoasă dintre pastile”⁹¹; în jurnalul său, l-a numit pe kaizer „Bill germanul”⁹² și a fost de acord să accepte postul doar pentru că era monarhist convins și Edward îl rugase personal. „Nu mă pot împotrivi regelui”, i-a spus el unui jurnalist britanic. „Însă... sunt sigur că misiunea mea la Berlin se va încheia cu un eșec, deoarece nu va exista nici un mijloc de evitare a catastrofei.”⁹³ El avea să se dovedească o manifestare descurajantă a noilor atitudini ale britanicilor față de Germania.

Edward a ridicat chestiunea marinei o singură dată, spunând că avea o notă informativă despre acest lucru. Wilhelm a schimbat imediat subiectul și Edward nu a mai avut chef să-l abordeze din nou. După prânz, când s-a dus să-și fumeze trabucul în chioșc, i-a spus lui sir Charles Hardinge că este treaba lui să discute cu kaizerul despre marina militară.

Wilhelm l-a invitat pe Hardinge la o discuție. Hardinge a început cu îngrijorările britanicilor privind flota germană. Era dificil, a spus el, să se împace asigurările kaizerului cu creșterile constante ale programului militar naval german și, dacă Germania continua să construiască în ritmul din acel moment, Marea Britanie avea să se simtă obligată să țină pasul cu ea, ceea ce urma să ducă la animozități. Marea Britanie, a subliniat el, nu avea nimic împotriva mărimii armatei terestre a Germaniei, dar, fiind un stat insular, considera că îi trebuia o flotă militară mai mare pentru a se apăra. El voia ca Wilhelm să fie de acord cu un raport al superiorității militare navale britanice față de cea germană: cinci nave britanice la trei germane. Wilhelm și-a ieșit din fire aproape imediat. A refuzat să accepte cifrele lui Hardinge pentru construcțiile navale germane. „Asta e o prostie totală. Cine ți-a spus tâmpeniile astea?... Documentele dumitale sunt eronate. Eu sunt amiral al marinei britanice, despre care știu tot și pe care o cunosc mai bine ca dumneata, care ești un civil ce nu are habar despre aceste chestiuni.” A spus că britanicii nu aveau nici un motiv să se teamă de un atac

german, nici să-și mărească flota și că discuțiile despre invazie erau „doar niște aiureli și nici un om serios din Germania nu se gândise vreodată la așa ceva”⁹⁴. Oricum, Anglia începuse totul construind cuirasatele, iar Fisher stârnise discuții despre război prin amenințările sale de a da foc flotei militare germane. Wilhelm a încheiat arogant, afirmând că ar prefera să intre în război decât să se gândească să încetinească programul naval.

La cină, kaizerul l-a invitat, tot numai zâmbete, pe Hardinge să se așeze lângă el. Wilhelm vorbea, iar Hardinge nota „o mulțime de aiureli despre sentimentele sale de prietenie față de Anglia... «Viitorul lumii», a spus el, «se află în mâinile rasei anglo-teutone și Anglia fără o armată puternică nu ar putea să reziste singură în Europa, ci trebuie să se sprijine pe o putere continentală și acea putere ar trebui să fie Germania!»”⁹⁵. Mai târziu, Wilhelm i-a spus lui Bülow că acea „discuție sinceră și directă cu mine, în care mi-am arătat colții, a avut efect. Acesta este întotdeauna modul în care trebuie tratați englezii”⁹⁶.

Însă nu doar englezii voiau ca Wilhelm să-și reducă programul militar naval. „Singurul rezultat al înarmării noastre navale în momentul de față este că am reușit să stârnim invidia și suspiciunea întregii lumi”, scrisese Robert von Zedlitz-Trützschler în jurnalul său în 1907. „Anglia, nu fără temei, consideră că flota noastră militară este o amenințare... la ce folosește toată această cheltuială, la ce folosește stârnirea neîncrederii și invidiei?”⁹⁷ Erau mulți

miniștri și oameni influenți care credeau că, la fel cum Tangerul demonstrase că agresivitatea germanilor tindea să aibă efecte nedorite, și cursa înarmării navale mersese prea departe. Tschirschy, fostul ministru de Externe, recomandase un acord asupra cotelor-părți navale după Algeciras. La Londra, Metternich era convins că singurul motiv al deteriorării relațiilor anglo-germane era rivalitatea navală – și a fost îndeajuns de curajos să spună acest lucru, fapt care i-a atras respectul lui Wilhelm, dar și iritarea nerăbdătoare a acestuia. Albert Ballin, milionarul evreu care era directorul companiei maritime Hamburg-America, pe care lui Wilhelm îi plăcea să-l numească prieten, recomandase de curând ca această criză a relațiilor anglo-germane să fie soluționată printr-un acord cu privire la construcția navelor de război⁹⁸. Spusese, de asemenea, că, deși Edward poate că era grosolan în legătură cu Wilhelm, nu exista nici o îndoială că își dorea pacea.

Pentru un om care se răzgândea aproape la fel de des pe cât își schimba hainele, Wilhelm a fost extraordinar de încăpățânat în legătură cu flota lui militară. A refuzat să înțeleagă care erau costurile – când Tirpitz a cerut cu patru nave mai mult decât fuseseră prevăzute în bugetul pentru 1907, îi spusese că era „un fleac”⁹⁹. Și refuza să aprobe vreo încetinire.

Este greu de spus de ce. Marina militară era foarte populară în cadrul anumitor segmente ale societății germane, dar se știa și că este foarte costisitoare și până în

1908 costurile sale au generat o criză financiară și perspectiva unor creșteri uriașe ale impozitelor. Cumva, navele deveniseră strâns legate de imaginea de sine a lui Wilhelm: de năzuința sa profund înrădăcinată de a fi legat de Marea Britanie, de a o lovi, de a o forța să ia aminte și de dorința sa de a demonstra că nu era un nehotărât iremediabil. Refuzul categoric al lui Tirpitz de a admite vreo limită diplomatică sau financiară a programului naval a întărit hotărârea lui Wilhelm și părea să-i alimenteze dorința mereu prezentă de a arăta că el era soldatul german perfect, implacabil. Și părea să-și adore sincer navele. Tirpitz vorbea, nimicitor, despre dragostea kaizerului pentru „jucăria lui mecanică”¹⁰⁰. Poate că, mai mult decât orice, umilirea de la Algeciras l-a făcut să simtă că nu putea să arate că reacționează la presiunile britanicilor – sentiment împărtășit de mulți germani.

Edward a fost sincer surprins de refuzul categoric al lui Wilhelm de a discuta despre programul naval. Când l-a văzut pe octogenarul Franz Joseph, câteva zile mai târziu, l-a rugat direct să discute cu kaizerul subiectul navelor, rugăminte pe care Franz Joseph, care învățase de mult să se țină departe de detaliile sordide ale politicii, a refuzat-o politicos. La Marienbad regele s-a întâlnit cu premierul francez Georges Clemenceau și i-a spus cât de dezamăgit era că Wilhelm refuzase să discute despre acordul naval și că, deși era posibil ca pacea europeană să mai reziste vreo cinci-șase ani, până la urmă un anumit „suveran impulsiv”¹⁰¹ va face aproape sigur

ceva care va duce la război. L-a asigurat pe Clemenceau că Marea Britanie va continua să construiască nave, astfel încât să aibă mai multe decât Germania. Întors la Londra, i-a spus lordului Esher că Wilhelm fusese „«imposibil... Două nave la una este singurul lucru corect și neprimejdios», a spus Regele!”¹⁰². La Berlin, Wilhelm nota că „Oprește-l pe Rege!”¹⁰³ ar trebui să fie țelul politicii germane.

*1 Străunchiul lui Nabokov nu a fost spulberat și el de bomba care l-a ucis pe prietenul său, marele duce Serghei, doar pentru că a refuzat oferta de a fi condus acasă cu trăsura. (Tot el a refuzat și un bilet pe *Titanic*.)

*2 Când s-au întors din nou conservatorii la putere, în 1918, și componența lor socială era diferită, iar liderul lor era un om de afaceri scoțian, cam tăios.

*3 Conservatorii și liberal-unioniștii – adică liberalii care se opuneau autonomiei legislative a Irlandei, cum era Chamberlain – au început să coopereze în 1895.

*4 E o ironie că, în același timp, în cealaltă Germanie, cea a inovării, a gândirii creatoare și a investigației intelectuale, Magnus Hirschfeld și Krafft-Ebing desfășurau cel mai avansat, mai explicit, mai serios și mai empatic studiu al orientării sexuale din lume.

*5 Se pot face doar speculații în legătură cu atitudinea Dinei față de scandalul Eulenburg. Ea s-a purtat în public cu demnitatea ireproșabilă care o făcuse să fie foarte îndrăgită în Germania – cam în același mod în care

stăpânirea de sine a Alexandrei o făcuse să fie admirată în Marea Britanie –, însă cu siguranță a afectat-o puternic. Cei doi soți aveau o relație dureros de dezechilibrată. Zedlitz-Trützschler observa că lui Wilhelm i se părea apăsătoare compania ei, în timp ce ea se agăța de el și tânjea după atenția lui. „El întotdeauna abia așteaptă să plece, dar singura dorință a soției lui este să-l aibă sub ochi cât mai mult posibil.”

*6 Însă, mai devreme în anul acela, când regele portughez instalase la putere un dictator de extremă dreapta foarte nepopular, Edward i-a spus medicului său: „Un monarh constituțional nu trebuie să facă astfel de lucruri”⁷⁹. Regele și regina Portugaliei au fost asasinați mai târziu într-un groaznic atentat cu bombă.

Capitolul 13

O criză balcanică (1908-1909)

Parte din logica și tragedia imperiilor este că încearcă întotdeauna să se extindă, nu pot sta niciodată potolite. Imperiile europene vizaseră în mare parte teritorii îndepărtate. Însă, prin destrămarea Imperiului Otoman, care stăpânea încă mari porțiuni din Balcani, se promitea o ocazie minunată de expansiune mai aproape de casă. Guvernul Imperiului Otoman – corupt, haotic și aparent imposibil de reformat – se afla de decenii pe marginea prăpastiei. Însă cuceririle facile îi atrăgeau pe mulți care visau la un imperiu, ceea ce însemna că acapararea teritoriilor în Balcani producea întotdeauna conflict. Uneori, totuși, apărea câte o oportunitate care părea prea bună pentru a fi lăsată să scape. La mijlocul anului 1908 o revoltă a opoziției liberale din Constantinopol, „Junii Turci”, a dat peste cap guvernul otoman. Mai multe țări europene și-au încercat norocul. Pe 6 octombrie 1908, Austro-Ungaria a anunțat că anexa oficial micul stat balcanic stăpânit de otomani Bosnia-Herțegovina. Bulgaria s-a declarat independentă față de Imperiul Otoman

(conducătorul ei, Ferdinand, a luat titlul de „țar”), iar Grecia a revendicat insula Creta. Cea care avea cel mai mare potențial exploziv și care era cel mai probabil să declanșeze un conflict mai amplu era acapararea Bosniei de către Austria, deoarece – deși Austria administra acest stat de 30 de ani – era sigur că asta va înfuria atât Rusia, care se considera protectoarea statelor independente din Balcani (indiferent dacă ele voiau sau nu această protecție), cât și Serbia, cel mai ambițios și mai agresiv dintre ele, care aspira să includă Bosnia în propriul imperiu slav și care era cel mai apropiat aliat al Rusiei în Balcani.

Rușii și-au exprimat imediat indignarea față de malefica acaparare germanică de către Austria a bieteii Bosniei slave. În acel moment austriecii au anunțat că Aleksandr Izvolski, ministrul de Externe rus, aprobase necondiționat anexarea. Era jenant, dar adevărat. În septembrie, austriecii îl convocaseră pe Izvolski la o întrevedere secretă și îi spusese că aveau de gând să anexeze Bosnia cu sau fără aprobarea Rusiei. Știind că acest lucru va înfuria opinia publică rusă, Izvolski încercase să smulgă niște beneficii pentru Rusia, oferind aprobarea oficială pentru anexare în schimbul acordului Austriei de a deschide Bosforul navelor rusești. A crezut că a încheiat o înțelegere, dar austriecii au anunțat anexarea și aprobarea Rusiei fără a mai pomeni nimic de Bosfor. Izvolski a fost extrem de umilit, guvernul rus s-a înfuriat și a fost pus pe neașteptate într-o postură stânjenitoare, presa rusească a fost furioasă că guvernul ei

fusese implicat în jocuri politice de culise murdare și că nu reușise să protejeze un stat slav. Serbia, în schimb, a declarat că, dacă Austria nu se va retrage, ea își va mobiliza armata. Cele două state aveau o istorie. După o lovitură de stat sângeroasă în 1903, Serbia se transformase dintr-un satelit austriac supus într-un stat independent lacom din punct de vedere teritorial, lider autoproclamat al tuturor slavilor de sud, nu numai din afara Austro-Ungariei, ci și, mai periculos, din interiorul acesteia. Austriecii considerau că Serbia este un cancer care le submina imperiul multi-etnic. Dacă situația escalada, părea cert că Austria avea să ceară ajutorul Germaniei, în timp ce rușii urmau să sprijine Serbia.

Disperat să împiedice un război – și să-și salveze cariera –, Izvolski a implorat guvernul britanic să sprijine o conferință cu privire la anexare și la deschiderea strâmtorilor Bosfor și Dardanele. Britanicii nu au fost prea entuziasmați. Rușii începuseră de curând să încalce cu degajare prevederile convenției, trimițând trupe în Persia pentru a înăbuși o revoltă de inspirație democratică îndreptată împotriva șahului și plasând soldați la granița cu Afganistanul. Grey a acceptat să susțină o conferință, dar austriecii și germanii au refuzat. Numai regele, vechiul protector al lui Izvolski, a fost cu totul în favoarea sprijinirii lui. El i-a scris neliniștit premierului Asquith: „Dacă Rusiei nu i se dă cât de cât o speranță... Izvolski se va întoarce în țara sa discreditat... și e imposibil de spus cine ar putea fi succesorul său”¹. Cu ajutorul lui Grey, i-a scris însă țarului, spunându-i cât de

important îl considerau britanicii pe Izvolski pentru relațiile anglo-ruse.

Spre uimirea tuturor, Izvolski nu a fost dat afară, deși președintele Consiliului de Miniștri rus, Stolîpin, avea să-l țină din scurt: nu a mai existat nici o negociere secretă. Faptul că a scăpat cu viață s-a datorat concluziei lui Stolîpin că, deoarece amenințarea războiului persista, Rusia avea nevoie de Marea Britanie. Țarul i-a acordat pe neașteptate ambasadorului britanic, sir Arthur Nicolson, una dintre rarele sale audiențe și i-a spus, zâmbind, că spera ca țările lor să devină mult mai apropiate². Nicolson, profund măgulit, a relatat ce om „foarte direct și onorabil”³ era țarul. (De fapt, Nikolai știusese de la bun început totul despre anexare și îl încurajase pe Izvolski să încerce realizarea acordului cu privire la strâmători. Acum, nega însă că ar fi știut ceva și spunea că e scârbit de faptul că ministrul său de Externe l-a făcut de rușine.) Aproape simultan, Izvolski l-a întrebat pe Nicolson, iar Benkendorf, ambasadorul rus la Londra, pe Grey ce ar face Marea Britanie dacă va izbucni un război în Balcani și Germania va sprijini Austria. Grey, care începuse să se priceapă să răspundă la asemenea întrebări, nu s-a angajat că ar intra în război. A răspuns că Marea Britanie nu ar lupta automat fie cu Franța, fie cu Rusia, ci că, firește, s-ar plasa împotriva „agresorului”⁴.

În timp ce situația internațională continua să pară sumbră, Wilhelm a reușit să introducă o mică notă amuzantă – pentru toată lumea în afară de germani. Pe 28 octombrie,

The Daily Telegraph a publicat un interviu cu kaizerul realizat de colonelul Edward Montagu-Stuart-Wortley, un bătrân ofițer nu foarte deștept și susținător al relațiilor anglo-germane, ce amestecase o serie de discuții pe care le avusese cu Wilhelm când kaizerul venise în vizită la reședința sa, Highcliffe Castle de lângă Bournemouth, cu o iarnă înainte^{*1}. Interviul era o încercare sinceră de a arăta publicului britanic cât de anglofil era împăratul german. Adevăratul Wilhelm era inconfundabil: pompos, permanent lipsit de tact, adesea indus în eroare și amuzant fără să vrea. „Voi, englezii, sunteți nebuni, nebuni ca iepurii de martie”, a spus el. „Ce naiba v-a venit să aveți asemenea suspiciuni față de noi?” Neîncrederea britanicilor era o „insultă personală”, instigată de „denaturările” repetate în presa britanică ale „ofertelor mele repetate de prietenie”. A urmat litania faptelor altruiste pe care le făcuse el pentru Marea Britanie – de-acum atât de des repetate, încât ajunsese să le creadă și el: cum împiedicase personal Franța și Rusia să se unească pentru a ataca Anglia în timpul Războiului Anglo-Bur, cum concepușe strategia prin care lordul Roberts câștigase acel război. În încheiere, și-a asigurat cititorii că flota militară germană exista numai pentru a apăra comerțul german de cei de teapa japonezilor. Făcând asta, el îi denigra, între alții, pe ruși și pe japonezi – și unii, și alții au fost ofensați – și lăsa să se înțeleagă că, în afară de el, restul Germaniei ura Marea Britanie.

În Anglia, articolul a stârnit râsul. Kaizerul părea să

dorească sincer să fie prieten cu Marea Britanie, dar era de-a dreptul ridicol, observație de la care nici măcar cele mai prietenoase reacții din presa britanică nu s-au putut abține: *Nation* a considerat interviul „sincer și impulsiv”⁵; *The Westminster Gazette* l-a numit „bine intenționat”, dar „stânjenitor”⁶. Lordul Esher l-a descris drept „uimitor” și a adăugat: „El se crede nemuritor și omnipotent”⁷.

În Germania, articolul a avut însă ca efect un val de furie și resentimente împotriva kaizerului, atât deoarece dezvăluisse că sprijinise Marea Britanie în timpul Războiului Anglo-Bur, cât și – aproape și mai dureros pentru națiunea adolescentă extrem de supărăcioasă – pentru că se făcuse de râs – și pe el, și țara. În memoriile sale, Bülow a descris interviul drept o „bombă cu dinamită... efuziuni condamnabile, de o extremă prostie lipsită de tact”⁸. Interviul din *The Telegraph* a părut picătura care a umplut paharul, după zvonurile privind nebunia lui Wilhelm, discursurile netemperate și scandalul Eulenburg. Cazul fusese închis abia în iulie, Eulenburg leșinând în timp ce era judecat pentru sperjur, în mijlocul unui amalgam de povești lamentabile și doar pe jumătate dovedite despre relații sexuale cu pescari și lăptari, care datau din anii 1880^{*2}. „Dintre toate gafele politice pe care le-a făcut EL, asta este cea mai mare”⁹, i-a spus Edward lui Hardinge.

La câteva zile după interviu, presa, Reichstagul, chiar și prinții Imperiului German din Bundesrat și miniștrii din guvernul prusac își exprimau care mai de care furia. Unii au

cerut ca Wilhelm să abdice sau, cel puțin, să i se îngrădească puterea printr-o modalitate constituțională. Bülow i-a spus kaizerului că îi trebuie mână liberă ca să se ocupe de criză și și-a înaintat demisia pentru a se face clar înțeles, expediindu-l în Austria, în vizită la noul său prieten, arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul Imperiului Austro-Ungar. A dat apoi o declarație în *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, afirmând că el nu avusese nici o legătură cu articolul, că fusese prea împovărat cu alte probleme de stat, așa că nu îl citise, și că întreaga vină aparținea Ministerului de Externe. De fapt, era cât se poate de implicat în toată povestea. Kaizerul îl rugase personal să citească ciorna articolului, după ce Tirpitz, printre alții, fusese de părere că nu trebuia publicat. Bülow o citise, sugerase niște tăieturi și apoi plecase în vacanță – pasând sarcina Ministerului de Externe¹⁰. Articolul a ajuns de la un trepăduș la altul și se pare că diversele tăieturi și sugestii de corectare nu au fost introduse în articol înainte ca acesta să fie trimis înapoi la autorul său englez. Este imposibil de spus cu siguranță dacă a fost vorba despre neglijența lui Bülow, despre o decizie deliberată de a-l lăsa pe Wilhelm să se facă de rușine sau despre o dezorganizare instituțională. Probabil că toate trei. Noul ambasador britanic, sir Edward Groschen, raporta că a văzut „mai multă zăpăceală – mai multă confuzie – [în guvernul german] decât am găsit în orice altă țară în cei 35 de ani de experiență pe care îi am. *Haos* este singurul cuvânt potrivit pentru asta”¹¹. Se întreba ce ajungea la Wilhelm de fapt, dacă ajungea ceva.

La o dezbatere din Reichstag din 10 noiembrie, membrii s-au ridicat pe rând în picioare pentru a-l critica pe împărat într-o manieră foarte directă, lucru fără precedent. Bülow a luat cuvântul o singură dată. A părut să-și asume, de ochii lumii, răspunderea pentru gafă, dar pentru cei prezenți a fost clar că, de fapt, spunea că empatizează în întregime cu criticii kaizerului. L-a făcut pe Wilhelm să pară un idealist copilăros atunci când a explicat că ceea ce descriese kaizerul drept strategia câștigătoare din Războiul Anglo-Bur erau, de fapt, o serie de „aforisme” banale. A promis că pe viitor Wilhelm va acționa „cu moderație”¹⁴ și, ca o garanție, a spus că, dacă își depășea atribuțiile, el se va simți obligat să-și dea demisia. Când lui Wilhelm i s-a relatat discursul lui Bülow, a izbucnit în lacrimi și a declarat că era trădarea supremă¹⁵.

Încercând să-i distragă atenția, anturajul kaizerului a decis să organizeze un spectacol, de genul care îl amuza pe el: un balet spectaculos interpretat de membrii de vârstă mijlocie ai diverselor sale cabinete. Punctul culminant a fost reprezentația unui feldmareșal, contele Dietrich von Hülsen-Haeseler, un bărbat voinic în vârstă de 56 de ani, șeful cabinetului militar al lui Wilhelm. Descriș în unele surse ca purtând un tutu roz („Nu pentru prima oară”, scria Zedlitz-Trützschler), în altele o rochie de bal roz – indiscutabil e faptul că a fost în travesti –, cu o pană mare în păr, el a executat o serie de piruete, sărituri și tumbe energice, a trimis cu cochetărie bezele publicului, a ieșit împleticindu-se de pe scenă și a suferit un atac de cord care l-a ucis pe loc¹⁶.

S-a spus că, până să ajungă medicii, rigor mortis se instalase într-o măsură atât de avansată, încât a fost extrem de dificil să i se dea jos tutuul și să i se pună uniforma militară¹⁷. Povestea asta l-a făcut pe Wilhelm să pară și mai iresponsabil și ciudat; în ziarele din Franța, Italia și Marea Britanie au apărut tirade vesele despre degenerarea morală a germanilor.

Întors la Berlin pe 17 noiembrie, la patru zile după moartea lui Hülsen, un Wilhelm neobișnuit de tăcut și de șocat s-a lăsat convins, după multe ore de predici moralizatoare din partea lui Bülow, să își exprime un fel de scuze pentru comportamentul său, o recunoaștere a faptului că își încălcase răspunderea constituțională, că avea încredere în cancelarul său și că nu avea să mai facă așa ceva. Și-a regretat gestul aproape imediat.

Trebuie să fi părut că lucrurile nu aveau cum să meargă mai prost de atât. Însă apoi, pe 22 noiembrie, ziarul londonez *The Observer* a tipărit o relatare despre un interviu nepublicat pe care Wilhelm i-l acordase în iulie unui jurnalist american, ce părea să contrazică tot ce spusese în *The Telegraph*: America și Germania, zicea el, erau cele două mari puteri ale viitorului. Anglia era „putredă, se îndreaptă spre ruină și ar trebui să fie distrusă”. Germania era „pregătită pentru război cu ea în orice clipă și cu cât acesta se întâmpla mai repede, cu atât mai bine”. Își exprima, de asemenea, „cel mai mare dispreț”¹⁸ față de Edward. Bülow a respins imediat articolul, spunând că este un fals, însă tot Ministerul de

Externe britanic și regele văzuseră originalul. Edward i-a spus lui Knollys: „Știu că Î[mpăratul] *mă urăște* și că nu pierde nici un prilej să zică asta... în timp ce eu am fost întotdeauna politicoș și drăguț cu el”¹⁹.

În ziua în care a apărut articolul din *The Observer*, Wilhelm a anunțat că nu mai putea suporta și că trebuia să abdice, după care s-a prăbușit grămadă pe podea. Cei din anturaj l-au ridicat de jos și l-au așezat în pat²⁰. După cum a scris mai târziu Anne Topham, guvernanta englezoaică a fiicei lui, și-a petrecut următoarele două săptămâni „într-un fel de apatie tulburată... zdrobit sub povara nemulțumirii generale”. Timp de câteva săptămâni prințul moștenitor, Willy, i-a preluat funcțiile oficiale – să treacă în revistă soldații, să conducă parade, să se întâlnească cu Bülow, deși nu a luat decizii importante – în vreme ce kaizerul umbla încoace și-ncolo cu orele, tăcut pentru prima oară după multe decenii, dar izbucnind uneori în lacrimi. „Îți era mai mare mila de omul chinuit care suferea atât sub lovitura dată stimei sale de sine și infailibilității lui.” În memoriile ei Anne Topham își amintea „cât de înfiorătoare au fost prânziurile din următoarele câteva zile... tăcerea care domnea era înspăimântătoare”²¹. Periodic, Wilhelm se plângea de trădarea lui Bülow.

Părea epuizat. Fritz Ponsonby a înțeles în ce mare măsură identitatea războinică a lui Wilhelm era o mască și l-a văzut pe omulețul confuz și obosit din spatele ei. „El era creația germanilor înșiși”, scria el. „Ei voiau un autocrat cu purtări

teatrale care să-și zăngăne armele, care să încerce să domine Europa, care să trimită telegrame și să țină discursuri bombastice, iar el a făcut tot ce a putut pentru a le oferi supraomul pe care îl cereau.”²²

Într-o manieră masochistă, Wilhelm li s-a dezvăluit membrilor familiei cărora le plăcea cel mai puțin de el și ale căror aprobare și simpatie le căuta, poate, cel mai mult. Le-a trimis o telegramă Alexandrei și lui Edward la începutul lunii decembrie, întrebând cum se mai simte Edward, care suferise o răceală gravă. Când Alexandra i-a răspuns, interesându-se cu tact de „răceala” lui Wilhelm, el a replicat – *en clair*, ca să poată citi toată lumea: „Nu sunt răcit, sunt la pământ”. Edward a comentat: „Chiar că trăim în vremuri uimitoare!”²³.

Sir Edward Grey i-a scris unui vechi prieten după interviul din *The Daily Telegraph*.

Împăratul german îmi scoate peri albi; e ca un vas de război cu motorul cu aburi pornit și elicele în funcțiune, dar fără cârmă și într-o bună zi o să se ciocnească de ceva și o să provoace o catastrofă. Are cea mai puternică armată din lume și germanilor nu le place să se râdă de ei și caută pe cineva pe care să-și verse nervii și să-și folosească forța. După un război de proporții o națiune nu vrea alt război timp de cel puțin o generație. Sunt 38 de ani de când Germania a luptat ultima dată într-un război și e foarte puternică și foarte agitată, ca un om pe care îl

strâng cizmele. Nu cred că va fi război acum, însă va fi dificil de menținut pacea Europei încă cinci ani.²⁴

Serbia și Austria au continuat să facă schimb de amenințări. Kaizerul fiind într-un fel de carantină, Bülow decisese că Austria trebuia sprijinită deoarece era singura aliată de nădejde a Germaniei și nu putea fi percepută ca slabă – reacție pe care contase ministrul de Externe austriac Alois von Aehrenthal –, deși în același timp a spus că Germania trebuie să aibă grijă să nu fie târâtă într-un război din cauza Bosniei. Wilhelm se înfuriase totuși inițial din cauza anexării – o numise „un exemplu de jaf la drumul mare” – și a spus că era „profund rănit”²⁵ deoarece Franz Joseph nu îi dăduse nici măcar un indiciu despre asta. Și nici nu era complet sigur că Austria merita sprijinul germanilor. Bülow i-a spus totuși că Germania ar trebui să încurajeze Austria să nu dea înapoi. Dacă era să aibă loc o „conflagrație europeană”, i-a spus el lui Wilhelm, cele două țări ar lupta împreună și Austria și-ar „concentra toate puterile împotriva Rusiei”²⁶. Aceasta arăta cu câtă ușurință se vorbea acum despre război în cercurile conducătoare din Germania. Helmuth von Moltke, șeful statului-major german, a mers și mai departe. I-a spus omologului său din armata Austriei că Germania o va proteja chiar dacă invada Serbia și provoacă un război²⁷. Moltke își dorea foarte mult un război cu Rusia; considera că momentul și împrejurările – Austria fiind gata să ia și ea parte la acesta – erau „propice”. Vederile sale erau

împărtășite de mulți ofițeri superiori germani – precum șeful cabinetului militar al lui Wilhelm, Moriz von Lyncker, care vorbea nestânjenit despre război ca soluție la „greutățile interne și externe”²⁸ ale Germaniei.

În Rusia, în schimb, presa cerea tot mai insistent să se treacă la acțiune împotriva Austriei. Guvernul, foarte conștient de slăbiciunea postbelică a Rusiei, știa că pur și simplu nu putea să-i ofere Serbiei ajutor militar. La sfârșitul lunii decembrie Nikolai i-a scris direct lui Wilhelm, rugându-l să-și folosească influența în Austria pentru a soluționa criza o dată pentru totdeauna²⁹. Wilhelm a refuzat, dar a insistat că anexarea constituise o reală surpriză pentru el – ceea ce era adevărat – și a adăugat, pe un ton care îmbina o nepăsare neconvingătoare cu agresivitatea, că, deși înțelegea pe deplin de ce Rusia trebuia să se dea bine pe lângă Marea Britanie, era dezamăgit că începând din 1906 se îndepărtase „din ce în ce mai mult”³⁰ de Germania. L-a întrebat pe Nicky cum putea susține Serbia, o țară care își asasinase monarhul^{*3}. De l-ar fi abordat țarul mai curând, poate că ar fi fost capabil să-l ajute, a spus el.

Câteva săptămâni mai târziu, în februarie 1909, Edward și Alexandra au ajuns la Berlin pentru îndelung amânata lor vizită de stat. Regele încercase din răspuțeri să nu vină, dar Grey a spus că vremurile impuneau ca „relațiile neoficiale” să fie cât mai cordiale posibil. Regele a bombănit: „Pentru ca Ministerul de Externe să câștige ce dorește, nu i-ar păsa nici

cât o ceapă degerată ce umilințe aş răbda eu”³¹.

Edward nu era într-o formă prea bună. „Regele Angliei este atât de corpulent, încât rămâne fără suflu când trebuie să urce niște scări”, nota în jurnal Zedlitz-Trützschler. „Împăratul ne-a spus că la prima cină în familie a adormit... mănâncă, bea și fumează enorm.”³² Edward avea acum 68 de ani și bronșita lui cronică și kilogramele în plus îl oboseau. Energia uimitoare din urmă cu câțiva ani era pe ducă. Singurul lucru pe care a fost de acord să-l schimbe pentru sănătatea lui tot mai șubredă a fost să-i promită medicului său – care, împreună cu o asistentă, se numărau printre cei 13 membri ai suitei sale – că va fuma doar două trabucuri înainte de micul dejun. În mod neobișnuit, a cerut ca discursurile să fie citite, nu improvizate – temându-se că Wilhelm s-ar fi putut să scoată vreun porumbel la care el ar fi fost nevoit să răspundă³³. Însă purtarea lui Edward nu era doar rezultatul bolii. Fusese extrem de supărat de ceea ce considera lipsa de onestitate a lui Franz Joseph³⁴. În august 1908, chiar înainte de Bosnia, împăratul habsburg și ministrul său de Externe, Aehrenthal, se dăduseră peste cap să-l asigure că doresc „cea mai strânsă cooperare între cele două țări, mai ales în Balcani”³⁵, și insistaseră că erau dedicați stabilității. După aceea, Edward îl convinsese pe împărat să facă prima sa plimbare cu mașina. Atinseseră impresionanta viteză de 50 de kilometri la oră. Regele fusese mândru de relația sa cu Franz Joseph, „cel mai de treabă și mai curtenitor gentleman care există pe lumea asta”³⁶, cum îl

numea Hardinge. O considerase o ilustrare foarte bună a diplomației sale, o prietenie reală care mai diminua din ostilitatea cu care era privit în țările europene vorbitoare de germană. Acum se părea că nu valorase nimic. Visurile sale de pace păreau să se destrame, iar în țară văzuse creându-se o ruptură guvernamentală din cauza gravității amenințării germane.

Wilhelm, din contră, părea să-și fi revenit remarcabil din depresie. În ciuda tuturor problemelor, era în continuare entuziasmat. I-a spus țarului că se aștepta ca vizita să aibă „rezultate folositoare pentru pacea lumii”³⁷. Deși era încă șifonat după povestea cu *The Daily Telegraph*, în noul an reînviase simpatia față de el în anumite segmente ale presei, care sugera că Bülow, cancelarul, nu fusese într-un tot un sprijin pentru împăratul său. El a fost foarte atent cu unchiul și mătușa lui, deși lui Fritz Ponsonby i s-a părut rece și plin de „glume forțate”³⁸.

Ca să fim sinceri, întreaga vizită a avut un ușor aer de farsă și de dezastru. Când trenul a tras în gara din Berlin, regele era în vagonul reginei, iar împăratul, împărăteasa și suita lor au fost nevoiți să alerge pe peron, într-o manieră nu tocmai demnă, pentru a-i întâmpina. Apoi, caii înhămați la trăsura în care se aflau Alexandra și Dona, în alaiul ce se îndrepta spre Berlin Schloss, s-au oprit și au refuzat să se mai miște din loc, doi cavaleriști au fost azvârliți de pe caii lor și toată procesiunea a trebuit să fie rearanjată. Când Wilhelm și Edward au ajuns la Berlin Schloss, au descoperit că nu mai

era nimeni în urma lor. A doua zi, după un prânz prelungit la ambasada Marii Britanii, Edward s-a așezat pe o sofa cu un trabuc lângă strălucitoarea aristocrată engleză Daisy Pless, a început să tușească groaznic și a leșinat, scăpând trabucul din mână. Daisy și Alexandra s-au chinuit să-i desfacă un pic hainele – mai strânse decât de obicei –, iar doctorul lui Edward s-a năpustit în încăpere și a cerut ca toată lumea să iasă. Regele a reapărut după 15 minute, insistând că totul era în regulă. Însă preconizata sa vizită la Potsdam a fost înlocuită cu o zi petrecută la Berlin, vizitând grajdurile lui Wilhelm, mașinile lui Wilhelm, baletul lui Wilhelm (pe care îl „concepuse” chiar el) și Muzeul Hohenzollern, renumit – în afară de colecția de tabachere pentru tutun de prizat a lui Friedrich cel Mare – pentru obiecte care îi aparținuseră lui Wilhelm. Edward și-a mai recăpătat din vechiul farmec degajat o singură dată: când s-a adresat unei mari mulțimi de berlinezi la primărie, ținând un discurs improvizat, într-o germană fluentă, care a fost întâmpinat – spre ușurarea tuturor – cu aplauze entuziaste. Kaizerul, în schimb, a fost enervat de aroganța unora dintre cei care alcătuiau suita britanică. S-a plâns că aceștia s-au comportat de parcă Germania era în Epoca Pietrei; o doamnă „și-a exprimat fâșiș uluirea” că existau „băi, săpun și prosoape pentru mâini”. O alta s-a mirat că Berlinul „chiar avea străzi pe care găseai hoteluri frumoase și magazine mari”³⁹.

Regele și regina au plecat pe 14 februarie, escortați de kaizer până la gara din Berlin. Cei doi bărbați s-au îmbrățișat.

Edward a urcat în tren. Nu s-au mai revăzut niciodată.

Amândoi s-au amăgit cu ideea că întâlnirea realizase ceva. Edward i-a spus bancherului Ernest Cassel că aceasta a fost „un succes în toate privințele”⁴⁰; Wilhelm i-a zis noului său prieten și corespondent Franz Ferdinand că „a avut un efect foarte relaxant și satisfăcător”⁴¹. Fritz Ponsonby era totuși sigur că „efectul acestei vizite a fost egal cu zero. Se simțea că vreo câțiva oameni fermecători chiar ne simpatizau, dar în cazul celor mai mulți aveai impresia că ne detestau”⁴².

La începutul lui martie 1909 armata austriacă se mobiliza pentru a ataca Serbia. Drept răspuns, Rusia – unde presa făcea deja spume din cauză că țara nu îi apăraseră pe slavii din Bosnia-Herțegovina de Imperiul Habsburgic – a început să maseze trupe la granița cu Austria. Guvernul rus știa că nu își permitea să intre în război, dar era disperat să iasă cât de cât demn din această criză. A apelat la guvernul german pentru a interveni în favoarea sa – pentru a negocia efectiv un mijloc de a-și păstra onoarea în relațiile cu austriecii.

Bülow și Moltke au decis că solicitarea trebuia refuzată. Ideea ca Germania să negocieze o înțelegere între cele două țări și să apară ca mediatorul politic din Europa Centrală nu intra deloc în calculele Ministerului de Externe german. Așa încât, pe 22 martie, Germania a trimis guvernului rus un ultimatum tăios care lăsa Rusia fără nici o cale de ieșire elegantă, insistând ca ea să se retragă și să accepte necondiționat anexarea, dacă nu voia să intre în război cu

Germania. „Așteptăm un răspuns exact, da sau nu, orice răspuns vag, complicat sau ambiguu va fi tratat drept un refuz.”⁴³ Bülow a aprobat tonul mesajului, probabil simțind că o demonstrație de forță va conferi guvernului un aer de eficiență brută care chiar îi lipsea.

„Odată ce chestiunea fusese exprimată atât de clar și fără echivoc, nu mai era nimic de făcut decât să-ți calci pe mândrie, să cedezi și să consimți”, i-a scris Nikolai cu amărăciune mamei sale, care se afla cu sora lui la Londra. Capitulara guvernului rus a pus capăt crizei, dar opinia publică rusă a fost furioasă, incapabilă să înțeleagă de ce dăduse înapoi guvernul. Părea încă o lovitură dată statutului țării. „Rușine! Rușine! Mai bine să murim!...”, se plângea în jurnalul său generalul Kireev, adept de seamă al panslavismului. „Am ajuns o putere de rangul doi.”⁴⁴ În Dumă, cel mai mare partid, octombriștii, a acuzat guvernul că a trădat misiunea istorică a Rusiei în Balcani. *Novoe vremia* a descris decizia de a nu lupta ca pe o Tsushima diplomatică^{*4} și a început să ceară legături mai strânse cu Franța și mai ales cu Anglia: „dușmanii dușmanilor sunt prieteni între ei”⁴⁵. După Bosnia, în toată Rusia apuseană aveau să răsară societăți slave, care cereau sprijin guvernamental oficial pentru slavi împotriva puterilor germane, impunerea influenței imperialiste a Rusiei în Balcani și capturarea strâmtorilor Bosfor și Dardanele. Ambasadorul britanic la Sankt-Petersburg îi scria lui sir Edward Grey: „S-a considerat nu doar în presă, ci și, din câte

am putut să observ și să descopăr, în toate clasele sociale că... nu a mai existat niciodată un moment în care țara să fi îndurat o asemenea umilință”⁴⁶.

De data asta, Nikolai era în asentimentul opiniei publice ruse – oricât de puțin conta asta –, deși nu a putut să facă nimic în acest sens. „Forma și metoda acțiunii Germaniei – mă refer față de noi – au fost pur și simplu brutale și nu le vom uita. Cred că încercau din nou să ne îndepărteze de Franța și de Anglia – însă din nou au eșuat, neîndoielnic. Asemenea metode tind să aibă rezultatul contrar.”⁴⁷ Wilhelm i-a trimis lui Nikolai un ou de Paști – „un semn al afecțiunii și prieteniei neștirbite” – și i-a mulțumit „sincer pentru modul loial și nobil în care ai deschis cu amabilitate calea pentru a ajuta la menținerea păcii. Datorită inițiativei tale altruiste și foarte principiale Europa a fost cruțată de ororile unui război universal”⁴⁸. Drept răspuns, Nikolai l-a convocat pe ambasadorul britanic și i-a spus că voia să vadă relații mai strânse între Rusia și Anglia și că Antanta trebuia să țină piept Germaniei. De astă dată ambasadorul Nicolson a înțeles că, fără nici o îndoială, țarul cerea transformarea convenției într-o alianță militară⁴⁹. Kaizerul și țarul s-au întâlnit pentru o zi la Björkö în iunie, dar spre sfârșitul anului ambasadorul german la Sankt-Petersburg raporta că nu avea nici un rost ca împăratul să îi mai scrie țarului, deoarece nu se dădeau doi bani pe faptul că își exprima simpatia față de Rusia⁵⁰.

Pentru Wilhelm ultimatumul – în care nu a jucat nici un rol – a fost foarte deconcertant. Pe când la orizont se profila

amenințarea războiului, Lyncker, șeful cabinetului militar al kaizerului, observase că acestuia îi lipsea cu desăvârșire cheful de așa ceva – spre deosebire de generalii săi și de anturajul lui din armată⁵¹. După aceea însă, când ultimatumul a fost salutat la curtea germană ca un „mare triumf diplomatic”⁵², kaizerul s-a simțit obligat să demonstreze că el ghidase de la bun început conduita agresiv proaustriacă a Germaniei. La Viena, în anul următor, a anunțat că este cavalerul în armură strălucitoare al Austriei. I-a spus unui diplomat austriac că ar fi trebuit să invadeze Serbia. „Îi urăsc pe slavi, știu că este un păcat, dar nu mă pot abține.”⁵³ Theodore Roosevelt avea să spună despre kaizer: „Când Germania se hotăra să meargă într-o anumită direcție, el putea să stea în frunte doar repezindu-se să preia conducerea”⁵⁴.

Britanicii au fost nedumeriți și îngrijorați de modul în care se comportase Germania cu privire la Bosnia. Fostul premier Arthur Balfour consemna că Herbert Asquith îi spusese după Bosnia că, „oricât de incredibil ar părea, guvernul nu a putut formula nici o teorie despre politica germană care să se potrivească cu toate informațiile cunoscute, în afară de faptul că germanii voiau război”. A adăugat că situația internă a Germaniei era atât de nesatisfăcătoare, încât Germania ar fi putut fi „împinsă în cele mai nebunești aventuri pentru a recanaliza sentimentul național”⁵⁵. Când Edward s-a dus la Marienbad, în vara aceea, a refuzat atât invitația lui Franz Joseph, cât și pe cea a

noului cancelar german.

Întors la Londra după vizita sa la Berlin, Edward și-a folosit influența pentru a sprijini campania dusă de amiralitate și de Partidul Conservator în favoarea intensificării construcțiilor navale britanice cu scopul de a menține superioritatea asupra flotei militare germane. Subiectul dezbină guvernul. Jackie Fisher era convins că Germania construia mai multe nave decât recunoștea – îl informase pe Edward că Germania cumpăra mai multe materiale de construcție decât necesitau planurile pe care le publicase⁵⁶. Amiralitatea cerea șase, ba chiar opt cuirasate noi pentru a rămâne în frunte. Mulți membri ai Partidului Liberal considerau că aceasta era o risipă excesivă și paranoică ce avea să înghită banii puși deoparte pentru noile planuri de pensii și asigurări naționale concepute de David Lloyd George și Winston Churchill. Certurile au devenit înverșunate. Fisher și McKenna, ministrul Forțelor Navale, au amenințat cu demisia. Knollys, secretarul lui Edward, scria că Churchill nu avea cum să acționeze din „convingere sau din principiu. Simpla idee că el ar avea ori una, ori alta este suficientă pentru a te face să râzi”⁵⁷. Grey, în schimb, adoptase poziția amiralității: îi ceruse în mod repetat lui Metternich cifrele navale corecte, asigurându-l totodată că Marea Britanie își va încetini construcțiile navale dacă și Germania va face asta. Ambasadorul a vrut să-i dea curs solicitării, dar nu a putut. Kaizerul îi spusese să

zădărnicească orice încercări de a afla cifrele reale⁵⁸. În rapoartele trimise în țară, Metternich spunea că reacția britanicilor era de înțeles dat fiind că Germania părea să aibă ceva de ascuns și că, din câte își putea da el seama, chiar construia pe ascuns mai multe nave. Wilhelm a mângălit pe margine: „Prostii!”... „Nu este absolut deloc așa!”⁵⁹

Situația a fost depășită abia când Asquith a propus compromisul de a construi patru nave în 1909 și încă patru în 1910. Ironia era însă că, deși era adevărat că Tirpitz începuse să construiască mai multe nave decât îi permisesse Reichstagul – sau chiar și kaizerul –, finanțele guvernului german nu puteau suporta povara cheltuielilor cu apărarea, care consumau acum aproape 90% din bugetul Reichului. În ciuda unui nou proiect de lege navală care încerca să țină pasul cu creșterile britanicilor, adoptat în 1912, Tirpitz nu avea să-și realizeze niciodată țelul^{*5}. Așa se întâmplă cu cursele înarmării. În schimb, proiectul de lege navală britanic a reușit să-i înspăimânte și să-i alarmeze pe germani exact la fel cum proiectul german îi alarmase pe britanici. În 1909, în timpul unei vizite la Londra, Heinrich, fratele extrem de anglofil al lui Wilhelm, i-a spus lui Fritz Ponsonby că poporul german era convins „că Anglia va veni și va nimici flota germană cu cel mai mic pretext și că în prezent se află la mila noastră”. Iar Heinrich a adăugat – o recunoaștere inconștientă a încordării și agresivității reale dintre cele două țări – că germanii „au studiat istoria europeană și știau că, de câte ori o putere europeană ne-a contestat în vreun fel

supremația, noi [britanicii] am distrus-o. I-a dat ca exemplu pe olandezi, pe spanioli și, mai recent, pe francezi. În Germania nu intenționau să urmeze exemplul celorlalți. Nu doreau un război, dar nici nu voiau să rămână lipsiți de apărare și la mila noastră”[60](#).

În Marea Britanie, costul navelor suplimentare, adăugat la noile pensii și asigurări naționale, l-a silit pe David Lloyd George să caute o nouă sursă de impozitare. A descoperit-o în bogătași și aristocrați, ceea ce i-a oferit ocazia de a provoca o confruntare cu Camera Lorzilor, dominată de conservatori. În Germania, într-o analogie ciudată, Bülow s-a pomenit într-o situație similară – și chiar mai presantă –, cu o criză fiscală cauzată de cheltuielile enorme cu apărarea. Germania avea un sistem de impozite extrem de inechitabil și demodat, conform căruia iuncherii rămâneau în mare măsură neimpozitați. Imitându-l pe Lloyd George, soluția lui Bülow a fost să încerce să impună niște taxe de moștenire și noi impozite pe terenuri care loveau în aristocrație ca niciodată înainte.

În primăvara anului 1909 Bülow se lupta pentru supraviețuirea sa politică. Kaizerul abia aștepta să-l demită. După povestea cu *The Daily Telegraph* Wilhelm nu mai avea încredere în el și se hotărâse să-l păstreze numai până când trecea prin Reichstag necesarele reforme financiare. Bülow căutase o cale de a-și asigura poziția fără kaizer. Pare să se fi gândit serios să încerce să instituie un fel de stat de drept, cu el pe post de cancelar. I-a scris lui Fritz Holstein: „Dacă sunt

sprijinit de Reichstag, există o posibilitate ca de acum înainte să fie altfel de guvernare”⁶¹. Bülow a apelat la partidele conservatoare germane să fie de acord să-și aducă o contribuție echitabilă la finanțele țării în schimbul puterii reale în guvern: pare să fi sperat că, ajutat de acestea, ar fi putut să-l lipsească pe Wilhelm de inițiativa constituțională și să înființeze un sistem parlamentar în care el, Bülow, să guverneze în fruntea unei coaliții a partidelor din Reichstag, plan ce avea să le transforme efectiv din grupuri de lobby în partide reale, care ar fi răspuns pentru guvernare și față de electoratul lor.

Prin comparație, bugetul pe anul 1909 al lui Lloyd George era mai degrabă un atac împotriva privilegiilor aristocratice și a nobililor conservatori nealeși din Camera Lorzilor decât o invitație la putere. În final le-a fost impus nobililor nealeși, iar împotrivirea lor a avut ca efect pierderea de către Camera Lorzilor a dreptului de veto cu privire la legislație, ultimul strigăt victorios al puterii aristocratice în Marea Britanie. Aristocrația britanică avea să rămână intactă ca clasă socială, iar în 1918 încă exista. În Germania, Bülow nu a reușit să convingă partidele iuncherilor să renunțe la privilegiile și scutițiile lor, reformele sale fiscale au fost respinse în Reichstag în iunie 1909, coaliția lui s-a destrămat și Wilhelm l-a demis două zile mai târziu. Sistemul a rămas inequitabil, iuncherii și-au păstrat privilegiile și finanțele guvernului au continuat să șchioapete, situație care avea să contribuie la declanșarea revoluției din Germania din 1918.

Pentru a-și etala relațiile calde cu Marea Britanie și, fără îndoială, pentru a face din asta un spectacol pentru germani, în august 1909 familia imperială rusă, împreună cu Stolîpin și Izvolski, a venit în Marea Britanie. Sau mai curând – poate ca o ripostă la rezerva lui Edward de a pune piciorul pe pământ rusesc – iahturile *Standart* și *Steaua Polară* au ancorat în largul Insulei Wight. La Londra, 70 de parlamentari și doi episcopi au depus plângeri formale în ziua în care au sosit rușii, în ciuda faptului că, pentru a îndulci pastila, sir Charles Hardinge dăduse la iveală o serie de rapoarte care enumerau niște îmbunătățiri complet fictive ale situației libertăților civile în Rusia⁶². Confidențial, ambasadorul britanic remarcase că regimul a executat 2.835 de oameni în cei trei ani până în octombrie 1908⁶³.

„Scumpul de Nicky arată foarte bine și la fel și Alicky”⁶⁴, scria George. În jurnalul său nu există indicii cu privire la revărsarea de sentimente sau la înstrăinare – trecuseră 11 ani de când îi văzuse ultima oară. George a dus familia imperială să treacă în revistă 24 de nave de luptă și 16 crucișătoare adunate la Spithead; au trecut printre trei șiruri de nave la bordul iahtului *Victoria and Albert*. Au fost salutați cu salve de tun și fiecare echipaj a ovaționat la semnal, o demonstrație de forță și coordonare atât pentru ruși, cât și pentru germani. Cu excepția câtorva călătorii în Hessen și Kiel, era prima oară când vreunul dintre copiii Romanovilor ieșea din Rusia. Nu că ar fi putut să vadă prea multe. Li s-a

permis să pună piciorul pe uscat o singură dată, când au fost conduși prin Osborne House, acum casă de odihnă pentru ofițerii de marină. Țarul și prințul de Wales încă semănau extraordinar de mult. Pe când pozau în uniformele lor albe de amiral britanic, cu ochii lor triști și bărbile *à la van Dyck*, aproape că ai fi zis că sunt gemeni. David, fiul în vârstă de 13 ani al lui George, care era finul țarului, nu a reușit totuși să-și aducă aminte aproape nimic despre el mai târziu, deși își amintea foarte bine de „paza polițienească elaborată”⁶⁵ a acestuia.

Alix s-a dus s-o viziteze pe fosta împărăteasă a Franței, Eugénie, care avea 82 de ani și se afla în al treizeci și optulea an de exil britanic în orașul Farnborough din Hampshire. Ea părea deosebit de fascinată de regine detronate și deținea diverse obiecte care îi aparținuseră Mariei Antoaneta, inclusiv o serie de patru tapiserii. Nikolai a fost, ca întotdeauna, politicoș și impenetrabil. La curtea rusească, ultimul bastion al germanofiliei rusești, se zicea că Izvolski trebuise să-l silească să facă această călătorie și că țarul încă avea rezerve cu privire la o relație mai strânsă cu Marea Britanie. Demnitarul de la curte preferat al țarului, bătrânul conte Fredericks, a avertizat că vizita la Cowes avea să implice iremediabil cuplul imperial în vrajba democrației britanice cu kaizerul. Fredericks ar fi zis că „Marea Britanie nu va fi niciodată o aliată loială și a prezis cele mai mari primejdii pentru țara noastră”⁶⁶.

- [*1](#) Wilhelm propuse să închirieze castelul pentru câteva săptămâni, pentru vânatoare; Stuart-Wortley a insistat ca Wilhelm să-i fie oaspete.
- [*2](#) Eulenburg avea să-și petreacă următorii 12 ani din viață într-o izolare deprimată și ipohondră. El scria: „Împăratul este cea mai mare dezamăgire a vieții mele, am sperat atâtea de la el și el nu mi-a împlinit nici măcar una dintre speranțe”[12](#). Cât despre Wilhelm, putea fi auzit din când în când murmurând compătimitor, ca pentru sine: „Bietul Phili!”[13](#).
- [*3](#) Regele sârb fusese asasinat în 1903.
- [*4](#) După înfrângerea devastatoare suferită de flota militară rusă în 1905 din partea japonezilor.
- [*5](#) În 1912 Germania avea 13 cuirasate, față de cele 22 ale Marii Britanii.

Capitolul 14

Rolul lui Edward (1910-1911)

Edward a murit pe 6 mai 1910. Tocmai se întorsese din vizita sa anuală de primăvară de la Biarritz cu Alice Keppel, unde tușise și strănutase așa de rău, încât nici nu prea ieșise din hotel în cele șase săptămâni cât a stat acolo. Întors în Anglia, a părut să-și revină: juca bridge până la miezul nopții, a reușit să facă față unui spectacol de cinci ore de Wagner la operă, se întâlnea cu diverși miniștri. Însă pe 1 mai, într-o duminică, a ieșit la o plimbare la Sandringham, a stat afară, în vânt, și a răcit. În vinerea următoare, după o serie de atacuri de cord minore, și-a pierdut cunoștința. A fost oarecum nimerit că ultimul lucru pe care a reușit George să i-l spună a fost că Vrăjitorul Aerului, calul său, câștigase la Kempton Park¹.

În Marea Britanie Edward făcuse regalitatea vizibilă, strălucitoare și extrem de populară. Aceleași ziare ce relataseră despre viciile lui cu amănunte picante pe vremea când era prinț de Wales îl lăudau acum peste măsură. Sute de mii de îndoliați au trecut pe lângă sicriul lui în Westminster

Hall. Din Europa au sosit omagii grandilocvente. În Rusia, *Novoe vremia* a scris că Edward „modelase destinele regatului său”. Un ziar vienez l-a numit „cel mai influent om al prezentului. Propriul ministru de Externe”. În Germania, *Rheinisch-Westfälische Zeitung* l-a descris drept „cel mai de seamă opozant... Stăm la catafalcul său ca la acela al unui adversar foarte puternic și victorios”². „Se poate să fi fost un Solon și un Francisc din Assisi la un loc dacă sunt adevărate caracterizările lui”³, remarca sec Wilfrid Scawen Blunt, poet și diplomat antiimperialist.

Totuși, în unele privințe, Edward nu reușise să fie ceea ce își propusese – un pacificator. Contribuise la plasarea Marii Britanii înapoi pe harta Europei, încurajase acordurile cu Franța și Rusia, însă devenise întruchiparea vechilor temeri ale Germaniei de a fi prinsă ca într-o capcană și împresurată de forțe ostile – și, cu toate că acuzația era ridicolă, a fost incapabil să-și găsească energia sau dispoziția de a o contrazice. Asocierea sa cu belicosul partid antigerman din Marea Britanie și eșecul foarte public al relației sale cu Wilhelm accentuaseră această teamă. Cu câteva luni înainte de a muri, îi spusese confidențial unui jurnalist britanic că, într-un război european, Marea Britanie ar fi obligată de „onoare și interes”⁴ să vină în ajutorul Franței împotriva Germaniei.

Înainte de a pleca la înmormântare, Wilhelm a lansat o critică la adresa unchiului său. I-a spus noului său cancelar, Theobald von Bethmann-Hollweg: „Uneltirile și intrigile...

care atâta vreme au stârnit neliniște în străinătate și au făcut Europa să stea cu sufletul la gură vor lua sfârșit, să sperăm”. „Toate alianțele cabinetului și coalițiile private se vor destrăma fără un om în frunte care să le unească.” A afirmat că Edward avea să fie regretat doar de „francezi și de evrei”. Europa avea să fie „mult mai liniștită”⁵. Cât despre George, Wilhelm l-a descris, cu o neobișnuită perspicacitate, drept „un nobil de țară englez fără interese politice... ale cărui talente lingvistice reduse îl vor face să tindă să stea acasă”⁶. În sfârșit, credea Wilhelm, el era monarhul cel mai de seamă din Europa. Iar relațiile cu familia regală britanică urmau să fie mai temperate, de vreme ce George era foarte prietenos. Era puțin probabil însă ca asta să conteze în relațiile anglo-germane, deja puternic afectate.

George a fost devastat de moartea tatălui său – deși groaza de a deveni rege se contopea cu sentimentele sale de pierdere. „Mi-am pierdut cel mai bun prieten și pe cel mai grozav dintre tați”, scria el în jurnal. „Nu m-am certat cu el niciodată în viața mea. Sunt extrem de trist și copleșit de durere. Sunt năucit de această lovitură cumplită.”⁷ Nikolai i-a scris: „Te compătimesc *profund* pentru pierderea groaznică pe care ați suferit-o tu și Anglia. Știu – vai! – din experiență cât de mult afectează asta pe cineva. Te afli acolo cu inima sângerând îndurerată, dar în același timp datoria se impune și oamenii și problemele vin să te smulgă din durerea ta... Cât de mult aș fi vrut să fiu lângă tine acum!”⁸.

Chiar și fără Nikolai, la funeralii s-au înghesuit o grămadă

de capete încoronate: șapte regi (ai Belgiei, Greciei, Norvegiei, Spaniei, Bulgariei, Danemarcei și Portugaliei), un împărat (Wilhelm) și 30 de prinți și moștenitori europeni, printre care Franz Ferdinand al Austriei, Ernst de Hessen (fratele lui Alix), fratele mai mic al lui Nikolai, Mișa, și mama lor, Minnie. Statele Unite au fost reprezentate de Theodore Roosevelt, care de curând – și destul de reticent – își încheiase mandatul de președinte. Se spunea că doar mesele regilor au costat 4.644 de lire (în jur de 325.000 de lire în banii de astăzi⁹). Nu s-a spus și nu s-a făcut aluzie la nimic important din punct de vedere politic. Regii s-au schimbat în uniformele lor, și-au pomădat bărbile și mustățile impresionante, și-au mâncat cinele, au stat la poză. Regimentele gărzilor britanice au mărșăluit perfect pe străzi; înmormântarea a fost, după cum i-a scris Minnie lui Nikolai, „minunat organizată, totul în perfectă ordine, foarte emoționant și solemn. Biata mătușă Alix a rezistat minunat până la sfârșit. Georgie s-a purtat, de asemenea, foarte bine și cu mult calm”¹⁰.

La doar cinci luni după aceea primul dintre oaspeții regali avea să-și piardă tronul: Manuel al Portugaliei, detronat de o țară sătulă de atașamentul lui față de extrema dreaptă. A fugit în Gibraltar și a fost adus în exil în Anglia pe iahtul lui George, *Victoria and Albert*. În 1912 regele Italiei, Vittorio Emanuele, al cărui tată fusese asasinat, va fi cât pe ce să aibă aceeași soartă. George al Greciei, unchiul lui George, avea să cadă victimă unui atac la Salonic în 1913. Franz Ferdinand avea să moară la Sarajevo în 1914. Mișa urma să fie omorât

la o zi după fratele său, în 1918. Regii se despărțeau de istorie.

Încă o dată, mulțimile din Londra l-au aclamat pe Wilhelm – însă mulțimile din Londra aclamau aproape pe oricine; ceremoniile fastuoase constituiau o distracție. În Germania nesfârșitele prezentări, treceri în revistă, dezveliri de monumente, procesiuni și discursuri deveniseră atât de mult o caracteristică a epocii lui Wilhelm al II-lea, încât treptat plictisiseră publicul, făcându-l să devină apatic și să ia în derâdere asemenea evenimente, însă în Marea Britanie Wilhelm era încă apreciat. Pe lângă animozitatea atât de viu exprimată în presă, aparițiile sale în Anglia declanșau dorința ca tensiunile din Europa să dispară pur și simplu. Arăta atât de puternic și de impresionant cu coiful lui cu țepușă în creștet, atât de încântat să-și vadă rudele din Anglia, încât de bună seamă că asta însemna ceva, nu? *The Telegraph* și-a exprimat pios dorința ca Wilhelm, „marele arbitru al păcii și războiului”¹¹, să preia rolul lui Edward de pacificator pe plan internațional: „Dacă împăratul german își asumă cu hotărâre rolul moral în problemele internaționale”, era posibil ca el să fie „noua speranță a lumii”¹². L-a însoțit pe George la Westminster Hall, „unde am pus coroane pe sicriul iubitului meu tată, foarte emoționant să vezi miile de oameni trecând într-o tăcere absolută”¹³. Kaizerul avusese întotdeauna fler pentru gesturile publice – deși niciodată pentru consecințele acestora. I-a strâns mâna regelui peste sicriu. Presa a profitat de moment, considerând gestul „un simbol al prieteniei ce ar trebui să unească mereu prin

legăturile păcii cele două mari imperii pe care ei le reprezintă”¹⁴, după cum a scris *Daily Chronicle*. „Nimeni dintre cei care l-au văzut nu a rămas neafectat de această dovadă de afecțiune între veri”, s-a entuziasmat *Daily Mail*, gestul „nu va fi niciodată uitat”¹⁵.

Wilhelm i-a scris cancelarului său că revenirea la Windsor i-a retrezit toate amintirile plăcute din copilărie și că, deși anii care trecuseră fuseseră „deosebit de dificili”, era „mândru să numesc acest loc a doua mea țară natală și să fiu membru al familiei ei regale”¹⁶. După câteva zile se simțea ca acasă. Când Alexandra, văduvă de două săptămâni, nu a dat nici un semn că voia să se mute din Palatul Buckingham sau să renunțe la însemnele poziției ei și George a părut reticent să-i spună, kaizerul a decis să încerce să se ocupe chiar el de asta. „Willie dragă”, i-a spus Alexandra nepotului pe care îl antipatiza de 30 de ani, „știi că întotdeauna cam bolmojești cuvintele, mă tem că n-am auzit o vorbă din ceea ce ai spus”¹⁷.

Totul era destul de diferit de Germania, unde jumătate din țară disprețuia acum gafele, inconsecvența și trivialitatea lui Wilhelm, identificarea lui servilă cu armata și clasa iuncherilor prusaci și unde cel puțin jumătate din presă îl trata ca pe o glumă proastă. Mai mult, ideea de „domnie personală” dispăruse odată cu retragerea lui Bülow. Relația lui Wilhelm cu noul său cancelar, Bethmann-Hollweg, era foarte diferită. Acesta nu fusese nici prima, nici chiar a doua opțiune a lui Wilhelm și se considera administrator

profesionist și slujitor al statului, nu curtean. Era „prusac” până în măduva oaselor ca viziune – antidemocrat, antisocialist, proagrarian, naționalist –, însă nu lingusea și nu făcea plecăciuni, iar kaizerul îi permitea acum, mai mult sau mai puțin, să-și urmeze politicile și să numească miniștri după cum considera că era cel mai bine. Noua pasiune a kaizerului era arheologia. În fiecare primăvară pleca în Corfu, unde membrii suitei lui, nemulțumiți, erau siliți să sape cu orele. „Lasă-l să-și vadă de asta, căci, atât timp cât sapă, nu trimite telegrame și nu se amestecă în politică”¹⁸, i-a spus Bethmann-Hollweg unui coleg. Nu că Wilhelm ar fi încetat să țină discursuri sau să încerce să alimenteze impresia că el era încă la conducere. Și nici nu a vrut să-i permită lui Bethmann-Hollweg – în ciuda tuturor amintirilor frumoase – să se amestece în programul militar naval. Când a devenit cancelar, în 1909, acesta din urmă încercase să se ocupe de ceea ce considera a fi izolarea internațională îngrijorătoare a Germaniei. Propusese negocieri anglo-germane cu privire la marina militară, dar se lovise imediat de încăpățânarea lui Wilhelm și a lui Tirpitz. Bethmann-Hollweg considera politica militară navală a lui Tirpitz „șurubul fără capăt” care împiedica apropierea de Marea Britanie. Însă el nu putea să ofere decât o încetinire a construcțiilor, nu o recunoaștere a superiorității numerice a Marinei Regale și voia în schimb un tratat diplomatic prin care Marea Britanie să promită să nu intervină în Europa în eventualitatea unui război european, gest despre care insista

că era vital pentru a obține aprobarea kaizerului și a opiniei publice germane. Deloc surprinzător, răspunsul britanicilor nu fusese prea entuziast și negocierile încetaseră.

Deși tatăl său încercase să-l pregătească pentru domnie, George se simțea extrem de nepregătit. La Sandringham și printre aristocrații cu care mergea la vânătoare se izolase de secolul XX, opinia publică și lumea încurcată a politicii. Devenind rege, era aruncat într-o lume înfricoșătoare și străină. I-a mărturisit lui Esher că se pomenea la ora 5 dimineața mâzgălind neliniștit bilețele pentru el însuși¹⁹. A descris întâlnirea cu consilierii privați ai tatălui său a doua zi după moartea acestuia drept „cel mai groaznic chin prin care a trebuit să trec vreodată”. Aparițiile publice erau cumplite. Când își citea discursurile în fața parlamentului – „un chin teribil”²⁰ –, îi tremurau mâinile atât de tare, încât textul trebuia să fie dactilografiat cu caractere foarte mari. Încoronarea sa din iunie 1911 a fost la fel de groaznică. Anxietatea lui era evidentă. Max Beerbohm, un monden mucalit și satirist, urmărindu-l la deschiderea lucrărilor parlamentului, a simțit că îi este milă pentru el, „Micul Rege, cu măreața coroană cu diamante care îi acoperea sprâncenele și cu ochii aceia care trădau atât de tragic efortul sau dorința de a face pe plac... dorința de a fi tot ceea ce el nu este și tatăl lui *a fost*... O, ce personaj mărunț, eroic, plăpând, bun, demn de milă!”²¹.

Cu toate neliniștile sale generate de ideea de a deveni rege

și cu toată inocența lui când era vorba despre politică, George avea – deloc diferit de verii săi – vederi foarte conservatoare și un extraordinar sentiment că i se cuvenea totul. Educația sa limitată în domeniul naval și aversiunea lui aproape patologică față de schimbare îl făceau reacționar. Noua lume edwardiană îl uluia și îl alarma. Dacă ar fi avut ocazia, ar fi anulat toate deciziile politice luate de Partidul Liberal aflat la conducere în primii săi ani de domnie: ar fi păstrat Camera Lorzilor exact așa cum era, ar fi anulat dreptul la autonomie internă al Irlandei și ar fi susținut legislația antisindicală – deși s-ar fi chinuit cumplit până ar fi luat fiecare decizie. Considera că socialiștii și aripa radicală a Partidului Liberal erau dușmanul și interpreta tot ce făceau aceștia ca pe un atac contra lui și a lumii lui. Grevele și sindicatele i se păreau de neînțeles. În 1912 i-a cerut lui Asquith să vină cu o lege care să împiedice pichetarea pașnică, pe care o considera rușinoasă; în timpul grevei generale din 1926, avea să sugereze guvernului să-i aresteze pe liderii de sindicat. Ba chiar dezaproba reformele Marinei Regale pe care le sprijinise tatăl lui, mai ales relocarea flotei din Mediterana în Marea Nordului; îl antipatiza în special pe amiralul Fisher, pe care îl considera un prefăcut.

Acolo unde George chiar deținea controlul – asupra curții și în familia lui –, era un autocrat. Obținea orice voia. Odată cu urcarea pe tron a soțului ei, May a decis că trebuia să fie și respectuoasă și mai docilă față de el; acum nu îl mai contrazicea niciodată cu privire la nimic, nici măcar în

familie. Plătea scump pentru asta, au observat apropiații ei. Prietena ei Mabell, contesă de Airlie, scria că „devotamentul ei față de monarhie a făcut-o să-și sacrifice mult din fericirea personală”²². Îi încuraja, de asemenea, și pe toți ceilalți să se poarte cu respect. Fritz Ponsonby, pe care George l-a antipatizat o vreme deoarece îl contrazicea prea des și prea direct, considera că apropiații lui George îl răsfățau îngrozitor de mult. A povestit că l-a bătut odată pe rege la tenis. George s-a bosumflat și a refuzat „să mai încerce”. Era obișnuit să fie lăsat să câștige. „Ne-a zis că noi nu înțelegeam jocul și că se cuvenea să-i servim mingi ușoare. M-am enervat, căci tenisul jucat prost e groaznic.”²³ Era un exemplu banal, dar lipsa de împotrivire însemna că nu exista nimic care să îi împiedice irascibilitatea și opoziția față de ideile noi.

Aversiunea lui George față de ceea ce biograful soției lui a numit „tot ce era complicat”²⁴ l-a făcut să insiste că May trebuia să-și aleagă doar unul dintre cele două nume de botez, Victoria Mary, ca regină. Ea a ales Mary. El se îmbrăca cu încăpățănare în stilul de la sfârșitul anilor 1890 și îi cerea lui Mary, căreia, în taină, i-ar fi plăcut să poarte haine mai la modă, să facă la fel, așa că ea avea să rămână pentru totdeauna cu tocile, crinolinele și corsetele incomode ale femeilor de la sfârșitul epocii victoriene. Tânjind după certitudinile lumii bunicii sale, el a impus din nou la curte cumpătarea din anii 1890. „Ne-am întors în epoca victoriană”²⁵, scria vicontele Esher în jurnalul său. Stilul mai

deschis, mai puțin tradițional de la curtea lui Edward și din viața mondenă de pe vremea sa a dispărut aproape peste noapte. Curtea noului rege era retrasă și ireproșabil de corectă. („Am văzut destule uneltiri și intrigi ale anumitor doamne, nu mă interesează nici o altă soție în afară de a mea”²⁶, a spus George. A fost remarca lui cea mai apropiată de o critică la adresa tatălui său.) Era, de asemenea, cumplit de plictisitoare. Până și lordul Esher, mare iubitor a tot ce ținea de regalitate, a început să deplângă pierderea „acelui ciudat curent electric care se răspândea în jurul regelui Edward”²⁷.

Ca mulți bărbați anxioși, George avea impresia că se profită de el, cu atât mai mult cu cât „datoria” era mantra lui călăuzitoare. Rezultatul a fost o tendință – adesea nepotrivită – către autocompătimire, îngăduită de cultul deferenței alimentat de soția și de slujitorii lui. „Nu e greu și pentru mine?”²⁸, s-a plâns el când s-au descoperit greșeli în ordinele ceremoniale scrise pentru funeraliile lui Edward – deși existau un curtean și patru slujbași gata să-și petreacă toată ziua corectându-le. În 1914, când conferința privind dreptul la autonomie internă al Irlandei, organizată la Palatul Buckingham pentru a soluționa conflictul dintre naționaliștii irlandezi și loialiștii din Ulster, a eșuat, el a scris: „Vreau compasiune zilele astea și nu mă pot abține să nu cred că sunt tratat rău”²⁹.

De la bun început a fost limpede că George nu avea de gând să-și asume un rol activ, așa cum făcuseră tatăl și

bunica lui. Nu avea nici energia, nici imaginația, nici farmecul necesare pentru a face asta. Nici nu prea se pricepea să intervină deoarece – exact la fel ca verii săi – nu putea face distincție între ceea ce era important și ce nu. Asemenea tatălui său, era obsedat de ținuta corectă și trimiterea pagini întregi cu plângeri – sau, mai degrabă, Bigge, secretarul său particular, făcea asta – că vreun parlamentar nu s-a înfățișat în parlament îmbrăcat cu fracul potrivit sau cu pălăria cuvenită ori că îl ofensase vreo frază a unui ministru. Când Winston Churchill i-a scris un raport despre o dezbateră de o zi din Camera Comunelor și a adăugat, legat de o lege privind ocuparea forței de muncă, că existau la fel de mulți „leneși și pierde-vară” în vârful piramidei sociale ca și la baza acesteia, George i s-a plâns furios lui Asquith și oricui altcuiva voia să-l asculte că fraza lui Churchill fusese „foarte socialistă și extrem de nelalocul ei”³⁰. Nimeni nu îl corecta în momentele când era lipsit de tact. Îl critica sever pe Lloyd George chiar în fața personalului și colegilor cancelarului: odată deoarece acesta ținuse încă un discurs în care îi ataca pe marii latifundieri ce nu își cultivau proprietățile. Ceea ce îl mâniase cu adevărat pe George era că Lloyd George afirmase că fazanii mâncau câmpuri întregi de „sfeclă furajeră”³¹; or, fazanii nu mănâncă sfeclă furajeră.

Nu îi plăcea când se afirma prea clar că rolul lui era pur simbolic. În 1914 vicontele Esher a descris cât de jignit s-a simțit de „presupunerea extraordinară a miniștrilor săi că el ar fi de acord cu orice propunere pe care ar putea ei s-o

facă”³². Se simțea deopotrivă intimidat de miniștrii lui și îndreptățit să le facă morală – ceea ce și făcea, adesea pe îndelete. În timpul audiențelor, miniștrii se pomeneau că nu mai apucau să spună nici o vorbă, căci George le prezenta opiniile sale. La rândul lor, el li se părea cam ridicol. „Regele este un tip foarte amuzant, dar slavă Domnului că nu are prea multe în cap. Sunt niște oameni simpli, foarte, foarte obișnuiți, și poate că până la urmă chiar așa ar trebui să fie”³³, a scris Lloyd George după ce i-a cunoscut pe George și pe Mary, în toamna anului 1910. Premierul Asquith i-a scris lui Winston Churchill: „Înțeleg că e rândul tău să mergi la Balmoral săptămâna viitoare. Așa că te avertizez prietenește. Vei descoperi că mintea regală e obsedată și că limba regală este neobosită și volubilă”³⁴. „E un omuleț de treabă și bun la suflet și încearcă din răspuțeri să fie drept și deschis la minte. Păcat că nu a fost educat mai bine”³⁵, i-a spus Asquith confidentei sale, Venetia Stanley. „Regele a spus mai multe prostii despre marina militară decât l-am auzit vreodată”, scria Churchill în 1912. „Zău că este descurajant să auzi aiurelile astea ieftine și prostești de care se lasă convins.”³⁶

Cât despre afacerile externe, Grey nu s-a gândit că noul rege va încerca să joace rolul pe care l-a avut tatăl său. Lui George nu îi plăcea să meargă în străinătate; nu vorbea nici o limbă străină; nu îl interesa deloc politica externă și uneori își exprima nostalgia după „splendida izolare”³⁷. Mai mult, situația internațională se schimbase foarte mult din 1901; părea imposibil ca relația dintre doi oameni să aibă un efect

asupra relației dintre două țări. Situația cu Germania era afectată de ostilitatea adânc înrădăcinată la scară națională și de impasul flotei militare. George îi considera pe francezi efeminați și pronunța intenționat greșit cuvintele franțuzești. Dezaproba republicanismul și pretindea că nu îi plăcea Parisul – ceea ce se poate să fi fost adevărat, deoarece era decorul unora dintre cele mai faimoase păcate ale tatălui său. Cât despre Rusia, relația lui George cu Nikolai părea una dintre cele mai calde și mai lipsite de complicații din rândul familiilor regale extinse din Europa, dar fusese întotdeauna strict apolitică. Acum afacerile internaționale începeau să se furișeze în exprimările banale, amabile ale cordialității, iar corespondența a căpătat un ton ușor stingher, eufemistic și oficial. Scrisorile regelui au devenit, de asemenea, mai frecvente, poate cam patru-cinci pe an, în loc de una sau două, ca înainte. „Sper că vom menține întotdeauna vechea noastră prietenie”, a scris el după moartea lui Edward. „Știi că eu nu mă schimb niciodată și că te-am îndrăgit întotdeauna... poți să fii sigur că voi manifesta același interes față de Rusia pe care îl manifesta și El... poate că sunt dificultăți cu Germania, dar cred că pot fi depășite, dacă Anglia, Rusia și Franța rămân unite, pacea în Europa e asigurată. Dumnezeu să te binecuvânteze, dragul meu Nicky, și ține minte că poți conta întotdeauna pe mine ca prieten.”³⁸ Iar în martie 1911 scria: „Mă tem că în acest moment Germania încearcă să izoleze Franța, poate că greșesc, dar asta e ceea ce cred. Fără îndoială că Germaniei îi cam

displace înțelegerea prietenoasă care există între Anglia, Rusia și Franța”³⁹.

George avea totuși o ambiție. La câteva luni după urcarea sa pe tron i-a spus lordului Esher că voia „să facă pentru Imperiu ceea ce Regele Edward a făcut pentru pacea Europei”⁴⁰. Arthur Balfour susținuse în 1901 că monarhul britanic era singurul simbol cu care se identifica întregul imperiu disparat și haotic. George visa să fie liantul care să-l unească – un liant foarte necesar, date fiind noile cereri de autoguvernare ale Irlandei și Indiei. În toamna anului 1905 vizitase India și îi plăcuse foarte mult: reuniunile ceremoniale grandioase; opulența maharajahilor, care făceau curte cu săbii încrustate cu nestemate; vânătoarea de tigri și elefanți; mulțimile imense, care aclamau la nesfârșit; sentimentul că India, cu sistemul său de educație, universitățile și birocrății ei, era dovada că imperiul civiliza și îmbunătățește viața supușilor săi. Țara aceea l-a făcut să apeleze la superlative, deși nu îi stătea în fire: i-a spus lui Nikolai că era o „țară minunată”. De fapt, George a făcut vizita respectivă după dezastruoasa divizare a Bengalului. Îl antipatizase pe autorul acesteia, lordul Curzon, autoritarul și extrovertitul vicerege. Funcționarii Rajului l-au asigurat că nemulțumirea cu privire la divizare, precum și dorința de autoguvernare întruchipată de noul Partid al Congresului fuseseră mult exagerate. El își dorea foarte mult să-i creadă. „Înțeleg expresia din ochii indienilor”, îi spusese George lui Gokhale, șeful Partidului Congresului Național Indian, cu o

încredere șocantă. „Ar fi mai fericite popoarele din India dacă ați conduce voi țara?” Gokhale i-a răspuns: „Eu nu zic că ar fi mai fericite, dar ar avea mai mult respect de sine”. George se întorsese acasă convins că o legătură mai strânsă între „patria-mamă și imperiul ei indian”⁴¹ ar rezolva totul. Ideea de a fi împăratul Indiei îl încânta pe George ca puține alte lucruri legate de noul său rol. Era ceva foarte diferit de rolul limitat, încorsetat pe care îl juca în Marea Britanie. Evoca o idee mai puțin complicată și delimitată despre domnie, conform căreia supușii erau pur și simplu loiali, cu zâmbetul pe buze.

La scurt timp după urcarea sa pe tron George și-a exprimat dorința de a merge din nou în India, pentru a se încorona ca împărat în cadrul unui *darbar*, vechea festivitate mogulă preluată și de britanici. Cabinetul a fost sceptic, întrebându-se de unde aveau să vină banii necesari pentru o bufonadă de încoronare. „Cred că e o idee grozavă”, i-a scris Nikolai. „...Nu mă îndoiesc că va produce o impresie nemaipomenită în toată lumea!”⁴² George insista și nimeni nu avea o soluție mai bună de a contracara mișcarea indiană de independență. Un gest de încredere din partea patriei-mamă sub forma unei vizite a monarhului ei, combinat cu niște reforme, ar fi putut fi de ajutor. S-a plănuțit ca regele să aibă *darbar*-ul pe care îl voia și să anunțe sfârșitul divizării Bengalului și mutarea capitalei de la Calcutta la Delhi. George a fost totuși încurajat să nu își facă o încoronare în stil napoleonian – ideea i-a fost alungată cu tact de arhiepiscopul

de Canterbury, care a sugerat că s-ar putea să fie nepotrivită într-o țară necreștină.

La *darbar* au venit 100.000 de oameni. George i-a spus lui Nikolai că a fost „o priveliște magnifică și, practic, au fost prezenți toți maharajahii din India”⁴³. El și Mary au stat sub o cupolă aurită, pe tronuri din argint, în veșminte de încoronare sclipitoare, în timp ce maharajahii indieni, împodobiți cu giuvaiere, veneau să li se închine. George a purtat o coroană nouă făcută special pentru acest eveniment, acoperită cu 6.170 de diamante, safire, smaralde și rubine, în valoare de 60.000 de lire. Pe dealurile din jur au fost ridicate 40.000 de corturi pentru a găzdui mulțimea venită să-l vadă pe noul împărat. După aceea a mers în Nepal pentru două săptămâni, unde, însoțit de maharajahul local, 600 de elefanți și 1.400 de hăitași, a împușcat personal 21 de tigri, opt rinoceri și un urs. Era convins că prezența sa în India a contat. Însă efectele unor asemenea spectacole nu erau niciodată durabile, iar ca simbol eficient și unificator al imperiului, George întârziase cu cel puțin un deceniu. Un an mai târziu, un membru al mișcării indiene de independență deghizat în femeie a aruncat o bombă spre sir Charles Hardinge, care era acum viceregele Indiei, în timp ce acesta intra în Delhi călare pe un elefant, omorându-i servitorul și rănindu-l grav. Cabinetul nu avea să se mai lase convins să repete aventura asta – călătoriile regelui în teritoriile îndepărtate ale imperiului erau costisitoare și durau câteva luni. Când George a început să vorbească despre o călătorie

în Africa de Sud, un ministru a remarcat: „Noi am decis că ar fi mult mai bine ca el să rămână acasă pentru ca oamenii să nu își dea seama cât de ușor mergea mașinaria și fără rege”⁴⁴.

Moartea lui Edward ar fi fost traumatizantă pentru George indiferent de momentul în care ar fi survenit. În mai 1910 l-a aruncat în mijlocul celei mai grave crize constituționale din politica britanică după multe decenii, o criză care avea unele asemănări cu luptele constituționale din Germania și Rusia. Camera Comunelor încerca să abolească dreptul de veto al Camerei Lorzilor, arma aristocrației conservatoare – ai cărei membri ocupau locuri în Camera Lorzilor în virtutea titlurilor nobiliare ereditare – pe care aceasta o folosea pentru a bloca legislația și reformele liberale adoptate în Camera Comunelor. Chestiunea atinsese punctul critic la sfârșitul anului 1909, când Camera Lorzilor a respins proiectul de buget al lui David Lloyd George, pe care, deoarece mărirea impozitelor pe moștenire și pe terenuri, l-au considerat un atac împotriva lor. Aristocrația conservatoare nu și-a făcut nici un bine în ochii opiniei publice reacționând cu o isterie aproape comică – chiar dacă, așa cum bănuiau ambele tabere, sumele reale adunate ar fi fost foarte modeste. Ducele de Buccleuch, care deținea, printre altele, o bogată colecție de tablouri de Poussin, a declarat că nu își permitea să dea guineea pentru contribuția la Clubul de fotbal Dumfries⁴⁵. Conte de Onslow

a scos la vânzare porțiuni întinse din Surrey, iar ducele de Rutland, care, ca mulți conservatori, părea să creadă că liberalii radicali și membrii Partidului Laburist erau totuna, a spus că toți parlamentarii laburiști ar trebui să fie reduși la tăcere. Când fusese prinț de Wales, simpatiile lui George se îndreptaseră spre Camera Lorzilor. Mult detestatul Lloyd George își redactase proiectul de buget și îl lansase cu discursuri care evidențiau cu voioșie și îndrăzneală prăpastia dintre bogați și săraci într-un fel cum nu o mai făcuse nici un om de stat britanic, cu mult aplomb și umor. „Întreținerea unui duce complet echipat costă la fel de mult ca întreținerea a două cuirasate și ducele este mai dificil de dat la fier vechi”, spunea el. Camera Lorzilor însemna „cinci sute de bărbați obișnuiți aleși la întâmplare dintre șomeri”⁴⁶. În presa conservatoare era înfățișat ca un anarhist care aruncă bombe sau ca un tâlhar la drumul mare – ceea ce lui îi plăcea la nebunie.

Respingerea de către Camera Lorzilor a proiectului de buget al lui Lloyd George forțase alegeri generale la începutul anului 1910. Liberalii, care au câștigat doar câteva locuri în plus față de conservatori, și-au păstrat puterea formând o coaliție cu naționaliștii irlandezi și cu Partidul Laburist, care le oferea o majoritate de 113 voturi. Din motive diferite, fiecare partid era dornic să anuleze dreptul de veto al Camerei Lorzilor, astfel încât Camera Comunelor a supus dezbaterii o lege care viza exact acest lucru. Toată lumea știa că ea va fi respinsă de Camera Lorzilor. Soluția premierului

Asquith a fost să amenințe că va inunda Camera Lorzilor cu noi pairi liberali, înnobilați de rege. Edward urâse să fie pus într-o asemenea poziție. El și consilierii săi considerau că un atac la adresa Camerei Lorzilor era periculos de apropiat de un atac la adresa monarhiei. Murise furios atât pe Asquith, cât și pe lorzii conservatori pentru că refuzaseră să ajungă la un compromis. Unii dintre conservatorii mai extremiști au mers până la a pretinde că amenințările premierului îl omorâseră pe rege.

Anxietatea și lipsa de experiență ale lui George erau atât de vizibile, încât Asquith i-a promis o perioadă de grație de șase luni, în care a încercat – zadarnic – să ajungă la un compromis cu Camera Lorzilor. Însă în decembrie 1910 a fost silit să ceară alte alegeri și s-a dus la rege pentru a-i cere o garanție că va acorda titluri de pairi dacă liberalii vor câștiga. Interacțiunea lor a fost o comedie a erorilor care a demonstrat în mod dureros cât de puțin înțelegea George politica. Asquith, conștient că regele detesta ideea, a cerut să-i dea garanția respectivă într-un limbaj atât de excesiv de delicat și de aluziv, încât George a crezut că scăpase basma curată, dându-și seama de adevăr abia trei zile mai târziu. Când Asquith a revenit pentru a cere garanția în termeni mai direcți, a adus cu el încă un ministru, pe lordul Crewe. Exact așa cum George înțelesese eronat încercările anterioare ale lui Asquith de a fi delicat și diplomat, tot așa a crezut acum că Crewe se afla acolo deoarece Asquith nu avea încredere în cuvântul lui – în timp ce Asquith intenționase ca gestul să fie

un semn de curtoazie față de George. Apoi, când premierul a sugerat ca promisiunea să fie ținută secretă până când era realmente nevoie de ea, George a presupus că i se cerea să facă ceva neonest. „Nu am făcut în viața mea un lucru pe care să-mi fie rușine să-l mărturisesc și nu am obiceiul să ascund nimic.”⁴⁷ Nu a înțeles că premierul încerca să nu îl amestece în controversă cât nu era cu adevărat necesar. Mai târziu George a afirmat că Asquith îi smulsese acea promisiune amenințându-l cu demisia și convocarea unor noi alegeri pe motiv că regele și pairii erau împotriva poporului. S-a gândit obsesiv la asta ani în șir, întrebându-se dacă ar fi putut să existe o alternativă. Când a descoperit, în 1913, că Arthur Balfour, liderul opoziției din Camera Lorzilor, se oferise la vremea aceea să formeze un guvern conservator și că el nu fusese informat, s-a făcut foc și pară, spunând că ar fi putut să-l invite pe Balfour să formeze o administrație și să salveze dreptul de veto al Camerei Lorzilor. Însă acest lucru ar fi fost, practic, mult mai partizan și mai intervenționist decât ceea ce îl rugase Asquith să facă. Balfour ar fi pierdut automat primul său vot în Camera Comunelor, așa că s-ar fi ajuns la alte alegeri dintr-un motiv de care țara era sătulă. Acele alegeri ar fi fost un vot de încredere pentru decizia regelui de a-i sprijini pe conservatori – târând coroana în politică așa cum nu mai fusese târâtă de peste un secol.

Abolirea dreptului de veto – și a puterii Camerei Lorzilor – a fost adoptată, până la urmă, cu mare amărăciune, în iulie

1911, și fără ca George să fie nevoit să mai acorde alte titluri de pairi, însă el și-a făcut griji cu privire la proces pe toată durata acestuia și s-a defulat bombardându-l pe Asquith cu note oficiale și convocându-și zilnic miniștrii și lorzii pentru a-și exprima îngrijorările.

Unul dintre biografii lui Nikolai a scris că „în Anglia, unde suveranul trebuia doar să fie un om bun pentru a fi un rege bun, Nikolai al II-lea ar fi fost un monarh admirabil”⁴⁸. Poate că era mai aproape de adevăr afirmația că în Rusia s-ar fi putut la fel de bine ca George să fie tot atât de dezastruos ca Nikolai și că în Marea Britanie nu conta cum era suveranul, atât timp cât era sobru și respecta regulile. Fiascul Camerei Lorzilor a fost un început nefast pentru domnia lui George; însă el avea să fie, după cum s-a dovedit, un rege bun. Sistemul avea să-l facă eficient aproape împotriva voinței sale, convingându-l să realizeze lucruri pe care nu ar fi ales niciodată să le facă – de pildă, să se întâlnească și să fie politicos cu omul pe care îl detesta, Lloyd George (și forțându-l pe cancelarul radical să facă la fel). În cele din urmă, Lloyd George avea să devină premierul său. Nu era ca și cum Nikolai ar fi fost silit să se întâlnească cu Lenin, să zicem, sau ca și cum Wilhelm ar fi socializat cu marxista germană Rosa Luxemburg, însă, în mintea lui George, cel puțin, nu era prea departe de asta. În septembrie 1911 Lloyd George s-a dus într-o vizită de câteva zile la Balmoral. Amândoi au fost nevoiți să se poarte exemplar. Lloyd George a mers la picnicuri cu familia regală, iar George i-a dăruit unul dintre bastoanele

tatălui său. După câteva zile Lloyd George se cam săturase. „Nu sunt făcut pentru viața la curte”, i-a scris el soției sale. „O detest. Întreaga atmosferă duhnește a conservatorism. Îl respir, mă deprimă și mă îngrețoșează. Toți se poartă foarte frumos cu mine, așa cum s-ar purta cu un animal sălbatic periculos de care se tem și pe care poate că îl și admiră un picuț pentru suplețea și puterea lui.”⁴⁹ Nu era nici pe departe singurul căruia stilul de viață regal – nu doar opiniile, ci și regulile și ritualurile arbitrare, schimbarea obligatorie a hainelor (de cel puțin patru ori pe zi) și orele de vânătoare – i se părea anacronic și enervant. Următorul lider al Partidului Conservator, Andrew Bonar Law, un auster om de afaceri scoțian, care nu avea nimic în comun cu vechii aristocrați de vază, urma să considere „insuportabile”⁵⁰ weekendurile pe care era obligat să le petreacă împreună cu familia regală la Balmoral.

Țara a avut nevoie de ceva timp ca să se obișnuiască cu George. Cu privirea sa directă și melancolică și ținuta extrem de dreaptă, mereu cu o gardenie albă, proaspătă la butonieră și pălărie (de fetru sau joben – mai curând ar fi plecat de acasă dezbrăcat decât fără pălărie) și cu stilul impecabil și demodat al croielii hainelor sale, alura sa elegantă, căutată, transmitea respectabilitate, decență, consecvență și valori străvechi. Într-o lume care părea să se accelereze și să devină mai intimidantă și mai periculoasă, asta avea ceva liniștitor. Ca rege, el avea să pună pietre de temelie, să viziteze școli, orașe miniere, lucrări feroviare și, ocazional, casele unor

muncitori, deși jurnalele sale nu dezvăluie ce gândea el despre aceste locuri. Monarhia lui a fost nespectaculoasă, domestică – o domnie care părea preocupată să funcționeze cu sprijinul supușilor săi și să fie în legătură cu aceștia. În timpul domniei lui George monarhia britanică avea să devină cu adevărat, așa cum o descriese Walter Bagehot în cartea sa *The English Constitution*, „respectabilă” și „simbolică”.

Capitolul 15

Celebrări și avertismente (1911-1914)

Realitatea politicii europene era că relațiile anglo-germane se aflau în același impas ca întotdeauna – la fel ca relațiile ruso-germane. Cu toate acestea, fiecare țară, fiecare împărat au continuat să mascheze fisurile prin gesturi între veri din ce în ce mai irelevante. În mai 1911 George I-a invitat pe kaizer la dezvelirea monumentului din marmură dedicat reginei Victoria de lângă Palatul Buckingham. „Ai perfectă dreptate când faci aluzie la devotamentul și respectul meu pentru preaiubita mea bunică, cu care am avut relații excelente”, i-a scris Wilhelm lui George. „...Nu voi uita niciodată orele solemne de la Osborne, lângă patul ei de moarte, când ea și-a dat ultima suflare în brațele mele! Acele ore sacre mi-au înlănțuit inima de casa și familia ta.”¹ Aceasta avea să fie ultima vizită a lui Wilhelm în Anglia, iar relatarea din memoriile sale – pagini întregi despre regimentele de gărzi și de scoțieni, drapelele militare, familia adunată în jurul monumentului, întâmpinarea care i s-a făcut – era aproape tandră și impregnată de nostalgie². La Teatrul

Regal Drury Lane, unde George și Wilhelm au văzut piesa zilei, *Banii*, publicul i-a aclamat în picioare, iar o cortină special concepută îi înfățișa pe cei doi împărați călare, îndreptându-se unul spre celălalt și salutând. Sir Richard Haldane, germanofilul ministru de Război, a oferit un prânz în onoarea kaizerului la care i-a invitat pe cei mai distinși și mai celebri oameni din Anglia: lordul Kitchener, lordul Curzon, J.A. Spender, editorul publicației *The Manchester Guardian*, parlamentarul laburist Ramsay MacDonald, scriitorul Edmund Gosse, generalul sir Henry Wilson, pictorul John Singer Sargent și Baden Powell, eroul de la Mafeking și autorul recentului bestseller *Scouting for Boys*. Wilhelm era într-o formă de zile mari. „Nu cred că am mai întâlnit vreodată un om cu atâta poftă de viață și atât de dornic s-o arate și s-o împărtășească și altora”³, a spus sir John Morley.

Vizita ar fi trebuit să însemne ceva, dar în realitate nu a însemnat nimic. Nici un politician britanic nu a încercat să-l țină de vorbă pe Wilhelm sau să-l întrebe despre cursa înarmării navale. „Vizita lui va fi, desigur, absolut particulară și nu are nici un fel de semnificație politică”, i-a scris George lui Nikolai. „...Am vrut să-ți spun asta în caz că ziarele vor publica o mulțime de prostii.”⁴ În ultima zi, kaizerul s-a înfuriat din cauza acordurilor Marii Britanii cu Franța și Rusia în timpul unei discuții cu Louis de Battenberg: „În Anglia trebuie să fiți făcuți să înțelegeți că Germania este singurul arbitru al păcii sau războiului pe continent. Dacă

vom dori să luptăm, vom face asta fără permisiunea voastră”⁵. A părut deosebit de supărat de apropierea Marii Britanii de Rusia.

Era ca și cum poziția fiecărei țări devenise atât de solidă, încât nu exista nici o modalitate de a umple acele fisuri tot mai adânci create de neîncredere și încordare. Germania se agăța de nevoia ei nesatisfăcută de recunoaștere, de marina ei militară și de angajamentul față de Austria; Marea Britanie era hotărâtă să-și mențină poziția pe plan mondial și să rămână legată de Franța; Rusia rămânea sfâșiată între conștientizarea faptului că nu își permitea un conflict și dorința disperată de a-și recăpăta statutul de mare putere printr-o formă de expansiune imperialistă. În schimb, nu a fost nevoie decât de un mic gest agresiv pe scena internațională pentru a genera o criză europeană majoră. Nimeni nu a intenționat asta (exceptând, poate, armata germană) – nu în ultimul rând deoarece în 1911 fiecare țară se confrunta cu o criză economică și tulburări sociale însemnate –, însă nimeni nu era dispus să cedeze. Cancelarul german, Bethmann-Hollweg, începuse negocieri cu Marea Britanie când fusese numit în funcție, în 1909, dar a descoperit curând că spațiul său de manevră era limitat: dreptei germane – foarte critică la adresa guvernului – îi plăcea marina militară și kaizerul i-a spus foarte clar că, dacă va insista foarte mult pe tăieri de fonduri, ar putea fi demis. Pentru a-și mai potoli criticii, cancelarul a insistat că, în schimbul unei reduceri a numărului navelor germane, Marea

Britanie trebuia să promită neutralitate în cazul unui război european, fapt pe care britanicii l-au privit ca pe o dovadă că germanii voiau să-i dea la o parte pentru a ataca Franța. Asquith și Grey nu vedeau ce rost are să mai continue negocierile, deși s-au prefăcut că sunt de acord cu ideea de *rapprochement* ca o concesie făcută criticilor lor, parlamentarii liberali și laburiști mai puțin importanți. Până și David Lloyd George, un oponent consecvent al creșterii flotei și critic al lui Grey, începea să pună la îndoială intențiile germanilor^{*1}. Până una, alta, Ministerul de Externe german urmărea o lovitură diplomatică ce ar fi atras aprecierea guvernului în plan intern.

Apoi, la doar două luni după ce s-a întors Wilhelm din Anglia, pe 1 iulie 1911, Germania a trimis canoniera *Panther* în portul Agadir din Maroc, unde francezii trimiseseră de curând niște trupe ilegal, pretinzând că erau necesare pentru a înăbuși o revoltă locală. Conform prevederilor conferinței de la Algeciras, Germania avea dreptul la compensație dacă francezii modificau natura prezenței lor în Maroc. Cu *Panther* (care, oarecum ironic, nu era o navă de război nouă, frumoasă și strălucitoare, ci un crucișător vechi, murdar și bondoc, care ar fi trebuit să fie de mult dat la fier vechi) poziționat amenințător pe coastă, Ministerul de Externe german le-a cerut francezilor să cedeze întregul Congo francez, adăugând că, dacă nu vor răspunde pozitiv, era posibil ca Germania să fie silită la măsuri extreme.

Faptul că Ministerul de Externe german se folosea de o

navă de război ca influență pentru a obține ce voia li s-a părut lui Asquith și Ministerului de Externe britanic un precedent periculos: nu doar o nouă lovitură dată Franței, ci și o provocare directă a supremației navale a Marii Britanii și, prin urmare, a statutului său de mare putere – diplomația canonierelor fusese întotdeauna o specialitate a britanicilor. Răspunsul lor a fost vădit agresiv. Pe 21 iulie, într-un discurs susținut la Mansion House, în City, David Lloyd George a anunțat că Marea Britanie era hotărâtă să-și păstreze „locul și prestigiul” între marile puteri ale lumii, chiar dacă asta ducea la un război. „Dacă ni s-ar impune o situație în care pacea ar putea fi menținută doar prin renunțarea la poziția importantă și benefică pe care Marea Britanie și-a câștigat-o în secole de eroism și realizări, permițând ca Marea Britanie să fie tratată... de parcă nu ar avea nici o însemnătate în Cabinetul Națiunilor, atunci declar vehement că pacea cu acest preț ar fi o umilință care nu ar putea fi îndurată de o țară măreață ca a noastră.”⁶

Guvernul german a fost uluit de acest discurs – de faptul că era atât de direct și că îl rostise Lloyd George –, dar a refuzat să dea înapoi. În câteva zile ambele flote erau în stare de alertă; o neînțelegere colonială s-a transformat într-o criză internațională. Presa germană și-a exprimat indignarea că Marea Britanie îi dicta Germaniei. La Londra, *The Times* a pretins că flota germană dispăruse din Marea Nordului și că era posibil să fie pe cale de a ataca. (De fapt, era în drum spre Norvegia pentru a lua parte la niște manevre pașnice cu flota

britanică din Atlantic.) Germanii nu intenționaseră să provoace o astfel de reacție din partea Marii Britanii. În culise, cele două părți au negociat un acord și s-au făcut planuri pentru tratative franco-germane. Însă francezii, încurajați de amenințările Angliei, au refuzat cererile de despăgubire ale germanilor. Negocierile și zvonurile permanente despre război au persistat în august și septembrie. Până în octombrie Ministerul de Externe german își pierduse curajul și în cele din urmă a fost de acord să primească 250.000 de kilometri pătrați de junglă ecuatorială bună de nimic din Congoul francez. Pe 4 noiembrie s-a semnat un acord.

O provocare din partea Germaniei se sfârșise încă o dată cu o înfrângere. „Din acest munte de criză generată de germani a ieșit un șoricel de teritoriu colonial”⁷, scria Grey. Presa naționalistă germană și ligile germane naționaliste, ale căror speranțe legate de colonii fuseseră atât de mari și apoi atât de constant spulberate, au protestat, dezamăgite și mânioase. Wilhelm a fost acuzat de lașitate: un ziar german l-a numit *Guillaume le timide, le valeureux poltron*. Partidele de centru și de dreapta din Germania au tratat cu dispreț incapacitatea și agresivitatea fără noimă ale guvernului. Unii ofițeri superiori din armata germană au oftat pentru că Înălțimea Sa se temea să ia măsuri extreme – Moltke sperase în taină la o „răfuială cu englezii”⁸. Ministrul german al Coloniilor și-a dat demisia.

Kaizerul însuși fusese extrem de reticent cu privire la

trimiterea canonierei *Panther* și își făcuse griji în legătură cu reacția britanicilor. În mod previzibil, când, inițial, situația s-a dovedit a fi populară, el s-a repezit să se identifice ca autor al acesteia. Însă, în lunile care au urmat, a oscilat îngrijorat între neliniște și adoptarea unei atitudini războinice. La un moment dat ministrul de Externe german, Alfred von Kiderlen-Waechter, trebuia să amenințe cu demisia pentru a-l ține în frâu, iar în momentul următor Wilhelm anunța public că era pregătit să pună mâna pe sabie dacă francezii nu acceptau cererile Germaniei⁹.

El a afirmat, de asemenea, că, în timpul vizitei pe care o făcuse în mai la Londra, îi spusese lui George despre intenția sa de a trimite o navă de război în Franța și că George fusese de acord – astfel că reacția guvernului britanic era pură ipocrizie. Nu era prima oară când Wilhelm făcea asta – pretindea că se convenise un aranjament cu alt monarh, apoi îl acuza pe acesta de trădare. Însă era ceva nou pentru George, care a încercat să-și amintească. A spus că Wilhelm deschisese subiectul Marocului chiar înainte de a pleca de la Londra; era posibil chiar să fi spus ceva despre o navă – dar George nu își amintea deloc de asta. „Nu mi-am dat în nici un caz consimțământul – și nici al guvernului meu.” Din punctul lui de vedere, Wilhelm era „un pacifist” prigonit de „propriii militariști”. „Nici unui bărbat nu îi place să fie numit laș.”¹⁰

Era un semn sumbru al impasului în care se aflau cele două țări că nu politicienii, ci doi magnați ai afacerilor internaționale au fost cei care au inițiat o ultimă încercare de

a se ajunge la o înțelegere. Albert Ballin era directorul celei mai mari companii de transport maritim din lume, Linia Hamburg-America, și unul dintre puținii prieteni evrei ai lui Wilhelm; Ernest Cassel făcea parte din gașca lui Edward de bancheri evrei; afacerile și împrumuturile lui menținuseră pe linia de plutire mai multe țări și era prieten cu Churchill și Asquith. Amândoi considerau că programul naval german mersese prea departe și crea ostilitate fără rost. În ianuarie 1912 Ballin l-a convins pe Wilhelm să invite un membru al cabinetului britanic la Berlin pentru a discuta despre cursa înarmării navale, în timp ce Cassel i-a încurajat pe britanici să accepte invitația. Grey și Asquith l-au trimis la Berlin pe sir Richard Haldane în a doua săptămână din februarie, însă nu i-au acordat autoritatea de a încheia o înțelegere. Toată lumea a făcut eforturi deosebite să-și exprime speranțele că s-ar putea ajunge la un acord, însă, deloc surprinzător, negocierile au eșuat în toiul incriminărilor și certurilor cu privire la cine ce oferă. Încă o dată, Bethmann-Hollweg a insistat asupra neutralității britanicilor înainte chiar de a discuta despre nave și nu a putut să promită nici o reducere a cheltuielilor pentru apărare, ci doar o încetinire temporară.

Haldane a fost uimit de aparentul haos din eșaloanele superioare ale guvernului german. Kaizerul, cancelarul și Tirpitz erau în dezacord cu privire la aproape tot ce ținea de politica externă, creșterea forței militare navale și ceea ce voiau de la negocieri. Aprecia că Bethmann-Hollweg dorea să negocieze, dar că Tirpitz se opunea oricărui compromis. Nu

era nici pe departe primul vizitator britanic ce remarca această confuzie. Cât despre Wilhelm, acesta acum părea extrem de entuziasmat, iar în clipa următoare intimidat de Tirpitz. Haldane nu știa că în ziua sosirii sale Wilhelm făcuse public noul proiect de lege a marinei militare și îi spusese lui Metternich că va mobiliza flota germană dacă britanicii își vor duce la îndeplinire planul de a-și concentra flota în Marea Nordului (unde s-ar fi aflat la doi pași de Germania). Haldane a plecat după trei zile ducând sub braț un bust al kaizerului primit de la aceasta și o copie a noului proiect de lege a marinei militare germane. A doua zi Wilhelm i-a spus industriașului german Walter Rathenau că în vară se va duce la Cowes „și atunci va aranja totul. Regele avea încredere în el. Planul lui era următorul: Statele Unite ale Europei contra Americii. Englezii nu sunt indiferenți la ideea asta”¹¹.

Când Haldane a ajuns înapoi la Londra, cabinetul britanic s-a uitat peste proiectul de lege a marinei militare și a descoperit că acesta făcea ca încetinirea promisă de Bethmann-Hollweg să fie irelevantă¹². Pe lângă faptul că solicita noi vase de război, proiectul de lege anunța o creștere cu 20% a numărului de soldați de pe fiecare navă și o creștere uriașă a numărului de submarine și nave de război mai mici. Alegându-și momentul în timpul negocierilor cu Franța din vară, aflate pe punctul de a eșua, când kaizerul fusese rănit de acuzațiile de lașitate, Tirpitz îl convinsese că era posibil ca un nou proiect de lege navală să recâștige sprijinul dreptei germane, că menținerea presiunilor

exercitate asupra Marinei Regale îi va înspăimânta pe britanici, silindu-i la o neutralitate judicioasă în eventualitatea unui război european – argument evident fals –, și că orice reduceri ar însemna o pierdere a prestigiului internațional. După cum s-a dovedit, la alegerile din ianuarie 1912 Partidul Social-Democrat german – socialiștii –, care nu era de acord cu creșterea cheltuielilor pentru apărare, a obținut cele mai multe voturi înregistrate vreodată și a devenit cel mai mare partid din Reichstag, ocupând o treime din locuri.

Până la urmă, negocierile au încetat pe 19 martie, când Grey a afirmat categoric că Marea Britanie nu putea să promită că va rămâne neutră în cazul unui război european. Eșecul acestora l-a făcut pe Wilhelm să cadă în depresie. Dona i-a spus lui Tirpitz că el era în pragul unei căderi nervoase. „În realitate, el este entuziasmat de Anglia și de tot ce este Anglia, are asta în sânge”¹³, a spus ea. Era ca și cum cele două tendințe contrare ale sale provocaseră direct colapsul. El i-a acuzat pe membrii cabinetului britanic că sunt niște „ticăloși” și a spus că Grey era un „Shylock”¹⁴. L-a demis pe Metternich, ale cărui explicații neprefăcute cu privire la motivele pentru care erau ostili britanicii nu mai putea suporta să le audă. Când Grey l-a lăudat pe Bethmann-Hollweg, pe care britanicii ajunseseră să-l considere o forță chibzuită și pozitivă din guvernul german, Wilhelm a bombănit: „N-am auzit în viața mea de un acord care să fie încheiat cu referire la un anumit om de stat și independent

de suveran. Este limpede că Grey habar nu are cine e stăpânul aici, adică eu. El îmi dictează dinainte cine trebuie să fie ministrul meu dacă vreau să închei un acord cu Anglia”¹⁵. Câteva zile mai târziu, proiectul complet de lege privind marina militară a fost supus atenției Reichstagului.

În ciuda opoziției din partea stângii, legea a fost adoptată în aprilie 1912, deși într-o formă ușor mai sintetică. Paradoxal, pe termen lung ea avea să se dovedească o mare piedică pentru marina militară germană și pentru Tirpitz. Aceasta i-a făcut pe britanici să-și retragă navele din Mediterana și să-și concentreze flota în Marea Nordului și Canalul Mânecii, fapt care a scos imediat în evidență faptul că flota lui Tirpitz nu o egala pe cea britanică și nici nu avea să poată face asta decât peste vreo câteva decenii. De asemenea, a nemulțumit armata germană, care considera că marina militară primea prea mult din bugetul militar de prea mult timp și cu foarte puține rezultate. Susținea acum că ea trebuia să primească partea leului din următoarele cheltuieli din domeniul apărării; Moltke, observând că armata rusă sporea extrem de mult, avea planuri să mărească armata cu 25%, adică 136.000 de oameni. Mai îngrijorător, britanicii fuseseră de acord și să apere coasta franceză a Canalului Mânecii dacă flota militară franceză patrula în Mediterana – înțelegere ce făcea și mai probabilă implicarea Angliei într-un război european.

Rușii erau la fel de încorsetați de propriile priorități. Din

1905 linia guvernului fusese aceea că Rusia trebuia să se afle în relații bune cu toate marile puteri și că războaiele externe conduceau inevitabil la revoluție și trebuiau ocolite cu orice preț. În 1911 președintele Consiliului de Miniștri al lui Nikolai, Piotr Stolîpin, noul ministru de Externe rus, Serghei Sazonov – care, deloc întâmplător, era cumnatul lui Stolîpin –, și chiar și Nikolai voiau ca Marea Britanie să se implice într-o alianță defensivă. Cu spatele asigurat de Marea Britanie, credeau că Germania și Austria nu se vor încumeta să-i intimideze sau să-i amenințe. Nu că Rusia și-ar fi permis să fie în relații proaste cu Germania. Când devenise Sazonov ministru de Externe, în toamna anului 1910, îl luase cu el la Potsdam pe Nikolai, inițial reticent („Nu pot să înțeleg cum de este atât de orb la consecințele acțiunilor sale”¹⁶, se plânse posomorât ambasadorul britanic), și s-au întors cu un acord¹⁷. „Am fost extrem de mulțumit de vizita mea la William, care a fost în toane foarte bune, calm și relaxat”¹⁸, i-a scris Nikolai lui George. Înțelegerea permitea germanilor și căii lor ferate accesul în nordul Persiei, în schimbul angajamentului de a nu sprijini ambițiile austriecilor în Balcani. Cam după o săptămână Wilhelm, într-un acces de entuziasm și încărcat cu „mormane de cadouri”, a trecut prin Hessen, unde Alix se afla împreună cu copiii într-o vizită. „Pentru ei, el este «unchiul neamț»”, scria Nikolai, „și îi place foarte mult să se joace cu ei. Arată bine, dar a îmbătrânit și s-a mai liniștit”¹⁹. Alix nu suporta ca Wilhelm să-i atingă copiii, dar știa că relațiile bune cu Germania erau necesare.

Comunicațiile dintre Berlin și Sankt-Petersburg erau la fel de cordiale cum fuseseră ani în șir și Rusia a fost vizibil tăcută în timpul condamnării pe plan internațional a incidentului de la Agadir.

Însă în Rusia persista și ideea că statutul, acum afectat, de mare putere al țării trebuia restabilit și că singurul mijloc de a face acest lucru era prin extinderea imperiului și afirmarea pretențiilor Rusiei de influență imperialistă în Balcani. Deloc surprinzător, acest din urmă imperativ amenința permanent să submineze nevoia de pace. În 1912 ministrul rus în Serbia, un panslavist militant pe nume Nikolai Hartwig, a negociat un pact secret între statele balcanice Serbia, Grecia, Bulgaria și Muntenegru. Hartwig era un manipulator viclean al cărui țel era să unească națiunile slave, astfel încât ele să poată să pornească un război pentru a smulge Imperiului Otoman ultimele teritorii europene și, astfel, a-i permite Rusiei să preia controlul asupra Bosforului și să deschidă strâmtoarele. Eforturile sale de a uni statele balcanice – ceea ce nu era lucru ușor, de vreme ce acestea erau extrem de certărețe și în competiție unele cu altele – au fost pe jumătate ascunse de guvernul rus, iar la ceea ce era vizibil Nikolai și miniștrii săi au închis ochii deoarece se bucurau că în Balcani fusese restabilită influența rusească. Toată lumea știa că un război în regiune ar fi foarte periculos deoarece Austria și Rusia, amândouă extrem de conștiente de vulnerabilitatea statutului lor de mari puteri, se vor simți silite să intervină, iar Germania mai mult ca sigur avea să vină în ajutorul

Austriei dacă se ajungea la un conflict militar.

În iunie 1912 împăratul rus, cel german și președinții Consiliilor lor de Miniștri s-au întâlnit pe iahturile lor la Swinemünde, în Marea Baltică, într-o zi caniculară. Wilhelm i-a copleșit cu daruri pe copiii lui Nicky și s-a prefăcut deosebit de amuzat când ofițerii ruși au dat gata 60 de sticle din șampania lui. „Totul a mers foarte bine și foarte neceremonios”, i-a spus Nicky mamei lui. „El a fost foarte vesel și afabil și a glumit cu Anastasia.”²⁰ Însă poate cea mai semnificativă discuție din ziua aceea a avut loc între noul președinte al Consiliului de Miniștri al lui Nikolai, Vladimir Kokovțov, și Bethmann-Hollweg, pe care Kokovțov a reprodus-o mai târziu în memoriile sale. Amândoi și-au exprimat sentimentul că erau prinși într-o cursă a înarmării pe care nu aveau puterea s-o oprească. Kokovțov s-a plâns că Germania părea să se „înarmeze într-un ritm febril”. A explicat că i-ar fi imposibil să se opună cererilor de creșteri echivalente ale armatei ruse. Bethmann-Hollweg a răspuns la fel de sincer că „poziția sa era departe de a fi atât de influentă și de independentă pe cât ar putea părea... Și el trebuia să țină cont de părerile personale ale împăratului... și mai ales de organizarea specială a Ministerului de Război, a cărui atitudine era foarte dificilă”. Duma avea să voteze, într-adevăr, sume mari pentru armata rusă în 1913, crescând numărul soldaților de la 1.300.000 la 1.750.000. Iar acest lucru avea să determine, la rândul său, alocarea de către Reichstag a unei sume și mai mari pentru armata germană în 1913.

După plecarea lui Wilhelm, Nikolai i-a spus președintelui Consiliului de Miniștri: „Slavă cerului! Acum nu mai trebuie să fii atent la fiecare cuvânt, ca nu cumva să fie interpretat într-un fel care nici măcar nu ți-ar fi trecut prin cap”. La fel ca Edward, învățase să evite să discute politică prea direct cu Wilhelm, dar i-a mai spus lui Kokovțov, trădând o mare îngrijorare referitoare la Balcani, „că împăratul William l-a asigurat categoric că nu va permite complicațiilor din Balcani să se transforme într-o conflagrație mondială”²¹.

Trei luni mai târziu, în septembrie, Serghei Sazonov a venit la Balmoral pentru a încerca să-l convingă pe sir Edward Grey să fie de acord cu niște „discuții” – vorba vine – militare și navale similare cu cele pe care Marea Britanie le purta cu Franța. Stolîpin credea că sprijinul Angliei va convinge Germania și Austria să nu intervină în războiul care mocnea în Balcani. Nu a mai menționat că rușii fuseseră cei care contribuiseră în secret la crearea condițiilor pentru un război. „El [Sazonov] e un om direct și onest și eu îl apreciez foarte mult”, îi scria Nikolai lui George, adăugând: „Citesc mereu *Daily Graphic* și, prin urmare, îți urmăresc cu atenție toate mișcările și tot ce trebuie să faci. Mă uimește adesea cât de răbdători... sunteți tu și May!”²². Aceasta era o dovadă de politețe față de George, pentru că el nu și-a asumat nici un rol în negocieri.

Sazonov se simțea evident optimist. Atitudinea britanicilor față de Rusia se schimbase. Până în 1912 țara devenise fascinată de potențiala ei aliată. În ianuarie 1912

The Times a publicat un „număr rusesc” și un grup de parlamentari liberali au vizitat Rusia, călătorie pe care sir Charles Hardinge a numit-o „pelerinajul iubirii”²³. Literatura rusă era pretutindeni – nu doar Tolstoi, ci și Dostoievski, Cehov și Turgheniev fuseseră recent traduși în limba engleză. Vita Stroganov se insinuase în meniurile britanice la modă. Baletul ruse aduseseră la Londra o fantezie a exotismului, extravagantei și modernității rusești; George s-a dus să vadă spectacolele în ajunul încoronării sale, în 1911. Însă fascinația culturală nu era dublată și de simpatie politică. Jurnaliștii britanici relatau despre aceleași vechi represii urâte și, ca o provocare și mai mare, trupele rusești pătrunseseră în sfera neutră a Persiei, unde șahul, un vechi protejat al Rusiei, purta un război civil împotriva parlamentului democratic susținut de britanici, Majlis. Și asta era îndeajuns de rău, dar Ministerul de Externe britanic, căruia, în ciuda acestui fapt, i-ar fi plăcut să se apropie mai mult de Rusia, bănuia că nu era departe o tentativă de anexare. Opinia publică britanică pur și simplu nu voia să accepte o relație mai strânsă, iar situația din Persia înrăutățea lucrurile. Însă, indiferent ce zicea noul ambasador britanic, sir George Buchanan, atât Nikolai, cât și Sazonov refuzau să admită că politica lor în Persia ar putea avea vreun efect în Marea Britanie.

Buchanan era noua armă secretă a Marii Britanii în Rusia. Diplomat de școală veche care fusese anterior ministru al fratelui lui Alix, Ernst, în Hessen-Darmstadt, era renumit

pentru farmecul său și curtoazia de modă veche și aplanat calm conflictele și neînțelegerile care punctau regulat relațiile britanicilor cu Rusia. În multe privințe, Sankt-Petersburgul era ultimul loc în care ar fi vrut să se afle – ura clima de acolo, iar curtea rusească i se părea prea solicitantă –, însă căzuse cu totul sub vraja tăcută și zâmbitoare a lui Nikolai. „Eu personal i-am devenit foarte devotat. Maiestatea Sa avea un farmec atât de minunat în purtări, încât, atunci când mă primea în audiență, aproape mă făcea să simt că stăteam de vorbă cu un prieten, nu cu Împăratul. Dacă îmi este permis s-o spun fără îngâmfare, exista între noi un fel de sentiment de simpatie reciprocă.”²⁴ Buchanan era deosebit de amuzat de dorința țarului de a discuta despre orice în afară de politică.

Deloc surprinzător, Grey nu a fost de acord cu discuțiile militare cerute de Sazonov. El voia să discute despre Persia. Opinia publică referitoare la acest subiect era atât de puternică și exista o îngrijorare atât de mare că era posibil ca Ministerul de Externe să acționeze unilateral și să se încheie o înțelegere secretă fără a consulta parlamentul, încât sosirea ministrului de Externe rus generase demonstrații la Londra și o reacție atât de mâniașă din partea parlamentarilor liberali, încât Grey a trebuit să promită că nici măcar nu va *folosi* sintagma *triplă antantă* pentru a indica legătura imprecisă dintre Marea Britanie, Rusia și Franța. Sazonov a făcut promisiuni vagi privind retragerea trupelor, dar Grey nu prea l-a crezut.

Războiul din Balcani a izbucnit doar câteva săptămâni mai târziu. În Rusia, presa a cerut ca țara să vină în ajutorul „fraților ei mai mici” – statele balcanice. Însă „frații mai mici” nu au avut nevoie de ajutorul fratelui lor mai mare deoarece în mai puțin de o lună cuceriseră toate teritoriile europene ale Turciei. Serbia, mai ales, avusese foarte mult succes; practic, își dublase suprafața și amenința să anexeze și o parte din coasta adriatică, lucruri care au alarmat Austria. La mijlocul lunii noiembrie Austria a început să maseze o armată lângă granița cu Rusia. Încă o dată, un conflict local căpăta brusc conotații mult mai ample și mai înspăimântătoare. Într-o dimineață Kokovțov și Sazonov au fost convocați într-o audiență la Țarskoe Selo, unde au descoperit că țarul se pregătea voios să mobilizeze armata împotriva Austriei. Cu el se afla și ministrul de Război, Vladimir Suhomlinov, pe care ei îl disprețuiau deoarece îi servea țarului rapoarte scurte, simple și glumețe, exact cum îi plăceau acestuia. Cei doi au reușit să-l convingă pe Nikolai să nu facă asta, arătându-i că acest lucru ar declanșa războiul european de care el se temea atât de mult și că Franța ar fi incapabilă să-i ajute, deoarece ar fi luată pe nepregătite.

Sir Edward Grey, în acest timp, a încercat să convingă marile puteri să silească statele balcanice să se așeze la masa tratativelor și să împiedice Austria și Rusia să caute un avantaj – fapt care nu ar fi făcut decât să prelungească conflictul. Nikolai – văzând că perspectiva ca strâmtoarele Bosfor și Dardanele să fie controlate de Rusia era tot mai

nesigură – a bodogănit nemulțumit de „amestecul” britanicilor, care „ne stânjenește mai mult decât orice altceva”²⁵. I-a scris lui Wilhelm: „Sunt sigur că și tu ești foarte interesat de războiul balcanic. Eu admir splendidele calități de luptători ale bulgarilor, sârbilor etc., dar turcii au scăzut complet în ochii mei. Să dea Dumnezeu să nu avem cu toții dificultăți în final!”²⁶.

Spre surprinderea Europei, Grey și-a găsit un aliat în Bethmann-Hollweg. Cei doi au cooperat pentru a aduce pe toată lumea la masa tratativelor. Pe 3 decembrie 1912 a fost semnat un armistițiu și s-a convenit ca două săptămâni mai târziu să se organizeze o conferință la Londra pentru a se soluționa revendicările concurente. Succesul ei final – în ciuda unui al doilea scurt conflict izbucnit în Balcani în iulie 1913 și a lunilor de discuții aprinse care au urmat – părea să demonstreze că, până la urmă, Marea Britanie și Germania puteau să conlucreze pentru a menține pacea în Europa.

Se părea că în guvernul german forțele păcii reușiseră să se impună în ciuda obstacolelor. Însă în culise acest lucru nu era deloc evident. În ziua în care s-a convenit armistițiul, Bethmann-Hollweg a anunțat în Reichstag că, dacă Austria va fi atacată pe neașteptate de Rusia, Germania va lupta de partea ei. Era un gest ciudat de vreme ce condițiile păcii erau prezentate, iar a doua zi sir Edward Grey și sir Richard Haldane s-au simțit obligați să pareze cuvintele lui Bethmann-Hollweg cu o declarație adresată ambasadorului german conform căreia, dacă Germania și Austro-Ungaria

ajungeau să intre într-un război împotriva Franței și Rusiei, Marea Britanie avea să lupte alături de Franța. Pentru britanici chestiunea s-a încheiat acolo.

Heinrich, fratele lui Wilhelm, era în Anglia și s-a dus să-l viziteze pe George la York Cottage. Heinrich spera de multă vreme la o rezoluție între țara lui și Marea Britanie. Credea că, dacă Anglia și-ar fi modificat numai un pic poziția, problemele lor ar fi putut fi soluționate. L-a întrebat pe George dacă, în eventualitatea în care Germania și Austria ar intra în război cu Rusia și Franța, Anglia ar sprijini Rusia și Franța. George i-a spus mai târziu lui sir Edward Grey: „I-am răspuns, indubitabil, că da – în anumite împrejurări. El [Heinrich] și-a exprimat uimirea și regretul, dar nu a întrebat care ar fi acele împrejurări. A zis că îi va spune Împăratului ce i-am zis eu. Desigur, Germania trebuie să știe că noi nu am permite ca vreunul dintre prietenii noștri să fie vătămat. Cred că e corect să știi și dumneata ce am discutat cu fratele Împăratului despre acest subiect”²⁷.

Asemenea multora care îl cunoșteau pe Wilhelm, lui Heinrich îi venea greu să-i spună fratelui său ce nu voia să audă. I-a transmis lui Wilhelm aproape opusul mesajului lui George. A afirmat că britanicii nu voiau să intre în război și că, dacă era să fie un război, Germania trebuia să se bazeze „poate pe o neutralitate a Angliei, în mod cert nu pe faptul că ea ar lua partea Germaniei, și, probabil, pe faptul că și-ar folosi puterea pentru a susține tabăra mai slabă”. Kaizerul a decis că George dăduse o garanție a neutralității Marii

Britanii – ceea ce, desigur, regele nu avea autoritatea să facă. El a notat pe scrisoare: „Asta rezolvă lucrurile... acum putem să-i dăm înaintea cu Franța”²⁸. Asta era, probabil, doar de poză, de vreme ce toată lumea, inclusiv germanii, fuseseră de acord să-și trimită ambasadorii la conferința de pace de la Londra.

După câteva zile Wilhelm a aflat despre declarația lui Haldane că Marea Britanie s-ar implica într-un război. A fost cumplit de dezamăgit. Britanicii considerau că avertismentul lor era un mijloc de a mai domoli pofta de război în Europa. El îl vedea altfel – ca pe o declarație ostentativă care avea să instige atât Rusia, cât și Franța să se implice într-un conflict între Austria și Serbia care nu le privea. A spus că era o „declarație de război morală”²⁹. S-a supărat atât de tare, încât a convocat imediat statul-major al armatei și al marinei militare. Întâlnirea ce a rezultat – „consiliul de război” din 8 decembrie 1912, la care cancelarul nu a fost invitat – a fost descrisă uneori drept momentul în care conducerea Germaniei a început numărătoarea inversă până la război. De fapt, ea pare să fi fost în principal un prilej ca Wilhelm să se descarce, dar, de asemenea, le-a permis militarilor să-și reitereze opțiunea pentru un război preventiv, deși nu au putut să se pună de acord împotriva cui. Moltke le-a spus celor reuniți acolo: „Cred că războiul este inevitabil și, cu cât se întâmplă mai repede, cu atât mai bine”³⁰. Pentru el era evident că trebuia să fie un război terestru contra Rusiei, nu a Marii Britanii. Ajunsesse să fie convins că forța militară și

economia Rusiei se dezvoltă atât de rapid, încât, până în 1917, Rusia avea să fie prea puternică pentru ca Germania să-o înfrângă. Tirpitz, în schimb, voia să mai amâne; marina militară nu avea să fie pregătită să se confrunte cu Marea Britanie mai devreme de 1917. Nu s-a plănuit nimic concret, însă s-a convenit că poporul german ar trebui să fie „pregătit” pentru posibilitatea unui război în viitor. Simțindu-se vinovat pentru intervenția sa inutilă, Heinrich i-a scris lui George, explicându-i că a transmis „instrucțiunile tale cuvânt cu cuvânt”, dar că era posibil să fi omis „singurul punct sensibil... în sensul că eu credeam că, dacă Germania ar fi atrasă într-un război cu Rusia și, poate, ca rezultat al acestuia, cu Franța, Anglia ar putea fi neutră, dar mă temeam că, de asemenea, ea ar putea, în anumite împrejurări, să fie de partea dușmanilor noștri... Noi întotdeauna am sperat – și eu încă sper – că Anglia și Germania ar putea să cadă de acord, de dragul păcii mondiale!”. El l-a implorat pe George: „Te rog, mai cântărește o dată situația, până nu e prea târziu! Dacă Anglia și Germania s-ar uni, cine oare ar îndrăzni să mai miște?”³¹. Suna ca o solicitare din anii 1890. Cândva o asemenea rugămintă ar fi determinat cel puțin o discuție serioasă între regina Victoria și lordul Salisbury. Dar nu și acum.

Public, britanicii și germanii se înțelegeau mai bine decât în ultimii ani. În următoarele 18 luni, Bethmann-Hollweg a călăuzit politica externă, iar noul ambasador german la Londra, prințul Karl Max von Lichnowsky, s-a dovedit a fi –

spre surpriza tuturor – un anglofil sociabil cu o pasiune pentru societatea mondenă britanică. S-a înțeles bine cu Edward Grey și curând spunea cu fermitate Ministerului de Externe german, la fel ca predecesorii săi, că britanicii nu vor fi niciodată de acord cu neutralitatea într-un război european. La începutul anului 1913 cel mai nou ministru de Externe german, Gottlieb von Jagow, a spus Reichstagului că era încântat de „plăpândeile mlădițe”³² ale cooperării cu Anglia. Cele două țări începuseră să negocieze cu privire la cine ar putea să cumpere coloniile africane ale Portugaliei și cum ar putea să treacă de mult plănuita cale ferată spre Bagdad prin Persia controlată de britanici. Însă în cercurile din jurul lui Wilhelm subiectul războiului cu Rusia nu părea niciodată îngropat de-a binelea.

Lipsa unei legături între viața publică ceremonială a monarhilor și realitățile politicii și economiei a fost demonstrată mai mult ca oricând de multitudinea de celebrări dinastice care au avut loc în 1913. În Germania Wilhelm a sărbătorit 25 de ani de când era kaizer și rege al Prusiei, o sută de ani de la victoria prusacilor împotriva lui Napoleon la Leipzig și nunta unicei sale fiice, Viktoria Louise. La Sankt-Petersburg Nikolai sărbătorea tricentenarul dinastiei Romanov. Amândoi au fost aclamați de mulțimi. Presa oficială germană a publicat conștiincioasă elogiile care îl numeau pe kaizer temelia națiunii germane. În Rusia familia imperială a pornit într-un turneu de la Sankt-Petersburg la

Moscova. „Oriunde mergeam, eram întâmpinați cu manifestări de loialitate care se apropiau de isterie”³³, își amintea Olga. Nicky și Alix erau convinși că festivitățile stabiliseră o nouă legătură între familia imperială și popor. „Nu trebuie decât să ne arătăm fața o singură dată și imediat le câștigăm inima”³⁴, i-a spus Alix uneia dintre doamnele de onoare. Vladimir Kokovțov, președintele Consiliului de Miniștri al lui Nikolai, își amintea: „Cei mai apropiați prieteni ai țarului de la curte au ajuns să fie convinși că suveranul putea să facă orice bazându-se pe dragostea nemărginită și pe extrema loialitate a poporului”³⁵. În cercurile de dreapta se vorbea de restabilirea comuniunii directe dintre poporul rus și țar împotriva modernității depravate a stângii și a sindicatelor, de dizolvarea definitivă a Dumei și chiar de desființarea Consiliului de Miniștri. Existau și alte motive de bucurie. Țara avusese o creștere industrială uluitoare, iar producția de bunuri crescuse și ea extrem de mult. Ajungea din urmă Germania și America la producția de oțel și cărbune. Părea atât de înfloritoare, încât britanicii își făceau griji că poate Rusia nu va mai considera că ar avea nevoie de convenție. Și în Germania atât Bethmann-Hollweg, cât și Moltke, șeful armatei, erau frământați de gândul că viitorul aparținea Rusiei și că până la sfârșitul anului 1919 avea să fie atât de puternică, încât Germania s-ar fi aflat la mila ei.

La o cercetare mai atentă, ambele serii de festivități dinastice aveau altă semnificație: aceea că națiunile erau divizate, regimurile discreditate, iar cetățenii dezamăgiți și

furioși. Deși, așa cum observa *Berliner Tageblatt*, mulți germani erau încă „înclinați spre monarhie”, în Germania celebrările evidențiau divizările puternice și faptul că lumea se cam săturase de kaizer. „Niciodată în istoria poporului german, cel mai monarhic popor în convingerile și caracterul lui, în tradițiile și obiceiurile sale, nu a fost atacată astfel ideea de monarhie, nu s-a confruntat monarhia cu un front atât de puternic de opozanți fățiși și ascunși”³⁶, scria în iunie 1913, în timpul festivităților, *Kreuzzeitung*, un organ de presă care sprijinea puternic linia oficială. În cadrul extremei drepte și în armată Wilhelm era privit cu o intensă dezamăgire deoarece nu asigurase conducerea puternică pe care o promisese. În 1912, conducătorul Ligii Pangermane, Heinrich Class, publicase sub pseudonim *Wenn ich der Kaiser wär* („De-aș fi eu Kaizer”), în care descriese cu nostalgie un „lider capabil, puternic”³⁷, care să nu se teamă să reducă dreptul electoral, să adopte o legislație antievreiască și antisocialistă și să impună cenzura presei. Un puhoi de cărți ale drepte germane cereau războaie, expansiune și hegemonia Germaniei în Europa. Germanii din sud, în schimb, se plâneau de influența sufocantă a „Prusiei și a clasei iuncherilor”³⁸ și de faptul că se simțeau excluși din Reich. Chiar și *Bürgertum*, clasele mijlocii foarte loiale, își dădeau seama de neajunsurile kaizerului pe scena publică, iar *Berliner Tageblatt* se plânga în numele lor că erau „tratate ca o *quantité négligeable* de 25 de ani”; *Bürgertum* „știpă după reforme”³⁹, scria ziarul. Stânga participase la

alegerile din 1912 având ca platformă electorală instituirea republicii și câștigase 35% din voturi, 110 locuri, alcătuind cea mai mare facțiune din Reichstag. Partidul catolic de Centru, cu care Wilhelm și guvernul său refuzaseră să aibă de-a face, a ieșit pe locul al doilea, cu 91 de locuri. Sufragiul a fost un fel de referendum cu privire la domnia lui Wilhelm, cheltuielile extravagante, sistemul de impozite inechitabil, aprobarea unor prețuri mari pentru alimente și incapacitatea de a combate creșterea șomajului. Drept rezultat, Bethmann-Hollweg a pierdut controlul asupra Reichstagului și fusese silit să conducă țara fără acesta, prin decrete, finanțând guvernul din împrumuturi externe. Triumful stângii a provocat isterie în rândul elitei politice și industriale din Germania și a generat discuții la curte și în armată despre lovituri menite să scape de sufragiul universal – discuții înăbușite de Bethmann-Hollweg. Însă cancelarul și armata se gândeau cu îngrijorare și pesimism la divizările din Germania și la viitorul acesteia, căci țara părea asaltată deopotrivă din interior și din exterior.

În Rusia mulțimile aclamaseră festivitățile Romanovilor deoarece un alai regal era distractiv și nu vedea prea des așa ceva. Însă, așa cum scria președintele Consiliului de Miniștri, Kokovțov, „mulțimea nu simțea nimic altceva decât o curiozitate superficială”⁴⁰. Nu era greu de înțeles de ce. Existaseră speranțe că aveau să fie amnistii și inițiative noi pentru a restabili încrederea populației, chiar și sentimentul că prilejul nu era legat doar de Romanovi, ci și de popor –

Însă nu s-a concretizat nimic. Au existat doar manifestările convenționale ale ritualului regal: procesiuni, dineuri de gală, slujbe religioase. Instituțiile din jurul țarului trataseră ocazia cu o rigiditate lipsită de umor. Când s-au pus în vânzare cupe, farfurii și timbre comemorative pe care erau imprimate imagini cu țarul și familia sa, Ministerul Curții Imperiale s-a plâns că nu era permis să apară chipul țarului pe „obiecte utilitare”⁴¹, iar Sfântul Sinod a protestat că nu se cuvenea ca pe figura suveranului să se aplice o ștampilă poștală. Nici măcar aristocrația din înalta societate de la Sankt-Petersburg nu a părut prea entuziasmată de eveniment. Când a organizat un bal în cinstea cuplului imperial, atmosfera a fost „falsă”⁴² și „forțată”⁴³, observa sora lui Nikolai.

Realitatea era că administrația Rusiei se afla într-un impas mai mare ca niciodată; guvernarea ei era mai brutală, conducerea sa mai confuză. Chiar și creșterile sale industriale fuseseră realizate cu un cost social enorm. În restul Europei, condițiile de muncă se îmbunătățeau treptat. Nu și în Rusia. Nikolai era încă izolat la Țarskoe Selo, făcându-și griji din cauza fiului său bolnav, veghindu-și neliniștit soția invalidă, mai înstrăinat și mai îndepărtat de tot ce era în jurul său, cu excepția micii sale curți, îngrijorat de situația țării sale, dar paralizat de nehotărâre. Cocheta cu ideea de a răsturna noua ordine politică, dar nu făcea decât să se plângă de pe tușă. Detesta obrăznicia Dumei, care, indiferent cum manipula guvernul dreptul de vot, revenea

extrem de critică și hotărâtă să sprijine o guvernare reprezentativă. Nici după miniștrii săi nu se dădea prea tare în vânt. După ce îl lăudase pe Piotr Stolîpin că este salvatorul Rusiei în 1906, până în 1911 a devenit extrem de bănuitor față de acesta. Stolîpin, un conservator pragmatic, își dăduse seama că trebuia să coopereze cu zemstvele – consiliile locale pe care tatăl lui Nikolai le detestase – și să discute cu Duma. La fel ca în cazul lui Witte, Nikolai a ajuns treptat să nu mai aibă încredere în el și să-l antipatizeze. Se zvonea că țarul era pe cale să-l demită pe Stolîpin când acesta a fost asasinat la Opera din Kiev – în fața lui Nikolai și a celor două fiice mai mari ale sale –, în septembrie 1911. Se spunea că fusese ucis de dreapta, căci cel ce trăsesese se dovedise a fi atât un radical de stânga, cât și un informator al poliției și nu făcuse nici o încercare de a ajunge la țar.

„Sunt sigură că Stolîpin a murit ca să-ți facă ție loc, iar asta este spre binele Rusiei”⁴⁴, i-a spus Alix cu răceală succesorului lui Stolîpin, Vladimir Kokovțov. Însă Kokovțov s-a pomenit și el că țarul încuraja discret unele facțiuni ministeriale împotriva sa. De fiecare dată când Nikolai făcea asta, stabilitatea și eficacitatea guvernului erau tulburate și subminate și mai mult. După ce l-a demis pe Kokovțov la începutul anului 1914, le-a ținut o predică membrilor Consiliului de Miniștri despre nevoia de unitate. Nevoia sa de a simți că deține controlul era mai presus de orice – chiar și de guvernarea eficientă a țării. „Împăratul nu este prost deloc, vorbește bine și la obiect și e pe deplin conștient de

ceea ce face”, raporta în 1916 un diplomat britanic deosebit de perspicace, „...este încăpățânat, răzbunător și foarte obsedat de ideea că autocrația le aparține lui și copiilor săi, conform dreptului divin”⁴⁵.

Poveștile care veneau din Rusia făceau regimul să pară tot mai dezgustător și mai imposibil de apărut. În 1912 soldații țariști au împușcat 500 de mineri aflați în grevă și au rănit alte câteva sute la terenurile aurifere de pe fluviul Lena, în Siberia. Condițiile din mină erau groaznice: oamenii munceau 15-16 ore pe zi, cu o rată de accidentare de 700 la 1.000 de muncitori. Hrana, adusă din exterior, era adesea stricată sau insuficientă. Greviștii cereau un program de opt ore pe zi, o creștere cu 30% a salariului și hrană mai bună. În câteva zile Sankt-Petersburgul a fost cuprins de o grevă generală uriașă. A patra Dumă, recent aleasă, a cerut explicații. Membrii ei nu au fost impresionați de răspunsul noului ministru de Interne: „Așa a fost până acum, așa va fi mereu”⁴⁶. Relațiile s-au deteriorat atât de tare, încât până în vara anului 1912 miniștrii și Duma au ajuns să nu comunice mai deloc. A urmat urâta afacere Beiliss din 1913, în care un funcționar evreu complet nevinovat a fost judecat pentru sacrificarea ritualică a unui copil. Cazul, aproape comic de neconvingător, fusese fabricat cu deplina știință a guvernului și a țarului – în speranța că antisemitismul oamenilor de rând îi va aduce pe rușii loiali alături de guvern. Nikolai însuși i-a trimis judecătorului un ceas de aur în ajunul procesului, anticipând un verdict care să-l declare vinovat pe

inculpat. În tot acest timp grevele au continuat: între 1912 și 1914 aveau să fie 9.000 de greve, multe organizate de bolșevicii militanți, până când, între ianuarie și iulie 1914, au ajuns să intre în grevă un milion și jumătate de muncitori.

Și mai era și Rasputin, ale cărui fapte deveneau subiect de senzație. Alix ajunsese treptat să se încreadă în el și să îi ceară și sfaturi care nu aveau legătură cu boala lui Aleksei. Credea că el fusese trimis de Dumnezeu. Îl primise în intimitatea familiei, permițându-i să se uite la fiicele ei când se pregăteau de culcare – ceea ce le-a uimit profund pe mama și pe cumnata ei –, iar în scrisorile către Nikolai îl numea „Prietenul Nostru”. În 1911 începuse să-i ceară sfatul în legătură cu miniștrii de care nu îi plăcea și i-a spus lui Nikolai că ar trebui să folosească pieptănul lui Rasputin înainte de a lua decizii importante. Bucurându-se de favorurile cuplului imperial, Rasputin profita de poziția lui. Mossolov, șeful cancelariei imperiale, s-a pomenit asaltat de protejați ai lui Rasputin, cu bilețele de la stareț prin care i se solicitau posturi. Și Stolîpin, și Kokovțov au avut de suferit din cauza lui. Kokovțov ar fi fost demis de Nikolai cel puțin parțial pentru că nu împiedicase anumite povești despre Rasputin să ajungă în presă – povești care au evitat cenzura deoarece nu menționau nominal familia imperială. Poate inevitabil, din 1911 începuseră să circule povești despre el și dincolo de Țarskoe Selo. Până în 1912 a ajuns să fie subiectul unor discursuri acuzatoare în Dumă, iar în 1914 articolele din ziare îi răspândeau faima în toată Rusia. Poveștile

demonstrau într-un mod dureros că lumea anterior închisă a curții ruse nu mai putea ține la distanță lumea largă și în același timp, paradoxal, cât de izolată și de ignorantă devenise familia imperială. Articolele din presă despre Rasputin l-au transformat dintr-un favorit de la curte despre care bârfea elita într-un simbol național și apoi internațional al tuturor relelor și tarelor sistemului. Au început să se răspândească zvonuri scandaloase despre cât de mult îi plăcea să facă sex, să bea și să creeze haos.

Cel mai notoriu incident avea să se întâmple în 1915, când și-a făcut apariția beat la Iar, un celebru restaurant din Moscova frecventat cândva de Pușkin, însoțit de două femei, unde a iscat o ceartă. L-a chemat pe un editor de ziar ca să fie martor la scenă și, ca *pièce de résistance*, și-a scos penisul, l-a pus pe masă și a spus că putea să facă ce voia el cu „bătrânica”⁴⁷ – adică cu țarina. Nimeni nu a îndrăznit să-l dea afară până când nu s-a sunat la Ministerul de Interne pentru a se cere permisiunea de a fi arestat. În absența altor explicații cu privire la influența sa în familia imperială, aproape că era mult prea ușor ca ea să fie atribuită credulității alarmante a acesteia sau unei sinistre subjugări sexuale. La Sankt-Petersburg se bârfea că Rasputin se culca cu țarina și cu prietena acesteia, Anna Vîrubova, și că le violase pe toate fiicele țarului – pângărirea lor fiind un fel de metaforă pentru degradarea regimului însuși. Nikolai și Aleksandra au fost avertizați de mai multe ori cu privire la Rasputin de servitori, demnitari, poliție, oameni ai Bisericii

și, în cele din urmă, chiar de familia lor. Dar ei nici nu voiau să audă. Se obișnuiseră să-i ignore pe cei ce le spuneau lucruri pe care nu voiau să le audă.

Până și stabila Mare Britanie părea să fie copleșită de un nou val de nemulțumiri ale populației și dezordini violente. Grevele minerilor și ale muncitorilor feroviari au amenințat să aducă țara în impas în 1912 și 1913, iar campania sufragetelor pentru a obține dreptul de vot pentru femei a atins noi niveluri de violență. În 1912 au fost sparte mai multe geamuri la Castelul Windsor, iar în 1913 Emily Davidson s-a martirizat la Derby, aruncându-se sub picioarele calului lui George. Regele, care nu era un simpatizant nici al greviștilor, nici al sufragetelor, a fost dezgustat și șocat. I-a spus lui Asquith că ar trebui să adopte o lege împotriva pichetării. „Regele este ostil până în măduva oaselor față de toți cei care se căznesc să-i scoată pe muncitori din noroi”, a scris Lloyd George, care i-a convins pe muncitori să se întoarcă la lucru. „La fel și Regina. Vorbesc exact la fel cum îmi vorbeau răposatul Rege și Kaizerul... despre greva feroviarilor de atunci. «Ce vor de fac grevă? Sunt foarte bine plătiți.»”⁴⁸

La fel ca în Rusia și Germania, și în Marea Britanie se vorbea de trecerea la acțiuni radicale ale dreptei împotriva stângii. Când proiectul de lege al guvernului liberal privind acordarea dreptului la guvernare internă pentru Irlanda a ajuns în Camera Comunelor, în mai 1912, Andrew Bonar Law, noul lider al Partidului Conservator (a cărui denumire

completă, Partidul Conservator Unionist, denota angajamentul său de a menține uniunea cu Irlanda prin orice mijloace), i-a spus lui George că, deoarece Camera Lorzilor nu mai avea putere, regele ar trebui să-și folosească dreptul de veto pentru a bloca legea, să-i demită pe miniștrii liberali și să aleagă alții noi – niște miniștri conservatori. După standardele britanice, aceasta era o acțiune dură, căci monarhul trebuia să fie mai presus de politică, din 1830 nici un monarh nu mai demisese vreun ministru și din 1708 nici un monarh nu se mai folosise de dreptul de veto regal. Toată treaba avea un iz de lovitură de palat și era în totală contradicție cu spiritul democrației parlamentare. George a refuzat să facă așa ceva, însă cererea a declanșat imediat un val de autocompătire: „Indiferent ce voi face, voi ofensa jumătate din populație... Nici un suveran nu s-a mai aflat vreodată într-o asemenea poziție”⁴⁹, iar ideea dreptului de veto l-a fascinat mult timp. În 1913 i-a trimis lui Asquith o scrisoare de 1.500 de cuvinte, citându-l pe Bagehot și pretinzând dreptul de a demite consilieri și de a dizolva parlamentul de unul singur – scrisoare pe care premierul a ignorat-o. Regele ura și ideea de autonomie internă a Irlandei. De fapt, nu era mai mult decât autoguvernarea de care se bucurau deja Australia și Canada, însă pentru rege și pentru Partidul Conservator părea primul pas spre dezintegrarea Imperiului Britanic și așa și avea să fie – mai ales deoarece guvernul britanic s-a împotrivit atât de mult timp. În timp ce proiectul de lege privind autonomia internă

a Irlandei își croia drum prin parlament, George s-a apucat să-i trimită lui Asquith scrisori „nevrotice” și să-l convoace la întrevederi în care i se plângea despre „propria poziție și groaznicul foc încrucișat la care își închipuie că este expus”⁵⁰.

În mai 1913, la nunta mezinei lui Wilhelm – unica sa fiică, Viktoria –, cei trei împărați s-au întâlnit pentru a doua oară în viața lor din 1889. Nunta a fost ultima dintre marile reuniuni regale care ar fi trebuit să creeze armonie în Europa. A fost taxată drept o soluționare fericită a vechii dispute cu privire la faptul că Prusia înghițise regatul Hanovra în 1866: Viktoria se mărita cu prințul Ernst August de Cumberland, fiul surorii Alexandrei și a lui Minnie, Thyra, și al regelui Hanovrei, nepotul vărului reginei Victoria. A fost ultima oară când cei trei aveau să fie împreună, ultima lor întâlnire.

Au avut loc familiarele recepții și treceri în revistă ale trupelor, precum și un dineu de gală cu 1.200 de invitați. Fritz Ponsonby, ca întotdeauna, prezent la datorie, a remarcat că Wilhelm era în „toane foarte bune”⁵¹, că era mai greu de vorbit cu germanii decât de obicei și că toată lumea a trebuit să stea în picioare mai mult decât se așteptase.

Chiar și așa, ocazia le-a trezit din nou protagoniștilor o fărâmbă din vechile speranțe că întâlnirile dintre regi chiar contau. Kaizerul, ca de obicei, și-a închipuit că evenimentul este un moment al diplomației sale personale. După aceea i-a relatat arhiducelui Franz Ferdinand: „A fost extrem de plăcut

și de favorabil. Eu, Regele George al V-lea și Împăratul am convenit asupra unei concordanțe totale privind chestiunile statelor balcanice... Regele Angliei, precum și țarul sunt total de acord cu mine și ferm hotărâți să țină sub control dorința neînfrânată a Bulgariei de a se extinde pe socoteala Turciei și a altor state”⁵². A decis că el și George se înțeleseseră atât de bine, încât avea să aranjeze să-i întoarcă vizita în Marea Britanie. Poate că urma să aibă chiar prilejul de a slăbi Antanta.

În realitate, în timpul nunții Wilhelm fusese sfâșiat între încântarea generată de numărul participanților la eveniment și invidia față de verii săi. A dat clar de înțeles că George nu avea să fie întâmpinat la gară atunci când s-a dus să-l întâmpine pe Nikolai la trenul venit de la Sankt-Petersburg, deoarece nu voia să fie eclipsat. Și era hotărât, își amintea George mai târziu, să nu le permită celor doi veri ai săi să rămână singuri împreună, de teamă să nu-l vorbească pe la spate. Când cei doi au reușit să rămână câteva momente împreună, George a fost convins că „urechea lui William era lipită de gaura cheii”⁵³. Un an mai târziu, când Europa se îndrepta clătinându-se spre conflict, Wilhelm a afirmat insistent că verii lui – doi oameni care nu discutau niciodată politică dacă puteau evita subiectul – complotaseră împotriva sa la nuntă.

De fapt, George a venit la nuntă cu o scânteie de speranță. În decembrie Heinrich îi spusese că încă „spera că Anglia și Germania ar putea să cadă de acord, de dragul păcii

mondiale!” și îl rugase să facă o vizită oficială în Germania. „Te rog, gândește-te serios la asta – s-ar putea să fie de mare folos!”⁵⁴ Însă ambițiile regelui s-au risipit rapid în proximitatea lui Wilhelm. Un curtean german observa că George s-a simțit cel mai în largul său când a discutat despre cai cu înaltul demnitar care se ocupa de Grajdurile Regale⁵⁵. Totuși, a fost sincer încântat să-l vadă pe Nikolai, care a venit cu trenul împreună cu o sută de polițiști⁵⁶. „Am avut o discuție lungă și mulțumitoare cu scumpul de Nicky, el a fost exact la fel ca întotdeauna”⁵⁷, a notat el în jurnal. La fel era, desigur, bine. George a scris mai târziu că el și Nikolai fuseseră „complet de acord cu privire la importanța deosebită a menținerii celor mai prietenoase relații între cele două țări ale noastre”, pentru a asigura „pacea în Europa”⁵⁸. Dată fiind banalitatea scrisorilor lor, este greu de imaginat că Wilhelm avea vreun motiv să se simtă neliniștit. În orice caz, toți trei se retrăseseră de multă vreme în propriile ortodoxii naționale. Nikolai era supărat că acțiunile britanicilor și germanilor menite să soluționeze războaiele balcanice risipiseră și ultima speranță a Rusiei de a pune mâna pe strâmtori, iar la curtea rusească atitudinile panslaviste și antigermane se generalizau. Guvernul german era hotărât să sprijine în continuare Austria în Balcani și lui Wilhelm îi plăcea să le spună trimișilor austrieci că ar trebui să termine o dată pentru totdeauna cu sârbii.

Ca pentru a confirma irelevanța evenimentului, la nici șase luni după aceea, Rusia și Germania s-au pomenit încă o

dată amenințându-se reciproc când, din nou, un gest neînsemnat a căpătat o semnificație înspăimântătoare. Un general-locotenent german pe nume Liman von Sanders a fost numit instructor al armatei turce și comandant al Corpului I de Armată otoman, garnizoana care apăra Constantinopolul. Rușii au considerat imediat că numirea era o acțiune menită să plaseze strâmtoarele sub control german. Nikolai i-a spus lui Kokovțov, aflat la Berlin, să ceară o explicație guvernului german. Într-o scenă ca atâtea altele de până atunci, Wilhelm I-a asigurat pe ministrul rus că întreaga chestiune fusese discutată când venise Nikolai la nuntă, în mai. Nikolai „nu a făcut atunci nici o obiecție... intervenția sa de acum, că toate detaliile fuseseră stabilite, era cel puțin inconsecventă”⁵⁹. Ar trebui, a reflectat kaizerul, să considere aceste plângeri „un ultimatum”? Kokovțov, care nu era obișnuit cu purtarea lui Wilhelm, nu a știut ce să zică; nu putea să pună la îndoială cuvântul unui împărat. La prânz s-a cutremurat când Wilhelm a oscilat între jovialitate, indignare – enumerând faptele bune pe care le făcuse pentru Rusia și plângându-se de „ingratitudea” ei – și amenințări: „În ciuda tuturor acestora, izbucnirile presei voastre... au devenit insuportabile; ele vor conduce inevitabil la o catastrofă pe care nu voi avea puterea s-o împiedic”.

Nikolai, indignat, „a negat categoric că s-ar fi ajuns la un acord”⁶⁰. Guvernul rus a cerut ca Liman von Sanders să fie îndepărtat din funcție, în timp ce presa rusească a împrôșcat cu acuzații furioase. Germanii au refuzat să dea înapoi,

declarând că numirea era doar un schimb de personal. Există o îndelungată tradiție a instruirii armatei turce de personal militar european; mai mulți ofițeri ai marinei britanice fuseseră recent trimiși în cadrul marinei militare turce. Nici britanicii, nici francezii nu înțelegeau de ce erau rușii atât de îngrijorați.

La o ședință de urgență a Consiliului de Miniștri al țării s-a convenit că, dacă germanii vor refuza să dea înapoi, Rusia va trebui să se gândească la o acțiune militară, inclusiv la cucerirea porturilor turcești, și să ceară sprijin militar din partea Franței și a Marii Britanii pentru a sili Germania să capituleze. În spatele reacției pripite se afla teama că Germania intenționa să fie o jucătoare în Orientul Apropiat. Numirea lui Sanders, asemenea căii ferate de la Bagdad, părea o dovadă a intențiilor germanilor^{*2} [61](#). Kokovțov le-a reamintit celor prezenți că războiul era cea mai mare nenorocire care se putea abate asupra Rusiei, însă cuvintele sale nu au fost luate în seamă. Era o schimbare majoră, dacă nu într-un total neașteptat, în gândirea guvernului rus. Axioma fundamentală a politicii fusese că războiul însemna dezastru. Acum se părea că umilința și potențiala pierdere de către Rusia a statutului de mare putere aveau prioritate. Din fericire, germanii au dat înapoi în ianuarie 1914 și turcii l-au avansat pe Liman von Sanders la gradul de feldmareșal, un grad prea mare pentru a comanda un corp de armată turcesc. „Acum am numai zâmbete prietenești pentru Germania”⁶², i-a spus Nikolai contelui Pourtalès, ambasadorul german, după

ce nemții au cedat.

De fapt, afacerea Sanders a părut să risipească și ultimele rămășițe ale încrederii lui Nikolai în bunăvoința germanilor. Era convins că aceasta dovedise cât de reală era amenințarea germană. La sfârșitul lui ianuarie 1914 i-a acordat o audiență fostului ministru de Externe francez, Théophile Delcassé, și i-a spus că prevedea „o ciocnire poate inevitabilă și iminentă între ambițiile germanilor și interesul rușilor”⁶³ și că Rusia nu se va lăsa călcată în picioare. În martie i-a spus ambasadorului britanic, Buchanan, că „avea motive să creadă că Germania intenționa să dobândească o asemenea poziție la Constantinopol încât să-i ofere posibilitatea de a izola complet Rusia în Marea Neagră. Dacă ea avea să încerce să ducă la îndeplinire această politică, el va trebui să se opună cu toată puterea, chiar de-ar fi fost războiul singura alternativă”⁶⁴. Nu era singurul de această părere. Așa cum observa un curtean, convingerea „că războiul este inevitabil s-a întărit din ce în ce mai mult la toate clasele sociale”⁶⁵. Generalizarea sentimentelor antigermane în rândul rușilor l-a făcut pe Durnovo, un fost ministru, să-i scrie țarului o notă, evidențiind, cu detalii ce constituiau previziuni extrem de exacte, dezastrelle pe care le-ar aduce un război cu Germania, argumentând că legăturile cu Marea Britanie – legături care nu aduseseră Rusiei beneficii reale – nu făceau decât să accelereze probabilitatea acelei ciocniri. Însă pentru Nikolai Germania luase în cele din urmă, în mod indubitabil, locul Marii Britanii ca principal inamic. Conflictele cu britanicii

rămăseseră totuși la distanță, în Asia. Germania era la o azvârlitură de băț.

Încercările Rusiei de a atrage Marea Britanie într-o alianță erau însă la fel de zadarnice. În mai 1914 Nikolai I-a convocat pe Buchanan și i-a zis că voia să vadă o cooperare mult mai strânsă între Franța, Marea Britanie și Rusia. Însă Rusia se comporta atât de rău în Persia, încât convenția era pe punctul de a se destrăma. Mai mult, Ministerul de Externe britanic bănuia că Rusia pusese ochii pe Armenia turcească. Când Buchanan i-a spus lui Nikolai care este poziția britanicilor – cât mai precaut posibil –, țarul a refuzat s-o accepte: „Pot doar să vă spun, așa cum v-am mai spus de atâtea ori înainte, că singura mea dorință este să rămân un prieten de nădejde al Angliei și, în măsura în care ține de mine, nimic nu va sta în calea celei mai prietenoase înțelegeri posibile între cele două țări ale noastre”⁶⁶. În cele din urmă, în iunie, George a fost cooptat de Grey să aducă subiectul în atenția țarului – sau, mai curând, Ministerul de Externe a redactat o scrisoare pe care George a copiat-o. El spunea că era „atât de neliniștit de acest subiect, încât îți scriu scrisoarea asta particulară pentru a explica ce îmi provoacă această neliniște. Este vorba despre actuala stare nesatisfăcătoare de lucruri din Persia. Este dorința mea cea mai mare să văd că opinia publică britanică și ambele partide politice au în continuare sentimente prietenești față de Rusia... și asta mă face să îmi doresc ca guvernele noastre să aibă un schimb de păreri sincer și prietenesc cu privire la

toată situația din Persia”⁶⁷. A adăugat că știa că poate să conteze pe prietenia lui Nicky pentru a înlătura orice neînțelegeri.

În Germania, în schimb, discuția despre „conflictele inevitabile” și „războaiele preventive” era la ordinea zilei. Ideea de război iminent căpătase avânt. În noiembrie 1913 Bethmann-Hollweg susținuse un discurs în Reichstag avertizând împotriva unui război preventiv. Liga Pangermană a anunțat în aprilie 1914 că „Franța și Rusia se pregătesc pentru lupta decisivă cu Germania și Austro-Ungaria și intenționează să atace cu prima ocazie”⁶⁸. Moltke, șeful de stat-major, a purtat discuții în acea primăvară cu ministrul de Externe Jagow și i-a spus că, deși Germania încă era la fel de puternică precum dușmanii ei, peste câțiva ani aceștia aveau să fie prea puternici. „Prin urmare, șeful de stat-major a propus ca eu să aplic o politică având ca scop declanșarea unui război în viitorul apropiat.” Și kaizerul însuși i-a spus lui Max Warburg, bancherul din Hamburg, că rușii se pregăteau de război în 1916 și se gândea dacă nu ar fi mai bine să atace primul. Pe 27 iunie trimisul special american, colonelul Edward House, care venise în Europa pentru a încerca să negocieze o învoială între SUA, Germania și Marea Britanie ca să împiedice un război major, a plecat din Germania la Londra pentru a se întâlni cu sir Edward Grey. El i-a descris lui Grey „spiritul belicos militant din Germania și marea încordare a oamenilor. Consideram că Germania va ataca rapid... Credeam că nici kaizerul și nici

cea mai mare parte a sfătuitoarelor săi nu voiau un război... dar armata era agresivă și gata de război în orice moment”⁶⁹.

A doua zi, arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul Imperiului Austro-Ungar, și Sophie, soția lui, au fost asasinați la Sarajevo.

*1 Opiniile lui Lloyd George începuseră să se schimbe după o vizită particulară în Germania din vara anului 1908. De ochii lumii, se dusesse să inspecteze sistemul asigurărilor sociale din Germania, dar în realitate pentru a vedea dacă era posibil să ocolească Ministerul de Externe și să afle care era atitudinea reală a guvernului german față de Marea Britanie și reducerea armelor. Fusese uimit de omniprezența culturii militare și a admirației pentru armată și descurajat de refuzul guvernului german de a discuta cu el. Singurul ministru care a fost de acord să se întâlnească cu el, Bethmann-Hollweg, la acel moment încă nepromovat în funcție, nu a vrut să discute deloc despre înarmare și după câteva beri a început să acuze Marea Britanie că ura Germania.

*2 De fapt, Wilhelm chiar visa să preia controlul asupra armatei turce. Când și-a luat rămas-bun de la grupul lui Sanders care pleca în misiune, le-a zis că sarcina lor era „germanizarea armatei turce prin conducerea și controlul direct ale activității organizaționale a ministerului de Război turc” și că spera că „drapelul german va flutura în curând pe fortificațiile Bosforului” – însă aceste cuvinte,

ca de atâtea ori în cazul lui, exprimau mai degrabă o aspirație decât un plan.

Capitolul 16

Iulie 1914

Luna care s-a scurs între asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand și izbucnirea Primului Război Mondial a scos la iveală, poate mai mult decât orice, măsura în care evenimentele scăpaseră de sub controlul lui Wilhelm, Nikolai și George. Kaizerul se afla la regata de la Kiel, făcând întreceri cu iahturile, când a aflat vestea. Găzduia o escadră de crucișătoare britanice aflate în vizită, iar orașul era plin de ofițeri germani și britanici care își petreceau prietenește timpul împreună. A fost în mod limpede tulburat de veste. „Această crimă lașă și odioasă m-a cutremurat până în adâncul sufletului”, i-a telegrafiat el lui Bethmann-Hollweg. În ultimii ani Franz Ferdinand devenise unul dintre prietenii săi cei mai apropiați – fuseseră împreună la vânătoare cu o săptămână înainte –, chiar dacă, la fel ca în cazul multor relații ale lui Wilhelm, el considera că această prietenie îi era folositoare: îi plăcea să spună că îl avea la degetul mic pe moștenitorul habsburgic.

Țarul era în croaziera lui anuală de vară în Marea Baltică.

Aleksei, în vârstă de 9 ani, căzuse în timp ce sărea de pe o scară și își luxase glezna. Avea hemoragie și plângea de durere; Alix era palidă de îngrijorare. Apoi a sosit vestea că Rasputin fusese înjunghiat de o nebună. Toți cei de pe vas, în afară de familia regală, au sperat că era mort. Asasinarea lui Franz Ferdinand a trecut aproape neobservată.

Și George era preocupat. Cel mai recent capitol din povestea autoguvernării interne a Irlandei fusese dominat de certuri înverșunate cu privire la soarta celor șase comitate predominant protestante din nordul Irlandei, care amenințaseră cu lupte dacă aveau să fie separate de Marea Britanie. În nord fuseseră introduse pe furiș un mare număr de arme. George era obsedat de ceea ce s-ar fi putut întâmpla dacă armata britanică – armata *lui* – trebuia să tragă în cetățeni britanici și i se plânse în mod repetat lui Asquith de „groaznicul foc încrucișat» la care își închipuie că este expus”¹. „Un șoc cumplit pentru dragul de Împărat”², a scris el în jurnal. De fapt, Franz Joseph a fost remarcabil de stăpân pe sine. Nu îi prea plăcuse de nepotul său și nici măcar nu a mers la înmormântare.

Nimeni nu s-a așteptat ca asasinatul să provoace un război. Inițial, fapta a suscitât o indignare colectivă și simpatie față de Austria. Chiar dacă crima putea fi asociată cu Serbia – Gavril Princip, în vârstă de 19 ani, spusese că a ucis „un dușman al slavilor sudici” pentru „a răzbuna poporul sârb” –, toată lumea se aștepta ca povestea să se oprească aici. „Kaizerul Wilhelm o să-și arate colții”, i-a spus

Aleksandr Izvolski, fostul ministru de Externe rus, lui Sandro, vărul lui Nikolai. „Și totul va fi uitat până în data de 15 a lunii viitoare!”³ Wilhelm și-a arătat într-adevăr colții, în maniera sa caracteristică. Pe un memorandum de la ambasadorul german la Viena el a scris că sârbii trebuiau puși la punct „acum sau niciodată... sârbii trebuie eliminați și asta foarte curând”⁴.

Guvernul austriac a considerat totuși asasinatul o oportunitate. Mai mult ca niciodată, el privea Serbia, care se dublase ca mărime după Războaiele Balcanice și se proclama în mod constant lidera slavilor sudici, ca pe o amenințare la adresa Imperiului Habsburgic. De la mijlocul anului 1913 guvernul austriac ceruse de trei ori Germaniei sprijin pentru a zdrobi Serbia; Wilhelm refuzase de fiecare dată. Militarii austrieci erau la fel de entuziasmați de ideea de război ca și ofițerii germani cei mai înrâncenați. Șeful de stat-major austriac, Conrad von Hötzendorf, era, asemenea lui Moltke, un adept convins al socialismului darwinist care credea că lupta era un principiu fundamental al vieții și de mulți ani abia aștepta să lupte cu Serbia. Numai în 1913 ceruse război de 25 de ori⁵.

La o săptămână după asasinat, pe 5 iulie, ambasadorul austriac a venit la Wilhelm cu o scrisoare confidențială de la împăratul Franz Joseph în care se afirma că se făcuse legătura între asasinat și un complot organizat de guvernul sârb și că Serbia trebuia „eliminată”. Se cerea sprijinul Germaniei. Implicația era aceea că Austria urma să lanseze

un război rapid pentru a pedepsi Serbia, în timp ce Europa era în vacanța de vară. Totul avea să se termine înainte să apuce cineva să se plângă. Germania urma să se asigure că nici o altă mare putere nu se va simți tentată să se amestece. Wilhelm a șovăit. Arătând că era posibil ca o acțiune împotriva Serbiei „să cauzeze grave complicații europene”⁶, el și-a continuat prânzul. Apoi i-a spus ambasadorului austriac că Austria se putea baza pe sprijinul deplin al Germaniei împotriva Serbiei, chiar dacă războiul amenința să se extindă, însă Austria trebuia să acționeze rapid. A fost convocat Bethmann-Hollweg și acesta a fost întru totul de acord.

De ce au fost de acord? Wilhelm era supărat că murise prietenul său; el considera că Austria era partea vătămată și că Serbia era o otravă în Balcani. Însă anterior, când se ajunsese la o situație dificilă ce necesita o decizie, se ferise întotdeauna de confruntare. Considerase adesea că aceasta era o slăbiciune a sa. „De astă dată nu voi ceda”⁷, i-a spus lui Krupp, producătorul de armament. Cât despre Bethmann-Hollweg, acesta se străduise patru ani să contracareze cererile militarilor privind declanșarea unui război. Decizia sa pare să fi izvorât dintr-un sentiment profund pesimist că Germania era prinsă în capcană și nu prea mai avea încotro să se îndrepte: încercările lui de a detensiona relațiile externe ale țării eșuaseră, în vreme ce divizările interne o făceau tot mai greu de guvernat. Și, la fel ca armata, începuse să fie obsedat de Rusia ca viitoare amenințare. „Rusia tot

crește și crește și ne apasă ca un coșmar”, zicea el. În schimb, ca unică aliată de nădejde a Germaniei, Austria trebuia să fie sprijinită. Un război de mici proporții avea să-o ajute să-și recapete demnitatea și să elimine amenințarea reprezentată de Serbia. Ceea ce pare să-i fi convins pe amândoi era percepția că războiul urma să fie rapid și localizat – era aproape ca și cum, după toate discuțiile despre conflagrațiile europene, era ușor să fie de acord cu un mic război la care Germania de fapt nu avea să ia parte. Însă exista întotdeauna un risc. În mod hotărâtor, amândoi erau siguri că Rusia nu era, așa cum a zis Wilhelm, „pregătită de război și se va gândi de două ori înainte de a recurge la arme”⁸. Nu era o presupunere lipsită de logică. De câteva luni ambasadorul german la Sankt-Petersburg trimitea rapoarte despre problemele din Rusia: milioanele de muncitori în grevă, baricadele de pe străzile Moscovei. Mai mult, Wilhelm era sigur că Nikolai nu s-ar da de partea unor regicizi. Le-a spus liderilor săi politici și militari că nu voia să se facă nici un fel de pregătiri de război, atât era de convins că amenințările aveau să fie de ajuns. A doua zi a plecat în croaziera sa anuală de-a lungul coastei norvegiene.

Două săptămâni mai târziu, austriecii nu rezolvaseră încă nimic. Nu reușiseră să descopere nici o dovadă care să incrimineze Serbia de participarea la asasinat. Nici nu redactaseră un ultimatum. Și s-a aflat că aveau să fie în stare să strângă o armată abia după perioada recoltei, la mijlocul lunii august. Se cam terminase cu ideea de război

rapid. În cele din urmă, pe 19 iulie, Ministerul de Externe german i-a telegrafiat kaizerului că pe 23 iulie austriecii urmau să le trimită un ultimatum sârbilor și că el trebuia să poată fi contactat, în caz că era nevoie să se ia decizii importante. Când posibilitatea unui război european a devenit brusc reală pentru el, Wilhelm a fost cuprins de neliniște. A vrut să se întoarcă la Berlin, dar Bethmann-Hollweg – îngrozit de gândul întoarcerii fulgerătoare a kaizerului la Berlin, cu o avalanșă de declarații oficiale incendiare – a stăruit să stea liniștit, spunându-i că întreruperea bruscă a voiajului său ar putea alarma marina militară britanică.

Pe 23 iulie, la miezul nopții, austriecii au transmis un ultimatum Serbiei. Îl amânaseră intenționat deoarece președintele francez, Raymond Poincaré, îl vizitase pe țar la Sankt-Petersburg și au vrut să aștepte până când acesta pleca din port, astfel încât Franța și Rusia să nu poată să coordoneze un răspuns. Ultimatumul cerea ca unor ofițeri austrieci să li se permită intrarea în Serbia pentru a-și desfășura propria anchetă, întreaga propagandă naționalistă sârbă să fie suprimată, toate societățile naționaliste sârbe să fie dizolvate și ofițerii militari sârbi considerați „antiaustrieci” să fie demiși. Sârbii aveau la dispoziție 48 de ore pentru a răspunde. Violența ultimatumului i-a uluit pe diplomații europeni. Sir Edward Grey a considerat că nici un stat suveran nu ar fi putut să fie de acord cu el.

A doua zi după ce austriecii și-au emis ultimatumul, Serghei Sazonov a convocat o ședință a Consiliului de Miniștri rus. Le-a spus colegilor săi că era sigur că Austria fusese încurajată de Germania, care voia să domine continentul, și că aceste două state credeau că ar putea câștiga un război împotriva Rusiei. Dorea cu disperare să evite războiul, dar în același timp era convins că, dacă se ajungea la așa ceva și Rusia nu lua apărarea Serbiei „pentru a-și îndeplini misiunea istorică, s-ar considera că este un stat în declin și, prin urmare, că ar trebui să ocupe un loc secundar între puteri”⁹. Încă o „umilire” era pur și simplu prea greu de îndurat. Mai mult, „opinia publică” – sau ceea ce trecea drept opinie publică – solicita luarea unor măsuri. Presa rusească insista aproape isteric că acest episod nu putea fi o altă Bosnie. Știind că, dacă Rusia intra în război, asta s-ar fi putut sfârși cu o revoluție, miniștrii s-au convins că, dacă Rusia nu intra în război, era posibil ca țara să se ridice împotriva lor dintr-o nemulțumire patriotică.

Chiar și așa, Sazonov a încercat să prevină un conflict. Le-a cerut austriecilor să prelungească termenul-limită acordat Serbiei și i-a solicitat lui Grey să facă și el același lucru. I-a sfătuit pe sârbi să accepte cât mai multe dintre cererile Austriei și a propus ca restul să fie rezolvate la Haga. A apelat la Ministerul de Externe german să medieze situația, neștiind că Germania era susținătorul secret al Austriei. Ambasadorul german a afirmat că Germania nu știa nimic despre ultimatum și că totul era între Austria și Serbia. I-a spus lui

Sazonov că Austria voia doar să-i dea Serbiei o lecție și că Sazonov ar trebui să încerce să negocieze direct cu Austria. Austriecii au respins toate solicitările lui Sazonov.

Lui Nikolai îi era groază de ideea unui conflict și era sigur că și Wilhelm se temea de asta. I-a spus lui Maurice Paléologue, ambasadorul francez la Sankt-Petersburg: „Nu pot să cred că împăratul vrea război... De l-ați cunoaște cum îl cunosc eu! De-ați ști cât de mult teatru este în poza lui!”¹⁰. Mai târziu unul dintre miniștrii săi își amintea:

Mi-a spus că el crede că Sazonov exagerează gravitatea situației și că acesta și-a pierdut curajul... Războiul ar fi fost dezastruos pentru lume și, odată pornit, avea să fie dificil de oprit. Împăratul nu credea că era probabil ca Ultimatumul să fi fost trimis după o consultare cu Berlinul. Împăratul german îl asigurase adesea de dorința sa sinceră de a ocroti pacea în Europa și întotdeauna fusese posibil să se ajungă la o înțelegere cu el, chiar și în cazuri grave. Maiestatea Sa a vorbit despre atitudinea loială a Împăratului german în timpul Războiului Ruso-Japonez și al dificultăților interne pe care le avusese Rusia după aceea. Pentru Germania ar fi fost ușor să dea Rusiei o lovitură decisivă în acele împrejurări¹¹.

Țarul a încercat să-și vadă de viața lui ca mai înainte: să joace tenis, să facă canotaj cu fiicele lui, să ia ceaiul cu rudele sale, să se întâlnească cu înaltul demnitar care se ocupa de

Grajdurile Regale ale curții din Mecklenburg-Strelitz. Însă era chinuit de îngrijorare și se străduia să rămână vesel. Mai târziu, profesorul particular al fiului său a scris: „A fost suficient să-l vedem în acea ultimă săptămână cumplită din iulie pentru a ne da seama prin ce chin mental trecuse”¹².

Când Wilhelm s-a întors la Potsdam pe 27 iulie, a descoperit șocat că Austria ordonase o mobilizare parțială a armatei, înainte ca Serbia să fi răspuns la ultimatum. De asemenea, i-a găsit pe conducătorii armatei germane tot mai influenți în discuțiile cu privire la ce trebuia să facă în continuare Germania. Spre deosebire de guvernul civil german, care devenise haotic și divizat, făcând ca împotrivirea față de război să fie mult mai greu de coordonat, comandanții armatei erau bine organizați și vorbeau într-un singur glas. Li se permisesse – ba chiar fuseseră încurajați – să rămână complet în afara controlului sau verificării autorității civile, disprețuiau cultura civilă și erau convinși că războiul era o binefacere în sine, în vreme ce cultura civilă era plină de admirație față de ei.

Deși Austria fusese o mare dezamăgire, conducătorii armatei erau convinși că era vremea să lupte și hotărâți să nu permită ca lașitatea kaizerului să stea în calea unui război. Moltke urmărea chiar mai mult decât atât. De la începutul crizei susținea că asasinatul oferea ocazia perfectă pentru un altfel de război, marele război al răfuielii cu Rusia. Îl încuraja în taină, de multe săptămâni, pe omologul său

austriac, Conrad von Hötzendorf. Ideea aproape că îl îngrozea, așa că oscila între a face presiuni în sprijinul ei și apoi a aduce argumente împotriva ei. Ministrul de Război Falkenhayn și Lyncker, șeful cabinetului militar al lui Wilhelm, erau și ei de acord că momentul era potrivit și credeau că un război ar reduce la tăcere, dacă nu chiar ar înlătura elementele socialiste degenerate din Germania. Crucial pentru planul lui Moltke – care a ajuns să fie cunoscut drept Planul Schlieffen^{*1} – era faptul că Austria era dispusă să lupte alături de Germania. Planul avea la bază ideea că, într-un război, Germania ar trebui să aibă de-a face simultan cu doi agresori – Franța și Rusia. Strategia era ca armata să scoată Franța repede din luptă, înainte ca forțele ei să se poată mobiliza, apoi să-și schimbe direcția pentru a ataca Rusia, despre care se știa că își mobilizează greu uriașa armată. Se zicea că Wilhelm ar fi numit această idee, care fusese propusă pentru prima oară în jurul anului 1905, „la Paris masa de prânz, cina la Sankt-Petersburg”. Austria era necesară pentru a-i ține în șah pe ruși până când Germania era pregătită.

Planul avea implicații devastatoare: în primul rând, indiferent dacă Franța fusese implicată în vreun fel, ea urma să fie invadată. Același lucru era valabil și pentru statele neutre Belgia și Luxemburg, care erau situate în drum spre Franța. Un conflict est-european avea să se transforme instantaneu într-un război la scară europeană. În al doilea rând, planul obliga Germania să mobilizeze armata și să ia

decizia de război înaintea oricui altcuiva și să inițieze rapid ostilități pentru a elimina la timp Franța. În consecință, Moltke se grăbea. Planul era tipic pentru modul în care ofițerii germani ajunseseră să privească problemele strategice într-un vid, exclusiv din punctul lor de vedere îngust și fără a ține cont de nuanțele diplomației sau de nevoile politicii. Era și rezultatul convingerii lui Moltke că războiul care avea să decidă soarta Europei era oricum inevitabil și că trebuia să se ia măsuri atât în privința Franței, cât și a Rusiei. Cel mai semnificativ dintre toate, poate, a fost faptul că a fost ținut secret față de guvernul civil.

Bethmann-Hollweg, deopotrivă dezamăgit și ușurat de faptul că Austria nu acționase, pusese la îndoială necesitatea unui război, însă, până să se întoarcă Wilhelm, era pe cale de a fi convins, deși încă voia ca ostilitățile să fie limitate. Valorile armatei germane se infiltraseră atât de adânc în guvernare, încât diplomația ajunsesese să pară aproape o modalitate lașă de tranșare a problemelor internaționale. Poate că soluționarea unor probleme dificile chiar necesita măsuri extreme, riscante. Pe jumătate îngrozit, pe jumătate resemnat, s-a oferit să demisioneze. Wilhelm nu a fost de acord: „Tu ai gătit ciorba asta, acum o s-o mănânci”¹³.

Răspunsul Serbiei la ultimatum a venit pe 28 iulie. Era uimitor de umil și de docil; consimțea la toate cererile rezonabile ale austriecilor, înclinând opinia internațională înapoi în favoarea Serbiei. Wilhelm a fost extrem de ușurat.

I-a scris lui Jagow, ministrul săude Externe: „Un mare succes moral pentru Viena; însă odată cu el dispar toate motivele de război”. Credea că, în schimb, Austria ar fi putut să ocupe o parte din Serbia, până când sârbii îndeplineau ceea ce promiseseră. „Eu sunt gata să mediez o pace”¹⁴, a spus el și i-a cerut lui Jagow să-i informeze pe austrieci că nu trebuiau să intre în război. Ordinele sale au fost ignorate. Bethmann-Hollweg a telegrafiat la Viena, dar nu le-a spus austriecilor să înceteze pregătirile de război. În ziua precedentă, Jagow îi încurajase, într-adevăr, să declare imediat război Serbiei. Când Wilhelm le-a spus miniștrilor săi că voia să evite războiul, Falkenhayn, ministrul de Război, l-a informat că „nu mai deținea el controlul chestiunii”¹⁵. Era o expresie a disprețului general cu care ofițerii superiori din armată îl priveau acum pe kaizer. Nu știm ce a răspuns Wilhelm, însă nu l-a contrazis.

Guvernul austriac a respins răspunsul Serbiei, nu a dat curs solicitării lui Sazonov de a negocia cu Rusia și a declarat război Serbiei. La Sankt-Petersburg, ambasadorul german, Pourtalès, a luat masa cu ambasadorul britanic, Buchanan, și i-a explicat că germanii presupuneau că rușii nu se vor implica deoarece el îi asigurase că Rusia nu era capabilă să poarte un război pentru Serbia. Lui Buchanan nu i-a venit să creadă cât de eronat interpretase colegul său german atmosfera politică¹⁶.

În ziua aceea Nikolai a ordonat mobilizarea parțială a trupelor rusești. Ideea era să plaseze soldați ruși la frontiera

cu Austria, în același timp având grijă să nu se apropie de granițele Germaniei, pentru a nu-i aduce vreo ofensă. Însă își făcea griji în legătură cu această idee și se gândea să anuleze ordinul.

George a părut să observe criza balcanică abia pe 27 iulie. „Se pare că ne aflăm în pragul unui război european general, provocat de trimiterea de către Austria a ultimatumului pentru Serbia, o stare de lucruri foarte gravă”¹⁷, a notat el în jurnal. Guvernul britanic fusese atât de preocupat de perspectiva unui război civil în Irlanda, încât ultimatumul austriac îl luase prin surprindere. Într-adevăr, Ministerul de Externe german conta pe faptul că Irlanda va ține Marea Britanie departe de criza sârbească. Asquith îi spusese regelui că era „cel mai grav eveniment din politica europeană de mulți ani”. De asemenea, l-a liniștit pe George, asigurându-l că nu prea existau motive pentru care „noi să fim altceva decât spectatori”¹⁸. Mai nimeni din Marea Britanie nu auzise vreodată de Serbia, iar guvernul nu se simțea deloc înclinat să poarte un război în numele Rusiei. Pesemne nu a fost deloc surprinzător că, atunci când Heinrich s-a dus să-l vadă pe George, pe 26 iulie, în drumul său spre casă după ultima lui vizită în Anglia, regele l-a asigurat – cel puțin după cum își amintea Heinrich – că „vom încerca tot ce ne stă în putință pentru a sta deoparte și a rămâne neutri”¹⁹.

Inițial înțelegător față de dorința Austriei de a trage

Serbia la răspundere pentru rolul său în asasinat (care îi încurajase pe germani), sir Edward Grey era acum hotărât să împiedice războiul. În ciuda sfaturilor mai multora dintre cei mai importanți demnitari ai săi, ajunsese la concluzia că intențiile Berlinului erau onorabile și că acesta nu avea de gând să sprijine un război. A susținut solicitarea lui Sazonov ca această chestiune să fie soluționată la Haga, iar când austriecii au refuzat, a propus o conferință, asemănătoare cu aceea ce soluționase Războaiele Balcanice, la care să participe Anglia, Germania, Franța și Italia. Ambasadorul Lichnowsky, care nu știa nimic despre deciziile guvernului german, i-a transmis această idee Ministerului de Externe german, susținând-o entuziast²⁰. Bethmann-Hollweg și-a dat seama că propunerea lui Grey chiar ar fi putut să împiedice războiul. S-a simțit obligat s-o transmită și Austriei pentru ca Germania să nu poată fi acuzată că voia război, dar a îndemnat Ministerul de Externe austriac s-o ignore. Pe 27 iulie a respins și el propunerea, pretinzând că ar fi silit în mod nedrept Austria la o decizie – dar insinuând că Austria și Rusia erau pe cale să intre în negocieri. A doua zi austriecii au declarat război.

Chiar și acum, britanicii credeau că nu au nici un motiv să se amestece. Trei sferturi din cabinet era împotriva ideii și Asquith a remarcat că „totuși nu era un război al britanicilor”²¹. Însă Grey a spus parlamentului că, în clipa în care războiul se va extinde dincolo de Austria și Serbia, avea să devină „cea mai mare catastrofă care s-a abătut vreodată

asupra continentului european”. Totuși, nu a împărtășit nimic parlamentului despre toate negocierile militare și navale cu Franța din cei opt ani anteriori, despre care credea acum că îi obligau să vină în ajutorul Franței.

George i s-a plâns fiului său mai mic că a fost nevoit să-și anuleze călătoria anuală la cursele de la Goodwood și că regreta că și-a ratat weekendul pe iaht la Cowes²².

Spre sfârșitul zilei de 28 iulie, după ce austriecii declaraseră război și în timp ce tăvălugul spre războiul european părea inexorabil, Wilhelm și Nikolai și-au trimis telegrame, fiecare făcând apel la celălalt să împiedice conflictul. Nikolai spera că, dacă Germania împiedica Austria să atace Belgradul, războiul încă putea fi oprit: „Fac apel la tine ca să mă ajuți... Prevăd că foarte curând voi fi copleșit de presiunile exercitate asupra mea și forțat să iau măsuri extreme care vor conduce la război”²³.

Wilhelm a făcut apel pentru ultima oară la solidaritatea monarhică: „...Vei fi, neîndoielnic, de acord cu mine că noi doi, tu și eu, avem un interes comun, așa cum au toți suveranii, să insistăm că toate persoanele răspunzătoare moral pentru crima mișlească ar trebui să-și primească pedeapsa meritată. În acest caz politica nu joacă absolut nici un rol”. L-a asigurat din nou pe Nikolai că Germania făcea tot ce putea pentru facilitarea unui acord între Viena și Sankt-Petersburg – deși nu a promis că va împiedica atacul asupra Serbiei.

Înțeleg pe deplin cât de dificil este pentru tine și pentru guvernul tău să ții piept curentului opiniei publice de la voi. Prin urmare, ținând cont de prietenia sinceră și afectuoasă care ne leagă atât de strâns de multă vreme, îmi exercit toată influența pentru a-i convinge pe austrieci să negocieze onest ca să ajungă la o înțelegere satisfăcătoare cu tine. Sper și am încredere că mă vei ajuta în eforturile mele de a aplană dificultățile care mai pot să apară.

Prietenul și vărul tău foarte sincer și devotat, Willy²⁴

Wilhelm nu știa că însuși Ministerul său de Externe îi sfătuiseră pe austrieci să intre în război și că Bethmann-Hollweg își însoțise cererea către austrieci de a se opri la Belgrad de o notă în care afirma că acest lucru nu trebuia luat în serios, fiind doar în scopuri de propagandă.

Nikolai i-a scris și lui George, cerând sprijinul Marii Britanii dacă Rusia se pomenea într-un război și asigurându-l că făcea tot ce putea pentru a evita această situație.

Austria a pornit într-un război nechibzuit, care poate cu ușurință să se transforme într-o conflagrație generală. E groaznic! Țara mea este încredzătoare în ceea ce privește puterea ei și cauza dreaptă pe care a adoptat-o... Acum suntem obligați să luăm măsuri drastice în caz de urgență – pentru apărarea noastră... Dacă ar izbucni un război

general, știu că vom avea tot sprijinul Franței și Angliei. Ca o ultimă soluție, i-am scris lui William pentru a-l ruga să exercite presiuni puternice asupra Austriei cu scopul de a ne da posibilitatea să discutăm cu ea aceste chestiuni.²⁵

„Unde o să se sfârșească toate astea?”, scria George tânguitor. „...Winston Churchill a venit să mă vadă, Marina Regală e gata de război, dar mă rog Ție, Doamne, să nu izbucnească. Trăiesc zile foarte zbuciumate.”²⁶

Pe 29 iulie Wilhelm i-a convocat pe liderii săi militari. Cei mai mulți dintre comandanții armatei erau nerăbdători să treacă la următorul nivel al pregătirii pentru mobilizare – *Kriegsgefahr*, „starea de război iminent”, stadiul de dinaintea mobilizării –, însă Bethmann-Hollweg și Moltke, aflat în unul dintre momentele sale de neliniște, s-au opus și în cele din urmă Wilhelm a trecut de partea lor. De asemenea, el a anunțat că primise un mesaj de la Heinrich în care acesta îi relata ce îi spusese George în urmă cu câteva zile – că Marea Britanie va încerca să nu se amestece în acest conflict. A interpretat-o ca pe o asigurare oficială privind neutralitatea Marii Britanii. Când Tirpitz a sugerat că era posibil să fi interpretat greșit, Wilhelm a spus cu aroganță: „Am cuvântul unui rege și asta e de ajuns pentru mine”²⁷. Însă după-amiază Lichnowsky a trimis o telegramă la Ministerul de Externe descriind o întrevvedere cu sir Edward Grey, care, după ce sugerase că austriecii ar trebui să se oprească la Belgrad,

adăugase că, dacă Germania și Franța ajungeau să se implice într-un război, Marea Britanie nu putea să rămână indiferentă.

Mesajul lui Grey era departe de a fi o amenințare explicită – el nu avea cum să știe că reacția germanilor la un conflict balcanic ar include atacarea Franței –, însă l-a surprins pe Bethmann-Hollweg, care încă spera că războiul putea fi localizat. Vestea că rușii începeau să se mobilizeze și o muștruluiială din partea lui Wilhelm când a sugerat că Germania ar trebui să-și sacrifice flota pentru a menține Marea Britanie neutră l-au convins că acest conflict escalada prea repede și prea mult. Contrazicându-și mesajele anterioare, el a trimis trei telegrame, din ce în ce mai desperate, la Viena, cerând armatei austriece să se oprească atunci când va ajunge la Belgrad. Însă cu câteva ore înainte Moltke îi telegrafiasse lui Conrad von Hötzen, șeful de stat-major austriac, și îi spusese să treacă la mobilizare totală. Austriecii au bombardat Belgradul; Bethmann-Hollweg întârziase prea mult. A fost un exemplu groaznic al confuziei guvernului german. Nici măcar Moltke nu era încântat de ceea ce făcuse. În ziua aceea a trimis un memorandum guvernului în care a descris un război „care va anihila civilizația din aproape toată Europa pentru multe decenii”²⁸.

Într-un ultim efort de a preveni implicarea britanicilor, Bethmann-Hollweg l-a convocat pe ambasadorul britanic, Edward Goschen, și a sugerat că, dacă britanicii consimțeau să rămână neutri, germanii nu vor invada Olanda și că, deși

poate că vor invada Franța, nu vor încerca să acapareze nici unul dintre teritoriile acesteia. Britanicii au fost uluiți de faptul că, practic, cancelarul recunoscuse că Germania avea de gând să atace Franța. Grey a spus că este „o rușine”²⁹.

Între timp, aflându-se încă sub iluzia că ar putea să medieze între Rusia și Austria și că austriecii îi ascultaseră mesajul de a se opri la Belgrad și fiind sigur că era posibil ca Rusia să fie împiedicată să se amestece, Wilhelm a răspuns la telegrama lui Nikolai. I-a spus țarului că Rusia putea cu ușurință „să rămână un spectator, fără să implice Europa în cel mai cumplit război la care a fost vreodată martoră... Desigur că niște măsuri militare din partea Rusiei vor fi considerate de Austria o calamitate pe care amândoi dorim să o evităm”³⁰.

La Sankt-Petersburg, ambasadorul german, Pourtalès, îl vizitase de două ori pe Sazonov pentru a-i spune că orice mobilizare parțială la care ar recurge Rusia va însemna război între țările lor. Cuvintele lui păreau să contrazică „mesajul conciliant și prietenos” al lui Wilhelm și Nikolai a telegrafiat pentru a solicita clarificări, sugerând ca disputa să fie soluționată la Haga. A semnat astfel: „Mă încred în înțelepciunea și prietenia ta. Cu drag, Nicky”³¹. Nu a primit nici un răspuns. Statul-major rus îl presa să maseze trupe rusești la granița cu Austria, ca represalii pentru bombardarea Belgradului. Nikolai i-a trimis lui Wilhelm încă o telegramă, explicând că a permis o mobilizare parțială – ordin dat de mai multe zile. A promis că trupele rusești nu se

vor lansa în ofensivă atât timp cât continuau negocierile cu Austria. „Sper din toată inima că aceste măsuri nu îți vor stânjeni rolul de mediator, pe care îl prețuiesc nespus. Avem nevoie de presiunile tale puternice asupra Austriei pentru a ajunge la o înțelegere.”³²

Când a primit telegrama, Wilhelm a decis că Nikolai făcuse un pas deliberat provocator. A crezut că rușii le-o luaseră înainte cu mobilizarea sau poate că doar căuta un motiv să fie mânios. A mâzgălit pe telegramă: „Și aceste măsuri sunt de apărare contra Austriei, care în nici un caz nu îl atacă pe el! Nu pot să mai fiu de acord cu nici o mediere de vreme ce țarul care a cerut-o și-a mobilizat în același timp armata pe la spatele meu”. Lângă ultimele propoziții ale lui Nicky despre mediere a scris: „Nu, nici gând de așa ceva!!!”³³. În dimineața de 30 iulie Wilhelm i-a răspuns lui Nikolai:

Austria s-a mobilizat doar împotriva Serviei [sic] – și doar o parte a armatei sale. Dacă, așa cum este cazul acum, potrivit comunicării făcute de tine și de guvernul tău, Rusia se mobilizează contra Austriei, rolul meu de mediator, pe care cu amabilitate mi l-ai încredințat și pe care l-am acceptat la rugămintea ta expresă, va fi pus în pericol, dacă nu chiar anulat. Întreaga povară a deciziei se află acum doar pe umerii tăi, tu trebuie să porți responsabilitatea pentru pace sau război.

Willy³⁴

La Țarskoe Selo, Sazonov și generalii ruși au petrecut ore în șir încercând să-l convingă pe Nikolai să permită armatei ruse să treacă la mobilizare generală. I-au spus că, dacă ar face asta, ar restabili legătura cu poporul; dacă nu o făcea, statul avea să fie păgubit în plan extern și în plan intern. El ar fi părut slab, iar poporul rus nu avea să-l ierte niciodată. Nikolai a părut pe punctul de a izbucni în lacrimi. În cele din urmă, a cedat. I-a trimis lui Wilhelm altă telegramă:

Este practic imposibil să oprim pregătirile noastre militare, care au fost obligatorii din cauza mobilizării Austriei. Suntem departe de a dori un război. Atât timp cât au loc negocieri cu Austria în favoarea Serviei [*sic*], trupele mele se vor abține de la orice fel de acțiuni de provocare. Îți promit solemn asta. Îmi pun toată încrederea în mila lui Dumnezeu și sper în reușita medierii tale la Viena pentru binele țărilor noastre și pentru pace în Europa.

Cu afecțiune, Nicky³⁵.

Wilhelm s-a înfuriat și a țipat că Nikolai s-a dovedit a fi un partizan al bandiților și regicizilor. Adevărul era însă că mobilizarea rușilor nu era același lucru cu mobilizarea germanilor – așa cum au explicat rușii și cum știa toată lumea. Rușilor, asemenea austriecilor, le lua mai multe săptămâni să se pregătească de luptă; mobilizarea era o poză, un avertisment. Puteau să mărșăluiască de-a lungul

frontierei la nesfârșit, pe când pentru armata germană, bine instruită și organizată în amănunt, mobilizare însemna război iminent. Mobilizarea rușilor a picat la țanc pentru guvernul german. „În strădaniile mele de a menține pacea lumii am mers până la limita extremă posibilă”, i-a spus Wilhelm lui Nikolai. „Responsabilitatea pentru dezastrul care amenință acum întreaga lume civilizată nu va fi pusă pe seama mea. În acest moment încă stă în puterea ta să-l previi.”³⁶ Bethmann-Hollweg putea să susțină cu argumente că Rusia făcuse prima mișcare. Argumentul a cooptat de partea guvernului presa germană și chiar și stânga germană^{*2}.

Seara, lui Wilhelm i-a fost arătată în cele din urmă, la două zile după ce sosise, telegrama lui Lichnowsky despre avertismentul lui Grey că, dacă Franța ar ajunge să fie implicată, Marea Britanie nu va putea să stea deoparte. A făcut spume la gură, acuzându-l pe George că se dezicea de „promisiunea” sa de neutralitate. Pe ambele margini ale documentului Wilhelm a scris că englezii sunt „o gașcă mârșavă de negustori care și-au dat «arama pe față»... Grey dovedește că regele este un mincinos, iar vorbele pe care i le-a spus lui Lichnowsky sunt rezultatul unei conștiințe apăsate de vinovăție, deoarece simte că ne-a înșelat. De fapt, este o amenințare combinată cu o cacealma, pentru a ne îndepărta de Austria și a ne împiedica să ne mobilizăm și pentru a transfera răspunderea pentru război”³⁷. Acum exista altcineva pe care să se dea vina dacă războiul se extindea:

Grey. Dacă el „ar fi să spună un singur cuvânt, o vorbă serioasă de avertizare la Paris și la Sankt-Petersburg, și să-i îndemne să rămână neutri, acelea două s-ar potoli pe dată. Însă el are grijă să nu rostească acel cuvânt și, în schimb, ne amenință pe noi! Ce javră! Numai Anglia poartă responsabilitatea privind pacea și războiul, nu o mai purtăm noi!”³⁸.

Ideea că britanicii ar fi putut să-i împiedice pe ruși să intre în război era o închipuire și, de asemenea, o exagerare caracteristică a influenței Marii Britanii în Europa. Rușii erau ferm convinși că însuși viitorul lor era în joc dacă lăseau Austria să-i învingă pe sârbi; neutralitatea britanicilor nu i-ar fi oprit. Era adevărat însă că timp de opt ani Grey transformase Marea Britanie în punctul de sprijin al Europei, sugerând, în momente cruciale, că, dacă s-ar ajunge la război, Marea Britanie ar fi de partea victimei agresiunii. Însă întotdeauna evitase să se angajeze pe deplin, ca să nu riște ca, promițând sprijinul britanicilor, să încurajeze, poate, de fapt, Franța și Rusia să stârnească un conflict. Poziția sa a încurajat ambele tabere să solicite angajamente, una pentru sprijin, cealaltă pentru neutralitate. S-a sugerat uneori că, dacă Grey ar fi anunțat pe 28 sau 29 iulie că Marea Britanie va lupta în mod cert alături de Franța și de Rusia dacă s-ar ajunge la război, poate că Germania s-ar fi temperat suficient pentru a se retrage. La urma urmei, și el credea că Marea Britanie își crease obligația de a apăra Franța dacă ar fi fost atacată. Problema era că nu putea să facă un astfel de anunț

Întrucât cea mai mare parte a cabinetului britanic se opunea ideii de a lupta. Mai mult, la fel ca restul cabinetului, el nu dorea să sprijine doar Rusia, separat. Merită observat și că, deși Bethmann-Hollweg și Wilhelm erau îngrijorați de implicarea britanicilor, militarilor germani nu părea să le mai pese, indiferent care ar fi fost rezultatul. Ei știau că avea să fie un război terestru și s-au gândit că navele britanice aveau să fie irelevante și că armata britanică avea un efectiv de nici 70.000 de soldați.

Avertismentul lui Grey și mobilizarea rușilor i-au trezit din nou lui Wilhelm toate vechile neliniști. Parcă vedea Europa, în frunte cu Anglia, raliindu-se împotriva lui și amestecul răposatului său unchi:

Așadar, celebra împresurare a Germaniei a devenit în cele din urmă un fapt concret și politica pur antigermană pe care o urmărește Anglia peste tot în lume a obținut cea mai spectaculoasă victorie. Anglia stă și râde batjocoritor, încununată de un succes răsunător; politica ei antigermană îndelung mediată, stârnind chiar și admirația celui pe care îl va distruge definitiv! Răposatul Edward este mai puternic decât mine, care încă nu am murit... Agenții noștri și toți cei ca ei trebuie să întărească întreaga lume mahomedană pentru a se răzvrăti frenetic împotriva acestei detestabile națiuni de negustori perfizi și lipsiți de conștiință; căci, dacă noi va trebui să sângerăm până la moarte, Anglia își va pierde cu orice preț India³⁹.

În Marea Britanie majoritatea oamenilor, inclusiv cabinetul și George, credeau în continuare că țara lor nu va intra în război. Partidul Liberal încă se împotriva vehement, conservatorii erau indeciși.

Chiar și acum, Wilhelm șovăia totuși. Bethmann-Hollweg a fost cel care a insistat că trebuia să declare război, chiar dacă Rusia era de acord să negocieze. Ministrul de Război, Falkenhayn, a fost cel care l-a presat pe kaizer să autorizeze *Kriegsgefahr* și să ordone ca Rusiei să i se dea un ultimatum pentru a-și opri mobilizarea în 12 ore, altfel Germania urmând să-i declare război. Când Pourtalès, ambasadorul german, s-a dus să transmită ultimatumul, Mossolov, șeful cancelariei țarului, i-a spus că acest lucru era imposibil. „Nu poți să oprești o mașină care merge cu 100 de kilometri la oră. Inevitabil, se răstoarnă.”⁴⁰

A doua zi, pe 1 august, Nikolai i-a trimis lui Wilhelm o ultimă telegramă, rugându-l să continue să negocieze: „Înțeleg că ești obligat să mobilizezi armata, dar aș vrea să am de la tine aceeași garanție pe care ți-am oferit-o eu, că aceste măsuri nu înseamnă război... Îndelungata noastră prietenie trebuie să reușească, cu ajutorul lui Dumnezeu, să evite vărsarea de sânge. Cu îngrijorare, plin de încredere, aștept răspunsul tău”⁴¹.

Însă mobilizarea germanilor chiar era diferită. Mobilizarea lor pentru război ducea la acțiune imediată – așa că aceasta era o garanție pe care kaizerul nu putea s-o ofere.

Însă el a conceput o telegramă în care sugera că negocierile ar putea avea loc dacă Rusia își înceta mobilizarea. Totuși, ea a fost trimisă abia seara târziu, la destul de mult timp după ce Pourtalès îi transmisese, cu lacrimi în ochi, lui Sazonov declarația de război din partea Germaniei.

Nikolai se „ruga cu toată fervoarea firii sale ca Dumnezeu să împiedice războiul despre care simțea că este iminent”. Pierre Gilliard, profesorul particular al fiului său, a fost izbit de „aerul de epuizare pe care îl avea... Pungile care îi apăreau întotdeauna sub ochi când era obosit păreau să fie vădit mai mari”. După ce Sazonov i-a dat vestea, „Țarul a venit, părând foarte palid, și le-a spus că s-a declarat război, cu o voce care îi trăda agitația, în ciuda tuturor eforturilor sale de a și-o ascunde”⁴². Când a aflat, Alix a început să plângă, iar toate fiicele ei, văzând-o plângând, s-au apucat și ele să plângă. Telegrama amânată a lui Wilhelm a sosit seara târziu. Nikolai a considerat că era o dovadă a duplicității acestuia, deși era mai mult un semn al lipsei lui de putere:

„El nu a fost sincer niciodată; nici o clipă”, a spus el cu amărăciune. „În final s-a încurcat fără scăpare în plasa perfidiei și minciunilor sale... era ora 1 și jumătate în dimineața zilei de 2 august... Nu exista nici o îndoială că scopul acestei telegrame ciudate, cu iz de farsă, era să îmi clatine hotărârea, să mă nedumerească și să mă inspire să fac vreun gest absurd și neonorabil. A avut însă efectul contrar. Când am plecat din camera Împărătesei, am

simțit că totul s-a sfârșit pentru totdeauna între mine și William. Am dormit extrem de bine.”⁴³

În primele ore ale zilei de 1 august Ministerul de Externe britanic a făcut o ultimă încercare de a opri războiul. A primit de la Berlin o telegramă care îl informa că, în ciuda disponibilității lui Wilhelm de a fi mediator, Rusia se mobilizase contra Austriei: „Nu putem să rămânem cu mâinile în sân... Prin urmare, am informat Rusia că, dacă nu e pregătită să suspende în 12 ore măsurile războinice contra Germaniei și Austriei, noi ar trebui să fim obligați să ne mobilizăm și asta ar însemna război”⁴⁴. Asquith și Grey au decis să se folosească de George pentru a ajunge la țar. Asquith a scris: „Sărmanul Rege a fost sculat din pat și una dintre cele mai ciudate experiențe ale mele... stăteam cu el – el într-un halat maro peste cămașa de noapte, cu multe semne că fusese deșteptat din primul «somn de frumusețe» – în timp ce eu citeam mesajul și răspunsul «propus»”⁴⁵. George a descris telegrama drept „o ultimă încercare de a împiedica războiul”⁴⁶. Potrivit lui Asquith, contribuția lui George a constat în faptul că a adăugat „dragul meu Nicky”⁴⁷ și a semnat-o.

Mesajul lui George transmitea mai departe telegrama germanilor și adăuga:

Nu mă pot abține să mă gândesc că s-a ajuns în acest impas din cauza vreunei neînțelegeri. Sunt foarte stresat

să nu ratez vreo posibilitate de a evita nenorocirea cumplită care amenință acum întreaga lume. Prin urmare, fac un apel personal la tine, dragul meu Nicky, să înlături neînțelegerea care simt că trebuie să fi avut loc și să lași încă deschisă posibilitatea de a negocia și de a menține pacea. Dacă tu crezi că eu pot contribui în vreun fel la atingerea acestui țel deosebit de important, voi face tot ce îmi stă în putere să ajut la redeschiderea discuțiilor întrerupte dintre puterile interesate⁴⁸.

Mesajul i-a fost încredințat lui Buchanan și la Țarskoe Selo a fost trimisă o telegramă mai scurtă prin care țarul era rugat să-l primească pe ambasadorul britanic cât mai curând posibil. Însă la țar se ajungea greu. Buchanan a reușit să-l vadă abia seara târziu și Germania declarase deja război Rusiei. „Dumnezeu știe dacă vom fi târâți și noi în asta, dar nu vom trimite acum un corp expediționar. Franța ne imploră să-i venim în ajutor. În acest moment opinia publică de aici este categoric împotriva participării noastre la război, dar cred că va fi imposibil să stăm deoparte, căci nu putem permite ca Franța să fie zdrobită.”⁴⁹

Răspunsul lui Nikolai la telegrama lui George a sosit a doua zi. „Ți-aș fi acceptat bucuros propunerile, dacă în această după-amiază ambasadorul german nu ar fi prezentat guvernului meu o notă prin care ni se declara război”, scria el. El făcuse „tot ce mi-a stat în putere pentru a împiedica războiul”, pe când Germania și Austria respinseseră „fiecare

propunere”. Trecuse la o mobilizare generală doar „din cauza rapidității cu care Germania se poate mobiliza în comparație cu Rusia... Că am avut temeii să fac asta este dovedit de subita declarație de război a Germaniei, care a fost foarte neașteptată pentru mine de vreme ce îi dădusem cele mai clare asigurări Împăratului William că trupele mele vor rămâne pe loc atât timp cât negocierile vor continua”⁵⁰. A adăugat că spera în sprijinul Marii Britanii.

Justificarea guvernului rus pentru intrarea în război a fost că poporul o cerea – afirmație neobișnuită din partea unui stat autocratic care cu mai puțin de zece ani înainte nici măcar nu admitea existența opiniei publice. La un anumit nivel Nikolai chiar credea asta, dar desigur că „opinia publică” nu era alcătuită din sutele de mii de greviști sau din oamenii de pe baricadele din Moscova. Era adevărat însă că, exceptând micuța facțiune progermană de la curte, întregul guvern, funcționăria, clasele educate, cei care cumpărau ziare cereau să se intervină în războiul Austriei cu Serbia, ceea ce oferea Germaniei un pretext să atace. Și dacă nu ar fi fost Nikolai, Rusia tot ar fi intrat în război. Deși avea îndoieli, Nikolai nu era îndeajuns de puternic pentru a contracara un astfel de sentiment. În schimb, în cei 20 de ani de când era la putere, Nikolai făcuse atâtea pentru a împiedica apariția unui guvern modern care să funcționeze corespunzător și apoi pentru a se asigura că acesta era cât mai haotic, încât este posibil să se speculeze că un guvern mai profesionist poate că ar fi reușit să-și dea seama de faptul că războiul amenința

însăși existența sa și că această realitate trebuia să fie mai importantă decât orice altceva.

Nikolai simțea că fusese silit s-o facă și a dat vina pe Germania. „Împăratul german știa foarte bine că Rusia voia pace și că mobilizarea ei nu se putea termina mai repede de cel puțin încă două săptămâni, dar a declarat război cu o asemenea grabă pentru a face ca orice discuții să devină imposibile”⁵¹, i-a spus el cu amărăciune lui Buchanan.

Chiar și în acest stadiu târziu, Wilhelm, Bethmann-Hollweg și Lichnowsky, ambasadorul la Londra, încă sperau că Marea Britanie nu se va amesteca și că nu va fi nevoie ca războiul să se extindă dincolo de estul Europei.

Pe 1 august ambasadorul Lichnowsky a raportat entuziasmat că Grey întrebase dacă, în cazul în care Franța rămânea neutră, Germania o va lăsa în pace. Lichnowsky a răspuns că da, decizând că aceasta era o ofertă de a nu se amesteca dacă Germania nu se apropia de Franța. Wilhelm a primit mesajul chiar după ce îi dăduse, fără tragere de inimă, lui Moltke ordinul semnat de mobilizare generală – care însemna că armata avea să intre curând în Franța. Kaizerul și cancelarul au acceptat imediat oferta. Wilhelm i-a trimis o telegramă lui George, spunându-i că tocmai primise „comunicarea de la guvernul tău, oferind neutralitatea Franței sub garanția Marii Britanii”. El l-a asigurat pe George că nu va ataca Franța dacă aceasta își declara neutralitatea și dacă ea era garantată de armata și flota militară britanice.

„Sper că Franța nu se va neliniști, trupele de la frontierele mele urmează să fie oprite prin telegraf și telefon să pătrundă în Franța.”⁵² Kaizerul i-a spus lui Moltke că toți soldații puteau fi trimiși în Rusia. Lui Moltke practic i-au dat lacrimile. A insistat că mobilizarea nu putea fi oprită, că ar fi fost o nebunie să lase Germania expusă în fața Franței. Wilhelm a replicat ursuz: „Unchiul tău mi-ar fi dat alt răspuns”⁵³. A poruncit ca ordinul de oprire la granița cu Luxemburgul să fie transmis trupelor telefonic. „Am simțit că mi se rupe sufletul”, s-a smiorcăit belicosul Moltke, în timp ce pleca nefericit spre cartierul general, devastat de faptul că împăratul „încă avea o speranță pentru pace”⁵⁴ *3.

Răspunsul lui George, atunci când a sosit, nu a fost ceea ce sperase Wilhelm. „Cred că trebuie să fie vorba despre o înțelegere greșită a unei sugestii făcute într-o conversație prietenească dintre Prințul Lichnowsky și Sir Edward Grey din după-amiaza aceasta, când discutau despre cum s-ar putea evita o confruntare între armata germană și cea britanică.”⁵⁶ Francezii refuzaseră să rămână neutri. Îmbrăcat cu o manta militară peste cămașa de noapte, Wilhelm l-a chemat înapoi pe Moltke. „Acum poți să faci ce vrei”⁵⁷, a bombănit el. La 7 seara, armata germană era în Luxemburg. Franța intra în război în după-amiaza următoare. Ambasadorul francez la Berlin, Paul Cambon, i-a spus lui Edward Goschen că în Berlin erau trei oameni ce regretau că izbucnise războiul: „Eu, tu și kaizerul Wilhelm”⁵⁸.

A doua zi, cu ochii în lacrimi, Lichnowsky a venit să-l vadă

pe premierul Asquith. Kaizerul nu îi mai răspundea la telegrame. Germanii amenințau acum să intre în Belgia. Regele Belgiei făcuse apel la guvernul britanic, prin intermediul lui George, să ocrotească neutralitatea țării sale. Ocupația germană a generat o schimbare extraordinară în opinia publică britanică. De asemenea, a oferit cabinetului, care treptat acceptase argumentul lui Grey că Marea Britanie nu numai că era obligată să apere Franța, ci și că, din punct de vedere strategic, nu putea permite ca Franța să fie invadată de Germania, o justificare a trecerii la acțiune: apărarea „micuței și curajoasei Belgii”. Decizia de a intra în război a fost extraordinar de unitară. Numai doi membri ai cabinetului au demisionat și doar un parlamentar, laburistul Ramsay MacDonald, s-a pronunțat împotriva lui Grey, care a spus parlamentului că Marea Britanie trebuia să intre în război pentru a apăra Belgia din motive de „onoare”. MacDonald a remarcat că „nu s-a comis nici o crimă de către oameni de stat de această factură fără ca acei oameni de stat să nu invoce onoarea țării lor”⁵⁹ – atât Războiul Crimeei, cât și Războiul Anglo-Bur fuseseră justificate de dragul „onoarei”.

Pe 2 august George a scris în jurnal: „La 10:30, o mulțime de vreo 6.000 de oameni s-a adunat în fața palatului, aclamând și cântând. Eu și May am ieșit pe balcon, iar ei ne-au ovaționat îndelung”.

A doua zi a adăugat aproape entuziasmat: „De când a declarat Grey, astăzi, în Camera Comunelor că nu ar trebui să

permitted Germaniei să treacă prin Canalul Mânecii sau Marea Nordului pentru a ataca Franța și că nu ar trebui să îngăduim trupelor ei să treacă prin Belgia, opinia publică s-a schimbat complet... și acum toată lumea e în favoarea războiului și a sprijinirii prietenilor noștri”. Pe 4 august a continuat: „Destul de cald, averse de ploaie și vânt... Am ținut un Consiliu la 10:45 pentru a declara război Germaniei, este o catastrofă groaznică, dar nu e vina noastră... Dă, Doamne, să se termine în curând”⁶⁰. Declarația de război includea tot imperiul; cu o singură semnătură, cei 450 de milioane de supuși ai coroanei britanice erau nevoiți să intre în acest conflict.

Wilhelm avea să-și petreacă tot restul vieții stabilind cui aparținea vina pentru Primul Război Mondial. I-a scris lui Woodrow Wilson, președintele Statelor Unite, la zece zile după izbucnirea războiului, pretinzând că George promisese neutralitate și apoi nu se mai ținuse de cuvânt. Profund rănit de acuzația că ar fi dat asigurări care nu țineau de competența lui, George a susținut întotdeauna că nu făcuse niciodată așa ceva. Până la ultima suflare, Wilhelm avea să insiste că Nikolai își dorise războiul din capul locului, că Rusia se pregătea de război de mai multe luni și că Antanta stoca aur din aprilie 1913.

Nici George, nici Nikolai, nici chiar Alix nu au crezut că Wilhelm era personal răspunzător pentru război. „Nu cred că Wilhelm a vrut război”⁶¹, i-a spus George ambasadorului

austriac care pleca. Alix i-a spus lui Pierre Gilliard, profesorul particular al fiului ei, că, deși nu îi plăcuse niciodată de Wilhelm – „și numai pentru că nu este sincer” –, era „sigură că a fost silit să fie de acord cu războiul împotriva voinței sale”⁶².

Și era adevărat. Cât privește războiul, Wilhelm nu îl dorise. Însă nu a putut să-l împiedice. În săptămâna de dinainte de izbucnirea acestuia el a fost în mod repetat trădat și ignorat de demnitarii săi militari și civili. Niște forțe mai presus de puterea sa începuseră să dicteze direcția în care se îndrepta țara. Însă în multe privințe și-o făcuse cu mâna lui. 26 de ani de intervenții hazardate lăsaseră o moștenire periculoasă. Încurajase o armată puternică, foarte conștientă de propria forță și convinsă de beneficiile și inevitabilitatea unui război european, și o menținuse în afara controlului guvernului. Inițiasse un program de construcții navale care crease o ostilitate înverșunată în relațiile cu Marea Britanie, unde înainte nu existase așa ceva, și refuzase s-o tempereze în vreun fel. Insistența sa ca guvernul să trateze doar cu cei de dreapta îl făcuse prizonierul unor grupuri de interese naționaliste și îl îndepărtase de restul țării. Faptul că adoptase și încurajase o retorică publică marcată de violență, stereotipuri rasiale și amenințări contribuise la crearea unei imagini în străinătate de națiune însetată de conflict. Și, în final, permisesse ca ierarhiile autorității și luarea deciziilor din guvernul civil să devină haotice și confuze deoarece îi convenea ca acestea să rămână așa. Practic, toate pozițiile pe

care le-a adoptat au fost rezultatul slăbiciunii și imaturității, al toanelor și dorințelor, fără să se gândească la consecințe: entuziasm exagerat față de ideea puterii armatei și a controlului său imaginar asupra ei; dorința de a părea puternic și de a se identifica cu stereotipurile masculine agresive ale armatei germane; și, mai presus de toate, dorința de a fi popular.

*1 Cândva se credea că planul strategic german cunoscut ca Planul Schlieffen a fost formulat în 1905-1906 și, prin urmare, a fost denumit după șeful de stat-major aflat în funcție la acea vreme, Schlieffen. Astăzi se știe că el a fost adoptat ca unic plan strategic al germanilor abia în 1913, în perioada în care Moltke a deținut funcția de șef al statului-major.

*2 Partidul Socialist german se molipsise treptat de teama și antipatia față de Marea Britanie și Rusia care pusese stăpânire pe aproape toate clasele sociale din Germania. În 1907, la un Congres Socialist Internațional de la Stuttgart, delegația lor votase împotriva ideii de a se folosi de greve pentru a încerca să împiedice un război european. În anii următori membri importanți, precum August Bebel, începuseră să afirme că patriotismul nu era incompatibil cu socialismul: că, dacă izbucnea războiul, trebuiau să pună mâna pe arme și să lupte pentru patrie.

*3 Moltke a scris mai târziu: „Ceva în mine s-a frânt și nu am mai fost niciodată la fel”⁵⁵. Incapabil să reziste presiunilor

pe care le presupunea coordonarea războiului, el a avut o cădere nervoasă aproape imediat după începerea acestuia și a demisionat din funcție.

Partea a IV-a

Armageddonul

Capitolul 17

Un război (1914-1918)

La Londra, Berlin și Sankt-Petersburg, cei trei monarhi erau aclamați tumultuos de populație; în acel moment toți trei păreau întruchiparea existenței ca națiune și a unității lor. „Eu și May am făcut o scurtă plimbare cu trăsura rusească pe Mall până în Trafalgar Square, prin parc și înapoi pe lângă Constitution Hill”, a scris George pe 3 august 1914. „Mulțimi mari de oameni pe tot parcursul drumului, care aclamau din răsuputeri... Am fost siliți să ne arătăm de trei ori în balcon.”¹ Când Nikolai a apărut în balconul Palatului de Iarnă, pe 2 august, mulțimea imensă a căzut în genunchi². „Rusia părea să se fi transformat complet”³, scria uimit ambasadorul britanic. Duma și-a afirmat sprijinul și a votat un buget de război substanțial. Baricadele au dispărut și revoluționarii s-au risipit. Toată lumea era de acord că țara nu se mai simțise atât de însuflețită, nici atât de unită de la invazia lui Napoleon în 1812. Iar în Germania mulțimile de berlinezi l-au ovaționat pe Wilhelm la Poarta Brandenburg. Cuprins de entuziasm, Reichstagul a votat delegarea puterii

sale către Bundesrat, consiliul principilor germani, acordând efectiv lui Wilhelm și armatei autoritatea de a face orice doreau, inclusiv să perceapă impozite. Până și socialiștii au votat pentru. Revoluționarul rus Buharin a numit „trădarea germanilor... cea mai mare tragedie din viața noastră”⁴. Un ziar german a scris că războiul promitea „o reînviere, renașterea unei națiuni. Trezită brusc din necazurile și plăcerile vieții cotidiene, Germania este unită de puterea datoriei morale”⁵.

La Moscova, Nikolai a afirmat la Kremlin: „Un impuls magnific a cuprins toată Rusia, fără deosebire de neam sau naționalitate”⁶. *Utro Rossii*, ziarul mișcării de centru-stânga din Rusia, scria: „Acum nu mai există nici dreapta sau stânga, nici guvern sau societate, ci doar o singură națiune rusă unită”⁷. Wilhelm a folosit aproape aceleași cuvinte când a declarat Reichstagului pe 4 august: „În lupta care ne așteaptă, nu mai recunosc partide în rândul poporului meu. Sunt numai germani”⁸. I-a chemat pe toți liderii de partide să vină să dea mâna cu el, iar în timp ce se îndepărtau, a ridicat pumnul încleștat și apoi l-a lăsat în jos, ca și cum ar fi lovit cu sabia. Kaizerul era „astăzi cu adevărat un kaizer al poporului”, s-a entuziasmat un ziar. Cât despre George, deși nu i s-a cerut să declare nimic, s-a îmbrăcat într-o uniformă militară, și-a dat de pomană hainele civile și s-a înfățișat poporului său ca întruchiparea valorilor pentru care luptau: „un tip corect, un muncitor sârguincios și un om nespus de bun”⁹.

Însă marea familie regală extinsă din Europa numai unită nu era – divizările naționale o destrămaseră. În Rusia, Alix era izolată de sora ei Irene și de fratele ei preaiubit, Ernst. Vărul lui George și Nicky, Ernest de Cumberland, acum duce de Brunswick, care se căsătorise cu Viktoria, fiica lui Wilhelm, a ținut partea Germaniei. La fel a făcut și Charles Edward, vărul britanic care moștenise ducatul de Saxa-Coburg-Gotha după moartea lui Affie, în 1900, și care acceptase un post de ofițer în armata germană. Louis de Battenberg, german prin naștere, naturalizat englez de la vârsta de 14 ani, căsătorit cu o nemțoaică (Viktoria, sora lui Alix), a fost silit să demisioneze din funcția de prim-amiral al marinei britanice în urma unei campanii xenofobe a presei de dreapta. (De asemenea, avea să-și schimbe numele în Mountbatten.) Guvernul britanic avea să-l forțeze pe George să retragă titlurile nobiliare ale tuturor rudelor sale germane. Când s-a întâlnit cu câțiva veri greci, toată lumea a fost indignată – deși Grecia era neutră, căsătoria vărului Constantin, în vârstă de 25 de ani, cu Sophie, sora lui Wilhelm, a stârnit mânia britanicilor.

În scurt timp fiecare dintre împărați devenise aproape total irelevant.

George și Mary s-au dedicat efortului de război, însă strădaniile lor nu au făcut decât să evidențieze incapacitatea lui George de a distinge între lucrurile importante și cele neimportante și, în ansamblu, rezultatele au fost neglijabile.

Regele a renunțat să mai meargă la teatru, a închis castelul Balmoral, a cultivat cartofi în grădinile de la Frogmore, a întrerupt luminile și încălzirea la Palatul Buckingham, folosea șervetele de masă de mai multe ori pentru a face economie cu spălatul, insista să se fiarbă carne de găină și de oaie în loc de pui și miel și, la solicitarea lui Lloyd George, în aprilie 1915 a jurat că va renunța la alcool pe durata războiului, pentru a da un exemplu claselor muncitoare. Premierul Asquith se plângea în particular de faptul că era nevoit să asculte „problemele alea insignifiante care nedumeresc și tulbură gândurile curții – dacă el ar trebui să meargă la Westminster cu vechea trăsură fastuoasă... sau... călare pe calul său de luptă, pe străzile mărginite de soldați în uniforme kaki. Nu este nemaipomenit că asemenea lucruri ar trebui interpretate ca meritând o discuție de cinci minute? Mâine dis-de-diminează trebuie să merg la el [la rege] ca să punem la punct asta și alte chestiuni la fel de importante”¹⁰. Când cineva aflat în vizită la York Cottage a întârziat la micul dejun și a cerut un ou fiert, regele „l-a acuzat că era sclavul stomacului și că are o purtare nepatriotică și chiar a mers până-ntr-acolo încât a sugerat că am putea pierde războiul din cauza lăcomiei sale”¹¹. În țară nu se impusese o raționalizare a alimentelor – și nici nu avea să se întâmple asta până în ultimul an de război. Cât despre inițiativa lui Lloyd George, ea a fost un eșec total; practic, nici o altă personalitate nu a fost de acord să depună jurământul de abținere de la alcool, iar clasele muncitoare au rămas

neimpresionate.

Au existat gesturi admirabile – măsurile de austeritate i-au permis lui George să înapoieze Trezoreriei economii de 100.000 de lire; ofițerii aflați în convalescență și familiile lor au fost invitați să folosească domeniul Palatului Buckingham – însă palatul a fost ciudat de reticent la ideea de a face publice aceste gesturi, urmând exemplul regelui, care numea presa „fițuici mizerabile”¹². Regele nu consuma alcool – deși ducele de Windsor a pretins că după cină tatăl lui se retrăgea în biroul său „pentru a se ocupa de o mică chestiune”¹³, despre care toată lumea presupunea că era un pahar de porto.

Eforturile de război ale lui George s-au redus rapid la o umblătură nesfârșită și obositoare, atent consemnată în jurnal: șapte inspecții ale unor baze navale, cinci vizite pe frontul francez, 450 de inspecții militare, 300 de vizite în spitale și 50.000 de decorații și medalii pe care le-a prins personal în pieptul posesorilor, precum și nenumărate vizite la fabrici de armament și în zonele bombardate¹⁴. Era o sarcină pe care o îndeplinea cu sârguință deosebită și sumbră. „Regele a venit să ne vadă în dimineața asta, arătând la fel de posac și de dispeptic ca întotdeauna”¹⁵, scria din Franța Raymond Asquith, fiul premierului.

În decembrie 1916 Stamfordham, secretarul lui George, l-a întrebat pe secretarul cabinetului dacă regele „s-ar cuveni să ia parte mai activ la guvernarea țării”¹⁶. Răspunsul a fost un *nu* răsunător. George dorea însă nespun să nu mai fie

conducător doar cu numele. „Sunt gata să mă sacrific dacă e necesar, numai să câștigăm războiul ăsta”¹⁷, i-a spus mamei sale în 1917. În afară de constituționalitatea sa, regele, deși sincer, bun și onest, era cunoscut ca fiind aproape obsesiv de reticent la orice schimbare și condus de prejudecăți. Nu a fost de acord cu renumirea în funcție a amiralului Fisher deoarece nu îi plăcea de acesta și nu avea încredere în el. I-a rămas loial lui Asquith mult timp după ce toți ceilalți din guvern își pierduseră încrederea în stilul relaxat, neintervenționist al premierului, deoarece se obișnuise cu acesta și nu suporta să-l vadă plecând. Incapabil să vadă calitățile lui Lloyd George și ofensat de metodele sale voios nemiloase, l-a criticat în public. (În taină, Lloyd George nu era mai puțin disprețuitor: a descris o notă de la George în 1915 drept „cam cel mai inutil document pe care l-am văzut vreodată... tot ce vine de la curte este așa. Însă, după cum mi-a spus Balfour cândva, «Ce ai face dacă ai avea un conducător cu creier?»”¹⁸.) El s-a împotrivit eforturilor lui Lloyd George de a-l îndepărta pe Asquith din funcție și de a prelua controlul efortului de război în decembrie 1916, considerându-le o trădare nedreaptă. A ajuns în final să se certe strașnic cu Andrew Bonar Law, liderul conservatorilor, când acesta a insistat că Lloyd George era singurul om al momentului. „Regele și-a exprimat în mod categoric dezacordul față de aceste păreri”¹⁹, a consemnat eufemistic Stamfordham în procesul-verbal. Însă nu a putut să facă nimic. Lloyd George l-a înlăturat pe Asquith prin ceva ce a

fost, în esență, o lovitură de palat; Asquith a ales să intre într-un con de umbră, refuzând să dețină vreo funcție sub conducerea altui premier. Noul guvern al lui Lloyd George – un nou cabinet de război alcătuit din șase oameni – s-a rezumat efectiv la ceea ce Beatrice Webb a numit „o dictatură a unui singur om sau, poate, a trei oameni”²⁰. Nu se poate să nu fi fost conștient de ironia faptului că, în funcția de premier, avea mai multă putere decât exercitase orice monarh britanic în ultimii 250 de ani.

Acolo unde regele a putut să exercite o oarecare influență, a făcut-o cu un efect potențial tragic. L-a sprijinit în mod consecvent pe generalul Haig, șeful de stat-major, împotriva lui Lloyd George. Fixația lui Haig și a colegului său, generalul Robertson, pe lupta din tranșee – fiind convinși că soldații recrutați erau prea slab pregătiți pentru a face altceva decât să stea aliniați și să înainteze – a avut un efect devastator asupra numărului de morți. Lloyd George credea că trebuia să existe și alt mod de a folosi oamenii pe care Haig părea să-i trimită aproape orbește pe câmpurile de bătălie aflate în impas. Regele, imitând respectul verilor săi pentru armată, credea că profesioniștii știau cel mai bine. Îi plăcea de Haig, a cărui soție fusese doamnă de onoare a lui Mary. Haig exploata foarte mult legătura aceasta – se folosisese de ea pentru a-l înlătura din funcție pe predecesorul său, generalul French. Când Lloyd George a încercat să se descotorosească de Haig, regele i-a spus clar generalului să nu demisioneze și i-a cerut să-i scrie în secret oricând voia. În alte împrejurări

sprijinul lui George nu ar fi avut prea multă forță, însă presa conservatoare și Partidul Conservator îl sprijineau tot pe Haig, iar Lloyd George – aflat acum într-o coaliție de miniștri în general conservatori – avea nevoie de susținerea lor. Intervenția lui George a întărit poziția lui Haig. În 1916 și 1917 Haig a trimis în tranșeele de pe Somme și de la Passchendaele sute de mii de oameni. La Passchendaele au murit între 240.000 și 260.000 de soldați britanici și nu s-a câștigat nici o palmă de pământ care să justifice acest sacrificiu. Haig s-a plâns că nu a reușit deoarece nu avusese suficienți oameni. Regele, care credea că tot ceea ce spuneau militarii era sfânt, i-a scris lui Nikolai: „Noi și francezii am făcut progrese pe Somme și sperăm să continuăm la fel”²¹. Lloyd George nu a scăpat niciodată de Haig și i-au trebuit mai mulți ani pentru a-l scoate pe tușă.

În Rusia și în Germania, clasei ofițerilor aristocrați îi păsa și mai puțin de carnea lor de tun. Prințul moștenitor german, Micul Willy, a folosit un milion de soldați în încercarea de a cuceri fortăreața de la Verdun. După cumplitele înfrângeri suferite de ruși la Tannenberg și Lacurile Mazuriene în 1914, care s-au soldat cu 250.000 de morți, marele duce Nikolai le-a spus francezilor: „Suntem bucuroși să facem asemenea sacrificii pentru aliații noștri”²².

Punctul în care George nu a urmat exemplul compatrioților săi a fost acela în care a respins valul de xenofobie exprimată în Marea Britanie – cauzat mai ales de propaganda antigermană extraordinar de eficientă asigurată

de afișe și de presa pentru marele public. Invadarea Belgiei a generat povești oribile în ziare ca *Daily Mail* despre femei violate, copii cu mâini tăiate, preoți omorâți, biblioteci arse și chiar și un soldat canadian crucificat de trupele germane. Nici una dintre acestea nu era confirmată. Wilhelm, care își dorise atât de mult ca britanicii să-l iubească, a fost transformat în ținta urii tuturor, portretizat ca întruchiparea tuturor relelor militarismului german și considerat de mulți vinovat pentru război. Afișele de propagandă îl înfățișau plin de sânge și aplecat deasupra leșurilor unor belgience sau bătând pasul de defilare prin fața unor biblioteci în flăcări. În 1900 el ținuse un discurs nechibzuit, extrem de înflăcărat, când și-a luat rămas-bun de la un detașament de soldați germani care plecau să înăbușe răscoala *I-he-tuan* din China, spunându-le să-i treacă pe răsculați prin sabie, „la fel ca hunii sub comanda Regelui lor Attila acum o mie de ani... nu se va ierta nimic, nu se vor lua prizonieri. Oricine vă va cădea în mâini va cădea răpus de sabia voastră”²³. Discursul a fost dezgropat și folosit de propagandiștii britanici care îi caracterizau pe germani drept „huni ticăloși”, dușmanii barbari ai civilizației – un nonsens istoric; triburile germanice erau cele care îi învinseseră și îi alungaseră pe huni.

George a încercat să se împotrivească atunci când Ministerul de Război – răspunzând unei campanii duse de *Daily Mail* – i-a cerut să le retragă lui Wilhelm și rudelor sale germane funcțiile militare onorifice și să înlăture stindardele

lor din St. George's Chapel de la Castelul Windsor. Când sir Richard Haldane, fost ministru de Război, fondator al London School of Economics și renumit germanofil, a fost hărțuit până la demiterea din funcție printr-o campanie isterică a presei de dreapta, George i-a acordat Ordinul de Merit. El era indignat de tratarea necorespunzătoare a prizonierilor de război germani și de internarea în lagăre a presupușilor „străini” inamici. Iar când, în timpul unei vizite pe front, Ponsonby a regretat că îi fusese milă de un soldat gazat care se dovedise apoi a fi german, regele l-a muștră: „La urma urmei, era doar o biată ființă umană care își dădea sufletul”²⁴. Totuși, pe măsură ce războiul continua, George a ajuns să creadă că era greu să nu-i urăști pe germani. „Raidurile astea ale dirijabilelor omoară femei și copii, dar nu au făcut nici o pagubă vreunui atelier sau unui obiectiv militar; asta arată că ei sunt pur și simplu niște brute și barbari”²⁵, i-a scris el lui Nikolai.

Eclipsarea lui Wilhelm a fost mai dramatică. La doar câteva zile după începerea războiului, el s-a alăturat armatei la cartierul general, așa cum făcuse bunicul său în timpul Războiului Franco-Prusac din 1870, apoi a leșinat imediat și a stat la pat. De mai mulți ani profera o retorică războinică și afirma că, în cazul unui război, avea să fie șeful statului său major. Spusese că își va conduce trupele în luptă de parcă ar fi fost o posibilitate reală. La o săptămână după declanșarea războiului, comandantul suprem al armatei, *Oberster*

Kriegsherr, le-a spus membrilor statului-major german că războiul era responsabilitatea lor, nu a lui, și i-a dat lui Moltke permisiunea de a emite ordine în numele său, promițând în același timp că el nu se va amesteca. Părea complet incapabil să facă față situației. Ce o fi fost „în capul acestui om pentru care războiul este, în esență, respingător?”²⁶, se întreba amiralul Muller, șeful cabinetului militar naval. De la cartierul general al armatei germane, prințul de Pless îi scria soției sale englezoaice, Daisy, în octombrie 1914: „Este extrem de agitat și, cu cât se prelungește războiul, cu atât starea lui se înrăutățește. Este dificil să găsești alt subiect de conversație, deoarece rareori ascultă altceva. Dacă am putea să-l convingem să joace bridge...”²⁷.

Oscila între euforie, furie și momente de depresie. Ba cerea ca soldații săi să nu ia prizonieri, ba declama cu vechea sa exprimare pompoasă că, dacă o singură familie germană va flămânzi ca rezultat al blocadei navale britanice, el „va trimite un dirijabil deasupra Castelului Windsor și va arunca în aer întreaga familie regală a Angliei”²⁸. Pe urmă cădea în depresie și se îndopa cu somnifere. Apropiatii și Dona, dornici să-l protejeze pe kaizer, și generalii cu funcții importante, hotărâți să-l împiedice să se amestece, s-au înțeles în taină să-l ferească de vești proaste și să încerce să-i limiteze gafele. Generalii îl informau zilnic, însă, așa cum a observat ministrul de Război Falkenhayn la doar câteva săptămâni după ce a început războiul, „acum nu mai este

informat despre nimic aflat în faza de planificare, nu află decât ceea ce s-a întâmplat deja, dar numai lucrurile favorabile”²⁹. În 1916 abia dacă se mai pomenea de război la ședințele de guvern atunci când era el prezent: „Ședința... s-a limitat la povești despre recolta de la Pless, nașterea unei zebre la Cadinen și instrucțiunile pe care i le dăduse lui Hindenburg”³⁰, remarca Muller. Anturajul său îl muta repede dintr-un loc în altul între fronturi și cartierul general al armatei pentru a-i potoli neastâmpărul fără margini și îl lăsa să se plimbe prin fața trupelor în uniformele lui splendide și să țină discursuri încurajatoare. Le pune medaliile în piept și le strângea mâna. I s-au găsit proiecte inutile care să-l țină ocupat – construirea unei fântâni extravagante la Homburg finanțată de un furnizor de materiale de război – și a fost muștrat pentru fraternizarea cu prizonierii de război britanici. În momentele de luciditate autocompătitoare, Wilhelm se plângea de poziția sa. „Statul-major nu îmi spune nimic și nu îmi cere niciodată sfatul. Dacă oamenii din Germania cred că eu sunt comandantul suprem, atunci se înșală amarnic”, a spus el în noiembrie 1914. „Beau ceai, tai lemne și merg la plimbare, ceea ce le convine domnilor.”³¹ În 1916 s-a plâns că aflase despre cel mai recent atac de la Verdun din ziare. Totuși, pentru el era extrem de important să pară că se afla la conducere: „Mă amestec cât mai puțin posibil, dar pentru lumea exterioară Falkenhayn trebuie să întrețină iluzia că eu personal dau toate ordinele”³².

Era nevoie de el pentru a semna ordine și a emite decrete,

așa că generalii îl țineau aproape, dar izolat de personalul civil pentru a obține ce voiau de la el, ceea ce reușeau aproape invariabil, chiar dacă inițial el nu era de acord. Văzându-l la cartierul general, ministrul de Externe austriac a considerat că Wilhelm „trăia într-o iluzie” și l-a descris drept „prizonierul generalilor săi”³³. Pe măsură ce războiul a continuat, el a rămas, treptat, fără un ministru de Război de care îi plăcea, Falkenhayn și un cancelar pe care voia să-l păstreze, Bethmann-Hollweg – despre care simțea că îi fusese loial și pe care îl sprijinise multe luni –, și a fost ținut la distanță de planuri de pace pe care poate că le-ar fi favorizat. Până la urmă a fost convins să accepte o politică de luptă folosind submarine împotriva unor nave neutre de transport pe care el o dezaproba profund, politică ce a implicat direct America în război. „Nici un gentleman nu ar omorî atâtea femei și atâția copii”³⁴, i-a spus el jenat ambasadorului american, după ce un submarin german a scufundat *Lusitania* în 1915, omorând peste 1.000 de civili.

Ironia era că ar fi existat un rol foarte important pentru kaizer, dacă el ar fi fost capabil să-l îndeplinească. Statul și armata aveau nevoie de cineva care să le coordoneze și să mențină echilibrul între ele, cineva care să poată lua decizii politice majore. Conform constituției, guvernul nu avea nici o autoritate asupra forțelor armate, ci numai kaizerul – situație pe care Wilhelm o încurajase pe tot parcursul domniei sale. Însă, total depășit de situație și complet subjugat de strălucirea armatei, el era incapabil de așa ceva. Eșecul său

urma să aibă un efect devastator asupra efortului de război și asupra viitorului Germaniei. Armata și guvernul s-au îndepărtat tot mai mult, nereușind să cadă de acord cu privire la scopurile principale ale războiului, anexarea sau nu a teritoriilor invadate și criteriile păcii. Nu autoritățile civile aveau să fie cele care vor umple vidul lăsat de Wilhelm, ci armata, instituția cea mai concentrată și mai unită în țelurile ei din Germania, pe care Wilhelm însuși o menținuse intenționat în afara controlului parlamentar.

Cât despre marina militară germană, războiul a demonstrat că fusese întotdeauna un proiect inutil. După toată încrâncenarea și toate cheltuielile acelea, a fost imediat clar că forțele navale nu aveau să câștige războiul. Flota militară a fost desfășurată o singură dată, în Bătălia Iutlandei din mai 1916, după care nu a mai ieșit în larg. A fost prinsă în blocada navală britanică, care a înfometat treptat populația civilă a Germaniei, iar Wilhelm s-a opus sacrificării vreuneia dintre navele sale frumoase și strălucitoare pentru a încerca să spargă blocada. Navele rugineau și marinarii au devenit nemulțumiți. La sfârșitul războiului, în noiembrie 1918, când conducerea forțelor navale a încercat să organizeze o ultimă „cursă a morții”, marinarii s-au revoltat. „Flota militară m-a părăsit, nu mai am flotă”³⁵, s-a văicărit Wilhelm în timp ce urca în trenul care urma să-l scoată din Germania.

La fel ca George și Wilhelm, Nikolai s-a apucat să treacă în revistă trupele, să acorde medalii, să viziteze fabrici de

armament și spitale – uneori vedea chiar și 3.000 derăniți pe zi. Asemenea lui Wilhelm, și el își închipuise că își va conduce armatele, perspectivă mai puțin nerealistă în Rusia, unde comanda supremă a armatei îi revenise marelui duce Nikolai Nikolaevici, vărul lui înalt de doi metri, foarte popular și în mare măsură decorativ. Exact ca Wilhelm, și el s-a instalat în atmosfera ciudată și ireală a cartierului general rusesc, o cazarmă grandioasă pentru ofițeri, sub pinii și mestecenii mari din Baranowicze, în Polonia, ticsită cu elita ofițerilor aristocrați din regimentele de cavalerie, cu care lui Nikolai îi plăcuse dintotdeauna să socializeze. Acolo s-a convins că se afla în miezul problemei, înconjurat de ofițeri care, în cea mai mare parte, fuseseră avansați datorită relațiilor de la curte. Făcea plimbări lungi, lua prânzuri copioase, se întindea la trabucuri și discuții, organiza regate și îi fermeca pe vizitatorii străini. Stavka, cum se numea marele stat-major, avea tot atâta legătură cu ordinele de pe front, unde oamenii mureau în masă, ca și Muntele Olimp cu un morman de pietre și aproape că nu avea nici o funcție, dovedindu-se incapabil să furnizeze provizii pe fronturi sau să le coordoneze.

Fuga lui Nikolai a fost, poate, de înțeles. Efortul de război al rușilor a început să fie dezastruos în mai puțin de trei luni. Sume imense fuseseră alocate armatei, dar aceasta era condusă încă de curteni. Planificarea strategică fusese minimă. Nimeni nu se așteptase la un conflict prelungit și mecanismele statului, care deja scârțâiau, pur și simplu nu

făceau față unui război de lungă durată. Mai multe înfrângeri devastatoare – rezultat atât al eficienței germanilor, cât și al ideilor extrem de învechite ale ofițerilor superiori ruși – au fost urmate de chemarea la arme a unor rezerviști prost instruiți și de o criză a proviziilor. Ministerul de Război nu făcuse provizii de uniforme și bocanci pentru iarnă; munițiile începeau să se termine. La începutul anului 1915 soldaților li s-a spus să se limiteze la zece gloanțe pe zi³⁶. Pierderile erau uriașe și inutile. Un observator britanic a văzut sosind pe front 1.800 de noi recruți fără nici măcar o singură pușcă. Așteptau să moară alți soldați ca să le ia puștile³⁷. Pe urmă i-a văzut murind pe 1.600 dintre ei. Olgăi, sora lui Nikolai, care lucra ca infirmieră pe frontul austriac, i s-a spus că soldații ruși mergeau să înfrunte mitralierele germane „cu bețe în mâini”³⁸. Medicii veneau s-o implore să intervină pe lângă țar pentru a le trimite materiale medicale, iar generalii veneau să se roage să le trimită întăriri. La fel ca în cazul lui Wilhelm, lui Nikolai îi erau ascunse veștile cele mai proaste. Un soldat își amintea de vizita țarului la unitatea lui³⁹. Cele mai prezentabile uniforme care mai rămăseseră pe la alte regimente au fost împrumutate ca să îmbrace o singură companie, în timp ce restul oamenilor tremurau în tranșee fără pantaloni, cizme și altele. În gara din Varșovia președintele Dumei, Mihail Rodzianko, s-a îngrozit când a găsit 17.000 de soldați răniți lăsați să zacă în tren⁴⁰. Aceștia nu mai aveau unde să meargă.

Pe măsură ce pierderile creșteau și moralul scădea,

armata era, după cum s-a exprimat plastic un istoric, „transformată treptat într-o imensă gloată revoluționară”⁴¹. Nouă milioane de bărbați au fost mobilizați în primul an de război. Pierderile în rândul ofițerilor erau enorm de mari – mai ales din cauza obiceiului lor de a conduce șarjele îmbrăcați în cele mai ochioase uniforme. Soldații care au rămas în viață s-au pomenit lipsiți de conducătorii lor aristocratici tradiționali, înstrăinați și foarte supărați din cauza pierderilor masive, lipsite de sens, și au început să se întrebe pentru ce luptau. Noul corp ofițeresc rus din anul 1915 – ofițerii sub gradul de căpitan, care luptau efectiv alături de oameni – a devenit curând cea mai mare meritocrație pe care o văzuse Rusia vreodată: tineri cu origini țărănești având talent de supraviețuitori și calități de lideri, extrem de conștienți de lipsa de interes a elitei armatei pentru condițiile în care luptau soldații lor și pentru pierderile din rândul acestora.

În Rusia, ca și în Germania, ar fi existat un rol pentru Nikolai ca lider civil, care să coordoneze guvernul, să se asigure că armata avea provizii, că răniții erau îngrijiți, că refugiaților li se asigurau cele necesare și că țara muncea. Însă Nikolai, asemenea lui Wilhelm, era subjugat de dragostea pentru armată, trata de sus administrația civilă și era mult prea copleșit de eșecurile guvernului ca să știe de unde să înceapă măcar. Așa că Uniunea Zemstvelor se ocupa de provizii și de asistență, transformându-se treptat într-o mașinărie formidabilă, iar Duma, cooperând discret cu câțiva

miniștri din guvern, a mobilizat din nou industria. Incapabil să treacă peste vechile metode tradiționale autocratice, Nikolai refuza să vadă aceste inițiative ca altceva decât punerea la îndoială a autorității sale din ce în ce mai compromise. La mijlocul anului 1915, când Duma a cerut o coaliție între ea și guvern pentru a restabili încrederea națiunii și a coordona războiul, Nikolai a dizolvat-o.

Soluția lui pentru criză a fost să-și asume comanda supremă a armatei în septembrie 1915. Într-un exemplu de idealism disperat, el se convinsese că acesta era leacul pentru toate necazurile Rusiei: dacă prelua el controlul, Dumnezeu avea să salveze Rusia, iar țărani devotați aveau să lupte și mai înverșunați. Îi plăcea nespus ideea de a lupta alături de soldații săi și de a scăpa de intrigile, urzelile și „interesele personale josnice” de la Sankt-Petersburg – redenumit acum Petrograd, pentru a nu mai avea rezonanțe germane. El i-a spus, confidențial, lui Pierre Gilliard, profesorul particular al fiului său: „Pe front există un singur gând – hotărârea de a cuceri”⁴². Alix îl îndemna de multe luni să facă asta, spunându-i că era salvatorul Rusiei și că Dumnezeu îl va apăra. Era atât de limpede o idee proastă, încât, atunci când Nikolai a anunțat-o, în Consiliul de Miniștri s-a așternut tăcerea. „E atât de groaznic, că mintea mea e cuprinsă de haos”⁴³, a notat în jurnal Sazonov. Un alt ministru a remarcat sec că era o decizie „în deplin acord cu gândirea lui spirituală și cu interpretarea sa mistică a misiunii lui imperiale”⁴⁴. După mulți ani de lupte intestinale constante, Consiliul de

Miniștri a făcut gestul fără precedent de a redacta o scrisoare colectivă, implorându-l să nu facă acest lucru. Până și Gorevkin, cel care spunea mereu *da* în fața țarului, a semnat-o. Până și mama lui Nikolai și Olga, sora lui, au considerat că era o „catastrofă”⁴⁵. El și-a continuat planul oricum. Total neexperimentat în ceea ce privește strategia sau lupta, la cartierul general s-a ajuns rapid la concluzia că Nikolai era irelevant. Decizia luată de el a avut efectul anticipat de a-l face să pară, mai mult ca oricând, direct răspunzător pentru dezastrul militar tot mai acut al Rusiei.

Plecarea lui Nikolai de la Petrograd și de la guvernarea civilă a lăsat un vid pe care Alix s-a simțit obligată să-l umple. Ridicându-se din patul unde boala, a decis să ofere Rusiei ceea ce în mod clar credea că va fi o lecție demonstrativă de autocrație. La doar patru zile după plecarea lui Nikolai a început să demită miniștri cu o viteză uimitoare. Așa cum au observat până și apropiații ei, „a făcut din politică o chestiune de sentiment și aluzii ofensatoare”. Întregul efort de război al guvernului a fost transformat într-o luptă personală între cei pe care ea îi considera de partea ei și cei ce credea că i se împotrivesc. Miniștrii care îl rugaseră pe țar să nu-și asume poziția de comandant al armatei au fost sistematic înlăturați și demși. Oricine sugera că poate ar fi fost chiar rezonabil să se coopereze cu Duma era demis. Era dat afară oricine nu îi era pe plac sau despre care considera că i se opusese ori că îl criticase pe Rasputin – căruia îi cerea acum sfaturi cu privire la politică, sfaturi care, după cum

observa Pierre Gilliard, pur și simplu confirmau „dorințele ei secrete”⁴⁶. Până și bătrânul Goremîkin a căzut în dizgrație. Scrisorile ei către Nikolai – încă scrise în engleză – erau pline de referiri la „Prietenul Nostru” și cereri ca miniștrii să fie înlăturați. „Cât îmi doresc ca cineva să-l poată spânzura pe Rodzianko [președintele Dumei], groaznic om și un tip foarte insolent”⁴⁷, scria ea. Îl îndemna să fie asertiv și autocratic. Dădea iama prin miniștri cu o viteză aproape comică, eliminând patru președinți ai Consiliului de Miniștri în 16 luni – fiecare tot mai de dreapta și mai puțin eficient decât cel de dinaintea lui –, disperată să-l găsească pe acel președinte „loial”, omul care să manifeste suficientă ură față de Dumă și suficient respect pentru Rasputin. Ministrul ei preferat era Aleksandr Protopopov, un fost deputat din Dumă care profitase de popularitatea lui Rasputin și care era considerat de mulți labil psihic, dacă nu chiar nebun de-a binelea. Împărăteasa l-a promovat, chiar dacă și-a dat seama că era „extrem de agitat și adesea pierde șirul”, deoarece el îl „asculta” pe Rasputin și era, potrivit spuselor ei, „atât de devotat nouă!”⁴⁸. Se pare că Protopopov era în ultima fază a unui sifilis terțiar.

Pierre Gilliard, care o compătimea pe Alix pentru cât suferea din cauza bolii fiului ei, credea că era posibil ca ea să-și fi pierdut puțin mințile: „Avea adesea perioade de extaz mistic în care pierdea simțul realității”⁴⁹. Între timp, viziunea ei obsesiv polarizată despre lume o făcea să-l favorizeze în public pe Rasputin și să închidă ochii la faptul că acesta își

exploata tot mai fățiș poziția privilegiată. Personalități aflate de multă vreme la curte, precum Mossolov, șeful cancelariei imperiale, priveau neputincioase cum guvernarea se adâncea în haos. Numirile și sinecurile au fost brusc invadate de trepădușii lui Rasputin și părea că nu se putea face nimic altceva decât să se accepte situația. Guvernul, deja în criză, a devenit și mai ineficient, mai ridicol și mai corupt. În comparație cu el, Duma și mișcarea zemstvelor păreau eficiente și atractive. Alături de asumarea de către Nikolai a comenzii armatei, efectul asupra reputației cuplului imperial a fost devastator. Aleksandra, antipatizată de multă vreme de clasele superioare din Rusia, a ajuns curând să fie urâtă de-a binelea. Nikolai părea un ratat fără putere. Resentimentele provocate de tensiunile și catastrofa războiului au început să se combine cu povești despre corupția, haosul și chiar trădarea de la vârf. Date fiind dezastrele de pe front, precum și indiferența și incapacitatea evidente ale guvernului de a rezolva chiar și cele mai elementare probleme, poate că nu era deloc surprinzător că zvonurile exagerate despre presupusele simpatii germane ale lui Alix și despre relația ei bizară cu Rasputin au început să se răspândească, dincolo de elită, în toată țara și în cadrul armatei nemulțumite. În 1916 mulți credeau că Rasputin și apropiații lui erau agenți germani, care plănuiau să dea Rusia pe mâinile nemților, și că împărăteasa de origine germană coopera cu ei.

Zvonurile și suspiciunile au deteriorat relațiile Rusiei cu

Marea Britanie și Franța. De la începutul campaniei militare, rușii s-au plâns că sacrificiile lor uriașe nu erau apreciate de aliați. I-au acuzat pe britanici că îi foloseau pentru a duce greul luptei în atacul împotriva germanilor. Lloyd George scria îngrijorat că rușii au spus că „noi nu facem destul și că suntem «puși pe câștig»”⁵⁰. (De sute de ani în războaiele continentale apăreau plângeri că Marea Britanie, țară insulară, stătea deoparte, în siguranță, în timp ce în Europa toți se luptau până când cineva câștiga.) Guvernul rus i-a acuzat pe britanici că nu trimit proviziile de care era atâta nevoie, iar pe străzile din vestul Rusiei se spunea că Marea Britanie târâse Rusia în război – din care nu avea nimic de câștigat. Britanicii, în schimb, erau exasperați de colapsul Rusiei în Est, de incapacitatea sa de a se coordona cu Antanta și de neîncetatele plângeri și cereri de bani și provizii; în 1915, Marea Britanie devenise efectiv bancherul Rusiei și principalul furnizor de muniție. În anii 1914 și 1915 a împrumutat Rusia cu 40 de milioane de lire, a girat alt împrumut de 100 de milioane de lire și a trimis milioane de kilograme de provizii⁵¹. Când Alix a preluat conducerea, în 1916, britanicii au asistat la deplasarea tot mai spre dreapta a guvernului și la epurarea tuturor miniștrilor cu gândire liberală. Au auzit poveștile despre Rasputin și s-au întrebat nemulțumiți dacă banii lor aveau să susțină un regim ce întruchipa toate lucrurile împotriva cărora afirmau ei că luptă.

Relațiile dintre cele două familii regale erau printre

puținele aspecte pozitive – acestea și relația caldă pe care Nikolai părea s-o aibă cu ambasadorul britanic, sir George Buchanan. Mai multe mari ducese se stabiliseră în Anglia pe durata războiului și între cele două familii era un du-te-vino de telegrame, dând războiului un aer de ieșire în familie: „Mătușa Alix a telegrafiat că ei știu sigur că germanii intenționează să atace Varșovia săptămâna asta și speră că știm asta... Nikolașa [marele duce Nikolai] știe?”⁵²; „Tocmai am primit o telegramă de la mătușa Alix, care telegrafiază disperată că au pierdut șase nave de război. Dar eu *sper* că pierderile germanilor sunt și *mai grele*”⁵³.

„E așa de bine că păstrăm legătura unul cu altul acum, că între țările noastre comunicarea e atât de dificilă!”, îi scria Nikolai lui George la începutul anului 1916. „Toți admirăm nespus maniera minunată în care trupele aliate au părăsit Gallipoly [sic].”⁵⁴ (Întreaga campanie de la Gallipoli fusese un dezastru – deși fusese concepută, în parte, pentru a diminua presiunea exercitată asupra frontului de est.) După bătălia navală a Iutlandei, George i-a scris lui Nikolai: „Discursul lui Wilhelm de la Kiel despre marea victorie navală a flotei germane m-a făcut să râd. Sunt foarte convins că ei au pierdut mai multe nave și mai mulți oameni decât noi și că i-am mânat înapoi în porturile lor”⁵⁵.

Însă relația lor s-a impregnat treptat de politica mai generală și de suspiciunile războiului. Scrisorile lor erau pline de lucruri nespuse și de explicații nesolicitate. „Am fost foarte ocupat cu unele schimbări în rândul miniștrilor,

despre care probabil că ai auzit”, scria Nikolai după retragerile dezastruoase ale rușilor de la mijlocul anului 1915. „...Retragerea aceea din Galiția... a fost necesară pentru a ne salva armata – numai din cauza lipsei de muniție și puști. Iar acest motiv este foarte dureros. Însă țara mea l-a înțeles bine și pretutindeni oamenii se pun pe treabă pentru a acoperi nevoile armatei cu și mai multă energie... în curând se împlinește un an de când s-a dezlănțuit acest război groaznic și cine știe cât timp s-ar putea să mai dureze – dar noi vom lupta până la capăt!”⁵⁶ Răspunsul lui George s-a referit la altă critică implicită: „Pot să te asigur că în Anglia ne forțăm acum din răspuțeri să producem muniția, tunurile și puștile necesare și, de asemenea, trimitem pe front trupele din noile noastre armate cât de repede putem”⁵⁷. În acest timp, Minnie, a cărei relație cu Alix se deteriorase foarte mult de când țarina începuse să demită miniștri – „Ea distruge atât dinastia, cât și pe ea însăși”⁵⁸, i-a spus lui Kokovțov –, îi transmitea surorii ei poveștile despre excesele acesteia. „Sunt sigură că ea crede că e precum împărăteasa lor Ekaterina cea Mare”⁵⁹, i-a spus Alexandra lui George. Atitudinile față de Alix au început să se înăsprească vizibil în familia britanică.

Cuprins de vechile temeri ale Ministerului de Externe, sir George Buchanan a început să ia în serios bârfele despre Alix și simpatiile ei germane. Era convins că ea îi înlătura pe moderații proenglezi precum Sazonov, pe care l-a destituit în 1915, pentru a-i înlocui cu progermani de dreapta ce aveau să îndepărteze Rusia de Antantă. Se întreba dacă era o

conspiratoare, însă a decis că, mai probabil, era prostită de Rasputin. Neliniștile lui și-au croit drum până în inima guvernului britanic. „Progermanii din guvernul rus au reușit să-l excludă pe generalul Alexaev [sic], singura speranță a armatei ruse”, i-a spus Lloyd George secretarului său spre sfârșitul anului 1916. „Se descotorosesc pe rând de toți oamenii buni din Rusia și pun în loc ageamii sau progermani.”⁶⁰ Buchanan se înșela foarte tare. Cuplul imperial era absolut dedicat războiului. Națiunea era cea care se întorcea violent împotriva războiului. Nikolai nu putea suporta gândul altei înfrângeri. Aleksandra își renegase țara natală. Ea i-a spus profesorului particular al fiului ei că Germania devenise o țară „pe care nu o cunosc și pe care nu am cunoscut-o niciodată”⁶¹. Ambasadorul francez a remarcat că ea se prezenta acum ca o englezoaică „în înfățișarea exterioară, în purtare, printr-o anumită inflexibilitate și puritanism”⁶². Nimeni nu urmărea cu mai mult devotament succesele armatelor britanice. Când fratele ei Ernst a încercat s-o contacteze prin intermediul unui servitor bătrân care trăia în Austria, ea l-a respins.

Britanicii continuau totuși să-și facă griji că Rusia îi va părăsi la greu. În august 1916, aproape sigur încurajat de guvern, George i-a scris lui Nikolai pentru a-l avertiza și pentru a-și exprima neliniștea. „Niște agenți germani din Rusia au făcut de curând mari eforturi pentru a semăna dezbinare între țara ta și țara mea suscitând neîncredere și răspândind rapoarte false... Am auzit că se repetă și în unele

părți din Rusia se crede că Anglia intenționează să se opună stăpânirii sau păstrării Constantinopolului de către Rusia [ceea ce Grey promisese în 1915]. Guvernul tău nu poate avea nici o bănuială de acest fel.” L-a rugat pe Nikolai ca, dacă avea chiar și cele mai mici îngrijorări, „să-i instruiești pe miniștrii tăi să se angajeze în orice moment în cele mai directe explicații cu guvernul meu sau tu însuși să comunici direct cu mine. Tu știi, dragul meu Nicky, cât îți sunt de devotat și pot să te asigur că guvernul meu privește țara ta cu sentimente de prietenie la fel de puternice”⁶³. În octombrie i-a scris din nou, solicitând iarăși asigurări: germanii credeau că ar putea „să desprindă Rusia și fac mari eforturi în acest scop». Ce prostie, ei nu vă cunosc pe tine și poporul tău!”⁶⁴.

Până spre sfârșitul anului 1916 războiul avusese un efect devastator asupra celor trei bărbați. Pentru Wilhelm presiunile fuseseră prea mari încă de la început. În 1916 era descris frecvent de ofițerii superiori și de consilierii politici drept un „om dărâmat”. Depresia îl făcea letargic și cei din anturajul lui își făceau griji să nu cedeze nervos cu totul, la cât de epuizat și de bolnav părea. „Violent și imprevizibil, dominat de un singur gând: «Lasă-mă în pace»”⁶⁵, scria cineva din anturajul său. Veștile proaste și deciziile grele se insinuau inevitabil în cartierul general al armatei. Generalii voiau ca el să sprijine lupta cu submarine și să-l demită pe Bethmann-Hollweg. Încercările lui de a se împotrivi îl făceau agitat și prost dispus. Spre deosebire de verii lui, pomenea

rareori de victime și de suferințele supușilor săi – în armata germană era ceva de la sine înțeles că nu era loc de pesimism în legătură cu efectele războiului, iar lui Wilhelm oricum îi fusese întotdeauna greu să manifeste empatie față de greutățile altora. Așa cum a scris despre el industriașul și autorul Walther Rathenau, „Împăratul nu era conștient de tragedie, nici măcar nu simțea inconștient care este problema”⁶⁶.

George părea cu cel puțin zece ani mai bătrân decât era în realitate: barba aproape că-i albise, chipul îi era brăzdat de riduri și avea pungi sub ochi, arăta, după cum a remarcat cineva, ca un bănuț vechi și tocit. Privirea sa stăruitoare, melancolică, nezâmbitoare a devenit omniprezentă. „El simte profund fiecare suferință năprasnică pe care poate s-o provoace războiul”⁶⁷, scria lordul Esher despre rege. În fiecare an, făcea o vizită tot mai istovitoare pe frontul de vest. Cu cât vedea mai multe, cu atât devenea mai deprimat. „Mă simt foarte adesea disperat”⁶⁸, îi scria el lui Mary în 1918. În octombrie 1915 avusese un accident grav când calul pe care îl călărea s-a speriat, s-a ridicat în două picioare și s-a prăvălit peste el. Cu preocuparea tipică a familiei regale britanice, el s-a interesat îngrijorat de starea calului; fractura lui de pelvis și coaste a fost diagnosticată abia după câteva zile. George nu s-a recuperat complet niciodată; durerea îl făcea și mai țâfnos, dar măcar acum i se permitea când și când un pic de băutură în scop medicinal. „Încă sunt nevoit să mă sprijin într-un baston”, i-a spus el lui Nikolai la începutul anului

1916. „Un cal e foarte greu dacă se prăbușește peste tine și am avut dureri foarte mari, căci am fost strivit și învinețit foarte rău.”⁶⁹ În iulie 1917, regina și vechea ei prietenă Mabell, contesa de Airlie, l-au însoțit pe George în a patra sa vizită pe frontul de vest. Cuplul regal părea să creadă că era dator să nu recunoască prea direct cât de groaznic era: o serie extenuantă de depozite de muniție, depouri, spitale și toată umblătura – pe fundalul obuzelor din depărtare – pe fâșia de teren plină de cratere imense din țara nimănui. Contesa de Airlie nu a simțit astfel de scrupule. Ea scria:

Cea mai chinuitoare priveliște... o întindere vastă de pământ care fusese cândva fertil și plin de recolte, dar care acum era doar o masă răvășită de țărână înnegrită, mărginită de copaci rari și spintecați... Ne-am urcat pe o movilă formată din cadavre de germani... tot ce mai rămăsese dintr-un regiment întreg care fusese distrus când smulseseră o fâșie de teritoriu de la trupele noastre, doar pentru a o pierde din nou... Am stat acolo în tăcere. Nu ne găseam cuvintele. Regina era cenușie la față și avea buzele strânse. Am simțit că, la fel ca mine, se temea să nu izbucnească în lacrimi.

În spitale, contesa a fost izbită de „groaznică asemănare a chipurilor tinere și a trupurilor mutilate”⁷⁰. Până și George cel rezervat a scris cum umbla prin „sate și orașe ruinate, extrem de distruse de bombardamentul artileriei”. A descris

cum au murit în timpul unui raid de noapte, în cursul vizitei sale, 25 de pacienți și trei cadre medicale la un spital din apropiere. Și a consemnat o poveste pe care o auzise despre premierul din New South Wales, care stătea lângă un general australian ce fusese omorât de un obuz la doar câțiva metri de acesta⁷¹. Măcelul din Franța l-a copleșit; xenofobia îl deprima, republicanismul îl alarma. „Nu vă puteți închipui ce am îndurat mergând prin spitalele alea în timpul războiului”⁷², a spus el peste ani.

Până la sfârșitul anului 1916 Nikolai ajunsese slab ca un țâr și arăta cumva pustiit pe dinăuntru⁷³. Când fostul președinte al Consiliului de Miniștri, Kokovțov, l-a văzut pentru prima oară după un an, în ianuarie 1917, a fost sincer tulburat. Nu doar din cauză că îmbătrânise. Celebrii „ochi blânzi” ai țarului erau stinși, îngălbeniți și „fără viață”. Afișa permanent un zâmbet groaznic, gol, aproape „bolnăvicios”, privea în jur cu nervozitate. În toiul conversației, a pierdut complet șirul. A urmat o tăcere stânjenitoare. O simplă întrebare l-a redus la „o stare de neajutorare total de neînțeles”⁷⁴. Aproape în lacrimi, Kokovțov i-a spus lui Botkin, medicul lui Nikolai, că e convins că țarul era pe punctul de a ceda nervos. Botkin a zâmbit și a zis că era doar obosit. Însă ambasadorul francez ajunsese la concluzii similare. „Deznădejdea, apatia și resemnarea se pot vedea în acțiunile, înfățișarea, atitudinea și toate manifestările sale lăuntrice”⁷⁵, a scris el în toamna anului 1916.

În ultimele luni ale anului 1916 și la începutul anului

1917, mai multă lume a încercat să-l prevină pe Nikolai de bomba de sub tronul său – cât de nemulțumită era țara și cât de mult înrăutățeau situația influența malignă a lui Rasputin și amestecul dezastruos al împărătesei. El a rămas surd la toate avertismentele. Contrazicerea lui însemna acum trădare. Vladimir Orlov, unul dintre puținii săi prieteni, a fost exilat pe moșia lui deoarece îl criticase pe Rasputin. Fredericks, devotatul cancelar al curții, încălcând un obicei de-o viață, a vorbit fără ocolișuri și a fost avertizat: „Hai să rămânem prieteni și niciodată, ia aminte, niciodată să nu mai atingem acest subiect”⁷⁶. Fratele lui Sandro, marele duce Nikolai Mihailovici, renumit pentru convingerile sale constituționale liberale, s-a întors din Anglia în noiembrie 1916 cu vestea că George era sincer îngrijorat deoarece „agenți bine informați din serviciile secrete britanice au prognozat o revoluție în viitorul foarte apropiat”⁷⁷. Marele duce i-a trimis o scrisoare lui Nikolai, îndemnându-l să se descotorosească de Rasputin și să facă reformele pe care le voia Duma înainte de a fi prea târziu. Nikolai i-a transmis scrisoarea lui Alix, care s-a declarat scârbită și i-a spus să-l trimită pe Mihailovici în Siberia. La sfârșitul anului 1916 Ella, sora lui Alix, a ieșit din mânăstirea în care se retrăsese din 1905 pentru a o ruga să-l îndepărteze pe Rasputin. „M-a alungat ca pe un câine”⁷⁸, a relatat Ella. Alix i-a scris lui Nikolai, presărând descrierile noilor pisoi care se cățarau în vatră cu critici isterice la adresa membrilor Dumei și cereri de demitere a miniștrilor. „Fii Stăpânul și toți se vor pleca în

fața ta.” El, în schimb, s-a semnat „bietul tău soțior cu voință mititică”⁷⁹.

Trei zile mai târziu, pe 17 decembrie 1916, Rasputin a fost ucis. Asasinii erau prințul Feliks Iusupov, un travestit bisexual în vârstă de 29 de ani care studiasse la Oxford, fiul celei mai bogate femei din Rusia, căsătorit cu Irina, o nepoată a lui Nikolai, marele duce Dmitri Pavlovici, văr primar cu Nikolai, și Vladimir Purișkevici, un monarhist antisemit de extremă dreapta. Ideea era să salveze monarhia și țara omorându-l pe Rasputin și internând-o pe Alix într-o instituție pentru bolnavi psihici. Ei l-au ademenit pe Rasputin la o mică „petrecere”, cu promisiunea că o va cunoaște pe marea ducesă Irina, și au încercat să-l otrăvească. Când mai multe bucăți de prăjitură umplută cu cianură și un pahar sau două de vin de Madeira otrăvit nu au reușit să-și facă treaba, l-au împușcat în spate. Când el s-a ridicat din nou, clătinându-se, cei trei au intrat în panică, au descărcat în el toate gloanțele, i-au legat trupul cu lanțuri și l-au aruncat în Neva. În Anglia, Alexandra – informată de Minnie – i-a spus lui George: „Ticălosul ăla de călugăr rus a provocat o adevărată senzație în lume! Însă [e] regretat doar de biata Alix, care s-ar putea să fi distrus tot viitorul Rusiei din cauza influenței lui”⁸⁰. Crima a avut exact efectul contrar celui intenționat. Nu a făcut decât să întărească sentimentul cuplului imperial că lumea era împotriva lor și să-i apropie pe cei doi soți și mai mult. „Nu mă încred în nimeni în afară de soția mea”, i-a spus Nikolai „cu răceală”⁸¹ vărului său Sandro (socrul lui Iusupov)

după aceea.

La mijlocul lunii ianuarie, în saloanele din Petrograd se discuta atât de mult despre mai multe comploturi ale familiei Romanov de a scăpa de Alix și a-l detrona pe Nikolai, încât generalul Henry Wilson, membru al delegației britanice venite în Rusia într-o ultimă încercare de a coordona strategia, observa cu uimire că „toată lumea – ofițeri, negustori, femei – vorbește deschis despre necesitatea stringentă ca ei să fie omorâți”⁸². Până și Minnie și Xenia, sora lui Nikolai, au pus la cale să le trimită la mânăstire pe Alix și pe detestata Anna Vîrubova, cea mai bună prietenă a ei. „Dacă lucrurile nu se vor schimba, se va sfârși totul”⁸³, îi scria Xenia mamei ei. Rodzianko, președintele Dumei, a solicitat o audiență la țar și i-a spus lui Nikolai, cu tact, că țara voia un guvern nou și că împărăteasa era urâtă de toată lumea și trebuia privată de orice autoritate. Rodzianko a pretins că țarul și-a îngropat fața în mâini și l-a întrebat: „Este posibil ca timp de 22 de ani să fi încercat să acționez cu cele mai bune intenții și timp de 22 de ani totul să fi fost o greșeală?”. La care Rodzianko i-a răspuns: „Da”⁸⁴.

Unul dintre oamenii care, așa cum a descris, a făcut „un ultim efort de a-l salva pe împărat, împotriva voinței sale”⁸⁵, a fost ambasadorul britanic, sir George Buchanan. Ca mulți alții, și el fusese fermecat de Nikolai și ajunsese să aibă o atitudine aproape protectoare față de acesta. În ultima sa audiență la țar, deplin conștient că depășea limitele impuse de poziția sa, i-a spus lui Nikolai că se simțea „ca un om ce

încearcă să salveze un prieten pe care îl vede prăbușindu-se în prăpastie”⁸⁶. I-a spus că Protopopov „aduce Rusia în pragul distrugerii”, că împărăteasa era „discreditată și acuzată că lucra în interesul Germaniei”⁸⁷, l-a prevenit cu privire la bârfele din Petrograd și l-a rugat să dea Dumei ce voia aceasta – un guvern reprezentativ. Buchanan știa că încearcă să mențină un echilibru dificil, dar a crezut că, ținând cont de împrejurări, întrevederea se desfășurase bine – Nikolai îi strânsese mâna la plecare. De fapt, ascunzându-și în modul său atât de caracteristic adevăratele sentimente, țarul a fost profund indignat de purtarea îndrăzneată a lui Buchanan. Potrivit spuselor a două dintre doamnele de onoare ale lui Alix, el devenise ostil față de ambasador cu mai multe luni înainte, după ce descoperise că acesta stătea de vorbă cu câțiva membri importanți ai Dumei și, prin urmare, după cum considera Nikolai, se alăturase taberei adverse⁸⁸. În memoriile ei, Anna Vîrubova l-a acuzat pe Buchanan că a fost implicat „personal” în complotul marilor duci vizând să-l răstoarne pe Nikolai de la putere, pentru a „slăbi”⁸⁹ Rusia când aveau să înceapă negocierile de pace. Nikolai se pare că s-a gândit să-i ceară lui George să-l cheme înapoi pe Buchanan, dar a decis că nu voia să-și facă publică neîncrederea față de aliații săi britanici.

Gradul de negare în care trăia Nikolai pare uimitor. Cu vreo două săptămâni înainte de sfârșit, Nikolai, supărat, l-a criticat foarte aspru pe curteanul Mossolov când acesta a comentat ceva care îi trăda neliniștea cu privire la viitor: „Ce!

Tu, Mossolov, tu ai de gând să-mi spui despre primejdia care amenință dinastia? Lumea se tot leagă de acest presupus pericol. Păi, tu ai fost cu mine și ai văzut cum am fost primit de trupe și de popor! Chiar și tu te panichezi?”. Mossolov a răspuns: „Am văzut toate astea, Maiestate, dar i-am văzut și când nu se află în prezența Maiestății Voastre. Iertați-mi sinceritatea”⁹⁰. Nikolai s-a adunat și a revenit la „zâmbetul” său obișnuit pentru a arăta că nu era deranjat.

De ce se încăpățâna atât de stăruitor Nikolai să nu creadă avertismentele? Deoarece o atacau pe soția lui. Pentru că se obișnuise să considere că tot restul lumii greșea. Fiindcă ajunsese să creadă că proclamația din octombrie, pe care o considera cel mai mare eșec al său, nu fusese necesară și îi fusese smulsă prin înșelăciune și că, dacă și-ar fi păstrat cumpătul, nu ar fi fost niciodată nevoit să o accepte. Pentru că, încurajat de Protopopov, se convinsese că rapoartele alarmante despre nemulțumirea crescândă erau doar un șiretlic menit să-l înspăimânte, astfel încât să permită și mai multe reforme pe care nu voia să le facă. Și poate din cauză că, la un anumit nivel, își dorea o criză, ceva atât de groaznic, o catastrofă națională atât de mare, încât să fie forțat să abdice, să renunțe la povara domniei, care îl deprima, îl copleșea și îl distrugea, și să poată să-și spună că nu făcuse asta de bunăvoie. Asta nu înseamnă că țarul a provocat revoluția, ci că nu a făcut nimic pentru a o împiedica. Mai mulți observatori mai că suspectau ceva de felul acesta. Cu câteva săptămâni înainte de sfârșit, vărul său Sandro a simțit

că Nikolai se dăduse bătut, căutându-și refugiu în fatalismul său extrem de enervant. „Facă-se voia Domnului”, i-a spus Nicky. „M-am născut pe 6 mai, ziua lui Iov, sunt pregătit să-mi accept soarta.”⁹¹ Ambasadorul francez Paléologue, văzându-l pe țar pentru ultima oară, a scris că acesta „se vede copleșit și dominat de evenimente, simte că și-a pierdut credința în misiunea sa”; el „a abdicat lăuntric și acum s-a resemnat cu dezastrul”⁹².

În februarie 1917 Petrogradul mocnea de nemulțumire și de disperare. Era al treilea an de lupte și întreaga Europă era cuprinsă de „oboseala războiului”. Milioane de oameni muriseră pe câmpurile de luptă de pe tot cuprinsul Europei; populațiile civile din Rusia și Germania sufereau din cauza unor lipsuri groaznice. La Petrograd nici alimentele, nici combustibilul nu soseau în cantități suficiente pentru a aproviziona populația, care crescuse cu o treime din 1914. Lipsa combustibilului blocase industria în decembrie 1916. În ianuarie 1917 150.000 de oameni au participat la un marș al foamei prin capitală, înspăimântați de zvonurile că orașul va fi lăsat pradă foametei. Rețeaua feroviară era suprasolicitată din cauza nevoilor de pe front. Nu putea să facă față și aprovizionării populației civile. În ultima scrisoare către George, Nikolai i-a scris despre „starea șubredă” a căilor ferate. „Problema transportării proviziilor și a alimentelor devine foarte gravă.”⁹³ Temperaturile ajungeau și la -35 °C. „Copiii mor de foame în sensul propriu

al cuvântului”, informa un raport al poliției secrete. Prețurile unora dintre alimente crescuseră de peste patru ori din 1914 – ouăle, de exemplu –, în timp ce salariile scăzuseră, în termeni reali, cu 20%.

Pe 8 martie 1917 după calendarul occidental, un grup nemulțumit de muncitoare din industria textilă a participat la un marș pe Nevski Prospekt, cerând pâine. Mulțimile s-au revărsat pe străzi pentru a li se alătura. În decurs de câteva zile s-a instalat anarhia. Pe 10 martie, majoritatea muncitorilor din Petrograd erau în grevă, tramvaiele nu mai circulau și nu se mai tipăreau ziare. Încuiată în palatul ei, la fel ca restul aristocraților din Petrograd, Xenia auzea împușcături și strigăte. Mulțimile scandau sloganuri împotriva „nemțoaicei”, a lui Protopopov și a războiului. Consiliul de Miniștri i-a telegrafiat țarului, implorându-l să se întoarcă la Petrograd. Cu excepția lui Protopopov, membrii consiliului și-au înaintat demisia și l-au rugat să numească un cabinet pe care să-l accepte Duma.

La cartierul general al armatei, Nikolai insista că tulburările erau minore. Copiii săi se îmbolnăviseră de pojar și singurul lucru la care se putea gândi era că îi lipseau și își făcea griji pentru Aleksei⁹⁴. El i-a trimis o telegramă guvernatorului militar al Petrogradului, ordonându-i să „pună capăt imediat acestor dezordini”⁹⁵. A doua zi, pe 11 martie, soldații au împușcat mortal 200 de oameni în capitală, însă nu au reușit să împrăștie mulțimile, iar unele regimente au început să refuze să tragă în civili și s-au retras

în cazărmile lor. Într-o încercare de a-i comunica gravitatea situației, președintele Dumei, Rodzianko, i-a trimis o ultimă telegramă lui Nikolai, spunându-i că soldații se alătură revoluției și implorându-l să numească la conducerea guvernului pe cineva în care țara avea încredere. Nikolai i-a spus comandantului Alekseev: „Grăsanul de Rodzianko mi-a trimis niște aiureli la care nici măcar nu o să mă obolesc să răspund”⁹⁶, după care a dizolvat Duma.

Pe 12 martie garnizoanele din Petrograd s-au răzvrătit și s-au alăturat revoluției. În acea dimineață, în biserica din cartierul general, Nikolai a fost lovit de „o durere cumplită în capul pieptului”⁹⁷, din cauza căreia 15 minute nu a putut sta în picioare. În noaptea aceea Consiliul de Miniștri, pierzându-și speranța în țară, s-a întrunit și s-a predat Dumei – până și Protopopov, care inițial a mormăit că se duce să se împuște. Duma, nici pe departe încrezătoare că ar putea controla gloata și soldații, a anunțat că va forma un guvern și că muncitorii și soldații vor fi reprezentați de un soviet, un consiliu al lor. Manifestările de bucurie de pe străzile Petrogradului au fost înfricoșător de intense. Mai multe unități și-au împușcat comandanții. Ultimii soldați au abandonat apărarea Palatului de Iarnă. La Stavka, Nikolai a scris în jurnal că ofițerii lui erau agitați și a decis să ia trenul imperial spre Țarskoe Selo în dimineața următoare⁹⁸. În drum spre Țarskoe Selo, generalii lui Nikolai pur și simplu l-au răpit, l-au dus pe o linie secundară și i-au cerut să abdice. Generalul Alekseev ținea legătura cu Rodzianko și cu noul

guvern provizoriu, a cărui putere era fragilă. Mulțimile din Petrograd cereau capul țarului și al țarinei, noul soviet al muncitorilor părea deconcertant de puternic, iar guvernul provizoriu fusese de acord că țarul trebuia să plece. O abdicare voluntară ar fi putut să ajute la stabilizarea situației. Alekseev știa că Nikolai va avea nevoie să fie împins de la spate. Așa că le-a cerut părerea generalilor de pe front. Răspunsurile acestora au fost unanime: țarul trebuia să plece pentru a se salva efortul de război.

Până și marele duce Nikolai I-a „implorat în genunchi”⁹⁹ pe țar să abdice. Acesta părea absent. S-a dus să-și facă plimbarea de după-amiază. S-a întors să bea ceaiul. Apoi a consimțit. „Abdicarea mea este necesară pentru a salva Rusia și a readuce ordinea în armata de pe front”, a scris el în jurnal. Ofițerii au fost de acord că, tot timpul, Nikolai a părut înspăimântător de calm, chiar și atunci când a semnat actul de abdicare, în seara de 15 martie. Însă în jurnal el a notat: „Totul în jurul meu este trădare, lașitate și înșelăciune”¹⁰⁰. Incapabil să suporte gândul separării de Aleksei și al presiunii asupra sănătății acestuia, Nikolai decisese să abdice și în numele fiului său. Moștenitor a rămas astfel fratele mai mic al lui Nikolai, Mișa, care, confruntat cu mulțimile înspăimântătoare de pe străzile Petrogradului care cereau o republică, a renunțat și el rapid la putere.

„Vești proaste din Rusia”, scrisese George în jurnal pe 13 martie, „la Petrograd a izbucnit, practic, o revoluție și unele dintre regimentele de gardă s-au revoltat și și-au ucis

ofițerii”. Și adăuga: „Revolta este îndreptată împotriva guvernului, nu împotriva războiului”. Pe 15 martie apăruseră informații noi. „Mă tem că totul este din cauza lui Alicky și că Nicky a fost slab... sunt disperat.”¹⁰¹

Era aproape singurul. Pe străzile Imperiului Rus, de la Moscova până la Tiflis, sfârșitul autocrației era salutat cu dangăt de clopote, cântece, ovații și steaguri. Simbolurile puterii imperiale, emblemele și statuile, au fost smulse de pe clădiri și socluri. În Franța și în Marea Britanie, căderea țarului a fost întâmpinată cu ușurare. Excesele regimului deveniseră o rușine și se spera că era mult mai puțin probabil ca o Rusie democratică să încheie o înțelegere cu Germania. SUA, care tocmai intraseră în război, au recunoscut cu entuziasm noul guvern la o săptămână după abdicare. Lloyd George, care se chinuia să combată uzura războiului cu ideea că sacrificiile Antantei erau pentru marea cauză a Libertății și Democrației, a trimis o telegramă, laudând revoluția, „cel mai mare serviciu pe care poporul rus l-a făcut până acum cauzei pentru care luptă Aliații”. Ea demonstra că „adevărul fundamental este că acest război este, în esență, o luptă pentru guvernare democratică, precum și pentru libertate. Ea arată că, prin intermediul războiului, principiul libertății, care este singura garanție sigură a păcii în lume, a câștigat deja o nouă victorie răsunătoare”¹⁰².

Lui George nu i-a plăcut deloc telegrama, incapabil să înțeleagă că ea fusese scrisă deopotrivă pentru consumul

intern și pentru noul guvern rus (care, de fapt, cuprindea un număr semnificativ de membri noi care erau cu mult mai entuziasmați de tradițiile politice britanice decât fusese oricine în timpul regimului țarist). Stamfordham a primit instrucțiuni să se plângă că telegrama era „un pic cam intensă”¹⁰³, mai ales venind din partea unui guvern monarhic. Lloyd George i-a reamintit secretarului regelui că însăși Constituția britanică fusese creată în urma unei revoluții – revoluția fără violență din 1688.

George a hotărât să-i transmită și el lui Nikolai un mesaj de sprijin: „Evenimentele de săptămâna trecută m-au tulburat profund. Gândurile mele se îndreaptă mereu spre tine și voi rămâne întotdeauna prietenul tău sincer și devotat, așa cum știi că am fost și în trecut”¹⁰⁴. Ministrul de Externe din guvernul provizoriu, Pavel Miliukov, fost membru al Dumei care îl respecta foarte mult pe sir Edward Grey și care admira tradițiile liberale ale Marii Britanii, i-a spus lui Buchanan că mesajul nu putea fi transmis. Noul soviet dădea semne îngrijorătoare că voia să-l execute pe țar. Climatul politic din Petrograd era atât de instabil, încât telegrama lui George ar fi înrăutățit lucrurile. Soluția lui Miliukov era să-l scoată pe împărat din Rusia cât mai repede posibil¹⁰⁵. Pe 21 martie, când Buchanan i-a transmis un avertisment că „orice violență contra împăratului sau a familiei sale ar avea un efect extrem de deplorabil și ar șoca profund opinia publică din această țară”¹⁰⁶, Miliukov l-a întrebat dacă Marea Britanie ar oferi azil familiei Romanov.

Când a raportat solicitarea ministrului de Externe, Buchanan a adăugat și opinia sa, și anume că ar trebui ca aceasta să fie acceptată.

În aceeași zi, familia fostului împărat a fost pusă sub arest la domiciliu. Soldații ajunseseră la Țarskoe Selo în săptămâna precedentă, încercuiseră palatul și întrerupseseră aprovizionarea cu apă. Alix nu a aflat nimic despre Nikolai timp de trei zile. Aleksei se îmbolnăvisese de pojar și avea dureri groaznice. Țarina aproape că a leșinat când a auzit de abdicare, apoi a reacționat cu fatalismul ei caracteristic: „Așa e cel mai bine. Așa a vrut Dumnezeu. Dumnezeu va avea grijă ca Rusia să fie salvată. Este singurul lucru care contează”¹⁰⁷. Guvernul provizoriu le-a spus captivilor că arestul era doar o precauție pentru a-i ține în siguranță. Li s-a spus că planul era să-i scoată până la granița și coasta finlandeze, aflate la doar câteva ore depărtare, și să-i îmbarce pe un crucișător britanic care să-i ducă în Anglia¹⁰⁸. Nikolai, cărui i s-a permis să-și ia rămas-bun de la Stavka înainte de a se întoarce la Țarskoe Selo, i-a spus atașatului militar britanic aflat acolo că spera să se retragă în Crimeea, dar, „dacă nu, mai curând s-ar duce în Anglia decât oriunde altundeva”¹⁰⁹.

Lui Lloyd George nu i-a plăcut ideea de a-i oferi refugiu discreditatului autocrat al tuturor Rusiilor, dar, consultându-se cu vechiul sfetnic al lui Edward, sir Charles Hardinge, și cu Stamfordham, a fost de acord „că propunerea... nu putea fi refuzată”. Stamfordham a adăugat că Buchanan ar trebui „să facă o aluzie” că guvernul rus trebuia să asigure banii din

care să trăiască fostul țar. Când Lloyd George a sugerat (fără îndoială, ca o provocare deliberată) că regele ar fi putut să ofere „una dintre casele sale”, el a spus foarte tăios că regele „nu avea alte case în afară de Balmoral”¹¹⁰, care era total nepotrivită.

Nikolai a ajuns înapoi la Țarskoe Selo în ziua aceea, fiind silit să treacă prin încăperile cu soldați curioși care acum nu mai aveau nici un motiv să ia poziție de drepți sau să salute. Când a ajuns în apartamentele private ale familiei, a izbucnit în lacrimi și a plâns în hohote¹¹¹. Arăta „ca un om bătrân”¹¹², a spus alt curtean. Când a încercat să iasă la o plimbare, l-au înconjurat șase soldați care l-au împuns cu puștile. „Nu puteți să mergeți acolo, *gospodin polkovnik*”^{*1}, au spus ei. „Mergeți înapoi când vi se ordonă, *gospodin polkovnik*.”¹¹³ Nikolai părea mic, tăcut și lipsit de expresie. În acea seară, trei mașini blindate pline cu soldați extrem de agitați au sosit de la Petrograd, iar aceștia au anunțat că îl vor duce pe fostul țar la fortăreața Sfinții Petru și Pavel – un alt semn al faptului că guvernul provizoriu nu prea avea influență asupra armatei. Până la urmă au fost convinși să plece, după ce li s-a permis să-l vadă. După miezul nopții, alt grup de soldați au intrat prin efracție în cavoul lui Rasputin din parcul imperial, au deshumat cadavrul și i-au dat foc.

Miliukov l-a asigurat pe Buchanan că guvernul rus va finanța azilul țarului, dar l-a rugat să nu dezvăluie că solicitarea de azil venise din partea lor, de teamă să nu întărâte opinia publică și sovietul de la Petrograd. Era clar că

scoaterea familiei imperiale din țară prin Finlanda nu avea să fie făcută publică. A trecut o săptămână. Familia se gândea, în mod limpede, la Anglia și la George. Nikolai a scris în jurnal că plănuia să înceapă să împacheteze lucrurile pe care urma să le ia cu el în Anglia¹¹⁴. Alix a început să vorbească întruna despre amintirile ei de la Osborne, iar copiii îi întrebau pe profesorii lor particulari cum avea să fie viața acolo.

La Londra, George a început să se îndoiască serios că aducerea vărului său în Anglia era înțeleaptă. Pe 30 martie Stamfordham i-a scris fostului prim-ministru Arthur Balfour, pe care Lloyd George îl cooptase ca ministru de Externe:

Regele s-a gândit mult la propunerea guvernului ca Împăratul Nikolai și familia sa să vină în Anglia. După cum fără îndoială știți, Regele are o puternică relație personală de prietenie cu Împăratul și, prin urmare, s-ar bucura să facă orice pentru a-l ajuta în această criză. Însă Maiestatea Sa nu poate să nu aibă îndoieli, nu doar din cauza pericolelor călătoriei, ci și din motive generale de oportunitate, că este recomandabil ca familia imperială să se stabilească în această țară¹¹⁵.

Balfour a dat un răspuns foarte categoric. Miliukov tocmai trimisese altă telegramă, cerând ca țarul să părăsească Rusia imediat și afirmând că, deși „miniștrii Maiestății Sale își dau seama de dificultățile la care vă referiți în scrisoarea

dumneavoastră... ei nu cred, în afară de cazul în care se modifică poziția, că este posibil acum să se retragă invitația care a fost trimisă și, prin urmare, au încredere că Regele va consimți să respecte invitația inițială, care a fost trimisă cu avizul miniștrilor Maiestății Sale”[116](#).

Pe 3 aprilie două dintre doamnele de onoare ale lui Alix, Lili Dehn și detestata Vîrubova, au fost arestate și duse la Petrograd pentru interogatoriu, iar cuplului imperial i s-a ordonat să locuiască separat cât era anchetată trădarea lui Alix.

Pe 6 aprilie Stamfordham i-a scris lui Balfour, insistând ca invitația să fie retrasă. El scria:

Cu fiecare zi, Regele devine tot mai preocupat de chestiunea venirii Împăratului și Împărătesei în această țară. Maiestatea Sa primește scrisori de la oameni din toate clasele sociale, unii pe care îi cunoaște și alții pe care nu îi cunoaște, ce arată cât de mult se discută despre acest subiect, nu doar în cluburi, ci și în rândul muncitorilor, și că membrii laburiști ai Camerei Comunelor își exprimă opiniile potrivnice față de această propunere... Sunt sigur că vă dați seama cât de stânjenitor ar fi pentru familia noastră regală, care este strâns legată atât de Împărat, cât și de Împărăteasă... Regele dorește să vă întreb dacă, după consultarea cu prim-ministrul, lui sir George Buchanan nu i s-ar putea comunica să abordeze guvernul rus pentru a stabili reședința viitoare a Maiestăților Lor imperiale în

alt loc¹¹⁷.

Câteva ore mai târziu, a trimis încă o scrisoare:

El trebuie să vă roage să-i explicați prim-ministrului că, din tot ce aude și citește în presă, șederea în această țară a fostului Împărat și a fostei Împărătese ar fi puternic respinsă de public și ar compromite, neîndoielnic, poziția Regelui și a Reginei, de la care în general se presupune deja că a venit invitația... Buchanan ar trebui să fie instruit să-i spună lui Miliukov că opoziția față de venirea aici a Împăratului și Împărătesei este atât de puternică, încât trebuie să ni se permită să ne retragem consimțământul acordat anterior față de propunerea guvernului rus¹¹⁸.

Pe 10 aprilie Stamfordham l-a înfruntat pe Lloyd George în Downing Street „pentru a-l face să înțeleagă părerea fermă a Regelui că Împăratul și Împărăteasa Rusiei nu ar trebui să vină în această țară și că... ar fi deosebit de incorect față de Rege... dacă MLI [Maiestățile Lor Imperiale] ar veni aici când opoziția publică față de venirea lor este atât de pronunțată”. Apoi s-a dus să i se plângă lui Balfour, spunând că văzuse o telegramă de la Buchanan, care „în mod evident a luat ca pe ceva sigur faptul că Împăratul și Împărăteasa vor veni în Anglia și că e vorba doar despre o amânare”¹¹⁹. Regele considera că lui Buchanan ar fi trebuit să i se fi spus deja să

retragă invitația.

Predicile moralizatoare ale lui Stamfordham au atins un punct sensibil în guvern. Lloyd George știa că adăpostirea familiei Romanov nu avea să fie populară în Marea Britanie și nu voia să facă nimic care să răcească relațiile cu guvernul tot mai instabil al Rusiei – îl îngrozea gândul că acesta ar fi putut să se retragă brusc din război, lăsând frontul de vest să înfrunte asaltul în forță al germanilor. Balfour s-a gândit că regele era „pus într-o situație stânjenitoare”¹²⁰. Nimeni nu avea să creadă că invitația nu venise din partea curții. Oare Romanovii nu ar fi putut să plece în sudul Franței? Ministerul de Externe a emis o declarație: „Guvernul Majestății Sale nu insistă în oferta anterioară de ospitalitate pentru familia imperială”¹²¹. Balfour i-a telegrafiat lui Buchanan și i-a spus să nu mai pomenească nimic despre invitație. Ambasadorul, ascultător, a consimțit, Miliukov nu mai pomenise de ea de câteva zile, subiectul devenise în mod limpede o pisică moartă în guvernul rus și era evident că, dacă exista „pericolul vreunei mișcări antimonarhiste”¹²², Anglia nu era locul potrivit pentru țar. El a sugerat ca ministrul de Externe să încerce să afle care ar fi opinia francezilor. Însă acasă era în mod clar foarte supărat, după cum a scris fiica sa mai târziu¹²³.

La Țarskoe Selo, „zilele treceau și plecarea noastră era mereu amânată”¹²⁴. Treptat, discuțiile despre Anglia au încetat.

Oare prezența lui Nikolai ar fi pus în pericol tronul lui

George? Privind retrospectiv, acest lucru pare extrem de improbabil. Era adevărat că Marea Britanie nu fusese imună la grevele și revoltele care izbucniseră în Europa după Revoluția Rusă. Chestiuni mărunte provocau greve subite. În 1918 12.000 de muncitori de la o fabrică de avioane din Coventry au făcut grevă din cauza zvonurilor false că urmau să fie luați în armată. Mai mult, în Anglia, la fel ca în restul Europei, se intensificase retorica de stânga, care cerea schimbare, revoluție și chiar republică. La o săptămână după ce Ministerul de Externe și-a retras invitația făcută țarului, H.G. Wells a trimis o scrisoare ziarului *The Times*, declarând că Marea Britanie trebuia să se descotorosească de „străvechile însemne ale tronului și sceptrului”¹²⁵ și propunând formarea unor societăți republicane pe tot cuprinsul țării. (Se știa că Wells descrisese cercul lui George drept o „curte străină și neinteresantă”, la care George a dat singura sa replică spirituală consemnată vreodată: „Oi fi eu neinteresant, dar să fiu al naibii dacă sunt străin”¹²⁶.) Totuși, nu exista ca răspuns o intensificare a republicanismului revoluționar – nimic, de pildă, la scara sutelor de cluburi republicane care au apărut în anii 1870. Din toată populația civilă a Europei angajată în război, britanicii erau cei mai puțin afectați în termeni de lipsuri și număr de morți – victimele în rândul populației civile din Germania erau mult mai numeroase decât în Marea Britanie^{*2} – și se aflau cel mai departe de luptele propriu-zise. Lloyd George a aplanat frământările cu care s-a confruntat cu mai mult succes decât

oricare alt om de stat din Europa. Deși cabinetul său era dominat de conservatori, imensa lui popularitate și realizările sale din trecut în ceea ce privește ameliorarea situației sociale îi confereau credibilitate față de greviști, iar instinctele sale politice îl făceau să accepte unele compromisuri pentru a ajunge la o înțelegere cu ei, pe când alte guverne europene răspundeau printr-o reprimare violentă. În același timp, transmitea țării că ea lupta pentru apărarea Libertății – așa cum era ea manifestată de sistemul britanic – și pentru distrugerea castei militare germane și eliminarea oprimirii la care supunea poporul german.

Dacă Lloyd George și ceilalți politicieni ar fi crezut cu adevărat că aducerea în Anglia a fostului țar ar fi reprezentat o amenințare pentru coroană și pentru structura constituțională a țării – ceva ce nici unul dintre ei nu voia –, nu ar fi fost de acord din capul locului să-l primească. Faptul că Lloyd George, omul a cărui politică era o pacoste pentru George, era cel care îi păstra tronul în siguranță era altă mare ironie pe care George nu a sesizat-o. Lloyd George avea să fie și omul care va mușamaliza implicarea lui George în respingerea Romanovilor, omițând cu totul din cartea sa *War Memories (Memorii de război)* rolul acestuia și luând asupra sa povara oprobriului, atât cât a existat – deși a declarat, tot în mod fals, că Marea Britanie nu a retras niciodată invitația și a afirmat, mai aproape de adevăr, că nu a fost clar dacă guvernul provizoriu rus ar fi reușit să-l scoată pe țar din Rusia¹²⁷. Buchanan avea să poarte și el povara vinii pentru

gestul britanicilor și avea să-și petreacă tot restul vieții încercând nefericit să se exonereze – căci și el presupunea că decizia de a revoca invitația pornise de la Lloyd George.

Adevărul era că George devenise extrem de sensibil la criticile îndreptate împotriva lui sau împotriva monarhiei – în această privință, era acum mai în acord cu opinia publică și mai atent la ea decât oricare dintre verii săi. Orice șoaptă a ei îl „chinua nejustificat”¹²⁸ și îl deprima profund. Cât de neliniștit și de îngrijorat era George avea să se vadă foarte bine peste câteva luni, în iulie 1917, când s-a supărat atât de tare din cauza insinuărilor că era posibil ca familia regală să nu fie în totalitate loială din cauza numelor și strămoșilor săi germani, încât și-a schimbat numele de familie din Saxa-Coburg-Gotha în complet inventatul „Windsor”. George nu greșea crezând că decizia de a-i acorda azil vărului său ar fi putut fi foarte nepopulară într-o țară al cărei guvern justifica acum războiul ca pe o luptă pentru libertate, contra autocrației. Însă este extrem de improbabil că acest lucru l-ar fi putut costa tronul. El s-a panicat și și-a pus îngrijorările mai presus de relația de familie, despre care spusese întotdeauna că era nespus de importantă pentru el, și mai presus de vărul său, la care declarase că ținea enorm. A fost o ultimă lovitură dată cultului familiei pe care bunica sa, regina-împărăteasă, îl adoptase cu atât de mult zel. A fost, de asemenea, o decizie care dezvăluia o monarhie conștientă de necesitatea de a li se prezenta supușilor săi în cea mai bună lumină dacă voia să supraviețuiască.

În următoarele 14 luni valul de scepticism cu privire la George avea să se atenueze: vizitele pe front, în spitale și în fabrici, având mereu o expresie foarte serioasă, poveștile care au început să se afle treptat despre faptul că regele strânga personal cureaua au început să fie considerate o dovadă a angajamentului său de a-și face datoria, de a munci din greu și de a-și asuma o parte din povara anilor lungi de efort. Banalitatea uzată, dar stoică a lui George părea o contracarare sau chiar un reproș față de fanfaronada umflată, de proporții wagneriene, și de pretențiile mistice de perfecțiune ale monarhilor absolutiști împotriva cărora țara simțea că luptă. La sfârșitul războiului *The Times* avea să scrie despre „popularitatea minunată în rândul londonezilor – și, suntem convinși, în întreaga țară – a MAIESTĂȚILOR REGELE și REGINA... această erupție a sentimentelor de loialitate își are originea în convingerea că COROANA, deși tocită, este simbolul și garanția unității, nu doar aici, în Anglia, ci și în dominiile libere din străinătate, precum și în India”¹²⁹.

În iulie 1917, luna în care George și-a schimbat numele, la Petrograd a avut loc un val uriaș de frământări violente – „zilele din iulie”. Aleksandr Kerenski, numit de curând în fruntea guvernului provizoriu, a decis că trebuia să încerce din nou să scoată din țară familia imperială. El s-a dus la Buchanan, care i-a răspuns – potrivit spuselor lui Kerenski, cu lacrimi în ochi – că guvernul britanic își retrăsese oferta

de azil. O lună mai târziu, în august, familia a fost trimisă la Tobolsk, o mică localitate izolată din vestul Siberiei.

Fostul țar se arătase mereu răbdător, amabil și politicos față de cei care îl țineau captiv. În mod uimitor, nu părea înverșunat, acceptându-și „constrângerile cu o extraordinară seninătate și cu noblețe morală. Nici o vorbă de reproș nu a fost rostită vreodată de buzele sale”. Lui Kerenski, însărcinat cu anchetarea și siguranța fostului țar și ale familiei sale, Nikolai i s-a părut „un om extrem de rezervat și reticent, având multă neîncredere și infinit dispreț față de alții”¹³⁰; el a fost frapat de „extrema lui indiferență față de lumea din jurul său, de parcă nu iubea și nu prețuia pe nimeni și nu era surprins de nimic din ceea ce se întâmpla”¹³¹. Apropiatii îl considerau pe Kerenski insuportabil de arogant, dar Nikolai s-a hotărât să aibă încredere în el¹³². Acceptarea fatalistă, pasivă era în concordanță cu ideea de suferință din mistica Bisericii Ortodoxe Ruse, care îi inspirase pe el și pe Alix, însă s-ar fi putut trage concluzia că fostul țar era aproape ușurat că i se luase de pe umeri cumplita povară a responsabilității. În mod cert, Kerenski așa a crezut. În afară de anumite constrângeri impuse libertății sale de mișcare – nu avea voie să facă plimbări lungi –, viața cotidiană nu era extrem de diferită. Guvernul provizoriu își asumase întreținerea casei împăratului (o sumă atât de mare, încât s-a hotărât că trebuia ținută secretă), însă acum nu mai erau decizii de luat, nu mai erau ședințe, nu mai era nevoie să se supere că alții îi încalcă prerogativele. Își petrecea timpul cu familia sa, se juca cu

copiii, citea cu glas tare, fuma și dormea bine. Când a venit primăvara, s-a ocupat de grădinărit și a jucat tenis. Alexandra nu s-a resemnat însă. Exprimându-și constant înverșunarea, își petrecea mai toate zilele în pat sau în șezlongul ei.

Iulie 1917 a fost luna în care Wilhelm s-a pomenit eclipsat de statul-major imperial. După trei ani de război, divizările din societatea germană creau și ele haos; țara era dezbinată de greve și proteste contra salariilor în scădere și a penuriei de alimente. În Reichstag stânga cerea să se pună capăt războiului, pe străzi protestatarii cereau o reformă politică, în timp ce dreapta și armata insistau ca Germania să lupte în continuare și să anexeze Polonia și țările baltice.

Pe măsură ce războiul se prelungise, Înaltul Comandament german preluase treptat controlul asupra statului. În august 1916, cu războiul ajuns în impas, lipsuri pe plan intern și guvernul și țara tot mai divizate, Wilhelm fusese presat, împotriva voinței sale, să-l demită pe Falkenhayn (care devenise șeful statului-major după ce sănătatea lui Moltke se deteriorase, în septembrie 1914) și să-i numească în loc pe cei doi eroi de pe frontul de est al Germaniei, generalii Hindenburg și Ludendorff. Aceasta a sporit lipsa de relevanță a lui Wilhelm și a marcat începutul eclipsei lui totale. Cei mai de succes generali din război aveau propriile agende. Ei erau niște Napoleoni în fază incipientă, convinși că războiul trebuia câștigat pe frontul de est

împotriva Rusiei și iritați de faptul că guvernul civil nu era suficient de docil în privința nevoilor lor, și nu se temeau să se amestece în politică. Wilhelm îi admira și îi detesta în egală măsură: aceștia se bucurau de o popularitate imensă și el se temea de influența lor.

La începutul anului 1917 Ludendorff și Hindenburg plănuiau să-l înlăture pe Bethmann-Hollweg, pe care îl considerau prea dificil și alarmant de înțelegător față de revendicările privind reforma politică. Stânga, care domina acum Reichstagul, voia pace, fără anexări sau despăgubiri de război. La o lună după abdicarea lui Nikolai, în aprilie 1917, Bethmann-Hollweg, crezând că era singura soluție, l-a convins pe Wilhelm, care era extrem de reticent, să se angajeze că după război va realiza o reformă politică a sistemului electoral profund inechitabil din Prusia. În iulie Ludendorff și Hindenburg au trecut la acțiune, amenințând cu demisia dacă nu era îndepărtat cancelarul. Panicat, Wilhelm a refuzat, însă Bethmann-Hollweg își pierduse și tot sprijinul în Reichstag și și-a înaintat singur demisia. Noul cancelar, ales aproape arbitrar, era un administrator pe nume Michaelis pe care Wilhelm îl cunoscuse cândva și îl descrisese drept „un omuleț insignifiant”¹³³. „Acum aș putea foarte bine să abdic”¹³⁴, i-a spus Wilhelm fostului său cancelar. Își petrecea timpul plimbându-se, jucând cărți, certându-se cu Dona. În septembrie 1917 Hindenburg a preluat titlul lui Wilhelm de comandant suprem, iar agenția de presă a armatei i-a răspândit portretul în toată țara. În

concepția națiunii, Hindenburg l-a înlocuit treptat pe Wilhelm ca om puternic, lider absolut, kaizer surogat – după care țara, aparent, tânjea. În ianuarie 1918, când Wilhelm a încercat să se opună planurilor generalilor de a anexa Polonia, ei l-au pedepsit forțând demiterea celor mai de încredere demnitari ai lui, șeful cabinetului său civil și cel al cabinetului său militar, Valentine și Lyncker, și instalându-și propriul candidat, pe Friedrich von Berg-Markienen, care nu l scăpa niciodată din ochi pe Wilhelm. Germania devenise, în esență, o dictatură militară; Wilhelm era doar o fațadă fragilă.

La Tobolsk, Romanovii locuiau în reședința guvernatorului, poate nu la nivelurile de confort imperial, dar având șase cameriste, zece lachei, trei bucătari și un somelier. Aveau unde să facă mișcare, iar localnicii erau respectuoși, scoțându-și căciulile și închinându-se când îl vedeau pe fostul țar. Victoria bolșevicilor de la începutul lui noiembrie 1917 a trecut aproape neobservată – a durat o săptămână până când vestea a ajuns acolo. Ceea ce l-a supărat cel mai mult pe Nikolai a fost că Lenin începuse imediat negocieri de pace cu Germania, efect de care se temuse foarte mult guvernul britanic, ale cărui legături cu bolșevicii erau minime. Din fericire pentru britanici, americanii intraseră de-acum și ei în război. Deși Lenin considera că războiul este o luptă burgheză impusă țăranilor și muncitorilor, acordul de pace a fost greu de acceptat chiar

și pentru bolșevici: succesele militare ale germanilor și colapsul armatei ruse însemnau că Germania obținea Polonia, Finlanda, țările baltice, Ucraina, Crimeea – unde se ascundeau surorile și mama lui Nikolai – și cea mai mare parte din Caucaz, circa 2.500.000 de kilometri pătrați din teritoriul rusesc, unde se aflau, practic, tot cărbunele și tot țigheii țării, jumătate din industrie și o treime din populație. Pentru Nikolai, această pace anula justificarea abdicării sale – sacrificiu care avea însemnătate atât timp cât alții puteau să câștige războiul și să salveze Rusia. „Acum îl îndurera să vadă că renunțarea lui fusese în zadar”, a scris Gilliard, care plecase împreună cu familia în Siberia. Când s-a semnat Tratatul de Pace de la Brest-Litovsk, în martie 1918, Nikolai a fost profund deprimat: „Este o mare rușine pentru Rusia și echivalează cu o sinucidere... Nu aș fi crezut niciodată că Împăratul William și guvernul german s-ar putea înjosi să bată palma cu acești trădători mizerabili”¹³⁵.

Condițiile din captivitate s-au înăsprit în luna aceea. Soldații au devenit în mod vădit mai puțin prietenoși, produsele de lux au dispărut de pe masă. Unii servitori și membri ai suitei au fost îndepărtați treptat. Cu două zile înainte de semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk, profesorul Gilliard scria în jurnal: „Maiestățile Lor încă nutresc speranța că printre prietenii lor loiali s-ar putea găsi unii care să încerce să-i elibereze”¹³⁶. După discuții aprinse cu privire la judecarea lui Nikolai la Moscova – Troțki se visa procurorul principal –, în aprilie 1918 familia a fost mutată la

Ekaterinburg, centrul activismului bolșevic din Munții Ural. Membrii familiei imperiale au fost întâmpinați de o mulțime furioasă și închiși într-o casă mare ce a fost rapid înconjurată cu un gard înalt din lemn. Ferestrele au fost acoperite cu vopsea. Erau ținuți în camerele lor în cea mai mare parte a zilei, iar Alix și fetele erau însoțite la baie de paznici care acoperiseră pereții cu desene înfățișându-i pe ea și pe Rasputin făcând sex. Fosta împărăteasă abia dacă mai putea să meargă și își petrecea zilele în pat. Fiicele făceau treburile casnice, iar Nikolai citea *Război și pace* pentru prima oară în viața lui și visa cu ochii deschiși la o baie fierbinte. Ofițerii superiori de la Ekaterinburg voiau o execuție, însă ordinul de a-i ucide a venit de la Lenin, din Moscova, care a decis – în timp ce trupele Armatei Albe a contrarevoluționarilor, reprezentând o coaliție instabilă de grupări antibolșevice, împreună cu un regiment ceh, se apropiau de Ekaterinburg în iulie 1918 – că nu-și permiteau ca țarul să fie un „stindard viu”¹³⁷.

Pe 3 iulie după calendarul pe stil vechi (16 iulie după calendarul occidental), la ora 1:30 dimineața, prizonierii – țarul, familia lui și toți servitorii rămași, medicul, valetul, bucătarul și camerista lui Alix – au fost treziți din somn și duși în pivniță. Li s-a spus că în oraș începuse să se tragă și că aveau să fie mai în siguranță acolo. Nikolai l-a dus în brațe pe fiul său somnoros. La rugămintea sa, au fost aduse scaune pentru Alix și Aleksei. Anastasia și-a adus și câinele. După câteva minute șeful poliției secrete locale, Iacov Iurovski, a

intrat în încăperea cu un pluton alcătuit din 11 oameni, câte unul pentru fiecare victimă. Însă încăperea era prea mică, iar membrii plutonului de execuție s-au pomenit față în față cu persoanele nepotrivite. Iurovski a citit cu glas tare ordinul de a-i împușca pe Romanovi. Când Nikolai a întrebat „Ce?”¹³⁸, nevenindu-i să creadă, Iurovski l-a împușcat de la distanță foarte mică. Oamenii lui au început să tragă. Majoritatea adulților au murit repede, însă Aleksei, apărat de brațele tatălui său, a supraviețuit primei salve, la fel ca și fiicele, care au fost protejate de bijuteriile pe care și le cususeră în corsajele rochiilor, pentru a le păstra în siguranță. Au fost străpunși cu baionetele. Cadavrele au fost duse la vreo 20 de kilometri de Ekaterinburg și arse, iar rămășițele au fost aruncate într-un puț de mină, chipurile lor fiind intenționat desfigurate pentru a împiedica identificarea în caz că erau găsiți. Opt zile mai târziu, orașul a fost cucerit de Armata Albă.

Dispunem de o descriere atât de cumplit de realistă a uciderii Romanovilor deoarece unul dintre membrii plutonului de execuție, Medvedev, a fost capturat mai târziu de Armata Albă și i-a povestit fiecare detaliu lui Nikolai Sokolov, un anchetator numit de Armata Albă pentru a descoperi ce se întâmplase cu fostul țar. Oribilele amănunte au dat morții Romanovilor un caracter imediat, extrem de tulburător. Prin moartea lor – ca niciodată în timpul vieții –, ei au devenit simbolul milioanele de victime ale crimelor și masacrelor anonime, nedescrise, care aveau să fie comise de

regimul sovietic și de alte regimuri totalitare din secolul XX, regimuri care se vor dovedi foarte pricepute la omorât oameni și cam atât. De asemenea, prin moartea sa, Nikolai va deveni țarul-martir, o emblemă utilă pentru Armata Albă, care nu avusese nevoie de el cât fusese în viață.

În lunile anterioare se făcuseră mai multe încercări tragice de ineficiente de a pune la cale o salvare. Cu permisiunea lui Alix, profesorul de engleză al familiei Romanov, George Gibbes, care a mers cu ei în Siberia, a redactat o scrisoare destinată lui George, adresată fostei guvernante englezoaice a țarinei, cu un plan detaliat al casei din Tobolsk în care stătea familia și cu amănunte legate de programul său zilnic. Nu există nici un indiciu că această scrisoare ar fi ajuns vreodată la el. Mai multe grupări monarhiste au reușit să strângă fonduri, dar nu au fost în stare să vină cu ceva care măcar să semene cu un plan; banii au fost trimiși la Tobolsk, dar nu au ajuns niciodată acolo. Au existat zvonuri că Tratatul de la Brest-Litovsk cuprindea o clauză care prevedea ca familia imperială să fie predată nevătămată Germaniei. Nikolai nu suportase acest gând: „Asta este fie o manevră pentru a mă discredita, fie o insultă”. După cum s-a dovedit, zvonurile nu erau adevărate. La Moscova, vechiul cancelar al curții lui Nikolai, Benkendorf, fratele fostului ambasador britanic, a încercat să-l convingă pe ambasadorul german Mirbach-Harff să sprijine o misiune de salvare. La Kiev, ocupat acum de germani, Mossolov a încercat să-i convingă pe comandanții germani să sprijine un plan de a urca pe

Volga până la Ekaterinburg. I-a scris personal kaizerului în legătură cu asta. Nu a primit niciodată răspuns. Un fost ambasador german la Petrograd i-a spus foarte stânjenit că Wilhelm nu putea să răspundă fără a-și consulta guvernul, iar comandanții germani locali au refuzat să-l ajute.

După război, Wilhelm s-a jurat că încercase să-l scoată pe țar din Rusia. „Am făcut tot ce a fost omenește posibil pentru bietul țar și familia sa și am fost susținut din toată inima de cancelarul meu”, i-a spus el în anii '30 generalului H.-H. Waters, pe care îl cunoscuse când era atașat militar britanic la Berlin. A spus că Bethmann-Hollweg venise la el cu un plan danez de salvare a țarului. „Cum pot să fac asta? Între el și mine sunt două linii de soldați germani și ruși care se războiesc!”, a afirmat Wilhelm că ar fi zis. „Cu toate acestea, i-am ordonat cancelarului meu să încerce să ia legătura cu guvernul Kerenski pe canale neutre, pentru a-l informa că, dacă se atinge cineva chiar și numai de un fir de păr din capul membrilor familiei imperiale ruse, îl voi trage personal la răspundere dacă voi avea posibilitatea s-o fac.” În varianta lui Wilhelm, Kerenski a răspuns că era dispus să asigure un tren. Wilhelm a zis că îl informase pe Bethmann-Hollweg că va ordona înaltului comandant de pe frontul de est să aranjeze trecerea în siguranță a trenului țarului și îi spusese fratelui său Heinrich să escorteze printre zonele minate nava care îl transporta pe țar. „Sângele bietului țar nu este *la ușa mea*; nu e pe *mâinile mele*”¹³⁹, i-a spus el lui Waters, deși nu a putut să explice de ce dăduse greș acest plan infailibil.

Ceea ce a făcut Wilhelm cu certitudine a fost să îi permită, pe 24 martie 1917, lui Vladimir Lenin – un om mai radical decât oricare social-democrat german – să tranziteze Germania în drum spre Rusia, cu intenția explicită de a crea cât mai mult haos și destabilizare în Rusia^{*3} [140](#). Autoritățile germane cheltuiseră deja sute de mii de mărci pe finanțarea unor *agents provocateurs* pentru a încuraja grevele și tulburările în Rusia și în cercul de bolșevici al lui Lenin^{[141](#)}. Acesta a fost dus de la granița elvețiană prin Germania într-un tren „sigilat” – fără verificarea pașaportului și a bagajelor –, „precum un bacil al ciumei”, după faimoasa exprimare a lui Winston Churchill.

Pe 16 iulie, ziua uciderii lui Nikolai, George s-a dus la Roehampton pentru a asista la instrucția escadrilelor de baloane din cadrul RAF. Vestea morții fostului țar a fost anunțată oficial trei zile mai târziu. Bolșevicii au pretins că restul familiei era încă în viață. Pe 25 iulie George a decretat o lună de doliu la curte și a scris că el și May asistaseră la „o slujbă la biserica rusească de pe strada Welbeck în memoria scumpului de Nicky, care, din păcate, a fost împușcat luna trecută de bolșeviști [*sic*]. I-am fost devotat lui Nicky, care era cel mai cumsecade dintre oameni, un gentleman desăvârșit: își iubea țara și poporul”. La trei zile după aceea a consemnat că fostul viceconsul britanic la Moscova, Robert Bruce Lockhart, raportase că „scumpul de Nicky” fusese împușcat de sovietul local la Ekaterinburg. „Nu a fost nimic altceva decât o crimă brutală.”^{[142](#)} La sfârșitul lunii august el scria:

„Am aflat din Rusia că există toate șansele ca Alicky, cele patru fete și băiețelul să fi fost uciși în același timp cu Nicky. Este un lucru groaznic și arată ce fiare sunt bolșevii ăia. Pentru biata Alicky, poate că a fost cel mai bine așa. Dar bieții copii nevinovați!”[143](#).

George și Stamfordham par să fi convenit tacit asupra unui soi de amnezie deliberată. De asemenea, s-au grăbit să dea vina pe guvern pentru că nu acționase. În ziua slujbei de pomenire pentru Nikolai, Stamfordham i-a scris pe un ton indignat lordului Esher:

A existat vreodată o crimă mai crudă și a arătat vreodată această țară o indiferență atât de aspră față de o tragedie de această magnitudine: ce înseamnă toate acestea? Sunt foarte recunoscător că Regele și Regina au asistat la slujba de pomenire. Încă nu am aflat dacă prim-ministrul... [a fost] măcar reprezentat. Unde sunt compasiunea, gratitudinea, bunul nostru simț național?... De ce nu a făcut Împăratul german din eliberarea țarului și a familiei sale o condiție a păcii de la Brest-Litovsk?[144](#).

Era ceva oarecum necinstit, de vreme ce, cu doar trei zile înainte, Stamfordham îi spusese lui Balfour că George nu ar trebui să asiste la slujbă, de teamă să nu ofenseze opinia publică[145](#).

Fiul lui George, ducele de Windsor, a spus că această crimă a clătinat „încrederea tatei în bunătatea înnăscută a

oamenilor. Exista o legătură reală între el și vărul său primar Nicky”. Afirma că tatăl său „plănuise personal să-l salveze cu un crucișător britanic, dar cumva planul a fost blocat. În orice caz, pe tata l-a durut că Marea Britanie nu ridicase nici un deget ca să-l salveze pe vărul său Nicky. El obișnuia să spună: «Politicienii ăia... Dacă ar fi fost vorba de unul de-al lor, ar fi acționat foarte repede»”¹⁴⁶.

La trei luni după moartea lui Nikolai a venit și rândul lui Wilhelm. În august 1918 Ludendorff a răsfirat prea mult armata germană pe frontul de vest și Antanta – sau Aliații, cum își ziceau acum – a început să străpungă linia frontului. Wilhelm își petrecea majoritatea timpului la cartierul general german de la Spa, în Belgia, într-o vilă stil Maria Antoaneta care arăta de parcă ar fi fost construită din vată de zahăr. Se distra săpând mici tranșee și deviind un baraj. Industriașul Albert Ballin l-a întâlnit pentru ultima oară la sfârșitul lunii septembrie, când până și Înaltul Comandament german recunoștea că totul se terminase. Era însoțit de o gardă militară.

L-am găsit pe Împărat foarte prost informat și în dispoziția entuziastă pe care o afișa când era de față un terț. Lucrurile fuseseră atât de denaturate, încât până și eșecul îngrozitor al ofensivei, care la început îi provocase o gravă depresie, fusese transformat într-un succes... singurul efect al ofensivei fusese că și-au pierdut viața în

jur de 100.000 de oameni valoroși. Toată povestea îi fusese servită bietului monarh într-un asemenea mod, încât el nici nu observase catastrofa¹⁴⁷.

La începutul lunii octombrie, când Wilhelm se întorsese la Berlin, un nou cancelar, Max von Baden, văr cu Wilhelm, a format un guvern care pretindea că reprezintă pentru prima oară majoritatea liberală de stânga din Reichstag și care le-a cerut Aliatilor un armistițiu. Aceștia au impus condiții aspre. Președintele american, Woodrow Wilson, a emis o serie de „note” care insistau că Germania trebuia să devină o democrație parlamentară în toată puterea cuvântului și să se descotorosească de împăratul ei. „Vizează direct prăbușirea casei mele și, mai presus de toate, abolirea monarhului!”¹⁴⁸, a mâzgălit Wilhelm pe nota lui Wilson din 14 octombrie. I s-a ascuns faptul că în toată Germania se vorbea despre abdicarea sa.

Pe 29 octombrie, încurajat de Dona și de anturaj, Wilhelm a plecat de la Berlin la cartierul general al armatei de la Spa. A fost o mișcare proastă; era ca și cum kaizerul dădea fuga la armată. Austria a ajuns la o înțelegere în acea săptămână și întreaga Germanie – cu excepția aproape exclusivă a anturajului lui Wilhelm, a familiei sale și a câtorva membri ai Înaltului Comandament – a ajuns să creadă că împăratul trebuia să plece. Însă, odată ajuns la Spa, Wilhelm a tot amânat, tăind lemne ca să se calmeze și zicând că, dacă „bolșevicii” vor încerca să-l silească să abdice, el va porni în

fruntea armatei sale, va mărșălui până la Berlin și îi va spânzura pe trădători sau, cel puțin, va „deschide focul în oraș”¹⁴⁹. Comandanții armatei și cei ai flotei militare aveau o grămadă de planuri nebunești: un marș până la Berlin; o cavalerie sinucigașă condusă de Wilhelm pentru a salva onoarea monarhiei; un ultim „raid al morții” realizat de preaiubita flotă militară a lui Wilhelm.

Printr-o ironie extraordinară, planul „raidului morții” a fost cel care a aprins scânteia revoluției germane. Pe 4 noiembrie, la Kiel, marinarii de pe prețioasele nave ale lui Wilhelm s-au revoltat. Au cerut reformă politică și înlăturarea familiei regale. Revoltele muncitorilor s-au împânzit în toată Germania. La începutul lunii noiembrie la Berlin era grevă generală. Revoluționarii au amenințat că vor ridica baricade dacă Wilhelm nu pleca. Reichstagul se temea ca puterea să nu fie preluată de consiliile muncitorilor, așa cum se întâmplase în Rusia. Totuși, Wilhelm se împotriva. Pe 9, ministrul de Război i-a spus kaizerului că armata nu va lupta pentru el dacă va fi război civil și că trebuie să abdice. Wilhelm a rămas cu privirea pierdută în timpul prânzului și și-a înăbușit emoțiile. A spus că va abdica din poziția de împărat, dar că va rămâne rege al Prusiei și a trimis pe cineva să redacteze documentele. După o jumătate de oră, se întreba dacă era cu adevărat necesar să abdice. A sosit vestea că Max von Baden, cancelarul, își pierduse răbdarea. În timp ce Berlinul era pe punctul de a se răzvrăti și se vorbea la ambele telefoane ale kaizerului, a anunțat că Wilhelm și fiul

său cel mare renunțau la tron, apoi a demisionat și el, predându-i puterea lui Friedrich Ebert, liderul socialiștilor din Reichstag. Când a auzit vestea, Wilhelm a țipat: „Trădare, trădare, trădare nerușinată, scandaloasă!”¹⁵⁰.

La Londra, George a scris în jurnal:

Am primit vestea că Împăratul german a abdicat, la fel și prințul moștenitor. „Cum au căzut cei viteji!” A fost împărat 30 și ceva de ani, a făcut lucruri importante pentru țara sa, însă ambiția lui a fost atât de mare, încât și-a dorit să domine lumea și și-a creat o mașinărie militară în acest scop. Nici un om nu poate să domine lumea, s-a mai încercat asta înainte, iar acum el și-a distrus țara și s-a distrus pe sine, iar eu îl consider cel mai mare criminal cunoscut deoarece a aruncat lumea în acest război groaznic, cu toate nenorocirile sale¹⁵¹.

În timp ce generalii săi încercau să-l convingă să plece în Olanda neutră, aflată la numai vreo 50 de kilometri distanță, Wilhelm stătea și fuma, refuzând să se clinească, insista că se va întoarce la Berlin sau va rămâne cu soldații și se plângea de supușii săi. „Poporul german e o adunătură de porci”, a spus el, și „nu există alt exemplu în istorie de act general de trădare comis de o națiune împotriva conducătorului ei”¹⁵². La Berlin, revoluționarii au pătruns în Berlin Schloss și, oarecum nimerit, au furat hainele împăratului.

Până la urmă Wilhelm a fost convins să plece din Spa în toiul nopții, pe 10 noiembrie. Se spunea că trupele străine erau la doar câțiva kilometri depărtare. A fost condus discret până la frontiera cu Olanda într-o mașină de pe care fuseseră înlăturate toate însemnele imperiale. A ajuns în Olanda dis-de-diminează, pe 11 noiembrie. Părea complet dărâmat și era disperat să nu fie lăsat singur, spunându-le apropiaților că era un om distrus. Într-un final a sosit mesajul că olandezii îi vor oferi azil, cel puțin temporar. S-a decis ca Wilhelm să fie dus cu trenul până la un conac din secolul al XVII-lea numit Amerongen din Utrecht.

Primele sale cuvinte la Amerongen au fost: „Ce ziceți de o ceașcă bună de ceai englezesc adevărat?”¹⁵³. În timp ce el stătea și medita la noua sa viață, în trenul mareșalului Foch din pădurea de la Compiègne se semna armistițiul.

„William a ajuns ieri în Olanda”, scria George în jurnal. „Astăzi a fost cu adevărat o zi minunată, cea mai măreață din istoria acestei țări.”¹⁵⁴ În restul Europei nu a fost o zi bună pentru monarhii. În Germania, regii din Bavaria și Württemberg fuseseră detronați; marii duci care domneau în Coburg, Hessen și Mecklenburg-Strelitz abdicaseră cu toții, ultimul dintre ei împușcându-se după aceea. Împăratul Karl al Austro-Ungariei, care moștenise tronul după moartea străunchiului său Franz Joseph în 1916, abdicase în ziua armistițiului. Ferdinand, autointitulat „țar” al Bulgariei, care fusese de partea Germaniei la apogeul succeselor acesteia, a plecat și el de la conducere în luna aceea. „Tino”, vărul lui

George, regele Greciei, abdicase în 1917 în favoarea fiului său mai mic, care avea să fie doar o marionetă și urma să moară din cauza unei mușcături de maimuță în 1920. În Turcia, sultanul Mahomed al V-lea murise în mai; fratele său, Mahomed al VI-lea, avea să fie detronat în 1922.

În ziua Armistițiului, când mulțimile au venit la Palatul Buckingham să ovaționeze, George era singurul împărat care mai rămăsese la balconul său.

*1 *Gospodin* – „domnule”, noua formulă de adresare politicoasă care înlocuise vechile titluri imperiale; *polkovnic* – „colonel”.

*2 Estimările numărului de victime civile în timpul Primului Război Mondial variază foarte mult, dar toate converg spre ideea că în Germania a fost cel puțin dublu și poate de chiar patru ori mai mare decât în Marea Britanie. Vezi, de exemplu, site-ul Twentieth Century Atlas – Death Tolls.

*3 Lenin, neașteptându-se la nici un ajutor din partea guvernului german, plănuise la un moment dat să treacă prin Germania deghizat într-un suedez orb și surdomut.

Epilog

Au murit 8.500.000 de soldați (deși cifrele variază, se estimează că au fost 750.000 de britanici, 2.000.000 de germani, 1.800.000 de ruși) și cel puțin aproximativ 1.000.000 de civili – din care circa 700.000 numai în Germania¹. Alți 21.000.000 de soldați au fost răniți. Lumea postbelică era un loc foarte diferit de cea antebelică, o lume care nu putea fi influențată de vechile ierarhii și de toanele regilor; în multe privințe, o lume urâtă. Europa nu a fost „purificată”, iar ce era mai rău în nici un caz nu trecuse. Înlăturarea violentă a monarhiei în Rusia și Germania lăsase un vid care avea să fie umplut de extremism și de și mai multă violență. Rusia era deja în ghearele unui nou război civil de cinci ani, la o scară și mai îngrozitoare decât cel care îl precedase. Acesta avea să lase în urma sa aproximativ optzece milioane de victime ale masacrelor, pogromurilor, bolilor și foametei, iar împrejurările și cifrele păreau doar să demonstreze cât de departe puteau să ajungă cruzimea și distructivitatea umană. Germania era în toiul unei scurte, dar

înverșunate revoluții comuniste. Reprimarea ei brutală a fost leagănul neobișnuit în care s-a născut, în ianuarie 1919, democrația germană, sub forma Republicii de la Weimar, în circumstanțe care nu au făcut decât să adâncească fisurile îngrozitoare din societatea germană. Stânga radicală se simțea trădată de noul guvern social-democrat. Extrema dreaptă, naționaliștii și armata continuau să viseze la un trecut autoritarist, născocind un mit puternic, dar fals conform căruia nu ei erau vinovați de prăbușirea Germaniei, ci revoluționarii și răzvrățiții ce înjunghiaseră Germania pe la spate exact în momentul în care ea câștiga. Era un mit care avea să împingă Germania în alt război mondial.

Curând după armistițiu au existat cereri ca fostul kaizer să fie pedepsit pentru rolul său în război. Se considera că trebuia să dea socoteală pentru măcel. Pe 7 decembrie David Lloyd George, candidând la alegerile generale de la Londra, a spus că fostul kaizer trebuia spânzurat și că plănuia să-l judece în Westminster Hall. Imediat, presa britanică era plină de titluri precum „Spânzurați-l pe kaizer!” și „Germania să plătească!”. În februarie 1919 Aliații au încercat să facă presiuni asupra olandezilor pentru ca aceștia să li-l predea pe kaizer. Tratatul de la Versailles prevedea extrădarea a peste 1.000 de criminali de război germani, inclusiv pe Wilhelm, pentru a fi judecați.

Wilhelm era convins că urma să fie executat dacă era judecat în străinătate. Se temea să nu fie răpit și dus la Curtea de la Haga și se întreba dacă să ceară pază din partea poliției.

Știa că prezența sa nu era populară în Olanda. Existaseră câteva tentative șovăielnice de a se ajunge la el – nici una foarte gravă. Cu ineficiența lor tipică de operetă, cei din anturajul lui plănuiau să-l deghizeze și să-l ascundă undeva. Wilhelm a refuzat să-și radă mustața, deși a zis că-i putea răsuci colțurile în jos, și a atras atenția că lumea oricum l-ar recunoaște după brațul nedezvoltat – una dintre puținele ocazii în care l-a menționat direct. În schimb, și-a lăsat barba să crească și a zăcut la pat șase săptămâni, cu un bandaj în jurul capului, în speranța că asta avea să stârnească mila olandezilor. Cu adevărat bolnavă era însă Dona. Suferea de o boală cardiacă, a cărei importanță o minimalizase permanent pentru a nu-și împovăra soțul; după sosirea la Amerongen, a stat aproape tot timpul în pat.

Cei din anturajul fostului kaizer s-au gândit să-l roage pe George să protesteze împotriva extrădării lui Wilhelm. Regele dezaproba tratarea vărului său drept criminal de război – l-a supus pe Lloyd George unei „tirade violente” pe acest subiect. Însă nu a vrut să intervină în favoarea lui Wilhelm. În cei patru ani de război, își pierduse toată simpatia pentru vărul lui. Când fiul său Bertie s-a întâlnit cu Viktoria, fiica lui Wilhelm, la câteva săptămâni după armistițiu, ea i-a spus că spera „să fim din nou prieteni”. Bertie i-a zis că nu credea că mai era posibil. George a fost de acord: „Cu cât află mai curând sentimentele reale de înverșunare care se manifestă aici împotriva țării ei, cu atât mai bine”². Până la sfârșitul vieții, el a refuzat să mai aibă contact cu Wilhelm.

Guvernul olandez a respins toate încercările de a-l extrăda pe fostul kaizer: în Olanda existau legi care îi protejau pe străinii ce căutau refugiu acolo din motive politice. Mai mult, după Versailles, cererile ca Wilhelm să fie pedepsit nu au mai fost niciodată reiterate cu prea multă convingere, cel puțin nu din partea lui Lloyd George. El le considera o retorică pe placul mulțimii nemulțumite din țară și spera că aveau să devieze criticile îndreptate spre noul guvern german.

Când președintele american, Woodrow Wilson, a venit la Londra în decembrie 1918, George l-a antipatizat din primul moment. Wilson, care era chiar mai stingher și mai timid decât George, devenise, în urma discuțiilor sale despre statele libere, portdrapelul republicanismului și independenței. Regelui i s-a părut, de asemenea, că președintele era arogant, că acorda Americii prea mult credit în câștigarea războiului și că nu recunoștea sacrificiile pe care le făcuseră soldații britanici. Poate a sesizat că inițiativa în chestiunile internaționale trecea discret și definitiv de la Marea Britanie la Statele Unite chiar în timp ce stăteau de vorbă. Când i-a sugerat lui Wilson să-și trimită trupele în Rusia pentru „a proteja țara de bolșevism”, acesta i-a spus că armata americană venise în Europa cu un singur scop. „După aceea, nu m-am mai gândit niciodată la omul ăla... Nu puteam să-l suport, un profesor universitar extrem de rece – un om respingător.”³

În comparație cu Rusia și Germania, Marea Britanie era calmă și stabilă. Monarhia rămăsese intactă. Războiul chiar lărgise teritoriul Imperiului Britanic. Deoarece armatele sale controlau Orientul Mijlociu, s-a pomenit a fi puterea dominantă acolo. La Conferința de Pace de la Versailles s-a ales cu fostele colonii germane din Africa. Și, cum în război luptaseră trupe imperiale – își aduseseră aportul soldați canadieni, australieni, sud-africani și indieni –, părea o victorie imperială, un triumf care unea imperiul mai mult ca niciodată.

Sentimentul de entuziasm generat de încetarea războiului a făcut rapid loc unui sentiment de dezamăgire și frustrare: o generație de bărbați tineri murise și nu exista nici un semn al paradisiului promis. Existau nemulțumiri din cauza pensiilor de război mici, a lipsei de locuințe, a inflației mari. La scurt timp după război, George s-a dus în Hyde Park cu fiul și moștenitorul său, David, prințul de Wales, pentru a trece în revistă o paradă a 15.000 de foști combatanți rămași invalizi în urma războiului. Văzându-l pe tatăl său trecând prin fața rândurilor de soldați, David a început să-și dea treptat seama că ceva nu era în regulă cu oamenii aceia, că aveau o „apatie rezervată”. Brusca, au apărut niște lozinci. Cineva a strigat: „Unde este această țară potrivită pentru eroi?!”. Un grup de soldați au rupt rândurile și au început să alerge spre George. El a fost separat de suita lui și părea cât pe ce să fie trântit la pământ. După cum s-a dovedit, oamenii nu voiau decât să-i atingă mâna. Însă a fost un moment înfricoșător. Regele nu a

avut cuvinte pentru a povesti prin ce trecuse. „Oamenii ăia erau într-o stare de spirit ciudată», a spus el. Și, clătinând din cap, ca pentru a alunga orice amintire neplăcută, a intrat cu pași mari.”⁴

Războiul a marcat punctul culminant al achizițiilor teritoriale britanice și, de asemenea, începutul dezmembrării imperiului. În Irlanda, guvernul britanic a purtat un război din ianuarie 1919 până în 1921, recunoscând fără tragere de inimă independența Irlandei în 1922. Conferința de la Versailles a confirmat dreptul dominioanelor (coloniile locuite de albi) de a fi națiuni autonome în cadrul Commonwealthului – drept pe care ele considerau că și-l câștigaseră prin luptă. Niciodată un rege britanic nu avea să mai poată declara război în numele lor. Cei 800.000 de soldați indieni (dintre care au murit 60.000) care luptaseră în război au încurajat mișcarea de independență din India să susțină că și țara lor își câștigase dreptul la autoguvernare și să înceapă o campanie de nesupunere. Reacția guvernului britanic colonial – impunerea în 1918 a unui regim dictatorial demn de Rusia țaristă, cu tot cu cenzura presei, arestarea fără mandat, detenția fără proces, legea marțială și masacrarea urâtă și complet evitabilă a 379 de civili la Amritsar în aprilie 1919 – nu a făcut decât să întărească această convingere și a generat atâta rușine în Marea Britanie, încât a împins India, pe nesimțite, pe drumul spre independență.

În 1919, când Xenia, sora lui Nikolai, și Maria, mama lui, au fugit din Crimeea pe un vas ticsit de rude din familia Romanov, George le-a oferit azil femeilor – bărbaților li s-a spus că „prezența lor ar fi pusă pe seama influenței regelui”⁵^{*1}. Maria s-a retras în Danemarca, unde l-a înfuriat pe nepotul ei, regele danez, din cauza cheltuielilor sale extravagante. George i-a stabilit o pensie (mai multe rude prin alianță ale lui s-au plâns că trebuiau să contribuie la aceasta), dar nu a vrut să-i permită să aibă un carnet de cecuri, ca să nu-și cheltuie toată pensia odată. Xeniei, care era și ea un dezastru cu banii (în principal, îi tot dădea rudelor scăpătate din familia Romanov), George i-a acordat o pensie și o locuință gratuită la Windsor și ulterior la Hampton Court. După ce a murit Maria, în 1928, faimoasa ei colecție de bijuterii, care fusese evaluată la un moment dat, potrivit lui Ponsonby, undeva între 350.000 și 500.000 de lire, a fost pusă în vânzare ca să facă rost de bani pentru cele două fiice ale ei. Bijuteriile au fost vândute cu puțin peste 100.000 de lire, Mary cumpărând mare parte din ele. Diferența de valoare s-ar putea justifica prin criza economică și prin faptul că piața era inundată de bijuterii de familie rusești, însă surorile nu își puteau alunga impresia că era ceva oarecum deconcertant în faptul că vărul lor prin alianță, de care familia depindea acum atât de mult, cumpăraseră bijuteriile de familie la un preț mult mai mic.

Despărțiți de un mic canal și de un război la o scară pe

care nu o mai văzuse nimeni vreodată, George, în vârstă de 53 de ani, și Wilhelm, care avea 60 de ani, contemplau viitorul la începutul anului 1919. Nikolai era îngropat într-un mormânt anonim din estul Siberiei.

Wilhelm și-a petrecut tot restul vieții în Olanda. În 1920 s-a mutat la Haus Doorn, un conac modest din secolul al XVII-lea, cumpărat cu banii obținuți din vânzarea câtorva iahturi. A locuit acolo în următorii 23 de ani alături de o mică suită de 46 de persoane, între care 26 de servitori. Casa era ticsită de toate obiectele care încăpuseră în 23 de vagoane de tren, 25 de vagoane cu mobilă, 27 de vagoane cu alte lucruri (inclusiv o mașină și o ambarcațiune) pe care guvernul de la Weimar i le trimisese din Germania. De asemenea, guvernul german a fost de acord să aprobe suma de două milioane de dolari, contravaloarea terenului pe care îl deținea Wilhelm la Berlin, iar în 1926 a aranjat transferul a milioane de mărci în numerar și circa 10-12 milioane de mărci în acțiuni și obligațiuni. Cu toate acestea, Wilhelm s-a plâns mereu că fusese tratat neprincipial de guvernul german; când i se cerea ajutor financiar, răspundea întotdeauna că de-abia avea bani să trăiască el. Când a murit, avea o avere estimată la 14 milioane de mărci. În banii de astăzi, asta ar însemna în jur de 62,5 milioane de dolari⁶. Poate că, dacă fuseși împăratul Germaniei, nu ți se părea o sumă prea mare.

Ca simbol a ceea ce pierduse, el a renunțat la uniforme militare pe care le purta de la vârsta de 18 ani și a adoptat o ținută civilă – costume din serj albastru, pelerine din loden, o

pălărioară de vânătoare și un ac de cravată cu o miniatură a reginei Victoria pe el. A renunțat la vânătoare și la călărie – silindu-și și anturajul să facă la fel – și a început să viziteze domeniul și să hrănească rațele din șanțul de apărare, uneori făcând și plimbări cu Mercedesul său decapotabil prin zonă. Trebuie să fi fost extrem de greu pentru un om care fusese obișnuit să fugă de el însuși – și de sentimentele incomode – călătorind compulsiv și neîncetat. În schimb, se descărca tăind copaci (cu ajutorul câtorva servitori), obicei care a devenit dependență. A tăiat copacul cu numărul 20.000 de pe proprietate în ziua în care a împlinit 70 de ani, în 1929. Buștenii erau împărțiți săracilor sau transformați în chibrituri dăruite ca decorațiuni curioșilor și celor loiali care mai veneau în vizită.

În septembrie 1920 fiul cel mic al Donei și al lui Wilhelm, preferatul ei, Joachim, s-a împușcat în urma unei depresii profunde. Era dependent de jocuri de noroc și soția îl părăsise. Devastată, Dona a murit șapte luni mai târziu, în aprilie 1921. Wilhelm a primit 10.000 de mesaje de condoleanțe – un semn, poate, al respectului de care se bucurase Dona în Germania mai degrabă decât al unui entuziasm real față de el. Nu a primit nici un mesaj de la George, fapt care l-a rănit profund pe Wilhelm. Singurul membru al familiei britanice care i-a scris a fost mătușa Beatrice, cu doi ani mai în vârstă decât el, de care nu îi plăcuse niciodată. Kaizerul a fost foarte nefericit timp de două săptămâni, consemna tânărul său aghiotant Sigurd von

Ilseman. După aceea, se plângea de singurătate. S-a recăsătorit după 18 luni, în 1923. Mireasa, prințesa Hermine von Schoenaich-Carolath, era cu 30 de ani mai tânără decât el, o văduvă hotărâtă, cu cinci copii, care își pusese în cap să-l prindă în laț pe kaizer și căreia îi plăcea să i se spună „împărăteasă”. Cei din jurul lui Wilhelm și copiii lui o considerau o vânătoare de avere, cu un chip răutăcios. Unii au crezut că cei doi se meritau unul pe altul, însă măcar datorită ei era un pic mai ușor de trăit cu fostul kaizer.

Incapabil să învețe vreodată ceva ori să se schimbe, izolat la Haus Doorn, neputând să fugă de el însuși, Wilhelm era o persoană cu care era foarte dificil de trăit. Se înfuria din cauza sorții nedrepte și a „minciunilor de la Versailles”, încerca permanent să se autojustifice, rescriind trecutul, dând vina pe toți ceilalți pentru colapsul Germaniei, sfârșitul Hohenzollernilor și eșecurile domniei sale și sperând că poporul german – față de care își exprima disprețul profund – își va veni în fire și „mă va implora să vin să-l salvez”⁷. În 1922 valetul lui, pe care îl avea de 20 de ani, nu a mai suportat și a fugit de acolo cu lacrimi în ochi. Nici unul dintre copii nu a ales să împartă exilul cu el; cu excepția unuia, toți s-au întors în Germania, unde Willy, Eitel Friedrich și August Wilhelm, „Auwi”, s-au amestecat în cercuri monarhiste și de extremă dreaptă, sperând să vadă restaurată monarhia, iar mai târziu au cochetat cu nazismul. Adalbert, al treilea fiu, s-a dezis de rudele sale și era considerat antinazist. S-a mutat fără mare tam-tam în Elveția. Era greu de evitat impresia că

familia era distrusă. Unul dintre ultimii membri ai suitei, obișnuit cu o viață de deferență și supunere, incapabil să-și imagineze o republică germană, i-a stat alături, rămânând în continuare cu orele după cină, exasperat, dar fără să se plângă, în timp ce Wilhelm monologa la nesfârșit despre cum conspirase Edward al VII-lea împotriva sa, cum îl trădaseră Tirpitz, Ludendorff, Hindenburg și Max von Baden, cum iscase George războiul pentru a continua planurile lui Edward de împresurare a Germaniei și cum complotaseră pentru a-l distruge francmasonii și catolicii, francezii, britanicii, bolșevicii și, tot mai mult și mai pe ascuns pe măsură ce treceau anii, în special evreii. Citind memoriile lui Bernhard von Bülow la sfârșitul anilor '20, Sigurd von Ilseman, tânărul aghiotant cu o răbdare de fier care îl urmase pe Wilhelm în exil după doar câteva săptămâni în acest post, în 1918, a fost „frapat de nenumărate ori de cât de puțin s-a schimbat kaizerul de atunci. Aproape tot ce se petrecea atunci se mai petrece și astăzi, singura diferență fiind că acțiunile sale, care pe atunci aveau o mare însemnătate și consecințe practice, acum nu mai produc nici o pagubă”⁸.

Ferit de amenințarea unui proces, fostul kaizer s-a apucat de scris – sau i-a pus pe alții să scrie în locul lui – versiunea sa despre evenimentele care conduseseră la război. *Ereignisse und Gestalten, Evenimente și personalități*, a apărut în 1922; *Aus meinem Leben*, publicată în Marea Britanie cu titlul *My Early Life (Tinerețea mea)*, în 1927. Cărțile erau, în mod

previzibil, niște litanii ale nedreptăților comise împotriva sa – de la influența mamei sale, tirania profesorului lui particular și trădările cancelarilor, miniștrilor și rudelor sale până la nestatornicia criminală a miniștrilor britanici și a poporului german –, impregnate de autocompătămire și, ocazional și neintenționat, foarte comice. Wilhelm nu a acceptat niciodată că era în vreun fel vinovat de sfârșitul dinastiei Hohenzollern. Se convinsese că era un martir care se sacrificase pentru poporul său – câștigând războiul până când Hindenburg îl forțase să-și părăsească trupele și să fugă în Olanda. În toți anii de exil, nimeni nu l-a auzit vreodată pe Wilhelm exprimându-și vreo remușcare, tristețea ori compasiunea pentru faptul că poporul său suferise, fusese chinuit de foame și murise în timpul războiului.

Războiul l-a schimbat pentru totdeauna pe George. Nu a mai scăpat niciodată de aerul obosit și de pungile de sub ochi. „Războiul acela oribil și inutil”⁹ îl bântuia și lumea postbelică i se părea un loc străin, glacial, în care codurile după care fusese crescut nu mai aveau valoare. Detesta gândul de a pierde Irlanda, însă ura metodele brutale pe care le foloseau britanicii pentru a înăbuși mișcarea de rezistență. Mai mult ca niciodată, își găsea refugiu în trecut și în ceea ce îi era familiar. A continuat să poarte haine după moda anilor 1900; la curte a insistat asupra hainelor, jachetelor și pălăriilor corespunzătoare cerute de eticheta de pe vremea tatălui său. Așa cum scria lordul Esher spre sfârșitul războiului, cu o

undă de exasperare: „Fie lumea s-a oprit în loc, fie Palatul Buckingham rămâne neschimbat. Aceeași rutină. O viață alcătuită din nimicuri – totuși, o scenă aglomerată. Mesaje telefonice permanente despre lucruri fără importanță”¹⁰. Rezistența la schimbare părea legată de respingerea „veseliei” sau însuflețirii, a stilului ori a curiozității. „Elementul de amuzament era cu totul absent”¹¹, scria biograful lui Mary. Însă, pentru țară, faptul că George rămăsese blocat în trecut îl făcea popular – asta și normalitatea sa. Părea o ancoră de stabilitate, încredere și valori demodate. Era identificat cu „spiritul muncii sârguincioase și al sacrificiului personal care ne-au făcut să câștigăm războiul”, după cum scria în 1919 tânărul gânditor socialist Harold Laski, adăugând: „Monarhia, ca s-o spunem pe șleau, a fost vândută democrației ca simbol al ei înseși”¹².

Chiar și așa, George nu a scăpat niciodată de sentimentul că poziția sa era extrem de fragilă, iar după război el și consilierii săi au luat decizia conștientă de a promova din nou coroana în fața țării. Stamfordham scria că monarhia trebuia să se justifice:

...ca o putere vie a binelui, cu facultăți receptive care consideră bine-venite orice informații ce afectează interesele și bunăstarea tuturor claselor sociale și dornică nu numai să înțeleagă aceste probleme, ci și să încurajeze soluționarea lor... dacă se profită de ocazie, în timpul vizitelor Maiestății Sale în centrele industriale, în discuțiile cu muncitorii, pentru a-și arăta interesul față de

astfel de probleme pe care angajatorii și salariații vor trebui să le rezolve, acești oameni vor recunoaște în Coroană caracteristicile – îmi este permis să spun „virtuțile”? – pe care m-am aventurat să le enumăr mai sus. Cu alte cuvinte, ca fiind dezinteresată, însă preocupată de oameni, mai ales de clasele muncitoare¹³.

George este cel care a creat imaginea de azi a monarhiei britanice: domestică, decorativă, ceremonială, ușor impasibilă. El s-a avântat în acest proiect, a făcut efortul de a deveni mai vizibil pentru poporul său, a vizitat regiunile industriale sărace din South Wales, Potteries și North East și a cooperat cu presa pe care o antipatiza atât de mult. S-au creat organizații de binefacere, au fost adoptate proiecte filantropice. Când copiii au ajuns la majorat, au fost cooptați și ei în proiectul familiei – chipeșul David a fost trimis să se întâlnească cu șomerii și să facă un turneu prin Commonwealth; al doilea fiu, Albert, se ducea să viziteze fabrici și șantiere navale și a dat numele său unei tabere în care băieții de la școlile publice și din clasa muncitoare puteau socializa. La un moment dat, George a instalat în Palatul Buckingham o hartă cu stegulețe care marcau vizitele membrilor familiei și la sfârșitul fiecărui an întocmea un grafic ce arăta cine efectuase cele mai multe vizite. Când copiii s-au căsătorit, la nunțile lor au fost invitați și parlamentari laburiști. În 1932 George a citit pentru prima dată un mesaj la radio, scris de Rudyard Kipling. Nu îl trăgea

deloc inima să facă asta și hârtia îi tremura în mâini în timp ce citea, dar, spre imensa lui uimire, discursul său lent, măsurat a avut un succes uriaș.

Precauția sa de-acum obișnuită îi impunea să nu mai forțeze ori să pună în discuție limitele rolului său constituțional și s-a învățat să se țină departe de politicile partizane. Alături de schimbările politice treptate din cei 20 de ani anteriori, acest lucru l-a transformat într-o figură mult mai marginală decât fuseseră tatăl sau bunica lui și s-a pomenit coordonând schimbări sociale și politice pe care le dezaproba profund. Femeile cu vârsta de peste 30 de ani au obținut dreptul de vot în 1918. În decembrie 1923, după ce Partidul Conservator a pierdut majoritatea în Camera Comunelor, Partidul Laburist devenind astfel următorul cel mai mare partid, George nu a ezitat să-i ceară liderului acestuia, Ramsay MacDonald, să formeze un guvern. După cum se poate demonstra, datorită promptitudinii sale, această schimbare politică a fost mai puțin zguduitoare și a ancorat Partidul Laburist în tradițiile politice ale Marii Britanii. El a decis să fie elegant legat de această situație. „Trebuie să spun că par cu toții foarte inteligenți și iau lucrurile foarte în serios”, a scris el în jurnal. „...se cuvine să li se acorde o șansă.”¹⁴ Însă, în discuțiile lor particulare, el și Mary au continuat să-l numească pe Keir Hardie „bestia aia”, iar el se întreba în jurnal ce părere ar fi avut Victoria. În timp ce mulți dintre regii care mai rămăseseră în Europa – în Italia, Serbia, Spania și România – se împotriveau reformei

sociale și constituționale, ba chiar favorizau personal dictaturi fasciste, George nu a manifestat nici un fel de interes față de micile organizații neofasciste engleze din anii '20 care pretindeau că voiau să repună în drepturi monarhia.

Au existat unele lucruri pe care nu a vrut să le facă. Partidul Laburist voia să restabilească legăturile cu Uniunea Sovietică. George a spus că nu voia să dea mâna cu „ucigașii rudelor sale”. „Regele a fost cam supărat din cauza Rusiei și a spus o mulțime de banalități despre bolșevici etc.”¹⁵, scria Ramsay MacDonald. În 1924, când a venit o delegație rusă pentru a discuta despre probleme comerciale și despre despăgubirile pentru niște proprietăți britanice confiscate, George nu a primit-o. A pretextat că este bolnav atunci când noul ambasador rus a venit să-și prezinte acreditările la Palatul Buckingham, în 1929, și s-a înfuriat când a fost silit să-i strângă mâna lui Litvinov, comisarul sovietic pentru Afaceri Externe, în 1933.

Pe măsură ce anii '30 se înnegurau, George s-a temut să nu izbucnească alt război. Nu avea nici un dubiu că Hitler era rău. Cu mai puțin de un an înainte de moartea sa, în 1935, regele s-a întâlnit cu Lloyd George. A fost adus în discuție subiectul Mussolini, care tocmai trimisese o armată italiană în Etiopia. „Maiestatea Sa s-a enervat și a izbucnit vehement: «Și n-o să mai accept alt război, n-o să accept. Ultimul război nu s-a iscat deloc din cauza mea și, dacă va fi încă unul și vom fi în pericol de a fi târați în el, mai degrabă mă duc în

Trafalgar Square și flutur cu mâna mea un steag roșu decât să permit ca această țară să fie atrasă în război».”¹⁶

Wilhelm, în schimb, cocheta cu naziștii. Unele dintre personalitățile importante ale partidului sperau să primească o binecuvântare utilă din partea fostului kaizer, iar Hermann Göring s-a dus să-l viziteze pe Wilhelm la Doorn de două ori în 1931, discutând vag și măgulitor despre repunerea în drepturi. Wilhelm și-a închipuit că era posibil ca naziștii să-l ajute să se întoarcă, iar patru dintre fiii săi aveau legături cu partidul la începutul anilor '30. Willy, fostul prinț moștenitor, scria articole de susținere pentru Hitler în presa britanică, iar Friedrich Eitel și Oskar se pare că au făcut parte pentru scurt timp din Cămășile Brune, în anii '30. Ei s-au îndepărtat de naziști când a devenit evident că aceștia nu plănuiau să-i readucă la putere pe Hohenzollerni. Auwi a avansat însă în ierarhia nazistă până când a decăzut din grațiile lui Hitler în 1942. Nici unii nu îi respectau pe ceilalți. În particular, Göring îl considera pe Wilhelm un „prost incorigibil”; Hitler, care nu avea nici o intenție de a restaura monarhia, spunea că Wilhelm era „proevrei”¹⁷. Wilhelm părea când invidios, când înspăimântat de succesul lui Hitler – și, desigur, îl considera comun. A fost îngrozit de „noaptea cuțitelor lungi” – el vorbise despre suspendarea statului de drept, dar nu făcuse, în realitate, niciodată așa ceva.

În 1935 Jubileul de Argint al lui George a confirmat succesul proiectului regal postbelic. El și Mary au fost nevoiți să apară la balconul Palatului Buckingham în fiecare seară

timp de o săptămână; au fost aclamați pe străzile londoneze din cartierul East End, despre care cândva lordul Salisbury îi spusese reginei Victoria că erau pline numai de socialiști și irlandezi de cea mai joasă speță, iar Jubilee Trust, înființat de coroană pentru a se strânge bani în scopuri caritabile, a adunat un milion de lire în câteva săptămâni¹⁸. George avea 70 de ani. Fuma prea mult și inima îi era slăbită, iar spre sfârșitul anului 1935 sănătatea lui s-a deteriorat grav. Pe 20 ianuarie 1936, seara târziu, când era conștient cu intermitențe, medicul curții i-a administrat o injecție letală cu morfină și cocaină, momentul ales fiind dictat, după cum a recunoscut mai târziu, de faptul că era „important ca decesul să fie anunțat în ziarele de dimineață, nu în spațiul mai puțin potrivit al jurnalelor de seară”¹⁹. Aceasta arăta cât de mult se armonizase monarhia engleză cu cerințele „poporului”.

Wilhelm a profitat de prilej pentru a lua legătura încă o dată cu familia engleză. I-a scris lui Mary și l-a trimis la înmormântare pe nepotul său Fritz^{*2}. În ciuda a toate, fusese incapabil să scape de atracția sa față de tot ce era englezesc. Continua să citească ziarele englezești, bea ceai englezesc, râdea în hohote când citea romanele lui P.G. Wodehouse și își presăra discursul cu *ripping*, *topping* și *damned good fellow*. În memoriile sale a scris cu melancolie despre fosta lui popularitate în Anglia. Mary încă avea ceea ce unul dintre curtenii ei numea „o slăbiciune”²⁰ pentru Wilhelm și îi era milă de el. Ea i-a dat lui Fritz o casetă din aur de pe biroul lui George ca amintire pentru Wilhelm. „Profund mișcat de

gândul amabil care te-a făcut să-mi trimiți acest dar ca amintire”, i-a scris el și s-a semnat „Vărul tău devotat”²¹.

După München, în 1938, el i-a scris din nou. „Nu am nici cea mai mică îndoială că dl N. Chamberlain a fost inspirat de ceruri și călăuzit de Dumnezeu.”²² Apoi, 12 zile mai târziu, când Germania a pătruns în Cehoslovacia, el i-a scris iar, demonstrând ciudatul amestec de înțelegere și completă neînțelegere a lucrurilor care îl urmărise toată viața: „Sunt absolut îngrozit de ultimele evenimente de acasă! Bolșevism pur!”²³. În noiembrie a criticat pogromul din *Kristallnacht*, chiar dacă devenise tot mai antisemit. Le spunea vizitatorilor că lui Hitler avea să i se înfunde, exact așa cum i se întâmplase și lui. Când a izbucnit războiul, în septembrie 1939, i-a scris lui Mary despre „nebunia politică... Cerul să ne apere de ce-i mai rău!”²⁴. Însă, pe măsură ce germanii își croiau drum prin Europa, lui Wilhelm a început să i se pară că se reglau, în sfârșit, vechile conturi. Când au intrat în Paris, Wilhelm i-a transmis telegrafic felicitările sale lui Hitler – gest care urma să aibă ca efect confiscarea proprietății Haus Doorn după război. A murit în urma unui infarct pe 4 iunie 1941, la 81 de ani, aceeași vârstă ca bunica sa, mândru că generalii „săi” cuceriseră jumătate din Europa. În același timp, hotărât să-i refuze lui Hitler o ocazie de propagandă, lăsase instrucțiuni ca trupul său să nu fie trimis înapoi la Berlin. A fost înmormântat la Doorn, fără nici o zvastică. Dintre copiii săi, doar doi, Viktoria și Oskar, amândoi trăind discret pe proprietățile lor, aveau să îi

supraviețuiescă mai mult de zece ani; prințul moștenitor, Eitel Friedrich și Auwi, care avuseseră toți de-a face cu politica germană, urmau să moară distruși, într-o oarecare măsură, de experiențele lor din timpul războiului.

La începutul anilor '90, rămășițele pământești ale lui Nikolai și ale familiei sale au fost deshumate într-un crâng de lângă Ekaterinburg și identitatea lor a fost confirmată prin teste ADN. În 1989, trupurile lor au fost reînhumate în biserica Sfinții Petru și Pavel din Sankt-Petersburg. Acolo unde au murit, la Ekaterinburg, există în prezent o biserică mare, albă, cu o cupolă aurită în formă de ceapă, „pe locul unde a curs sângele” (unde au murit efectiv). În anul 2000, Biserica Ortodoxă Rusă, încurajată de un val imens de patriotism rusesc și de dorința de a șterge 72 de ani de guvernare sovietică, i-a declarat sfinți pe țar și pe membrii familiei sale.

*1 Ei au plecat în mare parte în Franța și în America.

*2 Fritzi, al treilea fiu al prințului moștenitor Willy, s-a căsătorit cu o membră a familiei Guinness și a devenit cetățean britanic în 1947.

Note

Titlurile celor mai multe cărți din care s-a citat în text au fost abreviate în note. Acolo unde nu se citează titlul complet, acesta poate fi găsit în bibliografie. Se folosesc următoarele abrevieri:

Persoane

V – Vicky, împărăteasa Friedrich a Germaniei

RV – Regina Victoria

W – Wilhelm, kaizerul Germaniei

G – George al V-lea

N – Nikolai, țarul Rusiei

A – Alix, Aleksandra a Rusiei

E – Edward al VII-lea

Cărți

GP + numărul volumului (de exemplu, *GP*, 24) – Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich

Thimme (eds.), *Die Grosse politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914: Sammlungen der Diplomatischen Akten des Auswartigen Amtes*, 40 vol., 1922-1927 (documente diplomatice germane)

LQV + numărul seriei și volumului (de exemplu, *LQV*, 3.3) – *Letters of Queen Victoria*, diverse ediții (vezi bibliografia)

DDF + numărul seriei și volumului (de exemplu, *DDF*, 2.9) – *Documents Diplomatiques Français*, 3 serii (1871-1901, 16 vol.; 1901-1911, 14 vol.; 1911-1914, 11 vol.). Paris, Imprimerie Nationale, 1929-1959 (documente diplomatice franceze privind Primul Război Mondial)

Introducere

- [1.](#) Nicolson, *King George*, p. 309.
- [2.](#) 13-21 iulie 1917, Gorlitz, *The Kaiser*, pp. 285-289.
- [3.](#) Radzinsky, p. 188.

Capitolul 1

Wilhelm: un experiment de perfecțiune (1859)

- [1.](#) Röhl, *Young William*, pp. 8-10.
- [2.](#) Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 13.
- [3.](#) 25 sept. 1860, RA VIC/MAIN/QVJ.
- [4.](#) RV către Augusta a Prusiei, 30 ian. 1959, Bolitho, p. 104.
- [5.](#) Pakula, *An Uncommon*, pp. 72-73.
- [6.](#) A. Ponsonby, p. 10.

- [7.](#) Notă, prințesa Mary Louise, p. 56.
- [8.](#) Walpurga, Lady Paget, p. 61.
- [9.](#) Pakula, *An Uncommon*, p. 103.
- [10.](#) V către RV, 23 iulie 1863, Fulford, *Dearest Mama*, p. 241.
- [11.](#) V către RV, 19 iulie 1862, *ibid.*, p. 96.
- [12.](#) E.F. Benson, p. 18.
- [13.](#) Pentru mai multe cu privire la acest subiect controversat, vezi J. Röhl, M. Warren și D. Hunt, *Purple Secret: Genes, „Madness” and the Royal Houses of Europe*, Bantam, Londra, 1998.
- [14.](#) V către RV, 14 mai 1859, RA MAIN/Z/7/130.
- [15.](#) St Aubyn, *Edward VII*, p. 22.
- [16.](#) V către RV, 19 aug. 1868, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 206.
- [17.](#) V către RV, 7 aug. 1872, Fulford, *Darling Child*, p. 57.
- [18.](#) V către RV, 23 mai 1874, *ibid.*, p. 139.
- [19.](#) Cecil, Wilhelm, 1, p. 13.
- [20.](#) V către RV, 16 iulie 1859, RA VIC/MAIN/Z/2/28.
- [21.](#) V către RV, 23 ian. 1861, RA VIC/MAIN/Z/10/47.
- [22.](#) V către RV, 28 aprilie 1863, RA VIC/MAIN/Z/15/15.
- [23.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 43.
- [24.](#) MacDonogh, p. 23.
- [25.](#) V către RV, 8 dec. 1861, RA VIC/MAIN/Z/12/44.
- [26.](#) V către RV, 10 dec. 1866, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 112.
- [27.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 77.
- [28.](#) V către RV, 18 august 1860, RA VIC/MAIN/Z/3/35.
- [29.](#) Louisa, contesă de Antrim, p. 12.
- [30.](#) Balfour, *The Kaiser*, p. 75.

- [31.](#) Poultenay Bigelow în MacDonogh, p. 34.
- [32.](#) V către RV, 27 ian. 1865, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 16.
- [33.](#) W către RV, 20 mai 1869, RA VIC/MAIN/Z/78/3.
- [34.](#) V către RV, 16 ian. 1869, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 218.
- [35.](#) V către RV, 25 mai 1861, RA VIC/MAIN/Z/11/15.
- [36.](#) V către RV, 6 iulie 1864, RA VIC/MAIN/Z/16/60.
- [37.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 267.
- [38.](#) Wilhelm II, *My Early Life*, p. 66, 2.
- [39.](#) RV către V, 27 ian. 1862, Fulford, *Dear Mama*, p. 45.
- [40.](#) RV către V, 8 mai 1872, Fulford, *Darling Child*, p. 40.
- [41.](#) RA jurnal, 28 feb. 1863.
- [42.](#) Wilhelm II, *Aus Meinem Leben*, p. 72.
- [43.](#) Wilhelm II, *My Early Life*, p. 46.
- [44.](#) Feb. 1871, Röhl, *Young Wilhelm*, p. 178.
- [45.](#) V către RV, 30 ian. 1871, Fulford, *Darling Child*, p. 316.
- [46.](#) Vezi Röhl, *Young Wilhelm*, p. 170.
- [47.](#) Wilhelm II, *My Early Life*, p. 20.
- [48.](#) V către Fritz, 22 dec. 1870, Röhl, *Young Wilhelm*, pp. 171-173, 199-200.
- [49.](#) F. Ponsonby, *Empress Frederick*, p. 168.
- [50.](#) Kohut, *Wilhelm II*, p. 41.
- [51.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 199.
- [52.](#) Wilhelm II, *Aus Meinem Leben*, p. 30.
- [53.](#) Wilhelm II, *My Early Life*, p. 18.
- [54.](#) Vezi Marie, Grand Duchess, *Things*, p. 5.
- [55.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 195.
- [56.](#) Pakula, *An Uncommon*, p. 363.

- [57.](#) Anonymous, *Recollections*, p. 79.
- [58.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 367.
- [59.](#) Balfour, p. 80.
- [60.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 227.
- [61.](#) Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 35.
- [62.](#) Cecil, în Röhl și Sombart (eds.), p. 98.
- [63.](#) Viereck, p. 38.
- [64.](#) Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 60.
- [65.](#) Pless, p. 93.
- [66.](#) Röhl, *The Kaiser*, p. 83.
- [67.](#) Röhl și Bellaigue, p. 188.
- [68.](#) Hull, p. 199.
- [69.](#) Röhl, în Sombart și Röhl (eds.), p. 33.
- [70.](#) Waldersee 1, 26 dec. 1884, p. 247.
- [71.](#) 6 ian. 1884, Holstein, 2, p. 46.
- [72.](#) V către RV, 18 ian. 1882, RA VIC/MAIN/Z/36/5.
- [73.](#) Pentru relatarea făcută de Wilhelm, vezi Wilhelm II, *My Early Life*, pp. 245-247, 322.
- [74.](#) W către țarul Aleksandr al III-lea, 13 martie 1885, Lee, 1, pp. 485-486; vezi și Röhl, *Young Wilhelm*, p. 441 (pentru originalul în franceză al acestor scrisori, citate atât în Sir S. Lee, cât și în J. Röhl, vezi Polovțova, *Krasny Arkhiv*, 2, pp. 120-126).
- [75.](#) 3 mai 1885, Röhl, *ibid.*, p. 446.
- [76.](#) Țarul Aleksandr al III-lea către W, 7 [SV]/19 mai 1885, Geheimes Staatsarchiv, HA Rep 53 J Lit R Nr 6.
- [77.](#) Witte, pp. 401-403.

- [78.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 582.
- [79.](#) RV către V, 13 feb. 1885, Fulford, *Beloved Mama*, p. 183.
- [80.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 517.
- [81.](#) 23 aprilie 1887, F. Ponsonby, *Letters of*, p. 215.
- [82.](#) V către RV, 26 martie 1887, RA VIC/MAIN/Z/39/13.
- [83.](#) Radolinsky către Holstein, 4 iulie 1887, Holstein, 3, p. 214.
- [84.](#) Herbert von Bismarck 1891, citat în Röhl, *Young Wilhelm*, p. 688.
- [85.](#) 1 iunie 1887, Eulenburg, 1, p. 225.
- [86.](#) Radolinsky către Holstein, 10 nov. 1887, Holstein, 3, p. 227.
- [87.](#) Kennan, p. 366.
- [88.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 744.

Capitolul 2

George: al doilea pe listă (1865)

- [1.](#) Vezi Ferguson, *Empire*, p. 240; sursă și pentru alte cifre.
- [2.](#) Bagehot, *English Constitution*, OUP, 2001, pp. 38, 48.
- [3.](#) Pentru mai multe despre acest subiect, vezi Lieven, *Aristocracy*.
- [4.](#) Nabokov, p. 79 [ed. rom.: Vladimir Nabokov, *Vorbește, memorie*, traducere din limba engleză și note de Sanda Aronescu, Polirom, Iași, 2008, p. 75].
- [5.](#) Plumptre, p. 24.
- [6.](#) Weintraub, p. 274.
- [7.](#) Fulford, *Dearest Mama*, p. 152.
- [8.](#) Zola, *Nana*, capitolul 5.

- [9.](#) Bradford, pp. 21, 11.
- [10.](#) Weintraub, *Victoria*, p. 321.
- [11.](#) Battiscombe, p. 216.
- [12.](#) Lord Greville, citat în Plumptre, pp. 17-18.
- [13.](#) Hibbert, p. 138.
- [14.](#) Rose, p. 1.
- [15.](#) RV către V, 13 feb. 1864, Fulford, *Dearest Mama*, p. 45.
- [16.](#) A către Dagmar, 10 feb. 1864, Klausen, *Alexandra*, p. 88.
- [17.](#) Marie, Queen of Romania, pp. 226-227.
- [18.](#) Scrisorile se află acum în arhivele rusești de la GARF.
- [19.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 134.
- [20.](#) RV către V, 2 iunie 1874, Fulford, *Darling Child*, p. 140.
- [21.](#) Gore, pp. 14, 17, n. 1.
- [22.](#) RV către V, 27 ian. 1869, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 222.
- [23.](#) Newnes, p. 8.
- [24.](#) Gore, p. 14.
- [25.](#) RV către V, 10 feb. 1869, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 223.
- [26.](#) Owen Morshead, în Lees-Milne, p. 230.
- [27.](#) Citată în Bradford, p. 12.
- [28.](#) Alexander Mikhailovich, p. 113.
- [29.](#) Gore, p. 9.
- [30.](#) Battiscombe, p. 143.
- [31.](#) Gore, p. 26.
- [32.](#) Lees-Milne, p. 224.
- [33.](#) Vorres, p. 53.
- [34.](#) Battiscombe, p. 242.
- [35.](#) Gore, p. 74.

- [36.](#) Rose, p. 53.
- [37.](#) Bradford, p. 18.
- [38.](#) Gore, p. 177.
- [39.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 275.
- [40.](#) Cook, *Prince Eddy*, p. 109.
- [41.](#) Battiscombe, p. 121.
- [42.](#) Vezi Magnus, p. 172.
- [43.](#) Rose, p. 8.
- [44.](#) Lees-Milne, p. 231.
- [45.](#) Rose, p. 6.
- [46.](#) W către RV, 20 mai 1869, RA VIC/MAIN/Z/78/3.
- [47.](#) W către RV, 28 ian. 1877, RA VIC/MAIN/Z/64/104.
- [48.](#) RV către G, 1 iunie 1873, Nicolson, *George V*, p. 10.
- [49.](#) Nicolson, *George V*, p. 14.
- [50.](#) *Ibid.*, pp. 12-13.
- [51.](#) Gore, p. 12.
- [52.](#) St Aubyn, p. 243.
- [53.](#) Lord Derby lui Disraeli, citat în Weintraub, p. 411.
- [54.](#) Nicolson, *George V*, p. 15.
- [55.](#) Rose, p. 8.
- [56.](#) Nicolson, *George V*, p. 17.
- [57.](#) G către Alexandra, 19 sept. 1880, Gore, p. 41.
- [58.](#) Vezi Magnus, p. 197.
- [59.](#) G către Alexandra, oct. 1886, Nicolson, *George V*, p. 38.
- [60.](#) Nicolson, *Diaries*, p. 167.
- [61.](#) 16 feb. 1877, *LQV*, 2.2, p. 521.
- [62.](#) Marie of Romania, 2, p. 30.

- [63.](#) Rose, p. 15.
- [64.](#) Marie of Romania, 2, p. 30.
- [65.](#) Edward, Duke of Windsor, *A King's Story*, p. 37.
- [66.](#) Lees-Milne, p. 229.
- [67.](#) Marie of Romania, 2, p. 30.
- [68.](#) Lees-Milne, p. 237.
- [69.](#) E către RV, 2 mai 1880, Nicolson, *George V*, p. 23.
- [70.](#) Marie, Grand Duchess of Russia, *Things*, p. 3.
- [71.](#) Nicolson, *George V*, p. 35.
- [72.](#) Battiscombe, p. 173.
- [73.](#) Lees-Milne, p. 230.
- [74.](#) J. Morris, 2, p. 426.
- [75.](#) Gore, p. 148.
- [76.](#) 21 iunie 1887, RA GV/PRIV/GVD.
- [77.](#) 7 mai 1884, Holstein, 2, p. 1391.
- [78.](#) Jurnalul lui Nikolai, 9 [SV]/21 iunie 1887, GARF 601/1/221(1).
- [79.](#) 22 iunie 1887, *LQV*, 3.1, p. 330.
- [80.](#) 20-26 iunie 1887, RA GV/GVD/PRIV.

Capitolul 3

Nikolai: un turn de fildeș bătut cu diamante (1868)

- [1.](#) Vezi Charques, p. 5.
- [2.](#) Bartlett, p. 27.
- [3.](#) Lincoln, p. 447.
- [4.](#) Mossolov, p. 4.

- [5.](#) Vorres, p. 39.
- [6.](#) Klausen, *Dagmar*.
- [7.](#) Bokhanov, p. 18.
- [8.](#) Vorres, p. 56.
- [9.](#) Lieven, *Nicholas*, pp. 30-32.
- [10.](#) Citat în Massie, *Nicholas*, p. 10.
- [11.](#) Lieven, *Nicholas*, p. 30.
- [12.](#) Mossolov, p. 6.
- [13.](#) M către N, 23 aprilie 1891, Bing, pp. 57-58.
- [14.](#) Vorres, p. 59.
- [15.](#) Vezi *ibid.*, p. 25.
- [16.](#) Duke of Windsor, *A King's*, p. 52.
- [17.](#) Mossolov, pp. 288-289.
- [18.](#) Vorres, p. 37.
- [19.](#) Mossolov, p. 6.
- [20.](#) Alexander Mikhailovich, pp. 165-166.
- [21.](#) Lieven, *Nicholas*, p. 35.
- [22.](#) Witte, p. 179.
- [23.](#) Vorres, pp. 38, 62.
- [24.](#) Marie, Grand Duchess of Russia, *Things*, p. 3.
- [25.](#) Citat în M. Buchanan, p. 5.
- [26.](#) Maylunas, p. 7.
- [27.](#) Lincoln, p. 591.
- [28.](#) Alexander Mikhailovich, p. 71.
- [29.](#) Witte, p. 37.
- [30.](#) Alexander Mikhailovich, p. 67.
- [31.](#) *Ibid.*, p. 71.

- [32.](#) Vezi Laqueur, p. 46.
- [33.](#) Klausen, *Dagmar*, pp. 29-30.
- [34.](#) Van der Kiste și Hall, p. 11.
- [35.](#) Vorres, p. 32.
- [36.](#) Alexander Mikhailovich, p. 57.
- [37.](#) Van der Kiste și Hall, p. 15.
- [38.](#) Vorres, pp. 53, 52.
- [39.](#) A către Minnie, 7 iulie 1876, citată în Van der Kiste și Hall, p. 3.
- [40.](#) Vorres, p. 52.
- [41.](#) G către Aleksandr al III-lea, Crăciun, 1891, GARF 677/1/753.
- [42.](#) Vorres, p. 54.
- [43.](#) Pentru exemple cu Nikolai, vezi Maylunas, p. 77.
- [44.](#) Bokhanov, p. 28.
- [45.](#) Donald Mackenzie Wallace, notă oficială despre politica externă a Rusiei, 1903, RA VIC/MAIN/W/44/150.
- [46.](#) Cehov către Suvorin, 9 dec. 1890, A. Chekhov, *Letters*, ed. Yarmolinsky, Cape, 1997, p. 169.
- [47.](#) Vorres, p. 50.
- [48.](#) Weintraub, *Victoria*, p. 425.
- [49.](#) St Aubyn, p. 293.
- [50.](#) Weintraub, *Victoria*, pp. 425, 428.
- [51.](#) Vorres, pp. 54, 49.
- [52.](#) Vezi H. von Bismarck, 25 iulie 1888, GP 6, p. 328.
- [53.](#) Weintraub, *Victoria*, p. 291.
- [54.](#) Vorres, pp. 237, 52.

- [55.](#) E către Gladstone, 10 aprilie 1885, Magnus, p. 191.
- [56.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 742.
- [57.](#) Vezi Lee, 1, p. 682.
- [58.](#) Nicholas, p. 12.
- [59.](#) Mossolov, p. 10.
- [60.](#) Duff, p. 250.
- [61.](#) Gilliard, pp. 86-87.
- [62.](#) Minnie către N, 21 iulie 1887, Bing, p. 32.
- [63.](#) N către Minnie, 25 iunie 1887, *ibid.*, p. 34.

Capitolul 4

Wilhelm împărat (1888-1890)

- [1.](#) V către RV, 16 martie 1888, RA VIC/MAIN/Z/41/27.
- [2.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 804.
- [3.](#) Caprivi, citat, 28 iunie 1887, Holstein, 2, p. 346.
- [4.](#) Röhl, *Young Wilhelm*, p. 764.
- [5.](#) Salisbury către RV, 21 aprilie 1888, *LQV*, 3.1, pp. 397-398.
- [6.](#) Malet către Salisbury, 28 aprilie 1888, RA VIC/MAIN/I/56/45.
- [7.](#) Holstein, 2, p. 373.
- [8.](#) V, 25 aprilie 1888, RA VIC/MAIN/Z/500/2.
- [9.](#) F. Ponsonby, *Letters*, p. 304.
- [10.](#) 15 iunie 1888, RA GV/PRIV/GVD.
- [11.](#) E. Ludwig, p. 54.
- [12.](#) F. Ponsonby, *Letters*, p. 322.
- [13.](#) Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 133.
- [14.](#) St Aubyn, p. 273.

- [15.](#) Nicolson, p. 40.
- [16.](#) F. Ponsonby, *Letters*, p. 317.
- [17.](#) Malet către Salisbury, 24 iunie 1888, RA VIC/MAIN/Z/68/131.
- [18.](#) H. Ponsonby, citat în Balfour, *The Kaiser*, p. 110.
- [19.](#) Vezi E către Christian de Schleswig-Holstein, 3 aprilie 1889, *LQV*, 3.1, p. 488.
- [20.](#) RV către Ponsonby, 28 iunie 1888, *LQV*, 3.1, p. 421.
- [21.](#) Roberts, p. 484.
- [22.](#) RV, jurnal, 27 iunie 1888, *LQV*, 3.1, p. 421.
- [23.](#) Salisbury, *DNB*.
- [24.](#) Roberts, p. 511.
- [25.](#) Balfour, *Britain and*, p. 239.
- [26.](#) Frances, Countess of Warwick, *Afterthoughts*, p. 24.
- [27.](#) Roberts, p. 316.
- [28.](#) Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 120.
- [29.](#) RV către W, 3 iulie 1888, *LQV*, 3.1, p. 423.
- [30.](#) W către RV, 6 iulie 1888, RA VIC/MAIN/I/56/84.
- [31.](#) Pakula, *An Uncommon*, p. 500.
- [32.](#) W către RV, 6 iulie 1888, RA VIC/MAIN/I/56/84.
- [33.](#) Wilhelm II, *My Memoirs*, p. 26.
- [34.](#) RV către E, 24 iulie 1888, *LQV*, 3.1, p. 433.
- [35.](#) RV către Salisbury, 7 iulie 1888, *ibid.*, p. 429.
- [36.](#) Benson, p. 73.
- [37.](#) Malet către Salisbury, 14 iulie 1888, RA VIC/MAIN/I/56/86.
- [38.](#) Viereck, p. 74.
- [39.](#) Herbert von Bismarck către W, 3 iulie 1888, *GP*, 6, p. 314.

- [40](#). Pourtalès către Holstein, 25 iulie 1888, Holstein, 3, p. 293.
- [41](#). Schweinitz către Bismarck, 25 iulie 1888, *GP*, 6, p. 334.
- [42](#). H. von Bismarck, 25 iulie 1888, *GP*, 6, p. 328.
- [43](#). Schweinitz către Bismarck, 25 iulie 1888, *GP*, 6, p. 334.
- [44](#). Pourtalès către Holstein, 25 iulie 1888, Holstein, 3, p. 290.
- [45](#). *Ibid.*, p. 335.
- [46](#). Cowles, *Edward VII*, p. 89.
- [47](#). E către Christian de Schleswig-Holstein, 3 aprilie 1889, *LQV*, 3.1, p. 488; vezi și Walpurga Paget, *Embassies*, 1, p. 460.
- [48](#). E către RV, *LQV*, 3.1, p. 488.
- [49](#). Salisbury către RV, 13 oct. 1888, *LQV*, 3.1, pp. 438-440.
- [50](#). Paget, *Embassies*, 1, p. 461.
- [51](#). RV către Salisbury, 15 oct. 1888, *LQV*, 3.1, pp. 440-441.
- [52](#). *LQV*, 3.1, pp. 440-441.
- [53](#). Salisbury către RV, 15 oct. 1888, *LQV*, 3.1, p. 442.
- [54](#). RV către Salisbury, 24 oct. 1888, RA VIC/MAIN/I/56/95.
- [55](#). Salisbury către RV, 25 dec. 1888, Roberts, p. 524.
- [56](#). W către țarul Aleksandr al III-lea, 13 martie 1885, Lee, 1, pp. 485-486.
- [57](#). Kohut, *Wilhelm II*, p. 203.
- [58](#). Vezi Lee, 1, p. 682.
- [59](#). St Aubyn, pp. 278-279.
- [60](#). A către G, 17 oct. 1888, Rose, p. 164.
- [61](#). Malet către RV, 29 martie 1889, *LQV*, 3.1, p. 484.
- [62](#). Roberts, p. 486.
- [63](#). H. von Bismarck, 1891, citat în Röhl, *Young Wilhelm*, p.

688.

- [64.](#) RV către E, 7 feb. 1889, *LQV*, 3.1, p. 467.
- [65.](#) Malet către RV, 30 martie 1889, RA VIC/MAIN/I/57/20.
- [66.](#) Christian de Schleswig-Holstein către E, 8 aprilie 1889, *LQV*, 3.1, p. 491.
- [67.](#) Christian de Schleswig-Holstein către E, 13 aprilie 1889, *LQV*, 3.1, p. 493, n. 1.
- [68.](#) W către Malet, 14 iunie 1889, *LQV*, 3.1, p. 504.
- [69.](#) Corti, p. 323.
- [70.](#) Knollys către Christian de Schleswig-Holstein, 8 iunie 1889, *LQV*, 3.1, p. 501.
- [71.](#) G către Alexandra, 2 oct. 1888, RA GV/PRIV/AA/36/21.
- [72.](#) RV către V, 17 iulie 1889, Ramm, p. 91.
- [73.](#) RV, jurnal, 2 aug. 1889, *LQV*, 3.1, pp. 501-502.
- [74.](#) V către RV, 27 sept. 1889, F. Ponsonby, *Letters*, pp. 389-390.
- [75.](#) RV către V, 14 aug. 1889, Ramm, p. 90.
- [76.](#) Röhl și de Bellaigue, pp. 102-103.
- [77.](#) W către RV, 17 aug. 1889, RA VIC/MAIN/I/57/53.
- [78.](#) W către RV, 30 oct. 1889, RA VIC/MAIN/I/57/67.
- [79.](#) W către RV, 22 dec. 1889, RA VIC/MAIN/I/57/75.
- [80.](#) W către RV, 6 feb. 1891, RA VIC/MAIN/E/56/40.
- [81.](#) Henry Ponsonby către RV, 25 feb. 1891, RA VIC/MAIN/E/56/41.
- [82.](#) Salisbury către RV, 24 oct. 1889, RA VIC/MAIN/I/57/66.
- [83.](#) Tuchman, p. 288.
- [84.](#) Vezi Pourtalès către Holstein, 22 feb. 1890, Holstein, 3, p. 327.

- [85.](#) Kennan, p. 398.
- [86.](#) Holstein, 1, p. 250.
- [87.](#) Waldersee, 2, pp. 71-72.
- [88.](#) Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 132.
- [89.](#) Pakula, *An Uncommon*, p. 519.
- [90.](#) N către Minnie, 20 oct. 1889, Bing, p. 39.
- [91.](#) 26 oct. 1889, RA GV/PRN/GVD.
- [92.](#) Mallet, p. 52.
- [93.](#) Waldersee, 2, p. 73.
- [94.](#) *Ibid.*, pp. 115-116.
- [95.](#) Lee, 1, p. 622.
- [96.](#) Alexandra către G, 11 aprilie 1890, Nicolson, *King George*, p. 42.
- [97.](#) Airlie, p. 119.
- [98.](#) W către RV, 27 martie 1890, RA VIC/MAIN/E/58/32.
- [99.](#) 23 martie 1890, RA GV/PRIV/GVD.
- [100.](#) Malet către Salisbury, 12 feb. 1890, *LQV*, 3.1, pp. 565-566.
- [101.](#) *Daily Chronicle*, 4 iulie 1891.
- [102.](#) Rich, 1, p. 307.
- [103.](#) Salisbury către RV, 7 aprilie 1890, *LQV*, 3.1, p. 591.
- [104.](#) Sir Schomberg McDonnell către G, 26 oct. 1914, RA PS/PSO/GV/M/688a/1.

Capitolul 5

Tineri îndrăgostiți (1891-1894)

- [1.](#) Alexander Mikhailovich, p. 16.

- [2.](#) Vezi însemnările din 1890, Nicholas II.
- [3.](#) Vezi De Jonge, p. 101.
- [4.](#) Zedlitz-Trützschler, p. 95.
- [5.](#) King, p. 246.
- [6.](#) Bedford, p. 24.
- [7.](#) St Aubyn, p. 104.
- [8.](#) Charques, p. 18.
- [9.](#) Nicholas II, p. 36.
- [10.](#) Nicholas II, 15 dec. 1891, GARF 601/1/227.
- [11.](#) Vorres, p. 67.
- [12.](#) Nicholas II, p. 45.
- [13.](#) W către RV, 8 dec. 1891, RA VIC/MAIN/I/59/53.
- [14.](#) Edward, Duke of Windsor, *A King's*, p. 27.
- [15.](#) J. Morris, 2, p. 425.
- [16.](#) St Aubyn, p. 170.
- [17.](#) W către RV, 18 ian. 1892, RA VIC/MAIN/Z/93/91.
- [18.](#) Nicholas II, 2 ian. 1892, p. 39.
- [19.](#) Nicolson, *King George*, p. 46.
- [20.](#) 27 iulie 1892, RA GV/PRIV/GVD.
- [21.](#) Vezi Pakula, *The Last*, pp. 53-58.
- [22.](#) RV către G, 6 aprilie 1892, citată în Rose, p. 25.
- [23.](#) V către RV, 26 nov. 1891, RA VIC/MAIN/Z/51/49.
- [24.](#) Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 186.
- [25.](#) Balfour către Salisbury, citat în Cook, *Prince Eddy*, pp. 226-227.
- [26.](#) Vezi Pakula, *The Last*, pp. 53-58.
- [27.](#) Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 247.

- [28.](#) Vezi albumele *Royal Family in Denmark*, Royal Collection, Windsor.
- [29.](#) G către Oliver Montagu, 28 sept. 1892, Gore, p. 106.
- [30.](#) G către RV, 2 nov. 1892, RA/VIC/MAIN/476/21.
- [31.](#) Rose, p. 27.
- [32.](#) Jurnal, 4 mai 1893, *LQV*, 3.2, p. 253.
- [33.](#) 21 iunie 1893, Wilfred Scawen Blunt, *Secret Memoirs XVI*, Fitzwilliam Museum, Cambridge.
- [34.](#) Nicolson, p. 50.
- [35.](#) Pope-Hennessy, *Queen Mary*, pp. 262-263.
- [36.](#) Jurnalul lui Nikolai, 1 iunie [SV]/13 iunie 1884, GARF 601/1.
- [37.](#) *Ibid.*, 21 dec. 1891 [SV]/2 ian. 1892, *ibid.*
- [38.](#) Buxhoeveden, p. 12, p. 8.
- [39.](#) Fulford, *Beloved Mama*, p. 24.
- [40.](#) Buxhoeveden, p. 15.
- [41.](#) Lutyens, pp. 66-68.
- [42.](#) Martie 1888, citat în Cook, *Prince Eddy*, p. 142.
- [43.](#) Epton, p. 196.
- [44.](#) Vorres, p. 54.
- [45.](#) Vezi Röhl și de Bellaigue, pp. 495-496.
- [46.](#) W către RV, 28 ian. 1893, *LQV*, 3.2, p. 215.
- [47.](#) 25 ian. 1893, GARF 601/1/229.
- [48.](#) G către RV, 4 iunie 1893, RA VIC/MAIN/Z/476/113.
- [49.](#) N către G, martie 1907, RA W 51, 59/29.
- [50.](#) N către Minnie, 24 iunie [SV]/6 iulie 1893, Bing, p. 71.
- [51.](#) Jurnalul lui Nikolai, 21 iunie [SV]/3 iulie 1893, GARF

601/1/230.

- [52.](#) Jurnalul lui Nikolai, 25 iunie [SV]/7 iulie 1893, *ibid.*
- [53.](#) Jurnalul lui Nikolai, 26 iunie [SV]/8 iulie 1893, *ibid.*
- [54.](#) Bing, p. 71.
- [55.](#) Jurnalul lui Nikolai, 20 iunie [SV]/2 iulie 1893, GARF 601/1/230.
- [56.](#) 5 iulie 1893, *LQV*, 3.2, p. 273.
- [57.](#) 1 iulie 1893, RA VIC/MAIN/QVJ.
- [58.](#) Weintraub, *Victoria*, p. 181.
- [59.](#) 1 iulie 1893, RA VIC/MAIN/QVJ.
- [60.](#) Jurnalul lui Nikolai, 19 iunie [SV]/1 iulie 1893, GARF 601/1/230.
- [61.](#) Bing, p. 72.
- [62.](#) 2 iulie 1893, RA/GV/PRIV/GVD.
- [63.](#) Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 286.
- [64.](#) Alix către Xenia, Maylunas, p. 45.
- [65.](#) 19 aprilie 1894, Lutyens, p. 65.
- [66.](#) N către Minnie, 10 aprilie 1894, Bing, p. 75.
- [67.](#) Viereck, p. 184.
- [68.](#) Bing, p. 76.
- [69.](#) Jurnal, *LQV*, 3.2, p. 395.
- [70.](#) Nicholas II, p. 54.
- [71.](#) RV către N, 10 [SV]/22 aprilie 1894, Maylunas, p. 59.
- [72.](#) A către RV, *ibid.*, p. 57.
- [73.](#) G către N, 21 aprilie 1894, GARF 601/1/1219.
- [74.](#) N către G, 14 [SV]/26 aprilie 1894, RA GV/PRIV/AA43/35.
- [75.](#) Nicholas II, p. 81.

- [76.](#) Jurnalul lui Nikolai, 14 [SV]/26 iunie 1894, GARF 601/1/232.
- [77.](#) 7 iulie 1894, Nicholas II, pp. 77-78.
- [78.](#) 11 iulie 1894, *LQV*, 3.2, p. 413.
- [79.](#) A către N, 10 [SV]/22 aprilie 1894, Maylunas, p. 60.
- [80.](#) Nicholas II, pp. 81, 78.
- [81.](#) Morrow, p. 49.
- [82.](#) Eckardstein, p. 76.
- [83.](#) N către A, 16 iunie 1894, Maylunas, p. 76.
- [84.](#) N către Minnie, 27 iunie 1894, Bing, p. 84.
- [85.](#) Lee, 1, p. 399.
- [86.](#) Cowles, p. 159.
- [87.](#) W către RV, 24 aug. 1894, *LQV*, 3.2, p. 423.
- [88.](#) 20 oct. [SV]/2 nov. 1894, Nicholas II, p. 107.
- [89.](#) Vorres, p. 68.
- [90.](#) Alexander Mikhailovich, p. 168.
- [91.](#) Vorres, p. 67.
- [92.](#) N către RV, 30 oct. 1894, Maylunas, p. 102.
- [93.](#) Vorres, p. 68.
- [94.](#) Lee, 1, pp. 268-269.
- [95.](#) 21 iunie 1894, RA VIC/MAIN/H/46/68.
- [96.](#) St Aubyn, p. 299.
- [97.](#) 22 oct. [SV]/4 nov. 1894, Nicholas II, p. 110.
- [98.](#) Ellis către RV, 23 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/499/145.
- [99.](#) Magnus, p. 246.
- [100.](#) 1 nov. 1894, RA/GV/PRIV/GVD.
- [101.](#) Lascelles către RV, 14 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/499/120.
- [102.](#) Lascelles către RV, 19 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/499/134.

- [103.](#) Magnus, p. 248.
- [104.](#) RV către V, 25 nov. 1894, Ramm, p. 173.
- [105.](#) G către RV, 28 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/274/52.
- [106.](#) Charlotte Knollys, citată în St Aubyn, p. 298.
- [107.](#) King, p. 345.
- [108.](#) Massie, *Nicholas*, p. 44.
- [109.](#) Marie, Queen of Romania, p. 68.
- [110.](#) Ellis către RV, 26 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/274/43.
- [111.](#) Vorres, p. 76.
- [112.](#) G către RV, 28 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/274/52.
- [113.](#) Gore, p. 121.
- [114.](#) Ellis către Knollys, St Aubyn, p. 298.
- [115.](#) Ellis către Bigge, 1 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/499/68.
- [116.](#) *The Daily Telegraph*, 26 nov. 1894.
- [117.](#) Ellis către RV, RA VIC/MAIN/Z/499/145.
- [118.](#) Lee, 1, p. 692.
- [119.](#) Neilson, p. 147.
- [120.](#) *The Times*, 6 dec. 1894.
- [121.](#) *The Standard*, 3 dec. 1894.
- [122.](#) G către N, 25 dec. 1894, GARF 601/1/1219.

Capitolul 6

Wilhelm anglofilul (1891-1895)

- [1.](#) Paget, *Embassies*, 1, p. 496.
- [2.](#) Citat în Röhl și de Bellaigue, p. 276.
- [3.](#) Clark, *Wilhelm II*, p. 62.

- [4.](#) *Contemporary Review*, aprilie 1892, p. 458.
- [5.](#) MacDonogh, p. 261.
- [6.](#) Epkenhans, p. 27.
- [7.](#) *The Standard*, 16 iulie 1891.
- [8.](#) *The Times*, 2 iulie 1891.
- [9.](#) *Justice*, 30 iunie 1888.
- [10.](#) *The Daily Telegraph*, 10 iulie 1891.
- [11.](#) Morley, 1, p. 272.
- [12.](#) Arthur Balfour către Lady Elcho, citat în K. Young, p. 121.
- [13.](#) 21 aprilie 1891, Mallet, p. 52.
- [14.](#) Marie către Charlotte, cca iulie 1890, citată în Röhl și de Bellaigue, p. 641.
- [15.](#) Kohut, *Wilhelm II*, p. 202.
- [16.](#) Jurnal, 4 iulie 1891, *LQV*, 3.2, p. 49.
- [17.](#) Marie of Romania, p. 227.
- [18.](#) Ernst zu Hohenlohe-Langenburg, citat în Röhl și de Bellaigue, p. 362.
- [19.](#) Bülow, 1.
- [20.](#) W către RV, 28 ian. 1893, *LQV*, 3.2, p. 215.
- [21.](#) Duke of Windsor, *A King's*, p. 15.
- [22.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 13.
- [23.](#) Amiralul Hollman, citat în Hull, p. 204.
- [24.](#) W către RV, 20 iulie 1891, RA VIC/MAIN/T/59/42.
- [25.](#) Vezi Roberts, p. 486.
- [26.](#) W către RV, 22 mai 1892, RA VIC/MAIN/I/59/80.
- [27.](#) W către RV, 15 martie 1892, *LQV*, 3.2, p. 106.
- [28.](#) Malet către Ponsonby, 4 aprilie 1892, *LQV*, 3.2, p. 110.

- [29.](#) 22 dec. 1891, Waldersee, 2, p.228.
- [30.](#) W către RV, 15 martie 1892, *LQV*, 3.2, p. 10.
- [31.](#) 4 oct. 1890, Waldersee, 2, p. 153.
- [32.](#) Hohenlohe, *Denkwürdigkeiten*, 2, p. 430.
- [33.](#) MacDonogh, p. 220.
- [34.](#) 17 iulie 1892, Röhl, *Germany Without*, p. 102.
- [35.](#) Topham, pp. 125-126.
- [36.](#) Citat în Bülow, 1, p. 3.
- [37.](#) Anunțul ziarului Ligii Pangermane, 24 iunie 1890.
- [38.](#) Balfour, *The Kaiser*, p. 159.
- [39.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 275.
- [40.](#) Waldersee, 2, 16 martie 1892, p. 235.
- [41.](#) RV către V, 22 sept. 1891, ed. Ramm, p. 132.
- [42.](#) Kohut, *Wilhelm II*, p. 234.
- [43.](#) Salisbury către RV, 14 aprilie 1892, *LQV*, 3.2, p. 110.
- [44.](#) A. Ponsonby, p. 297.
- [45.](#) RV către H. Ponsonby, 15 iunie 1892, RA VIC/MAIN/I/59/86.
- [46.](#) H. Ponsonby către Malet, 24 iunie 1892, *LQV*, 3.2, p. 125.
- [47.](#) E către G, 5 aug. 1892, Magnus, p. 240.
- [48.](#) St Aubyn, p. 284.
- [49.](#) Vezi Ferguson, *Empire*, p. 240.
- [50.](#) Kennedy, *The Rise*, p. 213.
- [51.](#) Grey, *25 Years*, p. 15.
- [52.](#) Haller, 1, pp. 142-143.
- [53.](#) Hull, p. 17.
- [54.](#) Haller, 1, pp. 144-146.
- [55.](#) MacDonogh, p. 180.

- [56.](#) Haller, 1, pp. 144-146.
- [57.](#) 2 aug. 1893, RA VIC/MAIN/QVJ.
- [58.](#) Eckardstein, p. 55.
- [59.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 486.
- [60.](#) Rich, p. 365.
- [61.](#) *Ibid.*, p. 370.
- [62.](#) Eckardstein, *Lebenserinnerungen u. Politische Denkwürdigkeiten II*, Leipzig, 1919-1920, p. 161.
- [63.](#) Wilhelm despre Hatzfeldt către Caprivi, *GP*, 8, p. 439.
- [64.](#) Athlone, p. 147.
- [65.](#) Heinrich către G, 17 mai 1900, RA GV/PRIV/AA/43/95.
- [66.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 492.
- [67.](#) Benson, p. 109.
- [68.](#) Kennedy, *The Rise*, p. 215.
- [69.](#) W către RV, 24 aprilie 1894, *LQV*, 3.2, p. 396.
- [70.](#) Malet către RV, iunie 1894, RA VIC/MAIN/I/60/77.
- [71.](#) *The Daily Telegraph*, 7 aug. 1894.
- [72.](#) Vezi Gosselin către FO (Ministerul de Externe), 5 nov. 1894, RA VIC/MAIN/I/60/100.
- [73.](#) Nov. 1894, Kimberley, RA VIC/MAIN/I/60/102.
- [74.](#) Grey, p. 10.
- [75.](#) Craig, p. 245.
- [76.](#) 12 oct. 1896, Holstein către Radolin, *Holstein*, 3, p. 548.
- [77.](#) 3 mai 1895, Eulenburg către Holstein, *ibid.*, pp. 511-512.
- [78.](#) 4 dec. 1895, Lascelles, PRO FO 800/17 F.
- [79.](#) Monson către FO, 8 nov. 1894, RA VIC/MAIN/I/60/101.
- [80.](#) Röhl, *Germany Without*, p. 73.

- [81.](#) Steinberg, „The Kaiser”, p. 7.
- [82.](#) Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 124.
- [83.](#) Afflerbach, p. 202.
- [84.](#) St Aubyn, p. 284.
- [85.](#) 10 iunie 1895, Hohenlohe, p. 76.
- [86.](#) Kiderlen Wächter către Holstein, 7 aug. 1895, Holstein, 3, p. 537.
- [87.](#) Eckardstein, p. 56.
- [88.](#) W către RV, 8 ian. 1896, RA VIC/MAIN/Z/500/5.
- [89.](#) Roberts, p. 612.
- [90.](#) RV către Salisbury, 8 aug. 1895, *LQV*, 3.3, pp. 547-548.
- [91.](#) Vezi 7 aug. 1895, Holstein, 3, p. 538.
- [92.](#) Subsecretarul von Rotenhan către Holstein, Kohut, „Kaiser Wilhelm II and his parents”, pp. 84-85.

Capitolul 7

Perfidul Țarat Rus (1895-1897)

- [1.](#) Ellis către RV, 26 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/274/43.
- [2.](#) Jurnalul lui Konstantin Romanov, 9 nov. 1894, Maylunas, p. 106.
- [3.](#) Lascelles către Kimberley, 12 feb. 1895, RA VIC/MAIN/H/46/110.
- [4.](#) Charques, p. 54.
- [5.](#) Radzinsky, p. 42.
- [6.](#) Lascelles, 26 feb. 1895, RA VIC/MAIN/H/46/112.
- [7.](#) N către E, 3 [SV]/15 feb. 1895, RA VIC/MAIN/T/10/41.

- [8.](#) *The Daily Telegraph*, 16 nov. 1895.
- [9.](#) Neilson, pp. 115-116.
- [10.](#) RV către N, 15 mai 1895, RA VIC/MAIN/H/46/121.
- [11.](#) N către RV, 10 [SV]/22 mai 1895, GARF 601/1/1111.
- [12.](#) Raportul lui Lascelles, 9 oct. 1895, RA VIC/MAIN/H/46/132.
- [13.](#) Neilson, p. 64.
- [14.](#) O'Connor, 7 sept. 1896, *ibid.*
- [15.](#) Jurnal, 8 apr. 1896, *LQV*, 3.3, p. 39.
- [16.](#) Jurnal, 6 apr. 1896, *ibid.*
- [17.](#) E. Morris, p. 245.
- [18.](#) Observația lui W despre Radolin către Holstein, 28 dec. 1897, Holstein, 4, pp. 60-61.
- [19.](#) Radolin către Holstein, 19 nov. 1895, Holstein, 3, p. 565.
- [20.](#) Witte, p. 179.
- [21.](#) Rosen, 1, p. 101.
- [22.](#) Vorres, p. 108.
- [23.](#) Neilson, p. 82.
- [24.](#) W către RV, RA VIC/MAIN/I/59/98.
- [25.](#) W către N, 27 oct. [SV]/8 nov. 1894, Maylunas, pp. 100-101.
- [26.](#) Eulenburg către Holstein, 11 ian. 1895, Holstein, 3, p. 489.
- [27.](#) W către N, 7 feb. 1895, Grant, pp. 7-8.
- [28.](#) Munster către Holstein, 11 iun. 1895, Holstein, 3, p. 517.
- [29.](#) W către N, 26 apr. 1895, *ibid.*, p. 10.
- [30.](#) *GP*, 9, nr. 2318.
- [31.](#) W către N, 26 apr. 1895, Grant, p. 10.
- [32.](#) Citat în Röhl și de Bellaigue, p. 755.
- [33.](#) Vezi Hohenlohe, *GP*, 9, 12 sept. 1895, nr. 2319, pp. 360-361,

precum și McLean, pp. 29-30.

[34.](#) W către N, 26 sept. 1895, Grant, pp. 20-21.

[35.](#) W către N, 25 oct. 1895, *ibid.*, p. 23.

[36.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 54.

[37.](#) Holstein către Radolin, 30 oct. 1895, Holstein, 3, p. 556.

[38.](#) 18 sept. 1895, Nicholas II, p. 134.

[39.](#) Jefferson, p. 220.

[40.](#) Vezi Duff, p. 192.

[41.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 630.

[42.](#) W către N, 19 apr. 1896, Grant, p. 37.

[43.](#) Mossolov, p. 108.

[44.](#) Vezi Holstein către Radolin, 6 iul. 1895, Holstein, 3, p. 530.

[45.](#) 24 iun. 1895, *ibid.*, p. 137.

[46.](#) Mackenzie Wallace, 1903, RA VIC/MAIN/W/44/150.

[47.](#) Kennedy, *The Rise*, pp. 218-219.

[48.](#) W către N, 25 oct. 1895, Grant, p. 27.

[49.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 784.

[50.](#) W către Marschall, 25 oct. 1895, *GP*, 11, pp. 8-11.

[51.](#) F. Lascelles, 4 dec. 1895, PRO FO 800/17.

[52.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 764.

[53.](#) W către Hohenlohe, *GP*, 10, pp. 251-255.

[54.](#) Holstein către Eulenburg, 21 dec. 1895, Holstein, 3, pp. 576-577.

[55.](#) Chirol, citat în Röhl și de Bellaigue, p. 784.

[56.](#) W către N, 2 ian. 1896, Grant, p. 29.

[57.](#) Balfour, *Britain and Joseph*, p. 229.

[58.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 787.

- [59.](#) W către Kruger, președintele Transvaalului, 3 ian. 1896, *GP*, 11, pp. 31-32.
- [60.](#) St Aubyn, p. 285.
- [61.](#) Jurnal, 2 ian. 1896, *LQV*, 3.3, p. 6.
- [62.](#) Knollys către Bigge, 4 ian. 1896, *ibid.*, p. 7.
- [63.](#) Bülow, 4, p. 665.
- [64.](#) 22 feb. 1896, Lady Lytton, p. 60.
- [65.](#) RV către W, 5 ian. 1896, *LQV*, 3.3, p. 8.
- [66.](#) W către RV, 8 ian. 1896, RA VIC/MAIN/Z/500/5.
- [67.](#) Salisbury către RV, 12 ian. 1896, *LQV*, 3.3, pp. 20-21.
- [68.](#) Roberts, p. 626.
- [69.](#) Röhl și de Bellaigue, pp. 789, 796-797.
- [70.](#) Vezi Holstein către Radolin, 21 mai 1896, Holstein, 3, p. 615.
- [71.](#) *GP*, 11, nr. 2771.
- [72.](#) Hatzfeldt, citat în Röhl și de Bellaigue, p. 798.
- [73.](#) G către N, 26 apr. 1896, GARF 601/1/1219.
- [74.](#) Vezi Hatzfeldt către Holstein, 28 apr. 1896, Holstein, 3, p. 608.
- [75.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 968.
- [76.](#) Wickham-Steed, p. 67.
- [77.](#) Mons către Bülow, aprilie 1896, Bülow, 1, p. 32.
- [78.](#) Waldersee, 2, pp. 356-357.
- [79.](#) G către N, 17 apr. 1896, GARF 601/1/1219.
- [80.](#) Lady Lytton, p. 68.
- [81.](#) Vezi, de exemplu, O'Connor către RV, 31 mai 1896, RA VIC/MAIN/H/47/17.

- [82.](#) Maylunas, p. 151.
- [83.](#) RV către O’Conor, 3 iunie 1896, RA VIC/MAIN/H/47/19.
- [84.](#) O’Conor către RV, 2 iun. 1896, RA VIC/MAIN/H/47/17.
- [85.](#) Lady Lytton, p. 36.
- [86.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 15.
- [87.](#) Roberts, p. 406.
- [88.](#) N către Minnie, 13 [SV]/25 sept. 1896, Bing, p. 118.
- [89.](#) RV către V, 25 sept. 1896, Ramm, p. 195.
- [90.](#) Lutyens, pp. 74, 80.
- [91.](#) N către Minnie, 2 [SV]/14 oct. 1896, Bing, pp. 119-120.
- [92.](#) N către Minnie, 13 [SV]/25 sept. 1896, *ibid.*, p. 118.
- [93.](#) 22 sept. 1896, RA GV/PRIV/GVD.
- [94.](#) Journal, 24 sept. 1896, *LQV*, 3.3, p. 83.
- [95.](#) RV către Salisbury, 24 sept. 1896, *ibid.*, p. 81.
- [96.](#) N către Minnie, 2 [SV]/14 oct. 1896, Bing, p. 120.
- [97.](#) Jefferson, pp. 217-218, 128.
- [98.](#) W către Ministerul de Externe, 9 sept. 1896, *GP*, 11, nr. 2861, p. 360.
- [99.](#) Jefferson, p. 220.
- [100.](#) Jurnal, 28 sept. 1896, *LQV*, 3.3, p. 84; vezi și Jefferson, p. 216.
- [101.](#) 27 sept. 1896, Lutyens, p. 80.
- [102.](#) Salisbury către RV, 29 sept. 1896, *LQV*, 3.3, pp. 85-102.
- [103.](#) Relatarea RV despre discuția cu N, 2 oct. 1896, RA VIC/MAIN/H/48/4.
- [104.](#) Mallet, p. 94, n. 2.
- [105.](#) RV către N, 5 oct. 1896, RA VIC/MAIN/H/48/10.

- [106.](#) N către RV, 10 oct. 1896, GARF 601/1111.
- [107.](#) Rosen, 1, p. 128.
- [108.](#) Radolin către Hohenlohe, 17 ian. 1897, Hohenlohe, pp. 292-294.
- [109.](#) N către Minnie, 2 [SV]/14 oct. 1896, Bing, p. 125.
- [110.](#) W către Hohenlohe, 20 oct. 1896, *GP*, 11, nr. 2868.
- [111.](#) Kiderlen-Wächter către Holstein, 15 ian. 1897, Holstein, 4, p. 3.
- [112.](#) Holstein către Radolin, 10 ian. 1897, *ibid.*, 4, p. 1.
- [113.](#) Neilson, p. 65.
- [114.](#) O'Connor către FO, 24 ian. 1897, RA VIC/MAIN/H/48/32; vezi și Buchanan, 1, p. 169.
- [115.](#) Cook, *M*, pp. 135-136.
- [116.](#) W către RV, 2 ian. 1897, RA VIC/MAIN/I/61/1.
- [117.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 967.
- [118.](#) W către RV, 10 apr. 1897, RA VIC/MAIN/Z/500/7.
- [119.](#) Jurnal, 29 aug. 1897, *LQV*, 3.3, p. 197.
- [120.](#) 31 mai 1897, Mallet, p. 21.
- [121.](#) J. Morris, 2, p. 28.
- [122.](#) Ferguson, *Empire*, p. 240.
- [123.](#) 22 iun. 1897, RA GV/PRIV/GVD.
- [124.](#) J. Morris, 2, p. 422.
- [125.](#) *The Times*, 17 iul. 1897.
- [126.](#) Roberts, p. 627.
- [127.](#) 5 nov. 1896, Mallet, p. 95.
- [128.](#) Vezi Mike Davis, *Late Victorian Holocausts*, p. 141.
- [129.](#) Bülow către Ministerul de Externe, 10 aug. 1897, *GP*, 13,

p. 76.

[130.](#) Vezi 20 aug. 1897, *GP*, 13.

[131.](#) N către Minnie, 23 iul. 1897, Bing, p. 128.

[132.](#) W către FO, 6 nov. 1897, *GP*, 14, p. 67.

[133.](#) Bülow către FO, 11 aug. 1897, *GP*, 14, p. 58.

[134.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 960.

[135.](#) N către George, 29 martie 1898, Maylunas, p. 171.

[136.](#) Vezi Neilson, pp. 184-195.

[137.](#) W către N, 1 ian. 1898, Grant, p. 44.

[138.](#) Bülow, 1, p. 205.

[139.](#) Von Derenthall către Hohenlohe, 21 iun. 1899, *GP*, 13, p. 213.

[140.](#) Cecil, „Wilhelm II and”, pp. 123-124.

Capitolul 8

În spatele zidului (1893-1904)

[1.](#) Buxhoeveden, p. 245.

[2.](#) Tuchman, p. 230, al doilea citat: relatarea lui W.T. Stead despre întâlnirea cu Nicky, nov. 1898, RA VIC/H/48/62.

[3.](#) 24 oct. 1894, Nicholas II, p. 134.

[4.](#) *Ibid.*, p. 125.

[5.](#) 10 iun. 1895, *ibid.*, p. 130.

[6.](#) Radolin către Holstein, 19 nov. 1895, Holstein, 3, p. 565.

[7.](#) Buxhoeveden, p. 52.

[8.](#) *Ibid.*, p. 58.

[9.](#) Marie, Grand Duchess of Russia, *A Romanov*, p. 82.

- [10.](#) Vorres, p. 73.
- [11.](#) Mossolov, p. 54.
- [12.](#) King, p. 250.
- [13.](#) Buxhoeveden, p. 77.
- [14.](#) Mossolov, p. 30.
- [15.](#) Buxhoeveden.
- [16.](#) Mossolov, p. 239.
- [17.](#) Radolin către Hohenlohe, 18 aug. 1897, *GP*, 13, p. 79.
- [18.](#) Botkin, p. 31.
- [19.](#) Lytton, p. 81.
- [20.](#) Dehn, capitolul 2.
- [21.](#) Mossolov, p. 197.
- [22.](#) Ethel Howard, p. 177.
- [23.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 257.
- [24.](#) Contele Gleichen către E, 10 martie 1905, RA VIC/W/45/126.
- [25.](#) Topham, pp. 125-126.
- [26.](#) Gorlitz, *Der Kaiser*, p. 206.
- [27.](#) Witte, p. 101.
- [28.](#) Buxhoeveden, p. 109.
- [29.](#) N către Minnie, 7 [SV]/19 aug. 1896, Bing, pp. 116-117.
- [30.](#) Vyrubova, pp. 57-58.
- [31.](#) Botkin, p. 61.
- [32.](#) Lamsdorff, *Dnevnik*, p. 401.
- [33.](#) Jurnalul lui Konstantin Romanov, 27 dec. 1897, Maylunas, p. 167.
- [34.](#) Neilson, p. 54.

- [35.](#) Tschirrsky către Hohenlohe, 15 iun. 1898, Auswartiges Amtes, Russland nr. 82/1/Bd₄, R₁₀₆₉₁.
- [36.](#) MacDonogh, p. 220.
- [37.](#) Mossolov, pp. 127, 13.
- [38.](#) *Ibid.*, p. 129.
- [39.](#) Vezi Mackenzie-Wallace, 10 nov. 1902, RA VIC/W/43/149.
- [40.](#) Mossolov, p. 10.
- [41.](#) Polovțova, *Krasnîi Arhiv*, 3, p. 131.
- [42.](#) US Library of Congress Country Studies, 1996.
- [43.](#) Pares, p. 157.
- [44.](#) Buxhoeveden, pp. 108-109.
- [45.](#) Witte, p. 179.
- [46.](#) Minnie către N, 1 [SV]/12 oct. 1902, Bing, pp. 162-163.
- [47.](#) N către Minnie, 20 oct. [SV]/2 nov. 1902, *ibid.*, p. 167.
- [48.](#) Nicolson, p. 51.
- [49.](#) Athlone, p. 123.
- [50.](#) Nicolson, p. 51.
- [51.](#) Vezi Gore, p. 126.
- [52.](#) Nicolson, *Diaries*, p. 174.
- [53.](#) 3 dec. 1893, Nicholas II, p. 43.
- [54.](#) MacDonogh, p. 231.
- [55.](#) Cannadine, *Decline*, p. 369.
- [56.](#) 21 mai 1894, în St Aubyn, *Royal George*, p. 300.
- [57.](#) Gore, p. 126.
- [58.](#) A. Ponsonby, *The Decline of the Aristocracy*, pp. 142-144.
- [59.](#) Jurnal, sept. 1897, *LQV*, 3.3, p. 202.
- [60.](#) Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 280.

- [61.](#) *Ibid.*, p. 368.
- [62.](#) *Ibid.*, p. 279.
- [63.](#) Airlie, p. 107.
- [64.](#) Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 282.
- [65.](#) Battiscombe, p. 258.
- [66.](#) Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 52.
- [67.](#) Gore, p. 129.
- [68.](#) Brown, p. 29.
- [69.](#) Pope-Hennessy, *Queen Mary*, pp. 423-424.
- [70.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 279.
- [71.](#) Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 292.
- [72.](#) Rose, p. 64.
- [73.](#) Pope-Hennessy, *Lonely Business*, p. 214.
- [74.](#) G către N, 21 dec. 1901, GARF 601/1/1219.
- [75.](#) 14 dec. 1897, Mallet, p. 121.
- [76.](#) 3 aug. 1898, *ibid.*, p. 137.
- [77.](#) Airlie, p. 102.
- [78.](#) Pope-Hennessy, *Lonely Business*, p. 215.
- [79.](#) Windsor, *A King's*, p. 8.
- [80.](#) Bradford, p. 38.
- [81.](#) Nicolson, p. 39.
- [82.](#) Airlie, pp. 112-113.
- [83.](#) Windsor, *A King's*, p. 47.
- [84.](#) „Prince John: The Windsors' Tragic Secret”, Channel 4, 17 nov. 2008.
- [85.](#) Metternich către Bülow, 23 feb. 1900, Auswärtiges Amtes, Russland nr. 82/1/Bd₄₂, R₁₀₆₆₁.

- [86.](#) Nicolson, *King George*, p. 57.
- [87.](#) 6 ian. 1896, RA VIC/MAIN/Z/500/6.
- [88.](#) 5 nov. 1896, Mallet, p. 95.
- [89.](#) Lincoln, p. 590.
- [90.](#) Nicholas II, p. 141.
- [91.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 758.
- [92.](#) O'Connor către FO, 24 ian. 1897, RA VIC/MAIN/H/48/32.
- [93.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 758.
- [94.](#) Bülow, 1, p. 314.
- [95.](#) Vezi Lucy Brown, pp. 48-53; vezi și Alan J. Lee.
- [96.](#) Roberts, pp. 667-668.
- [97.](#) W către E, 30 dec. 1901, RA VIC/MAIN/X/37/51.
- [98.](#) Bülow, 1, p. 314.
- [99.](#) Lerman, p. 120.
- [100.](#) Rosen, 1, pp. 190-191.

Capitolul 9

Imperative imperiale (1898-1901)

- [1.](#) RV către V, 18 aug. 1897, Ramm, p. 206.
- [2.](#) Steiner și Neilson, pp. 68-69.
- [3.](#) Balfour, *The Kaiser*, p. 202.
- [4.](#) Craig, pp. 273-274.
- [5.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 1027.
- [6.](#) Tuchman, p. 227.
- [7.](#) Bülow, 4, p. 625.
- [8.](#) Kennedy, *The Rise*, p. 227.

- [9.](#) Bülow, 4, p. 159.
- [10.](#) Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 75.
- [11.](#) 15 iun. 1897, *ibid.*, p. 224.
- [12.](#) Vezi Bigge către RV, 14 martie 1898, RA VIC/MAIN/I/61/31.
- [13.](#) Lee, 1, p. 735.
- [14.](#) Warwick, p. 47.
- [15.](#) Balfour, *Britain and*, p. 239.
- [16.](#) *Ibid.*, p. 243.
- [17.](#) V către W, 31 mai 1898, Röhl și de Bellaigue, p. 976.
- [18.](#) W către V, 1 iun. 1898, Holstein, 4, p. 82.
- [19.](#) Kennedy, *The Rise*, p. 235.
- [20.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 981.
- [21.](#) 20 iul. 1898, Eulenburg, 3, nr. 1381.
- [22.](#) W către V, 2 aug. 1898, *LQV*, 3.3, pp. 262-263.
- [23.](#) Salisbury către RV, 1 aug. 1898, RA VIC/MAIN/I/61/57.
- [24.](#) Lascelles către Knollys, 24 martie 1905, RA VIC/MAIN/W/45/146.
- [25.](#) Zedlitz-Trützschler, 10 oct. 1905, pp. 150-151.
- [26.](#) Cecil Spring Rice, citat în Steinberg, „The Kaiser and the British”, p. 124.
- [27.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 983.
- [28.](#) W către V, 20 nov. 1898, *ibid.*, p. 985.
- [29.](#) Lascelles către Salisbury, 21 dec. 1898, Gooch și Temperley, vol. 1, pp. 102-104.
- [30.](#) Bülow citat, 3 nov. 1904, Zedlitz-Trützschler, pp. 93, 27.
- [31.](#) Grierson către Bigge, 1 apr. 1899, RA VIC/MAIN/I/62/9a.
- [32.](#) Tuchman, pp. 212-213.

- [33.](#) Stead, aug. 1898, RA VIC/MAIN/H/48/62; vezi și Tuchman, p. 230.
- [34.](#) V către RV, 31 aug. 1898, Ramm, p. 218.
- [35.](#) Warwick, *Afterthoughts*, p. 138.
- [36.](#) Tuchman, p. 224.
- [37.](#) Mackenzie Wallace către E, 1903, RA VIC/MAIN/W/44/15.
- [38.](#) Fromkin, p. 41.
- [39.](#) A.J. Mahan, „The Conference and the Moral Aspect of War”, *North American Review*, oct. 1899.
- [40.](#) RV către N, 1 martie 1899, GARF 601/1/1194.
- [41.](#) Jurnal, 17 feb. 1899, *LQV*, 3.3, p. 340.
- [42.](#) N către RV, 13 martie 1899, GARF 601/1/1111.
- [43.](#) Vezi jurnal, 28 oct. 1898, *LQV*, 3.3, p. 300; vezi și Scott către Salisbury, 17 nov. 1898, RA VIC/H/48/63.
- [44.](#) N către RV, 13 martie 1899, GARF 601/1/1111.
- [45.](#) Neilson, p. 202.
- [46.](#) Grierson către Lascelles, 5 mai 1899, *LQV*, 3.3, pp. 357-359.
- [47.](#) Grierson către Bigge, 4 mai 1899, RA VIC/MAIN/162/10a.
- [48.](#) P. Kennedy, *The Samoan Tangle*, Dublin, Irish University Press, 1984.
- [49.](#) W către RV, 18 mai 1899, RA VIC/MAIN/I/62/14.
- [50.](#) RV către W, 12 iun. 1899, RA VIC/MAIN/I/62/18.
- [51.](#) Vezi Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 326.
- [52.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 998.
- [53.](#) 21 iul. 1898, Haller, 2, pp. 61-62.
- [54.](#) Röhl și de Bellaigue, p. 1049.
- [55.](#) Roberts, p. 666.

- [56.](#) RA VIC/MAIN/W/42/16.
- [57.](#) N către Minnie, 9 [SV]/21 nov. 1899, Bing, p. 142.
- [58.](#) J. Morris, *Pax Britannica*, 3, p. 91.
- [59.](#) 19 feb. 1900, Mallet, p. 187.
- [60.](#) Fraser, p. 177.
- [61.](#) Mallet, p. 184.
- [62.](#) Weintraub, *Victoria*, p. 611.
- [63.](#) Bülow, 1, pp. 301, 310.
- [64.](#) *Daily News*, 20 nov. 1899
- [65.](#) *The Times*, 20 nov. 1899.
- [66.](#) Bülow, 1, p. 305.
- [67.](#) *Ibid.*, pp. 319, 305-306, 320.
- [68.](#) *Ibid.*, p. 315.
- [69.](#) Eckardstein către Hatzfeldt, 31 iul. 1899, Holstein, 4, p. 146.
- [70.](#) Bertie către Bigge, 28 nov. 1899, RA VIC/I/62/71.
- [71.](#) Bülow, 1, p. 339.
- [72.](#) 27 nov. 1899, RA GV/PRIV/GVD.
- [73.](#) Lee, 1, p. 748.
- [74.](#) W către E, 21 dec. 1899, RA VIC/MAIN/W/60/26.
- [75.](#) E către W, 8 feb. 1900, Lee, 1, pp. 758-759.
- [76.](#) Townley, pp. 66-77.
- [77.](#) W către E, 23 feb. 1900, RA VIC/MAIN/W/60/89.
- [78.](#) Geyer, p. 201.
- [79.](#) Vezi Lee, 1, pp. 563-565.
- [80.](#) *Ibid.*, pp. 766-767.
- [81.](#) W către E, 23 feb. 1900, RA VIC/MAIN/W/60/89.

- [82.](#) W către E, 3 martie 1900, RA VIC/MAIN/W/60/105.
- [83.](#) Lascelles către Salisbury, 9 martie 1900, RA VIC/MAIN/I/62/83.
- [84.](#) W către RV, 31 martie 1900, Lee, 1, p. 773.
- [85.](#) Salisbury către RV, 10 apr. 1900, *LQV*, 3.3, p. 525.
- [86.](#) Weintraub, *The Importance*, p. 379.
- [87.](#) *The Daily Telegraph*, 27 oct. 1908.
- [88.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 73.
- [89.](#) Bülow, 1, p. 500.
- [90.](#) Rennell, p. 96.
- [91.](#) Wilhelm II, *My Memoirs*, p. 99.
- [92.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 82.
- [93.](#) E către V, 1 feb. 1901, St Aubyn, p. 314.
- [94.](#) 20-22 ian. 1901, RA GV/PRIV/GVD.
- [95.](#) Wilhelm II, *Ereignisse und Gestalten*, p. 87.
- [96.](#) 9 ian. 1901, Maylunas, p. 204.
- [97.](#) N către E, 16 [SV]/29 ian. 1901, GARF 601/1/1131.
- [98.](#) Hamilton, martie 1901, în Neilson, p. 217.
- [99.](#) *The Daily Telegraph*, 5 feb. 1901.
- [100.](#) *Justice*, 2 feb. 1901.
- [101.](#) 3 feb. 1901, Henry James, *Letters*, ed. Edel, Belknap Press, Cambridge, Ma, 1987, pp. 328-329.
- [102.](#) W către Bülow, 29 ian. 1901, *GP*, 17, nr. 4987, pp. 24-29.
- [103.](#) Bülow, 1, p. 502.
- [104.](#) Kohut, „Kaiser Wilhelm II and his parents”, p. 85.
- [105.](#) Kennedy, *The Rise*, p. 224.
- [106.](#) Weintraub, *Victoria*, p. 390.

[107](#). Edel, 3, p. 87.

[108](#). Waters, p. 63.

Capitolul 10

Al patrulea împărat (1901-1904)

[1](#). Sackville-West, p. 15.

[2](#). Ettie Desborough către Arthur Balfour, sfârșitul lui feb. 1906, Derv. C1085/10, documentele Desborough, arhivele Hertford și înregistrările oficiale ale comitatului.

[3](#). Antrim, p. 47.

[4](#). Warwick, *Afterthoughts*, p. 16.

[5](#). J. Vincent (editor), *The Crawford Papers*, 1984, p. 39.

[6](#). F. Ponsonby, *My Recollections*, pp. 274, 124.

[7](#). Fisher, p. 5.

[8](#). „Edwardian Winners and Losers”, BBC4, 16 mai 2007.

[9](#). Wilson, p. 582.

[10](#). Vezi F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 275.

[11](#). G către Bigge, 25 dec. 1907, Nicolson, *King George*, p. 65.

[12](#). Balfour către E, 6 feb. 1901, *ibid.*, pp. 67-68.

[13](#). G către N, 3 ian. 1902, GARF 601/1/1219.

[14](#). Nicolson, *King George*, p. 70.

[15](#). J. Wilson, p. 349.

[16](#). E către Lansdowne, 31 dec. 1902, Lee, 2, p. 280.

[17](#). Bülow către FO, 4 nov. 1901, *GP*, 18(i), pp. 34-35.

[18](#). Tuchman, p. 230.

[19](#). Lee, 2, p. 279.

- [20.](#) McLean, p. 98.
- [21.](#) Bülow, 1, p. 528, și Pakula, *An Uncommon Woman*, pp. 597-598.
- [22.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 122.
- [23.](#) Athlone, p. 148.
- [24.](#) Vezi Cecil, „Wilhelm II and his Russian colleagues”, p. 99.
- [25.](#) Kennedy, *The Rise*, p. 246.
- [26.](#) Vezi Waters, p. 37.
- [27.](#) Eckardstein, p. 217.
- [28.](#) E către Lascelles, 25 dec. 1901, RA VIC/MAIN/X/37/49.
- [29.](#) W către E, 30 dec. 1901, RA VIC/MAIN/X/37/51.
- [30.](#) Cecil, *William*, 2, p. 84.
- [31.](#) W către E, 6 ian. 1902, RA VIC/MAIN/X/37/52.
- [32.](#) Lascelles către Knollys, 17 ian. 1902, FO 800/10.
- [33.](#) E către W, 15 ian. 1902, RA VIC/MAIN/W/42/58.
- [34.](#) G către Bigge, 9 ian. 1902, Gore, p. 176.
- [35.](#) Vezi Knollys către Lansdowne, 22 ian. 1902, RA VIC/W/42/65.
- [36.](#) G către May, 27 ian. 1902, RA QM/PRIV/CC3/13.
- [37.](#) Bülow, 1, pp. 548-550.
- [38.](#) G către May, 27 ian. 1902, RA QM/PRIV/CC3/13.
- [39.](#) 26 ian. 1902, RA GV/PRIV/GVD.
- [40.](#) Topham, p. 197.
- [41.](#) Eckardstein către Bülow, 17 sept. 1902, Auswartiges Amtes, Anglia 78/Bd 6.
- [42.](#) Vezi Bülow, 1, p. 333.
- [43.](#) Pope-Hennessy, p. 289.

- [44.](#) W către E, 28 ian. 1902, RA VIC/MAIN/W/42/70.
- [45.](#) Bülow, 2, p. 61.
- [46.](#) Balfour, *DNB*.
- [47.](#) W către E, 26 feb. 1902, RA VIC/MAIN/X/37/55.
- [48.](#) 1 iun. 1902, RA GV/PRIV/GVD.
- [49.](#) Estimările pentru victimele Războiului Anglo-Bur (și ale altor războaie din această perioadă) variază enorm: eu am preluat cifrele din Hobsbawn, p. 306, Ferguson, *Empire*, p. 280, și T. Pakenham, *The Boer War*, Weidenfeld, Londra, 1979.
- [50.](#) *History of The Times*, 3, pp. 366-368.
- [51.](#) Neilson, p. 67.
- [52.](#) 1 iun. 1902, Lee, 2, pp. 145, 153.
- [53.](#) 12 nov. 1902, RA GV/PRIV/GVD.
- [54.](#) G către N, 30 dec. 1902, GARF 601/1/1219.
- [55.](#) Eckardstein, p. 245.
- [56.](#) 3 feb. 1903, RA VIC/MAIN/W/43/49.
- [57.](#) Lascelles către Knollys, 20 martie 1903, RA VIC/MAIN/W/43/63.
- [58.](#) Kennedy, *The Rise*, p. 230.
- [59.](#) N către Minnie, 2 [SV]/15 sept. 1901, Bing, p. 151.
- [60.](#) Bülow către FO, 14 sept. 1901, *GP*, 18, pp. 24-29.
- [61.](#) Hardinge, p. 108.
- [62.](#) Izvolski, p. 29.
- [63.](#) 19 iul. [SV]/1 aug. 1901, Geyer, p. 166.
- [64.](#) Mossolov, p. 204.
- [65.](#) Bülow, 1, p. 541.

- [66.](#) Alix către N, 22 iul. 1902, Maylunas, p. 216.
- [67.](#) Bülow, 1, p. 573.
- [68.](#) Mossolov, p. 203.
- [69.](#) Bülow către W, 11 iul. 1902, *GP*, 18(i), p. 55.
- [70.](#) Mossolov, p. 246.
- [71.](#) G către N, 3 ian. 1902, GARF 601/1/1219.
- [72.](#) Mackenzie Wallace, 10 nov. 1903, RA VIC/W 43/149.
- [73.](#) Mackenzie Wallace către Knollys, 1 sept. 1903, RA VIC/MAIN/W/43/121.
- [74.](#) Hardinge, *DNB*.
- [75.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 159.
- [76.](#) Vezi Cambon, 22 dec. 1902, *The Times*.
- [77.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, pp. 154, 170.
- [78.](#) Heffer, p. 188.
- [79.](#) Vorres, p. 88.
- [80.](#) Bülow, 7 nov. 1903, *GP*, 18(i), nr. 5422, p. 71.
- [81.](#) W către N, 19 nov. 1903, Grant, p. 99.
- [82.](#) Osten-Saken, 15 [SV]/28 aprilie 1904, GARF 601/1/703.
- [83.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 128.
- [84.](#) Young, p. 202.
- [85.](#) Grey, p. 206.

Capitolul 11

Consecințe neintenționate (1904-1905)

- [1.](#) Geyer, p. 190.
- [2.](#) Figes, *A People's*, p. 169.

- [3.](#) Bülow, 2, p. 28.
- [4.](#) Lincoln, p. 640.
- [5.](#) Hardinge către Knollys, 25 mai 1904, RA VIC/MAIN/W/44/103.
- [6.](#) Witte, p. 189.
- [7.](#) Alexander Mikhailovich, p. 217.
- [8.](#) W către N, 9 ian. 1904, Grant, p. 106.
- [9.](#) W către N, 3 ian. 1904, *ibid.*, p. 105.
- [10.](#) Balfour, Neilson, p. 239.
- [11.](#) Lansdowne către Edward, 18 feb. 1904, RA VIC/MAIN/W/44/34.
- [12.](#) Vezi Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 389, n. 7.
- [13.](#) Geyer, p. 168.
- [14.](#) Lee, 2, p. 285.
- [15.](#) E către N, 12 mai 1904, RA VIC/MAIN/W/44/95.
- [16.](#) Hardinge către Knollys, 25 mai 1904, RA VIC/MAIN/W/44/103.
- [17.](#) Hardinge către Knollys, 19 sept. 1904, RA VIC/MAIN/W/45/88.
- [18.](#) Patrick French, *Younghusband*, 1994, p. 253.
- [19.](#) Vezi Alvensleben către Bülow, 11 mai 1904, *GP*, 19(i); vezi și nota lui W pe Bernstorff către Bülow, 5 mai 1904, *Anglia*, nr. 81, vol. 12, Geheimes Staatarchiv.
- [20.](#) Bülow către W, *GP*, 20(i), nr. 6379, p. 24.
- [21.](#) Zedlitz-Trützschler, 21 iul. 1904, p. 80.
- [22.](#) Bülow, 2, p. 23.
- [23.](#) Zedlitz-Trützschler, pp. 80-81.

- [24.](#) Bülow, 2, p. 27.
- [25.](#) 28 iun. 1904, Lee, 2, p. 295.
- [26.](#) Zedlitz-Trützschler, 21 iun. 1904, p. 80.
- [27.](#) Bülow, 2, pp. 25-28, 23.
- [28.](#) Marder, p. 477.
- [29.](#) Bülow, 2, pp. 30, 26.
- [30.](#) Lee, 2, p. 302.
- [31.](#) Kokovtsov, p. 46.
- [32.](#) N către E, 24 oct. 1904, Lee, 2, p. 301.
- [33.](#) Hardinge, p. 108.
- [34.](#) G către E, 24 oct. 1904, Nicolson, *King George*, p. 83.
- [35.](#) N către Minnie, 13 [SV]/26 oct. 1904, Bing, p. 178.
- [36.](#) Lee, 2, pp. 303-304.
- [37.](#) N către W, 16 [SV]/28 oct. 1904, GARF, 601/1/1200.
- [38.](#) W către N, 30 oct. 1904, Grant, p. 139.
- [39.](#) W către N, 21 dec. 1904, Grant, p. 151.
- [40.](#) 17 nov. 1904, *ibid.*, p. 142.
- [41.](#) Vezi N către W, 28 nov. [SV]/11 dec. 1904, GARF, 601/1/1200.
- [42.](#) 21 nov. 1904, Zedlitz-Trützschler, p. 106.
- [43.](#) Bülow, 2, p. 83.
- [44.](#) Zedlitz-Trützschler, p. 161.
- [45.](#) Vezi Cambon, 17 nov. 1904, DDF, 2.5, p. 535.
- [46.](#) 7 dec. 1904, Zedlitz-Trützschler, p. 109.
- [47.](#) 29 iun. 1905, Maylunas, p. 278.
- [48.](#) 21 dec. 1904, Nicholas II, p. 197.
- [49.](#) 9 ian. 1905, *ibid.*, p. 207.

- [50.](#) Hardinge, pp. 113-114.
- [51.](#) W către N, 6 feb. 1905, Grant, p. 160.
- [52.](#) W către N, 21 feb. 1905, Grant, p. 171.
- [53.](#) Nicholas II, p. 204.
- [54.](#) Kokovtsov, p. 50.
- [55.](#) Figes, *A People's*, p. 171.
- [56.](#) Hardinge către Knollys, feb. 1905, RA VIC/W45/109.
- [57.](#) E. Morris, *Theodor Rex*, p. 385.
- [58.](#) Waters către Davidson, 7 mai 1905, RA VIC/MAIN/X/19/32.
- [59.](#) N către Minnie, 19 oct. [SV]/1 nov. 1905, Bing, p. 187.
- [60.](#) Hardinge către Knollys, 6 iun. 1905, RA VIC/MAIN/W/46/36.
- [61.](#) Hardinge către Knollys, 5 iul. 1905, RA VIC/MAIN/W/46/64.
- [62.](#) Hardinge către Knollys, 22 aug. 1905, RA VIC/MAIN/W/46/144.
- [63.](#) Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 95.
- [64.](#) Lee, 2, p. 340.
- [65.](#) E către Louis de Battenberg, 15 apr. 1905, Hough, p. 188.
- [66.](#) Vezi Magnus, p. 345, și Lascelles către Knollys, 24 martie 1905, RA VIC/MAIN/W/45/146.
- [67.](#) Roosevelt către Spring Rice, 16 iun. 1905, citat în Fiebig von Hase, p. 153.
- [68.](#) St Aubyn, p. 334.
- [69.](#) Bülow, 2, p. 182.
- [70.](#) G către Knollys, 26 martie 1905, RA VIC/MAIN/W/45/147.
- [71.](#) Seckendorff către E, 15 aug. 1905, RA VIC/MAIN/W/46/231.
- [72.](#) Knollys către Seckendorff, 23 aug. 1905, RA

VIC/MAIN/W/46/285.

- [73.](#) Newton, p. 330.
- [74.](#) Bülow, 2, pp. 146-147.
- [75.](#) N către W, 7 [SV]/20 iul. 1905, GARF 601/1/1200.
- [76.](#) GP, 19(ii), nr. 6220, p. 460.
- [77.](#) Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 389, n. 7.
- [78.](#) GP, 19(ii), nr. 6220, p. 460.
- [79.](#) Bülow, 2, p. 13.
- [80.](#) W către N, 27 iul. 1905, Grant, pp. 192-194.
- [81.](#) GP, 19(ii), nr. 6220.
- [82.](#) W către N, 27 iul. 1905, Grant, pp. 192-194.
- [83.](#) Izvolsky, p. 49; vezi și Macdonald, p. 80.
- [84.](#) Lerman, p. 90.
- [85.](#) Vezi Bülow, 2, pp. 138-147; GP, 19(ii), nr. 6237, pp. 499-500.
- [86.](#) W către N, GP, 19(ii), pp. 513-514.
- [87.](#) N către Minnie, 27 oct. [SV]/9 nov. 1905, Bing, p. 191.
- [88.](#) Witte, p. 247; Mossolov, p. 90.
- [89.](#) N către Minnie, 19 oct. [SV]/1 nov. 1905, Bing, pp. 186-187.

Capitolul 12

Mutații continentale (1906-1908)

- [1.](#) E. Morris, p. 441.
- [2.](#) Hull, „*The Entourage*”, p. 129.
- [3.](#) Opper, p. 324.
- [4.](#) 13 martie 1906, Zedlitz-Trützschler, pp. 169, 160-162.
- [5.](#) Lee, 2, p. 525.

- [6.](#) W către E, 1 feb. 1906, RA VIC/MAIN/X/37/62.
- [7.](#) GP, 21(i), 9 martie 1906, pp. 267-268.
- [8.](#) 19 martie 1907, Zedlitz-Trützscher, pp. 177-178.
- [9.](#) 13 martie 1906, *ibid.*, p. 162.
- [10.](#) 13 martie 1906, *ibid.*, pp. 169-170.
- [11.](#) Lee, 2, pp. 352, 528.
- [12.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 182.
- [13.](#) 15 apr. 1907, Lee, 2, pp. 451-452.
- [14.](#) Esher, 2. pp. 182-183.
- [15.](#) Steiner, p. 43.
- [16.](#) Grey, p. 85.
- [17.](#) Spring Rice către Knollys, 1 martie 1906, RA VIC/MAIN/W/46/75.
- [18.](#) Figs, *A People's*, p. 197.
- [19.](#) N către Minnie, 27 oct. [SV]/9 nov. 1905, Bing, pp. 190-191.
- [20.](#) N către Minnie, 30 aug. [SV]/12 sept. 1906, *ibid.*, p. 217.
- [21.](#) Spring Rice către Grey, 18 apr. 1906, FO 800/72.
- [22.](#) Nicolson, 2 ian. 1907, RA VIC/MAIN/W/50/152.
- [23.](#) N către Minnie, 12 [SV]/25 ian. 1907, Bing, p. 212.
- [24.](#) Massie, *Nicholas*, p. 153.
- [25.](#) Maylunas, p. 291.
- [26.](#) Battiscombe, p. 254.
- [27.](#) Mossolov, p. 139.
- [28.](#) Maylunas, p. 293.
- [29.](#) Nabokov, p. 60.
- [30.](#) Kokovtsov, p. 131.
- [31.](#) Alexander Mikhailovich, pp. 228-229.

- [32.](#) Tuchman, p. 344.
- [33.](#) Dugdale, 1, p. 335.
- [34.](#) Steiner, p. 139.
- [35.](#) Arthur Balfour, *DNB*.
- [36.](#) St Aubyn, p. 402.
- [37.](#) Bentley Brinkerhoff, p. 17.
- [38.](#) Plumptre, p. 189.
- [39.](#) E către G, 19 martie 1906, Jenkins, p. 91.
- [40.](#) St Aubyn, p. 409.
- [41.](#) Rose, p. 71.
- [42.](#) Hibbert, p. 210.
- [43.](#) A.C. Benson, 10 nov. 1908, Rose, p. 119.
- [44.](#) 15 mai 1910, jurnalele Hobhouse, ed. David, p. 91.
- [45.](#) N către Minnie, 29 martie [SV]/11 apr. 1907, Bing, pp. 228-229.
- [46.](#) Grey, p. 145.
- [47.](#) Nicholas II, p. 219.
- [48.](#) Lascelles către Grey, nov. 1906, RA VIC/W50/39.
- [49.](#) Witte, p. 432.
- [50.](#) Grey, p. 154.
- [51.](#) Grey către Knollys, 28 martie 1906, Trevelyan, p. 183.
- [52.](#) Pless, p. 159.
- [53.](#) Von Miquel către Bülow, 27 sept. 1907, *GP*, 25(i), nr. 8537, pp. 45-47.
- [54.](#) Vezi Steinberg, „The Kaiser and the British”, p. 130.
- [55.](#) G către N, 28 dec. 1907, GARF 601/1/1219.
- [56.](#) Alexander Mikhailovich, p. 233.

- [57.](#) Minnie către N, 28 feb. [SV]/13 martie 1907, Bing, p. 222.
- [58.](#) Wilhelm, Crown Prince of Germany, p. 15.
- [59.](#) Witte, p. 457.
- [60.](#) Sombart, în Röhl și Sombart, p. 304.
- [61.](#) Folosit prima oară în Marea Britanie în traduceri și adnotări ale lucrării lui Krafft-Ebing, vezi *OED*.
- [62.](#) *The Times*, 25 oct. 1907.
- [63.](#) W către E, 31 oct. 1907, RA VIC/MAIN/W/52/47.
- [64.](#) Bülow, 2, p. 296.
- [65.](#) E către W, 31 oct. 1907, RA VIC/MAIN/W/52/48.
- [66.](#) Zedlitz-Trützschler, p. 38.
- [67.](#) 13 nov. 1907, RA GV/PRIV/GVD.
- [68.](#) Steinberg, „The Kaiser and the British”, p. 137.
- [69.](#) Morley, 2, p. 237.
- [70.](#) Haldane, p. 221.
- [71.](#) Esher, 2, p. 285.
- [72.](#) Steinberg, „The Kaiser and the British”, p. 134.
- [73.](#) 14 dec. 1907, Holstein, 4, p. 509.
- [74.](#) 20 dec. 1907, Morley, 2, p. 238.
- [75.](#) Lee, 2, p. 605.
- [76.](#) W despre Metternich către Bülow, *GP*, 24, nr. 8193, p. 46.
- [77.](#) MacDonald, *The Labour Leader*, mai 1908.
- [78.](#) Plumptre, p. 208.
- [79.](#) Felix Semon, *Autobiography*, 1926, p. 267.
- [80.](#) Heffer, p. 253.
- [81.](#) Cecil, „Willian II and his Russian”, pp. 132-133.
- [82.](#) Hardinge, p. 157.

- [83.](#) Trewin, p. 10.
- [84.](#) Mossolov, pp. 211, 210.
- [85.](#) Hardinge, p. 156.
- [86.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 196.
- [87.](#) Gibbes, p. 8.
- [88.](#) Grey, p. 212.
- [89.](#) Brook-Shepherd, p. 330.
- [90.](#) St Aubyn, p. 363.
- [91.](#) 12 aug. 1908, C. Howard, p. 176.
- [92.](#) *Ibid.*, p. 11.
- [93.](#) Wickham-Steed, p. 282.
- [94.](#) Bülow, 2, p. 313.
- [95.](#) Hardinge, p. 162.
- [96.](#) Bülow, 2, p. 313.
- [97.](#) Zedlitz-Trützschler, 19 apr. 1907, p. 183.
- [98.](#) Bülow către W, 15 iul. 1908, *GP*, 24, nr. 8216, pp. 96-99.
- [99.](#) Steinberg, „The Kaiser and the British”, p. 134.
- [100.](#) Epkenhans, p. 15.
- [101.](#) Clemenceau către Pichon, 29 aug. 1908, *DDF*, 2.11, pp. 749-752.
- [102.](#) 26 sept. 1908, Esher, 2, p. 343.
- [103.](#) W despre Stumm către Bülow, 8 sept. 1908, *Auswartiges Amtes, Anglia*, nr. 78, vol. 6.

Capitolul 13
O criză balcanică (1908-1909)

- [1.](#) E către Asquith, 13 oct. 1908, RA VIC/MAIN/R/29/53.
- [2.](#) Nicolson către Grey, 4 nov. 1908, Neilson, p. 58, documentele Grey, FO 800/222.
- [3.](#) Neilson, p. 302.
- [4.](#) Kokovtsov, p. 216.
- [5.](#) *Nation*, 31 oct. 1908.
- [6.](#) *Westminster Gazette*, 31 oct. 1908.
- [7.](#) Esher, 2, 28 oct. 1908, p. 352.
- [8.](#) Bülow, 2, p. 376.
- [9.](#) Magnus, p. 400.
- [10.](#) Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 13.
- [11.](#) C. Howard, p. 28.
- [12.](#) Haller, 2, p. 72.
- [13.](#) Hull, „PKW and the Liebenburg Circle”, p. 145.
- [14.](#) T. Cole, „*The Daily Telegraph* Affair”, p. 256.
- [15.](#) Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 137.
- [16.](#) Zedlitz-Trützschler, 8 feb. 1909, pp. 252-253.
- [17.](#) Tuchman, p. 310.
- [18.](#) 11 nov. 1908, documentele Hardinge, 1, Cambridge University Library; vezi și Hardinge, p. 170.
- [19.](#) E către Knollys, 25 nov. 1908, RA VIC/MAIN/W/53/37.
- [20.](#) Vezi Zedlitz-Trützschler, 26 nov. 1908, p. 224.
- [21.](#) Topham, pp. 200-201.
- [22.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 259.
- [23.](#) Hardinge, p. 171.
- [24.](#) Trevelyan, pp. 154-155.
- [25.](#) Mansergh, p. 127.

- [26.](#) Bülow către W, 11 ian. 1909, Geheimes Staatsarchiv, Rep. 53, lit. B 16a, vol. IV.
- [27.](#) Fromkin, pp. 74-75.
- [28.](#) Berghahn, pp. 91, 93.
- [29.](#) N către W, 15 [SV]/28 dec. 1908, *GP*, 26(i), nr. 9187, pp. 387-388.
- [30.](#) W către N, 5 ian. 1909, *GP*, 26(i), pp. 388-389; W către N, 8 ian. 1909, Grant, pp. 243-244.
- [31.](#) E către Knollys, 25 nov., 1908, RA VIC/MAIN/W/53/37.
- [32.](#) Zedlitz-Trützschler, 10 feb. 1909, p. 258.
- [33.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 253.
- [34.](#) Redesdale, 1, p. 78.
- [35.](#) Hardinge, pp. 163-164.
- [36.](#) Hardinge către Knollys, Lee, 2, p. 262.
- [37.](#) W către N, 8 ian. 1909, Grant, p. 242.
- [38.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 258.
- [39.](#) W către Franz Ferdinand, 12 feb. 1909, Kann, p. 332.
- [40.](#) McLean, p. 134.
- [41.](#) Kann, p. 332.
- [42.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 258.
- [43.](#) Pourtalès către Izvolski, *GP*, 26, p. 693.
- [44.](#) *Origins*, p. 22, p. 21.
- [45.](#) *Ibid.*, p. 132.
- [46.](#) Nicolson către Grey, 29 martie 1909, în Grey, *25 Years*, p. 189.
- [47.](#) N către Minnie, 19 martie [SV]/2 apr. 1909, Bing, p. 241.
- [48.](#) W către N, 3 apr. 1909, Grant, pp. 246-247.

- [49.](#) Hardinge către E, 7 apr. 1909, RA VIC/MAIN/W/55/16.
- [50.](#) McLean, p. 60.
- [51.](#) Zedlitz-Trützschler, 26 martie 1909, p. 265.
- [52.](#) 9 aprilie 1909, *ibid.*, p. 267.
- [53.](#) Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 176.
- [54.](#) Roosevelt către sir G.O. Trevelyan, 1 oct. 1911, *Letters of T. Roosevelt VII*, ed. Morrison, p. 397.
- [55.](#) K. Young, p. 248.
- [56.](#) Vezi RA VIC/MAIN/X/22/64.
- [57.](#) Massie, *Dreadnought*, p. 621.
- [58.](#) *Ibid.* și n.
- [59.](#) Woodward, p. 238, n. 4.
- [60.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, pp. 264-265.
- [61.](#) T. Cole, „The Daily Telegraph Affair”, p. 261.
- [62.](#) Neilson, p. 308.
- [63.](#) 10 martie 1909, *ibid.*, p. 304.
- [64.](#) 2 aug. 1909, RA GV/PRIV/GVD.
- [65.](#) Duke of Windsor, *A King's*, p. 69.
- [66.](#) Mossolov, p. 109.

Capitolul 14

Rolul lui Edward (1910-1911)

- [1.](#) 6 mai 1910, RA GV/PRIV/GVD.
- [2.](#) Brook Shepherd, pp. 536-537.
- [3.](#) Scawen Blunt, *My Diaries*, Londra, 1919, pp. 721-722.
- [4.](#) Wickham Steed, p. 289.

- [5.](#) W către Bethmann-Hollweg, 7 mai 1910, Abteilung 1A, Anglia, nr. 78, Secretissima, Ban 25 (R 5791).
- [6.](#) Görlitz, *Der Kaiser*, p. 78.
- [7.](#) 6 mai 1910, RA GV/PRIV/GVD.
- [8.](#) N către G, 28 apr. [SV]/8 mai 1910, RA GV/PRIV/AA 43/129.
- [9.](#) Google The Victorian Web: salariile, costurile de trai și echivalentele contemporane.
- [10.](#) Minnie către N, 7[SV]/20 mai 1910, Bing, p. 254.
- [11.](#) *The Daily Telegraph*, 24 mai 1910.
- [12.](#) *Ibid.*, 20 mai 1910.
- [13.](#) 19 mai 1910, RA GV/PRIV/GVD.
- [14.](#) *Daily Chronicle*, 20 mai 1910.
- [15.](#) *Daily Mail*, 20 mai 1910.
- [16.](#) W către Bethmann-Hollweg, *GP*, 28, p. 326.
- [17.](#) Battiscombe, p. 274.
- [18.](#) Epkenhans, p. 33.
- [19.](#) 16 mai 1910, Esher, 3, p. 3.
- [20.](#) 7 mai 1910, RA GV/PRIV/GVD.
- [21.](#) David Cecil, *Max*, Londra, Bodley Head, 1964, p. 331.
- [22.](#) Airlie, p. 128.
- [23.](#) F. Ponsonby către Ria Ponsonby, 4 apr. 1913, citat în Rose, p. 147.
- [24.](#) Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 421.
- [25.](#) 18 apr. 1911, Esher, 3, pp. 48-49.
- [26.](#) Rose, p. 96.
- [27.](#) 21 aug. 1910, Esher, 3, p. 15.
- [28.](#) Rose, p. 77.

- [29.](#) G către Godfrey-Faussett, 28 iul. 1914, *ibid.*, p. 158.
- [30.](#) Rose, p. 173.
- [31.](#) Blake, Bonar Law, p. 167.
- [32.](#) 21 ian. 1914, Esher, 3, p. 54.
- [33.](#) 8 sept. 1910, Lloyd George, *Letters*, p. 152.
- [34.](#) Rose, p. 110.
- [35.](#) Asquith către Venetia Stanley, sept. 1912, Asquith, p. 42.
- [36.](#) 12 mai 1912, Rose, p. 160.
- [37.](#) Vezi Metternich către Bethmann-Hollweg, 25 sept. 1911, *GP*, 29, pp. 244-246.
- [38.](#) G către N, 27 mai 1910, GARF 601/1/1219.
- [39.](#) G către N, 15 martie 1911, *ibid.*
- [40.](#) 25 aug. 1910, Esher, 3, p. 17: G către N, 14 feb. 1912, GARF 601/1/1219.
- [41.](#) Gore, p. 197.
- [42.](#) N către G, 15 [SV]/26 ian. 1911, RA GV/PRIV/AA 43/151.
- [43.](#) G către N, 14 feb. 1912, GARF 601/1/1219.
- [44.](#) Oct. 1912, Hobhouse, *Diaries of Charles Hobhouse*, ed. E. David, Londra, Murray, 1977, p. 123.
- [45.](#) Vezi Tuchman, p. 362.
- [46.](#) Plumptre, p. 243.
- [47.](#) 14 oct. 1911, Esher, 3, p. 65.
- [48.](#) Massie, *Nicholas*, p. xiii.
- [49.](#) 16 sept. 1910, Lloyd George, *Letters*, p. 158.
- [50.](#) Adonis, Bonar Law, p. 114.

Celebrări și avertismente (1911-1914)

- [1.](#) W către G, 15 feb. 1911, RA GV/PRIV/AA 43/152.
- [2.](#) Wilhelm II, *My Memoirs*, pp. 139-141.
- [3.](#) 19 mai 1910, Morley, 2, p. 344.
- [4.](#) G către N, 15 martie 1911, GARF 601/1/1219.
- [5.](#) Hough, p. 242.
- [6.](#) Strachan, p. 40.
- [7.](#) Grey, p. 233.
- [8.](#) Mombauer, *Helmuth von Moltke*, p. 122.
- [9.](#) Massie, *Dreadnought*, p. 740.
- [10.](#) Nicolson, p. 186.
- [11.](#) H. Pogge von Strandemann (ed.), *Rathenau, Notes and Diaries*, Oxford, OUP, 1985, p. 147.
- [12.](#) Asquith, notele ședințelor de cabinet, 15 feb. 1912, RA PS/PSO/GV/C/R/157.
- [13.](#) Epkenhans, p. 27.
- [14.](#) Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 172.
- [15.](#) W către Metternich, *GP*, 31, p. 183.
- [16.](#) Neilson, p. 69.
- [17.](#) Sazonov, *Fateful Years*, pp. 27-43.
- [18.](#) N către G, 15 [SV]/28 nov. 1910, RA GV/PRIV/AA 43/146.
- [19.](#) N către Minnie, 31 oct. [SV]/13 nov. 1910, Bing, p. 260.
- [20.](#) N către Minnie, 20 iunie 1912, Bing, p. 270.
- [21.](#) Kokovțov, pp. 320-323.
- [22.](#) N către G, 1 [SV]/14 sept. 1912, RA GV/PRIV/AA 43/187.
- [23.](#) Neilson, p. 323.

- [24.](#) Buchanan, 1, p. 170.
- [25.](#) N către Minnie, 12 [SV]/25 oct. 1912, Bing, p. 279.
- [26.](#) N către W, 23 oct. [SV]/5 nov. 1912, Geheimes Staatsarchiv, BPH 53/247.
- [27.](#) G către Grey, 8 dec. 1912, RA PS/PSO/GV/C/M/520A/1A.
- [28.](#) Heinrich către W, *GP*, 39, p. 119.
- [29.](#) Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 186.
- [30.](#) Strachan, p. 42.
- [31.](#) Heinrich către G, 14 dec. 1912, RA PS/PSO/GV/C/M/520A/2A.
- [32.](#) Woodward, p. 405.
- [33.](#) Vorres, p. 130.
- [34.](#) King, p. 401.
- [35.](#) Kokovtsov, p. 360.
- [36.](#) Citat în Söseman, p. 53.
- [37.](#) Kernshaw, *Hitler*, 1, p. 80.
- [38.](#) *Frankische Tagespost*, 1913, citat în Söseman, p. 54.
- [39.](#) *Berlin Tageblatt*, 1913, *ibid.*, p. 58.
- [40.](#) Kokovtsov, p. 360.
- [41.](#) King, p. 410.
- [42.](#) Van der Kiste, p. 79.
- [43.](#) Vorres, p. 130.
- [44.](#) Kokovtsov, p. 283.
- [45.](#) Bruce-Lockhart către Grey, 22 ian. 1916, Neilson, p. 83.
- [46.](#) Kokovtsov, p. 308.
- [47.](#) Paléologue, 1, p. 331.
- [48.](#) Lloyd George, 16 sept. 1911, p. 158.

- [49.](#) Notă nedatată, RA PS/PSO/GV/C/K/2553/1/70.
- [50.](#) Asquith către Venetia Stanley, 16 martie 1914, Asquith, p. 61.
- [51.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 299.
- [52.](#) W către Franz Ferdinand, 27 mai 1913, Kann, p. 348.
- [53.](#) Citat în Rose, p. 166.
- [54.](#) Heinrich către G, 14 dec. 1912, RA PS/PSO/GV/C/M/520A/2A.
- [55.](#) MacLean, p. 243.
- [56.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 293.
- [57.](#) 23 mai 1913, RA GV/PRIV/GVD.
- [58.](#) G către N, 16 iun. 1914, RA PS/PSO/GV/C/M/624/3.
- [59.](#) Kokovțov, p. 389.
- [60.](#) *Ibid.*, pp. 391, 398.
- [61.](#) Fisher, pp. 334-336.
- [62.](#) Oldenburg, p. 133; vezi Kokovțov, pp. 402-403, MacDonald, pp. 193-195.
- [63.](#) MacLean, p. 67.
- [64.](#) *Ibid.*, p. 197, PRO FO 371 2.092, 15,312, 3 aprilie 1914, pp. 292-296.
- [65.](#) Pavel Benkendorv, citat în Lieven, *Nicholas II*, p. 197.
- [66.](#) Buchanan, 1, p. 117.
- [67.](#) G către N, 16 iunie 1914, RA PS/PSO/GV/C/M/624/3.
- [68.](#) Declarația Ligii Pangermane, 19 apr. 1914.
- [69.](#) Fromkin, p. 110.

Iulie 1914

- [1.](#) G către Asquith, 26 martie 1914, Asquith, p. 61.
- [2.](#) 28 iun. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
- [3.](#) Alexander Mikhailovich, p. 257.
- [4.](#) Geiss, pp. 64-65.
- [5.](#) Strachan, p. 11.
- [6.](#) Cecil, *Wilhelm*, 2. p. 200.
- [7.](#) Fromkin, p. 164.
- [8.](#) Geiss, p. 72.
- [9.](#) MacDonald, p. 204.
- [10.](#) Paléologue, 1, pp. 12-13.
- [11.](#) Citat în Lieven, *Nicholas II*, p. 200.
- [12.](#) Gilliard, p. 100.
- [13.](#) Bülow, 3, p. 184.
- [14.](#) Geiss, p. 222.
- [15.](#) Fromkin, p. 219.
- [16.](#) Buchanan, 1, p. 198.
- [17.](#) 25 iul. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
- [18.](#) Asquith către G, 25 iul. 1914, RA PS/PSO/GV/C/R/157.
- [19.](#) Nicolson, *King George*, p. 246.
- [20.](#) Geiss, p. 206.
- [21.](#) Jenkins, p. 325.
- [22.](#) Bradford, p. 76.
- [23.](#) N către W, 29 iul. 1914, 1 a.m.
- [24.](#) W către N, 29 iul. 1914, 1:45 a.m.
- [25.](#) N către G, 16 [SV]/29 iulie 1914, RA PS/PSO/GV/C/Q/1549/1.

- [26.](#) 29 iul. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
- [27.](#) Nicolson, *George V*, p. 245.
- [28.](#) Fromkin, p. 224.
- [29.](#) Grey, p. 317.
- [30.](#) W către N, 29 iul. 1914, 6:30 p.m.
- [31.](#) N către W, 29 iul. 1914, 8:20 p.m.
- [32.](#) N către W, 30 iul. 1914, 1:20 a.m.
- [33.](#) Massie, *Nicholas*, p. 257.
- [34.](#) W către N, 30 iul. 1914, 1:20 a.m.
- [35.](#) N către W, 31 iul. 1914.
- [36.](#) W către N, 31 iul. 1914.
- [37.](#) Geiss, p. 290.
- [38.](#) Geiss, pp. 288-290.
- [39.](#) W despre Pourtalès către Jagow, 30 iul. 1914, Geiss, p. 295.
- [40.](#) Mossolov, p. 256.
- [41.](#) N către W, 1 aug. 1914.
- [42.](#) Gilliard, p. 105.
- [43.](#) Paléologue, 1, pp. 196-197.
- [44.](#) Telegrama FO, citând telegrama de la guvernul german, 1 aug. 1914, RA PS/PSO/GV/C/Q/1549/11.
- [45.](#) Asquith către Venetia Stanley, Asquith, p. 140.
- [46.](#) 31 iul. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
- [47.](#) Asquith către Venetia Stanley, Asquith, p. 140.
- [48.](#) G către N, 1 aug. 1914, RA PS/PSO/GV/C/Q/1549/11; și, în arhivele de la GARF, 601/1/1219.
- [49.](#) 1 aug. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
- [50.](#) N citat de Buchanan către G, 2 aug. 1914, RA

PS/PSO/GV/C/Q/1549/15.

[51.](#) *Ibid.*

[52.](#) W către G, 1 aug. 1914, RA PS/PSO/GV/C/Q/1549/12.

[53.](#) Tuchman, *Guns of August*, pp. 80-81.

[54.](#) Clark, *Wilhelm II*, p. 213.

[55.](#) Tuchman, *Guns of August*, pp. 80-81.

[56.](#) G către W, 1 aug. 1914, RA PS/PSO/GV/C/Q/1549/1.

[57.](#) Tuchman, *Guns of August*, p. 81.

[58.](#) *The Kaiser*, p. 385.

[59.](#) *The Times*, 4 aug. 1914.

[60.](#) 2-4 aug. 1914, RA GV/PRIV/GVD.

[61.](#) Röhl, „Delusion or Design”, p. 87.

[62.](#) Gilliard, p. 107.

Capitolul 17

Un război (1914-1918)

[1.](#) 3 aug. 1914, RA GV/PRIV/GVD.

[2.](#) Gilliard, p. 107.

[3.](#) Buchanan, 1, p. 213.

[4.](#) Figes, *A People's*, p. 292.

[5.](#) Kershaw, *Hitler*, 1, p. 89.

[6.](#) Radzinsky, p. 1, n.

[7.](#) Figes, *A People's*, p. 252.

[8.](#) MacDonogh, p. 364.

[9.](#) Somervell, p. 495.

[10.](#) 14 oct. 1914, Asquith, p. 278.

- [11.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 329.
- [12.](#) Rose, p. 225.
- [13.](#) Windsor, *Family Album*, p. 54.
- [14.](#) Nicolson, *King George*, p. 252.
- [15.](#) Rose, p. 169.
- [16.](#) *Ibid.*, p. 201.
- [17.](#) G către Alexandra, 18 nov. 1917, RA GV/PRIV/AA37/73.
- [18.](#) 25 ian. 1915, Stevenson, p. 25.
- [19.](#) Nicolson, *King George*, p. 288.
- [20.](#) Grigg, p. 499.
- [21.](#) G către N, 1 oct. 1916, RA PS/PSO/GV/C/Q/1550/314.
- [22.](#) Figs, *A People's*, p. 256.
- [23.](#) Balfour, *The Kaiser*, pp. 226-227.
- [24.](#) F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 317.
- [25.](#) G către N, 15 ian. 1916, RA PS/PSO/GV/C/Q/1550/302.
- [26.](#) Hull, p. 267.
- [27.](#) Oct. 1914, Pless, p. 295.
- [28.](#) Gerard, p. 237.
- [29.](#) Afflerbach, p. 202.
- [30.](#) Görlitz, *The Kaiser*, p. 190.
- [31.](#) 6 nov. 1914, *ibid.*, p. 42.
- [32.](#) Afflerbach, p. 209.
- [33.](#) Clark, *Kaiser Wilhelm*, p. 227.
- [34.](#) Gerard, p. 179.
- [35.](#) Epkenhans, p. 35.
- [36.](#) Figs, *A People's*, p. 262.
- [37.](#) Knox, 1, p. 319.

- [38.](#) Vorres, p. 147.
- [39.](#) Figes, *A People's*, p. 263.
- [40.](#) Rodzianko, *Rasputin*, pp. 115-117.
- [41.](#) Figes, *A People's*, p. 263.
- [42.](#) Gilliard, p. 137.
- [43.](#) Lincoln, p. 692.
- [44.](#) Krivoșîn, citat în *ibid.*
- [45.](#) Vorres, p. 148.
- [46.](#) Gilliard, pp. 205, 142.
- [47.](#) 30 aug. 1916, Fuhrman, p. 558.
- [48.](#) Mossolov, p. 174.
- [49.](#) Gilliard, p. 143.
- [50.](#) 17 ian. 1915, Stevenson, p. 26.
- [51.](#) Vezi Neilson, p. 351.
- [52.](#) Minnie către N, 1 [SV]/14 feb. 1915, Bing, p. 292.
- [53.](#) Minnie către N, 22 mai [SV]/4 iun. 1916, *ibid.*, p. 297.
- [54.](#) N către G, 11 [SV]/24 ian. 1916, RA PS/PSO/GV/C/Q/2551/5.
- [55.](#) G către N, 13 iul. 1916, GARF 601/1/1219.
- [56.](#) N către G, 25 iun. [SV]/8 iul. 1915, RA PS/PSO/GV/C/Q/2551/3.
- [57.](#) G către N, 8 aug. 1915, GARF 601/1/1219.
- [58.](#) Kokovtsov, p. 296.
- [59.](#) Alexandra către G, RA GV/PRIV/AA35/6.
- [60.](#) 22 nov. 1916, Stevenson, p. 127.
- [61.](#) Gilliard, p. 110.
- [62.](#) Maylunas, p. 412.
- [63.](#) G către N, 23 aug. 1916, RA PS/PSO/GV/C/Q/1500/313.

- [64.](#) G către N, 1 oct. 1916, RA PS/PSO/GV/C/Q/1500/314.
- [65.](#) 8 aug. 1916, Görlitz, *The Kaiser*, p. 191.
- [66.](#) Strandemann (ed.), *Rathenau*, p. 126.
- [67.](#) Esher, 3, p. 207.
- [68.](#) Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 505.
- [69.](#) G către N, 7 ian. 1916, GARF 601/1/1219.
- [70.](#) Airlie, p. 138.
- [71.](#) 4-11 iul. 1917, RA/PRIV/GVD.
- [72.](#) Gore, p. 293.
- [73.](#) Buxhoeveden, p. 245; vezi și Vorres, p. 150.
- [74.](#) Kokovtsov, p. 478.
- [75.](#) Maylunas, p. 475.
- [76.](#) Mossolov, p. 162.
- [77.](#) Alexander Mikhailovich, p. 185.
- [78.](#) Yusupov, p. 157.
- [79.](#) 14 dec. 1916, Alexandra Feodorovna, p. 456.
- [80.](#) Alexandra către G, RA GV/PRIV/AA35/6.
- [81.](#) Alexander Mikhailovich, p. 275.
- [82.](#) Massie, *Nicholas*, p. 368; vezi și Alexander Mikhailovich, pp. 283-284.
- [83.](#) Xenia către Minnie, 21 ian. 1917, van der Kiste, p. 97.
- [84.](#) Rodzianko, p. 252.
- [85.](#) Buchanan, 2, p. 41.
- [86.](#) Buxhoeveden, p. 240.
- [87.](#) Buchanan, 2, p. 47.
- [88.](#) Buxhoeveden, p. 240.
- [89.](#) Maylunas, p. 513.

- [90.](#) Mossolov, p. 131.
- [91.](#) Alexander Mikhailovich, p. 186.
- [92.](#) Paléologue, 3, pp. 151-152.
- [93.](#) N către G, 4 [SV]/17 feb. 1917, RA PS/PSO/GV/C/Q/2551/8.
- [94.](#) N către Alix, Nicholas II, *Letters*, p. 313.
- [95.](#) Nicholas II, p. 278.
- [96.](#) Pares, p. 443.
- [97.](#) N către Aleksandra, 26 feb. [SV]/11 martie 1917, Fuhrman, p. 696.
- [98.](#) Nicholas II, p. 279.
- [99.](#) Mossolov, p. 27.
- [100.](#) Nicholas II, 2 [SV]/15 martie 1917, p. 278.
- [101.](#) 13-15 martie 1917, RA GV/PRIV/GVD.
- [102.](#) Grigg, *Lloyd George, War Leader*, p. 58.
- [103.](#) Stamfordham, notă despre discuția cu Lloyd George, 22 martie 1917, RA PS/PSO/GV/C/M.
- [104.](#) G către N, 19 martie 1917, RA PS/PSO/GV/C/Q/1550/318.
- [105.](#) Buchanan, 2, p. 104.
- [106.](#) Nicolson, *King George*, p. 300.
- [107.](#) Buxhoeveden, p. 262.
- [108.](#) Vezi Gilliard, p. 217, Benckendorff, pp. 30-35, Hanbury Williams, p. 170.
- [109.](#) Hanbury Williams, p. 170.
- [110.](#) Nota lui Stamfordham, 22 martie 1917, RA PS/PSO/GV/C/M/M1067/29.
- [111.](#) Virubova, p. 212.
- [112.](#) Dehn, p. 189.

- [113.](#) Virubova, p. 213.
- [114.](#) Jurnalul lui Nikolai, 5 apr. 1917, GARF 601/1/221.
- [115.](#) Stamfordham către Balfour, 30 martie 1917, citat în Nicolson, *King George*, p. 301.
- [116.](#) Balfour către Stamfordham, 2 apr. 1917, *ibid.*
- [117.](#) Stamfordham către Balfour, 6 apr. 1917, LG/F/3/2/19, Arhivele Parlamentare.
- [118.](#) Stamfordham către Balfour, 6 apr. 1917, RA PS/PSO/GV/C/M/1067/52.
- [119.](#) Nota lui Stamfordham, 10 apr. 1917, RA PS/PSO/M/1067/61.
- [120.](#) Balfour către Lloyd George, 6 apr. 1917, LG/F/3/2/19, Arhivele Parlamentare.
- [121.](#) Balfour către Buchanan, 13 apr. 1917, FO 800/205 PRO.
- [122.](#) Buchanan către FO, 15 apr. 1917, FO 800/206 PRO.
- [123.](#) Meriel Buchanan, p. 196.
- [124.](#) Gilliard, p. 217.
- [125.](#) *The Times*, 21 apr. 1917.
- [126.](#) Nicolson, *King George*, p. 308.
- [127.](#) Lloyd George, *War Memories*, 3, p. 1644.
- [128.](#) Nicolson, p. 309.
- [129.](#) *The Times*, 13 nov. 1918.
- [130.](#) Gilliard, p. 216.
- [131.](#) Kerensky, p. 125.
- [132.](#) Benckendorff, p. 77.
- [133.](#) Görlitz, *The Kaiser*, p. 285.
- [134.](#) Clark, *Wilhelm II*, p. 238.

- [135.](#) Gilliard, p. 244, p. 257.
- [136.](#) *Ibid.*, p. 256.
- [137.](#) Figes, *A People's*, p. 638.
- [138.](#) Kerensky, p. 237.
- [139.](#) Waters, pp. 254-255.
- [140.](#) Figes, *A People's*, p. 385.
- [141.](#) Vezi Michael Pearson, *The Sealed Train*, Londra, Macmillan, 1975.
- [142.](#) 25, 28 iul. 1918, RA GV/PRIV/GVD.
- [143.](#) 31 aug. 1918, RA GV/PRIV/GVD.
- [144.](#) 25 iul. 1918, Stamfordham către Esher, citat în Rose, p. 217.
- [145.](#) Stamfordham către Balfour, 22 iul. 1918, *ibid.*, p. 216.
- [146.](#) Windsor, *A King's*, pp. 131-132.
- [147.](#) B. Hulderman, *Albert Ballin*, Londra, Cassel, 1922, p. 375.
- [148.](#) MacDonogh, p. 402.
- [149.](#) *Ibid.*, p. 406.
- [150.](#) *Ibid.*, p. 412.
- [151.](#) 9 nov. 1918, RA GV/PRIV/GVD.
- [152.](#) MacDonogh, p. 414.
- [153.](#) Lady N. Bentinck, *The Ex-Kaiser in Exile*, Londra, Hodder, 1922, p. 23.
- [154.](#) 11 nov. 1918, RA GV/PRIV/GVD.

Epilog

- [1.](#) Pentru un rezumat al numărului de victime din Primul Război Mondial, vezi, de exemplu, site-ul Twentieth

Century Atlas – Death Tolls.

2. Rose, pp. 231, 229.
3. Airlie, p. 142.
4. Windsor, *A King's*, p. 131.
5. Van der Kiste, p. 166.
6. Îi sunt îndatorată lui Jasper Heinzen pentru acest calcul pe care l-a realizat folosind Samuel H. Williamson, *Six Ways to Compute the Relative Value of a US Dollar Amount, 1790 to Present*, MeasuringWorth, 2008; vezi measuringworth.com/uscompare/.
7. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 306.
8. Röhl, „The Emperor's New Clothes”, p. 29.
9. Rose, p. 388.
10. 16 feb. 1918, Esher, 4, p. 181.
11. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 522.
12. Harold Laski, *Authority in the Modern State*, 1919.
13. Stamfordham către episcopul de Chelmsford, 25 nov. 1918, RA PS/PSO/GV/O/1106/65.
14. G către Alexandra, 17 feb. 1924, RA GV/PRIV/AA/38/65.
15. Rose, pp. 333-334.
16. 10 mai 1935, Stevenson, p. 309.
17. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 352.
18. Weintraub, *Victoria*, p. 12.
19. Rose, p. 408.
20. Lees-Milne, 2, p. 237.
21. W către Mary, 2 feb. 1936, RA PS/PSO/GV/C/O 2572/19.
22. W către Mary, 1 oct. 1938, RA PS/PSO/GV/C/C 46/270.

[23](#). W către Mary, 13 oct. 1938, RA PS/PSO/GV/C/C 46/272,3.

[24](#). W către Mary, 30 aug. 1939, RA PS/PSO/GV/C/C 45/1199.

Bibliografie

- Afflerbach, Holger, „Wilhelm II as Supreme Warlord in the First World War”, în Mombauer și Deist (eds.).
- Airlie, Mabell Countess of, *Thatched with Gold*, ed. Jennifer Ellis, Hutchinson, Londra, 1962.
- Alexander Mikhailovich, Grand Duke, *Once a Grand Duke*, Cassell, Londra, 1932.
- Alexandra Feodorovna, *Letters of the Tsaritsa to the Tsar 1914-1916*, Duckworth, Londra, 1923.
- Allrey, Anthony, *Edward VII and His Jewish Court*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1981.
- Almedingen, E.M., *An Unbroken Unity: A Memoir of Grand Duchess Serge of Russia*, Bodley Head, Londra, 1964.
- Anon, *Recollections of Three Kaisers*, Herbert Jenkins, Londra, 1929.
- Antrim, Louisa, Countess of, *Louisa Lady in Waiting*, ed. E. Longford, Cape, Londra, 1979.
- Asquith, Herbert, *Letters to Venetia Stanley*, ed. M. și E. Brock, OUP, Oxford, 1982.

- Athlone, Alice, Countess of, *For My Grandchildren*, Evans Brothers, Londra, 1966.
- Balfour, Michael, *The Kaiser and His Times*, The Cresset Press, Londra, 1964.
- Balfour, Michael, *Britain and Joseph Chamberlain*, Allen and Unwin, Londra, 1985.
- Bartlett, R., *Chekhov: Scenes from a Life*, The Free Press, Illinois, 2004.
- Battiscombe, Georgina, *Queen Alexandra*, Constable, Londra, 1969.
- Bedford, Sybil, *A Legacy*, Penguin, Londra, 1999 (Weidenfeld, 1956).
- Benckendorff, Constantine, *Half a Life*, Richards Press, Londra, 1954.
- Benckendorff, Count Paul, *Last Days at Tsarskoe Selo*, Heineman, Londra, 1927.
- Benson, E.F., *The Kaiser and the English Relations*, Longmans, Green and Company, Londra, 1936.
- Bentley Brinkerhoff, Gilbert, *David Lloyd George, A Political Life*, Batsford, Londra, 1987.
- Berghahn, Volker, *Germany and the Approach of War in 1914*, Palgrave Macmillan, Londra, 1993.
- Bigelow, Poultenay, *Prussian Memories 1864-1914*, G.P. Putnam's Sons, Londra, 1916.
- Bing, Edward J. (ed.), *The Letters of Tsar Nicholas and Empress Marie*, Ivor Nicholson and Watson, Londra, 1937.
- Bokhanov, A.N., Knodt, M., Oustimenko, V., Peregudova, Z., și

Tyutyunnik, L., *The Romanovs: Love, Power and Tragedy*, Leppi Publications, 1993.

Bolitho, Hector (ed.), *Further Letters of Queen Victoria, from the Archives of the House of Brandenburg-Prussia*, Thorton Butterwood Ltd, Londra, 1938.

Botkin, Gleb, *The Real Romanovs*, Fleming H. Revell, New York, 1931.

Bradford, Sarah, *George VI*, Penguin, Londra, 2002 (Weidenfeld, 1898)

Brook-Shepherd, Gordon, *Uncle of Europe*, Collins, Londra, 1975.

Brown, Lucy, *Victorian News and Newspapers*, Clarendon Press, Oxford, 1985.

Brown, Tina, *The Diana Chronicles*, Century, Londra, 2007.

Buchan, John, *The King's Grace*, Hodder, Londra, 1935.

Buchanan, Sir George, *My Mission to Russia*, 2 vol., Cassell, Londra, 1923.

Buchanan, Meriel, *The Dissolution of an Empire*, John Murray, Londra, 1932.

Bülow, Prince Bernhard von, *Memoirs*, 4 vol., Putnam, Londra, 1931.

Buruma, Ian, *Voltaire's Coconuts, Anglomania in Europe*, Weidenfeld, Londra, 1999.

Buxhoeveden, Sophy, *The Life and Tragedy of Alexandra Feodorovna, Empress of Russia*, Longman, Londra, 1928.

Byrnes, R.F., *Pobedonostsev, His Life and Thought*, Indiana University Press, Bloomington, 1968.

- Cannadine, David, „The Concept, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the «Invention of Tradition» c. 1820-1977”, în *The Invention of Tradition*, ed. E. Hobsbawm și T. Ranger, CUP, Cambridge, 1983.
- Cannadine, David, *The Decline and Fall of the British Aristocracy*, Yale University Press, New Haven, 1990.
- Cannadine, David, „Kaiser Wilhelm II and the British Monarchy”, în *History and Biography. Essays in Honour of Derek Beales*, ed. T.C.W. Blanning și D. Cannadine, CUP, Cambridge, 1996.
- Cecil, Lamar, „Wilhelm II and His Russian «Colleagues»”, în C. Fink, I. Hull și M. Knox (eds.), *German Nationalism and the European Response*, University of Oklahoma Press, Oklahoma, 1985.
- Cecil, Lamar, „History as Family Chronicle: Kaiser Wilhelm II and the Dynastic Roots of the Anglo-German Antagonism”, în Röhl și Sombart (eds.), *Kaiser Wilhelm, New Interpretations...*
- Cecil, Lamar, *Wilhelm II*, 2 vol., University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1989.
- Charques, Richard, *The Twilight of Imperial Russia*, Phoenix House, Londra, 1958.
- Chekhov, Anton, *Letters of*, ed. Yarmolinsky, Cape, Londra, 1997.
- Clark, Alan (ed.), *A Good Innings: The Private Papers of Lord Lee of Fareham*, John Murray, Londra, 1974.
- Clark, Christopher, *Wilhelm II*, Longman, Harlow, 2000.

- Clark, Christopher, *Iron Kingdom. The Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947*, Allen Lane, Londra, 2006.
- Cole, Terence, „Kaiser versus Chancellor”, în R.J. Evans (ed.).
- Cole, Terence, „The Daily Telegraph Affair and its Aftermath”, în Röhl și Sombart (eds.).
- Cook, Andrew, *Prince Eddy, the King Britain Never Had*, Tempus, Stroud, 2006.
- Corti, Egon, *The English Empress, a Study in the Relations between Queen Victoria and her Eldest Daughter*, Cassell, Londra, 1957.
- Cowles, Virginia, *Edward VII and His Circle*, Hamish Hamilton, Londra, 1956.
- Craig, Gordon, *Politics of the Prussian Army*, OUP, Oxford, 1955.
- Craig, Gordon, *Germany 1866-1945*, OUP, Oxford, 1981.
- Dehn, Lili, *The Real Tsaritzza*, Thornton Butterworth, Londra, 1922.
- Deist, Wilhelm, „Kaiser Wilhelm II in the Context of His Military and Naval Entourage”, Little Brown, Boston, în Röhl și Sombart (eds.).
- Duff, David, *Hessian Tapestry*, David and Charles, Newton Abbot, 1979.
- Dugdale, Blanche, *Arthur James Balfour*, 2 vol., Hutchinson, Londra, 1936.
- Dunlop, Ian, *Edward VII and the Entente Cordiale*, Constable and Robinson, Londra, 2004.
- Eckardstein, Hermann von, *Ten Years at the Court of St James*,

Thornton Butterworth, Londra, 1921.

Edel, Leon, *Henry James, 1901-1916*, Rupert Hart Davis, Londra, 1972.

Edward, Duke of Windsor, *A King's Story*, Putnam, New York, 1951.

Eley, Geoff, *Society, Culture and the State in Germany 1870-1930*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1996.

Epkenhans, Michael, „Wilhelm II and «His» Navy, 1888-1918”, în Mombauer și Deist (eds.).

Epton, Nina, *Victoria and Her Daughters*, Weidenfeld, Londra, 1972.

Esher, Reginald, Viscount, *The Journals and Letters of Reginald, Viscount Esher*, 4 vol., Ivor Nicholson and Watson, Londra, 1934.

Eulenburg, Philipp, *Philipp Eulenburg's Politische Korrespondenz*, 3 vol., ed. John Röhl, Boppard am Rhein, 1976-1983.

Evans, Richard J. (ed.), *Society and Politics in Wilhelmine Germany*, Croom Helm, Londra, 1978.

Fehrenbach, Elizabeth, „Images of Kaiserdom, German Attitudes to Kaiser Wilhelm II”, în Röhl și Sombart (eds.).

Ferguson, Niall, *Empire, How Britain Made the Modern World*, Allen Lane, Londra, 2003.

Ferguson, Niall, *The War of the World*, Allen Lane, Londra, 2006.

Fiebig von Hase, Ragnild, „The Uses of Friendship, the «Personal Regime» of Wilhelm II and Theodore Roosevelt,

1901-1909”, in Mombauer and Deist (eds.).

Figes, Orlando, *A People's Tragedy, the Russian Revolution, 1891-1924*, Pimlico, Londra, 1997.

Figes, Orlando, *Natasha's Dance, A Cultural History of Russia*, Penguin, Londra, 2003.

Fischer, Fritz, *War of Illusions, German Policies from 1911 to 1914*, Chatto, Londra, 1975.

Fisher, Baron John Arbuthnot, *Memories*, Hodder, Londra, 1919.

Fraser, Peter, *Joseph Chamberlain: Radicalism and Empire, 1868-1914*, Cassell, Londra, 1966.

Friedman, Dennis, *Darling Georgie; The enigma of George V*, Peter Owen, Londra, 1998.

Fromkin, David, *Europe's Last Summer*, Heinemann, Londra, 2004.

Fuhrman, Joseph T., *The Complete Wartime Correspondence of Tsar Nicholas II and Empress Alexandra*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1999.

Fulford, Roger (ed.), *Dearest Child, the Private Correspondence of Queen Victoria and the Crown Princess of Prussia, 1858-1861*, Evans Brothers, Londra, 1964.

Fulford, Roger (ed.), *Dearest Mama, 1861-1864*, Evans Brothers, Londra, 1968.

Fulford, Roger (ed.), *Your Dear Letter, 1865-1871*, Evans Brothers, Londra, 1971.

Fulford, Roger (ed.), *Darling Child, 1871-1878*, Evans Brothers, Londra, 1976.

- Fulford, Roger (ed.), *Beloved Mama, 1879-1885*, Evans Brothers, Londra, 1981.
- Geiss, Immanuel (ed.), *July 1914 – The Oubreak of the First World War: Selected Documents*, Batsford, Londra, 1967.
- Gerard, James, *My First 83 Years*, Doubleday, New York, 1951.
- Gerois, B.V., *Souvenirs de Ma Vie*, Académie, Paris, 1969.
- Geyer, Dietrich, *Russian Imperialism, the Interaction of Domestic and Foreign Policy, 1860-1914*, Yale University Press, Londra și New Haven, 1987.
- Gilliard, Pierre, *Thirteen Years at the Russian Court*, Hutchinson, Londra, 1921.
- Gooch, C.P., și Temperley, H., *British Documents and the Origins of the War*, 11 vol., Stationery Office, Londra, 1926-1932.
- Gore, John, *King George V: A Personal Memoir*, John Murray, Londra, 1941.
- Görlitz, W. (ed.), *The Kaiser and His Court*, Macdonald, Londra, 1961.
- Görlitz, W. (ed.), *Der Kaiser... Aufzeichnungen des Chefs des Marinekabinetts Admiral Georg Alexander v. Müller über die Ära Wilhelms II*, Musterschmidt Verlag, Göttingen, 1965.
- Grant, N.F. (ed.), *The Kaiser's Letters to the Tsar Copied from the Government Archives in Petrograd and Brought from Russia by Isaac Don Levine*, Hodder, Londra, 1920.
- Grenville, J.A.S., *Lord Salisbury and Foreign Policy*, Athlone, Londra, 1964.

- Grey of Fallodon, Sir Edward, *25 Years*, Hodder, Londra, 1925.
- Grigg, John, *Lloyd George, from Peace to War*, Methuen, Londra, 1985.
- Grigg, John, *Lloyd George, War Leader*, Allen Lane, Londra, 2002.
- Hall, Coryne, *Imperial Dancer*, Sutton, Stroud, 2005.
- Haller, Johannes, *Philipp Eulenburg, the Kaiser's Friend*, 2 vol., Secker, Londra, 1930.
- Hannaford, Ivan, *Race, the History of an Idea in the West*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.
- Harcave, Sidney, *Count Sergei Witte and the Twilight of Imperial Russia*, M.E. Sharpe, Londra, 2004.
- Hardie, Frank, *The Political Influence of the British Monarchy, 1868-1952*, Batsford, Londra, 1970.
- Hardinge, Sir Charles, *Old Diplomacy*, John Murray, Londra, 1947.
- Heffer, Simon, *Power and Place: The political consequences of Edward VII*, Weidenfeld, Londra, 1998.
- Hibbert, Christopher, *Edward VIII: A Portrait*, Londra, Allen Lane, 1979.
- Hobsbawm, Eric, *The Age of Empire 1875-1914*, Weidenfeld, Londra, 1987 (această ediție Cardinal, 1989).
- Hohenlohe-Schillingfürst, *Denkwürdigkeiten*, 2 vol., Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1907.
- Holstein, Friedrich von, *The Holstein Papers, The Memoirs, Diaries and Correspondence of Friedrich von Holstein*, 4 vol., ed. N. Rich și M.H. Fisher, CUP, Cambridge, 1953-1963.

- Hough, Richard, *Louis and Victoria*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1974.
- House, E.M., *Intimate Papers*, 4 vol., ed. C. Seymour, Kessinger Publishing, New York, 2005.
- Howard, C. (ed.), *The Diaries of Sir Edward Goschen, 1900-1914*, Royal Historical Society, Londra, 1980.
- Howard, Ethel, *Potsdam Princes*, Dutton, New York, 1915.
- Hull, Isabel V., *The Entourage of Wilhelm II*, CUP, Cambridge, 1982.
- Hull, Isabel V., „Military Culture, Wilhelm II, and the End of the Monarchy in the First World War”, în Mombauer și Deist (eds.).
- Izvolsky, Count Alexander, *The Memories of Alexander Izvolsky*, ed. C.L. Seeger, Hutchinson, Londra, 1920.
- Jefferson, Margaret, „Lord Salisbury’s Conversations with the Tsar at Balmoral 27-29 September 1896”, *The Slavonic Review*, vol. 39, nr. 2, decembrie 1960.
- Jelavich, Barbara, *Russian’s Balkan Entanglements 1806-1914*, CUP, Cambridge, 1991.
- Jenkins, Roy, *Asquith*, Collins, Londra, 1964.
- Joll, James, *The Origins of the First World War*, Longman, Harlow, 1992 (ediția a II-a).
- Jonge, Alex de, *The Life and Times of Grigorii Rasputin*, Collins, Londra, 1982.
- Judd, Denis, *George V*, Weidenfeld, Londra, 1973.
- Kann, Robert A., „The Emperor William II and Archduke Franz Ferdinand in Their Correspondence”, *American*

Historical Review, nr. 57, p. 323.

Kennan, George, *The Decline of Bismarck's European Order: Franco-Russian Relations 1875-1890*, Princeton University Press, Princeton, 1979.

Kennedy, Paul M., *The Rise of Anglo-German Antagonism*, Allen and Unwin, Londra, 1980.

Kennedy, Paul M., „The Kaiser and German Weltpolitik: Reflections on Wilhelm II's Place in the Making of German Foreign Policy”, în Röhl și Sombart (eds.).

Kennedy, Paul M., *The Rise and Fall of the Great Powers*, Unwin Hyman, Londra, 1988.

Kerensky, Alexander, și Bulygin, Paul, *The Murder of the Romanovs*, Hutchinson, Londra, 1935.

Kershaw, Ian, *Hitler*, vol. 1, Allen Lane, Londra, 1998.

King, Greg, *The Court of the Last Tsar*, John Wiley, New Jersey, 2006.

Klausen, Inge-Lise, *Dagmar, Zarina fra Danmark*, Copenhagen, 1997.

Klausen, Inge-Lise, *Alexandra of Wales, Prinsesse fra Danmark*, Lindhardt-og Ringhof, Copenhagen, 2001.

Klausen, Inge-Lise, *Tak for dansen Louise*, Aschehoug, Copenhagen, 2003.

Knox, *With the Russian Army, 1914-1917*, 2 vol., Hutchinson, Londra, 1921.

Kohut, Thomas A., „Kaiser Wilhelm II and his parents”, în Röhl și Sombart (eds.).

Kohut, Thomas A., *Wilhelm II and the Germans*, OUP, Oxford,

1991.

- Kokovtsov, Count Vladimir, *Out of My Past*, ed. H.H. Hisher, Stanford University Press, Stanford, 1935.
- Koss, Stephen E., *Lord Haldane, Scapegoat for Liberalism*, Columbia University Press, New York, 1969.
- Kschessinska, Matilde, *Dancing in Petersburg*, Dance Books, Londra, 2005 (Gollancz, 1960).
- Lamsdorff, N., *Dnevnik*, Moscova, 1926.
- Laqueur, Walter, *Russia and Germany, a Century of Conflict*, Weidenfeld, Londra, 1965.
- Lee, Alan J., *The Origins of the Popular Press in England 1855-1914*, Croom Helm, Londra, 1976.
- Lee, Sir Sidney, *Edward VII: A Biography*, 2 vol., Macmillan, Londra, 1927.
- Lees-Milne, James, *Harold Nicolson*, vol. 2: 1929-1968, Chatto, Londra, 1981.
- Lepsius, Johannes, Mendelssohn, Bartholdy, Albrecht și Thimme, Friedrich (eds.), *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914: Sammlungen der Diplomatischen Akten des Auswartigen Amtes* (redat în text ca GP + numărul volumului).
- Lerman, Katherine, *The Chancellor as Courtier, Bernhard von Bülow and the Governance of Germany*, CUP, Cambridge, 1990.
- Lieven, Dominic, „Pro-Germans and Russian Foreign Policy 1890-1914”, în *International History Review*, 2, nr. 1, ianuarie 1980.

- Lieven, Dominic, *Russia and the Origins of the First World War*, St Martin's Press, New York, 1983.
- Lieven, Dominic, *Nicholas II, Emperor of All the Russias*, John Murray, Londra, 1993.
- Lieven, Dominic, *The Aristocracy in Europe, 1815-1914*, Columbia University Press, New York, 1993.
- Lincoln, William Bruce, *The Romanovs Autocrats of All the Russias*, Weidenfeld, Londra, 1981.
- Lloyd George, David, *War Memoirs*, 3 vol., Odhams Press, Londra, 1938.
- Lloyd George, David, *Letters to Family 1885-1936*, ed. A.J.P. Taylor, OUP, Oxford, 1973.
- Longford, Elizabeth, *Victoria RI*, Weidenfeld, Londra, 1964.
- Ludwig, Emil, *Wilhelm der Zweite*, Ernst Rowhlt Verlags, Berlin, 1926.
- Lutyens, Mary (ed.), *Lady Lytton's Court Diary*, Rupert Hart Davis, Londra, 1961.
- McDonald, David, *United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1992.
- Macdonald, Peter, *United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914*, Cambridge, MA, 1992.
- MacDonogh, Giles, *The Last Kaiser*, Weidenfeld, Londra, 2000.
- MacKenzie, David, *Imperial Dreams, Harsh Realities: Tsarist Russian Foreign Policy, 1815-1917*, Harcourt Brace, Fort Worth, 1994.
- McLean, Roderick, *Royalty and Diplomacy in Europe 1890-*

1914, CUP, Cambridge, 2001.

Magnus, Sir Philip, *Edward VII*, John Murray, Londra, 1964.

Mallet, Marie, *Life with Queen Victoria*, John Murray, Londra, 1968.

Mansergh, Nicholas, *The Coming of the First World War*, Longman, Londra, 1949.

Marder, Arthur, *The Anatomy of British Sea Power*, Knopf, New York, 1940.

Marder, Arthur, *From Dreadnought to Scapa Flow; The Royal Navy in the Fisher Era*, vol. 1 (din 5), OUP, Oxford, 1978 (ediția a II-a).

Marie, Grand Duchess of Russia, *Things I Remember*, Cassell, Londra, 1930.

Marie, Grand Duchess of Russia [aparent una diferită], *A Romanov Diary*, Atlantic, New York, 1988.

Marie, Queen of Roumania, *The Story of My Life*, Cassell, Londra, 1934.

Mary Louise, Princess, *My Memories of Six Reigns*, Evans Brothers, Londra, 1956.

Massie, Robert K., *Nicholas and Alexandra*, Gollancz, Londra, 1967 (republicată, Indigo, 2000).

Massie, Robert K., *Dreadnought*, Ballantine Books, New York, 1992.

Maylunas, Andrei, și Mirolenko, Sergei, *A Lifelong Passion, Nicholas and Alexandra Their Own Story*, Weidenfeld, Londra, 1996.

Mombauer, Annika, *Helmuth von Moltke and the Origins of*

the First World War, CUP, Cambridge, 2001.

Mombauer, Annika, *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus*, Longman, Harlow, 2002.

Mombauer, A., și Deist, W. (eds.), *The Kaiser, New Research on Wilhelm II's Role in Imperial Germany*, CUP, Cambridge, 2003.

Morley, John, *Recollections*, 2 vol., Macmillan, Londra, 1918.

Morris, Edmund, *Theodore Rex*, HarperCollins, Londra, 2002.

Morris, James (Jan), *Pax Britannica*, 3 vol., Faber, Londra, 1978 (republicată, 1998).

Morrow, Anne, *Cousins Divided, George V and Nicholas II*, Sutton, Stroud, 2006.

Mossolov, A.A., *At the Court of the Last Tsar*, trad. E.W. Dicks, Methuen, Londra, 1935.

Nabokov, Vladimir, *Speak, Memory*, Vintage, Londra, 1989.

Neilson, Keith, *Britain and the Last Tsar*, Clarendon Press, Oxford, 1995.

Newnes, George, *HRH, the Prince and Princess of Wales*, William Clowes and Sons Ltd, Londra, 1902.

Newton, *Lord Lansdowne: A Biography*, Macmillan, Londra, 1929.

Nicholas II, *Journal Intime de Nicholas II*, trad. A. Pierre Agrege, Payot, Paris, 1925.

Nicholas II, *The Letters of the Tsar to the Tsaritsa, 1914-1917*, trad. A.L. Hynes, Bodley Head, Londra, 1929.

Nicolson, Harold, *George V, His Life and Reign*, Constable, Londra, 1952.

- Nicolson, Harold, *Diaries and Letters 1945-1962*, ed. Nigel Nicolson, Collins, Londra, 1968.
- Nish, Ian, *The Origins of the Russo-Japanese War*, Longman, Londra, 1985.
- Oppel, Bernhard F., „The Waning to a Traditional Alliance, Russia and Germany during the Portsmouth Peace Conference”, *Central European History*, 5, decembrie 1972.
- Paget, Walpurga, Lady, *Scenes and Memories*, Scribner's Sons, Londra, New York, 1912.
- Paget, Walpurga, Lady, *Embassies of Other Days*, 2 vol., Hutchinson, Londra, 1923.
- Pakula, Hannah J., *The Last Romantic: Marie, Queen of Roumania*, Weidenfeld, Londra, 1986.
- Pakula, Hannah J., *An Uncommon Woman, The Empress Frederick*, Weidenfeld, Londra, 1996.
- Paléologue, Maurice, *An Ambassador's Memoirs*, 3 vol., George H. Doran, New York, 1923-1925.
- Pares, Bernhard, *The Fall of the Russian Monarchy*, Jonathan Cape, Londra, 1939.
- Penner, C.B., „The Buelow-Chamberlain Recriminations of 1901-1902”, în *The Historian*, 1907, vol. 5, partea a 2-a, pp. 97-109.
- Pipes, Richard, *Russia under the Old Regime*, Penguin, Londra, 1982.
- Pipes, Richard, *The Russian Revolution, 1899-1924*, Penguin, Londra, 1994.
- Pless, Daisy, Princess of, *From My Private Diary*, John Murray,

Londra, 1931.

Plumptre, George, *Edward VII*, Pavilion, Londra, 1995.

Ponsonby, Arthur, *Henry Ponsonby*, Macmillan, Londra, 1943.

Ponsonby, Frederick (ed.), *Letters of the Empress Frederick*, Macmillan, Londra, 1928.

Ponsonby, Frederick, *My Recollections of Three Reigns*, Odhams Press, Londra, 1935.

Pope-Hennessy, James, *Queen Mary*, Allen and Unwin, Londra, 1959.

Pope-Hennessy, James, *A Lonely Business*, ed. P. Quennell, Orion, Londra, 1981.

Pugh, Martin, *We Danced All Night*, Bodley Head, Londra, 2008.

Radzinsky, Edvard, *The Last Tsar, The Life and Death of Nicholas II*, Hodder, Londra, 1992.

Radziwill, Princess Catherine, *The Intimate Life of the Last Tsarina*, Cassell, Londra, 1927.

Ramm, Agatha (ed.), *Beloved and Darling Child, Last Letters between Queen Victoria and Her Eldest Daughter, 1886-1901*, Sutton, Stroud, 1990.

Redesdale, Lord, *Memories*, 2 vol., Hutchinson, Londra, 1916.

Reinermann, Lothar, *Der Kaiser in England*, Schöningh, Paderborn, 1999.

Ribblesdale, Lord, *Impressions and Memories*, Cassell, Londra, 1927.

Rich, Norman, *Friedrich von Holstein*, 2 vol., CUP, Cambridge, 1965.

- Roberts, Andrew, *Salisbury, Victorian Titan*, Weidenfeld, Londra, 1999.
- Rodzianko, M., *The Reign of Rasputin: An Empire's Collapse*, Philpot, Londra, 1927.
- Röhl, John, *Germany without Bismarck*, Batsford, Londra, 1967.
- Röhl, John, „The Emperor's New Clothes”, în Röhl și Sombart (eds.).
- Röhl, John, *Young Wilhelm, the Kaiser's Early Life, 1859-1888*, vol. 1 (din trei), trad. Gaines și Wallach, CUP, Cambridge, 1998.
- Röhl, John, *Philipp Eulenburgs Korrespondenz*, 2 vol., Boppard, 1976.
- Röhl, John, *The Kaiser and His Court*, CUP, Cambridge, 1994.
- Röhl, John, și de Bellaigue, Sheila, *Wilhelm II, the Kaiser's Personal Monarchy 1888-1900*, CUP, Cambridge, 2004.
- Röhl, John, și Sombart, Nicolaus (eds.), *Kaiser Wilhelm II – New Interpretations*, CUP, Cambridge, 1983.
- Rose, Kenneth, *George V*, Weidenfeld, Londra, 1983 (ediție nouă, Phoenix Press, 2000).
- Rosen, R.R., *40 Years of Diplomacy*, 2 vol., Allen and Unwin, Londra, 1922.
- Sackville-West, Vita, *The Edwardians*, Hogarth Press, Londra, 1930.
- Sarolea, Charles, *The Anglo-German Problem*, Nelson, Londra, 1912.
- Sazonov, Sergei, *Fateful Years*, Stokes, New York, 1928.

- Snyder, Timothy, *The Red Prince*, Bodley Head, Londra, 2008.
- Somervell, D.C., *King George the Fifth*, Faber, Londra, 1935.
- Sösemann, Bernd, „Hollow-sounding Jubilees: Forms and Effects of Public Self-display in Wilhelmine Germany”, în Mombauer și Deist (eds.).
- St Aubyn, Giles, *Edward VII, Prince and King*, Collins, Londra, 1979.
- Steinberg, Jonathan, *Yesterday's Deterrent, Tirpitz and the Birth of the German Battlefleet*, Macdonald, Londra, 1965.
- Steinberg, Jonathan, „The Kaiser and the British: The State Visit to Windsor, November 1907”, în Röhl și Sombart (eds.).
- Steiner, Zara, *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898-1914*, CUP, Cambridge, 1969.
- Steiner, Zara S., și Neilson, Keith, *Britain and the Origins of the First World War*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2003.
- Stone, Norman, *Europe Transformed*, Fontana, Londra, 1983.
- Strachan, Huw, *The First World War*, Simon and Schuster, Londra, 2003.
- Taylor, A.J.P., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, OUP, Oxford, 1971.
- The Times, *The History of the Times*, vol. 3, 1884-1902, The Times, 1947.
- Topham, Anne, *Chronicles of the Prussian Court*, Hutchinson, Londra, 1926.
- Townley, Lady Susan, „Indiscretions” of Lady Susan,

Appleton, New York, 1922.

Trevelyan, G.M., *Grey of Fallodon*, Longman, Londra, 1940.

Tuchman, Barbara, *The Proud Tower*, Hamish Hamilton, Londra, 1966.

van der Kiste, John, și Hall, Coryne, *Once a Grand Duchess: Xenia, Sister of Nicholas II*, Sutton, Stroud, 2002.

Verner, Andrew M., *The Crisis of Russian Autocracy*, Princeton University Press, Princeton, 1990.

Victoria, Queen, *The Letters of Queen Victoria*, prima serie, 1837-1861, 3 vol., ed. A.C. Benson și Viscount John Murray Esher, Londra, 1908 (redat în text ca LQV 1.1 etc.).

Victoria, Queen, *The Letters of Queen Victoria*, a doua serie, 1862-1885, 3 vol., ed. G.E. Buckle, John Murray, Londra, 1926.

Victoria, Queen, *The Letters of Queen Victoria*, a treia serie, 1886-1901, 3 vol. (vol. 1, 1886-1890; vol. 2, 1891-1895; vol. 3, 1896-1901), ed. G.E. Buckle, John Murray, Londra, 1931.

Viereck, Sylvester, *The Kaiser on Trial*, Duckworth, Londra, 1938.

Vierhaus, Rudolf (ed.), *Das Tagebuch der Baronin Spitzemberg*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1961.

Vorres, Ian, *The Last Grand Duchess*, Hutchinson, Londra, 1964.

Vyrubova, Anna, *Memories of the Russian Court*, Macmillan, Londra, 1923.

Waldersee, Graf Alfred, *Denkwürdigkeiten*, 2 vol., Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1922.

- Warwick, Frances, Countess of, *Afterthoughts*, Cassell, Londra, 1931.
- Waters, Gen. Brigadier, W.H.-H., *Potsdam and Doorn*, John Murray, Londra, 1935.
- Weintraub, Stanley, *Victoria*, John Murray, Londra, 1897.
- Weintraub, Stanley, *The Importance of Being Edward, King in Waiting, 1841-1901*, John Murray, Londra, 2001.
- Wickham Steed, *Through 30 Years*, 2 vol., Heinemann, Londra, 1924.
- Wilhelm, Crown Prince of Germany, *Memoirs*, Thornton Butterworth, Londra, 1922.
- Wilhelm II of Germany, *My Memoirs, 1878-1918*, Cassell, Londra, 1922.
- Wilhelm II of Germany, *Aus Meinem Leben, 1859-1888*, Verlag von K.F. Koehler, Berlin, 1927.
- Wilhelm II of Germany, *My Early Life*, Londra, 1927 (ediția engleză a *Aus Meinem Leben 1859-1888*).
- Wilson, A.N., *The Victorians*, Arrow, Londra, 2003.
- Wilson, John, *CB, A Life of Campbell-Bannerman*, Constable, Londra, 1973.
- Winder, Robert, *Bloody Foreigners: The Story of Immigration to Britain*, Abacus, Londra, 2005.
- Windsor, Duke of, *A King's Story*, Putnam, Londra, 1951.
- Windsor, Duke of, *A Family Album*, Cassell, Londra, 1960.
- Witte, Count Sergei, *The Memoirs of Count Witte*, trad. A. Yarmolinsky, Heinemann, Londra, 1921.
- Woodward *et al.*, *Great Britain and the German Navy*, OUP,

Oxford, 1935.

Young, Kenneth, *Balfour*, Bell and Sons, Londra, 1963.

Yusupov, Prince Felix, *Lost Splendour*, Cape, Londra, 1953.

Zedlitz-Trützschler, Count Robert zu, *Twelve Years at the Imperial Court*, Nisbet, Londra, 1924.

Zola, Emile, *Nana*, trad., Penguin, Londra, 1973.

Arhive

Auswärtiges Amtes și Geheimes Staatsarchiv, Berlin.

GARF – State Archive of the Russian Republic (Arhiva de stat a Federației Ruse).

RA – Royal Archives, Windsor Castle.

Mulțumiri

Aș dori să-i mulțumesc Liubei Vinogradova, cu siguranță decana cercetătorilor ruși, pentru că m-a ajutat la Moscova și a făcut-o atât de minunat. Și lui Philip Oltermann pentru munca sa la documentele și arhivele germane, pentru că a fost atât de plăcut să lucrez cu el și pentru că nu a râs de germana mea jalnică. Le mulțumesc, de asemenea, lui Jasper Heinzen, Charlotte Riley și Julie Elkner pentru că au citit manuscrisul și au făcut unele corecții foarte necesare. Trebuie să-i mulțumesc, de asemenea, lui David Cannadine. Le sunt nespus de îndatorată impresarului și prietenului meu Bill Hamilton și genialelor mele editoare Juliet Annan și Carol Janeway, ale căror comentarii și sugestii au ajutat imens această carte să fie mai bună și care au fost extrem de răbdătoare cu mine. Îi sunt, de asemenea, foarte recunoscătoare exemplarei mele redactoare, Bela Cunha, care a transformat o sarcină potențial înspăimântătoare în (aproape) o plăcere și cu care a fost o bucurie să lucrez. Nu

mai e nevoie să spun că orice greșeli care s-au strecurat în text îmi aparțin în întregime.

Documentele din Arhivele Regale de la Windsor sunt citate cu amabila permisiune a Maiestății Sale regina. Fragmentele din scrisorile dintre regina Victoria și împărăteasa Friedrich din cele patru volume editate de Roger Fulford și Agatha Ramm sunt citate cu amabila permisiune a reginei și a landgrafului Moritz von Hessen. Fragmentele din biografia lui Kenneth Rose despre George al V-lea sunt preluate cu permisiunea editurii Phoenix House.

Aș vrea să mulțumesc Geheimes Staatsarchiv și arhivei Auswärtiges Amtes din Berlin, precum și Arhivei de Stat a Federației Ruse, GARF, din Moscova, pentru că mi-au permis cu generozitate să citez din documentele lor. Aș dori să mulțumesc Arhivei Naționale de Documente Filmice și Fotografice din Krasnogorsk pentru că a scos la iveală niște imagini minunate, unele nemaivăzute până acum. La Arhivele Regale de la Windsor, Jill Kelsey mi-a fost de mare ajutor și extrem de răbdătoare, iar la Colecția Regală de Fotografii, Lisa Heighway a scos la iveală album după album cu fotografii minunate; îi datorez multe mulțumiri.

Această carte este scrisă în foarte mare măsură pe baza documentării realizate de alți scriitori. Trebuie să menționez îndeosebi lucrările lui sir John Röhl despre kaizer și Germania din epoca sa, în special remarcabila sa biografie în trei părți despre Wilhelm, care a dezvăluit cu fiecare pagină documente biografice fascinante, precum și lucrarea *George*

V de Kenneth Rose.

În sfârșit, aş dori să-i mulțumesc soțului meu, John Lanchester, pentru mesele calde, sfaturile și sprijinul său neabătut într-o perioadă foarte grea și îl rog să mă ierte pentru tonul ridicat al vocii și proasta dispoziție.

1) Wilhelm cu mama lui, Vicky, și sora sa Charlotte, 1860

2) Wilhelm în ținută scoțiană la nunta unchiului său Edward,
la vârsta de 4 ani

3) Wilhelm la sfârșitul adolescenței, împreună cu Vicky,
înainte de ruptură

4) Wilhelm, cu deja celebra lui mustață și în uniformă, de care era dependent. Chiar și cei din anturajul lui îl considerau „obsedat de această chestiune a hainelor și a aspectului exterior”, 1891.

5) „Concedierea cârmaciului”, reacția revistei Punch la demiterea lui Bismarck de către Wilhelm, 1890

6) La porunca Maiestății Voastre! Kaizerul, cap al familiei și comandant militar: încă de la începutul domniei lui, Wilhelm se folosise de fiii săi pentru a-i susține imaginea publică.

X

7) Soția lui Wilhelm, Augusta Viktoria, numită „Dona”. Ea îi era devotată și îi oferea sprijin necondiționat, iar el o găsea teribil de plictisitoare.

8) Wilhelm și Dona în Anglia în timpul Războiului Anglo-Bur, în 1899. În onoarea bunicii sale, kaizerul era, în mod excepțional, în civil.

Es dürfte nicht allgemein bekannt sein, daß in Berlin ein Institut besteht, das sich ausschließlich mit der Heranbildung junger Diplomaten befaßt. Nur wer diese Schule mit Erfolg absolviert hat, besitzt die Fähigkeiten, die zur Bekleidung eines auswärtigen Gesandtschaftspostens unbedingt nötig sind. Durch sublimatische Schulung ist es gelungen, die letzten Spuren völkerrätigen Diktatorientums aus unserer auswärtigen Politik zu tilgen.

9) Până în 1903-1904, diplomația germană își câștigase o asemenea reputație de linguşeală și intimidări stângace, încât revista satirică germană *Simplicissimus* a publicat această caricatură înfățișând pregătirea tinerilor diplomați.

10) Alexandra și Bertie împreună cu Eddy (în picioare), George (în față) și micuța Louise, dând frâu pasiunii regale de a se deghiza în scoțieni, cca 1868. George avea cam 3 ani.

11) Alexandra și George, care avea 13 ani, cel mai tânăr și mai mărunțel dintre cadeții de la școala de cadeți din Dartmouth. „Nimeni nu poate și nu va putea să intervină vreodată între mine și scumpul meu Georgie”, scria ea.

12) O petrecere estivală la Amalienborg, reședința din Copenhaga a regelui Christian și a reginei Louise a Danemarcei. Familia prințului de Wales, Romanovii și membrii familiei regale daneze sunt cu toții prezenți. George (în picioare) și Nikolai, în căruțul lui (amândoi la marginea din stânga).

13) Bertie și familia sa, la sfârșitul anilor 1870, la bordul iahtului Victoria and Albert. Eddy (în spate), George (în dreapta) și cele trei fiice, Louise, Toria și Maud.

14) Albert Victor, „Eddy”, și Georgie, înainte de a-și lăsa barbă, la sfârșitul anilor 1880

15) George și May după logodnă, împreună cu regina Victoria, 1893. Regina, care avea atunci 74 de ani, nu voia niciodată să privească în obiectivul aparatului de fotografiat.

16) După acapararea teritoriilor chineze din 1898, o caricatură franceză îi înfățișează pe Wilhelm și pe regina Victoria certându-se pentru o plăcintă reprezentând China, în timp ce Nikolai o măsoară din ochi și un reprezentant al statului chinez își ridică mâinile, oripilat.

17) Cele două pasiuni ale lui George erau trasul cu arma și filatelia.

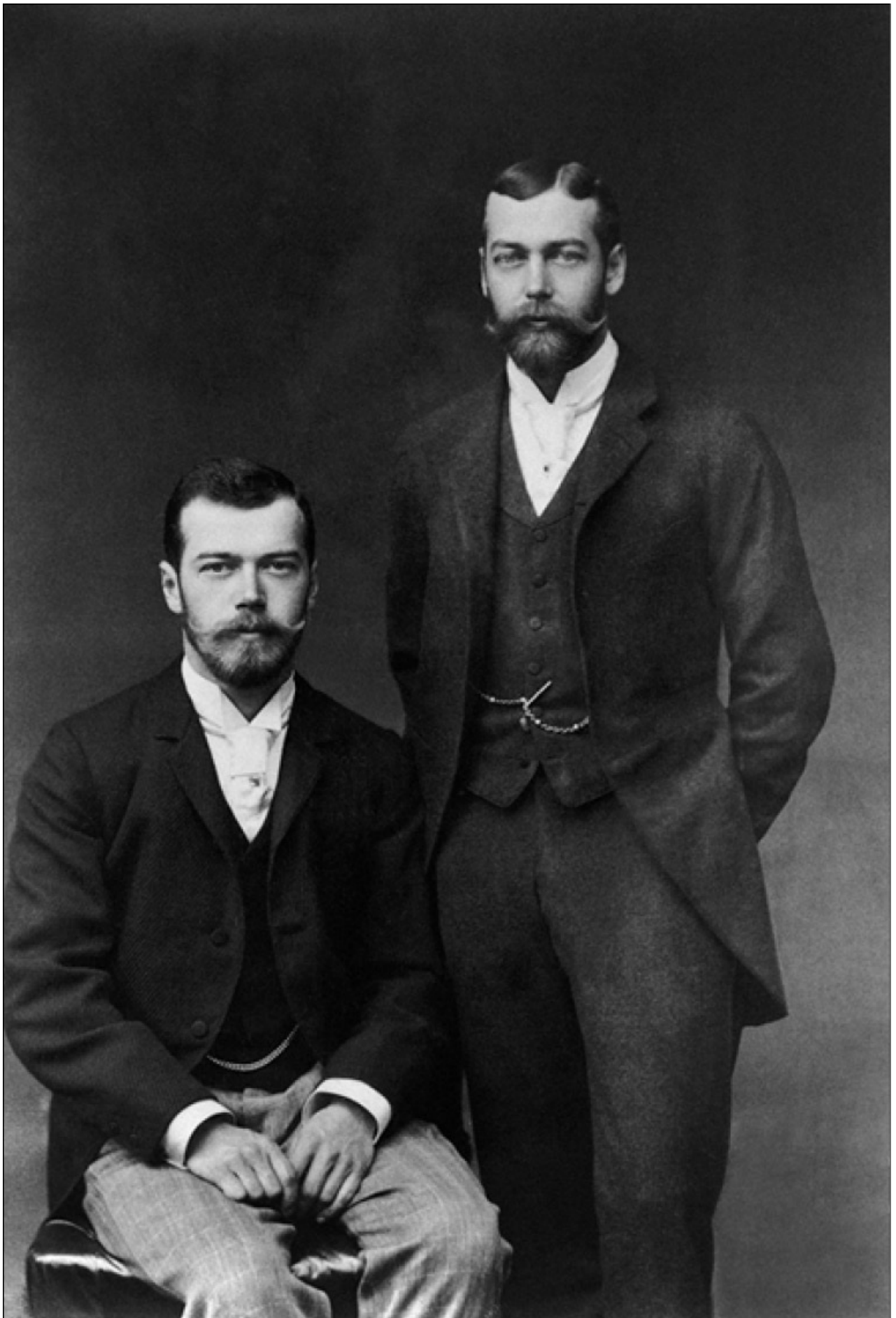
18) Nikolai și surorile lui, Xenia (centru) și Olga (dreapta)

19) Țarul Aleksandr al III-lea și familia sa (în sensul acelor de ceasornic, pornind din stânga sus): Minnie, Nikolai, Xenia, Gheorghii, Olga și Mișa

20) George și Nikolai împreună cu frații lui George, Eddy și Louise, la Fredensborg, reședința de vară a familiei regale daneze, 1889

22) Nikolai și George la Londra, iulie 1893. Cei doi erau tot timpul confundați.

23) Aleksandra sau „Alicky”, la vârsta de 11 ani. Regina Victoria a spus că era cel mai frumos copil pe care l-a văzut vreodată.

24) Nikolai și Aleksandra la Coburg, imediat după ce ea a acceptat să se căsătorească cu el, 1894

25) Fotografie de familie la Coburg în 1894, după nunta lui „Ducky” cu fratele Alexandrei, Ernst, și după logodna dintre Nicky și Alicky. Wilhelm este în stânga jos; Nikolai și Alicky lângă el; regina Victoria stă așezată în mijloc, alături de mama lui Wilhelm, Vicky.

26) Balmoral, 1896: regina Victoria în trăsura cu ponei, cu Nikolai în spatele ei și Alix, cum îi spunea ea, în dreapta

27) Nicky și Alix cu primul lor copil, Olga, la Balmoral, împreună cu regina Victoria și Bertie, 1896. Nicky a spus despre regina Victoria că arăta ca „o bilă mare și rotundă pe niște picioare nesigure”.

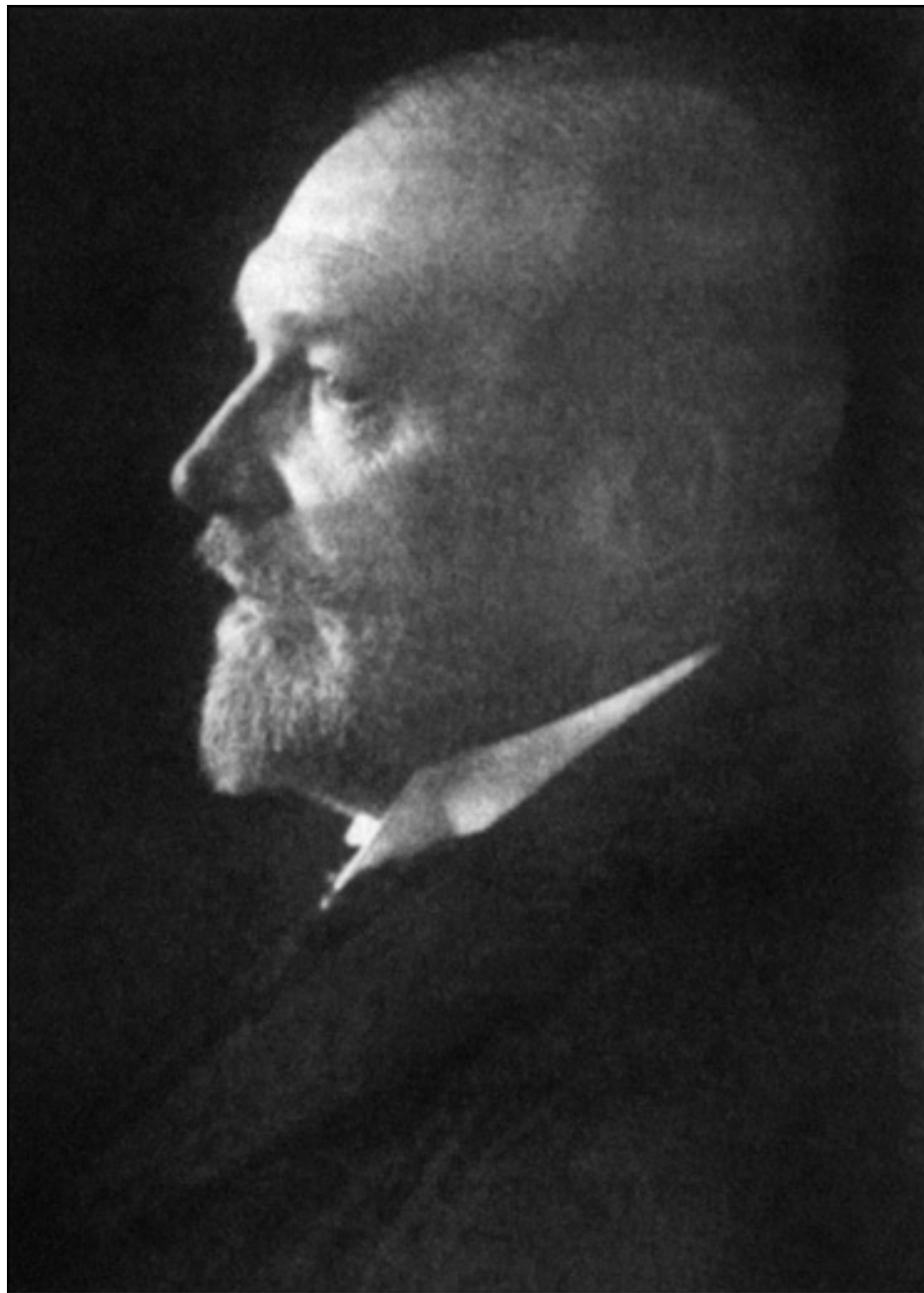
28) Nicky și Alix îmbrăcați în veșminte medievale de țar și țarină, 1903

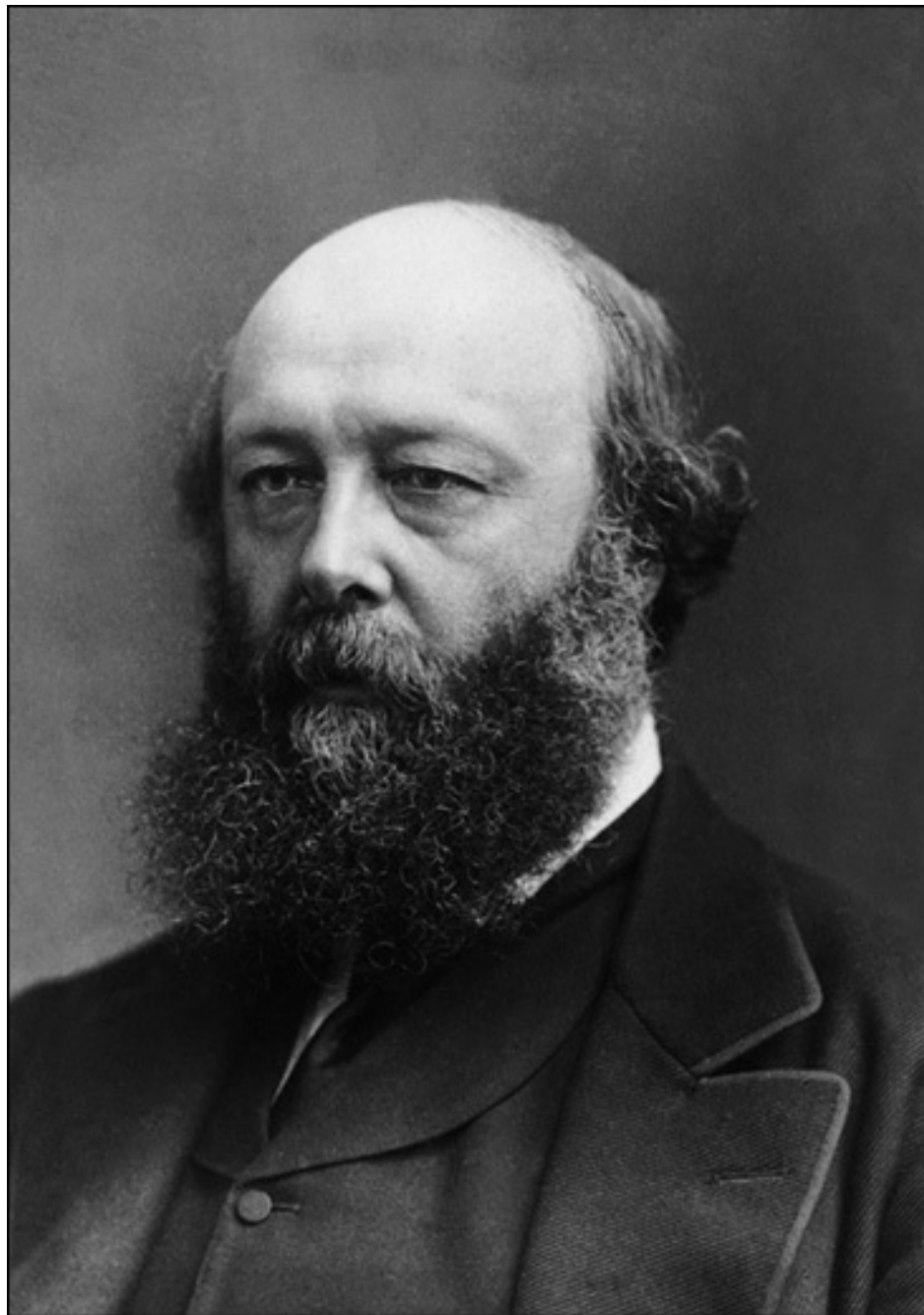
29) Wilhelm afișând expresia „fioroasă” pe care și-o lua când făcea fotografii, cu celebra lui mustață acum clar definită, în uniforma husarilor „cap de mort”, regimentul prusac renumit pentru că băga groaza în dușmani

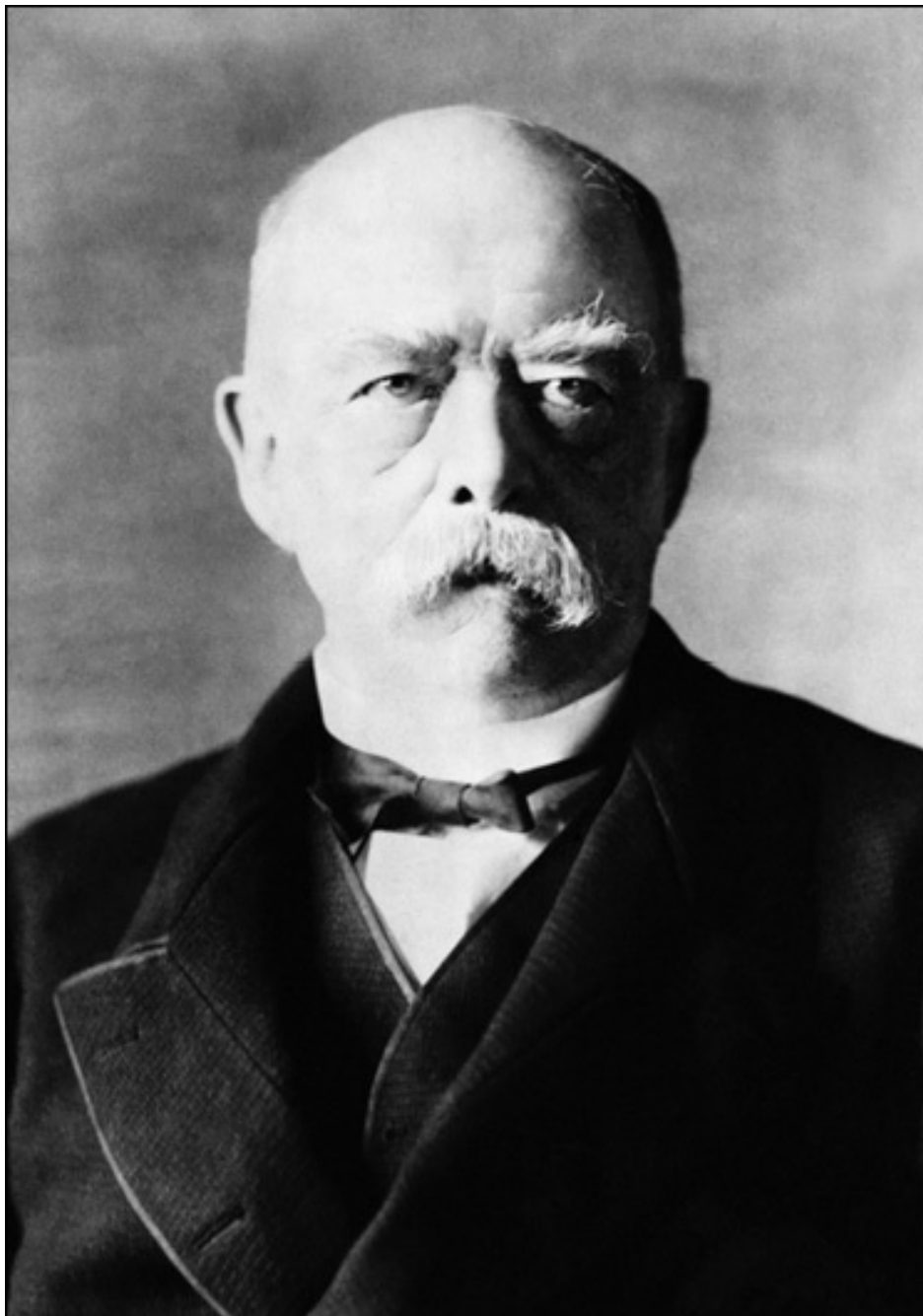
30) Salonul din noul tren imperial al lui Wilhelm, unul dintre cele 11 vagoane aurite, 1891

31) Philipp zu Eulenburg

32) Lordul Salisbury

33) Otto von Bismarck

34) Bernhard von Bülow

35) Wilhelm la bordul vasului Hohenzollern, la începutul anilor 1900, cu expresia lui „fioroasă”. După ce a devenit kaizer, practic nu a mai fost fotografiat niciodată cu o atitudine relaxată.

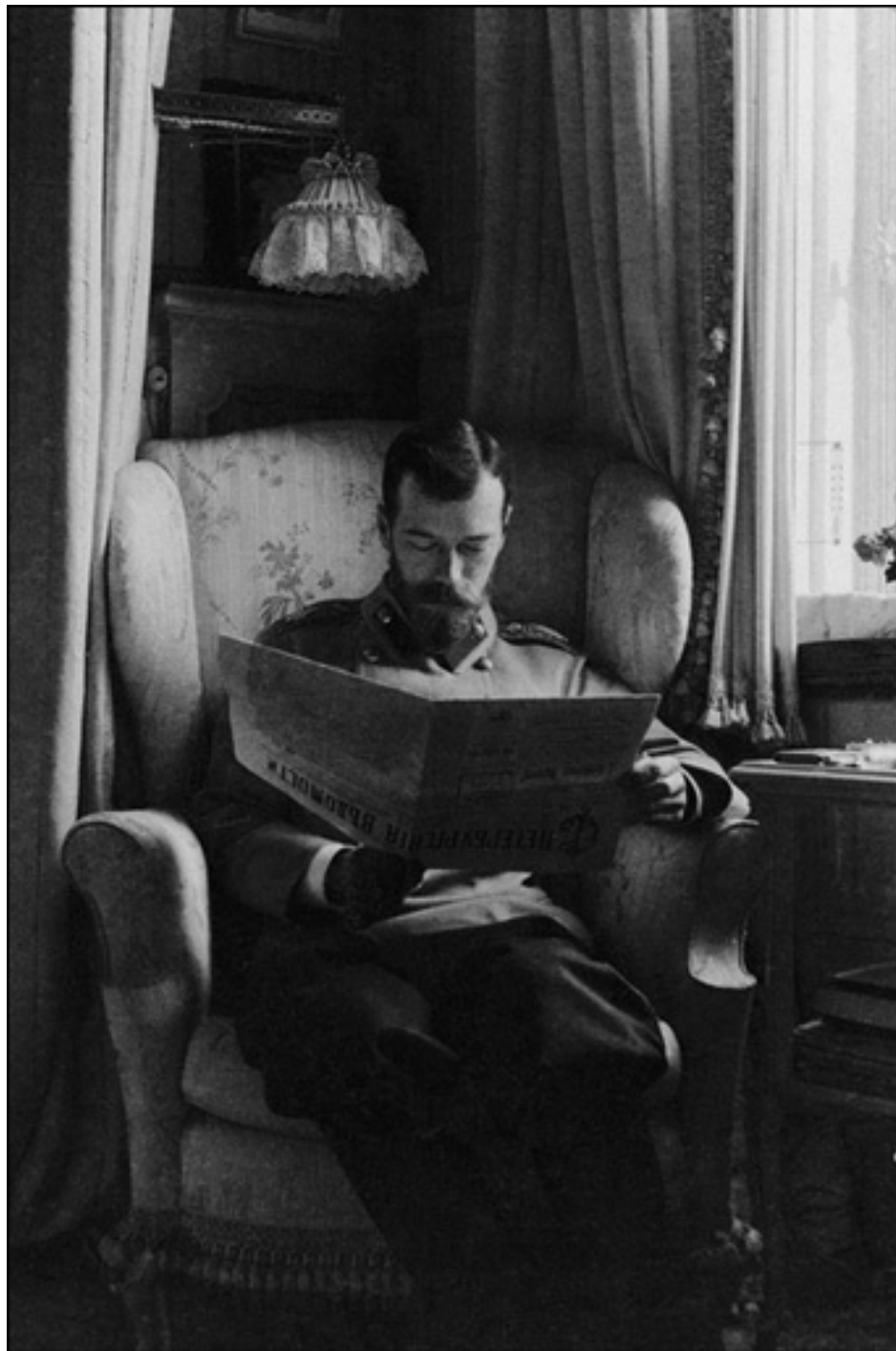
36) Edward, acum rege, cu copiii lui George, tot în ținută scoțiană, 1903

37) Edward și Wilhelm. Nici unul nu se uită la celălalt, cca 1901.

38) Una dintre fotografiile neoficiale făcute „în glumă” la Hessen-Darmstadt, reședința fratelui lui Alix, Ernie, unul dintre puținele locuri unde Alix (așezată) și Nicky (în spate, stânga) chiar se simțeau relaxați. Soția lui Ernie, Victoria Melita, căreia i se spunea „Ducky” (așezată), avea să fugă cu vărul lui Nicky, marele duce Kirill (chiar la dreapta acestuia), peste mai mulți ani.

39) Nicky, așezat în budoarul mov al lui Alix, cca 1900-1904

40) Nicky și Alix împreună cu copiii lor, Olga, Maria, Tatiana, Anastasia și Aleksei, cca 1910. El trebuie să fi avut 42 de ani, ea 38.

41) Caricatură germană a Antantei Cordiale, 1906. John Bull pleacă împreună cu o prostituată franțuzoaică, în timp ce Germania (cu mustața kaizerului) încearcă să se prefacă că nu îi pasă.

42) Nikolai, cu curtea în ținută de gală rusească, deschide lucrările Dumei. Prima adunare aleasă a Rusiei, 1906. Un curtean spunea despre noua Dumă: „Îți dădeau impresia că sunt o bandă de criminali care așteaptă semnalul pentru a se arunca la gâtul miniștrilor”.

43) Nikolai și Alix întâmpinându-l pe Wilhelm la Peterhof, cca 1912. Peterhoful era celebru pentru vântul puternic.

44) Wilhelm și Nikolai se plimbă pe iahtul imperial Standart, Swinemünde, 1907

45) Navă de război britanică în drum spre Kronstadt, iunie
1914

46) Crucişătoare blindate ale germanilor, 1907

47) Wilhelm și Nikolai la o partidă de vânătoare în Germania

48) Nikolai examinând obiectivul aparatului de fotografiat în
parcul Neskucinoe din Moscova, mai 1896

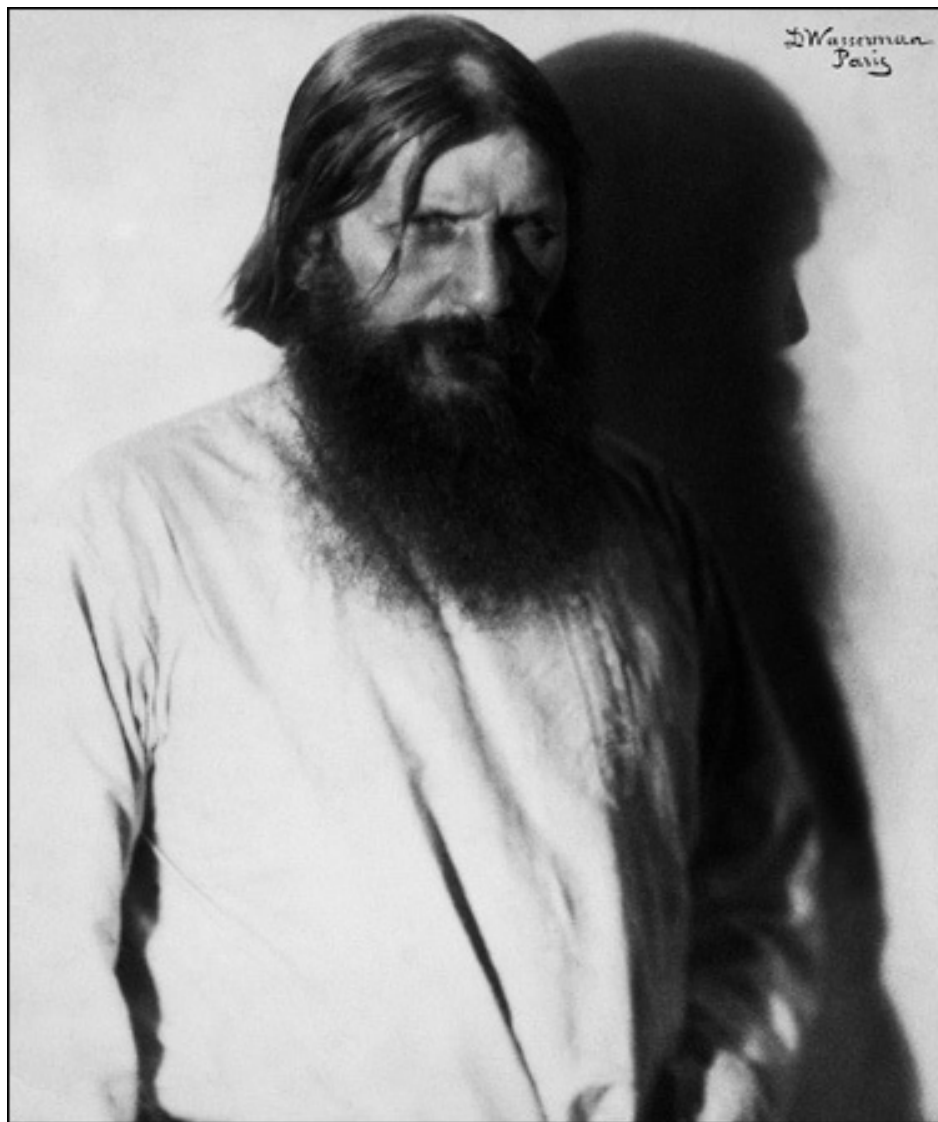
49) Serghei Witte, președintele Consiliului de Miniștri al lui
Nikolai

50) Lloyd George, politicianul liberal britanic pe care George nu putea să-l sufere

51) Bethmann-Hollweg, cancelarul lui Wilhelm în timpul războiului

52) Grigori Rasputin

53) Nicky (stânga) și George (dreapta) în ținuta marinei militare britanice la Barton Manor, pe Insula Wight, în iulie 1909

54) Fotografie de familie făcută pe Insula Wight în 1909. De la stânga la dreapta, în picioare: viitorul Edward al VIII-lea, Alexandra, fiica lui George Mary, sora lui George Toria, Olga, Tatiana; așezați, de la stânga la dreapta: May, Nicky, Edward, Alix, George, Maria; jos: Aleksei și Anastasia

55) Nouă monarhi la înmormântarea lui Edward al VII-lea. Din stânga sus: Haakon al VII-lea al Norvegiei; Ferdinand al Bulgariei; Manuel al Portugaliei; Wilhelm; George I al Greciei; Albert al belgienilor; așezați: Alfonso al XIII-lea al Spaniei; George; Frederik al XII-lea al Danemarcei

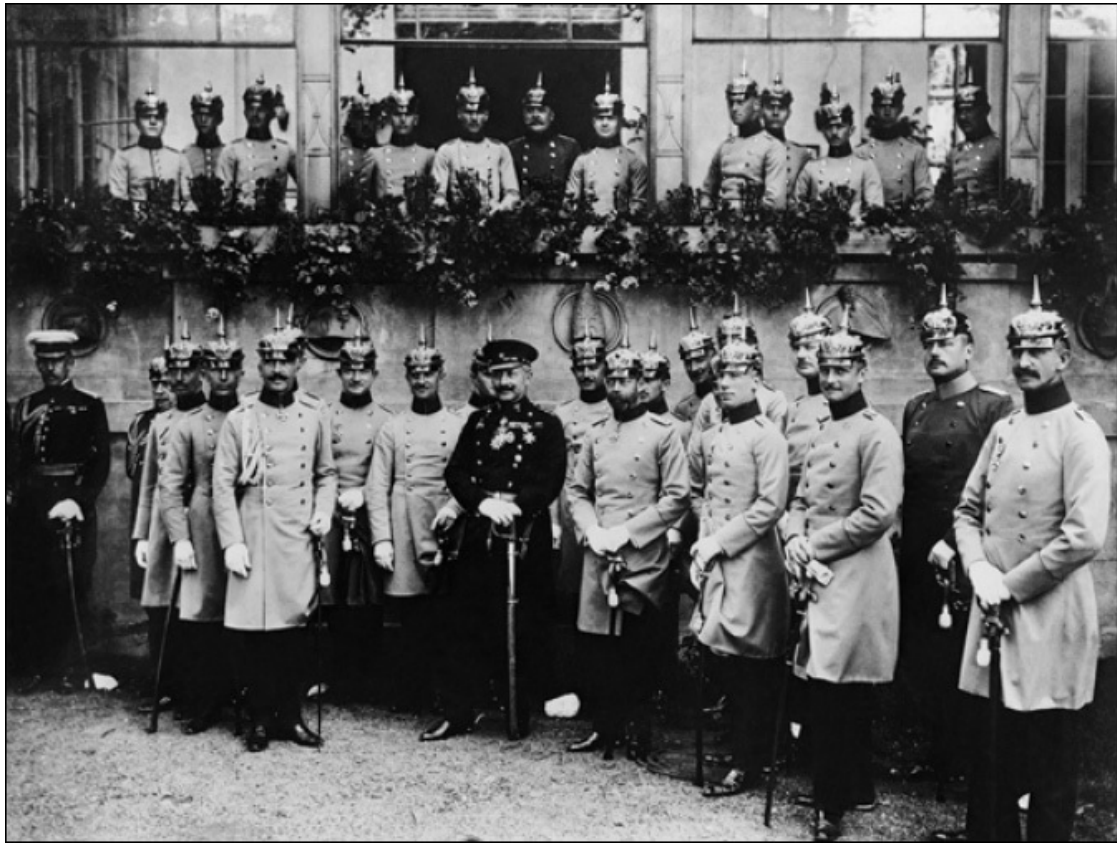

56) George și Mary, cum își spunea acum, în ținută de gală

57) Nikolai și Wilhelm la nunta fiicei kaizerului, Viktoria,

iunie 1913 – ultima dată când s-au întâlnit cei trei

58) George și Wilhelm cu niște dragoni prusaci, 1913

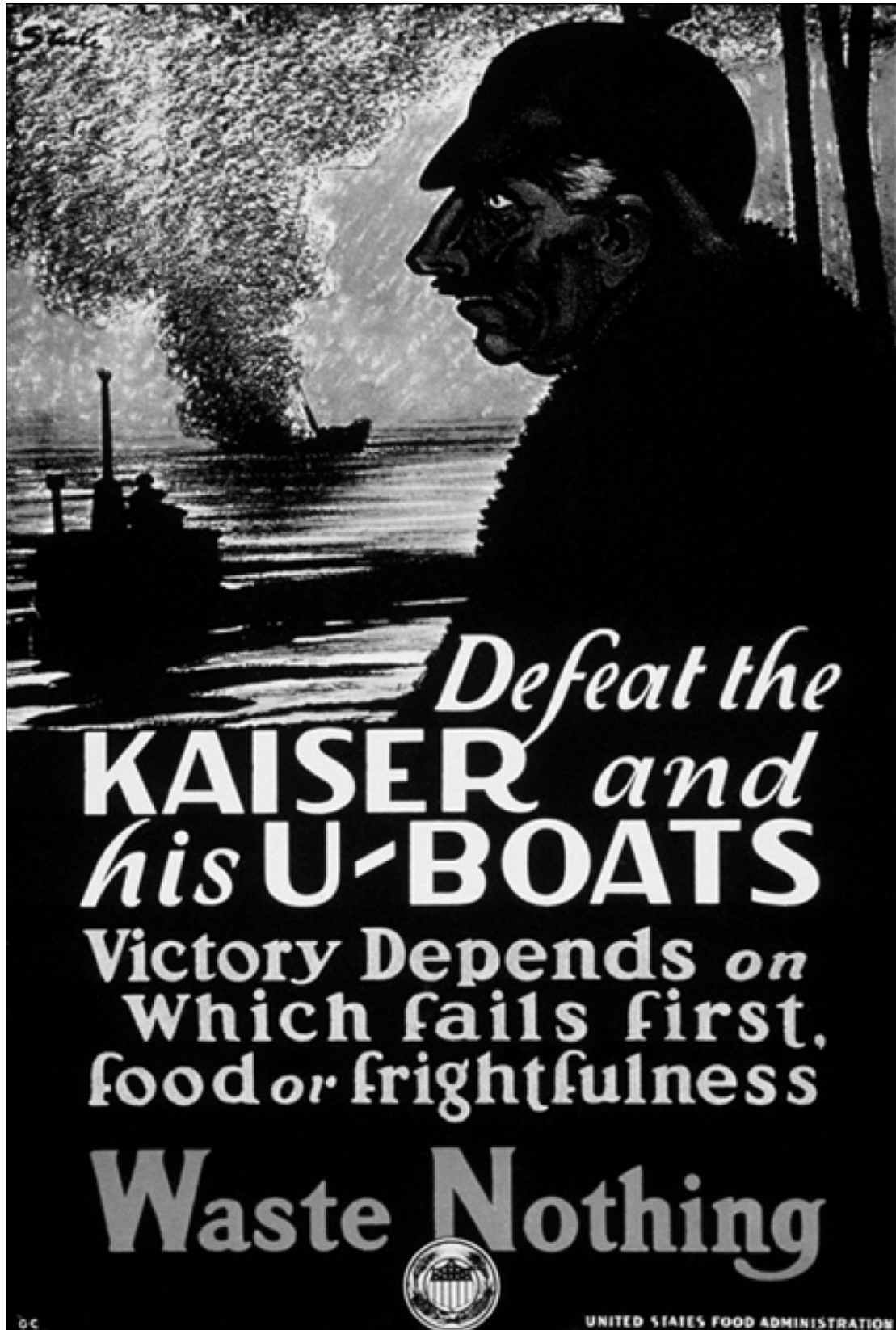
59) Nikolai și George la nunta Viktoriei, 1913

60) Primul Război Mondial: Wilhelm cu Hindenburg și Ludendorff, cei doi generali care în cele din urmă aveau să-l înlocuiască

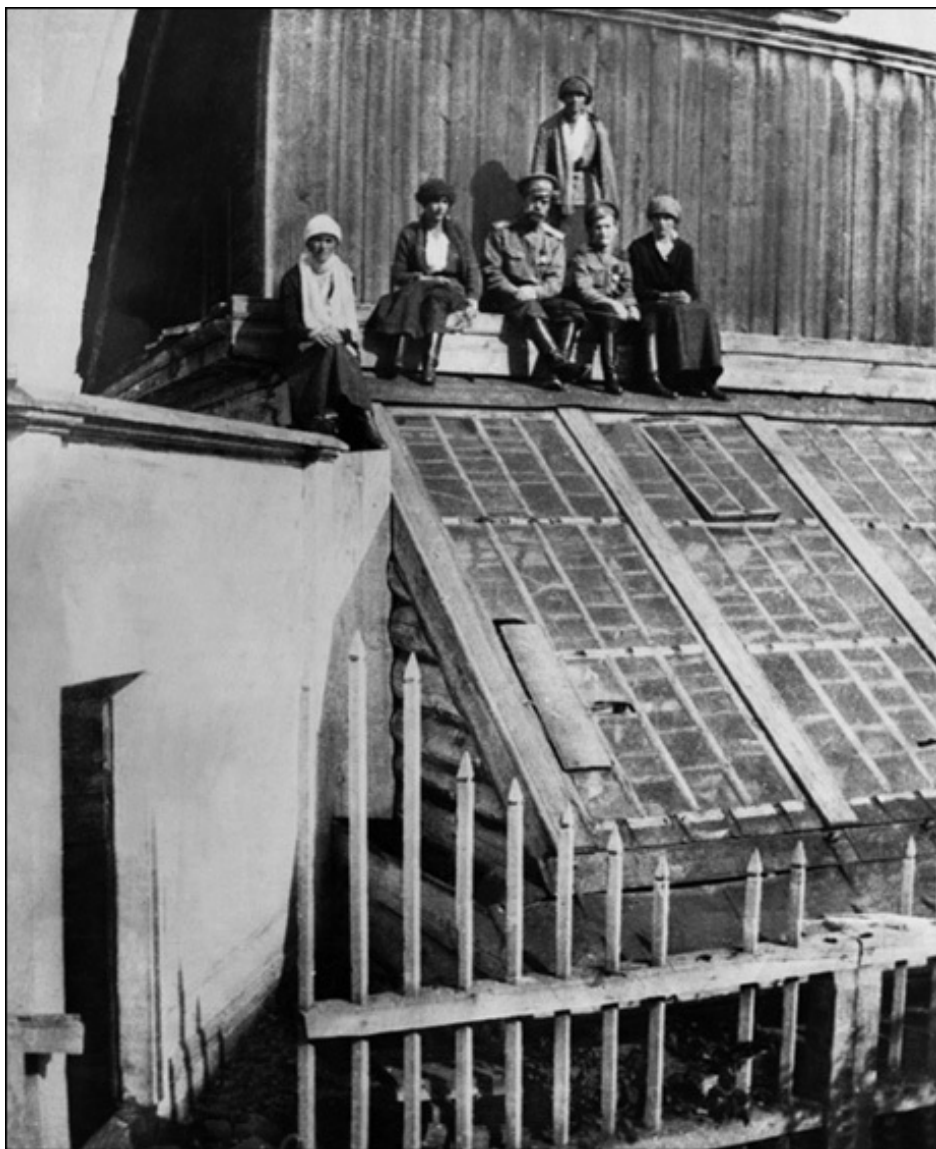
61) George împreună cu (de la stânga la dreapta) mareșalul Joffre, președintele francez Raymond Poincaré, mareșalul Foch și generalul Haig, pe care îl susținea împotriva lui Lloyd George

62) Propaganda britanică și americană l-a transformat pe Wilhelm într-un monstru sinistru care își instiga trupele să comită atrocități tot mai mari.

63) Nikolai după abdicare. Își petrecea mult timp tăind lemne.

64) Romanovii stând la soare în Tobolsk, prima lor escală în Siberia, înainte de destinația finală, Ekaterinburg, unde au fost uciși în iulie 1918.

65) George în 1923, în drum spre deschiderea lucrărilor parlamentului. Războiul i-a lăsat cicatrici.

66) Mereu atent să aibă o poză studiată, Wilhelm în 1938, în exil, în Olanda

Index*

- E – regele Edward al VII-lea; G – regele George al V-lea; N – țarul Nikolai al II-lea; W – kaizerul Wilhelm al II-lea
- Abergeldie, lângă Balmoral 194
- Academia de Științe 155
- Adalbert, prinț (fiul lui W) 36, 326
- Adolf de Schaumberg-Lippe 39
- Aehrenthal, Alois von 247-248
- afacerea Beiliss (1913) 274
- Afganistan, emirul din 94, 176
- Africa de Sud: munca neplătită impusă chinezilor prin contract 147
- Agadir, Maroc 264
- Airlie, Mabell, contesă de 161, 163-164, 257, 307
- Albert, prinț-consort 18, 24; personalitatea 24; și unificarea Germaniei 24, 26; despre Germania 26; și solidaritatea între monarhi 26, 81; regimul academic riguros pentru copiii săi 26, 28, 44, 46; și o căsătorie regală între Marea Britanie și Prusia 26; moartea 28, 31, 44, 97

Albert Victor, duce de Clarence („Eddy”) 58, 86; nașterea 46; relația cu tatăl lui 51; educația 51-53, 55; personalitatea 53, 96-97; pasiunea pentru Alix 101; cariera militară 96; moartea 97, 107, 119; slujba de comemorare 124

al Doilea Război Mondial 323

Aleksandr I, țar 57

Aleksandr al II-lea, țar al Rusiei („Eliberatorul”) 18, 25, 59, 62, 64, 70-71, 100, 108

Aleksandr al III-lea, țar 108, 137n; admirația lui W pentru 37-40; înfățișarea 37, 59, 71; căsătoria cu Marie (Dagmar sau Minnie) 59-60; personalitatea 47, 60-61; educația 60, 63; nașterea fiului său Nikolai 60; relația cu N 60-61, 71; „rusitate” 63-64; moartea tatălui 64; se hotărăște să restaureze autocrația 64; și rusificarea 65, 129; se mută la Gatchina 66-67; nu îi place de regina Victoria 70; „principiul monarhic” 70, 79; întâlnirea fructuoasă cu W (1888) 81; supărarea pe W 89; vizitează Berlinul 90; nu îi place de Alix 101; la Kronstadt 115-116; moartea și funeraliile 107-109

Aleksandr Aleksandrovici, mare duce 97

Aleksandr Mihailovici, mare duce (Sandro; vărul lui N) 60, 63-64, 66-67, 93, 107, 156, 210-211, 230-231, 234-235, 280, 308, 310

Aleksandra Feodorovna, împărăteasă consoartă (Alexandra de Hessen-Darmstadt); N o întâlnește 100, 297; înfățișarea 100, 142; înstrăinarea de situația ei 100-101; personalitatea 101, 152; respingerea inițială a lui N 101-

102, 104; îl acceptă pe N 104-105; sănătatea 105, 130, 150, 152, 229, 273; se căsătorește cu N 109-110; vizitează Balmoralul 141-142; budoarul 150; Dona o insultă 183; disperată să aibă un fiu 230; și moartea reginei Victoria 185-186; nașterea lui Aleksei 212, 229; vindecătorii prin puterea credinței și oamenii care pretindeau că fac minuni 230; relația cu Rasputin 230, 274-275, 304; la Reval 239; vizita oficială la Berlin 248-249; și moartea lui E 255-256; atitudinea față de W 267; convinsă de o nouă relație cu poporul 272; îl îndeamnă pe N să preia comanda armatei 303; demite miniștri 304, 306; complotul pentru îndepărtarea ei 308; reacția la abdicare 312; amintirile despre Osborne 313; neîmpăcată cu soarta ei 316; urâtă de ruși 18, 60; moartea 318

Alekseev, Mihail, general 204, 210, 310-311

Aleksei, mare duce (unchiul lui N) 210

Aleksei, țarevici 18, 311; nașterea 212, 217, 229; hemofilia 150, 218, 230, 274; educația 72; N își face griji pentru el 281, 310-311; se îmbolnăvește de pojar 312; moartea 318

Alexander de Battenberg, rege al Bulgariei (Sandro) 38-39, 71, 84, 105

Alexander John, prinț de Wales (a trăit o zi) 46, 97

Alexandra, prințesă de Saxa-Coburg-Gotha 140n

Alexandra, regină consoartă (mama lui G) 59; se căsătorește cu Bertie 44-45; înfățișarea 44-45, 49; personalitatea 44, 48-50; un mare succes în Marea Britanie 45; extravaganța 45; febra reumatică 46; surzenia 46, 49, 54; antipatia față de

prusaci 46-47; apropiată de sora ei Dagmar (Minnie) 47; stabilită la Sandringham 48; farsele 48; apropiată de copiii ei 49-50; relația cu G 49-50, 54, 99; și căsătoria dintre Affie și Marie 70; și comportamentul lui W 77, 84; moartea lui Eddy 97; purtarea față de May 161; își demonstrează puterea asupra lui G 161

Alfonso al XIII-lea, rege al Spaniei 225

Alfred („Affie”), prinț, duce de Edinburgh și Saxa-Coburg-Gotha 47, 70, 96, 104, 140n, 160, 177, 184, 191, 297

Algeciras, conferința de la (1906) 224-226, 228-229, 241-242, 264

alianța anglo-japoneză 200, 210

Alice, prințesă, mare ducesă de Hessen-Darmstadt 100, 159

Alsacia și Lorena 32, 77, 79-80, 82

Amalienborg, palat, Copenhaga 67

Amerongen, Utrecht 322, 324

amiralitate 87, 201, 214, 251; germană 110

Amritsar, masacrul de la (1919) 325

Anastasia Nikolaevna, mare ducesă 268, 318

Anicikov, palat, Sankt-Petersburg 61, 63, 110, 152

Antanta Cordială (1904) 207-208, 211-213, 219-221, 224-225, 228, 233-234, 240, 250, 276, 292, 305-306, 311, 320

antigermanism 85, 202

antisemitism 25, 106, 228, 274, 308, 330

Aribert, prinț de Anhalt 114

aristocrație; britanică 43, 94, 106, 160, 182, 252, 260; rusă 151, 153, 157, 231, 273

Armata Albă (rusă) 318

armata britanică; W făcut feldmareșal al 186; în Războiul Anglo-Bur 195-196

armata germană 292, 307; W se adresează 126-127; W în rolul de comandant suprem 127; parte din bugetul militar 267-269; mobilizarea 288, 290-292; N își asumă comanda supremă (1915) 303; suprasolicitată 320-321

Armata Noului Model 43

armata prusacă 25

armata rusă; mărită 267-268; mobilizarea 284, 287-291; numărul ridicat al victimelor în rândul ofițerilor 303

armata turcă 277

armeni, masacrele contra 130, 132-133, 142-143

Arthur, prinț 30

Arthur de Connaught, prinț 31, 121, 177

Asquith, Herbert 232, 238-239, 244, 250-251, 257-258, 261-262, 264, 266, 275, 280, 284-285, 290, 292, 298-299

Asquith, Margot 49

Augusta de Saxa-Weimar, regină consoartă a Prusiei 24, 27, 47

Augusta Viktoria de Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg-Augustenburg („Dona”; soția lui W) 98, 114; se căsătorește cu W 35; personalitatea 35; îl antipatizează pe Bertie 85; relația cu copiii ei 112-113; purtarea în timpul vizitei oficiale în Marea Britanie 114; și Ella 135; înfățișarea 148; W o silește să țină regim 148; puritanismul 154; și Războiul Anglo-Bur 180; o insultă pe

Alix 183; despre dragostea lui W față de Anglia 266; în timpul Primului Război Mondial 317, 321; sănătatea 323-324; moartea fiului ei Joachim 326; moartea ei 326

Augustus-Wilhelm, prinț („Auwi”; fiul lui W) 36, 326, 329-330

Austria; Franz Ferdinand și Sophie asasinați la Sarajevo 255, 279; ultimatumul dat Serbiei 281; ordonă o mobilizare parțială a armatei sale 283; nu acceptă răspunsul Serbiei 284

autonomia Irlandei 165, 171, 232n, 257-258, 275-276, 280

Autorité, L' (ziar) 206

Bacchante (navă de instrucție) 52-54

Bach, Johann Sebastian 25, 65

Baden, ducele de 203

Baden, Max von 320-321, 327

Baden Powell, Robert, întâiul baron 263

Bagdad, calea ferată 202, 237, 271, 277

Bagehot, Walter 42, 275; *The English Constitution* 262

Baletele Ruse 269

Baletul Imperial 93n

Balfour, Arthur 113, 169, 171, 192, 195, 200, 206, 208-209, 211, 231-232, 238, 250, 259-261, 299, 313-314, 320

Ballin, Albert 241, 265-266, 320

Balmoral, domeniul 15, 101, 141-145, 153, 159, 194, 258, 262, 268, 312

Baranowicze, Polonia 302

Beatrice, prințesă de Battenberg 30, 172, 178, 299

Bebel, August 118, 288
Beerbohm, Max 17, 257
Beethoven, Ludwig van 25
Belgia, invadarea ei (1914) 300
Bell, Charles Moberly 201
Bengal, divizarea sa 259
Benkendorf, contele Alexander 208, 233, 244
Benkendorf, Konstantin von 319
Beresford, Charles, sir 97
Berg-Markienen, Friedrich von 317
Berlin, Conferința de la (1884) 120
Berlin, Congresul de la (1878) 66
Berlin; centrul radicalismului politic și al învățământului 26;
 comunitatea evreiască bogată 26; copiii lui Vicky cresc în
 28, 31; demonstrațiile de la 221; vizita oficială a lui E și a
 Alexandrei (1909) 248-249
Berlin Schloss 91, 112, 154, 199, 248-249, 321
Berliner Tageblatt 272
Bertie, Francis, sir 194
Bethmann-Hollweg, Theobald 255-256, 264, 266-268, 270-273,
 278, 280-282, 284-289, 291, 301, 306, 317, 319
Biarritz 235, 254
Birulov (la Björkö) 221
Biserica Ortodoxă Rusă 58, 60, 66, 109, 330
Bismarck, Herbert von 36, 81, 85, 87
Bismarck, prințul Otto von 36, 39, 57, 79, 101, 125; antipatia
 față de englezismul lui Vicky 27; numit premier 28; urât

de Vicky 28; îi consideră pe Vicky și pe Fritz o potențială amenințare 28, 37, 43; extinde suprafața și influența Prusiei 31-32; W îl admiră 32; și Eulenburg 36; exploatează ruptura dintre W și părinții săi 37; se opune căsătoriei dintre Moretta și Sandro 38; opoziția față de un război cu Rusia 40; nevoia de a fi în relații bune cu Austro-Ungaria 66; despre W 75; o liniștește pe regina Victoria 76; chestionat de Edward și Alexandra 77; conștient de vulnerabilitatea geografică a Germaniei 80; propune o alianță cu Marea Britanie împotriva Franței 85; diplomația necruțător de manipulative 88; negocierile cu țarul 89-90; deteriorarea relației cu W 90; căderea 91-92, 126; campania de presă 118; atitudinea față de colonii 120; *Realpolitik* 125, 169; regina Victoria despre 178

Björkö, întâlnirea de la (1909) 250

Björkö, Tratatul de la (1905) 221-223

Bloch, Ivan 175; *La Guerre Future (Is War Now Impossible?)* 174

Blunt, Wilfrid Scawen 99, 254

Bobrikov, general 158-159

bolșevici 18, 274, 317-321, 324, 327-328, 330

Bonar Law, Andrew 262, 275, 299

Bonn, Universitatea din 34

Borki, deraierea trenului la (1888) 60

Borussia, club, Universitatea din Bonn 34

Bosfor 145, 243-244, 250, 270

Bosnia-Herțegovina: anexată de Austro-Ungaria 242

Botkin, Eugene 150, 153, 156, 229, 307-308
Boulanger, general 85
Brest-Litovsk, Pacea de la (1918) 317-318, 320
Britannia, navă 51-52, 123, 127
Buccleuch, ducele de 260
Buchanan, George, sir 269, 278, 284, 290-291, 305-306, 309, 312-316
Buckingham, palat, Londra 17, 50, 113, 238, 256, 258, 263, 298, 322, 327-329
Buharin, Nikolai 297
Bulgaria, și independența 71, 242
Bülow, Adolf von 35
Bülow, Bernhard von 147, 166, 171-173, 207, 219, 236, 327; despre opinia publică 166-167; W intenționează să-l numească în funcția de cancelar 168; personalitatea 168; *Weltpolitik* 169, 219; adoră clasele superioare britanice 169; suspicios față de Marea Britanie 169-170; i se pare obositor să aibă de-a face cu W 174; încearcă să rămână în grațiile stăpânului său 174; îl însoțește pe W într-o vizită în Anglia (1899) 180-182; și vizita lui N la Potsdam 183; și opinia publică germană 184, 186; despre Heinrich 196; și Chamberlain 198-199; încântat de dezghețarea relațiilor cu Rusia 203; criticile despre 208; și regata de la Kiel (1904) 214; incidentul din Tanger 219; și Tratatul de la Björkö 221; Algeciras 224-225; promite că pe viitor W va acționa cu moderație 245-246; sprijinul față de Austria 247; lupta pentru viața sa politică 252; retragerea 256, 327

Bundesrat 245, 297
Bürgertum (clasa mijlocie prusacă) 272
Buxhoeveden, Sophia 151-152

calendarul iulian (stil vechi) 20
Cambon, Paul 292
Cambridge, ducele de 160
Camera Comunelor 43, 94, 232, 238, 258, 260-261, 275, 292, 313, 328
Camera Lorzilor 232, 251-252, 257, 260-262, 275
Campbell-Bannerman, Henry 196, 228, 231, 233, 238
Canterbury, arhiepiscopul de 97, 260
Caprivi, Leo von 102, 111, 116-119, 126-127
Carrington, lord 107
Cartier 63
Cassel, Ernest 239, 249, 266
catolici 35, 65, 117-119, 133, 327
Cămășile Brune 329
Cehoslovacia, intrarea Germaniei în (1938) 330
Cehov, Anton 19, 58, 69, 153, 269
Cercul de la Liebenburg 122
Cerevin, general 63
Chamberlain, Houston Stewart: *Bazele secolului al XIX-lea (The Foundations of the 19th Century)* 186
Chamberlain, Joseph 138, 155, 166, 171, 177, 179, 182, 184, 196-199, 201-202, 204, 208, 232
Chamberlain, Neville 330

Charles I, rege 238

Charles Edward, duce de Saxa-Coburg-Gotha 297

Charlotte Augusta, prințesă de Wales 23

Charlotte, împărăteasă consoartă a Rusiei (Aleksandra Feodorovna) 25, 37n

Charlotte, prințesă a Prusiei, ducesă de Saxa-Meiningen (sora lui W) 28, 30, 56, 114, 150n

Chatsworth, Derbyshire 171

Cheltenham, Colegiul de fete 169

Chestiunea Orientală 128, 137, 144

Chișinău, pogromul de la (1902) 205

Christian al IX-lea, rege al Danemarcei 45, 56, 59, 70

Christian, prinț de Schleswig-Holstein 47, 85, 114

Churchill, Winston, sir 231-232, 251, 258, 266, 286, 319

Clark, Kenneth, sir 54

Clarke, doamna (bonă) 60

Class, Heinrich: *Wenn ich der Kaiser wär'* („De-aș fi eu kaizer”) 272

Clemenceau, Georges 227, 242

Colegiul Naval Militar american 176

Comitetul pentru alimente pe timp de război 194, 272

Comitetul Special pentru Ajutor împotriva Foametei 96

Commonwealth 161, 195, 325, 328

Compania Britanică a Africii de Sud 136

Compania Germană a Africii de Est 83

Congo, Tratatul privind 124

Congresul Socialist Internațional (Stuttgart, 1907) 288n

conservator, guvern/Partidul, conservatori 125-127, 129, 162, 169, 171, 179, 184, 192-193, 195, 205, 231-232, 240, 251-252, 260-262, 275, 289, 299, 315, 328

conservatori (Germania) 127

Consiliul de Miniștri (Rusia) 157, 205, 239, 244, 267-268, 272-273, 277, 282, 299, 303-304, 307, 310

Constantin (Konstantinos) I, rege al elenilor (Tino) 90, 99, 298

Constantinopol 38, 242, 277, 306; cucerirea de către islam 56; ca punct sensibil 68-69; și marina britanică 142-143; planul Nelidov 144-145

Contemporary Review 175

convenția anglo-rusă (1906) 233-235, 244, 272, 278

Cook, Andrew 97n

Coreea 200, 210

Corfu 256

Cornwallis, Daisy 35

Corpul I de Armată otoman 277

Cowes, Insula Wight 30, 86, 114, 121, 124, 127, 136, 140-141, 159, 163, 172, 192, 218, 253, 266, 285

Cowes, Săptămâna Regatei 85, 104, 115

Creta, revendicată de Grecia 146, 243

Crewe, lordul 160, 261

Crimeea 62, 68, 97, 107, 115, 152, 312, 317, 325

Crowe, Eyre 228

Cumberland, Ducele de 77, 82

Cumberland, ducii de 67, 116

curtea britanică 154

curtea germană, Berlin 19, 25-28, 32-33, 39, 95, 112, 154-155, 197, 200, 228

curtea rusă 94, 152-153, 155, 233, 269, 276

Curzon, lordul 162, 211, 259, 263

Dagmar, Prințesa Danemarcei, *vezi* Maria Feodorovna, împărăteasa consoartă a țarului Aleksandr al III-lea

Daily Chronicle 91, 256

Daily Mail 119, 155, 166, 186-187, 194, 256, 300

Daisy, prințesă de Pless 234, 249, 300

Dalton, John Neale 51-53; *Croazieră pe Bacchante* 54

Danilovici, Grigori 62-63

Danzig, întâlnirea dintre N și W de la (1901) 203

Darwin, Charles 170

darwinism social 170, 176, 281

Davidson, Emily 275

De Beers 107, 138

Dehn, Lili 313

Delcassé, Théophile 206, 208, 220, 278

Devonshire, ducesa de 171

Diaghilev, Serghei 93

Diana, prințesă de Wales 162

Disraeli, Benjamin 48, 52, 70, 107

dominioane 316, 325

Dostoievski, Feodor 58, 269

Dreadnought, cuirasat de tip 214, 226-237, 241, 251, 261

dreapta germană 120-121, 127, 263, 272, 292-293, 323

Dreikaiserbund (Tripla Alianță) 37, 102, 111, 115, 123, 137, 144, 198, 224

Dreyfus, cazul 173

Dudley Ward, Frida 164

duhobori, secta 131

Duma 249, 272; N îi întâlnește pentru prima oară pe membrii 231; purtarea lui N față de 232-234; G despre 234-235; votează sume mari pentru armata rusă 268; N detestă obrăznicia 273; și masacrul de pe câmpurile aurifere de pe fluviul Lena 274; și Rasputin 274-275; își declară sprijinul pentru N în 1914 297; în Primul Război Mondial 303-305, 308-310

Dumfries, Clubul de fotbal 260

Dunraven, lord 172

Durnovo, Piotr Nikolaievici 278

East End, cartier din Londra 41, 329

Ebert, Friedrich 321

Eckardstein, Hermann von 198

Edward al VII-lea, rege (Albert Edward; „Bertie”) 19, 30, 32; copilăria nefericită 50, 191; și regimul de studiu al lui Albert 26, 44, 46; îl cunoaște pe W 33-34; W îi cere lui Aleksandr să nu aibă încredere în el 37; admirația și dragostea față de Vicky 44; se răzvrătește împotriva așteptărilor părinților săi 44-45; se căsătorește cu Alexandra 45-46; extravaganta 45; înfățișarea 45-46, 248; afemeiat 46-47, 49, 51, 97, 165, 194, 258; sănătatea 48, 98,

191, 248-250; relația cu G 50-51; și căsătoria dintre Affie și Marie 70-71; îl chestionează pe Bismarck 77-78; ruptura cu W 82-86; vizita de stat în Germania 90-92; obsesia față de haine 93-95, 142, 257; moartea lui Eddy 97; și relațiile anglo-ruse 107-108; la înmormântarea lui Aleksandr al III-lea 109; la nunta lui N 110; dezaprobarea lui May față de stilul lui de viață 161; dornic să vadă relații anglo-ruse mai bune 182; tentativa de asasinat (1900) 184; și moartea mamei 184-185, 191; și Alice Keppel 191-192, 220, 254; își ia rolul în serios 193-194; atitudinea față de W 197-198, 219-221; devine figura reprezentativă a Angliei în Europa 205-209; la apogeu 213; întâlnirea de la Homburg 227; și Lloyd George 232; vizita oficială la Berlin (1909) 248-249; moartea (6 mai 1910) 254, 260-261; evaluarea 254; funeraliile 255, 258; *personalitatea*; afectuos 45; capacitatea de a se bucura de viață 46; farmecul 46; curtoazia 45; prevederea 45, 193; teama de plictiseală 45, 50, 191; generozitatea 45; firea indulgentă 208-209; insensibilitatea 50; lenea 208-209; caracterul deschis 106-107; crizele de mânie 45, 50, 191-193; egoismul 45, 208-209; tactul 45; talentul pentru aparițiile publice 194; atenția pentru lucruri neimportante 45, 192-193, 208-209; caracterul de om de lume 106-107

Edward al VIII-lea, rege (David; mai târziu duce de Windsor) 61, 298; nașterea 106, 161, 163; despre purtarea lui G față de May 162; și vizita lui N la Cowes (1909) 252-253; despre uciderea Romanovilor 320; la parada foștilor soldați

combatanți 324-325; nu vrea să țină doliu pentru John 164;
trimis să se întâlnească cu șomerii și în turneu în
Commonwealth 328

Einstein, Albert 19

Eitel-Friedrich, prinț (fiul lui W) 36, 326, 329-330

Ekaterina cea Mare, împărăteasă a Rusiei 151, 156, 302

Ekaterina, palat 152

Ekaterinburg, în Munții Ural 318-320, 330

Elba, regiunea estică a fluviului 25

Elgar, Edward, sir 17

Elisabeta, împărăteasa Austro-Ungariei 88

Elisabeta Feodorovna, mare ducesă (Elizabeth de Hessen și
Rin; „Ella”) 100-101, 136, 308

Ellis, Arthur, sir 108-110, 129

Erichsen, John, ministru al Sănătății 92

Ernst, mare duce de Hessen-Darmstadt 104, 135, 145, 151,
163, 255, 269, 297

Ernst Augustus, prințul moștenitor al Hanovrei (al treilea
duce de Cumberland și Teviotdale) 67, 276, 297

Esher, lord 50, 227-228, 232, 237-238, 242, 245, 256, 258-259,
307, 320, 327

Esher, viconte 194

Etiopia, invadarea de către Mussolini 329

„etiopieni” 151

Eugénie, fostă împărăteasă 253

Eulenburg, Philipp zu, conte 36, 39, 84, 87, 91, 114, 117, 120-
122, 125, 127, 133-134, 137-138, 168-169, 172, 174, 178-179,

184-185, 222, 224-226, 235-236, 245

evrei 133, 153, 155, 229, 254, 327; emancipați în Prusia 24;
antisemitism 25, 59, 106, 228, 274, 308, 330; emigrarea
masivă din Rusia 65; pogromul de la Chișinău 205; N se
referă la englezi ca 211; afacerea Beiliss (1913) 274

Falkenhayn, Erich von 283-284, 289, 301, 316

familia regală daneză 45

familia regală greacă 90, 146, 197

familia regală rusă 155

Farnborough, Hampshire 253

Fashoda, incidentul de la (1898) 173, 176, 199, 206-207

Faure, Félix 134-135n

Ferdinand, rege al României 98

Ferdinand al Bulgariei 197, 243, 322

Finlanda, rusificarea 65

Fisher, John („Jackie”), amiral, primul baron Fisher de
Kilverstone 193-194, 214, 216-217, 237-241, 251, 257, 299

Flota rusă din Marea Baltică 214-216, 218

Flota rusă din Pacific 214

Foch, mareșal 322

francmasoni 327

Franz Ferdinand, arhiduce 245, 249, 255, 276, 280

Franz Joseph, împărat al Austro-Ungariei 80, 82, 88-89, 118,
207, 227, 236, 242, 247-248, 250, 280-281, 322

Franz, duce de Teck 98

Freddi, prinț moștenitor (mai târziu Frederik al VIII-lea, rege

al Danemarcei) 108

Fredensborg 70-71

Fredericks, conte 135, 204, 253, 308

French, general 299

Freud, Sigmund 19

Friedell, Egon 119

Friedrich al III-lea, rege al Prusiei („Fritz”; tatăl lui Wilhelm) 23; se căsătorește cu prințesa Vicky 26; personalitatea 26; tendința spre depresie 26, 28; tendințele liberale 26; bătălia de la Königgrätz 31; cancerul la gât 39-40, 75; moartea 76-77; funeraliile 77, 83

Friedrich cel Mare, rege al Prusiei 27, 31, 75, 186, 249

Friedrich Charles de Hessen-Kassel („Fischy”) 101

Friedrich Wilhelm I, rege al Prusiei (tatăl lui Friedrich cel Mare) 27

Friedrich Wilhelm al IV-lea, rege al Prusiei 26

Friedrich, prinț al Prusiei („Fritzi”) 329-330

Friedrichshof 197

Frith, W.P. 30

Frogmore, lângă Windsor 194, 298

Frontiera de nord-vest 183

Gallipoli, campania de la 305

Gambetta, Léon 232

Garda Preobrajenski 72

Gatcina, palatul de la, lângă Sankt-Petersburg 61-62, 66, 71-72

Gărzile Cenușii scoțiene 130, 239

George I, rege al elenilor (anterior prințul Vilhelm al Danemarcei) 44, 56, 67, 90, 109, 255

George al III-lea, rege 98, 150

George al V-lea, rege; nașterea (1865) 41, 46; desemnat cu a fi neremarcabil 44; relația cu N 47, 259; copilăria 47-51, 57; relația cu mama sa 50, 53, 99-100; relația cu tatăl său 51-54, 161; educația 53-54, 59; relația cu regina Victoria 51; înfățișarea 17-18, 52-53, 56, 67, 103, 256-257, 307, 327; jurnalul 54-55, 76; în Marina Regală 55-56, 86-87, 96-98; comparat cu N 67-68, 164-165; vizita de stat în Germania 91; obsesia legată de haine 94, 258, 262; moartea lui Eddy 97-98; se căsătorește cu May 102-103; la nunta lui N 110, 161; despre N 142-143, 319-320; retragerea 159; se mută la York Cottage, domeniul Sandringham 159; filatelia 160; vânătoarea 160-161, 164; nu dorește să se implice în lumea exterioară 160; antipatia față de călătorii 160; relația cu May 161-163; relația cu copiii săi 163; cartea preferată (*Greșit de ambele părți – Wrong on Both Sides*) 163; în largul său cu codul militar 164; vizitează Australia (1901) 195-196; nu îi place Germania 221; și moartea lui E 255-256, 260-261; se simte nepregătit pentru rolul de rege 256-257; încoronarea 257; deschiderea sesiunii parlamentare 257; și Imperiul 259; se încoronează ca Împărat al Indiei 259-260; și abolirea dreptului de veto al Camerei Lorzilor 261-262; lipsa de simpatie pentru greviști și sufragete 276; la nunta fiicei lui W 276-277; „ultima măsură” în încercarea de a împiedica războiul

290; munca de război 298; vizitează Frontul de Vest 307; accident grav 307; mesajul de sprijin către N 311-312; schimbarea numelui 17-18, 315-316; sensibilitatea la critica față de el și monarhie 315; efectul războiului asupra lui 17-18; încheierea contactului cu W 324; pune bazele monarhiei britanice așa cum este ea astăzi 328; Jubileul de Argint (1935) 329; sănătatea 329; moartea 329; *personalitatea*; dependent de rutină 164; păreri conservatoare 257-258; antipatia față de tot ce e complicat 257; fire sârguincioasă 55; hipersensibil la critici 17; obsedat de punctualitate 162; autocompătımirea 17, 163, 199-200, 257; timiditatea 52, 67, 98-99, 161, 164; consecvența 55-56, 262; lipsa de tact 258; temperamentul 17, 162-163, 195, 258

George al VI-lea, rege (Albert); nașterea 163; capătă o bâlbâială 163; trimis să viziteze fabrici și șantiere navale 328

Gheorghii Aleksandrovici, mare duce (fratele lui N) 60, 67, 97

Gibbes, Sydney 319

Gibraltar 205, 219, 255

Gilliard, Pierre 72, 289, 292, 303-304, 317-318

Gladstone, William 42, 47, 71, 77, 103, 108

Goethe, Johann Wolfgang von 25, 65, 226

Gogol, Nikolai 58

Gokhale, Gopal Krishna 259

Gordon, Charles, general 174

Goremîkin, Ivan 158, 303-304

Göring, Hermann 329
Goschen, Edward, sir 240, 287, 292
Gosse, Edmund 233, 263
Greenwich, colegiul naval din, Londra 55
greva minerilor (Germania, 1889) 89
Grey, Edward, sir 125, 208-209, 224, 227-228, 231, 233-234,
237-238, 240, 244, 247-248, 250-251, 258, 264-271, 278-279,
282, 285-292, 306, 312
Grieg, Edvard: *Peer Gynt* 88
Grierson, James, colonel sir 177
Habsburg, dinastia 42, 88
Haga, conferințele de la 175-176, 227
Haig, general 299
Haldane, Richard, sir 194, 237, 263, 266, 270-271, 300
Hamburg-America, linia maritimă 241, 265
Hampton Court, palatul 325
Hanovra, casa de 45, 49
Hardie, Keir 193, 238, 328
Hardinge, Charles, sir 211-212, 215-218, 227, 234-235, 239, 241,
245, 248, 252, 260, 269, 312
Hardy, Thomas 24
Hare, Augustus 162
Hartwig, Nicholas 267-268
Hatfield House, Hertfordshire 78
Hatzfeldt, conte 83, 123, 125, 138, 140, 171-172, 198
Hauptmann, Gerhart 88
Haus Doorn, Doorn, lângă Utrecht 325-326, 330

Hawaii, regele din 107
Heath, Charles 63
Heinrich, prințul Prusiei (fratele lui W) 28, 109n, 124; Vicky despre 29; educația 32, 34; i se acordă ordinul Jartierei 86; și Jubileul de Diamant al reginei Victoria 146; patriotic 193; anglofil 196, 251; îl vizitează pe G la York Cottage 270; G îl liniștește cu privire la potențialul război 285-286
Helena, prințesă (prințesa Christian de Schleswig-Holstein) 47, 114n, 185
hemofilie 150, 217, 230
Henry, prinț, duce de Gloucester 182
Henry de Battenberg 140
Herzen, Aleksandr 69
Hessen-Darmstadt 15, 66, 101
Highcliffe Castle, lângă Bournemouth 244
Hindenburg, Paul von 17, 301, 316-317, 327
Hinzpeter, Georg 32-34, 53, 89
Hirsch, Maurice de, baron 106
Hirschfeld, Magnus 263n
Hitler, Adolf 329-330
Hobbes, Thomas/hobbesian 88, 126, 176, 226
Hodînka, dezastrul de pe câmpul (1896) 141
Hohenlohe-Langenburg, Ernst zu, prinț 140n
Hohenlohe-Schillingfürst, Chlodwig zu, prinț 127
Hohenthal, Walpurga 27
Hohenzollern (iaht regal) 81, 86-87, 112, 127, 159, 213, 221
Hohenzollern, dinastia 23, 25-27, 29-30, 76, 116, 220, 326

Holstein, Fritz 37, 75-76, 81, 85, 120-121, 125-128, 132, 134-136,
138, 140, 145, 151, 168, 170, 180, 182, 198, 219, 224-225, 236

Holstein, Herbert 37

Homburg, întâlnirea de la (1906) 227

homosexualitatea: tabu în Germania 235

Hötzendorf, Conrad von 281, 283, 286

Houghton Hall, Norfolk 162

House, Edward, colonel 279

Howard, Ethel 154

Hull, incidentul vaselor de pescuit de la (1904) 214-215

Hulsen-Haeseler, Dietrich von, feldmareșal, conte 246

Humboldt, Alexander von 25

Humboldt, Wilhelm von 25

huni 300

Iar, restaurant, Moscova 274

Ierusalim 53, 173

Ilseman, Sigurd von 326-327

imperialism 43, 171, 179, 196

Imperiul Austro-Ungar slăbit 80

Imperiul Bizantin 56, 68

Imperiul Britanic 41, 55-56, 68, 120, 136, 146-147, 195, 201,
259, 292

Imperiul Otoman 58, 69, 71, 81, 128, 130, 132, 137-138, 143,
243, 268, 277

Imperiul Rus 68

independența Irlandei (1922) 325

India; foametea (1897) 147; vizita încununată de succes a lui
G (1905) 259; independența 325

Insula Wight 30, 114, 121, 218

intelighenția 155

Irene de Hessen 124, 297

Irlanda, vizita lui G (1897) 164

iuncheri 25, 28, 36, 89, 102, 111, 113, 126-127, 133, 203, 221n,
226, 251-252, 256, 272

Iurovski, Iakov 318

Iusupov, Feliks, prinț 308

Iutlanda, bătălia (1916) 302, 305

Ivan cel Mare, țar 57-58

Izvolski, Aleksandr, conte 212, 233-234, 240, 243-244, 252-253,
280

Înaltul Comandament German 316, 320

Jagow, Gottlieb von 271, 278, 284

James, Henry 17, 186-187, 191

Jameson, Leander, dr. 138-139

Jameson, raidul lui 138

Jiaozhou 148-149, 183

Joachim, prinț (fiul lui W) 36, 326

John, prinț 163-164, 218

Jubilee Trust 329

Jugendstil 151

„Junii Turci” 243

Karl, împăratul Austro-Ungariei 322

Kartell 91

Kazan, catedrala, Sankt-Petersburg 108-109

Kempton Park, hipodromul de la, Sunbury-on-Thames,
Middlesex 254

Keppel, Alice 191, 220, 254

Keppel, George 191

Kerenski, Aleksandr 18, 316, 319

Kessel, general 181

Kiderlen-Wächter, Alfred von 265

Kiel, Canalul 159

Kiel, regata de la 115, 127, 213, 220, 280

Kiel, revolta de la (1918) 321

Kiev, dragonii din 239

Kiev, Opera din 273

Kimberley, lord 125

Kipling, Rudyard 328; „Recessional” 147

Kireev, general 250

Kirill, mare duce 104n, 163

Kitchener, Horatio Herbert, feldmareșal, întâiul conte de
173n, 184, 195

Kitty (bonă englezoaică) 61

Knackfuss, Hermann 134

Knollys, Francis, sir 192, 205, 208, 217, 221, 232, 246, 251

Kokovțov, Vladimir 268-269, 272-274, 277, 306-307

Kölnische Zeitung 166

Königgrätz, bătălia de la (1866) 32

Konstantin, mare duce 216

Krafft-Ebing, Richard, Freiherr von 236n

Kreuzzeitung (ziar) 146, 272

Kristallnacht, pogromul din (1938) 330

Kronberg, Germania 240

Kronstadt, baza navală rusă 115

Kruger, Paul 138-140

Kruger, telegrama 138-140, 146-148, 165, 172, 181

Krupp 155, 174

Krupp, Fritz 136, 236, 281

Kșesinskaia, Mathilde 93

Lacurile Mazuriene, bătălia de la 299

Lamsdorf, Vladimir, conte 200, 203-204, 212, 215, 219, 222,
225, 229, 233

Landtag 24, 26, 28, 118, 126, 221

Langtry, Lillie 50

Lansdowne, lord 186, 192, 196-198, 205-206, 208, 211-212, 214-
215, 219-221, 228

Lascelles, Frank, sir 131, 137, 140, 172-174, 176, 183-184, 199,
202, 220-221, 227, 236, 240

Laski, Harold 327

Legea Marii Reforme (1832) 43

Legea privind marina militară germană (1908) 237

Legea privind sănătatea publică 52

Legea Reformei (1884) 56
Legea Sindicatelor 52
Leibnitz, Gottfried 25
Lena, masacrul de pe câmpurile aurifere de pe fluviul (1912)
274
Lenin, Vladimir 262, 317-319
Leopold al II-lea, rege al Belgiei 56
Leopold, prinț 30, 177, 217
Le Queux, William Tufnell: *The Great War in England* 108
Leuchtenberg, familia 65
liberal-unioniști 232n
Liceul Aleksandrovski, Sankt-Petersburg 63
Lichnowsky, Karl Max von, prinț 271, 285-286, 288, 291-292
Liga Maritimă Imperială 237
Liga Pangermană 80, 118-119, 166, 272, 278
Lipton, Thomas 106
Litvinov, Maksim 329
Livadia, Crimeea 62, 107, 152
Lloyd George, David 155, 164, 232-234, 251-252, 258, 260-262,
264-265, 275, 298-299, 305-306, 311-315, 323-324, 329;
Memorii de război 315
Lobanov-Rostovski, prinț 131-132, 134, 136, 143, 145, 151, 203
Lockhart, Robert Bruce 320
Londonderry, lady 103, 164
Loubet, Emile 206
Louis de Battenberg, prinț (mai târziu Louis Mountbatten,
marchiz de Milford Haven) 105, 214, 219, 263, 297

Louise de Hessen-Kassel, regină-consoartă a Danemarcei
(bunica lui N) 48, 175

Louise, prințesă regală, ducesă de Fife (sora lui Edward al
VII-lea) 46, 50, 99

Louise, prințesă, ducesă de Argyll (1848-1939) 31, 185-186

Ludendorff, Erich 17, 316-317, 320, 327

Ludwig al IV-lea, mare duce de Hessen-Darmstadt 100

Ludwig Victor, arhiduce („Luzi-Wuzi”) 236-237

Ludwig, Emil 76

Ludwig, rege al Bavariei 88

Lusitania, scufundarea vasului (1915) 301

Lustige Blätter 227

Luxemburg, Rosa 262

Lyceum Fridericianum, Kassel 34

Lyncker, Moriz von 247, 250, 283, 317

MacDonald, Ramsay 263, 292, 328; „O insultă pentru țara
noastră” 238

Machiavelli, Niccolò 168

Mackenzie Wallace, Donald 136, 175, 205

Mahan, Alfred 176; *The Influence of Sea Power upon History*
169

Mahomed al V-lea, sultan 322

Mahomed al VI-lea, sultan 322

Majlis 234, 269

Malet, Edward, sir 80, 85-86, 91, 119, 136-137, 146

Mallet, Marie 114, 163

Manciuria 130-131, 134, 148, 166, 175, 177, 183, 185, 196, 200, 204-205, 210, 218

Mann, Heinrich: *Der Untertan (Supusul)* 119

Manuel al II-lea, rege al Portugaliei 255

Maple, Blundell, sir 106

Marchand, Jean-Baptiste, maior 173n

Marea Britanie; statutul de mare putere 40, 56, 58, 68; monarhia 41-43; familia regală 41-42, 70, 82-83, 105-106, 155, 166, 171, 194, 255; aristocrația 43-44, 95, 157, 251, 260; dușmanul Rusiei 67-68; imperialismul 68-69

Margarethe, prințesă a Prusiei („Mossy”; regină-consoartă a Finlandei; sora lui W) 28, 99, 101

Maria Aleksandrovna, mare ducesă a Rusiei 47-48, 63-64, 70, 98, 100-101, 104-105

Maria Antoaneta 152

Maria a României („Missy”) 47, 54, 96, 98-99, 109, 114, 197

Maria Feodorovna, împărăteasă-consoartă a lui Aleksandr al III-lea (Dagmar a Danemarcei; „Minnie”) 47, 131, 229, 255; copilăria 45; căsătoria cu Aleksandr al III-lea 45, 59, 108; rebotezată Maria 44; înfățișarea 59; personalitatea 59-60; relația cu N 60; educația copiilor 60-61; aversiunea față de Gatcina 67; și căsătoria dintre Affie și Marie 70; W despre 81; antipatia față de Alix 98-99; și moartea lui Aleksandr al III-lea 107; antipatia față de W 135; critică politica lui N în Finlanda 158-159; și M. Philippe 230; își vizitează sora în Anglia 235; și scandalul Eulenburg 236n; deteriorarea relațiilor cu Alix 305; se retrage în Danemarca 325-326

Maria Romanov, mare ducesă 54

Marie Louise, prințesă 27n, 31, 101, 114

Marienbad 207, 221, 227, 231, 242, 250

marina militară germană 199-200, 237, 245; E refuză să devină amiral 91-92; visul lui W de a construi o flotă militară 169; extinderea 170, 201, 214-216, 240-242, 266-267, 292-293; manevre prietenești în Norvegia (1911) 265; Legea privind marina militară (1912) 266-267; parte din bugetul militar 267; dată în vileag ca un proiect inutil 302; revolta 302

Marina Regală 86, 108, 122, 219, 256, 258; Vicky despre 30, 169; cea mai puternică din lume 41, 170; tot mai conservatoare 55; planul lui W de a o reorganiza 87; dependența de aparențe 94; experiența lui G în 96; și apărarea estului Mediteranei de Rusia 124; și apărarea Constantinopolului 142; reformele 194, 257; planurile lui Fisher 214; N este făcut amiral 329; manevrele prietenești din Norvegia 265; pregătită de război 286

Marlborough Club, Londra 102

Marlborough House, grupul de la 45

Marlborough House, Londra 67, 102, 170, 186, 191

Marschall von Bieberstein, Adolf, baron 111, 136

Mary, regină-consoartă (Mary de Teck; „May”); pețitul reginei Victoria 98; trecutul familiei 98-99; personalitatea 99-100, 162-164; logodna cu Eddy 99-100; educația 100; logodită cu G 100-101; interesele intelectuale 101, 161; se căsătorește cu G 102-104; înfățișarea 103, 162; relația cu G 161;

purtarea socrilor față de 162; devotamentul față de monarhie 162-163, 257; relația cu copiii ei 163-164; stilul vestimentar 257; „slăbiciune” pentru W 329

Mary Adelaide de Cambridge, ducesă de Teck 98

„masacrul de la Michelstown” 103n

Maud, prințesă de Wales, regină-consoartă a Danemarcei 46

Mayerling, Austria 82n

McKenna, Reginald 251

Mecklenburg-Strelitz, curtea de la 283

Mecklenburg-Strelitz, familia 65

Medvedev (unul dintre cei care i-au executat pe Romanovi)
318

Meteor (iaht) 112, 115, 123, 127

Metternich zur Gracht, Paul Wolff, conte 201, 224, 226-227,
238, 240-241, 251, 266-267

Michaelis (administrator) 317

Mihail Aleksandrovici, mare duce („Mișa”; fratele lui N) 60,
230, 255, 311

Miliukov, Pavel 312-314

Milner, viconte 180

Ministère des Beaux Arts 180

Ministerul de Externe (austriac) 285

Ministerul de Externe (britanic) 78, 125, 131, 143, 166, 168,
171, 176-177, 206, 208, 220, 235, 246, 269, 278, 290

Ministerul de Externe (german) 37, 39, 66, 83, 90, 92, 116, 120-
121, 123-125, 134, 140, 145, 166, 169, 172, 197, 199, 223-224,
245, 248-249, 264-265, 281-282, 284-285

Ministerul de Interne, Marea Britanie 201
Ministerul de Război 300
Ministerul de Război (german) 302
Mirbach-Harff, Wilhelm Graf von 319
mișcarea separatistă poloneză 58, 101
Moltke (aghiotant) 135
Moltke, Herbert von 226, 247, 249, 265, 267, 271-272, 278, 281,
283, 286, 291, 300, 316
monarhie 41-43
Montagu-Stuart-Wortley, Edward, colonel 244
Morley, John, sir 113, 237, 263
Mossolov, A.A. 151-153, 156-157, 204, 239, 274, 289, 304, 309,
319
Mountbatten, familia 298
Mukden, bătălia de la (1905) 217
Muller, amiral 300-301
Muraviev, Mihail, conte 145, 147n, 147-149, 175, 177, 183, 203
Mussolini, Benito 329
Muzeul Britanic, Londra 194

Nabokov, Vladimir 43, 231
Napoleon Bonaparte 24, 57, 66, 272, 297
Napoli, E vizitează (1903) 205-206
National Review 202
Natzmer, căpitan 117
nazism 113, 326
Nelson, Horatio, lord amiral 31, 86-87

Neues Palais, Potsdam 31, 76, 112

Neumann-Cosel, Gustav von 154

Nicolson, Arthur, sir 239, 244

Nicolson, Harold 49, 54, 159, 163

Nikolai I, țar al Rusiei 25, 37n, 103, 222

Nikolai al II-lea, țar al Rusiei (mai târziu Nikolai Romanov)

40; nașterea (1868) 59-60; copilăria 47-48, 57, 60-63, 67; majoratul 37; relația cu G 47, 259; înfățișarea 52, 67, 71, 103, 106, 142, 290, 307-308; relația cu tatăl său 61, 71; relația cu mama sa 61; educația 62-63, 71; experiența militară 56, 62, 72, 93, 96; și moartea bunicului său 64; comparat cu G 76, 164-165; pasiunea pentru uniforme 94, 130; marele tur al Asiei 95-98; se căsătorește cu Alix 108-110, 160-161; respinge petiția zemstvei din Tver 129; „principiul monarhic” 135; încoronarea 141; vizitează Balmoralul 141-142; despre W 147-148; rutina zilnică 150; retragerea 151-155, 159, 273; și artele 153-154; nu știa cum se schimba Rusia 155-156; credința în dreptul divin 156-157; foarte pasionat de vânătoare și de trasul cu arma 160, 164; în largul său cu codul militar 164; și presa/opinia publică 165-166; încrederea în sine sporită 204; mânia împotriva Marii Britanii 211-212; Tratatul de la Björkö 221-223; proclamația din octombrie (1905) 223, 228, 310; atitudinea față de Rasputin 230; făcut amiral al Marinei Regale 239; sărbătorește 300 de ani ai dinastiei Romanov 271-272; mobilizarea armatei ruse 284, 286-287; solicită

sprijinul Marii Britanii în caz de război 285-286; îl roagă pe W să continue negocierile 289; răspunsul la telegrama lui G 290-291; la Baranowicze, în Polonia 302-303; complotul pentru a-l înlătura 308-309; sănătatea 310-311; abdicarea și arestarea 17, 311-313; în arest la domiciliu 17-18, 312; posibilitatea exilării în Marea Britanie 313-314; Kerenski despre 316-317; trimis la Tobolsk 316-318; moartea 318; mormântul din estul Siberiei 325; reînhumat la Petru și Pavel, Sankt-Petersburg 330; el și familia sa declarați sfinți 330; *personalitatea*; dependent de rutină 164; farmecul 103, 141, 150, 157; blândețea 141, 157; inconstanța 156; nesiguranța 156; lipsa de încredere în sine 157; neîncrederea în alții 157; modestia 150, 174; politețea 103, 135; timiditatea 67, 164; încăpățânarea 157, 273; sensibilitatea la ofense 157; lipsa de asertivitate 103; șovăiala 157, 273

Nikolai, mare duce 223

Nikolai Aleksandrovici, țarevici al Rusiei 59

Nikolai Mihailovici, mare duce 308

Nikolai Nikolaevici, mare duce 302, 305, 311

„noaptea cuțitelor lungi” (1934) 329

Norddeutsche Allgemeine Zeitung 166, 245

„Noul Curs” 111

Novoe vremia (ziar rusesc) 203, 250, 254

O’Conor, Nicholas 145, 149

octombriști 250

Ohrana 63
Oldenburg, familia 65
Olga Aleksandrovna, mare ducesă a Rusiei (sora lui N) 50, 60, 62, 67, 95, 99, 132, 150, 207, 229, 239, 252, 302-303
Olga Constantinovna, regină consoartă a Greciei 67, 70
Olga Nikolaevna, mare ducesă (fiica lui N) 130, 142
Ollongren, Alexandra 62
Ollongren, Vladimir 60-61
Onslow, Earlof 260
opinia publică și presa 165-167
Orlov, Vladimir 308
Osborne House, Insula Wight 30-31, 85-86, 100, 104-105, 114-116, 123, 141, 177, 184-185, 252, 263, 313
Oskar, prinț (fiul lui W) 36, 329-330
Osten-Sacken, conte 208

Paget, Augustus, sir 85
Palatul Aleksandr, Țarskoe Selo, lângă Petrograd 18, 151-152
Palatul de Iarnă, Sankt-Petersburg 64, 109, 149, 152, 297, 311; masacrul (1905) 155, 216; N se întâlnește cu membrii Dumei în Sala Sfântul Gheorghe 230
Palatul de Marmură, Potsdam 35
Paléologue, Maurice 282, 310
Palmerston, lordul 28
Pamir, negocierile privind 130-131
pangermanism 159, 240
panslavism 66, 250, 276

Panther (canonieră germană) 264
Paris, E vizitează (1903) 206-207
Partidul de Centru 118, 272
Partidul Laburist 232, 234, 238, 260-261, 328
Partidul Laburist Independent 232
Partidul Liberal/guvern liberal/liberali 24, 26-28, 32, 35, 37, 41, 46-47, 52, 58-59, 64, 78, 89, 97, 110-111, 113, 116-117, 119-121, 125, 129, 133, 155-156, 160, 164, 166, 171, 192, 196, 202, 224, 231-238, 251, 257, 261, 275, 289
Partidul Național-Liberal (Germania) 120, 127
Passchendaele, bătălia de la 299
Patrie, La (ziar) 206
Pavel I, țar al Rusiei 18, 37n
Pavlovici, Dimitri, mare duce 308
Pavlovsk, Palatul 152
Pax Britannica 170
Pax Germanica 170
„Pericolul Galben” 200, 214
Persia, șahul 102, 192
Peterhof, Golful Finlandei 62, 152, 212, 221
Petrograd, *vezi* Sankt-Petersburg
Petru cel Mare 58-59, 96
Petru și Pavel, Biserica, Sankt-Petersburg 330
Philippe, M. 230
Picasso, Pablo 19
Planck, Max 19
Planul Nelidov 144-145

Pless, prințul de 300
Pleve, Viaceslav 205
Pobedonosțev, Konstantin 71, 78, 129, 158
Poincaré, Raymond 282
poliția metropolitană 142, 201
Ponsonby, Arthur 160, 238; *The Decline of the Aristocracy* 160
Ponsonby, Frederick (Fritz) 50, 160, 162, 193, 197, 206, 208,
227, 238-239, 247-249, 251, 257, 276, 300, 325
Pope-Hennessy, James 162
porfirie 150
Port Arthur, China 148-149, 171, 210, 216
Portsmouth, conferința de pace (1905) 218
Potiomkin, revolta de pe cuirasatul (1905) 218
Potsdam, copiii lui Vicky cresc la 31
Pourtalès, conte 277, 284, 287, 289
Primul Război Mondial 39; asasinarea arhiducelui Franz
Ferdinand 279-280; premisele 280-292; declanșarea 292;
W are o parte din vină 292; efectul asupra lui G 19;
abdicarea și arestarea lui N 19, 311-312; morții civili 314;
alte abdicări 321-322; victimele 323; Ziua Armistițiului 322
Princip, Gavril 280
„principiul monarhic” 70, 79, 135
Prjevalski, Nikolai 95
proclamația din octombrie 167, 223, 228, 309
Protopopov, Aleksandr 304, 309-310
Proust, Marcel 236
Prusia, trăsăturile 24-25, 112

Pückler, Karl, conte 181
Punch (revistă) 91, 113
Purișkevici, Vladimir 308
Pușkin, Aleksandr 62, 150, 174

Radolin, prinț 135, 151

Rasputin, Grigori 305, 318; autodeclarat om sfânt și vindecător prin credință 230; înfățișarea 230; și hemofilia lui Aleksei 230; relația cu Alix 230, 274-275, 304; personalitatea 230; Alix are încredere în el și se bazează pe el 274; își exploatează poziția 274-275; înjunghiat de o nebună 280; Alix îi cere sfatul cu privire la politică 304; N îndemnat să scape de el 308; ucis 308; trupul exhumat și ars 313

Rathenau, Walter 122, 266

războaiele Ashanti 140

Războaiele Balcanice (1912-1913) 276, 280, 285

Războaiele Napoleoniene (1799-1815) 25, 57

Războiul Anglo-Bur, al Doilea (1899-1902) 179-185, 191-193, 195-196, 198, 201-202, 207, 211, 213, 244-246

Războiul Austro-Prusac (1866) 32, 80, 100

Războiul Civil din Anglia (1641-1651) 43

Războiul Crimeei (1853-1856) 69, 108, 210, 292

Războiul de 30 de ani (1618-1648) 25

Războiul Franco-Prusac (1870-1871) 32, 47, 67, 300

Războiul Ruso-Japonez (1904-1905) 157, 210-214, 216-218, 223, 233, 250n, 283

Războiul Ruso-Turc (1877-1878) 66, 69-70, 210
Regimentul 1 Dragoni (german) 87
Regimentul 1 Dragoni Regali 124, 140
Regimentul 1 Infanterie 34-35
Regimentul 8 Cuirasieri 199
Regimentul 10 Husari Regali (al prințului de Wales) 96
Repin, Ilia 153
Reval (astăzi Tallinn); întâlnirea (1902) 204; întâlnirea (1908)
239
revendicarea Congoului de către francezi 264-265
revoluția fără violență din 1688 311
revoluția germană (1918) 252, 321, 323
Revoluția rusă (1905) 64, 217
Revoluția rusă (februarie, 1917) 310-313
revoluțiile din 1848 24
Rheinisch-Westfälische Zeitung 254
Rhodes, Cecil 107, 136, 138, 179
Richthofen, Oswald von 224
Rire, Le 180
Roberts, lordul 183, 186, 202, 244
Robertson, generalul 299
Rodzianko, Mihail 303-304, 309-311
Röhl, John 33n
Roma, E vizitează 205-207, 226
Romanov, dinastia 25, 42, 57-61, 63, 65, 67, 71, 81, 102, 109,
141, 157, 312, 314
Romanov, Konstantin 129, 141, 156

Roosevelt, Theodore 132, 176, 218-219, 224, 250, 255
Rosebery, lordul 97, 103, 108, 121, 123-125, 130, 141-142, 159
Rothschild, Alfred de 107
Rothschild, Constance de 48-49
Rothschild, familia 107
Rothschild, Leopold de 107
Rothschild, Nathan de 48, 107
Royal Air Force (RAF) 319
Royal Yacht Squadron (Escadra Regală de Iahturi) 86, 170
Rudolf, Prințul moștenitor 36, 82-83
„rusesc” 63
Rusia; descrisă 57; statutul de Mare Putere 58; puterea țarului 58; segregarea claselor sociale 58; anglofobia politică 61; anglofilia culturală 61; emigrarea în masă a evreilor 65; dușmănia cu Marea Britanie 67; imperialismul 68; foametea 95-96, 158; antisemitismul 106, 274; industrializarea 158; pogromurile 223, 228; anglofobia virulentă din 211
rusificare 65, 129, 158
Rutland, Ducele de 260

Saalberg, fortul roman de la 227
Sackville-West, Vita 191
Saint-Moritz 163
Salisbury, Robert Cecil, al treilea marchiz de 88, 91, 113, 116, 125, 138-139, 147, 166, 171, 176, 271, 329; îngrijorat de anglofobia lui W și de admirația acestuia pentru Rusia 39;

încearcă să împiedice o ceartă între regina Victoria și W 75; cea mai importantă figură în politica britanică 77; înfățișarea 77-78, 193; personalitatea 77-78; părerea despre regină 78; și corespondența Victoriei cu W 79; și incidentul de la Viena 82-83, 85; pesimist în legătură cu viitorul relațiilor anglo-germane 84; refuză o alianță cu Germania contra Franței 85; și căderea lui Bismarck 92; și obsesia pentru haine a lui E 94; vrea ca regina Victoria să-l liniștească pe W 119; lipsește de la întâlnirile cu W 128; îl informează pe Lascelles 137; favorizează o înțelegere cu Rusia 142; negocierile cu N 143-144; și dreptul Irlandei la autoguvernare 164-165; și *Daily Mail* 166; secretul cu privire la activitatea Ministerului de Externe 171; plângerile lui W 172, 178; și al Doilea Război Anglo-Bur 179; moartea soției 181; lipsa de respect față de E 192; și Samoa 198

Samoa, Insulele 123-125, 178-180, 183, 198

Sanders, Liman von 277-278

Sanderson, sir Thomas 168, 201

Sandringham, Norfolk 48, 55, 61, 97, 99, 103, 106, 110, 159-161, 164, 182, 202, 254, 256

Sankt-Petersburg; nu îi place lui Aleksandr al III-lea 59-60, 152; nu îi place lui Alix 152; teama de spioni japonezi 215; moda oamenilor charismatici, a misticismului și a ocultului 229; greva generală (1912) 274; redenumit Petrograd 303; lipsa alimentelor și combustibilului 310; revolta garnizoanelor 310-311; Romanovii sfătuiți să plece

- Sarajevo 255, 279
- Sargent, John Singer 263
- Saunders, Georg 201
- Saxa-Coburg-Gotha, nume de familie 17-18
- Sazonov, Serghei 267-269, 282, 284-285, 287, 289, 303, 306
- „scandalul jocului de bacara” 97
- Schleswig-Holstein 82, 85
- Schlieffen, Alfred von, general 226
- Schlieffen, Planul 283
- Schloss Friedrichshof, lângă Frankfurt 172
- Schneider, Hortense 46
- Schneider-Creusot 174
- Schoenbaich-Carolath, Hermine von, prințesă 326
- Schweinitz, ambasador 81
- Seckendorff, Götz von, conte 221
- Secția Specială 145
- Selborne, lord 214
- Senden-Bibran, amiral 170-171
- Senden-Bibran, Gustav 170-171, 181
- Serghei, mare duce 100, 104, 107, 135, 141, 145, 217
- Serviciul Secret (britanic) 308
- Sfinții Petru și Pavel, fortăreața 312
- Siam, regat 121
- Sigismund, prinț al Prusiei (fratele lui W) 28, 97
- Simplicissimus* (revistă satirică) 187
- slavofilie 59, 66, 135

Social-Democrat, Partidul/social-democrați 127, 201, 266, 323
Socialist, Partidul, socialiști (Germania) 89, 91, 117-118, 133,
178, 203n, 297
socialiști (Marea Britanie) 164
Societatea Națională pentru Promovarea Angajării
Epilepticilor 164
Sokolov, Nikolai 318
Somerset, Geraldine, lady 53, 99
Somme, bătălia de pe (1916) 299,
Sophie, ducesă de Hohenberg 279
Sophie, prințesă a Prusiei, regină-consoartă a elenilor (sora
lui W) 28, 87, 90, 99, 114, 298
Spa, Belgia (cartierul general german) 320-322
Spender, J.A. 263
Spithead 31, 252
Spithead, trecerea în revistă de la (1897) 147
Spring Rice, Cecil 219n, 228-229
St James's, Palatul, Londra 102
Staal, Georg von, baron de 130, 143
Stamfordham, Arthur Bigge, întâiul conte de 298-299, 311-
314, 320, 327
Standart (iaht) 152, 239, 252
Stanley, Venetia 258
statul-major german 226-227, 247, 300-301
statul-major rus 287
Stavka 302, 311-312
stânga germană 323

Stead, W.T. 150, 174, 234

Steaua Polară (iaht) 105, 239, 252

Stolîpin, Piotr 239, 244, 252, 267-268, 273-274

Stonor, Julie 99

Strauss, Richard 88

Stravinski, Igor 19

Suez, Canalul 107-108, 140, 144

„Sufletele” 231

Suhomlinov, Vladimir 270

Sutherland, ducele de 102n

Swaine, colonel 82, 85, 137-138, 140

Swinemünde: întâlnirile dintre N și W 239, 268

Sykes, Christopher 191

Școala Imperială de Balet 93

Taff Vale, sentința din cazul 193

Tag, Der (revistă) 208

Tanger: vizita neprogramată a lui W (1905) 219-220, 224

Tannenberg, bătălia de la 299

Teatrul Regal Drury Lane, Londra 263

Tennyson, Alfred, lord 45

The Daily News 181

The Daily Telegraph 110, 130, 244, 247-248, 252

The Morning Post 139, 202

The Nation 245

The New York Herald 97

The Observer 246

The Standard (ziar londonez) 110, 113, 128

The Times 110, 113, 131, 147, 166, 181, 198, 201-202, 205, 236-238, 265, 269, 314, 316

Thyra, Prințesa Danemarcei (mai târziu Ducesă de Cumberland și Teviotdale, prințesa moștenitoare a Hanovrei) 45, 67, 77, 267

Tibet: expediția lui Younghusband 211-212

Tirpitz, amiralul Alfred von 168-170, 181, 200, 214, 222, 238, 242, 245, 252, 256, 266-267, 271, 286

Tobolsk, Siberia 18, 316-317, 319

Tolstoi, Lev, conte 69, 95, 131, 150, 205, 269; *Război și pace* 318

Topham, Anne 117, 200, 246

Tranby Croft, afacerea 114

transsiberiană, calea ferată 131

Transvaal 179, 186

Tratatul de la Helgoland 111, 118

Tratatul de Reasigurare (1887) 81, 91-92, 101, 136

tratatul germano-rus (propus) 215-216

Treitschke, Heinrich von 170, 176, 226

Trezorerie (britanică) 298

Tripla Alianță 102, 111, 115, 123, 137, 144, 198, 224

Troțki, Leon 318

Tschirschy, Heinrich von 221, 224-226, 241

Tsushima, bătălia de la (1905) 218

Turgheniev, Ivan 58, 269

Tver, petiția zemstvei din (1895) 129

Tweedmouth, lordul 237-238

Țarskoe Selo, lângă Petrograd 18, 151-152, 155-156, 217, 229, 269, 273-274, 287, 290, 311-312, 314

țările baltice, rusificarea 159

Uhtomski, prinț 95, 131

Umberto I, rege al Italiei 197

unificarea Germaniei 24, 26-27, 65, 198

Uniunea Zemstvelor 303

Utro Rossii (ziar) 297

Valentine (demnitar) 317

Verdun, bătălia de la 299, 301

Versailles, Conferința de pace de la 323-325

Versailles, Tratatul de la (1919) 323

Vickers Maxim 174

Victor Emanuel (Vittorio Emanuele), rege al Italiei 255

Victoria, prințesă („Toria”; 1868-1935) 46, 50, 67, 71, 161

Victoria, regină 19, 30, 326; și numele Saxa-Coburg-Gotha 18; viziunea cu privire la relațiile regale 19; Wilhelm ca nepotul ei cel mai mare 18, 23; germanofilia 24; criticarea copiilor ei 28, 44; relația cu W 31; supărată deoarece W a făcut publică o neînțelegere din familie 38; festivitățile prilejuite de Jubileul de Aur (1887) 39, 55-56, 72, 107; o văduvă retrasă 41, 48, 154; familia regală 42; relațiile cu monarhii străini 42; despre nepoții ei 48-49;

personalitatea 48, 88; relația cu G 51; devine împărăteasă a Indiei 52; înfățișarea 56, 103, 181; detestă Rusia 70, 103; întâlnirea profitabilă cu W 76; Bismarck îi dă asigurări 76; și Salisbury 78-79, 271; doliul pentru morți 79; furioasă din cauza purtării arogante a lui W față de E 82-83; aranjarea căsătoriei dintre G și May 98; îl primește pe N la Windsor 103; și logodna lui N 105; N se străduiește să-i câștige aprobarea 106; și înmormântarea lui Aleksandr al III-lea 108-109; comentarii despre nunta lui N 109; și vizita oficială a lui W 114; și raidul lui Jameson 139; Jubileul de Diamant 146-147; și gena purtătoare de hemofilie 150; îl previne pe N cu privire la W 176; sănătatea 178; revigorată de Războiul Anglo-Bur 180; moartea (1901) 184-187; gena hemofiliei 217; memorialul din fața Palatului Buckingham 263

Victoria, regina consoartă a Prusiei („Vicky”; mama lui Wilhelm) 23; și regimul de studiu al lui Albert 26; personalitatea 26-28; și „misiunea” ei 26-27; se căsătorește cu Fritz 26; nefericită la curtea prusacă 27; preferința pentru tot ce era englezesc 27, 30; îl urăște pe Bismarck 28; sănătatea șubredă 28, 171, 191; urmărește perfecțiunea la copiii ei 29; relația cu W 28, 34, 79, 197; îngrijorată din cauza dizabilității fizice a lui W 29; și educația lui W 32-33; o alege pe Dona ca mireasă pentru W 36; încearcă să facă niște anglomaniaci din copiii ei 37; încercarea obsesivă de a realiza o căsătorie între Moretta și Sandro 38, 75; admirată și iubită de Bertie 44; și

moartea lui Fritz 76; scoate pe furiș din Germania
scrisorile ei și jurnalele de război ale lui Fritz 76, 197; își
vizitează mama 83; campania de zvonuri răutăcioase a lui
Bismarck 83; despre Alix 101; și Imperiul Britanic 120;
încearcă să intermedieze o alianță 171-172; moartea 197
Victoria and Albert (iahtul regal) 86, 126, 239, 252, 255
Victoria Mary de Teck, prințesă („May”): *vezi* Mary, regină-
consoartă
Victoria Melita de Saxa-Coburg-Gotha („Ducky”) 104, 163
Victory, vas 31
Viena, E vizitează 207
Viena, incidentul de la (1888) 82-83, 85
Viktoria, prințesă a Prusiei („Moretta”; prințesa Adolf de
Schamberg-Lippe; sora lui W) 28, 38, 71, 75-76, 84, 99
Viktoria de Hessen-Darmstadt, prințesă (mai târziu Victoria
Mountbatten, marchiză de Milford Haven) 72, 105, 239
Viktoria Louise, prințesă (fiica lui W) 36, 112, 272, 276, 297-
298, 324, 330
Vîrubova, Anna 155, 275, 309, 313
Vladimir, mare duce 104, 107, 135
Voronțova-Dașkova, Lili 60
Wagner, Richard 254
Waldemar, prinț al Prusiei (fratele lui W) 28, 35, 97
Waldersee, general 36, 40, 80, 89-91, 111, 115-118, 126, 140
Warburg, Max 279
Warrender, Maud, lady 17
Warwick, Frances Brooke, contesă de 97, 192

Waterloo, bătălia de la (1815) 24

Waters, Wallscourt Hely-Hutchinson, general 207, 319

Weihaiwei, China 149

Weimar, Republica de la 323

Wellington, școala 98

Wells, H.G. 314; *Războiul lumilor* 175

Westminster Gazette 245

Westminster Hall, Londra 254-255, 323

Wilde, Oscar 19

Wilhelm I, kaizer (bunicul lui W) 26, 29, 47, 76, 222; fuge în Anglia în timpul revoluțiilor din 1848 24; prietenia cu țarul Aleksandr al II-lea 25; numirea lui Bismarck 27-28; un arhitradiționalist 27; detestat de soția lui 27; domnia de drept divin 28; și brațul deformat al lui Willy 29; manifestă interes față de Willy 31; încoronat kaizer al Germaniei unite 32; muribund 39-40

Wilhelm al II-lea, împărat al Germaniei; nașterea 23; brațul nedezvoltat 23, 29, 34, 182, 323; cel mai mare nepot al reginei Victoria 19, 23; moștenitor al tronului Prusiei 23; relația cu mama sa 28, 34, 79, 197; comportamentul când era copil 29-30; moștenirea anglo-germană 30; la Osborne House 30-31, 115; educația 32-34, 47; în armată 34-36; înfățișarea 35, 63, 122, 326; se căsătorește cu Dona 35-36; homoerotismul 36; antidemocratic 36-37; atitudinea față de Marea Britanie 36-39, 75-76; vizita încununată de succes din Rusia 37; admirația pentru Aleksandr al III-lea 37-40; încearcă să provoace un război între Rusia și Marea

Britanie 38; și căsătoria Morettei 38, 84; atitudinea față de Rusia 39, 79-81, 89-90; dornic să fie împărat 75; Bismarck despre 75; discursurile 79, 112-113, 118, 127, 155, 166, 178, 256; ruptura cu E 82-86; făcut amiral onorific al Marinei Regale și vizita la Osborne 86-87; angofilia 87, 89, 113, 180; planul de reorganizare a Marinei Regale 87; deteriorarea relației sale cu Bismarck 90; pasiunea pentru uniforme 93, 124, 140; G în vizită la Potsdam 99; despre N 102, 143, 149; și logodna lui N cu Alix 104-105; întâlnirea de la Homburg 227; relația cu copiii săi 112-113; prima vizită oficială în Marea Britanie (1891) 113-115; sănătatea 116; e în favoarea unui imperiu 120, 125; încheierea fazei sale liberale 127; antipatizat de Minnie și de Alix 135; și Ella 135; și presa/opinia publică 165; vizita în Țara Sfântă 173; plângerile cu privire la Salisbury 172, 178; vizitează Anglia împreună cu Bülow (1899) 180-182; și moartea reginei Victoria 185-187; atitudinea față de E 197-198, 207; în Războiul Ruso-Japonez 211; la regata de la Kiel (1904) 213-214; incidentul din Tanger 219-220, 224; Tratatul de la Björkö 221-223; conferința de la Algeciras 224-226; despre E 226, 246, 256; scandalul sexual Eulenburg 235-236, 245; vizita oficială în Anglia (1907) 235-237; refuză să discute despre programul militar naval 241-242; interviul din *The Daily Telegraph* 244-246; trimite lui N un ou de Paști 250; și înmormântarea lui E 254-255; pasiunea pentru arheologie 256; ultima vizită în Anglia 263; festivitățile dinastice 271-272; împarte vina pentru Primul Război Mondial 292;

incapabil să facă față războiului 301-302, 306; zice că a încercat să-l salveze pe N 319; abdicarea 320-321; în exil 31, 322, 325-327; Lloyd George cere pedeapsa cu moartea 323; deghizat 323; se recăsătorește 326; cochetează cu naziștii 329; moartea (1941) 330; *Aus meinem Leben (Tinerețea mea)* 327; *Ereignisse und Gestalten (Evenimente și personalități)* 327; *personalitatea*; anglofobia 36-37; antidemocratic 37; aroganța 32-33, 88; asertivitatea 44; credința în unicitatea și inteligența lui 88, 116; hotărât să fie mereu pe primul loc 44; egoismul 32; instabilitatea emoțională 23; energia/hiperactivitatea 23, 37, 76, 86, 113, 156; visează la succes și putere fără limite 88; importanța de sine exagerată 88; manierisme 44, 51; inconsecvența 19, 156; indolența 32; lipsa de empatie 88, 306; lipsa de concentrare 116; sentimentul că totul i se cuvine 88; nevoia de admirație și sprijin nemărginit 88, 165; aversiunea obsesivă față de critici 35, 168; infatuarea 244; plăcerea de a face farse 204; tendința spre invidie 88; crizele de mânie 178, 288; considerarea celorlalți drept utili 88; îndărătnic 37; lipsa de tact 244; șovăiala 116, 170, 242, 265; vulnerabilitatea 122

Wilhelm, prinț moștenitor („Micul Willy”; fiul lui W) 36, 112-113, 182, 220, 235, 299, 326, 329

Wilson, Henry, general sir 263, 308

Wilson, Woodrow 292, 320

Windsor, Berkshire 237

Windsor, castel 100, 105, 108, 141, 179, 181, 275, 325; capela

St. George 300; St. George's Hall 181
Windsor, numele de familie 18
Winterfeldt, General 77
Witte, Serghei, conte 63, 65, 95, 132-133, 136, 144-145, 147-148,
151, 155, 158, 165, 177, 185, 203-205, 210-211, 218, 220, 223,
225, 229, 234-235, 273
Wodehouse, P.G. 329
Wood Farm, pe domeniul Sandringham 164
Württemberg, regatul 98
Wyndham, George 231

Xenia Alexandrovna, Marea Ducesă (sora lui N) 60-61, 63, 67,
107, 180, 185, 230-231, 308-310, 325
xenofobie 66, 136, 166, 240, 298, 300, 307

Yeats, W.B. 19
York Cottage, Sandringham 103, 159, 162, 164, 270, 298
Younghusband, Francis, sir 211-213

Zedlitz-Trützschler, Robert von, conte 213-214, 216, 226, 236-
237n, 241, 246, 248
Zola, Emile: *Nana* 44
Zukunft, Die (ziar) 235

* Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la
ediția digitală în format PDF.